ALLAH'IN KILICI HALİD B. VELİD

PROF. DR. MUSTAFA FAYDA

Altıncı Baskı

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu:203

ALLAH'IN KILICI
HALİD B. VELİD

Prof. Dr. Mustafa FAYDA

6. Baskı

İSTANBUL 2016

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu:203

ISBN: 978-975-548-189-0
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
Allah'ın Kılıcı
Halid b. Velid

Yazarı
Prof. Dr. Mustafa FAYDA

Kapak ve Sayfa Tasarım
Eren SAKIZ

Baskı/Cilt
Seçil Ofset
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar, İstanbul
Tel: 0 (212) 629 06 15 www.secilofset.com
Sertifika No: 12028

6. Baskı
Mart 2016 - İSTANBUL

Bu kitabın tüm hakları İFAV'a aittir.
Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER..... V
ÖNSÖZ..... 1
GİRİŞ..... 5

BİRİNCİ BÖLÜM
HALİD B. VELİD'İN YETİŞTİĞİ MUHİT VE MÜSLÜMAN OLUŞUNA KADARKİ HAYATI..... 9
Kâbe, Mekke ve Kureyş..... 9
Halid b. Velid'in Kabilesi Mahzum Oğulları..... 26
MAHZUM OĞULLARINDAN MEKKE'DE MÜSLÜMAN OLANLAR..... 47
Ebû Seleme ve Ümmü Seleme..... 47
Erkam b. Ebü'l-Erkam..... 49
Seleme b. Hişam..... 50
Hâşim b. Ebû Huzeyfe..... 51
Hebbar b. Süfyan ve Abdullah b. Süfyan..... 51
Şemmas b. Osman..... 51
Ayyâş b. Ebû Rebî'a..... 52
Halid'in Babası Velid b. Muğîre..... 54
Halid b. Velid'in Annesi..... 69
Halid b. Velid'in Kardeşleri..... 72
MÜSLÜMAN OLUŞUNA KADAR HALİD B. VELİD..... 80
Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği..... 80
Halid b. Velid Uhud Gazvesinde..... 90
Halid b. Velid Hendek Gazvesinde..... 96
Halid b. Velid Hudeybiye'de..... 101

İKİNCİ BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN MÜSLÜMAN OLUŞU 113
HZ. PEYGAMBER'İN EMRİNDE HALİD B. VELİD 133
Halid b. Velid Mûte'de 137
Halid b. Velid Mekke Fethinde 164
Halid b. Velid'in Uzzâ Putunu Yıkması 178
Halid b. Velid ve Benî Cezîme Vak'ası 181
Halid b. Velid ve Huneyn ile Tâif Gazveleri 202
Halid b. Velid'in Mustalik Oğullarına Gönderilişi 210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİD B. VELİD VE İRTİDAD SAVAŞLARI 239
Zü'l-Kassa Savaşı ve Halid b. Velid'in Başkumandan Tayin Edilişi 246
Halid b. Velid'in Tuleyha'ya Karşı Büzâha Savaşı 253
Halid b. Velid ve Temîm Kabilesi 263
Halid b. Velid'in Yalancı Müseylime İle Yemâme'de Akraba Savaşı 271

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN IRAK FETİHLERİ 291
İSLÂM FETİHLERİNİN BAZI HUSUSİYETLERİ 291
HALİD B. VELİD IRAK TOPRAKLARINDA 311
BASRA KÖRFEZİNDEN HÎRE'YE FETİHLER 334
Hureybe: 335
Nehru'l-Murre (Nehru'l-Mer'e): 336
Zendeverd-Dürtâ ve Hürmüzcerd: 337
Ulleys: 337
Hîre'nin Fethi 338
Bânıkyâ Bârusmâ: 345
Anbar: 346
Aynu't-Temr: 347

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEYFULLAH HALİD B. VELİD'İN SURİYE FETİHLERİ. 351
Halid b. Velid Suriye Yolunda 359
Dûmetu'l-Cendel'in Yeniden Fethi 368
Halid b. Velid'in Kurâkır ile Süvâ Arasındaki Çölü Geçmesi 375
ECNÂDEYN MEYDAN MUHAREBESİ 385
Fihl Savaşı 393
HALİD B. VELİD'İN DİMEŞK FETHİ 396
Hıms ve Diğer Bazı Şehirlerin Fethi 405
Maraş 415
YERMÛK MEYDAN MUHAREBESİ 418

ALTINCI BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN BAŞKUMANDANLIKTAN ALINMASI 427
VEFATI 446
SONUÇ 451
KRONOLOJİ 453
BİBLİYOGRAFYA 455
İNDEKS 465

ÖNSÖZ

Tevhid akîdesini temel gaye edinen İslâm Dini'nin Saadet Asrı'ndaki mensupları, bu hak ve hakikat uğruna can fedâ edercesine gayret sarfetmişler, bu imanı dünyaya yaymayı bir hayat ve memat meselesi kabul etmişler, Mürşid ve Muallimleri, Kâinat'ın Efendisi Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.s) emrinde bu yola baş koymuşlardır. Kur'an-ı Kerîm'den feyz alan bu neslin, Tevhid anlayışını hâkim kılmaya müteveccih olan dinî, siyasî, askerî, ilmî, hukukî, iktisadî, bedîî, medenî ve harsî faaliyetlerinin incelenmesi; bir taraftan İslâm'ın zuhuruyla birlikte, yerleşik veya göçebe hayatı yaşayan, cahil ve zalim, kabile asabiyetine esir ve putperest, dağınık ve serkeş Arap kabilelerinin nasıl taze ve dinamik yeni bir hayata kavuştuklarını; diğer taraftan, onların; cehalet ve zulmete gömülmüş beşeriyetin önüne, İslâmî prensipler çerçevesinde insan haklarını teminat altına alarak, her gittikleri yere ictimaî bir nizam ve ahenk, adalet ve sevgi götürdüklerini gözler önüne serer.

Bu altın neslin, askerî sahadaki icraatıyla temayüz etmiş olan en meşhur şahsiyetlerinden birisi, büyük sahâbî Seyfullah Halid b. Velid Hazretleridir.

Bu kitap, İslâm tarihinde kumandan ve fâtih olarak haklı ve büyük bir şöhrete ulaşmış olan Halid b. Velid'in şahsında, İslâm'ın ve Kur'an'ın Câhiliye çağı insanlarını Peygamber Efendimiz'in himmetleriyle nasıl terbiye ettiğini ve bu terbiyenin tesir ve yüceliğini okuyucuya sunabilmek için kaleme alınmıştır. Dünya harp tarihine geçmiş büyük kumandanlar arasında en başta

yer alan Hz. Halid'in gerçekleştirdiği fetihler sayesinde, milâdî VII. yüzyılın başındaki iki büyük imparatorluktan birisi olan Sâsânîler tarih sahnesinden silinmiş; mecusîliğin ateşi ebediyyen söndürülmüş; diğeri Bizans ise, elini-ayağını Filistin'den, Suriye'den, güney Anadolu'dan, Mısır ve Kuzey Afrika'dan çekmeye mecbur bırakılmıştır, ihlaslı bir imanla ve yalnızca Allah için ve O'nun rızasına uygun olarak ilây-ı kelimetullah aşkıyla başlatılan bu büyük fetih hareketleri neticesinde, İslâmiyet, Araplardan sonra İranlılar, Rumlar, Kıptîler, Berberîler, Hindliler, Sindliler ve Türkler gibi birçok milletin dini olabilmek imkanına kavuşmuştur. Diğer taraftan müslümanlar, İslâm'a açılan bu topraklarda yaşayan pekçok milletin, hem kendi millî karakterlerini hem de dinlerini muhafaza edebilmelerine imkân tanımışlardır. Bilhassa haçlı taassubu içerisinde yetiştirilmiş olanların, dün de bugün de, hâlâ anlayamadıkları ve tatbik edebilme seviyesine henüz erişemedikleri bu dinî müsamaha, bu fetihlerin, İslâm'ın kılıç zoruyla yayılmadığının açık bir tarihî delili olmuştur.

Halid b. Velid'in hayatı ve askerî faaliyetlerini ele almaya çalıştığımız bu eserin birinci bölümünde, Kâbe ve Mekke şehri ile bu şehrin sâkinleri Kureyş ve onun kabilesi Mahzum oğulları, ailesi ve bilhassa babası Velid b. Muğîre hakkında bilgi vermek suretiyle onun yetiştiği muhiti, müslüman oluşuna kadarki hayatını, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı, Uhud ve Hendek savaşlarındaki mücadelelerini, Hudeybiye musalahasındaki tavrını tespit etmeye çalıştık.

İkinci bölümde, müslüman oluşunu, Hz. Peygamber'in emrinde iştirak ettiği gazveleri ve seriyyeleri; Üçüncü bölümde, Hz. Peygamber'in bu âlemden ayrılmasından sonra vuku bulan irtica ve irtidad hareketlerinin bastırılması esnasındaki askerî faaliyetlerini, başkumandanlığa tayin edilmek suretiyle Tuleyha'ya, Temim kabilesine ve yalancı Müseylime'ye karşı kazandığı zaferleri

ele aldık. Dördüncü bölümde, Hz. Ebû Bekir'in emri üzerine onun Sâsânî imparatorluğuna karşı Irak'a gönderilmesini ve Ubülle (Basra) -Hîre arasında Fırat nehrinin güney bölgelerinde gerçekleştirdiği fetihlerini; beşinci bölümde ise, Irak cephesinden Suriye cephesine intikalini ve Bizans imparatorluğuna karşı kazandığı zaferlerini, başta Ecnâdeyn ve Yermûk meydan muharebeleri olmak üzere İslâm'a açtığı şehirleri; altıncı ve son bölümde ise, onun, Hz. Ömer tarafından başkumandanlıktan alınmasını ve vefatını yazdık.

Halid b. Velid hakkında ilk devir İslâm tarihi kaynaklarında yer alan rivayet ve vesikaları ele alıp incelemeye çalıştığımız bu eserde, meşhur tarihçi Taberî'nin *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk* adlı eserinde geniş bir şekilde yer alan Seyf b. Ömer'in irtidad hadiseleriyle Irak ve Suriye fetihlerine dair haber ve rivayetlerini azamî derecede kullanmamaya itina ettik; onun rivayetleriyle diğerlerini bu çalışmamızda mukayese etmek cihetine gitmedik. Bu bakımdan, İbrahim Arcun ile Ebû Zeyd Şelebi'nin çalışmalarından, zikrettiğimiz konuları ele alırken hemen hiç faydalanamadık. Çünkü Mısırlı bu iki tarihçi, hem Taberî'nin ve hem de ondan geniş ölçüde Seyf'in rivayetlerini alan İbnü'l-Esir'in tarihlerindeki bu râviye ait haberleri esas almak suretiyle kitaplarını yazmışlardır.

Hz. Ömer'in hilafet devrine ait çalışmalarımızın bir safhasını teşkil eden bu eserin meydana gelmesinde hasbî teşvik ve teklifini esirgemeyen Aziz Dostumuz Kenan Seyithanoğlu'na, Çağ Yayınları Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'nin diğer mensuplarına, kitabın tashihinde yardımlarını hiç eksik etmeyen sevgili evladlarımız Tuğrul ile Merdan'a gönülden teşekkür ederiz. Değerli okuyucularımızın tenkid ve ikazlarını teşvik kabul edeceğimizi ifade ederken, Ashab neslinin bu büyük kahramanı hakkında böyle mütevazi bir çalışmayı yapabilmemize imkan bahşeden Yüce Yaradan'a hamdederiz

Prof.Dr. Mustafa FAYDA

GİRİŞ

Miladî 610 yılında, Hîra mağarasında Cebrâil'in Peygamber Efendimiz'e vahiy getirmeye başlamasıyla birlikte, başta Mekke, Medine olmak üzere Arabistan'ın tamamı ile Irak, İran, Azerbaycan, Anadolu'nun bir kısmı, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika gibi geniş coğrafyanın, yarım asır gibi kısa bir süre içerisinde, dinî ve siyasî bakımdan büyük değişikliklere sahne olduğunu görüyoruz. İnsanlık tarihinin gördüğü bu eşsiz, geniş, süratli ve en mühimi de kalıcı fetihlerin gerçekleşmesini; İslâm dininin kıyamete kadar dünya üzerinde daha geniş coğrafyaya ve daha büyük insan kütlelerine artarak yayılmasını sağlayan merkez ve mucize şahsiyet, Hz. Muhammed'dir. O, bu âlemde, varlığı ve tesirleriyle canlı bir şekilde devam eden dört manevî miras bırakmıştır ki, bunların her birisi, kendilerinin peygamberlik vazifesini hakkı ile yerine getirdiğini, bu hizmeti en iyi şekilde, başardığını göstermektedir. Bunlar: Kur'an-ı Kerîm; Sünnet-i Nebevî, Ashab ve Ümmet'tir.

İslâm dininin zuhuru, şüphe yok ki insanlık tarihinin kaydettiği hamlelerin en dikkat çekici olanıdır. Tevhîd inancına dayanan İslâm, bu inancı tevilsiz ortaya koyan bir yeni hayat nizamının başlangıcıdır. Bu taze ve dinamik hayat, çökmüş veya çökmeye yüz tutmuş eski medeniyetlere, cehalet ve zulmete gömülmüş, insanlara yeni bir hamle, yeni bir anlayış, ümîd ve heyecan getirmiştir. Aynı zamanda Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.s) büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerîm, insanların

siyasî, iktisadî, ictimaî ve ahlâkî itiyad ve amellerinde köklü değişiklikler meydana getirmek suretiyle, yeni bir nizam ve ahengin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Kur'an-ı Kerîm, insanın insanlığını hatırlamasını, bu kâinatı yoktan var eden Allah'a iman etmesini, O'nu var ve bir bilmesini, O'na nasıl ibadet ve kulluk edeceğini öğrenmesini; helâli haramdan, iyiyi kötüden, hayrı şerden, güzeli çirkinden tefrik etmesini; insanın kendisine ve diğer insanlara karşı nasıl davranacağını belirtmek üzere, yirmi üç yıl esnasında, Allah tarafından Hz. Peygamber'e inzal buyurulmuştur.

Allah'ın insanlara hidayet rehberi olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerîm, vecîz ve eşsiz üslûbu ile Hz. Peygamber'in en büyük desteği ve en büyük mucizesi olmuştur.

Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerîm'i öğrenmek, anlamak, uygulamak; insanlara tebliğ edip anlatmakla mükellefti. O, Kur'an'ı öğrendi, öğretti; ezberledi, ezberletti; yazdırdı; nesillerden nesillere, zamanımıza ve kıyamete kadar muhafaza edilmesini sağlayan bütün tedbirleri aldı. Daha da mühimi O'nun, Kur'an'ın insanın maddî-manevî hayatını tanzim eden bütün esaslarının canlı bir örneğini, amelleriyle ortaya koymasıydı. *"Beni Rabbim en güzel şekilde terbiye etti"* buyururken bu hakikati dile getiriyordu. Bu tecellînin farkında olan müminlerin annesi Hz. Âişe, kendisine Rasûlullah Efendimizin ahlâkını soranlara: *"Siz Kur'an okumuyor musunuz? Rasûlullah'ın ahlâkı Kur'an ahlâkıdır"* diye cevap vermişti.

Hz. Peygamber'in ikinci manevî mirası olan Sünnet-i Nebevîsi, Kur'an'dan sonra, İslâm dininin ikinci ve temel kaynağını teşkil etmektedir. Sünnet, Kur'an âyetlerinin Hz. Peygamber'in hayatındaki açık ve güzel tezahürlerini, bazı âyetlerin tefsir ve yorumlarını, iman esaslarının açıklanmasını, bazı ibadetlerin bir bütünlük haline getirilişini veya ihdasını, hukukî bazı kaideleri,

Hz. Peygamber'in peygamberlik vazifesini nasıl ifâ ettiğini, tebliğ faaliyetlerini, Ashabıyla birlikte maruz kaldığı işkence ve sıkıntılarını, hicretini, kurduğu devlet idaresine ait haberleri, savaşlarını, günlük ve aile hayatını ve bilhassa ahlâkî öğütlerini ihtiva etmektedir.

Hz. Peygamber'i gören, onun davasına iştirak eden, iman mücadele ve mücahedesine kendisinin bu âlemden ayrılmasından sonra da devam eden, Kur'an'ı ve İslâm'ı insanlara sunmayı bir vefa ve iman borcu kabul eden, bunun için çile çeken, çeşitli zorluklara maruz kalan, aile ocağını, toprağını, vatanını terkeden, gözünü ve gönlünü Allah'ın sevgisi ve vahdaniyetine göre ayarlayan Ashab nesli, Hz. Peygamber'in merkez şahsiyeti etrafında hâleleşen yıldızlardır. Dünya yaratıldığından beri; hasbî muhabbet, iman ve aşk ile sevmeyi ve bağlanmayı bilen Hatice-lerden, kahraman, cesur, vakarlı, zâhir ve bâtına nüfuzlu bakış sahibi âlim Alilerden, dirayetli, kararlı, itibarlı, istikrarlı, müdebbir Ebû Bekirlerden, doğru bildiğini söylemekten, hatasını anlayınca itiraf etmekten çekinmeyen, mesuliyet duygusu taşıyan, teşkilatçı Ömerlerden yoksun olmamıştır, olmayacaktır da. Kudret Sahibi Yüce Yaradan, bu güzel vasıflarla mücehhez insanları, cemiyetlerin içerisinde hep yaradagelmiştir. Ama onlar, Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olma şerefine, yüzü suyu hürmetine kainatın yaratıldığı o büyük Peygamber sayesinde erişmişlerdir. Hz. Peygamber'e iman ile başlayan bu gelişme, onun terbiyesi altına girmekle tekâmüle tâbi tutulmuş, Tevhîd mücadelesine iştirak ile imtihan edilip olgunlaşmış, sonunda onun sevgi ve muhabbetinde fâni olunmak suretiyle, insanlığın zirvesine ulaşmıştır.

İslâm'ın yayıldığı bölgelerdeki her topluluk tarafından bir kurtarıcı olarak karşılanmasının ve mahallî hususiyetlere kendinden bir öz vermesinin sebebini, şahıslarında Tevhîd, hikmet,

adalet ve sevgi şuuru taşıyan bu Ashab neslinin faziletinde aramamız gerekir. Hz. Peygamber'in terbiye edip yetiştirdiği, yeni bir iman ve aşk ile ilây-ı kelimetullah için cihada, mücadeleye hazırladığı Ashab nesli ile onların hamiyetli gayretleri sonucunda müslüman olma saadetine erişen Ümmet-i Muhammed, yani yeni müslüman nesiller, Hz. Peygamber'in diğer iki manevî mirasının altın halkalarını meydana getirmişlerdir. Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebevîyi istisna edersek, Hz. Peygamber'in Ashabı ve Ümmeti, onun en büyük mucizesidir ve bu mucize kıyamete kadar da varlığını devam ettirecektir.

Ashab neslini teşkil eden müslüman Araplar, din, iman, kültür ve medeniyet dalgalarıyla fethettikleri yerlere, yeni bir hayat, yeni bir istikamet, yeni bir nizam getirdiler. Başta Hıristiyan batı âlemi ile Bizans ve Sâsânîler olmak üzere, Asya'da ve Afrika'da yaşayan insanlar, orta çağın karanlıkları içerisinde yüzerken, İslâm dünyası ilimde, felsefede, güzel sanatların bir çoğunda, ebebiyat ve mimaride, devlet idaresinde, askerî, iktisadî ve ictimaî sahalarda, tarihin kaydettiği en ince medeniyetlerden birisini kurmaya muvaffak oldu.

İşte biz bu kitabımızda, Ashab neslinin büyük bir şahsiyetini; yaptığı savaşlarla putları ve puta tapıcıları yok eden, gerçekleştirdiği fetihlerle İslâm dinini Arap yarımadası dışına taşıyan mümtaz, kahraman ve fâtih kumandanını, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid'in* hayatını ve savaşlarını ele almaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN YETİŞTİĞİ MUHİT VE MÜSLÜMAN OLUŞUNA KADARKİ HAYATI

Kâbe, Mekke ve Kureyş

Halid b. Velid, İslâm ve dünya tarihinde, kazandığı meydan savaşları sonucunda büyük bir şöhrete ulaşmış kumandan sahâbîdir. O, 8/629 yılı başında müslüman oldu; 17/638 yılında Hz. Ömer tarafından bütün askerî hizmet ve vazifelerinden azledildi ve 21/642 senesinde vefat etti. Buna göre Hz. Halid, aşağı yukarı ömrünün son on dört yılını müslüman olarak geçirdi ve büyük kumandanlık şöhretini, üç yılı Hz. Peygamber zamanında olmak üzere, yalnızca on yıl esnasındaki savaşlardan sonra elde etti.

O müslüman olduğu zaman, gerek at ve kılıç kullanma konusunda, gerekse emrindeki askerleri sevk ve idarede yetişmiş, kabiliyet ve dirayetini ispatlamış bir kimse idi. Doğuştan asker olan Halid, Rasûlullah tarafından kendisine *Seyfullah* yani *Allah'ın kılıcı* payesi verilmeden önce, fıtratında bulunan askerî kabiliyet ve dehasını, mensubu olduğu Kureyş kabilesi ve onun bir kolu olan Mahzum oğulları arasında, Mekke'de, geliştirme ve olgunlaştırma imkânını bulmuştur.

Diğer taraftan Halid b. Velid, hidayete ermeden önce, ailesi ve topyekûn Mekkeli müşriklerle birlikte, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı, şiddetli bir mücadelenin içinde, aktif askerî

roller üslenmişti. On dokuz yıl devam eden bu düşmanlığın ve İslâm'dan ve Kur'an'dan uzak kalışındaki ısrarın özünde, hiç şüphe yok ki, onun içinde bulunduğu muhitin dinî, siyasî, ictimaî ve ahlâkî durumundan, ailesinden veraset yoluyla kendisine intikal eden bazı unsurlardan kaynaklanan bir tavır alış bulunuyordu.

Halid b. Velid, Mekke'de doğup yetişti. Mekke, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail zamanından beri Arap yarımadasının en mühim dinî merkezi idi. Bu ehemmiyet, Kâbe-i Muazzama'nın, Allah'ın emriyle, Hz. Peygamber'in soyundan geldiği bu iki peygamber tarafından burada inşa edilmesinden beri canlı bir şekilde devam ediyordu. Araplar, yarımadanın muhtelif bölgelerinden hac ve umre için, Allah'a ibadet ve Beytullah'ı tebcil için Mekke'ye geliyorlardı.

Arap yarımadasının kuzey ve güney taraflarının tam aksine,[1] Mekke ve umumiyetle Hicaz bölgesi, yani Tâif ve Yesrib (Medine) şehirleri, bedevî ve medenî hayatın ortasında, nevi şahsına münhasır bir siyasî hayata sahipti. Bu bölge, eskiden beri siyasî bir otoritenin emri altında idare edilmemiş; ortaçağın bildiği tevarüs yoluyla elde edilen hükümdarlığı tanımamış; yabancı işgali de görmemiştir. Hatta bu bakımdan, hicretten sonra tesisine muvaffak olduğu ilk İslâm Devleti dolayısıyla, Hz. Peygamber'in bu bölgede devlet kuran ilk şahsiyet olduğunu görüyoruz.[2]

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in bina ettikleri Kâbe'nin, Tevhîd akîdesine dayalı yeryüzünün en eski ve ilk mabedi olduğunu Kur'an-ı Kerîm açıkça beyan buyurmaktadır:

---

1 Arabistan'ın kuzey ve güneyinde kurulan muhtelif devletler için bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, II, 73-660; III, 5-448; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, s. 10-38; 39-80

2 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 881

"Doğrusu insanlar için yeryüzünde kurulan ilk ev, Mekke'de bulunan âlemler için doğru yolu gösteren mübarek Kâbe'dir. Orada apaçık deliller vardır; İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana, Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir. Kim inkar ederse, bilsin ki, doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir." (Âl-i İmran 3/96-97)

Ayrıca bu iki peygamber, Kâbe'yi temiz tutmakla mükellef kılınmıştır:

"Kâbe'yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kıldık. 'İbrahim'in makamını namaz yeri edinin' dedik. Evimi ziyaret edenler, kendisini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik." (Bakara 2/125)

Hz. İsmail, Kâbe ve hac işlerini, bir peygamber olarak idare etmiş; Mekke'nin yerli halkını teşkil eden Cürhümlü bir kadınla evlenmesi sonucu doğan çocuklardan Nabit b. İsmail, aynı hizmeti devam ettirmişti. Ondan sonra bu hizmet ve dolayısıyla Mekke'nin idaresi, Cürhümlüler'den Mudad b. Amr ile Katura'nın başkanı oldukları iki ailenin eline geçmişti. Bu iki aile, daha önce Mekke'ye Yemen'den gelmişler, Mudad ve kabilesi Mekke'nin yukarı kısmına; Katura ve kabilesi ise aşağı kısmına yerleşmişlerdi. Bunların her birisi, kendi bölgelerinden Mekke'ye giren tacirlerin ticaret mallarından onda bir nisbetinde vergi alıyor ve birbirlerine karışmıyorlardı. Zamanla bu iki aile geçimsizliğe düşmüş ve yapılan savaş sonunda Mekke idaresi Cürhümlüler'de kalmıştı.

Cürhümlüler'in Mekke ve Kâbe idaresini ne kadar süre ellerinde bulundurmuş oldukları bilinmemektedir. Yemen'den ayrılıp kuzeye göç eden ve Mekke civarına gelen büyük Ezd kabilesinin bir kolu olan Huzâ'alılar, hayvanları için iyi bir otlak buluncaya kadar, Harem bölgesinde kalmak için Cürhümlüler'den izin istemişlerdi. Cürhümlüler onlara müsaade vermeyince aralarında savaş başlamış ve Cürhümlüler'in kesin mağlubiyetiyle sonuç-

lanmıştır. Bunun üzerine Cürhümlüler Mekke'yi terk etmek zorunda kalmışlar, şehrin idaresi Huzâ'alılar'a intikal etmişti. Bu mücadele esnasında tarafsız kalan Kureyş kabilesinin esasını teşkil eden Hz. İsmail'in soyundan gelenlere ise dokunmamışlardı.

Kâbe ve Mekke idaresine ait haberleri çok geniş bir şekilde rivayet eden İbn İshak (öl. 151/768), Cürhümlüler'in başına gelen bu felaketin sebeplerini açıklarken, onların azdıklarını, Harem bölgesinin kutsiyetini ihlal ettiklerini, oraya gelenlere zulüm ettiklerini, Kâbe'ye hediye edilen mallara el koyduklarını belirttikten sonra, Mekke'nin kendisine zulüm ve haksızlık yapanları, bünyesinden dışarı attığını; bundan dolayı da bu şehre "nâsse" yani "kurutan, ufaltan" denildiğini; ayrıca "kırmak" manâsına gelen "Bekke"nin, Mekke'nin diğer bir ismi olduğunu; zulüm yapan zâlimlerin boyunlarını kırmış olduğundan kendisine bu adın verilmiş olduğunu zikreder.[3]

Huzâ'alılar'ın Mekke idaresinin, üç yüz veya beş yüz sene kadar devam ettiği rivayet edilmiştir.[4] Ancak bu sürenin, rivayetlerdeki farklılıktan da anlaşılacağı üzere, biraz mübalağalı olduğu anlaşılmaktadır. Huzâ'alılar zamanında çok mühim bir menfî gelişmenin zuhur ettiğini görüyoruz. Hz. İbrahim'in Tevhid inancını temelinden değiştiren puta tapıcılığın ve birçok putun Kâbe'ye yerleştirilmesinin, putlara kurban kesme âdetinin ortaya çıkmasının öncülüğünü, bu kabilenin başkanı Amr b. Luhayy ihdas etmiştir. O, Suriye'de Belkâ yakınlarında Maâb denilen yerden, Amâlika'dan Mekke'ye put getirip Kâbe'ye dikmiştir.[5]

---

3 İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 113-4; *Kur'an'da* Mekke'nin adı, bir ayette "Bekke" diye geçer; bkz. Âl-i İmran 3/96

4 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 101; 103; Fâsî, *el-Ikdü's-Semîn fî Tarihi'l-Beledi'l-Emîn*, I, 143

5 İbn Hişam, I, 76 vd.; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 27, 29, 36, 49, 50, 51; Ezrakî, I, 116-131; Buhârî, *Menâkıb*, 9; Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasaru Tecrid-i Sarih Tercemesi*, IV, 243-246

İslâm tarihi kaynaklarında uzun uzun ve tarih zikredilmeksizin anlatılan Mekke ve Kâbe'nin idaresine ait haberleri kısaca özetlemeye çalıştık. Şimdi Halid b. Velid'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin ve Mahzum oğullarının, bu şehrin idaresindeki yerlerini ele alacağız. Bu bakımdan Huzâ'alılar devrine ait daha fazla bilgi vermeksizin, Kureyş hakimiyetine geçiyoruz.[6]

Hz. İbrahim'den itibaren Kâbe ve Hac işlerinin, dolayısıyla da Mekke'nin zaman zaman el değiştiren idaresi, miladî V. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kureyş kabilesine geçmiştir. Hz. İsmail soyundan gelen Kureyşliler'e bu mühim imkânı sağlayan Kusayy b. Kilâb'dır. Asıl adı Zeyd olan ve çocukluğunu babası erken öldüğü için Mekke'den uzakta, annesiyle birlikte Suriye hududunda geçirdiğinden Kusayy diye bilinen bu zat, Hz. Peygamber'in büyük dedesinin dedesi yani beşinci göbekten ceddidir. Hz. Peygamber'in ona kadar olan nesebi şöyledir: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Haşim b. Abdümenaf b. Kusayy.

Kusayy, Halid b. Velid'in mensup olduğu Mahzum oğullarının kurucusu Mahzum'un amcasının oğludur; Kusayy'ın babası Kilâb; Mahzum'un babası Yakaza'dır. Kardeş olan Kilâb ile Yakaza'nın babaları ise Murre'dir ki Hz. Peygamber ile Halid'in soyları, yedinci cedlerinde birleşir.

Kusayy, aynı zamanda, Hz. İsmail soyundan gelen Adnan'ın torunlarından ve Kureyş kabilesinin kurucusu ve bu kabileye adını veren, Fihr diye de bilinen zatın altıncı nesilden torunudur. Onun Kureyş'e kadar olan nesebi şöyledir:

Kusayy b. Kilâb b. Murre b. Ka'b b. Lüeyy b. Ğalib b. Fihr (Kureyş).[7]

---

[6] Kâbe'nin inşaasından itibaren Huzâ'alılar'ın idaresi sonuna kadarki uzun asırlar için bkz. İbn Hişam, I, 5 vd.; 76-89; 111-117; Ezrakî, I, 53-103

[7] Adnan'dan Kusayy'a, Hz. Peygamber ve Hz. Halid'in nesebleri için bkz. Zübeyrî, *Kitabu Nesebi Kureyş*, s. 5-25; 299-346

Kusayy, Huzâ'alılar'ın son başkanı Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubbâ ile evlendi. İhtiyar Huleyl, Kâbe'nin anahtarlarını kızına veya damadına veriyordu. Onun ölümünden sonra bu şerefli vazifeyi eline almak isteyen Kusayy, Huzâ'alılar'dan büyük bir muhalefetle karşılaştı. Kaynaklarda farklı bir şekilde ve uzun uzun anlatılan mücadelelerden sonra, Kâbe ve Mekke idaresini ele alan Kusayy, Huzâ'alılar'ı şehrin dışında, Kâbe'den uzak bölgelerde yaşamaya mecbur etti.

Kusayy Mekke şehrini yeniden kurdu. Bunun için önce Kâbe'nin etrafındaki ağaçları kestirip Kureyş kabilesinin bütün boylarını, her boy için Kâbe etrafına yapılan evlerinde iskan etti.[8] Kureyş kabilesinin mühim işlerinin konuşulup karara bağlandığı Dâru'n-Nedve'yi kurdu; Mekke idaresi Kâbe'nin muhafazası ve hac işlerinin düzenlenmesi gibi çok mühim ve Kureyş kabilesinin bütün Araplar üzerinde manevî bir üstünlük kurmasını sağlayan gelişmelerle yeni bir dönemi başlattı. Kureyş kabilesini bir araya getirdiğinden dolayı "Mucemmî" unvanını alan Kusayy, milâdî 480 yılı civarında vefat etti.[9]

Mekke, sarp ve çıplak iki sıra tepeler arasında çukur bir vadide kurulmuştur. Havası kuru, iklimi çok sıcak, toprağı kayalıktır. Çok seyrek yağmur yağan bu şehirde, dağların ormansız, vadinin kayalık olması sebebiyle, seyrek de olsa muson yağmurları sel baskınlarına sebep olmaktadır.[10] Ziraata elverişli olmayan bu şehirde yaşayan insanlar, hayatlarını devam ettirebilmek için ticaretle uğraşıyorlardı. Esasen Kureyşliler, Arabistan'ın muhtelif

---

8 Taberî, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I, 1097

9 Kusayy ve onun bu faaliyetleri için bkz. İbn Hişam, I, 117-119; Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, II, 28 vd.; Ezrakî, I, 103 vd., 195; Taberî, I, 1092-1110; Askerî, *el-Evâil*, I, 42-9; Fâsî, I, 145-7; Çağatay, s. 86-91; Hamidullah, II, 887-9; 891-892

10 Mekke selleri için bkz. Fâsî, I, 205-211

yerlerinden hac ve umre ziyaretlerine gelenlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için de ticaretle meşgul oluyorlardı. Bu bakımdan Mekke, hem dinî, hem de ticarî bakımdan mühim bir toplanma merkezi durumundaydı. Mekke ve Kâbe'ye karşı dinî ve ticarî alâkanın asırlarca devam ettiği bilinmektedir. Kusayy, Mekke'nin yerli halkı hariç, ticaret için buraya gelenlerden onda bir vergi alınmasına devam ediyordu.[11]

Kureyşliler'in yazın Suriye'ye ve kışın Yemen'e her yıl kervanlarla ticarî seyahatler tertip ettikleri Kur'an-ı Kerîm'de açıkça zikredilmiştir:

"Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzmanlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyle ise kendilerini aç iken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Kâbe'nin Rabbine kulluk etsinler." (Kureyş 106/1-4)

Kureyşliler, hudud olmadıkları komşu devletlerden, ticaret kervanlarının serbestçe geçiş ve ikamet imkânları için çeşitli imtiyazlar elde etmişlerdi. Bizans ve Sâsânî imparatorluklarından alınmış olan "Kayser ve Hüsrev teminatı" yanında, Habeşistan, Yemen, Necid, Ğassânî ve Hîre melik ve emirleriyle de ticaret anlaşmaları vardı. Filistin'de Eyle ve Gazze limanları ile Suriye'deki Busrâ ve Ezriatu'ş-Şam ile Yemen'deki San'a, onların her yıl ticaret için gittikleri belli başlı mühim merkezlerdi.

Ticaret maksadıyla yapılan bu seyahatler esnasında Kureyşliler, muhtelif bölgeleri ve milletleri, onların kültür seviyelerini yakından tanıma imkânına kavuşuyorlar, aynı zamanda yüksek bir hayat ve refah seviyesine ulaşıyorlar, uçsuz bucaksız çöllerle çevrili bir bölgeye sıkışıp kalmış kapalı bir cemiyet olmaktan kurtuluyorlardı. Böylece onlar, her yıl hac dolayısıyla Mekke'ye gelenler yanında, Suriye ve Yemen'e, hattâ Habeşistan ve Mısır'a,

---

[11] İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübrâ*, I, 70; Fâsî, I, 146

İran'a yaptıkları seyahatler sonucunda, dinî, siyasî, askerî ve kültürel sahalarda bilgi ve görgülerini artırıyorlar ve bu bölgeleri yakından tanıyorlardı.

Mekke çevresindeki ticaret ise, açılış ve kapanış tarihleri hacca göre ayarlanan panayırlarda yapılıyordu. Bu panayırların, Arabistan'ın muhtelif yerlerinde, her yıl kurulan panayırlarla da irtibatı vardı ve Kureyşliler, buralara da iştirak ediyorlardı. Mahallî küçük bazı panayırları bir tarafa bırakıp Arabistan'ın belli başlı büyük panayırlarının kurulduğu yerler ve açıldığı tarihler incelendiğinde, Mekke'nin, Kâbe'nin ve Kureyşliler'in işgal ettikleri mevki açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu panayırları, adları, yerleri ve faal oldukları tarihlere göre şöyle sıralayabiliriz:

- Dûmetu'l-Cendel panayırı: Hicaz Suriye arasında, Rebîulevvel ayının 1-15 inci günlerinde kurulurdu.

- Muşakkar panayırı: Hecer'de, Cemaziyelahir ayının 1-30 uncu günlerinde kurulurdu. Bu panayıra, İranlılar deniz yoluyla gelip katılırlardı.

- Suhâr panayırı: Umân'da, Recep ayının 20-25 inci günlerinde kurulurdu.

- Debâ panayırı: Recep ayının 30 unda kurulurdu. Bu panayıra, Sind, Hind ve Çin'den de tacirler gelirdi.

-Şıhr panayırı: Mehre'de Şaban ayının 15 inde kurulurdu.

- Aden panayırı: Ramazan ayının 1-10 uncu günlerinde kurulurdu.

- San'a panayırı: Ramazan ayının 15-30 uncu günlerinde kurulurdu. Bu panayıra iştirak edenler, daha sonra, iki panayırdan birisine gitmeyi tercih ederlerdi: Râbiye veya Ukaz.

- Râbiye panayırı: Hadramevt'te Zilkade ayının 15-30 uncu günlerinde kurulurdu.

Mekke dışında kurulan bu panayırlardan sonra, hac ayından önceki, hac ve yeni yılın ilk aylarına sıra gelmektedir. Bu aylar: Zilkade, Zilhicce ve Muharrem'dir. Bu üç ay, aynı zamanda dört haram ayının üçünü teşkil eder, diğeri ise Receb'dir. Aşağıdaki üç panayırın, Mekke çevresinde kurulduğunu; hac ile ticaretin beraberce yürütüldüğünü tekrar ifade edelim:

-Ukâz panayırı: Zilkade ayının başından itibaren 1-20 inci günlerinde kurulurdu. Ukâz, Arap panayırlarının en büyüğü ve en meşhuru idi. Bütün arap kabilelerinin ve hacca gelenlerin iştirak ettiği bu panayıra çok çeşitli mallar getirilirdi. Birçok kabile şeyhleri ve tacirleri orada buluşurlardı. Kureyşliler, büyük sermayeleriyle bu panayırdan çok istifade ederlerdi.

- Mecenne panayırı: Zilkade ayının 20-30 uncu günlerinde kurulurdu.

- Zü'l-Mecaz panayırı: Zilhicce ayının 1-8 inci günlerinde kurulurdu. Hacca katılacaklar buradan Minâ'ya oradan da Arafat'a ayın 9 unda çıkarlardı. Hac esnasında Minâ'da da panayır kurulurdu.

Hac'dan sonra yeni yılın ilk ayı olan Muharrem'de ise, Hayber'de Netat; Necid bölgesinde Yemâme'de de Hacer panayırları kurulurdu.

Böylece Araplarca kutsal sayılan ve bütün düşmanlıkların durdurulduğu haram ayları ile Kâbe ve Mekke'nin Harem bölge olması sayesinde, hem hac hem de panayırlardaki ticaret, huzur ve emniyet içerisinde icra ediliyordu.

Panayırların ticaret yanında, siyasî, ictimaî ve kültürel bakımdan da ehemmiyetleri vardı. Bozuk olan kabileler arası münasebetler veya ihtilaflı meseleler, tarafsız bir yer olan bu panayırlarda ele alınıp çözülmeye çalışılırdı. Edebî sohbetlerin, güzel

konuşmaların yapıldığı, şiirlerin okunduğu gece meclisleri ise, kültür alış verişine imkân sağlıyordu.[12]

Kureyşliler ticaret için kervanlarla yaptıkları seyahatlere katılabilmek, devamlı hareket halinde olmak için, çocuklarını güçlü, kuvvetli ve dayanıklı yetiştirmeye itina ederlerdi. Ayrıca kervanların emniyetini sağlamak; bedevîlerin kendileri ve hayvanları için yiyecek bulmak maksadıyla yaptıkları baskınlardan korunmak; kabile asabiyet ve rekabeti ve bunların ortaya çıkardığı kan davaları neticesindeki sonu gelmez mücadelelerde savaşmak için, çocuklarına savaşmayı, kılıç kullanmayı ve ata binmeyi bilhassa öğretiyorlardı.

Kâbe'nin muhafazası ve hac işlerinin idaresi, Kureyş kabilesine büyük bir itibar kazandırmıştı. Arap yarımadasının muhtelif yerlerinde yaşayan kabileler, Kureyş'e hürmet ve tazim gösteriyorlar, onları bu manevî işlerin sahibi ve itaat edilmeye layık kimseler olarak kabul ediyorlar, onların koydukları kaidelere riayet ediyorlardı. Zulüm ve haksızlığın hâkim olduğu Câhiliye devrinde, Kureyş ileri gelenlerinin "Hılfu'l-fudûl"u kurmaları; zayıfa yardım edilmesi, mazluma insaf edilmesi, zâlimin elinden onun hakkının alınması, üzgün ve ümidsiz kimselere destek verilmesi gibi ahlâk ve fazilete dayanan kararlar almaları da onların prestijlerini yükseltiyordu.[13] Fil vak'asında Ebrehe ordusunun Mekke'ye girmeye muvaffak olamayışı da, Araplar arasında Kâbe'nin kudsiyetinin ve Kureyş'in itibarının artmasına vesîle olmuştu.

---

[12] Kureyş'in ticarî hayatı için bkz. İbn Sa'd, I, 75-79; İbn Habib, *Muhabber,* s. 263, 268; Taberî, *Tarih,* I, 1089; Akkâd, *el-Abkariyyâtu'l-İslâmiyye,* s. 776-777; Said el-Efganî, *Esvaku'l-arab,* s. 231 vd.; Çağatay, s. 152-157; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II, 995-1013; Cevad Ali, VII, 365 vd

[13] İbrahim Arcun, *Halid b. el-Velid*, s. 16-18

Kusayy'ın kurduğu sistemde, Mekke'nin bir emiri yoktu; Kureyş, otorite ve şahsiyetine güvendiği ve bu vazifeye lâyık olduğunu gösteren birisi etrafında toplanıyordu. Kusayy'ın Kâbe'nin muhafazası, hac işlerinin takibi ve Mekke'nin idaresiyle alâkalı muhtelif hizmetleri, çocuklarına ve Kureyş'in diğer kollarına bıraktığını görüyoruz. Onun çocukları ve torunları arasındaki ihtilaflara temas etmeksizin, Hz. Peygamber'in zamanında, Mekke'deki bu vazifeleri ve hangi kabileye ait olduğunu şöylece sıralayabiliriz:

Sikâye: Benî Haşim'in elinde olan bu vazife, hacılara su temin edilmesi içindi; Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib bu hizmeti görüyordu.

Ukâb: Benî Ümeyye'nin elinde olan bu vazife, savaş sırasında ortaya çıkanları ve bunu taşıyan kimsenin ordu kumandanı olması (kıyâde) lazım gelen, kartal veya karakuş manâsına gelen Kureyş'in sancağı idi; Hz. Peygamber zamanında Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan b. Harb'in uhdesindeydi.

Rifâde: Benî Nevfel'in elinde olan bu vazife, Mekkeliler'den para toplayıp fakir hacılara yemek vermek vazifesiydi ve el-Hâris b. Âmir'in elindeydi.

Livâ: Kureyş'in bayrağını taşımak imtiyazıdır.

Sidânet ve Hicâbet: Kâbe'nin perdedarlığı, anahtarının muhafazası ve hâciblik vazifeleridir. Bu üç vazife, Abdüddâr oğullarından Osman b. Talha'da idi.

Nedve: Kusayy'ın kurduğu, Mekke'nin ve Kureyş kabilesinin bütün mühim işlerinin konuşulduğu Daru'n-Nedve'deki başkanlık vazifesidir. Bu vazifenin de yine Abdüddâr oğullarında olduğu rivayet edilmektedir.

Meşûra veya Meşveret: Benî Esed'in elinde olan bu vazife, Kureyş kabile reislerinin bir işe karar vermeden önce bu işe ba-

kan kimseyle istişare etmeleridir; Hz. Peygamber zamanında, Tâif muhasarasında şehid olan Yezîd b. Zem'a'nın uhdesindeydi.

Eşnak: Benî Teym'in elinde olan bu vazife, diyet ve zararların karşılanması idi; Hz. Ebû Bekir'in uhdesindeydi.

Kubbe ve E'inne: Mahzum oğullarından Halid b. Velid'in uhdesinde olan bu vazifeler üzerinde, ileride geniş bir şekilde izahat verilecektir.

Sifâret: Benî Adiyy'in elinde olan bu vazife, Kureyş'in yabancılar nezdinde temsil edilmesi idi; Hz. Ömer'in uhdesindeydi.

Eysâr: Benî Cumah'ın elinde olan bu vazife, bir işe başlamadan önce, "ezlâm" adı verilen oklarla bir nevi kumar oynamak ve fala bakmaktı; Safvan b. Ümeyye bu işi yapıyordu.

Hukûme veya Emvâl-ı Muhaccere: Benî Sehm'in elinde olan bu vazife, putlara sunulmuş olan malların saklanması idi; el-Hâris b. Kays bu işe bakıyordu.[14]

Halid b. Velid'in doğup büyüdüğü, yetiştiği Mekke, yalnızca Câhiliye çağındaki gelişmeleri yaşamış bir şehir değildi. Burası aynı zamanda, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği, tebliğ faaliyetlerinin ve mücadelelerinin başladığı, Kur'an-ı Kerîm'i ilk defa duyup dinleyen ilk müslümanların yaşadığı şehirdi. Halid b. Velid, Mekke döneminin tamamında ve Hicret'ten sonraki yedi yıl esnasında, İslâm'a bîgâne ve düşmanca bir tavır içerisinde olmuştur. Onun geç müslüman olmasına sebep olan husus, hiç şüphe yok ki Kureyş'in dinî anlayışı ile Hz. Peygamber'e karşı düşmanca tavrından ileri geliyordu.

---

[14] İbn Abdi Rabbih, *el-lkdu'l-Ferid*, III, 267-268; Bu vazifeler müellifin İbnü'l-Kelbî'den naklettiği rivayetteki sıraya göre ele alınmıştır. Bu metnin tam tercümesi ve üzerinde yapılan yorumlar için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 892 vd.; Çağatay, s. 117-123

Diğer taraftan, onun müslüman oluşunu ele alırken de görüleceği üzere, hidayete ermesinde, Hz. Peygamber'i daha önce tanımasının, belki az da olsa Kur'an-ı Kerîm'i dinlemesinin ve bilmesinin, müslümanlarla mensubu olduğu Mekkeli müşriklerin mukayesesini yapabilecek kabiliyete sahip olmasının büyük rolü olmuştur. Nitekim ileride Halid'in Hz. Peygamber'e ve etrafındaki müslümanlara ısınmakta hiç bir güçlükle karşılaşmadığı görülecektir. Bu bakımdan Halid b. Velid'in kabilesi Mahzum oğullarına geçmeden önce, Kureyş'in dinî durumuna ve Hz. Peygamber'e karşı takındığı düşmanca tavrın sebeplerine kısaca temas etmek gerekir.

Mekke'de Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in tebliğ ettikleri Tevhid inancının hâkim olmasına; hatta bu inancın gereği olan Kâbe'yi "Allah'ın Evi" kabul edip burasının ziyareti ve hac ibadetinin canlı bir şekilde devam etmesine rağmen, Kureyşliler zamanla putlara tapar, Allah'a şirk koşar olmuşlardı. Kureyşliler gibi Arap yarımadasının diğer bölgelerinde yaşayan yahudî ve hıristiyan olmamış Araplar da putlara tapıyorlardı. Puta tapma âdetini Suriye taraflarından Mekke'ye getiren kimsenin Amr b. Luhayy el-Huzâî olduğunu daha önce belirtmiştik. *Putlar Kitabı* müellifinin bildirdiğine göre Amr, yakalandığı hastalıktan kurtulmak için Belkâ denilen yere giderek oradaki sıcak su pınarında yıkanmış; oradaki insanların yağmur ve düşmana karşı yardım istedikleri ve taptıkları bazı putlar görmüş; onlardan aldığı birkaç putu getirip Kâbe'nin çevresine dikmiştir. Onu taklid eden Kureyşliler de, edindikleri putları Kâbe'nin içine ve çevresine yerleştirmeye; putların önünde fal okları çekerek nasıl hareket edeceklerini ve yapacakları işlerini oklardan çıkan sonuca göre kararlaştırmaya başlamışlardı. Arabistan'ın muhtelif yerlerindeki kabileler ve hattâ aileler, taşlardan, ağaçlardan, madenlerden yaptıkları çeşitli putları, bölgelerine, evlerine dikiyorlardı.

Kureyşliler hac için Kâbe'yi ziyarete gelen kabilelerden azamî derecede istifade etmek ve onların alâkalarını çekmek için başka kabilelerin putlarını da Kâbe ve çevresine dikiyorlar, onların Kâbe'yi ziyaretleri esnasında kendi putlarını da takdis etmelerine imkân sağlıyorlar; böylece putçuluğun yayılmasına ve yerleşmesine sebep oluyorlardı. Neticede Kureyşliler, dinî hayat ve anlayış bakımından çok iptidaî bir seviyeye düşmüş oldular. Câhiliye çağında Araplar, tabiatın, uçsuz bucaksız çöllerin, ulu ve çıplak dağların ve kaya parçalarının cinlerle dolu bulunduklarına; insan üstü güce sahip olan bu varlıkların Allah'ın kızları olduklarına inanıyorlardı. Hayır ve şer işleri yapmaya muktedir olduklarına inandıkları bu cinlerin, bulunduklarını zannettikleri yerleri, kurban kesme yeri haline getiriyorlardı.

Böylece, başta Kâbe ve çevresi olmak üzere, birçok yerde putlar ve tapınakların sayısı artmış oluyordu.[15] Araplar, putlara tapmanın, Allah'a eş koşmanın yanında, bir tek Allah'ın varlığına inanmaya da devam ediyorlardı. Bu hususta Kur'an ayetleri,[16] Arapların bu anlayışını bize açıkça ifade etmektedir:

"Ey Muhammed! "Biliyorsanız söyleyin, yer ve onda bulunanlar kimindir?" de. "Allah'ındır" diyeceklerdir; "öyle ise ders almaz mısınız?" diye sor. "Yedi göğün de Rabbi, yüce arşın da Rabbi kimdir?" de. "Allah'tır" diyeceklerdir; "öyle ise O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de. "Biliyorsanız söyleyin her şeyin hükümranlığı elinde olan, barındıran fakat himayeye muhtaç olmayan kimdir?" de. "Allah'tır" diyecekler; "öyleyse nasıl aldanıyorsunuz" de." (Mü'minun 23/84-89)

---

[15] İbnü'l-Kelbî, s. 28, 29 ve diğer yerleri; İbn Hişam, I, 76 vd.; Câhiliye çağında Arapların dinî durumu için bkz. Alûsi, *Bulûgu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, II, 193 vd.; Cevad Ali, VI, 5-510; Çağatay, s. 102-117

[16] Bu hususta diğer ayetler için de bkz. Ankebût 29/61-63

Milâdî 610 yılından itibaren Hz. Peygamber, üç yıl kadar sessizce İslâm dininin yayılmasına ve tebliğine çalıştı. Başta yakın aile fertleri olmak üzere, Kureyş'in temiz, gönülleri açık ve güzel ahlâklı bazı şahsiyetleri ve tacirleri ile birçok yoksul ve kölenin onun etrafında toplanmaya başladıkları görüldü. Hz. Peygamber'in bu faaliyetlerine önceleri pek ses çıkarmayan Kureyşliler, Kur'an-ı Kerîm'in putlara ve puta tapanlara karşı kesin tavır alan âyetlerinden sonra büyük bir reaksiyon göstererek Hz. Peygamber'e ve müslümanlara cephe aldılar. Kureyş'in İslâm dinine karşı düşmanlığının temelinde; Kur'an-ı Kerîm'in, putları ve puta tapıcılığı yıkması, insanları eski batıl dinlerini terk etmeye, atalarının yolundan ayrılarak eşi ve benzeri olmayan bir tek Allah'a iman etmeye davet etmesi hususundaki kesin tavrına muhalefetin bulunduğunu görüyoruz.

Kureyşliler, putperestliğin yıkılması sonucunda, bütün Arap kabileleri nezdinde elde etmiş oldukları dinî üstünlük ile ticarî nüfuz ve menfaatlerinin kaybolacağından endişe duyuyorlardı. O sıralarda, Zemzem kuyusunu bulması üzerine Kureyş'in lideri olan Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in vefatından sonra, liderlik mevkiini ele geçiren Ümeyye ve Halid'in kabilesi Mahzum oğulları, rakipleri Hâşim oğullarının yeniden nüfuz ve itibar kazanacağından ciddî bir şekilde endişe ediyorlardı. Abdülmuttalib'den sonra, Ficar savaşlarında Kureyş'in lideri, Ümeyye oğullarından Harb b. Ümeyye idi. Onun ölümünden sonra ise, oğlu Ebû Süfyan'ın biraz genç biraz da beceriksiz olması sebebiyle yerine, bir başka kabileden, Mahzum oğullarından Halid'in babası Velid b. Muğîre geçti.

Öte yandan putların ortadan kaldırılmasıyla Arapların Mekke'ye artık gelmeyecekleri, dolayısıyla da ticarî hayatın duracağı endişesi Kureyşli zenginleri huzursuz ediyordu. Esasen onlar, riyasetin ilk şartı olarak servet ve çok erkek çocuğa sahip

olmayı esas alıyorlar; bu bakımdan Hz. Muhammed'i (s.a.s) peygamber olarak kabul etmek istemiyorlardı. Bu arada Hz. Peygamber'e karşı hissedilen haset, kıskançlık ve rekabet hisleri de, bazı Kureyş ileri gelenlerinin ona iman etmelerine mâni oluyordu. Bu kıskançlığın dikkati çeken iki misalini, ileride, Halid'in kabilesini ele alırken, amcasının oğlu Ebû Cehil ile babası Velid b. Muğîre'de açıkça göreceğiz.

Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerîm, insanları güzel ahlâka ve fazilete davet ediyordu. Kureyşliler ise, ahlâksızlık, zulüm ve haksızlık içerisinde yüzüyordu. Kur'an-ı Kerîm, onların bu kötü ve çirkin hallerini en açık bir üslûpla teşhir ve tenkîd ediyor, yaptıklarını yüzlerine vuruyordu.[17]

Diğer taraftan Kureyşliler, ölümden sonraki ebedî hayata, yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmıyorlar veya inanmak istemiyorlardı. Câhiliye devrinin kötü alışkanlıklarından, haksız kazanç ve aşırı faizlerle sermayenin insanları ezmek için kullanılmasından, içki, kadın ve sefahatten dolayı hesap vermeyi düşünmek bile istemiyorlar; putlara yaptıkları adaklar ve kestikleri kurbanlarla kurtuluvereceklerini zannediyorlardı. Halbuki Kur'an-ı Kerîm, insanların yaptıkları her şeyi Allah'ın görüp gözettiğini, insanların dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerini, insanı ürperten, yürekleri oynatan bir üslûpla beyan ediyordu.[18] Kureyş'in zenginleri ve ileri gelenleri, servetlerini istedikleri gibi kullanmalarına mâni olan, ahlâkî değerlere ve faziletlere bağlı kalmayı esas alan Kur'an'ı

---

[17] Örnek olarak aşağıdaki ayetlere bakılabilir: Kalem 68/7-16; Müddessir 74/11-29; Mutaffifin 83/1-17; Alak 96/9-19; Tekâsür 102/1-8; Hümeze 104/1-9; Mâûn 107/1-3

[18] Örnek olarak aşağıdaki ayetlere bakılabilir: Meâric 70/1-21; Kâf 50/30; Hâkka 69/11-52; Kâria 101/1-11; Abese 80/33-41

kabul etmek istemiyorlar, günlerini gün etmeyi, kötü alışkanlıklara devamı tercih ediyorlardı. Hele, insanın öldükten sonra dirileceğini, elindeki kudret ve kuvvetin, servetin alınıp yaptıklarından adaletle hesaba çekileceğini beyan eden bir din ve onun peygamberini ve kitabını kabul etmeye hiç yanaşmak istemiyorlardı.

Kabile anlayışının hâkim olduğu toplumlarda, dedelerden ve babalardan tevarüs edilen örf, âdet ve geleneklere büyük bir ehemmiyet verilir; bunlara karşı çıkanlara şiddetle muhalefet edilir; gerekirse savaş bile yapılırdı. Kureyşliler için de puta tapıcılık aynı şekilde kabul ediliyor; atalarının dinlerini terketmek istemiyorlardı. Onlar, *"atalarımızı bunlara ibadet eder bulduk; onlardan nasıl vazgeçelim?"* diyorlar; Kur'an-ı Kerîm de onlara *"Gelin Allah'ın indirdiği Kitab'a ve Peygamber'e uyun"* buyuruyordu: *"Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter, derler; ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?"* (Mâide 5/104). Yine Kur'an-ı Kerîm, puta tapanların da putlarının da cehennemlik olduklarını ilân ediyordu:

"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin odunusunuz, oraya gireceksiniz." (Enbiya 21/98)

Hz. Peygamber'in davetini engellemek için münazara ve tartışmalara girişmek suretiyle başlayan ve alaya almak, iftira atmak, sövmek, boykot etmek, dövmek, işkenceye tâbi tutmak ve hattâ öldürmeye kadar varan Kureyş'in düşmanlıkları, müslümanları Mekke'yi terkedip önce Habeşistan'a, sonra da Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye gitmeye mecbur etmiştir. Mücadele bununla da kalmamış, Kureyşli müşriklerle Hz. Peygamber ve müslümanlar, Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye ile bu mücadeleyi ta 8 yılı Ramazan ayında Mekke'nin fethine kadar yirmi yıl müddetle devam ettirmişlerdir.

Halid b. Velid'in Kabilesi Mahzum Oğulları

Halid b. Velid, Kureyş kabilesinin on kolundan birisini teşkil eden Mahzum oğullarına mensuptur. Bu kabile, Hz. Peygamber'in risâletle vazifelendirilişi esnasında, Mekke'de mühim bir mevki işgal ediyordu. Bu kabilenin belli başlı şahsiyetlerini, Halid'in dedesi, amcaları, amcalarının çocukları, babası ve kardeşlerini kaynaklardaki bilgiler çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Bu arada, bu kabile mensuplarının İslâm davetine, Hz. Peygamber ve ilk müslümanlara karşı tavırlarını bilhassa tebarüz ettirmek suretiyle, Halid'in hangi atmosferde yaşadığına dikkatleri çekeceğiz.

Kusayy'ın Mekke idaresi ve Kâbe ile alâkalı hizmetleri Kureyş'in kolları arasında nasıl dağıttığını ele alırken zikrettiğimiz üzere, Mahzum oğulları, Kubbe ve E'inne vazifelerini yerine getiriyordu.

Kubbe: Çadır manâsına gelen bu kelimenin ifade ettiği vazife, savaş zamanında bir çadırın kurulması ve Kureyşliler'in orduyu techiz için getirdikleri savaş malzemelerini ve paraları burada toplamaktı. Bilindiği üzere o sıralarda Araplar'ın, kurulmuş düzenli orduları yoktu; bir savaş vukuunda hemen hazırlığa geçilirdi.

E'inne: "At geminin dizginleri" manâsına gelen " Înân"ın çoğulu olan bu kelimenin ifade ettiği vazife ise, savaşta Kureyş ordusundaki süvarî birliğine kumandanlık edilmesidir.[19]

İbnü'l-Kelbî'nin naklettiği bu konudaki rivayeti aynen kitabına alan ve "Kubbe" kelimesini "Tahtırevan" diye tercüme eden M. Hamîdullah, rivayetin çok farklı bir değerlendirmesini yapmaktadır; ona göre Kubbe, "*... bir askerî sefer tertiplenirken ve bilhassa süvari kıt'aları kumandanının emrine tahsis edilen tedi-*

---

[19] İbn Abdi Rabbih, III, 267 (İbnü'l-Kelbî'den rivayet edilmiştir.)

yelerin toplanması gayesine matuf tamamen askerî bir imtiyaz olarak tarif ve tavsif edilmektedir." Fakat bu güzel açıklamanın ardından gelen onun aşağıdaki ifadeleri bizi şaşırtmıştır:

"Başkumandana has imtiyazların bu şekil bir alt taksime tâbi tutulması imkânını reddetmeksizin, bu çeşit vazifelerin bazı modern yazarların tahmin ettiği gibi, sulh zamanında sadece dinî merasimlere inhisar ettiğini düşünmek de mümkündür. Bu hâle göre, herhalde "Tahtı Revân", put için büyük şemsiye olmalıdır; dinî bir merasim dolayısıyla böylece putu taşıyan atı dizginlerinden tutup sevkeden ise şehrin "süvarî kumandanı" olması gerekir. Sulh ve sükûna karşı bir tehdidin vukuu halinde acaba halkı silah altına çağırmak için "Tahtı Revanı" kurmak, bunun içine bir "put" yerleştirmek ve şehir veya kabilenin düşmanı tarafından puta karşı girişilecek bir saygısızlık ve tecavüzden onu korumak için tediyeler talep etme yolundan daha müessir ne olabilir?"[20]

Değerli âlim Hamîdullah, yukarıya aldığımız yorum ve tahminlerini, ne bir kaynağa ne de bir araştırmaya istinad ettirmektedir. Ancak biz, Kubbe ve E'inne'nin yani: *'çadır ve dizgin' vazifesinin bazıları tarafından tasavvur edildiği şekilde harp sanatı ile hiç bir alâkası yoktur. Artık anlaşılmayan ve eski olan bu unvan Câhiliye devrinde Arabistan'daki dinî merasim ile alâkalı idi. Kubbe 'küçük ve taşınabilir çadırdan', yani kabilenin ongununu ihtiva eden ve devenin sırtında merasim ile nakledilen mahfeden başka bir şey değil idi. Reisler veya ileri gelenler, birbiri ardından kıymetli yükü taşıyan hayvanın dizginini çekiyorlardı. Bu imtiyazın yalnız Halid b. Velid'e mahsus olmadığını söylemek, onun şerefini asla eksiltmez'*[21] şeklindeki bir anlayışı, papaz müsteşrik

---

[20] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 893; 904-5

[21] Lammens, "Mekke" mad. *İslâm Ans.* 631

Lammens'in yazılarında görüyoruz. Hamîdullah'ın "bazı modern yazarların tahmin ettiği gibi" ifadesinden, biz, onun Lammens'i kastettiğini zannediyoruz. Ancak Hamîdullah'ın, böyle bir araştırmacının "tahmin"i üzerine yeni tahminler yapmak suretiyle, "Kubbe ve E'inne" vazifelerinin yalnızca askerî değil, aynı zamanda güya dinî bir vazife olduğunu ileri sürmesini doğru bulmuyoruz. Araplar, müslüman olduktan sonra kaleme aldıkları birçok eserde, Câhiliye dönemindeki hayatlarını olduğu gibi aktarmaya; İslâm Dininin kökünü kazıdığı putperestlik ile putların, bunlarla alâkalı Câhiliye çağı kültürünün bize aynen aktarılmasına dikkat etmişlerdir. Bu haberlerde biz, Kubbe ve E'inne'nin dinî bir vazife olduğunu göremiyoruz. Burada mühim bir nokta, Lammens'in, bu şekildeki görüşü, niçin uydurduğunun tespitidir.

Bu noktayı en iyi şekilde anlayan ve ona gerçekten güzel ve ilmî bir cevab veren, yukarıda, "Kubbe ve E'inne" üzerindeki yorumuna iştirak etmediğimiz M. Hamîdullah'dır. Hamîdullah'ın tespitine göre müsteşrik H. Lammens, *"Mekke Kureyşliler'i korkak ve ödlek kimselerdi. Bunlar kervanlarını korumak ve aynı zamanda harp vukuunda da istihdam edilmek üzere zencî askerlerden müteşekkil ücretli muvazzaf (devamlı) bir Ordu teşkilatı kurmuşlardı"* iddiasındadır. O, bu iddiayı, hem kaynakların iyi kullanılmadığını, hem iddia sahibinin lisan bilgisinin zayıflığını, hem de "Ehâbîş"lerin Habeşli zenciler olmadığını tespit ederek cevaplandırmış ve bu uydurma tezi reddetmiştir.[22] Fakat,

[22] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II, 911-913; "Ehâbiş"ler hakkındaki Lammens'in uydurma ve indî görüşlerini reddeden müsteşrik M. Watt (bkz. *Hz. Muhammed Mekke'de, s.* 17, 18; 163-167), "Lammens'in Mekke iktidarının bir siyah köleler ordusu üzerine kurulduğu şeklindeki şeytanca iddiası, temelsizdir. Pek mühim ve zengin tüccarlar savaş aşıkları değillerdi ve ondan kaçınmaya çalıştılar; fakat gerektiğinde iyi savaşabilirlerdi" ifadeleriyle bu konuya açıklık getirmiş ve Lammens'in bütün faraziyelerini kabul edilemez bulup reddetmiştir.

Hamîdullah'ın "Ehâbîş"ler üzerindeki bu haklı tespiti, Kubbe ve E'inne vazifelerinde İslâm düşmanı olan bu tarafgîr papazın uydurduğu yoruma yeni yorumlar getirmesi konusunda kendisini yadırgamamızı engellemez.

Bize öyle geliyor ki, H. Lammens, "Ehâbîş"ler hakkındaki görüşleri gibi, Kubbe ve E'inne'nin dinî vazifeler olduğu hakkındaki uydurma görüşlerini de, hiçbir kaynağa dayanmadan sırf Kureyş kabilesinin "korkak ve ödlek" olduğunu ileri sürebilmek için ortaya atmıştır.

İbnü'l-Kelbî'nin rivayetinde zikredilen bir diğer husus ise, doğrudan doğruya Halid b. Velid ile ilgilidir. Buna göre, Mahzum oğullarına verilen bu iki vazifeyi, Hz. Peygamber zamanında, kabilesi adına Halid b. Velid'in yerine getirmekte olduğudur. Kaynağın bu haberini, o sıralarda Mekke'de süvarî kumandanlığı yapan Halid'in yanında İkrime b. Ebî Cehil'in de bulunduğuna dikkati çekerek Hamîdullah: *"Şurası hakikattir ki bu iki şahıs, yakın akrabadır; daha genç ikincisi belki de muavin olarak mülahaza edilmiştir"*[23] şeklinde yorumlamaktadır.

Bize göre, Kureyş kabilesi adına Kubbe ve E'inne vazifeleri, Mahzum oğullarına verilmiş iki ayrı askerî hizmettir. Savaşa karar verildiğinde, Mekkeliler'in hazır bir ordusu olmamasından dolayı, ordunun teşkil ve techizinin yerine getirilmesi için, hem nakdî, hem de aynî iştiraklerin toplandığı yer bu çadır (Kubbe) idi; çadırın kurulması ve mesuliyeti de Mahzum oğullarına aitti. E'inne yani süvarilerin kumandanlığı ise, birincisinden ayrı, bir diğer askerî vazife olup bu da aynı kabilenin uhdesinde bulunuyordu. Nitekim Bedir'de Ebû Cehil, Uhud'da Halid ile Bedir'de katledilen Ebû Cehil'in oğlu İkrime, bu vazifeyi Mahzum oğulları adına yerine getirmişlerdir. Hendek'te ise yine Halid'in, bu defa

---

[23] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 910-911

da yanında bir başka kabileden olan Amr b. el-Âs ile Kureyş süvarilerinin başında yer almış olduğunu görüyoruz. Bütün bu gelişmeleri bilen İbnü'l-Kelbî, yalnızca Halid'in ve kabilesinin adını zikretmekle yetinmiştir.

Kubbe ve E'inne gibi iki mühim askerî vazifeyi bu kabilenin uhdesinde bulundurmasını M. Akkâd, Kureyş'in üç mühim gücü, üç kabilede idi; dinî güç Benî Hâşim ve Abdüddâr'da; siyasî güç Benî Umeyye'de; askerî güç ise Mahzum oğullarındaydı şeklinde değerlendirmiştir.[24]

Cevad Ali, kaynak göstermeksizin, Halid b. Velid'in, Kubbe ve E'inne vazifeleri yanında, Kureyş'in elçilik (sefaret) vazifesini de deruhte ettiğini yazmaktadır.[25] Adiyy kabilesinin elinde bulunan bu vazifenin, Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra, bazan Mahzum oğullarınca yerine getirilmiş olduğunu düşünebiliriz. Habeşistan'a hicret etmiş müslümanları Mekke'ye geri getirmek için gönderilen Kureyş heyetinde, Halid değil, ama bir başka Mahzumî'nin bulunduğunu ileride göreceğiz.

Mahzum oğullarının Kureyş'in süvarî birliğine kumandanlık vazifesini üzerine almış olması; hiç şüphe yok ki, Halid gibi doğuştan askerlik ve kumandanlık kabiliyetlerine sahip olan birisinin, çocukluğundan itibaren ata binmeyi, kılıç ve mızrak kullanmayı, savaşı ve ordunun idaresini en iyi bir şekilde ve tabiî olarak öğrenebileceği bir aile ve kabile muhitinde yaşadığını bize göstermektedir.

Mahzum oğulları, diğer Kureyş kabileleri gibi, aynı zamanda ticaretle meşgul oluyorlardı. Esasen Kureyşliler, Hicaz bölgesin-

---

24 Akkâd, *Abkariyyetu Halid*, s. 779; Bedir gazvesinde Kureyş ordusunun yüz kişilik süvari birliğinin otuz askeri Mahzum oğullarındandı. Biz bu hususa ileride temas edeceğiz.

25 Cevad Ali, V, 439

de yaşayan Araplar'dan hem daha zengin hem de ticaret işlerinde çok becerikli idiler; hattâ onların hemen tamamı, ticaretten başka bir iş de bilmiyorlardı. Onlar için şu anlayışın yaygın olduğu ifade edilmiştir: *"Bir kimse Kureyşli de, tacir değilse, onda iş yoktur."*[26] Halid'in yaşadığı sıralarda Kureyş kabilesi içerisinde Abdüşems (Ümeyye) ve Nevfel oğulları ile Mahzum oğulları; ticaret hususunda Abdülmuttalib ve Hâşim oğullarına üstünlük sağlamışlardı. Mahzum oğulları, Mekke'nin en zenginleri oldular.[27] Onların zenginliklerini gösteren en meşhur kimse, ileride uzun olarak kendisinden bahsedeceğimiz Halid'in babası Velid b. Muğîre'dir.

Mekke'de fikir ve görüşlerine itibar edilen birçok mühim şahsiyetin, Mahzum oğulları arasında yetişmiş olduğunu bazı örneklerle ele almak istiyoruz.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Hz. Peygamber otuz beş yaşlarında iken (takriben Milâdî 605 yılı), Kureyşliler Kâbe'yi yeniden bina etmeyi kararlaştırmışlardı. O sıralarda Kâbe, harçsız taşlarla bir adam boyundan biraz yüksek bir vaziyette idi ve damı da yoktu. Bazı rivayetlerde ise, yangın tehlikesi atlatmış veya sel baskınına uğramıştı. Kâbe'nin duvarlarını yükseltmek, dam ilâve etmek ve Kâbe'ye ait kıymetli eşyaları hırsızlardan korumak için bu kararı almışlardı.

Rivayete göre, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın dayısı ve Mahzum oğullarından meşhur bir kimse olan Ebû Vehb b. Amr, Kâbe duvarından bir taş aldı; taş elinden sıçrayıp yerine dönünce Ebû Vehb şu konuşmayı yaptı:

---

[26] Saîd el-Efgânî, s. 113

[27] Mahzum oğullarının zenginliğine bir iki örnek için bkz. Zübeyrî, s. 308, 309, 311; Cevad Ali, VII, 442

"Ey Kureyşliler! Kâbe'nin yapılışında kazancınızın ancak helâlinden sarf edin. Masrafa bir fahişenin ücreti, riba geliri (yani faiz) ve zulüm yoluyla bir kimseden alınan para karışmasın!"

Ebu Vehb'in bu konuşması, kendisine büyük bir itibar kazandırdı; o, şerefli, adil, cömert, mert ve asil bir soydan geldiğini ifade eden şiirlerle medhedildi.[28] İbn Hişam, bu konuşmayı Halid'in babası Velid b. Muğîre'nin yaptığını söyleyenlerin bulunduğuna işaret eder ve bunu kabul etmez.

Ebu Vehb b. Amr'ın bu konuşması yanında Mahzum oğullarının Kureyş nezdindeki mevkiini ve zenginliğini gösteren en önemli husus, Kâbe'nin Hacer-i Esved ile Rükn-i Yemânî arasındaki dörtte bir kısmının bu kabile tarafından yaptırılmasının kararlaştırılmasıdır.[29] Gerçi İbn İshak'ın rivayetinde, bu kısmın yalnızca Mahzum oğullarınca değil, onlarla birlikte Kureyş'ten kendilerine iltihak eden diğer kabilelerle birlikte inşa edecekleri ifade edilmiştir.[30] Buna rağmen, onların, Kâbe'nin yeniden inşaasında mühim bir mevki işgal ettiklerini ifade etmemize mâni bir durum bulunmamaktadır.

Kâbe'nin yeniden inşaasındaki Benî Mahzum'un yeri bunlardan ibaret değildir. Kureyşliler Kâbe'yi yıkmaktan çekiniyorlardı. Bunun üzerine Halid'in babası Velid b. Muğîre, yıkma işine kendisinin başlayacağını ilân edip eline kazmayı aldı; *"Ey Allah'ım! Burası korkulacak yer değildir; (veya biz sapıtmadık) Allahım! Biz ancak iyilik ve hayır istiyoruz"* deyip Kâbe'nin duva-

---

28 İbn Hişam, I, 192-195; Süheylî, II, 279-280; burada "Ebû Vehb" ismi yanlış olarak "Ebû Leheb" şeklinde dizilmiştir. Süheylî, onun bu konuşmasının, riba, zulüm ve fuhşun kendilerine haram olduğuna, ayrıca Hz. İbrahim'in şeriatından bu haramı bildiklerine delâlet ettiğini belirtir; Ebû Zeyd Şelebi, *Seyfullah Halid b. el-Velid*, s. 26-27

29 Yakubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, II, 15

30 İbn Hişam, I, 195

rına çıktı; kabilesine verilen kısımlardan birazını yıktı. Kureyşliler, yıkma işine hemen başlamayıp bir gece beklediler; Velid'in başına bir şey gelirse Kâbe'yi yıkmaktan vazgeçip eski haline getireceklerini; bir şey gelmezse yıkmaya başlayacaklarını kararlaştırdılar. Ertesi gün Velid sapasağlam kalkıp yıkım işine devam edince, Kureyşliler de onunla birlikte yıkmaya başladılar.[31]

Kâbe'nin yeniden bina edilişi tamamlanınca, Hacer-i Esved'in bulunduğu hizaya gelindiğinde, Kureyş boyları arasında, mukaddes taşın kimin tarafından yerine konulacağı hususunda anlaşmazlık zuhur etti; her boy, bu taşı kendilerinin yerine koymasını istiyordu. Bu ihtilaf o kadar büyüdü ki, sonunda birbirlerinden ayrılıp aralarında andlaşmalar yaparak savaşa hazırlandılar. Abdüddâr oğulları, ölünceye kadar beraberce savaşmak üzere Adiyy boyu ile, ellerini içi kan dolu bir kazana batırmak suretiyle yemin ettiler. Bundan dolayı onlara "kan yalayıcıları" (La'akatu'd-dem) adı verilmişti. Birkaç gün devam eden bu karışıklıktan Kureyş'i kurtaran bir teklifi, o sırada Mekke'nin en yaşlısı olan Ebû Ümeyye b. Muğîre ortaya attı. Ebû Ümeyye Kureyşliler'e şunları söyledi: *"Ey Kureyşliler! Anlaşamadığınız bu işte, Mescid-i Haram'ın şu kapısından ilk giren kimseyi aranızda hakem yapın; o da bu işi bir sonuca bağlasın."* Kureyş bu teklifi kabul edip beklemeye başladı. Bilindiği üzere, ilk giren şahıs, o sıralarda Kureyş'in Muhammedü'l-Emîn diye isimlendirdikleri Peygamber Efendimiz oldu. Meseleyi kendisine arzettiler, bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s) her kabileden bir kişinin ucundan tuttuğu cübbesinin üzerine aldığı Hacer-i Esved'i yerine koydu. Mahzum oğulları adına cübbenin bir tarafından tutan, Halid'in amcalarından Ebû Huzeyfe b. Muğîre idi.[32]

---

31 İbn Hişam, I, 195

32 İbn Hişam, I, 196-197; Yakubî, II, 15; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, II, 272-273; son iki kaynakta, cübbenin ucundan dört kişinin tuttuğu; ayrıca diğer üçünün de isimleri zikredilir.

Bu mühim hadisede, Mahzum kabilesinden dört kişinin zikredildiğini görüyoruz. Bunlardan Ebû Vehb b. Amr ile Halid'in amcalarından Ebû Huzeyfe b. Muğîre hakkında fazla bilgiye rastlayamadık.[33] Diğer iki Mahzumlu'dan birisi onun babası Velid, diğeri ise, yine amcalarından Ebû Ümeyye b. Muğîre'dir.

Adı Huzeyfe olan ve Ebû Ümeyye künyesi ile bilinen bu zat, şeref ve mevki bakımından olsun, servet ve cömertlik cihetinden olsun Kureyş ve Mahzum oğulları arasında pek meşhur birisi idi. Onunla beraber yolculuğa çıkanlar, yanlarına azık almazlardı. Onun bu cömertliğinden dolayı kendisine "Zâdu'r-rakb" (yolcuya azık veren) derlerdi. İslâmiyet'in zuhurundan önce, ticaret için gittiği Şam'da Serv Suhaym denilen yerde öldü. Bu zat, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in damadı, Hz. Peygamber'in de eniştesi idi. Ebû Ümeyye, isimleri Âtike olan dört kadınla evlenmişti; bunların birisi de Hz. Peygamber'in halası Âtike bint Abdülmuttalib idi. Hz. Peygamber, onun vefatından çok sonra, ilk müslümanlardan ve Habeş Muhacirler'inden olan kızı Ümmü Seleme ile evlenmek suretiyle, kendisinin damadı da olmuştur. Ebû Ümeyye, Mekke'de Ebû Vedaa ile halka bal şerbeti içirirdi.[34]

Mahzum oğulları, Kusayy'ın çocuklarından Abdümenaf ile Abdüddâr oğullarının Hicâbe, Livâ, Sikâye ve Rifâde vazifeleri hususundaki ihtilaflarında, Abdüddâr oğullarının yanında yer aldılar. Bilindiği üzere Kusayy'ın torunları arasındaki bu ihtilaf,

---

[33] Halid b. Velid'in zenginliği ve cömertliğiyle meşhur gözleri görmeyen bir diğer amcası da Fâkeh b. Muğîre idi. Künyesi Ebû Abdümenaf olan bu zatın, Mekke'de bulunan bir misafir evinde, isteyen herkes, ondan izin almaksızın akşam yemeği yiyebilirdi; bkz. İbn Habib, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 297, 457

[34] İbn Hişam, aynı yer ve indekse bkz.; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 62, 83, 85, 137, 177, 274, 457; ez-Zübeyrî, s. 299 vd. Âlûsî, I, 92-93

Kureyş'i ikiye ayırdı. Abdümenaf oğullarını tutanlara, birbirlerinden ayrılmamak ve yalnız bırakmamak üzere Mescid-i Haram'da kokulu su dolu bir kazana ellerini batırdıktan sonra Kâbe'ye sürüp yemin ettiklerinden dolayı "Mutayyebûn" (koku sürülmüşler) lâkabı verildi. Hz. Peygamber'in kabilesi Benî Hâşim de bu ittifaka dahildi.

Abdüddâr oğullarını tutanlara ise, birbirlerinden ayrılmamak ve yalnız bırakmamak üzere Kâbe'nin önünde yemin ettiklerinden dolayı "Ahlâf' (müttefikler) lâkabı verildi. Halid'in kabilesi Mahzum, bunlar arasında yer aldı.

Her iki müttefik zümre, kabilelerin birisini, rakiplerinden bir kabile ile savaşmak üzere tespit edip eşleştirdiler. Buna göre iki ittifakı teşkil eden kabileler ile savaşacağı rakîp kabile şu şekilde ortaya çıktı:

Ahlâf	***Mutayyebûn***
1-Abdüddâr Oğulları	*1- Esed Oğulları*
2- Sehm Oğulları	*2-Abdümenaf Oğulları*
3- Cumah Oğulları	*3- Zühre Oğulları*
4- Adiyy Oğulları	*4- Hâris Oğulları*
5- Mahzum Oğulları	*5- Teym Oğulları*

Ayrıca her kabilenin, diğer ittifakta yer alan rakîbi kabileyi yok edinceye kadar mücadele etmelerini ve savaşmalarını kararlaştırdılar. Fakat sonradan sulh oldu ve savaştan vazgeçtiler. Ancak her iki ittifakın mensupları, yaptıkları bu andlaşmaları ve ettikleri yeminleri İslamiyetin zuhuruna kadar bozmadan devam ettirdiler.[35]

---

[35] İbn Hişam, I, 130-132; Hz. Peygamber'in de hazır bulunduğu ve daha sonra yapılan Hılfu'l-Fudûl'u teşkil edenler, Mutayyebûn'u meydana getiren kabile mensuplarıydı; bkz. İbn Hişam, I, 133-135

"Mutayyebûn" ile "Ahlâf" zümreleri arasındaki rekabet ve düşmanlığın tesirlerini ve izlerini, İslâmiyet'in zuhurunda, Mahzum oğullarının, onlardan da bilhassa Halid'in babası Velid ile amcası Hişam'ın oğlu Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e karşı olan düşmanlıklarında açıkça görüyoruz. Halid'in babası Velid'i yine sona bırakarak, önce Ebû Cehil'i ele alalım.

Ebu Cehil, Velid b. Muğîre'nin kardeşi, Halid'in en meşhur amcalarından Hişam b. Muğîre'nin oğludur. Hişam, Mahzum oğullarına mensup olmakla birlikte, Câhiliye çağındaki kahramanlığı ve zenginliği yüzünden o kadar büyük bir şöhrete ulaşmıştı ki, Kureyş'e, "Hişam'ın kabilesi" (hayyu Hişam) denilmeye başlanmıştı. O, Ficar savaşında Mahzum oğullarının kumandanı idi; buradaki başarılarından dolayı kendisi, "Bathâ Kahramanı" (Fârisu'l-Bathâ) diye anıldı. O öldüğü zaman, Mekke çarşısı üç gün açılmadı ve bir tellâl: *"Efendimizin cenazesinde hazır olunuz!"* diye halkı onun cenaze törenine çağırdı. O sıralarda bir takvim başlangıcı tespit etmemiş olan Kureyşliler,[36] Hişam'ın öldüğü yılı, tarih başlangıcı olarak kullandılar.[37]

İşte Ebû Cehil, Hişam'ın yedi çocuğundan birisi idi. Asıl adı Amr b. Hişam, künyesi Ebü'l-Hakem olan bu acımasız İslâm düşmanına "Ebu Cehil" künyesini Hz. Peygamber verdi. Hz.

---

[36] Bilindiği üzere Araplar, ayların, günlerin tespitini, aya göre yapıyorlar; ancak her yıla bir rakam vermek suretiyle takvim başlangıcı tespit etmemiş bulunuyorlardı. Hz. Peygamber'in doğumu ve risaletle vazifelendirildiği sıralarda meşhur Fil vak'ası ile Hişam'ın ölümünü tarih tespiti için esas alıyorlardı; kullanılan diğer meşhur hadiseler için bkz. Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf,* s. 172-183; ayrıca bkz. İbn Habib, *Muhabber,* s. 139; Sûlî, *Edebu'l-Kuttab,* s. 179; Âlûsî, III, 215; Cevad Ali, IV, 104-105. Hz. Ömer, Hicret'i takvim başlangıcı yapmıştır.

[37] Hişam b. Muğîre için bkz. İbn Habib, *Muhabber,* s. 139, 170, 171, 176, 457; İbn Kuteybe, *Maârif,* s. 70; Zübeyrî, s. 301 vd.; İbn Dureyd, *el-İştikak,* s. 98, 101, 147, 150-151; Âlûsî, III, 215; Akkâd, s. 779

Peygamber'in şâiri Hassan b. Sâbit onun hakkında: *"Halk, onu Ebü'l-Hakem diye künyeledi; ama Allah onu, Ebû Cehil (cehlin babası) diye künyeledi"* beytini söylemiştir.

Ebu Cehil, akıllı, dirayetli; babasının ve kabilesinin servet ve şöhretini devam ettiren birisiydi. Hz. Peygamber ile aşağı yukarı yaşıt olan Ebû Cehil'in Mekke'de Kureyş içerisinde de büyük bir nüfuzu vardı. Kırk yaşında üye olunabilinen Dâru'n-Nedve'ye o, otuz yaşında kabul edilmişti.[38] Esasen Hz. Peygamber zamanında, Benî Ümeyye ve Benî Mahzum'dan birçok kimse, serveti, şöhreti ve zekâsı ile Dâru'n-Nedve'de aktif rol oynuyordu; babasından sonra Ebû Cehil de bunlar arasında yer aldı. Hatta o, Halid'in babası Velid'in, hicretten üç ay kadar sonra ölmesinden itibaren de Kureyş'in reisi oldu.

Ebu Cehil, şahsî kabiliyetleri ve sahip olduğu çeşitli imkânları ile, hem kendisini, hem de kabilesini liderlik ve şeref bakımından Benî Hâşim'e rakîp görüyordu. Fakat, Allah fazilet ve üstünlüklerin en yücesi olan peygamberliği, Benî Hâşim'den Hz. Muhammed'e (s.a.s) ihsan edince, Câhiliye çağı anlayışıyla beslenen bu rekabetin dengesi bozuldu; Mahzum oğullarından bir çoğu gibi, Ebû Cehil de, Muhammedî davete karşı çıktı. Onun ve onun gibilerinin düşmanlıklarının temelinde, Câhiliye taassubundan tevarüs ettikleri kabile asabiyeti büyük rol oynuyordu. Ebû Cehil'in aşağıdaki sözleri, İslâm'a ve Kur'an'a karşı çok sert ve acımasız düşmanlığının, bu taassubdan kaynaklandığını; Hz. Peygamber'in Benî Hâşim'den olduğunu çekemediğini ve kıskançlığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Muğîre b. Şu'be, Hz. Peygamber'i tanıdığı ilk gün, Ebû Cehil ile Mekke sokaklarında dolaşırken, Hz. Muhammed'e rastlarlar. Hz. Peygamber:

---

[38] İbn Dureyd, s. 155

-Ey Ebü'l-Hakem! (Ebu Cehil'e hitaben) Allah'a ve O'nun Elçisine gel; ben seni Allah'a davet ediyorum, dedi. Bunun üzerine Ebû Cehil:

-Yâ Muhammed! Sen, bizim ilâhlarımıza dil uzatmaktan vazgeçiyor musun? Sen, yalnızca bizim, senin tebliğ vazifeni yerine getirdiğine şahitlik etmemizi istemiyor musun? İşte biz de şahitlik ediyoruz ki sen tebliğ vazifeni yerine getirdin. Eğer söylediklerinin gerçek olduğunu bilseydim, vallahi sana tâbi olurdum, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) yanımızdan ayrıldı. Daha sonra Ebû Cehil bana döndü ve:

-Vallahi, ben onun söylediklerinin gerçek olduğunu biliyorum; fakat, Kusayy oğulları, "Hicabe vazifesi bizimdir" dediler; biz de "kabul" dedik.

Yine onlar, "Nedve'nin başkanlığı bizimdir" dediler; biz de "peki" dedik. Bundan sonra onlar, "Livâ vazifesi bizimdir" dediler; biz de "olur" dedik. Yine onlar, "Sikâye hizmeti bizimdir" dediler; biz de "peki" dedik. Sonra onlar halka yemek yedirdiler; biz de yedirdik; öyle ki onlarla başabaş giden at gibi yarışıp duruyorduk ki onlar:

-Peygamber, bizdendir, deyiverdiler. Hayır! Bunu, Allah'a yemin ederim ki asla kabul etmeyeceğim."[39]

Ebu Cehil bu sözlerinde yalnızca Benî Hâşim'i değil, Kusayy ve Abdümenaf oğullarının hepsini kendi kabilesine rakîp gördüğünü ifade ederek "Ahlâf'a bağlı olduğunu gösteriyordu.[40]

Hz. Peygamber, bütün insanların müslüman olması için çalışıyor, tebliğ vazifesini eksiksiz yerine getiriyordu. Bu arada

---

[39] İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, s. 191; benzer sözleri için ayrıca bkz. İbn Hişam, I, 315-316

[40] İbn Habib, *Munammak*, s. 112-114; 114-116; Akkâd, s. 780

Rabbine dualar ediyor, İslâm'ın ve Kur'an'ın zaferi için bazı kuvvetli şahsiyetlerin hidayetini O'ndan niyaz ediyordu. Ayrıca Rasûlullah, müslümanların ezâ ve cefâya maruz kaldıklarını, işkenceye tâbi tutulduklarını görüp üzülüyordu. Onun hidayetini istediği kimseler arasında, Ebû Cehil de vardı. İlk müslümanlardan Habbab b. Eret, Rasûlullah'ın şöyle dua ettiğini bizzat işitenlerdendi:

"Ey Allah'ım! İslâmiyet'i ya Ebü'l-Hakem b. Hişam (Ebu Cehil) veya Ömer b. Hattab ile teyid edip kuvvetlendir!"[41]

Bu duadan nasibi olan, Allah'ın hidayetini müyesser kıldığı Hattab oğlu Hz. Ömer oluyor, Ebû Cehil'in nasipsizliği tecellî ediyor....

Mahzum oğullarının o sıralarda Mekke'deki hâkim zümreyi teşkil etmesi, Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e en büyük düşman olmasına ve bu düşmanlığın öncülüğünü ve militanlığını yapmasına sebep olmuştur. Mekke döneminin hemen bütün hadiselerinde Ebû Cehil'i veya onun çok basit ve seviyesiz tuzaklarını, hâinane ve zalimane işkencelerini görüyoruz.

Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'e giden ve Rasûlullah'ın kendi putlarına dil uzatmasından dinlerini kötülediğinden, akıllarının azlığını, baba ve dedelerinin sapıklık içerisinde ölüp gittiklerini ileri sürmesinden ve Kur'an-ı Kerîm'den şikayet eden ilk Kureyş heyeti içerisindeki on kişiden birisi Ebû Cehil, diğeri de Velid b. Muğîre idi.[42]

Mekke döneminde en fazla çile çeken Yâsir'in hanımı Sümeyye, Mahzum oğullarından Halid'in ve Ebû Cehil'in amcaları Ebû Huzeyfe'nin kölesi idi. Yemenli olan Yâsir onunla evlenmiş ve Ammar ile Abdullah adlı iki çocukları doğmuştu. Hepsi müslüman olan bu aile, Mahzum oğulları tarafından en ağır işkence

---

41 İbn Hişam, I, 345

42 İbn Hişam, I, 264-265

ve zulme maruz bırakıldılar, İslâm tarihindeki ilk şehîd Yâsir'i bu kabile mensupları öldürdüler. Ebû Cehil, kadınlara karşı çok sert ve zâlim biri idi; insanlık tarihinin en çirkin cinayetini işledi. Kocası şehîd edilmiş olan Sümeyye Hatun'un işkence gördüğü yere uğrayan Ebû Cehil, bu polat gibi imanlı müslüman kadına: *"Sen ancak yüzünün güzelliğinden dolayı Muhammed'e âşık olup müslüman oldun"* diyerek hakaret etti. Kocasını ve oğlunu kaybeden ve imanını ilân etmekten çekinmeyen bu iffetli Hatun, Ebû Cehil'e hakaretle karşılık vermekten kendisini alamadı. Kin ve nefret dolu Ebû Cehil, Sümeyye'nin bir bacağını bir deveye, diğerini de bir başka deveye bağlatıp kanlı harbesini kadının önüne saplayıp onu şehîd etti. Sümeyye, kocasından sonra İslâm dünyasında şehâdet şerbetini içen ilk müslüman oldu.[43]

Ebu Cehil asıl kötü şöhretine, Hz. Peygamber'e yaptığı ezâ ve cefâ ile ulaştı. O, Rasûlullah'ın (s.a.s) Kâbe'de namaz kılmasına mâni olmaya çalışır; kimsenin onun okuduğu Kur'an âyetlerini dinlemesini istemezdi. Yüce Allah, onun söyledikleri ve yapmak istedikleri ile kendisinin âkıbeti hakkında Alak suresinin 9-19. âyetlerini inzal buyurmuştur:

"Namaz kılan kulu engelleyeni gördün mü? Haydi söyle bakalım, o kul doğru yolda ise veya Allah'tan sakınmayı emrediyorsa? Söyle bakalım, ya o namaz kılanı engelleyen yalanlıyor ve haktan yüz çeviriyorsa? O, Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmedi mi? Hayır, hayır! Eğer o bu inadından vazgeçmezse, and olsun ki, Biz, onu perçeminden, yalancı ve günahkâr perçeminden yakalayıp cehenneme sürükleriz. O zaman, adamlarını çağırsın; Biz de zebanileri çağıracağız. Ey doğru yolda olan Muhammed! Sakın ona uyma! Rabbine secde et ve O'na yaklaş!"[44]

---

[43] İbn Hişam, I, 319-320; İbn Sa'd, VIII, 264-265; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf,* I, 158-161

[44] İbn Hişam, I, 298-299

Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'e reva gördüğü ezâ ve cefâ yalnızca bu gibi fiillerinden ibaret değildi. O, Allah Bir'dir diyen o yüce insana hakaret eder, hattâ çok çirkin sözlerle söverdi. Böyle bir terbiyesizliği sonucunda Hz. Hamza'nın müslüman olması pek meşhurdur. Hadisenin cereyan şeklini, Mahzum oğullarını ilgilendiren tarafı da olduğu için, kaynağımızdan özetleyerek takip edelim:

"Bir gün Ebû Cehil, Safa tepesinin yanında Rasûlullah'a rastladı; ona sövüp saydı. Dinini ve peygamberliğini küçümseyen hakaret dolu sözler söyleyip onu yine incitti ve üzdü. Bir kadın söylenenleri duyup üzüldü. Az sonra avdan dönen Hamza'yı, Kâbe'yi tavaf etmek için oradan geçerken gördü; yeğeni Hz. Peygamber'e Ebû Cehil'in yaptıklarını anlattı:

– Ey Hamza, yeğenin Muhammed'e biraz önce Ebû Cehil'in yaptığı hakareti keşke bir duysaydın... O, yeğenini şurada otururken gördü, ona sövüp saydı; sevmediği şeyleri söyledi, onu incitti; sonra da çekip Kâbe'ye gitti. Muhammed ise ona hiç cevap vermedi.

Hamza kadının anlattıklarına çok kızdı; içerledi; Ebû Cehil'i bulup dövmeyi kafasına koydu. Doğruca Mescid-i Haram'a girdi; Kureyşli ileri gelenlerle oturan Ebû Cehil'e doğru ilerledi; yanına varınca yayını kaldırıp onun başına indirdi ve onu yaraladı; sonra da:

- Sen, Muhammed'e sövüp sayarsın ha! İşte ben de onun dinindeyim; onun dediklerini ben de söylüyorum. Elinden gelirse bana da cevap ver, bana da söv de seni göreyim, diye onu tehdid etti.

O sırada Mahzum oğullarından bazıları, Ebû Cehil'e yardım etmek için harekete geçtiklerinde Ebû Cehil onlara:

- Hamza'yı bırakın onun hakkı var; çünkü yeğenine çok fena bir şekilde sövüp saydım, dedi".[45]

Daha sonra Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs ettiğini de görüyoruz. O, birgün Hz. Peygamber'e çok kızdı; onun bilhassa putlar aleyhindeki kesin tavrı ile putperestlerin cehennemlik olacağı hususundaki Kur'an âyetlerini devamlı okumasını içine sindirememişti. Kureyş'in ileri gelenlerine, Hz. Peygamber'in üzerine Kâbe'de namaz kılarken ağır bir taş atıp başını ezmek suretiyle onu öldüreceğini; onların da kendisini Abdümenaf oğullarına karşı isterlerse korumalarını, istemezlerse ele verebileceklerini söyledi. Ertesi günü yanına ağır bir taş alıp Hz. Peygamber'i beklemeye başladı. Her zamanki gibi sabahleyin Mescid-i Haram'a gelen Hz. Peygamber, Hacer-i Esved ile Rükn-i Yemanî arasında, önüne Kâbe'yi alıp Kudüs'e doğru namaza durdu. Kureyşliler Ebû Cehil'in ne yapacağını merakla takip ediyorlardı. Hz. Peygamber secdeye varınca Ebû Cehil taşı alıp ona doğru ilerledi. Ancak yanına yaklaşınca, benzi sararıp elleri taşın üzerinde kasılmış bir halde kaçıp geri döndü; taşı elinden atıp Kureyşliler'in yanına gitti. Kendisine ne olduğunu sorduklarında:

"Dün size anlattığım gibi onu öldürmek için kalktım. Yanına yaklaştığımda, onunla benim aramda, önüme bir erkek deve çıkıverdi, inanın bu devenin kafası, boynu ve dişleri gibisini, hiçbir devede görmedim. Deve beni yemek istedi" diye cevap verdi.

Sonradan bu vak'ayı soranlara Hz. Peygamber: *"O, Cebrâil idi; Ebû Cehil yaklaşsaydı onu alıp götürürdü"* buyurdu.[46]

---

[45] İbn Hişam, I, 291-292

[46] İbn Hişam, I, 298-299

Ebû Cehil'in yaptıkları anlatmakla bitecek kadar az değildir. Onun, Hz. Ömer'in müslüman olmasına gösterdiği reaksiyon;[47] Hz. Peygamber ve müslümanlara karşı Kureyş'in kararlaştırdığı boykottaki aktif rolü; [48] Hz. Peygamber ile alay etmesi;[49] ölüm yatağında iken amcası Ebû Tâlib'i ısrarla imana davet eden Hz. Peygamber'e, yine bir Kureyş heyeti ile mâni olması;[50] Hicret'ten önce Dâru'n-Nedve'de Kureyş ileri gelenlerine Hz. Peygamber'in öldürülmesi kararı için baskı yapıp yol göstermesi [51] ve diğer düşmanca faaliyetleri [52] hep aynı küfür çizgisini ısrarla takip ettiğini ortaya koyan fiilleridir.

Ebu Cehil'in Mekke devrindeki düşmanlıkları Hicret ile sona ermemiş; bilâkis artarak devam etmiştir. O, Hz. Peygamberi öldürmek için aldırdığı Dâru'n-Nedve kararını tatbik etmek imkânını bulamamasından ötürü meydana gelen gazap ve kinini, bir kadından intikam almak suretiyle dindirmeye teşebbüs edecek kadar alçalmıştır. Hicret yolunda Hz. Peygamber'e refîk olan Hz. Ebû Bekir'in kızı Esma, başına gelenleri şerefli bir hatıra olarak, şöyle dile getirmiştir: *Rasûlullah (s.a.s) ve Ebû Bekir (R.A.) Mekke'den çıktıklarında, Kureyş'ten birkaç kişi bize geldiler; aralarında Ebû Cehil de vardı. Evimizin önünde durdular. Bunun üzerine kendilerinin yanına çıktım. Bana:*

–Baban nerede? Ey Ebû Bekir'in kızı, diye sordular; ben de onlara:

---

47 İbn Hişam, I, 350

48 İbn Hişam, I, 354; 376; boykotun kaldırılışında Mahzum oğullarından Züheyr b. Ebû Ümeyye'nin, Hz. Peygamber'e karşı olmasına rağmen, büyük tesiri olmuştur

49 İbn Hişam, I, 395-396

50 Buhârî, *Cenâiz,* 81; *Menâkıbu'l-Ensar,* 40; Müslim, *İman,* 39; İbn Hişam, I, 417-419

51 İbn Hişam, I, 480-483

52 Bunlar için de bkz. İbn Hişam, I, 265; 314-315; 357; 362-363; 388-390

- Vallahi, ben babamın nerede olduğunu bilmiyorum diye cevap verince, çok kötü ve mikrop bir kimse olan Ebû Cehil elini kaldırdı ve yüzüme, kulağımdan küpemi düşüren bir şamar indirdi.[53]

Hz. Peygamber Hicret ettiği yılın Ramazan ayında, Hz. Hamza'nın kumandanlığında otuz kişilik bir seriyye tertip edip Siyfü'l-Bahr'e, Suriye'den dönecek Ebû Cehil başkanlığındaki Kureyş ticaret kervanını takip için gönderdi. Ancak, Mecdî b. Amr el-Cühenî'nin aracılığı sonucunda çatışma olmadı.[54]

Ebu Cehil, Bedir gazvesinde sözü en çok geçen Kureyş lideri idi. Bilindiği üzere, Bedir savaşından önce, Hz. Peygamber'in halası Âtike, Kureyş'in başına büyük bir felâketin geldiğini rüyasında görmüş; bu rüyasını, o sırada henüz Mekke'de bulunan kardeşi Abbas'a anlatmıştı. Abbas da yakın bir arkadaşına bu rüyayı nakletmesi sonucunda Mekke'de herkes bu rüyayı konuşmaya başlamıştı. Ebû Cehil, Âtike'nin rüyası üzerine Abbas'a şu nutku atarak Bedir'deki acı sonunu hazırladı:

"Ey Abdülmuttalib oğulları! Erkeklerinizin peygamberlik iddiasıyla yetinmediniz de, sıra şimdi kadınlarınızın peygamberlik iddiasına mı geldi? Âtike uykuda şunu şunu gördüğünü (görmüşse tabiî) iddia ediyor. Bu sebepten sizin için üç gün bekleyeceğiz. Şayet dedikleri doğru çıkar da olursa ne âlâ! Lâkin üç gün geçer de bir şey vuku bulmazsa, ailenizin Araplar içinde en yalancı olduğunu yazacağız!" [55]

Suriye'ye büyük bir ticaret kervanıyla gitmiş olan ve Hz. Peygamber'in dönüşte kervanı basacağını haber alan Ebû Süfyan'ın yardım isteği Mekke'ye ulaşınca, Âtike'nin rüyası zuhur

---

[53] İbn Hişam, I, 487

[54] İbn Hişam, I, 595; Vâkıdî, *Kitabu'l-Megâzî*, s. 9-10

[55] Vâkıdî, *Meğâzî*, s. 30

etmiş oldu. Artık Ebû Cehil, Kureyş ordusunun her şeyidir. Bedir'e katılmak istemeyenlerle en sert mücadeleyi o yapmaktadır. Hz. Peygamber'in amcası ve en büyük düşmanı Ebû Leheb'in savaşa katılmak istemeyişine son derece kızan Ebû Cehil, onun verdiği cevaplardan çekinip müslüman oluvereceğinden korkarak ısrar etmekten vazgeçmek zorunda kaldı.[56]

Ensar'dan Sa'd b. Muaz, Bedir gazvesinden önce, umre yapmak üzere Mekke'ye gelmişti. Medine'ye geldiğinde kendi evinde kalan yakın dostu Ümeyye b. Halef'in evine misafir oldu. Ebû Cehil, Ümeyye'nin yanına gelip Sa'd'ı misafir ettiğini görünce:

-Sen, bize karşı harp açan Muhammed (s.a.s)'i koruyan bu adamı mı misafir ediyorsun? diye çıkıştı.

Bunun üzerine Sa'd, Ebû Cehil'e şöyle cevap verdi:

-İstediğini söyle! Ancak unutma ki, kervanınızın yolu bizden geçer!

Ebu Cehil'e söylenen bu tehdidkâr sözleri doğru bulmayan Ümeyye Sa'd'a:

-Ebu Cehil'e böyle demekten vazgeç; çünkü o, bu bölge halkının efendisidir! dedi. Bunun üzerine Sa'd, Hz. Peygamber'in *"Ümeyye b. Halef'i mutlaka öldüreceğim"* buyurduğunu hatırlatınca, Ümeyye son derece korktu ve Bedir'e iştirak etmek istemedi. Ebû Cehil, Ümeyye'yi tahrik etmek ve savaşa katılmasını sağlamak üzere, arkadaşı Ukbe b. Ebû Muayt'ın eline içinde tütsü bulunan bir buhurdanlık verdi; kendisi de bir sürme ve sürmedanlık alarak Ümeyye'nin evine gittiler. Ukbe, buhurdanlığı Ümeyye'nin altına soktu ve şöyle dedi:

- Tütsülen, çünkü sen bir kadınsın! Ebû Cehil de:

---

[56] Vâkıdî, *Meğâzî*, s. 33

- *Sürme çek, çünkü sen bir kadınsın,* diyerek onu tahrik ettiler ve Bedir'e iştirakini sağladılar.[57]

Bedir gazvesinde Kureyş ordusunun yüz süvarisi vardı; bunun otuz tanesi, Mahzum oğullarına aitti; ayrıca bu kabilenin iki yüz devesi, dört veya beş bin miskal altın ve yiyecek yardımı bulunuyordu.[58]

Ebu Cehil, Medine'ye doğru hareket eden Kureyş ordusunu savaşa teşvik ediyor; ordunun yemek ihtiyacını, Mahzum oğulları adına hep o karşılıyordu.[59]

Bedir gazvesinde onun şehîd ettiği müslümanlar ile kendisini katledenleri; savaşla alâkalı diğer birçok başka haberi, burada ayrı ayrı ele almak istemiyoruz. Aleyhinde, öldürülmesinden sonra da olmak üzere, seksen dört kadar âyet nâzil olduğu rivayet edilen Ebû Cehil ile ilgili sözümüzü; Bedir gazvesinin muzaffer kumandanının, *"Bu Ümmetin Firavun'u"* diye tavsif ettiğine, bu azılı düşmanının ölümünü öğrendiğinde iki rek'at şükür namazı kıldığına dikkati çekerek bitirmek istiyoruz.[60]

Bedir gazvesi, yalnızca Ebû Cehil'in değil, şirkte ısrar etmiş olan diğer birçok Kureyşli kabile gibi, Mahzum oğullarının da felâketi olmuştur. İbn Hişam, bu kabileden öldürülenlerin sayısının yirmidört; esir düşenlerin ise on kişi olduğunu belirtmiş ve isimleriyle birlikte kaydetmiştir.[61]

---

57 Vâkıdî, *Meğâzî,* s. 35-36

58 Vâkıdî, *Meğâzî,* s. 39; Akkâd, s. 780

59 Vâkıdî, *Meğâzî,* s. 71, 128, 144; İbn Hişam, I, 665

60 Bedir için İbn Hişam'ın ve Vâkıdî'nin eserlerine; ayrıca bkz. Buhârî, *Farzu'l-humus,* 18; İbn Mâce, *İkâme,* 192; İbn Sa'îd el-Endelûsi, *Neşvetu't-Tarab fî Tarihi Câhiliyyeti'l-Arab,* I, 360-362; Cevad Ali, IV, 105-106; ayrıca bkz. Belâzurî, *Ensab,* I, 125-130

61 İbn Hişam, I, 659-660; 710-712, 715; II, 5, 8; ayrıca bkz. Vâkıdî *Meğâzî,* s. 149-151, 140-142, Kureyş ordusunun sayısı 950, katledilenleri 70, esirleri 70 kişidir.

MAHZUM OĞULLARINDAN MEKKE'DE MÜSLÜMAN OLANLAR

Ebû Cehil ve Velid b. Muğîre gibi liderleri dolayısıyla Mahzum oğullarının yalnızca İslâm düşmanı olduğunu söylemek doğru değildir. Câhiliye çağı anlayışıyla şan ve şeref cihetinden gayet yüksek bir mevkide bulunan ve Kâbe'nin yeniden inşası esnasındaki bazı mensuplarının müsbet rolleriyle daha da temayüz eden; Hişam b. Mugîre ile zirveleşen kahramanlıklarıyla da Mekke'de liderliğe yükselen çok zengin olan bu kabileden hidâyete erenler; hem de çok erken devirde Rasûlullah'ın davetine iştirak edip müslüman olanlar da vardır.

Ebû Seleme ve Ümmü Seleme

Mahzum oğullarından ilk müslüman olanlar, Ebû Seleme ile karısı Ümmü Seleme hazretleridir. İsmi Abdullah olan Ebû Seleme'nin annesi, Hz. Peygamber'in halası ve dedesinin kızı Berre bint Abdülmuttalib'dir. O, aynı zamanda Hz. Peygamber'in süt kardeşi idi. Ebû Seleme, ilk müslümanlardan Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Abdurrahman b. Avf ve Osman b. Maz'ûn ile birlikte, Hz. Peygamber henüz Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evindeki davet faaliyetlerine başlamadan önce müslüman oldu. Okuma yazma bilen Ebû Seleme, karısı ile birlikte Habeşistan'a hicret eden müslümanlardandı. Sonradan Mekke'ye döndüğünde, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in himayesine girdi. Mahzum oğulları, Ebû Tâlib'e giderek onu himayesinden çıkarmasını istediler. Aynı zamanda Ebû Seleme'nin dayısı olan Ebû Tâlib:

"Onu, kız kardeşimin oğlu olduğu için himayeme aldım; kız kardeşimin oğlunu koruyamayacak mıyım?" diye onların taleplerini reddetti. Hatta Hz. Peygamber'in ve müslümanların en büyük düşmanlarından olmasına rağmen diğer amcası Ebû Leheb, kabile bağından dolayı kardeşi Ebû Tâlib'i bu hususta destekle-

yince Mahzum oğulları, Ebû Seleme'nin himayesiz bırakılması hususundaki ısrarlarından, bilhassa Ebû Leheb'in müslüman oluvereceğinden endişe duydukları için vazgeçtiler.

Ancak, daha sonra Medine'ye hicret etmeye karar veren Ebû Seleme, yine kabilesi Mahzum oğullarının düşmanlığına hedef oldu. Ama bu sefer onlar, kendisine değil, aynı kabileden olan karısıyla, çocuğunun onunla birlikte hicret etmesine izin vermediler. Bunun üzerine Ebû Seleme, karısını ve çocuğunu Mekke'de bırakarak yalnız başına Medine'ye hicret etmek mecburiyetinde kaldı.

Bedir ve Uhud gazvelerine iştirak eden Ebû Seleme, Uhud'da kolundan aldığı bir ok yarasının iyileşir gibi olması üzerine, Hz. Peygamber tarafından Katan'daki Esed b. Huzeyme kabilesi üzerine bir baskın düzenlemekle vazifelendirildi. O, yüzelli kişilik bir seriyyenin kumandanlığını başarılı bir şekilde yerine getirip baskını gerçekleştirdikten sonra, Medine'ye döndü. Ancak Uhud'da aldığı kolundaki yaranın nüksetmesi neticesinde, hicrî 3, bazı rivayetlerde 4 yılında vefat etti.[62]

Ebu Seleme'nin karısı Ümmü Seleme Hind bint Ebû Ümeyye de hem Mahzum oğullarına mensuptu, hem de ilk müslümanlardandı. Kocası ile birlikte Habeşistan'a da hicret eden Ümmü Seleme, Medine'ye hicretten önce kocası ile Mekke'ye döndü. Ancak kocasına mâni olamayan Mahzum oğulları, Ümmü Seleme ile çocuğunun Medine'ye ailecek hicret etmelerine izin vermediler ve onu Mekke'de bıraktılar. Ümmü Seleme, bir yıl kadar her sabah Ebtah'a çıkıp akşama kadar ağlar, Medine'ye gitmek isterdi. Kabilesinden birisi onun bu haline acıdı ve Mah-

---

62 İbn Hişam, I, 326, 364, 366-369, 371-372, 468-470, 642-643, 682-683; İbn Sa'd, II, 50, III, 239-242; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, IV, 152-154

zum oğullarından onun için izin aldı. Ümmü Seleme de, kocasının ailesinin yanında bulunan oğlu Seleme'yi yanına alarak yalnız başına, Medine'ye hicret için yollara düştü. Yolda, sonradan kendisi hakkında *"Arap erkekleri içinde ondan daha nâzik* ve *efendi birisini görmedim"* dediği Osman b. Talha'ya rastladı. Osman onu Medine'ye kadar götürüverdi.

Kocası Ebû Seleme'nin vefatı üzerine Hz. Peygamber ona evlenmeyi teklif etti. Bunun üzerine Ümmü Seleme kendisinin kıskanç bir kadın olduğunu; ayrıca yaşlı ve çocuklarının bulunduğunu ileri sürerek mazeret beyan etti. Hz. Peygamber kendisine şu cevabı gönderdi:

"Yaşlı olduğunu söylüyorsun; Ben senden büyüğüm; kıskançlığından bahsediyorsun, umulur ki Allah onu senden izâle eder; çoluk çocuğun bakımı ise Allah ve Rasûlüne aittir."

Böylece izdivaç gerçekleşti ve hem Ümmü Seleme *ümmehât-ı müminînden* oldu; hem de Mahzum oğulları büyük bir şeref kazandı.

Ümmü Seleme, Hz. Peygamber'in hanımları arasında en son vefat edendir, kendisi Hz. Hüseyin Efendimiz'in Kerbelâ'da şehâdetini öğrendiğinde son derece üzülüp bayılmıştı. Hicrî 61 yılında vefat etti.[63]

Erkam b. Ebü'l-Erkam

Mahzum oğulları arasında ilk müslüman olanlardan bir başka meşhur sahâbî ise, Erkam b. Ebü'l-Erkam'dır. Ebû Seleme ve Ümmü Seleme ile aynı zamanda, oğlu Hasan'a göre yedinci, bir başka rivayete göre ise on ikinci olarak müslüman olan Erkam, Kureyş kabilesinin en akıllılarından, Hılfu'l-fudûl'a iştirak

---

[63] İbn Hişam, I, 326, 366-367, 468-470; İbn Sa'd, VIII, 86-96; İbn Hacer, VIII, 221-225

etmiş olan âdil ve insaflılarından değerli bir şahsiyetti. Onun Safa tepesi yanında bulunan evi, Hz. Peygamber'in İslâm dinini ve Kur'an-ı Kerîm'i insanlara tebliğinde, büyük bir merkez vazifesi gördü. Ashab'ın Mekke devrinde İslâm'a girişleri, Erkam'ın evinden önce, Erkam'ın evinde veya sonra şeklinde açıklanırken, bu husus her zaman dile getirilmiştir. Hz. Peygamber bu evde gizlenir, insanları dine burada davet eder, müslüman olanlara Kur'an-ı Kerîm'i burada öğretir, ümmetine namaz kıldırır, çekilen ezâ ve cefânın yaraları burada, *huzûr-ı peygamberî'de* sarılır; İslâm kardeşliğinin ruhu burada canlı tutulurdu. Onun için Erkam'ın evi "Dâru'l-İslâm" (İslâm Konağı) diye meşhur olmuştur. Hz. Ömer, burada müslüman olan sahâbînin hem en meşhuru, hem de en sonuncusudur.

Mahzum oğullarının meşhur bir şahsiyeti olan Erkam, başta Bedir ve Uhud olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün savaşlarına katıldı; hicrî 53 yılında vefat etti.[64]

Seleme b. Hişam

Bu kabileden ilk müslüman olanlardan dikkati çeken bir diğer sahâbî de, Ebû Cehil'in kardeşi Seleme b. Hişam'dır. [65] Diğer müslümanlarla birlikte Habeşistan'a hicret eden Seleme, daha sonra Mekke'ye döndü; kardeşi Ebû Cehil tarafından dövüldü, aç ve susuz bırakılarak hapsedildi. Ancak Hendek gazvesinden sonra (4 yılı) kaçıp Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına ulaşabildi.

---

[64] İbn Hişam, I, 642-643; İbn Sa'd, III, 242-244; İbn Hacer, I, 43-45; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,* II, 479-480

[65] Ebû Cehil'in dört kardeşi vardı; bunlardan Seleme ilk müslümanlardan idi. Diğer kardeşi Hâris b. Hişam ise, Mekke fethinden sonra müslüman oldu (İbn Hacer, I, 605-608). Diğer iki kardeşinden Âs, Bedir'de onunla birlikte, Hâlid ise Bedir'de esir düşüp fidye ödedikten sonra kurtuldu, sonra da müşrik olarak öldüler.

Hz. Peygamber, her namazdan sonra, Seleme ile Mekke'de Mahzum oğullarınca hapsedilen Ayyâş b. Ebû Rebî'a ve Halid'in kardeşi Velid b. Velid'in kurtulmaları için, hep dua ederdi. Seleme, Hz. Ebû Bekir zamanında cihad için Suriye'ye gitti ve 14 yılında Bizans ile yapılan *Mercu's-Suffer* veya *Ecnâdeyn* savaşında şehîd oldu. [66]

Hâşim b. Ebû Huzeyfe

Yine bu kabileden Hâşim b. Ebû Huzeyfe,[67] ilk müslümanlardan olup Habeşistan'a hicret etti ve 7. Hicret yılında Cafer b. Ebî Tâlib ile oradan doğrudan doğruya Medine'ye döndü. [68]

Hebbar b. Süfyan ve Abdullah b. Süfyan

Hebbar b. Süfyan ile kardeşi Abdullah b. Süfyan da, Mahzum oğullarından ilk müslüman şahsiyetler olup Habeşistan'a hicret ettiler; onlar da Hicret'in 7. yılında, Cafer b. Ebû Tâlib ile doğruca Medine'ye döndüler.

Hebbar Ecnâdeyn, Abdullah ise Yermûk savaşlarında Suriye'de şehîd oldular.[69]

Şemmas b. Osman

Asıl ismi Osman olmasına rağmen, güzelliğinden dolayı kendisine Şemmas unvanı verilen Şemmas b. Osman da ilk müslümanlardan olan bir diğer Mahzumlu sahâbîdir. Şemmas Habe-

---

66 İbn Hişam, I, 321-322, 366-367; Vâkıdî, *Meğâzî,* s. 46; İbn Sa'd, IV, 130-131; İbn Hacer, III, 155-156

67 İbn Hişam, bu sahâbînin adını Hişam şeklinde zikreder, İbn Sa'd, bunun hatalı olduğunu tasrih edip Hâşim şeklinde verdiğinden, biz de bu isimle almayı tercih ettik.

68 İbn Hişam, I, 327; II, 364; İbn Sa'd, IV, 135; İbn Hacer, VI, 538

69 İbn Hişam, I, 327; II, 364; İbn Sa'd, IV, 135-136; İbn Hacer, IV, 115; VI, 528-529

şistan'a hicret etti; sonra Mekke'ye döndü; oradan da Medine'ye hicret etti. Bedir ve Uhud gazvelerine iştirak eden Şemmas'ın bilhassa Uhud'daki kahramanlığı Hz. Peygamber'in etrafında yer alışı ve onu bir kalkan gibi koruyuşu; kılıcı ile Hz. Peygamber'i muhafaza esnasında cansiperane bir şekildeki mücadelesi pek meşhurdur. Hz. Peygamber'in öldürülmesine mâni olan bu kahraman sahâbî, bu müdafaa sırasında yaralanıp Hz. Peygamber'in önüne düştü. Yaralı olarak Medine'ye getirildi. Hz. Âişe'nin odasına tedavi için yatırıldı. Ümmü Seleme hazretleri, "amcamın oğlu, başkasının yanına mı alındı?" deyince Hz. Peygamber onun evine götürülmesini emretti. Şemmas, Ümmü Seleme'nin evinde, aldığı yaranın ağırlığı sebebiyle şehîd oldu. Hz. Peygamber, cenazesinin elbisesiyle birlikte Uhud'a götürülüp Uhud şehîdlerinin yanına sırlanmasını emir buyurdular. Şemmas, şehîd olduğunda otuz dört yaşında idi.[70]

Ayyâş b. Ebû Rebî'a

Ebû Cehil ile hem amca çocukları hem de anne bir kardeş olan Ayyâş b. Ebû Rebî'a da, Dâru'l-Erkam'a girilmeden önce müslüman olan Mahzumîlerden olup karısı Esma ile Habeşistan'a hicret etti. Sonra Mekke'ye döndü; Hz. Ömer ile Medine'ye hicret etti. Kubâ'ya vardığında, Ebû Cehil ile kardeşi Hâris b. Hişam, onu Mekke'ye geri getirmek üzere Kubâ'ya geldiler; annelerinin çok hasta olduğunu; onu görmek istediğini; onu görünceye kadar güneş altında bekleyeceğine ve gölgeye gitmeyeceğine yemin ettiğini ileri sürüp onu iknâya çalıştılar. Hz. Ömer, onların kendisini aldattıklarını, geri dönmemesini; onlardan sakınmasını ısrarla hatırlatmasına rağmen Ayyâş, Mekke'de mallarının kaldığını, annesini de yanına alarak tekrar döneceğini

---

[70] İbn Hişam, I, 326-327, 366-367, 683; II, 122, 167-168; İbn Sa'd, III, 245-246; İbn Hacer, III, 357-358

söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer, ona devesini verdi; o da Ebû Cehil ve Hâris ile Mekke'ye hareket etti. Yolda Ebû Cehil onu kandırıp devesinden indirdi; sonra da onu, iple sımsıkı bağladı. Ebû Cehil ve kardeşi Hâris'e, Hâris b. Yezid de yardım etti. Böylece Ebû Cehil, anne bir kardeşi Ayyâş'ı Mekke'ye götürdü; onu Kureyşliler'in yanına getirip: *"Ey Mekkeliler! Bizim şu beyinsizimize yaptığımız gibi, siz de kendi mensuplarınıza aynı şeyi yapınız!"* dedi ve Ayyâş'ı hapsetti. Ebû Cehil ile kardeşi Hâris, Ayyâş'a yüzer sopa vurdular; ona işkence edip dininden döndürmeye çalıştılar. Ayyâş çok çileli ve sıkıntılı günler geçirdi; hapisten kurtulduğu takdirde, Hâris b. Yezid'i öldüreceğine yemin etti. Uhud savaşı sonunda, Halid b. Velid'in müslüman olan kardeşi Velid b. Velid'in yardımıyla kurtulup Medine'ye geldi. Ayyâş bir rivayete göre Kubâ'da, bir başka rivayete göre Medine'de, Hâris b. Yezid'i görünce onu hemen öldürdü; halbuki Hâris o sırada müslüman olmuştu. Bunun üzerine Nisa suresinin 92. âyeti nâzil oldu:

"Bir müminin diğer mümini, yanlışlık dışında öldürmesi aslâ câiz değildir. Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi âzâd etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça ona diyet ödemesi gerekir. Eğer o mümin, size düşman olan bir zümreden ise, mümin bir köleyi âzâd etmek gerekir.Şayet aranızda anlaşma olan bir milletten ise, ailesine diyet ödemek ve mümin bir köleyi âzâd etmek gerekir. Bulamayana Allah tarafından tevbesinin kabulü için, ardarda iki ay oruç tutmak gerekir. Allah Bilen'dir; Hakîm'dir."

Ayyâş, Hz. Peygamber'in vefatına kadar Medine'de yaşadı; sonra, ölünceye kadar Mekke'de hayatını geçirdi.[71]

---

[71] İbn Hişam, I, 256, 321, 327, 367, 474-477; İbn Sa'd, IV, 129; Vâkıdî, *Meğâzî*, s. 46; Belâzurî, *Ensab*, I, 208-209; İbn Hacer, IV, 750

Mahzum oğullarından, sayıları az da olsa, Mekke devrinde, çok erken bir dönemde müslüman olanları kısaca ele almış olduk. Ebû Seleme, Ümmü Seleme ve Erkam b. Ebü'l-Erkam bunların en meşhurlarıdır. Bunlardan Bedir gazvesine iştirak edenleri ise, Ebû Seleme, Erkam ve Şemmas ile, bu kabileye mensup olarak zikredilen Ammâr b. Yâsir gibi gerçekten çok değerli şahsiyetlerdir. Ancak bu kabilede ağırlık henüz Câhiliye çağı anlayışı ve dinî telâkkîsidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in Mekke'de İslâmiyet'i neşretmekle meşgul olduğu sıralarda, Halid b. Velid'in kabilesi Mahzum oğulları, şan, şeref, şöhret, zenginlik ve liderlik yönünden Câhiliye çağında ulaştıkları en yüksek seviyeyi devam ettiriyorlardı. Bu noktada bir örnek daha vererek Mahzum oğullarının Mekke'de işgal ettikleri mevkiin ehemmiyetine dikkati çekmek istiyoruz. Hz. Peygamber'in vefat haberi Mekke'ye ulaştığında, Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe, ondan sonra kim başa geçti, diye sorunca, kendisine, *"oğlun"* cevabı verildi. Bunun üzerine Ebû Kuhâfe: *"Buna, Abdümenaf oğulları ve Muğîre oğulları razı oldular mı?"* diye sordu.[72] İşte bu dönemde, Mekke'de Muğîre oğulları, yani Halid b. Velid'in kabilesi bu noktada bulunuyordu.

Halid'in dedesi Muğîre ve bilhassa babası Velid ise, bu kabile içerisinde, en fazla temayüz eden kişilerdi.

Halid'in Babası Velid b. Muğîre

Halid b. Velid'in babası Velid b. Muğîre, Câhiliye çağında, Mahzum oğullarının yetiştirdiği en meşhur kimsedir. Aşağı yukarı milâdî 530 yıllarında doğan Velid'in künyesi Ebû Abdüşems; annesinin adı Sahrâ idi. O, annesine de nisbet edilerek "İbn Sahrâ" (Sahrâ'nın oğlu) diye de biliniyordu.[73]

---

[72] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, III, *222*

[73] İbn Habib, *Muhabber*, s. 337

Velid'in babası, Halid'in dedesi, Muğîre b. Abdullah'tır. Kureyş içerisinde zenginliği ve cömertliği ile tanınan Muğîre hakkında, kaynakların bize ulaştırdıkları en meşhur hadise, Hz. Peygamber'in babası ile alâkalı olanıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib, Zemzem kuyusunu ararken ve bulduktan sonra, Kureyş kabilesi mensuplarıyla yaptığı mücadeleler esnasında, şayet on erkek çocuğu olursa, birini kurban etmeye karar vermişti. Sonradan bu kararı uygulamak üzere o, çocukları arasında kur'a çekmiş ve kurban edilecek oğlu, Hz. Peygamber'in babası Abdullah olmuştu. Mekkeliler, onun oğlunu kurban etmesine karşı çıkmışlardı; bunlar arasında, Muğîre b. Abdullah da bulunuyordu. Çünkü, Abdülmuttalib'in karısı Fâtıma bint Amr b. Âiz, Mahzum oğullarındandı ve Muğîre, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın dayılarından birisi idi. Muğîre, yeğeni Abdullah'ın kurban edilmemesi hususunda, annesinin kabilesi adına, Abdülmuttalib'e şunları söyledi:

"Allah'a yemin ederim ki, Abdullah ile onun diyeti olan develer arasında ok çekmeden onu kurban edip kesemezsin! Onun diyetini, gerekirse biz, malımızdan veririz!"

Bunun üzerine Abdülmuttalib, oğlu Abdullah'ı kurban etmekten vazgeçti ve onun yerine yüz deve kurban etti.[74]

Mahzum oğulları içerisindeki mühim mevkii dolayısıyla Muğîre'nin çocuklarına, "Benü'l-Muğîre" (Muğîre'nin çocukları) veya yalnızca "el-Muğîrî" denilmiş; böylece bu aile, şan, şeref, şöhret, mal ve zenginlik cihetinden ayrı bir zümre teşkil etmiştir.[75]

---

[74] İbn Hişam, I, 153-154

[75] İbn Habib, *Muhabber,* s. 84; Zübeyrî, s. 299

Velid, aile ve kabilesi cihetinden olduğu kadar, şahsî meziyetleriyle de Kureyş arasında temayüz etti. O, akıllı, dirayetli, mantıklı, şan ve şeref sahibi, şiir zevki gelişmiş, güzel konuşan bir kimse idi. Zenginliği ve çocuklarının çokluğu ile de ayrıca dikkati çekiyordu.

Velid, putlara ve Kâbe geleneklerine bağlı birisi idi. Onun Kâbe'nin yeniden inşası esnasındaki rolüne, daha önce kabilesini ele alırken temas etmiştik. İbn Habib, onu Kureyş zındıkları arasında zikreder. Kendisinin, diğer yedi Kureyşli zındık gibi, sapık fikirlerini Hîreli hırıstiyanlardan öğrendiğini ifade eden müellif, onlardan Ebû Süfyan hariç, hiç birisinin müslüman olmadıklarını belirtir.[76] Cevad Ali ise, zındıklıktan neyin kastedildiğinin zikredilmeyişine dikkati çeker.[77] Bize öyle geliyor ki, Velid'in de dahil olduğu, Kureyşli bu sekiz kişi, putperestlikteki ısrarları ve bilhassa Hz. Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerîm'e karşı cephe alırken düşünce ve anlayışlarıyla müşriklere yol göstermeleri yüzünden, bu şekilde zındık diye, tavsif edilmişlerdir.

Halid'in babası Velid'in, hem Mahzum oğulları, hem de Kureyş nezdindeki itibarını gösteren bir hadiseye burada işaret etmek istiyoruz. Hz. Peygamber'in dedesi ve Kureyş'in reisi Abdülmuttalib vefat edince, Kureyş kabilesinden üç kişi, onun yerini almak ve Kureyş'e reis olmak istediklerini ifade etmek üzere, Kâbe'nin avlusunda çömelip oturmuşlardı. Bu üç kişiden birisi Velid, diğerleri Ebû Tâlib ile Abdullah b. Cüd'an idiler. Velid'in böyle bir arzuyu izhar etmesi, kimse tarafından yadırganmamıştı.[78]

---

76 İbn Habib, *Muhabber,* s. 161

77 Cevad Ali, IV, 108

78 Yakubî, II, 10; Şelebi, s. 39; başka kaynaklarda rastlayamadığımız bir başka haberde ise, Kureyşliler'in, Velid için bir taç yaptırıp onu başa geçirmeyi dü-

İbn Kuteybe, Câhiliye çağında, ileri gelen şahsiyetler arasında, Velid'in, mesleği bulunanlardan birisi olduğunu ve kendisinin demircilik yaptığını zikreder.[79] Velid'in mesleği ile kabilesi Mahzum'un Kubbe ve E'inne vazifeleri arasında irtibat kurabileceğimiz bir habere, kaynaklarda rastlayamadık. Belki kılıç, kalkan gibi silahların, bu kabile mensuplarınca yapıldığını düşünebiliriz. Ancak Velid, çok zengin, ticaretle meşgul olan birisiydi. Onun, Mekke ile Tâif arasında uzanan ve sulanabilen bahçeleri vardı; yıl boyunca bu bahçelerden yetişen meyve ve sebzelere sahip olduğu zikredilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de kendisinin zenginliğine telmihte bulunulduğuna ileride temas edeceğimiz Velid'in, zırh, kılıç ve miğferinden müteşekkil silahlarının, yüz dinar edecek kadar kıymetli olduğunu biliyoruz.[80]

Velid'in çok zengin ve cömert olduğunu, aynı zamanda Benî Hâşim'in hacılara yemek ikram etme vazifesi dolayısıyla elde ettikleri prestijleriyle rekabet ettiğini gösteren husus, onun Minâ'da hac zamanı büyük bir ateş yakarak insanlara yemek yedirmesiydi. O, Minâ'da başkasının ateş yakmasına ve yemek ikram etmesine izin vermez; bu hususta kimse de onunla tartışmazdı. Bedevîler, Minâ'da verdiği ziyafetler dolayısıyla onu medhederlerken, on iki bin dinardan fazla malın sahibi olduğunu zikrederlerdi.[81]

Velid'in hem çok zengin olduğunu, hem de büyük bir şöhrete ulaştığını gösteren en mühim husus, kendisine "Idlu Kureyş" veya kısaca "el-'Idl" unvanının verilmesidir. Ona, tamamen zen-

---

şündükleri, ancak, İslâmiyet'in gelmesiyle bu işin kaldığı zikredilmiştir (İbn Asâkir, *Muhtasaru Tarihi Dımaşk,* I, 81-82, Dımaşk tarihsiz, Müneccid baskısı).

79 İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 575

80 İbnü'l-Esîr, *Üsd,* V, 92-93; Cevad Ali, IV, 107-108; Şelebi, s. 39-41

81 Süheylî, III, 80; Şelebi, s. 39

ginliği dolayısıyla verilen bu unvanın sebebi şudur: Kureyşliler, her yıl Kâbe'nin perdesini değiştirirlerdi. Velid, bir yıl kendisinin, ertesi yıl ise bütün Kureyş kabilesinin perdenin ücretini vermesini kabul etmişti. Bunun için de kendisine "Idlu Kureyş" yani "Kureyş'in dengi" denilirdi. Onun bu unvanı o kadar meşhur oldu ki, Halid b. Velid'in de dahil olduğu çocuklarına, "Benû 'Idl" yani "Kureyş'in denginin çocukları" denilmeye başlandı. Kâbe'nin perdesini değiştirmeyi üzerine alan Velid, Yemen'in Cened şehrinden kardeşi Ebû Rebî'a b. Muğîre vasıtasıyla getirttiği kumaşla bu vazifeyi yerine getirirdi.[82]

Kureyşliler, aralarındaki ihtilafları halletmesi, davalarını kararа bağlaması için Velid'e başvururlardı. Bu hususta, değerli âlim M. Hamîdullah, Kureyşliler arasında ihtilaf vukuunda, tarafların kemal ve hikmet sahibi meşhur bazı şahsiyetlerin hakemliğine müracaat ettiğini ve bu itibara sahip kimseler arasında Velid'i de zikreder. Bu doğru tespitinden sonra değerli araştırıcı, Velid için: *"herkes tarafından el-Adl (âdil, doğru) lakabıyla biliniyordu"* şeklinde bir sonuca gitmektedir.[83] Velid'in hakemlik yaptığı ve kaynaklarda "Hukkâmu'l-Arap" arasında zikredildiği doğrudur. Ancak bu kelimenin "Adl" şeklinde ve "âdil ve doğru" manâsında okunması doğru olmasa gerek. Kelime, "Idl" olup "eş, benzer ve dengi" manâsındadır ve Velid'e bu unvan, adlî kararları dolayısıyla değil, yukarıda anlatıldığı üzere, Kâbe'nin perdesini, kendi başına değiştirmeyi üzerine aldığı için verilmiştir. [84]

Velid b. Muğîre'nin şahsiyetini tanımamıza yardım edecek üç ayrı adlî kararı ile bir alışkanlığını da burada zikretmek istiyoruz. Câhiliye çağında, hırsızlık yapan kimsenin elinin

---

82 Ezrakî, I, 251-252; Belâzurî, *Ensab,* I, 133; Cevad Ali, IV, 107; Şelebi, s. 39

83 Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II, 913-914

84 İbn Habib, *Muhabber,* s. 337-338; Belâzurî, *Ensab,* I, 133; Yakubî, I, 227

kesilmesine karar veren ilk kimse Velid olmuştur. İbn Kuteybe, bu ve bundan sonra zikredeceğimiz diğer hususları da, bu devirde ilk defa onun uygulamaya koyduğunu ve İslâm dininde de bu şekilde uygulamanın kararlaştırıldığını zikretmektedir. Onun "kasâme" usulüne baş vurması da böyledir. Bilindiği üzere kasâme, bir yerde ölü olarak bulunan bir kimsenin katili belli olmayınca; veya zanlı için kat'î delil yoksa, cinayetin işlendiği yerde oturanlardan veya maznunun yakınlarından olan elli kişiden *"ben öldürmedim ve onun katilini de bilmiyorum"* diye yemin etmelerinin istenmesidir. İşte Velid, bu usûlü, ilk defa Araplar arasında uygulamıştır. Bu usûl, Hz. Peygamber tarafından da kullanılmıştır. Velid, Câhiliye çağında, kendisi için şarap içmeyi yasaklayan ilk kimse olmuştur. Yine Velid, Kâbe'ye girerken, ayakkabılarını çıkaran ilk kimsedir. Bilindiği gibi müslümanlar da ayakkabılarını çıkararak oraya girerler.[85]

İslâmiyet'in Hz. Peygamber tarafından Mekke'de insanlara tebliğ edilmesinden önce Velid, görüldüğü üzere, mühim bir şahsiyet olarak kendisini kabul ettirmişti. Mekkeliler ona, Kureyş'in gözbebeği ve seyyidi, Tek (Vahîd) gibi sıfatları da layık görüyordu. Onun maddî ve manevî varlığı, çocuklarına, ailesine, kabilesi Mahzum oğullarına Kureyş içerisinde büyük bir itibar kazandırmıştı. Ama, bütün bunlar, davet-i Muhammedî başladığında, seksen yaşına ulaşan bu ihtiyarı, hidayete, imana ulaştırmaya yetmedi. Yetmemekle de kalmadı; Câhiliye çağının bütün bu şerefi, şöhreti, liyakati ve zenginliğiyle mağrur olan Mahzumlu'nun ayak bağı oldu; onu, Kur'an'ın hasmı, Hz. Muhammed'in rakîbi olmak derecesine düşürdü; putperestliğin hâmisi, Ebû Cehiller'in fikir babası yaptı.

---

[85] İbn Kuteybe, *Maarif,* s. 551-552; İbn Habib, *Muhabber,* s. 335-337, 237 (burada şarabı kendisi için yasaklayanların sayısı daha fazladır, ayrıca Velid'in, oğlunu şarap içtiği için dövdüğü de zikredilir); Askerî, I, 81, 83

Doğrudan doğruya kendisi veya kendisiyle birlikte diğer müşrikler hakkında yüz dört kadar Kur'an-ı Kerîm âyeti nâzil olan[86] Velid, Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamber olmasını bir türlü kabul edemedi ve *"Eğer onun söylediği doğru olsaydı, Kur'an, ya bana ya da Tâifteki Sakîf kabilesinin reisî Ebû Mesud Amr b. Umeyr es-Sakafî'ye inerdi"* dedi. Bu hususta onun: *"Nasıl olur? Ben Kureyş kabilesinin büyüğü ve başkanı olayım da bir kenara bırakılayım; Muhammed'e vahiy gelsin? Nasıl olur Ebû Mesud Amr b. Umeyr es-Sakafî, Sakîf kabilesinin reisî olsun da o da bir kenara bırakılsın? Biz ikimiz, bu iki şehrin (Mekke ve Tâif) reisleriyiz"* şeklindeki görüş ve iddialarına Yüce Allah, Kur'an-ı Kerîm'de açık bir şekilde cevap vermiştir: [87]

"Onlar: 'Şu Kur'an iki şehrin birinde bulunan büyük bir adama indirilseydi ya' dediler. Ey Muhammed! Onlar mı Rabbinin rahmetini paylaştırıyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimlerini aralarında Biz taksim ettik. Birbirlerinden faydalansınlar diye, derece bakımından Biz onların bir kısmını diğerlerine üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların topladıklarından daha hayırlıdır." (Zuhruf 43/31-32)

Hz. Peygamber'in Mekke'de, İslâm dinini insanlara tebliğ için üç yıl kadar gizli; Kur'an-ı Kerîm'in Şuarâ 26/214-216 ile Hicr 15/94. âyetlerindeki emirler üzerine de daha sonra açıkça devam eden faaliyetleri sonucunda, bazı kimseler müslüman oldular. Bu safhada Mekkeli müşrikler, Rasûlullah'ın İslâm'a davet ve insanlara Allah'ın bazı emirlerini bildirmesine pek karşı çıkmamışlar, kendisine kötü gözle bakmamışlar, hatta onunla tartışmaya girişmemişlerdi. Ancak Rasûlullah, onların putlarını

---

86 İbn Sa'îd el-Endülûsî, I, 356-357

87 İbn Hişam, I, 361; Belâzurî, *Ensab*, I, 134; Taberi, *Tefsir*, XXV, 39-41; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 4272-4273

kötülemeye, putperestliğin aleyhine konuşmaya başlayınca, müşrikler onun peygamberliğini büyük bir âfet(!) olarak kabul etmeye, kendisine çatmaya, karşı gelmeye ve düşmanca davranmaya karar verdiler. İşte Kureyşliler'in bu şekilde başlayan düşmanca faaliyetleri içerisinde aktif bir şekilde yer alan birkaç müşrikten birisi de Velid b. Muğîre idi.[88]

Velid'in iştirak ettiği bu düşmanca faaliyetler arasında; müslüman olmamakla birlikte Hz. Peygamber'i himaye eden amcası Ebû Tâlib'e, onu şikayet için üç defa baş vuran on kişilik Kureyş heyeti içerisinde yer aldığını zikredebiliriz. İlk iki şikayet esnasında, heyette yer alması dışında, Velid'in zikre değer bir sözüne kaynaklarda yer verilmemiştir. [89] Ancak, üçüncü defa Ebû Tâlib'e başvuran Kureyş heyeti içerisinde, Velid'in çok tuhaf ve şaşırtıcı bir rol üslendiğini müşahede ediyoruz. Kureyşli müşrikler, Ebû Tâlib'in Rasûlullah'a yardım ve onu himaye etmekten vazgeçmeyeceğini, kendilerine onu teslim etmeyeceğini; hatta gerekirse onlardan ayrılacağını ve kendilerine düşman olacağını anladıkları zaman, Velid'in oğlu Umâre'yi yanlarına alıp Ebû Tâlib'e götürdüler. Halid'in kardeşi ve Velid'in çocukları arasında genç, güzel ve yakışıklı olmasıyla tanınan Umâre'yi Hz. Peygamber ile değiştirmeyi hayal eden Kureyşliler ona:

–Ey Ebû Talib! işte Kureyş kabilesinin en kuvvetli ve en yakışıklı genci olan Velid'in oğlu Umâre! Onu al, zekasından ve gücünden faydalan; onu evlat edin; senin olsun. Buna karşılık da, senin ve dedelerinin dinine karşı gelen ve kavminin birliğini bozan, onlara akılsızsınız diyen şu yeğenini bize teslim et, onu öldürelim. İşte sana adam yerine bir adam, bir insan veriyoruz, dediler. Bunun üzerine Ebû Tâlib:

---

88 İbn Hişam, I, 262-265

89 İbn Hişam, I, 265-266

–Allah'a yemin ederim ki, siz bana çok kötü bir teklifte bulunuyorsunuz! Nasıl olur? Siz oğlunuzu, sizin için beslemem karşılığında bana veriyorsunuz; benimkini ise öldürmek için istiyorsunuz; öyle değil mi? Allah'a yemin ederim ki, bu asla olmaz! şeklinde sert bir cevap vermek suretiyle onların bu gülünç ve aldatıcı tekliflerini reddetmiştir.[90]

Şiir, hitabet ve Arap dilinin inceliklerini çok iyi bilen Velid. b. Muğîre'nin Kur'an-ı Kerîm hakkında nasıl bir hüküm vereceğine karar vermekte müterediddit davrandığına dair haberler ve bu hususta ona cevap teşkil etmek üzere nâzil olan âyetler üzerinde de durmak istiyoruz.

Bir gün Kureyş kabilesinden bazı kimseler yaşlı itibarlı bir kimse olan Velid'in etrafında toplandılar. Velid yanındakilere:

–Ey Kureyşliler! İşte hac mevsimi geldi; Arap hac kafileleri size gelecekler; şüphesiz onlar dostunuz Muhammed'in meselesini duymuşlardır. Onun hakkında bir fikir etrafında toplanınız da anlaşmazlığa düşmeyiniz. Yoksa, bir kısmınızın sözlerini, diğerleriniz yalanlar da birbirinizin görüşlerini reddetmeye başlarsınız! dedi. Bunun üzerine oradakiler:

- Ey Velid! Öyle ise, düşündüğünü söyle de bizler onu tekrar edelim, dediler. Velid onlara:

- Hayır! Sizler düşündüklerinizi söyleyin de ben sizi dinleyeyim, karşılığını verince Kureyşliler'den bir kısmı:

- Biz onun kâhin olduğunu söylüyoruz, dediler. Velid:

–Hayır doğru değil! Vallahi biz kâhinleri gördük; Muhammed'in okudukları öyle kâhin mırıldanışlarına ve tekerlemelerine benzemiyor, dedi.

---

90 İbn Hişam, I, 266-268; bu hadise üzerine Ebû Tâlib'in bir şiiri de kaynağımızda yer almaktadır. Velid'in oğlu Umâre hakkında, Halid'in kardeşlerini ele alırken bilgi verilecektir, ayrıca bkz. Belâzurî, *Ensab,* I, 231 -232

Kureyşliler bunun üzerine:

- *Öyle ise onun deli olduğunu söyleyelim,* dediler. Bu fikri de beğenmeyen Velid onlara:

- *Hayır! O deli değil ki; biz deliliği biliriz; halbuki onun durumu, deliliğin insanda tevlid ettiği baygınlık, titreyiş ve vesveseye benzemiyor,* dedi. Kureyşliler:

- *Bu durumda onun şair olduğunu söyleyelim,* dediler. Velid:

- *Hayır! O bir şair olamaz! Biz şiirin her çeşidini, recezini, hezecini, karîdını, makbûdunu ve mebsudunu biliriz. Muhammed'in sözleri ise şiir değildir,* diye bu fikri de reddetti. Kureyşliler yeni bir görüş ortaya atıp:

- *Öyle ise onun büyücü olduğunu söyleyelim,* teklifinde bulundular. Velid, onların bu görüşünü de:

- *Hayır! O büyücü değil; biz büyücüleri ve büyülerini çok gördük. Onun sözleri, büyücülerin okuyup üflemelerine ve düğüm atmalarına benzemiyor,* diye reddedince Kureyşliler:

- *Peki ey Velid! Öyle ise ne söyleyelim?* dediklerinde Velid:

- *Vallahi, onun sözlerinde bambaşka bir tatlılık vardır. Sözlerinin başı sağlam bir hurma ağacına, sonları da bu ağacın meyvelerine benziyor.* [91] *Siz, Muhammed hakkında bu saydığınız vasıflardan herhangi birisini söylerseniz, doğru olmadığı anlaşılır. Bana kalırsa, en iyisi onun sözlerinin, evlâdı babasından, kardeşi kardeşten, karıyı kocasından, insanı ailesinden ayıran bir büyü olduğunu söyleyelim,* şeklinde fikirlerini dile getirdi.

Velid'in Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkındaki bu görüşlerini o toplantı sırasında hemen söylemeyip düşünüp taşındıktan sonra ifade ettiği; hatta o sıralarda onun müslüman

---

[91] Bazı rivayetlerde ise, onun Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an ayetlerini coşup akan çağlayanlara benzettiği nakledilmiştir, İbn Hişam, I, 270

olduğu şayiasının Mekke'yi karıştırdığı; hakkında *"Velid sapıttı; bütün Kureyş de sapıtacaktır"* denilmeye başlandığı; bu durumu tahkik için Ebû Cehil'in Velid ile konuştuğu da nakledilmiştir.

Velid'in bu görüşünü kabul eden Mekkeliler'in, hacca gelen insanlara, Hz. Peygamber'den sakınmalarını ve onunla konuşmamalarını telkin ettikleri bilinmektedir.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerîm'de, Velid'in bu görüşlerine çok açık ve sert cevaplar inzal buyurmuştur:

"Ey Muhammed! Tek olarak yarattığım, kendisine pek çok mal ve etrafında bulunan oğullar verdiğim, kendisine büyük imkânlar sağladığım şu adamı bana bırak! O, hâlâ da verdiğim nimetleri artırmamı umar! Hayır! Çünkü o, Bizim âyetlerimize karşı çok inatçıdır. Onu, mutlaka sarp bir yokuşa sardıracağım; çünkü o, düşündü taşındı, güya takdir etti! Geberesice, nasıl da takdir etti! Sonra baktı; arkasından kaşlarını çattı ve suratını astı; sonra sırtını çevirdi, büyüklük tasladı; sonunda da: 'Bu (Kur'an), yalnızca öğretilen bir sihirden, ancak bir insan sözünden başka bir şey değildir' dedi. Ben onu, sakara yaslayacağım! Ey Muhammed! Sen, sakarın ne olduğunu bilir misin? Sakar, bırakmayan ve yakmaktan vazgeçmeyen bir ateştir; insan derisini yakıp kavurur; onun on dokuz tane zebanisi vardır." (Müddessir 74/11-30)

Bu âyetlerin Velid hakkında nâzil olduğu hususunda hemen hemen ittifak vardır. Cenab-ı Hak bu âyetlerde, Velid'in mal ve çocuk bakımından zengin, hasep ve nesep cihetiyle yüksek bir mevkide olduğunu; bunlara sahip olması dolayısıyla da kibirlendiğini, büyüklendiğini, isyan ve tuğyan içerisinde olup haddini aştığını; Kur'an-ı Kerîm'i inatçı bir şekilde reddettiğini beyan buyurmaktadır.

Bu âyetlerin sebeb-i nuzûlüne dair bir başka haberde ise şu hususların anlatıldığını görüyoruz. Velid, birgün Hz. Peygam-

ber'e geldi; Rasûlullah ona Kur'an okudu. Okunan Kur'an âyetleri Velid'e çok tesir etti, onu yumuşattı. Ebû Cehil amcası Velid'in bu durumunu haber alınca hemen yanına geldi ve kendisine:

- *Ey amca! Kureyş senin için mal toplamak istiyor,* dedi. Bu habere şaşıran Velid, niçin? diye sorunca Ebû Cehil:

- *Sana vermek için toplamak istiyorlar; çünkü sen, Muhammed'den bir şeyler elde etmek için onun yanına gitmişsin,* diye onu tahrik edince, Velid:

- *Sen ne söylüyorsun! Kureyş bilir ki ben onların en zenginiyim,* diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Cehil:

- *O halde, kendisi hakkında öyle bir söz söyle ki, senin onu reddettiğine ve ondan hoşlanmadığına herkes inansın,* dedi. Onun bu ısrarı üzerine Velid:

- *Onun hakkında ne söyleyelim? Allah'a yemin ederim ki, içinizde şiirin recezini, sanatını, cin şiirlerini, benden daha iyi bileniniz yoktur. Onun söyledikleri bunların hiç birisine benzememektedir. Söylediklerinde bir başka letafet vardır. Onun söyledikleri, diğerlerini çiğneyip geçer; o çok yücedir, onun üzerine çıkılamaz,* dedi. Amcasını sıkıştırmaya devam eden Ebû Cehil:

- *Kabilen, onun hakkında, aleyhte bir şeyler söylemedikçe senden memnun olmaz,* deyince Velid:

Öyle ise beni bırak da düşüneyim, dedi. Bir müddet sonra da:*"Bu sadece başkalarının öğrettiği bir sihirdir"* dedi. İşte Müddessir suresinin zikrettiğimiz âyetleri bunun üzerine nâzil oldu. [92]

---

[92] Velid'in Kur'an-ı Kerîm hakkındaki bu görüşleri ve âyetlerin tefsiri için bkz. İbn Hişam, I, 270-272; Belâzurî, *Ensab,* I, 133; Taberi, *Tefsir,* XXIX, 95-100; Elmalılı, VII, 5453-5459; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, XV, 353-364; Akkâd, s. 783-784; Arcun, s. 19-21

Hz. Peygamber, Velid'in müslüman olmasını çok istiyordu. Onun müslüman olacağını umarak kendisine Kur'an'dan âyetler okuduğu sırada, yanına âmâ bir kimse olan İbn Ümmi Mektûm geldi. Bu âmâ sahâbînin kendisine Kur'an okumasını Hz. Peygamber'den ısrarla istemesine mukabil, Rasûlullah'ın onunla değil de Velid ile meşgul olması ve onu ikna için çalışması üzerine, Abese suresinin ilk âyetlerinin nâzil olduğu bilinmektedir. [93]

Halid'in babası Velid hakkında birçok âyet nâzil olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu hususta M. Akkâd, Velid ile Ebû Cehil'i kastederek, Mahzum oğullarının ileri gelenleri hakkında nâzil olan âyetler kadar, başka birisi için âyet inmemiş olduğuna dikkati çeker.[94] Bu şekilde nâzil olan âyetler arasında, Kalem suresinin 10-16. âyetlerinin ayrı bir yeri ve ehemmiyeti vardır:

"Ey Muhammed! Çok yemin eden, alçak, çok kınayan, daima lâf getirip götüren, iyiliği devamlı önleyen, aşırı giden, çok günah işleyen, katı kalbli, aynı zamanda soysuz olan kimseye, mal ve çocukları var diye sakın uyma! Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman o: 'öncekilerin masalları' der. Biz, yakında onun burnunu yere sürteceğiz."

Bu âyetlerin, Hz. Peygamber'e hile yapan, Ashabını korkutan, Kur'an'a karşı gelen, Allah yolundan alıkoyan Velid b. Muğîre hakkında nâzil olduğunu haber veren rivayetleri tercih ettiğini ifade eden Seyyid Kutub, Yüce Allah'ın birbirinden kötü ve çirkin olan dokuz sıfat ile onu tavsif ettiğini belirtmekte ve bu kötü vasıfları şöylece sıralamaktadır: Çok yemin etmesi; izzet-i nefsinin olmaması; daima ayıplaması ve insanları sözleriyle ve işaretleriyle iğnelemesi, lâf taşıyarak insanların arasını bozması, insanları devamlı olarak hayırdan menetmesi, adaleti çiğneyerek zulüm yap-

---

93 İbn Hişam, I, 363-364

94 Akkâd, s. 781

ması, ruhunda yer eden günahkârlığı, kaba ve haşin olması, ayrıca onun nesebinin gayr-i sahihliğidir ki, bu sıfatın, halk arasında, ahlâksızlığı, terbiyesizliği, çirkinliği ve kötülüğü ile ün salmış kimselere verildiği ve Velid'in de bu durumda olduğudur. [95]

Velid b. Muğîre, Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerîm ile alay eden beş Kureyşli'den birisiydi; o, aynı zamanda bu alay edenleri toplar, onlara yol gösterirdi. İslâm tarihi kaynaklarında ve tefsirlerde, bunlar arasında Taberî'nin meşhur Kur'an tefsirinde, bu beş kişi hakkında, Hicr suresinin 94-96. âyetlerinin nâzil olduğu; onların isimleri ve her birisinin başına gelen felâketler ile acı ve düşündürücü âkıbetleri uzun uzun anlatılır. Âyet-i kerîmelerin meali şöyledir:

"Ey Muhammed! Sana emrolunanı açıkça ortaya koy; putperestlerden yüz çevir! Alay edenlere karşı, Biz sana yeteriz; onlar, Allah'ın yanında bir başka ilâh daha edinirler; yakında ne olduğunu öğreneceklerdir." (Hicr 15/94-96)

Hicr suresinin 95. âyetinde geçen "alay ediciler"in, Âs b. Vâil, Hâris b. Tulâtıla b. Adiyy, Esved b. Muttalib, Esved b. Adiyeğus ve Velid b. Muğîre şeklinde sıralandıklarını ve beşinin de kabilelerinin ileri gelen ve dişli kimseleri olduklarını görüyoruz. Diğerleri hakkında bilgi vermeksizin, yalnızca Halid'in babası Velid'in âkıbetini ve çocuklarına vasiyetini ele almakla yetineceğiz.

Kaynaklarda, Velid başta olmak üzere, bu alay edenlerin başına gelen felâketlerin, Kâbe'de Hz. Peygamber'in yanına gelen melek Cebrâil tarafından hazırlandığı anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in yanında duran Cebrâil, Kâbe avlusuna giren bu alay edicilerin her birine, bazı işaretler yapmak suretiyle, felâketlerini

---

95 Seyyid Kutub, XV, 132-159; Kalem suresinin bu âyetlerinin Velid hakkında nâzil olduğu hakkında bkz. Şelebi, s. 43; Köksal, *İslâm Tarihi Mekke Devri*, III, 49; ayrıca bkz. Taberî, *Tefsir*, XXIX, 14-18; Elmalılı, VII, 5272 vd.

ve ölümlerini hazırlamıştı. Elbisesi arkasından sarkık vaziyette Kâbe'ye gelen Velid, Hz. Peygamber ile Cebrâil'in önünden geçerken, Cebrâil, yıllar önce Huzâ'a kabilesinden bir adamın okuna basması sonucu meydana gelmiş olan Velid'in topuğundaki yaraya işaret etti. Bu yara yeniden açıldı; kan ve irinle dolup kırba gibi şişti; iltihaplandı. Velid bir gece uyurken yanında kızı da vardı; yarası patlayıverdi; bunun üzerine kızı:

–*Vah babacığım! Kırba patladı,* dedi. Bu söze alınan Velid:

–*Kızım, o kırba değil, babanın ayağıdır,* dedi.

Doksan beş yaşına ulaşmış olan Velid, çocuklarını yanına çağırdı ve kendilerine üç şeyi vasiyet etti ve bunları yerine getirmeleri hususunda onları sıkıladı.

Bu üç vasiyetinden birincisi, ayağındaki yaraya sebep olan Huzâ'alı'dan kanının intikamının alınmasıydı. Velid ölünce, çocukları ve kabilesi Mahzum oğulları, babalarının diyetini Huzâ'alılar'dan istediler. Diyet ödemeyi önce kabul etmeyen bu kabile mensupları, iki tarafın birbiri aleyhinde şiir söylemesini ve silahlı mücadeleyi istemediklerinden, bir miktar para vermek suretiyle Velid'in diyetini ödemeye sonunda razı oldular.

Velid'in ikinci vasiyeti ise, Devs kabilesinden Ebû Uzeyhir'deki mehrinin geri alınmasıydı. Ebû Uzeyhir, kızını Velid ile evlendirmiş; mehrini almış; ancak kızını Velid'in yanına göndermemişti. Ebû Uzeyhir, aynı zamanda Ebû Süfyan'ın da kayın pederi idi ve kızı Âtike bint Ebû Uzeyhir onunla evli idi. Halid'in kardeşi ve Velid'in oğlu Hişam, Zu'l-mecaz panayırında bulunan Ebû Uzeyhir'i gidip öldürdü. Bu hadise, Bedir gazvesinden sonra vuku buldu. Ebû Süfyan'ın oğlu, Muaviye'nin ağabeyi ve öldürülen Ebû Uzeyhir'in torunu Yezid, dedesi Ebû Uzeyhir'in intikamını Mahzum oğullarından almaya yanaşmadığı için babası Ebû Süfyan'ın aleyhine konuşuyor ve Abdümenaf oğullarını, Halid'in

kabilesine karşı intikam almaları için kışkırtıyordu. O sırada Mekke'de bulunmayan Ebû Süfyan, geri dönüp oğlu Yezid'in tahriklerini öğrenince çok kızdı ve bir Devsli yüzünden, Kureyş'in birbirine düşmesinin doğru olmadığını belirterek ortalığı yatıştırdı.

Velid'in üçüncü vasiyeti ise, Tâif'te yaşayan Sakîf kabilesindeki faizlerinin alınmasıydı. Onun bu vasiyetinin yerine getirilmesi, öyle anlaşılıyor ki, zaman almıştı. Kaynaklarda, Sakîf kabilesi müslüman olduktan sonra, o sırada Medine'de olan Halid b. Velid'in bu meseleyi Hz. Peygamber ile konuştuğu; Bakara suresinin 278. âyetinin bu hadise üzerine nâzil olduğu; Halid'in babasının vasiyeti olan faizleri Sakîf kabilesinden almaktan vazgeçtiği ve Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine yalnızca babasının sermayesini almakla yetindiği anlatılmaktadır.

Velid b. Muğîre, Hicret'ten üç ay kadar sonra Mekke'de öldü ve Hacûn'a defnedildi.[96]

Halid b. Velid'in Annesi

Halid b. Velid'in annesi, Lübâbe es-Suğrâ [97] Asma bint el-Hâris el-Hilâliyye'dir. Lübâbe, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın karısı Ümmü'l-Fazl Lübâbe el-Kübrâ bint el-Hâris ile Hz. Peygamber'in hanımlarından Meymûne bint el-Hâris'in baba bir kardeşidir. Lübâbe'nin diğer kız kardeşleri arasında

---

[96] Velid'in ölümü, vasiyeti ve Hicr suresindeki âyetlerin nâzil oluşu için bkz. İbn Hişam, I, 408-415; İbn Habib, *Muhabber,* s. 158, 161; aynı müellif, *Manammak,* s. 224-252; Belâzurî, *Ensab,* I, 134-137; Taberi, *Tefsir,* XIV, 48-51; III, 70-71; Elmalılı, I, 972

[97] el-Kübrâ olduğunu rivayet eden kaynaklar da vardır, bkz. Halife b. Hayyat, *Tabakat,* I, 43; II, 769; İbn Hazm, *Ensab,* s. 274. Bu rivayeti nakledenlere göre Lübâbe es-Suğrâ, Halid b. Valid'in annesi değil, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın hanımı olan teyzesidir.

Azze, Hüzeyle ve Asma adlı baba bir üç hanım daha vardır. Lübâbe'nin anne bir kız kardeşleri ise, önce Cafer b. Ebû Tâlib'in, sonra Hz. Ebû Bekir'in, ondan sonra Hz. Ali'nin evlendiği Esma bint Umeys ile önce Hz. Hamza'nın sonra Şeddat b. Üsâme'nin evlendiği Selmâ bint Umeys ve Selâme bint Umeys'dir. Yani Halid b. Velid'in sekiz teyzesi vardır; Hz. Peygamber onun teyzesinin kocası olduğu için eniştesi; amcası Hz. Abbas'ın oğlu Abdullah ile de teyze çocuklarıdır.

Halid b. Velid'in annesi Lübâbe'nin müslüman olup olmadığı hakkında, kaynaklarda iki ayrı görüş bulunmaktadır. İbn Abdilberr, onun müslüman olduğunun şüpheli olduğunu ifade eder, İbnü'l-Esir de bu görüşü aynen nakletmekle yetinir.[98]

İbn Hacer, yukarıdaki iki müellifin görüşlerine eserinde yer verdikten sonra, Lübâbe'nin müslüman ve Hz. Peygamber'in sahâbesi olmadığını belirten İbn Abdilberr'in görüşünün tuhaf olduğunu ve onun böyle bir sonuca, belki de Lübâbe'nin, kocası Velid'den hemen sonra veya onunla birlikte öldüğünü düşünerek ulaştığını belirtir. Halbuki böyle düşünülmemesi gerektiğini ileri süren İbn Hacer, Lübâbe'nin oğlu Halid'den sonra da yaşadığının sabit olduğunu; bu hususta Ebû Huzeyfe'nin İbn İshak'tan naklettiği bir haberi şöylece anlatır: Halid vefat edince, Hz. Ömer onun cenazesine gelir; Lübâbe'nin onu medheden şu şiiri söylediğini işitir:

"Sen, her ne kadar halkın ileri gelenlerinden değilsen de, insanlardan binlerce, binlerce defa hayırlıydın!" Bu şiiri işiten Hz. Ömer, Lübâbe'ye: *"öyle de olsa, sen doğru söyledin"* diye onu tasdik etti.

Aynı görüşü destekleyen benzer bir başka haberi de Seyf b. Ömer'den nakleden İbn Hacer, Ebû Huzeyfe ve Seyf'in rivayetle-

---

98 İbn Abdilberr, *İstîâb,* IV, 1909; İbnü'l-Esir, *Üsd,* V, 540

rinin zayıf olduğunu belirttikten sonra, sağlam bir şahsiyet olan İbn Sa'd'ın da benzer bir haberini ve râvilerini ele alır ve bu hususta, iyi bir senedin bulunmasına dikkati çeker. Bununla yetinmeyen İbn Hacer, Buhârî'nin, Halid'in vefatı üzerine, arkasından başa toprak atıp ağlamaya dair, annesinin ismini zikretmeksizin yaptığı talikına da ayrıca işaret eder.

Bütün bu delilleri sıralayan İbn Hacer, Lübâbe'nin Hz. Peygamber'den sonra yaşadığını; ayrıca Mekke fethinden sonra da, ne Haremeyn'de ne Tâif'de, Veda haccında, kimsenin putperest olarak kalmadığını, herkesin müslüman olduğunu açık beyan ederek onun da İslâm'a girdiğini teyid eder.[99]

Gerçekten İbn Sa'd, Lübâbe'yi, hicret ve biat eden sahabî hanımlar arasında zikreder. [100] Hattâ İbn Habib, Lübâbe'nin, Hicret'ten önce müslüman olup Hz. Peygamber'e biat ettiğini haber verir. [101]

Kaynaklardan tespit edebildiğimiz bu haberler ve bilhassa İbn Hacer'in ısrarı üzerinde durmak istemiyoruz. Burada şu kadarını hatırlatmak istiyoruz ki, Halid b. Velid'in nerede vefat ettiği ihtilaflıdır. Onun Medine'de vefat ettiğine dair haberler yanında, Suriye'de vefat ettiğine ait rivayetler de bulunmaktadır ve bu ikinci habere daha çok itibar edilmektedir. Bu hususu ileride de ele alacağız. Ancak, annesinin Halid'in vefat tarihinden sonraya kadar (21 yılı) yaşayıp yaşamadığını, Buhârî'nin talikından çıkaramayacağımızı belirtmek gerekir.[102]

---

[99] İbn Hacer, VIII, 97-99

[100] İbn Sa'd, VIII, 279

[101] İbn Habib, *Muhabber,* s. 409

[102] Buhârî, *Cenâiz,* 34; ayrıca bkz. İbn Sa'd, VIII, 277-279; Zübeyrî, s. 322; Şelebi, s. 34-35

Halid b. Velid'in Kardeşleri

Halid b. Velid'in kardeşlerinin hayat hikayeleri, yaşadıkları muhitin ve aile çevresinin hususiyetlerine uygun ve dikkat çekicidir. Onun erkek kardeşlerinin sayısı hakkında, altı, on, on üç gibi farklı rakamlar verilmiştir. Biz Kur'an-ı Kerîm'in sarih ifadesinden (Müddessir 74/13) Velid'in çocuklarının çok olduğunu biliyoruz. İsimleri ve hayat hikayeleri hakkında bilgi bulabildiğimiz altı erkek ile iki kız kardeşi üzerinde durmak istiyoruz.

Halid b. Velid'in, adını ilk önce zikretmemiz gereken ilk kardeşi, hakkında hiç bilgi bulamadığımız Abdüşems b. Velid'dir. Velid, bu oğlunun adı ile künyelenmiş olması hasebiyle, onun ilk erkek çocuğu olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

İkinci kardeşi ise Âs b. Velid olup, bunun hakkında da kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır; kendisi İslâmiyet'in zuhurundan önce küçük yaşta ölmüştü.[103]

Halid'in üçüncü kardeşi Umâre b. Velid'dir. Yukarıda ele aldığımız gibi Hz. Peygamber'i öldürmek üzere Ebû Tâlib'ten isteyen Kureyş heyetinin Hz. Peygamber'in dengi kabul ederek onun yerine verilmesini teklif ettikleri[104] Velid'in bu oğlu, çok yakışıklı, şair ruhlu birisi idi. İbn Dureyd, içkiye ve kadına düşkün olan Umâre'nin, Arabın en ahlâksızı olduğunu yazmaktadır.[105]

Umâre'nin hayatı hakkında kaynaklarda oldukça farklı haberlere yer verildiğini görüyoruz. Buna rağmen, Habeşistan'a hicret etmiş olan müslümanları Necâşî'den istemek üzere gönderilen Kureyş heyeti dolayısıyla, kaynaklarda sıkça zikredilmektedir.

---

[103] Bu iki kardeşinin adları için bkz. Zübeyrî, s. 322; Şelebi, s. 35

[104] İbn Hişam, I, 266-267; Belâzurî, *Ensab*, I, 231-232

[105] İbn Dureyd, s. 102

Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra, Kureyş'in elçilik vazifesini, Adiyy kabilesi yerine, Sehm ve Mahzum oğullarının yaptığı anlaşılmaktadır. Hicret'ten önce gönderilen bu Kureyş heyetinde, Amr b. el-Âs ile Mahzum oğullarından meşhur şair Ömer b. Abdullah b. Ebû Rebî'a'nın babası Abdullah b. Ebû Rebî'a bulunuyordu[106] Ancak bazı rivayetlerde, bu Kureyş heyetinde, Abdullah'ın yerine, Habeşistan'a elçi olarak Umâre'nin gönderilmiş olduğu nakledilmiştir.[107]

Bir üçüncü rivayette ise, heyet üç kişiden müteşekkildi. Amr ve Abdullah'ın yanında, Umâre de Habeşistan'a gönderilmiştir.[108]

Tarihçi Belâzurî, Umâre ile Amr'ın Habeşistan'a gönderildiğini haber veren rivayeti naklettikten sonra; Amr ile Abdullah'ın gönderildiğine dair rivayeti de nakleder, sonra da bu son haberin daha doğru olduğunu belirtir. Nihayet Umâre'nin Amr ile Habeşistan'a, daha sonra ticaret için gittiklerini öne sürer. [109]

Yaygın olmamakla birlikte ehemmiyetli bir başka habere göre ise, Bedir gazvesinde mağlup ve perişan olan Kureyşliler, intikam almak için Habeşistan'daki müslüman Muhacirleri Necaşî'den istemek üzere ikinci defa bir heyet daha gönderirler. Umâre, işte bu ikinci defa gönderilen Kureyş heyetinde Amr ile birlikte bulunuyordu. [110]

---

[106] İbn Hişam, I, 333

[107] Urve b. Zübeyr. *Meğâzi,* 111; Zübeyrî, s. 322; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Megâzî ve's-Siyer,* I, 118-119

[108] Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, I, 289

[109] Belâzurî, *Ensâb,* I, 232

[110] İbn Abdilberr, *ed-Durer fi'htisari'l-Megâzî ve's-Siyer,* s. 140, 146; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 331, 477-478

Umâre'nin Amr b. el-Âs ile Habeşistan'a deniz yolu ile olan seyahati bir defadır. Ancak bunun Mekke devrindeki ilk veya Bedir gazvesinden sonraki ikinci Kureyş heyeti adına mı; yoksa Belâzurî'nin belirttiği gibi ticaret için yapılan bir seyahat mi olduğu ihtilaflıdır. Bize göre, onun ilk heyette yer almadığı doğrudur. Aslında, hadisenin devamı Umâre için mühimdir, çünkü hayatı alt üst olacak ve sonunu hazırlayacaktır.

Umâre, yanında karısı da bulunan Amr b. el-Âs ile Habeşistan'a doğru yola çıkarlar. Umâre, Amr'ın karısına göz koyar, o da Umâre'nin bu isteğini kabul eder. Gemide yolculuk devam ederken Umâre, kendisini belli etmeden Amr'ı denize itip öldürmek ve ondan kurtulup karısıyla beraber olmak ister. Fırsatını denk getirip onu denize iter. Ancak yüzme bilen Amr kurtulur; kendisine yapılan suikasti farkeder. Akıllı ve kurnaz olan Amr, Umâre'den intikam almayı kafasına koyar; fakat bunu Umâre'ye hissettirmediği gibi, tam tersi bir tavırla, onun sayesinde kurtulmuş olduğuna kendisini inandırmak maksadıyla karısına, teşekkür için Umâre'yi kucaklamasını emreder, kendisini ona minnettarmış gibi gösterir.

Nihayet Habeşistan'a varıldığında Amr, Necâşî'nin karısı ile Umâre'yi karşılaştırmayı kararlaştırır. Umâre'nin çok yakışıklı olmasından istifade etmek suretiyle ikisinin arasını bulmayı sağlar. Necâşî'nin hanımı, Umâre'den hoşlanır. Bunun üzerine Amr, karısı ile Umâre arasındaki münasebeti Necâşî'ye ihbar eder ve onu kıskandırır.

Bazı rivayetlerde Necâşî onları yakalar; Umâre'yi yakarak öldürür; karısını da diri diri yanına gömer. [111] Diğer bazı haberlerde ise, Necâşî Umâre'ye sihir yaptırır, Umâre aklını kaybeder ve yalnız başına ormanlarda vahşî hayvanlarla birlikte yaşamaya

[111] Belâzurî, *Ensab*, I, 233

başlar. Saçları, sakalları, tırnakları uzamış bir halde yıllarca hayatını devam ettirir. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında, Mahzum kabilesinden, ilk Kureyş heyetinde yer alan Abdullah b. Ebû Rebî'a onu bulup getirmek üzere Habeşistan'a gönderilir. Abdullah, Umâre'yi perişan bir halde bulur; ancak mecnûnu yakalayıp getirmeye muvaffak olamaz; çünkü Umâre, Abdullah'a beni bırak diye yalvara yalvara onun elinde can verir.[112]

Bu macera ve perişanlık dolu hikayeden tamamen farklı bir haberde ise, Umâre'nin Bedir gazvesine müşrikler safında iştirak ettiği ve Hz. Ali tarafından öldürüldüğü nakledilmiştir. [113]

Umâre'nin ister Bedir'de, ister Habeşistan macerası sonucu olsun müşrik olarak öldüğü katîdir. Ancak, Velid'in müslüman olan yalnızca üç erkek çocuğu olmasına rağmen (Halid, Velid ve Hişam'dır) bazı tefsirlerde, Velid b. Velid yerine, Umâre'nin müslüman olduğu yazılmıştır. Bu hususta İbn Hacer, Âlûsî ve Elmalılı, yapılan yanlışlığa açık bir şekilde dikkati çekmişler ve Umâre'nin müslüman olmadığını belirtmişlerdir. [114]

Umâre'nin başına gelenleri Allah'ın bir tecellîsi kabul edebilir, başta babası ve Kureyş ileri gelenlerinin onu, Hz. Peygamber'in dengi sayıp Ebû Tâlib'e vermek istemeleri; karşılığında da Hz. Peygamber'i alıp öldürmeyi düşünmeleri sonucunda zuhura gelmiş bir cilve-i Rabbânî olduğunu düşünebiliriz.

Halid b. Velid'in dördüncü kardeşi Ebû Kays b. Velid'dir. Ebû Kays'ın önce müslüman olduğu; sonra tekrar putperestliğe döndüğü rivayet edilmiştir. Müslüman olduktan sonra, Mekke

---

[112] Urve b. Zübeyr, s. 113-114; Zübeyrî, s. 322; Belâzurî, *Ensab,* I, 232- 233; Yakubî, II, 23-24; İbn Abdilberr, *Durer,* 146-147; Süheylî, III, 252-255; İbn Seyyidi'n-Nas, I, 331-332; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 331-332

[113] İbn Habib, *Muhabber,* s. 176

[114] İbn Hacer, V, 283-284; Elmalılı, VII, 5453-5454

devrinde, tekrar putperestliğe dönen beş kişiden birisi olan Ebû Kays, hac mevsimi sırasında Arabistan'ın muhtelif yerlerinden Kâbe'yi ziyarete gelenleri, Hz. Peygamber ile konuşturmamaya çalışanlardandı. Kureyş kabilesinden on yedi kişinin, bunlardan da yedisinin Mahzum oğullarından olmak üzere bu faaliyeti yürüttükleri; bir müslümanın da onların söylediklerini tekzib etmek üzere yanlarında bulunduğu nakledilmiştir.

Ebû Kays, müşrikler safında katıldığı Bedir gazvesinde, bir rivayette Hz. Ali, diğerine göre ise Hz. Hamza tarafından katledilmiştir. O ve onun gibilerin Bedir'de öldürülmeleri üzerine, Nisa suresinin 97. âyeti nâzil olmuştur.[115] Ayrıca Ebû Kays'ın Mekke'de öldürüldüğü rivayet edilmişse de bu zayıf bir haberdir.[116]

Halid b. Velid'in beşinci erkek kardeşi ise, Hişam b. Velid'dir. Hişam'ın babasının vasiyetini yerine getirmek için, Ebû Uzeyhir ed-Devsî'yi öldürdüğünü yukarıda anlattık. Velid, Câhiliye çağında oğlu Hişam'ın şarap içmesini yasaklamıştı.

Hişam, Bedir gazvesinden sonra esir olan kardeşi Velid'i kurtarmak üzere, diğer kardeşi Halid b. Velid ile Medine'ye gitti; kardeşinin diyetini verdi ve onu esaretten kurtardı.

Hişam'ın kardeşi Velid ile alâkalı zikre değer bir başka faaliyeti ise, Velid'in müslüman olmasından sonra cereyan etmiştir. Bedir'den sonra esaretten kurtulan Velid müslüman olunca, Mahzum oğullarından bazı kimseler, Hişam'ın yanına geldiler. Kendi kabilelerinden müslüman olanları yakalamak istediklerini,

---

[115] İbn Hişam, I, 641, 711; Belâzurî, *Ensab,* I, 299; İbn Habib, *Muhabber,* s. 160-161; Yakubî, II, 22-23; Taberî, *Tefsir,* V, 148-149; İbn Abdilberr, *Durer,* 47; Şelebi, s. 35

[116] Zübeyrî, s. 322

böylece onların yeni dine girmelerine mâni olacaklarını, ayrıca başka gençleri de bu tehlikeden koruyacaklarını ona haber verdiler. Hişam onlara verdiği cevapta, istediklerini yapmalarını, ancak kardeşi Velid'i sıkıştırabileceklerini fakat onun canına kıymamalarını tenbih etti; arkasından da şu beyti okuyup onları tehdit etti:

"Sakın onun canına kıymayın; yoksa, Allah'a yemin ederim ki, onu öldürürseniz, aranızdan en şerefli olanınızı öldürürüm ha!"

Mahzumlu gençler, Hişam'ın bu tehdidi üzerine, hem Velid'e, hem de bu kabileden müslüman olduklarını daha önce anlattığımız Ayyâş b. Ebû Rebî'a ile Seleme b. Hişam'a bir şey yapamadılar.

Hişam b. Velid, Mekke fethinden sonra müslüman oldu; Hz. Peygamber, birçok Kureyşli gibi ona da, Cirâne'de, Hevazin kabilesinden elde edilen ganimetten hususî olarak hisse verdi. Bundan dolayı da Hişam, önceleri müellefe-i kulûbdan sayıldı.[117]

Halid b. Velid'in altıncı erkek kardeşi Velid b. Velid hazretleridir. Babasının adıyla isimlendirilen Velid'in müslüman oluşu gayet mühimdir. Ancak onun asıl büyük ve değerli hizmeti, kardeşi Halid b. Velid'in müslüman oluşundaki gayreti ve Hz. Peygamber ile olan müşterek hareketidir ki, biz bu hususu, Halid'in müslüman oluşunu anlatırken ele alacağız.

Velid b. Muğîre'nin çocukları arasında ilk önce müslüman olan Velid b. Velid'dir. Onun İslâm öncesi hayatı hakkında hemen hiç bilgi bulunmamaktadır. Halid ile baba bir, Hişam ile anne ve baba bir kardeş olan Velid, Kureyşli müşriklerle birlikte

---

[117] İbn Hişam, I, 321; II, 494-495; Zübeyrî, s. 323; İbn Habib, *Muhabber,* s. 237; Belâzurî, *Ensab,* I, 135-136, 210, 302; İbn Abdilber, *İstîâb,* IV, 1541; İbnü'l-Esir, *Üsd,* V, 65; İbn Hacer, VI, 544-545

Bedir gazvesine katılan Mahzumlular'dandı. Bu savaş sırasında Velid, Abdullah b. Cahş veya Ensar'dan Selît b. Kays tarafından esir alındı. Öyle anlaşılıyor ki Velid, Bedir gazvesindeki müslümanların muvaffakiyeti ile Rasûlullah'ın dirayeti ve şahsiyetini, savaş sırasında ve sonrasında yakından müşahede etti ve müslüman olmayı gönlünden geçirdi.

Kardeşleri Hişam ve Halid, esirlerin serbest bırakılması için Hz. Peygamber'in şart koştuğu fidyeyi ödemek üzere Medine'ye geldiler. Velid'i esir alan Abdullah b. Cahş, tam dört bin dirhem ödenmedikçe, onu serbest bırakmaya razı olmadı. Halid b. Velid ise bu miktarı ödemek istemiyordu. Bunun üzerine Hişam, Halid'e kızıp şöyle dedi:

–Tabii o senin annenin oğlu değildir. Eğer babam da olsaydı, yemin ederim ki aynı şeyi *yapardım.*

Bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber, Velid'in fidyesi karşılığında, babası Velid b. Muğîre'nin yüz dinar değerindeki silah takımının verilmesini şart koştu. Hişam bunu kabul etti; ancak Halid b. Velid reddetti. Sonunda ikisi de bu şartı kabul ettiler ve Velid'i kurtardılar.

Her üç kardeş Mekke'ye gitmek üzere Medine'den ayrıldılar, Zu'l-huleyfe'ye vardıklarında, Velid kardeşlerinin yanından ayrılıp Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına kaçtı ve müslüman oldu.

Halid ile Hişam da geri geldiler ve onu tekrar Mekke'ye götürmek üzere yanlarına aldılar. Halid kardeşi Velid'e:

–Madem böyle yapacaktın, babamızın değerli hatırası elimizden çıkmadan ve sana fidye ödenmeden önce Muhammed'e (s.a.s) tâbi olsaydın ya? diye çıkıştı. Bunun üzerine Velid, kardeşi Halid'e şu cevabı verdi:

- Ben, kabilem mensuplarına ödendiği gibi benim için de fidye ödenmedikçe müslüman olmayı istemedim; çünkü Kureyş'in benim hakkımda "fidye ödemekten kaçtığı için Muhammed'e tâbi oldu" demesini doğru bulmadım.

Velid'in bu anlayışı ve hareket tarzı, imanının gerçekten gönülden ve kendi iradesiyle olduğunu gösterdiği gibi, babasının ve kabilesinin itibarına da layık, asil bir davranıştır.

Hişam ile Halid, Mekke'ye vardıklarında, kardeşleri Velid'i, Mahzum oğullarından müslüman olmuş Ayyâş b. Ebû Rebî'a ve Seleme b. Hişam'ın yanına hapsettiler, onlara eziyet ve işkence yaptılar. Hz. Peygamber, Ayyâş ile Seleme'nin kurtulmaları için dua ediyordu; Velid'in de Mekke'de hapsedilmesi üzerine, dualarını üçü için yapmaya başladı.

Velid, ayakları bağlı hapis hayatından bir gün kurtulup kaçmaya muvaffak oldu ve Medine'ye Hz. Peygamber'e kavuştu; Muhacir müslümanlar arasına katıldı.

Hz. Peygamber, Velid'den kabiledaşları Ayyâş ve Seleme'nin durumlarını sordu. Velid, onların ayaklarının birbirine bağlı olduğunu, azap ve işkence içinde bulunduklarını anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ayyâş ile Seleme'yi kurtarmak üzere Velid'in Mekke'ye gitmesini; müslüman olduğunu gizleyen bir demircinin yanında saklanmasını; mahpuslarla temas kurup kendisinin Rasûlullah'ın elçisi olduğunu, kendilerini kurtaracağını bildirmesini emretti.

Velid gizlice Mekke'ye geldi; bir gece Ayyâş ile Seleme'nin yanına girdi; onların bağlarını kılıcı ile kesti ve kendilerini Medine'ye götürmek üzere kaçırmayı başardı.

Mahzumlu bu üç müslümanı, henüz müslüman olmamış bulunan Halid b. Velid'in takip ettiğini; ancak onları bulamadığını da zikredelim.

Velid'in bu kaçış sırasında Medine'ye ulaşıncaya kadar ayak parmağının yürümekten koptuğu ve sonra da vefat ettiği rivayet edilmiştir. Ancak biz, kendisinin Hz. Peygamber ile Hicret'in 7. yılında Umretu'l-kaza için Mekke'ye gittiğini ve kardeşi Halid'e mektup yazarak, müslüman olmasını istediğini anlatan rivayetlerin daha doğru olduğunu kabul ediyoruz. [118]

Halid b. Velid'in iki kız kardeşi vardı; her ikisi de Mekke fethinde müslüman oldular; Hz. Peygamber'e biat ettiler. Bunlardan Fâhite, Safvan b. Umeyye ile evli idi ve kocasından bir ay önce müslüman oldu. Diğer kardeşi Fâtıma ise, Hâris b. Hişam ile evli idi. Bazı rivayetlerde, Hâris'in ölümünden sonra Hz. Ömer'in Fâtıma ile evlendiği nakledilmişse de doğru değildir. Fâtıma, kocası Hâris ile Suriye'ye gidip Şam'a yerleşti. Halid b. Velid, Suriye fetihleri ve sonrasında, bazı işlerini bu kardeşiyle istişare ederdi.[119]

MÜSLÜMAN OLUŞUNA KADAR HALİD B. VELİD

Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Benî Mahzum kabilesinden Velid ile Benî Hilâl'den Lübâbe'den dünyaya gelen Halid'in nesebi şöyledir:

Halid b. Velid b. Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzum b. Yakaza b. Murre b. Ka'b b. Lüeyy b. Ğâlib b. Fihr (Kureyş) b. Mâlik.

Halid'in şeceresinden anlaşıldığına göre, onun beşinci göbekten dedesi Mahzum, mensup olduğu kabileye adını vermiştir.

---

[118] Velid b. Velid için bkz. İbn Hişam, I, 321, 476; II, 5, 321; İbn Sa'd, IV, 131-134; Belâzurî, *Ensab,* I, 197-198, 209-211, 302; Zübeyrî, s. 323-324; İbn Abdilberr, *İstîâb,* IV, 1558-1559; İbn Hacer, *Üsd,* VI, 619-622; Akkâd, s. 789; Şelebi, s. 36. Velid ve onun gibi sıkıntı çeken Mekkeli müslümanlar hakkında, En'am 6/52-53 ile Nahl 16/41-42 âyetlerinin nâzil olduğu rivayet edilmiştir.

[119] Halid'in iki kız kardeşi için bkz. İbn Sa'd, VIII, 261; Zübeyrî, s. 322; İbn Abdilberr, *İstîâb,* IV, 1889, 1902; İbn Hacer, VIII, 47, 71; Şelebi, s. 36

Yedinci göbekten dedesi Murre ile de nesebi, Hz. Peygamber'in nesebi ile birleşmektedir. On birinci göbekten dedesi Fihr b. Mâlik ise, Kureyş kabilesinin kurucusudur.[120]

Halid b. Velid, İslâm tarihinin pek meşhur bir şahsiyeti, büyük bir sahabî ve fâtih-kumandanı olmasına rağmen, onun doğumu, çocukluğu ve gençliği; hatta müslüman olduktan sonraki hayatı, ailesi ve çocukları hakkında kaynaklarımızda çok az bilgi bulunmaktadır. Doğum tarihi, kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, doğum tarihini tespit etmemize yardım edecek bazı bilgilere sahip bulunuyoruz. Bunlar arasında, onun Hz. Ömer ile yaşıt olduğu meselesi, üzerinde durulması gereken ilk husustur.

Ashab neslinin Kureyşli bu iki büyük şahsiyeti, çocukluk ve gençliklerinde çok yakın iki arkadaştı. Aralarındaki yakınlık ve arkadaşlık, hem kabilelerinden, hem de ailelerinden ileri geliyordu. Halid'in kabilesi Mahzum ile Hz. Ömer'in kabilesi Adiyy, Kureyş içerisinde, aynı ittifakın, Ahlâf'ın üyesi idi.[121] Diğer taraftan Hz. Ömer'in annesi Hanteme bint Hâşim b. Muğîre, Halid'in amcasının kızı idi; bir başka ifade ile Halid'in amcası Hz. Ömer'in anne tarafından dedesi idi.[122]

---

[120] Zübeyrî, s. 12-13, 299 vd

[121] İbn Hişam, I, 130-132

[122] Zübeyrî, s. 301; İbn Hacer, IV, 588; İbn Abdilberr, *İstîâb,* III, 1144; bu son eserde, Hz. Ömer'in anne tarafından dedesinin "Hâşim" yerine "Hişam b. Muğîre" olduğunu ileri sürenlerin bulunduğuna dikkat çekilerek bunun yanlış olduğu belirtilmekte, ayrıca, eğer Hanteme'nin babası Hişam olsaydı, o zaman Hanteme ile Ebû Cehil kardeş ve Ebû Cehil Hz. Ömer'in dayısı olurdu. Halbuki bu doğru değildir ve Hz. Ömer'in annesi, hem Halid'in hem de Ebû Cehil'in amcalarının kızıdır. Halid'i Hz. Ömer'in dayısının oğlu gösteren Şa'bî'nin haberi bu bakımdan doğru değildir; bkz. İbn Asâkir, *Muhtasar,* VIII, 22; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* VII, 115

Câhiliye çağında, bilhassa panayırlarda çok yaygın bir şekilde güreş müsabakaları yapılırdı ve Hz. Ömer de Ukaz panayırındaki güreşleriyle meşhurdu.[123] Kureyş'in diplomasi işlerine bakan Adiyy kabilesinin genci Ömer ile süvari birlikleri kumandanlığını deruhte eden Mahzum kabilesinin genci Halid, Şa'bî'nin naklettiği bir habere göre, bir gün karşı karşıya geldiler; Halid karşısında şanssız olan Ömer, bu güreşte mağlub olduğu gibi bacağı da kırıldı.[124]

Halid ile Hz. Ömer'in yaşıt olduğunu gösteren bu haberin, onun doğum tarihini tespit için hep zikredildiğini görüyoruz.[125]

Ancak bu haber ile biz, Halid'in doğum tarihini kolayca tespit edememekteyiz; çünkü Hz. Ömer'in doğum tarihi ve yaşı da ihtilaflıdır. tespitimize göre, Hz. Ömer'in şehid edildiğinde, 54, 55, 56, 60 ve 63 yaşında olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.[126] Bu farklı rivayetleri göz önüne almayan bazı yazarlar, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den on üç yaş küçük olduğuna dair rivayeti esas alıp onun hicretten kırk, biset-i nebeviyeden ise yirmi yedi yıl önce doğduğunu kabul ederler.

Halid'in doğumu ve yaşı üzerindeki tartışmalar arasında, Mısırlı edip ve mütefekkir Akkâd'ın bir yorumuna da burada temas etmek uygun olacaktır. Merhum Akkâd, çok değişik bir

---

[123] İbn Sa'd, III, 325

[124] İbn Asâkir, *Muhtasar,* VIII, 22; İbn Kesir, VII, 115. Hz. Ömer ile Halid'in aralarındaki ihtilaf ve düşmanlık sebebi olarak bu hadiseyi gösteren Şa'bî'nin ifadesi üzerinde, ileride, Halid'in kumandanlıktan azlini ele alırken duracağız.

[125] Meselâ bkz. Ali el-Cündî, *Seyfullah Halid b. el-Velid*, s. 9; Şelebi, s. 20

[126] Hz. Ömer'in doğum tarihi ve yaşı için bkz. İbn Habib, *Muhabber,* s. 14; Halife b. Hayyat, *Tarih,* I, 151-152, İbn Kuteybe, *Maarif,* s. 184; Belâzurî, *Ensab,* II, 290 a, 321 a; Taberî, *Tarih,* I, 2730-2732

anlayış ve yorumla, Mekke fethi sırasındaki bir konuşmayı ele almaktadır. Hadise şu şekilde cereyan etmiştir: Mekke'nin fethedildiği gün, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas ile Kureyş'in teslim ve müslüman olmuş lideri Ebû Süfyan, müslüman birliklerin ve kabilelerin resm-i geçidini seyrediyorlardı. O sırada müslüman ordusunda yer almış olan Halid b. Velid, Benî Süleym kabilesinin başında, ilk geçen birliğin önünde yer alıyordu. Ebû Süfyan, bu ilk birlik komutanının kim olduğunu Abbas'a sordu. O da, *"Halid b. Velid"* cevabını verince, Ebû Süfyan, kızgınlığını saklayamayarak tekrar sordu *"Çocuk ha?"* Abbas, *"evet, Halid b. Velid"* diye tekrarladı. Halid, Abbas'ın önünden geçerken yanındakinin Ebû Süfyan olduğunu farkedince, üç defa yüksek sesle tekbir getirdi.[127] Akkâd, bu vak'ayı kendi edebî üslûbu ile anlattıktan sonra, Mekke ileri gelenlerinin bir kimseye "çocuk" diyebilmesi için, o kimsenin 46-47 yaşından küçük olması gerektiğini, Halid'in o sıralarda (8. yıl/629 sonu) 36 veya 37 yaşında olmasının düşünülebileceğini ifade etmektedir. Bu arada Halid'in Hz. Ömer ile güreşmesine de temas eden yazar, onların aynı yaşta olmalarının şart olmadığını; Halid'in Hz. Ömer'den birkaç yaş küçük olduğu halde, onunla güreşebileceğini ve pekâlâ da onu yenebileceğini görüşlerine ilâve etmekte; ayrıca Hz. Ömer'in hicretten kırk değil de bir iki yıl sonra; Halid'in de hicretten otuz değil de birkaç yıl daha önce doğmuş olabileceklerini tahmin etmektedir.[128]

Bazı muahhar kaynaklarda, Halid'in H. 21 yılında vefat ettiğinde altmış yaşında olduğu zikredilmiştir.[129] Buna göre Halid b.

---

[127] Vakıdî, *Megâzî*, III, 819

[128] Akkâd, s. 785-786; ayrıca bkz. İbrahim Ekrem, *Halid b. Velid*, s. 423

[129] Zehebî, I, 367; Diyarbekrî, II, 247. Halid'in vefat tarihini 22 yılı olarak da rivayet edenler bulunmaktadır. Biz, çok yaygın olarak zikredilen 21 yılını kabul ediyoruz.

Velid'in hicretten otuz dokuz yıl önce doğduğunu; Hz. Peygamber'e vahiy geldiğinde yirmiyedi; Hz. Peygamber'in hicreti esnasında otuz dokuz; müslüman olduğunda ise kırk yedi yaşında olduğunu; hayatının son on dört yılını müslüman olarak yaşadığını söyleyebiliriz. Bu tarihlerin kesin olmadığını; ayrıca birkaç yıl daha küçük olabileceğini de düşünebiliriz.[130]

Doğumundan sonra Halid, Mekke'de yaşayan ailelerde görülen alışkanlığa uyularak, temiz, kuru ve sağlam bir havada, iyi bir iklimde yetişmek üzere, çöldeki bir ailenin yanına verildi. Hayatı boyunca muhafaza edeceği sağlam ve kuvvetli bir bünyeye orada sahip oldu. Ayrıca, küçüklüğünden itibaren çölü sevmeye ve oraya sığındığında, huzur duyacağını hissetmeye başladı. Beş altı yaşına ulaşınca, ailesinin yanına Mekke'ye döndü.

Çocukken yakalandığı çiçek hastalığı sonucunda, yüzünde birkaç iz kaldı; ancak bu izler, onun güzel ve aynı zamanda sert yüzünü çirkinleştirmedi. Baba ocağında ve Mekke'de, büyük ve meşhur bir ailenin çocuğu olduğunun idraki içerisinde yetiştirildi.

---

[130] Halid'in milâdî tarihe göre doğum tarihini şöylece tespit edebiliriz: 21/642 yılında 60 yaşında vefat ettiğine göre, doğum tarihi 582 yılı olur; ancak bu tarihin iki yıl kadar küçültülerek 584 olması gerekir. Çünkü milâdî takvim, şemsî esas üzerine göredir. Halid 60 yaşında vefat etti şeklindeki rivayet ise kamerî esasa göredir. Bu farkın ehemmiyetini bir örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Meselâ Atatürk 1881 yılında doğdu, 1938 yılında 57 yaşında öldü. Onun yaşını kamerî yıla göre hesap edersek, hicrî 1298 yılında doğdu, 1357 yılında öldü; yaşı 59 olur. Binaenaleyh kamerî yıla göre verilen yaşı, iki yıl küçük hesap etmemiz yani Halid 58 yaşında vefat etti şeklinde anlamamız gerekiyor. 1989 yılında, Hz. Peygamber'in hicretinden (622 yılında) şemsî yıla göre 1367 sene geçmiş olmasına karşılık, kamerî takvimde 1410 yılındayız. Bu bakımdan Halid'in doğum tarihini milâdî 582 yılında göstermek doğru değildir; bkz. Yasin Süveyd, *Maâriku Halid b. el-Velid*, s. 129

Çölden dönen Halid'in terbiyesini babası üzerine aldı; bütün Araplar'ın sahip olmayı arzu ettikleri, savaşlarda kahramanlık, cesaret ve mahareti, sağlamlık ve cömertliği ona telkin etmeye başladı. Velid, onun zihnine Muğîre'nin soyundan gelen bir Mahzumlu olduğunu ve bu soyla övünmesi gerektiğini iyice yerleştirdi.[131]

Kureyş'in askerî ve bilhassa süvarî birliklerinin sevk ve idaresini üstlenmiş olan Mahzum oğulları, çocuklarını yetiştirirken, onların at ve develere binmelerine, bu hayvanların yetiştirilmesine, savaş için gerekli olan diğer hususlara, süvari birliklerinin nasıl sevk ve idare edileceklerine bilhassa itina ederlerdi. Halid de bu anlayışla yetiştirildi; ata binmeyi, ok, yay, mızrak, kalkan ve kılıç kullanmayı çok iyi öğrendi. O, gerek at üzerinde, gerek yaya olarak bu silahları çok iyi kullanmaya başladı. At üzerinde savaşırken mızrakla, yaya iken kılıçla, mübarezede yani iki kişinin karşılıklı savaşlarında ise, ister atında ister yaya olsun, kılıcıyla savaşmayı tercih ederdi. Araplar, kılıcı kahramanlık silahı kabul ederlerdi; çünkü bu silahın kullanılabilmesi ve insanın hasmını yenebilmesi için, kuvvet, tecrübe ve maharet sahibi olmak gerekirdi. Bu silahı kullananların, birbirlerine yakın olmaları, uzak durmamaları şarttı. Bunun için de kılıç, savaşçının güvendiği tek silahtı.[132]

Halid gençlik çağına gelince boyu uzadı, omuzları ve göğsü genişledi; ince vücudunun adaleleri kuvvetlendi; yüzünde gür sakalları çıktı. Güreş yapması ve bu spora devam etmesi de vücudunun gelişmesine, güçlenmesine yardım etti.[133]

---

[131] İbrahim Ekrem, s. 15

[132] İbrahim Ekrem, s. 15-16

[133] İbrahim Ekrem, s. 16

Serveti ve bahçeleriyle çok zengin bir babanın çocuğu olan Halid'in hayatını devam ettirmek için bir mesleğe, vaktini harcayacağı bir işe ihtiyacı yoktu. O vaktinin büyük kısmını, savaşa hazırlanmakla, ata binmek ve avcılıkla geçiriyordu. Nitekim kaynaklarda, onun mesleğine dair, askerliği dışında bir haber bulunmamaktadır. Bu arada büyük bir sermayeye sahip olan babasının ticareti için, diğer Kureyşli zenginler ve onların çocukları gibi, Halid de birçok defa Suriye'ye, Irak ve Medâin'e, Mısır'a ve Yemen'e gidiyor, çeşitli bölgeleri ve insanlarını yakından tanıyordu.[134]

Halid, arkadaşları ve kardeşleri ile ata biner, ava çıkar; Mekke'deki günlerini ise şiir okumak, ensab bilgisi öğrenmek, içki içmek ve eğlenmekle geçirirdi. Arkadaşları arasında Hz. Ömer, Amr b. Âs, Ebû Cehil ve bunun oğlu İkrime sayılabilir. Bunlar arasında, amcası oğlu Ebû Cehil ile Amr'ın onun hayatında mühim yerleri vardı.

Halid, babasından çeşitli savaş taktiklerini, çölün kumları üzerinde nasıl hücum edileceğini, dolaşılacağını, oradaki zorlukların üstesinden nasıl gelineceğini, düşmana nasıl saldırılacağını; âni baskınların ve takiplerin nasıl yapılacağını da öğrendi. Öğrendiklerini uygulamak için çölde çok dolaştı. Araplar'ın savaşları, zaman zaman kabileler arasında karşılıklı olarak cereyan ederdi. Bununla birlikte, baskınların ve âni hücumların da yeri vardı ve bu şekildeki saldırıları onlar çok iyi biliyorlardı. Araplar, hücum ve baskınlarda, süratin, çabuk karar vermenin ve iyi bir taktik uygulamanın zaruretine ve değerine inanırlar ve bunu iyi tatbik ederlerdi.

Halid, fıtraten savaşçı bir kimse idi ve bu kabiliyetini geliştirecek ve yükseltecek iyi bir çevre de buldu. Kureyş'in kubbe

---

[134] İbrahim Ekrem, s. 16-17

ve e'inne vazifeleri, onun kabilesinin bir şeref nişanesi idi. Mahzum kabilesi mensupları, Halid gibi doğuştan askerî kabiliyetlerle mücehhez bir genci, iyi bir savaşçı ve mahir bir kumandan olarak yetiştirmek için ciddi bir şekilde çalışmışlardır. Şayet Halid, böyle bir çevrede, savaşçı bir kabilenin mektebinde yetişmemiş olsaydı, kader belki de onu, İslâm fetihleri esnasındaki savaşlarda yetiştirecek, fıtratında meknuz olan kabiliyetlerini ortaya çıkaracaktı.[135]

Halid'in, savaş sırasında karşılaşabileceği zorluklara, çöl hayatının sıkıntılarına katlanabilecek şekilde, kendisini yetiştirmeye çalıştığını anlıyoruz. Bu maksatla, çölde yaşayan bedevîlerin yemeklerini yemeye alışmış olduğunu görüyoruz. Bu hususta hadis-i şerif pek meşhurdur:

Abdullah b. Abbas'ın haber verdiğine göre, Seyfullah Halid b. Velid şunları anlatmıştır: Kendisi, Rasûlullah ile beraber, Hz. Peygamber'in hanımı Meymûne'nin yanına girdi. Meymûne, Halid'in ve Abdullah'ın teyzesidir. Orada kızartılmış bir keler (kertenkele) vardı. Bunu Meymûne'nin kız kardeşi Hufeyde bint Hâris, Necid'den getirmişti. Meymûne, keleri Hz. Peygamber'e ikram etti. Rasûlullah kelere elini uzattı; o sırada orada bulunan kadınlardan birisi, Rasûlullah'a sunduğunuz yemeğin ne olduğunu kendisine haber verin, diye kadınları ikaz etti. Bunun üzerine kadınlar, o kelerdir, Yâ Rasûlallah! dediklerinde Hz. Peygamber elini çekti. Bunun üzerine Halid b. Velid: Keler haram mıdır? Yâ Rasûlallah, diye sorunca Hz. Peygamber: Hayır, ancak o benim kavmimin toprağında bulunmaz; ben de ondan tiksindiğimi hissederim, diye cevap verdi. Halid, keleri önüne aldı ve Hz. Peygamber bakarken onu yedi; peygamber tarafından menedilmedi.[136]

---

[135] Şelebi, s. 49-50; İbrahim Ekrem, s. 17

[136] Müslim, *Kitabu's-Sayd,* no: 1946; aynı yerde ve Buhârî'de hadisin varyantları vardır; ayrıca bkz. İbn Sa'd, I, 396

Halid'in bu şekilde yetişmiş olması, onu daima savaşçı, zaferi ve başarıyı arzu eden, bekleyen bir şahsiyet haline getirmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber ile Kureyş arasındaki savaşlar, onun öğrendiklerini ve askerî kabiliyetlerini tatbik sahasına koyabilmesine imkân tanımıştır. Kureyş'in ileri gelenleri arasında yerini almaya başlayan Halid, Bedir'de Ebû Cehil'in öldürülmesinden sonra, kabilesi adına, Mekke'nin süvari birliklerinin kumandanlığını deruhte etmeye başladı.[137]

Halid b. Velid'in yetişme çağında okuma-yazma öğrendiğini de kuvvetle tahmin edebiliriz. Tahmin ediyoruz, çünkü bu hususta kaynaklarda herhangi bir habere rastlayamadık. Ancak, Hz. Peygamber'in kâtiplerinin adları sıralanırken, Halid b. Velid'in isminin de onlar arasında yer aldığını görüyoruz.[138] Bu husus bize, onun, yetişme çağında iken okuma-yazma öğrenmiş olduğunu açıkça gösterir. Esasen edebî zevki son derecede gelişmiş olan babası Velid'in kültürü ve zenginliğinin, bu imkânı Halid'e sağlaması gayet tabiî idi.

Halid b. Velid, İslâm dinine karşı düşmanlıkta, bu dinin peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve ona inanan müminlere karşı nefrette, tıpkı babası, kabiledaşları ve Kureyş ileri gelenleri gibi düşünüyor, hareket ediyordu. O, İslâm davetini, Câhiliye çağının âdet ve geleneklerini yıkan, kabile gurur ve asabiyetini ortadan kaldıran tehlikeli bir hareket olarak kabul eden Kureyşli gençler arasında yer alıyordu. Bu hususta elbette içinden çıktığı cemiyetin, yetiştiği özel ve genel çevrenin açıkça tesiri altında idi. Onun bu nefret ve düşmanlığına, gençlik gayretinin ateş ve heyecanı ile, babasının vermekte olduğu mücadeleye iştirak etmek arzusu da tesir ediyordu. Ailesi gibi kabilesi Mahzum da, bu

---

[137] İbn Abdi Rabbih, III, 267; İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 427

[138] İbn Seyyidi'n-Nas, II, 315; İbn Kesir, V, 344; el-A'zamî, *Küttâbu'n-Nebiyy,* s. 60-62.

düşmanlığın ve mücadelenin öncülüğünü yapıyor, hicretten sonra başlayan silahlı mücadelelerde, kubbe ve e'inne vazifelerinin tabiî sonucu olarak aktif görevler alıyordu.

Çok iyi ata binen ve silah kullanan, askerî kabiliyetiyle temayüz eden Halid b. Velid, Uhud gazvesinden başlayarak, Kureyş ordusunda, kabilesi Mahzum adına, süvari birliklerinin kumandanlığını deruhte etmek suretiyle, bu düşmanlığın askerî kanadında, fiilen vazife görmeye başladı. Böylece onun İslâm'a karşı düşmanca tavır takınması, bu davete mâni olmak ve onu önlemek için mücadelelere girişmesi, müşriklerin safında yer alması kaçınılmaz bir hal oldu.

Halid, savaşta kumandanlık mevkiine ulaştığında, babası Velid öleli henüz iki yıl bile olmamıştı. Kaynaklarda ne Mekke ve ne de Medine dönemlerinde, onun İslâm ve Hz. Peygamber aleyhine sarfettiği sözlerine, faaliyetlerine, hemen hiç yer verilmemiştir. Bu hususun tek istisnası, onun iştirak ettiği savaşlardaki askerî faaliyetleridir.

Hicretten on dokuz ay sonra yapılan Bedir gazvesine (17 Ramazan 2/13 Mart 624) Halid b. Velid'in iştirak ettiği pek kesin değildir. Kureyş ordusunda yer alan birçok kimsenin adı arasında, Halid'in ismi hiç geçmemektedir. Ancak İbn Sa'd, onun Kureyş'in kahramanlarından ve en şiddetlilerinden olduğunu ifade ettikten sonra, ayrıca Mekkeli müşriklerle birlikte, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına iştirak ettiğini zikretmektedir. [139] Pakistanlı araştırıcı İbrahim Ekrem, Bedir gazvesi esnasında Hicaz'da bulunmadığından dolayı Halid'in Bedir gazvesine iştirak etmemiş olduğunu, kaynak zikretmeksizin yazmaktadır.[140]

---

[139] İbn Sa'd, VII, 394; bazı araştırıcılar da onun Bedir gazvesine iştirak etmiş olduğunu belirtmişlerdir; bkz. Ali Cündî, s. 11; Asım Köksal, III, 228

[140] İbrahim Ekrem, s. 31; ayrıca bkz. Bessam el-Aselî, *Halid b. el-Velid*, s. 29

Mahzum kabilesinden Ebû Cehil'in iştirak ettiği ve Kureyş ordusunda kumandanlık vazifesi yüklenmiş olduğu göz önüne alınarak, Halid'in Bedir'de çok aktif bir rol oynamadan, sıradan bir Kureyşli gibi savaştığı kabul edilebilir. Buna mukabil, Bedir'den bir yıl sonra vuku bulan Uhud gazvesinde onun oynadığı mühim rolü göz önüne alarak, bu gazveye iştirak etmemiş olduğunu düşünmek de pekâlâ mümkün görünmektedir.

Bedir gazvesinden sonra Halid, müslümanların eline esir düşmüş olan baba bir kardeşi Velid b. Velid'i kurtarmak için, diğer kardeşi Hişam ile Medine'ye geldi; kardeşinin fidyesini ödedi ve Mekke'ye dönmek üzere birlikte yola çıktılar. Müslüman olmaya karar vermiş olan Velid'in kardeşlerini bırakıp Medine'ye kaçması üzerine çok sinirlenen Halid, tekrar Medine'ye geldi; kardeşini zorla getirip Mekke'de hapsetti. Velid bir süre sonra hapisten kaçıp Medine'ye gitti. Hz. Peygamber, Kureyş'in elinde hapis olan Ayyâş ile Seleme'yi kurtarıp Medine'ye kaçırmak üzere onun gizlice Mekke'ye gitmesini emretti. Velid'in onları Mekke'den kaçırmaya muvaffak olması üzerine Halid'in onları takip için Usfan'a kadar gittiğini; onları ele geçiremeden geri döndüğünü, yukarıda kardeşini ele alırken anlatmıştık.(bkz. İbn Sa'd. IV, 132-3)

Halid b. Velid Uhud Gazvesinde

Halid b. Velid'in iştirak ettiği ve mühim bir rol oynadığı ilk savaş, Uhud gazvesidir. Hicretten otuz iki ay sonra, 7 Şevval 3/23 Mart 625 Cumartesi günü cereyan eden bu savaşta,[141] İslâm ordusu kumandanı Hz. Peygamber'in tespit edip uygulamaya koyduğu strateji ile Halid'inki arasındaki münasebet, gerçekten çok dikkat çekicidir ve Uhud gazvesinin neticesini tayin etmiştir.

---

[141] Vakıdî, *Megâzî*, I, 199

Bedir'de çok ağır bir mağlubiyete duçar olan Kureyşliler, intikam ateşi içerisinde yanıp tutuşuyorlar ve Mekke'nin lideri Ebû Süfyan'a savaş hazırlıklarına hemen başlaması için baskı yapıyorlardı. Bedir gazvesine sebep olan Ebû Süfyan başkanlığındaki kervanın malları Dâru'n-Nedve'de muhafaza ediliyordu. Bedir hezimetinden sonra, bu malların, müslümanlara karşı yapılacak intikam savaşında, sermaye olarak kullanılması kararlaştırılmış ve Ebû Süfyan'ın emrine verilmişti. Savaşta yakınlarını kaybedenlerin intikam hisleriyle dolu olmaları yanında, müslümanların Suriye-Mısır ticaret yolunu kesmeleri ve kervanlarına baskınlar düzenlemeleri de, Kureyşliler'i ayrıca heyecanlandırıyor, korkutuyor ve çok kızdırıyordu.[142]

Hz. Peygamber ve İslâm dininin gelişmekte olan gücünü ve kuvvetini ezmeyi ve Câhiliye çağı intikamını hedef alan savaşın hazırlıklarına, Bedir'den sonra başlanmış; çevredeki dost ve akraba kabilelerden yardım temin etmek maksadıyla çeşitli teşebbüslere girişilmiş bulunuyordu. Bu maksatla Kureyşliler, bazı kabilelere elçiler göndermişlerdi. Bedir'den tam bir yıl sonra, Kureyş ve müttefiklerinin üç bin kişilik ordusu, Mekke'de toplandı. Bu orduda, yedi yüz zırhlı asker, iki yüz süvari, üç bin deve, pek çok silah ve malzeme bulunuyordu. Safvan b. Ümeyye'nin teklifi üzerine, on beş Kureyşli kadın da bu savaşa iştirak ettiler. Kadınlar Bedir'de öldürülmüş olan yakınlarının intikamının alınması için, askerleri def çalıp şarkı söyleyerek teşvik edip galeyana getireceklerdi. Bunlar arasında, Ebû Süfyan'ın iki karısı Hind bint Utbe ile Umeyme bint Sa'd; Bedir'de katledilen Ebû Cehil'in oğlu Mahzumlu İkrime'nin karısı Ümmü Cüheym; Halid'in kız kardeşi Hâris b. Hişam'ın karısı Fâtıma bint Velid de bulunuyordu.[143]

---

[142] Vakıdî, *Megâzî*, I, 199-200

[143] Vakıdî, *Megâzî*, I, 200 vd.

Kureyş ordusu Medine'nin kuzeyindeki Uhud dağının eteklerindeki Kanat vadisinde, Ayneyn tepesinin etrafında, yüzleri dağa karşı, arkaları Medine'ye doğru olmak üzere karargâh kurdular. Ordunun baş kumandanı Ebû Süfyan, sağ koldaki yüz süvari birliğinin başında Halid b. Velid, sol kolda, yine yüz süvarinin başında İkrime b. Ebû Cehil, ortada Talha b. Ebû Talha'nın kumanda ettiği birlikler bulunuyordu.[144] Hz. Peygamber, Câhiliye çağının kin ve nefret duygularıyla dopdolu ve Bedir'in intikamını almak için galeyan halinde bulunan Kureyş ile Medine dışında savaşmak istemiyordu. Ancak bazı gençler ile, düşman ordusunun ekili arazi ve bahçelerini tahrip etmesine kızan Ensar'dan bazılarının ısrarı üzerine, Uhud'a gitmeye karar verdi. Yolda, münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy b. Selûl, üç yüz kadar adamı ile geri dönerek Hz. Peygamber ve müslümanları zor vaziyette bırakacağını umdu. Yanında kalan yedi yüz müslüman ile, Hz. Peygamber, Şi'b vadisinde, sırtını Uhud dağına vererek karargâhını kurdu; sol tarafındaki Ayneyn tepesine, Abdullah b. Cübeyr kumandasında elli okçu yerleştirdi; savaşın neticesi nasıl olursa olsun, yerlerinden ayrılmamalarını onlara kesin bir şekilde emretti. Yüce Peygamber, bu emri ile İslâm ordusunun arka tarafını emniyete almayı düşünmüştü. Düşman süvari birliklerinin bu tepeyi geçip müslümanlara arkadan hücum edebileceğini keşfeden Hz. Peygamber, bu isabetli tedbirinin en iyi şekilde uygulanması için, okçulara verdiği kesin emrini, ikinci bir defa daha tekrarlamak lüzumunu hissetti.[145]

Cumartesi sabahı başlayan savaşta, müslümanlar, mübareze için meydana çıkan Kureyşli rakiplerini öldürdüler, savaş kızıştı. Başta Hz. Hamza, Hz. Ali, Hz. Zübeyr ve Hz. Ebû Dücâne olmak

---

[144] Vakıdî, *Megâzî*, I, 220, 225; İbn Sa'd, II, 40

[145] Vakıdî, *Megâzî*, I, 224-225, 229-232; Taberî, *Tarih*, I, 1396-1397

üzere bütün müslümanlar büyük bir kahramanlık örneği vererek düşman ordusunun saflarına daldılar. Kureyş ordusu korkuya kapılıp bozulmaya ve çekilmeye başladı. Düşmanın kaçmaya başladığını gören Ayneyn tepesindeki okçular, Kureyşliler'i takip etmek ve ganimet toplamak için yerlerinden ayrılmaya karar verdiler. Kumandanları Abdullah b. Cübeyr'in ısrarı ve Hz. Peygamber'in emirlerini hatırlatması kâr etmedi; kırk kadar okçu, kumandanlarını ve on kadar vefalı askeri orada bırakıp yerlerinden ayrıldılar ve düşmanı takibe gittiler.

İşte o sırada, savaşın kaderini değiştiren Halid b. Velid oldu. Halid, Ayneyn tepesinin stratejik ehemmiyetini, tıpkı Hz. Peygamber gibi farketmiş ve müslümanları arkadan çevirmek suretiyle büyük bir darbe indirmeyi düşünmüştü. Bu maksatla o, savaşın başında birkaç defa bu tepeye, süvarileriyle saldırmış; her seferinde müslüman okçularının mukavemetiyle karşılaşıp geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Müşriklerin safında yer alan Dırar b. Hattab'ın aşağıdaki ifadeleri, o sıralardaki gelişmeleri ve Hz. Peygamber'in aldığı tedbirin Halid'i nasıl aciz bıraktığını bize göstermektedir. Kureyş ordusunun bozulmaya başladığını farkeden ve bundan dolayı hayretini saklamayan Dırar:

- *Vallahi! Onlarla çarpışmaya başlamamızla bozulup dağılmamız bir oldu,* dedikten sonra kendi kendisine:

- *Bu, Bedir vak'asından daha şiddetli olacaktır,* demiş; arkasından da Halid'e:

- *Onlara tekrar saldırsana,* diye onu teşvik etmeye başlamıştı. Dırar bu sözünü tekrar ettikçe Halid. b. Velid kendisine:

- *Tekrar saldırabilecek bir durum görüyor musun?* diyerek cevap veriyor ve okçuların orada bulundukları sürece, tekrar saldırıya geçmenin bir fayda sağlamayacağını ona tekrarlıyordu.

Nihayet okçuların yerlerinden ayrıldıklarını ve tepenin boşaldığını farkeden Dırar:

- *Ey Ebû Süleyman, arkana bak!* diyerek Halid b. Velid'e okçuların yerlerinden ayrıldığını haber verdi.

O sırada Halid için büyük bir fırsat zuhur etmiş oldu. Atının gemini çekip arkasına baktı; Ayneyn tepesinin tenhalaştığını, okçuların yerlerinden ayrıldıklarını, arkadan çevirmek suretiyle İslâm ordusuna hücum etmek imkânını farkeder etmez, emrindeki süvari birliğine yeniden hücum için emir verdi. Kureyş ordusunun sol kol süvari birliği kumandanı İkrime de onun arkasından harekete geçti. Halid'in başlattığı bu saldırının sonunda, Abdullah b. Cübeyr kumandasındaki on kadar müslüman okçu, kumandanlarıyla birlikte şehid oldular. Halid, İslâm ordusuna arka taraftan hücuma başladı. Bu beklenmedik saldırı üzerine müslümanlar arasında panik başladı; bu gelişmeyi farkeden bozulmuş Kureyş ordusu toparlanıp yeniden saldırıya geçti. Müslümanların lehine kesin bir şekilde zaferle sonuçlanacak bu savaşın kaderi, böylece değişmiş oldu.[146]

Başta Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza olmak üzere yetmiş müslüman şehid oldu; Hz. Peygamber, miğferinin halkaları iki şakağına battığı için yüzünden yaralandı; alt dudağı kanadı, dişi kırıldı. Ayrıca Rasûlullah'ın öldürüldüğüne dair yalan bir haber yayıldı. Bu haber ile savaşın ateşi düştü; müslümanlar Uhud dağının eteklerine çekilerek Hz. Peygamber'in; müşrikler ise Ebû Süfyan'ın etrafında toplandılar; iki ordu birbirinden ayrıldı; savaş sona erdi. Kureyşliler, Bedir'in intikamını aldıklarını hissettiler, Hz. Peygamber öldürülememişti; ama onun en yakın akrabası, amcası Hz. Hamza şehid edilmişti; bu husus Kureyş'i tatmin etmişti.

---

[146] Vakıdî, *Megâzî*, I, 282-284; İbn Sa'd, II, 41-42; Yasin Süveyd, s. 138-139

Kaynaklarda, Ebû Üseyre b. Hâris, Rifâ'a b. Vakaş ve Sâbit b. Dahdaha isimli müslümanların, Halid b. Velid tarafından şehid edildikleri rivayet edilmektedir. Halid, Uhud gazvesinde hep ok atıyor ve *"Ben Ebû Süleyman'ım"* diye bağırıyordu.[147]

Böylece veraset yoluyla Kureyşliler'in süvari birliği kumandanlığını elinde bulunduran Halid b. Velid, katıldığı bu ilk savaşta, İslâm ordusunun zaferine mâni olduğu gibi, dikkati, uyanıklığı, fırsat kollaması, âni kararı ile savaşmayı çok iyi bildiğini gösterdi. Putperestliğin tarihi yazılsaydı, şüphe yok ki bu savaşa "Halid'in savaşı" adı verilirdi. Ancak Yüce Allah, Halid'i, Kendi kılıçlarından bir kılıç olarak seçti de onun adının, yalnızca iman sayfaları arasında yer almasını istedi.[148]

Uhud gazvesini ve sonuçlarını, Hz. Peygamber'in şahsiyeti ve İslâm tarihi bakımından ele alıp incelemiyoruz. Halid'in İslâm öncesi hayatı dolayısıyla bu savaştan bahsediyor ve onun askerî kabiliyetini tespite çalışıyoruz. Ancak, burada şu kadarını ifade edelim ki, eğer müslümanlar, tıpkı Bedir gibi Uhud'da da Kureyşliler'e büyük bir darbe indirmiş olsalardı, Rasûlullah'ın esas hedefine ulaşması, Kureyş'i İslâm'a kazandırması, belki çok daha zorlaşacak, Câhiliye anlayışının beslediği kin ve intikam hisleri, daha canlı bir şekilde, bu kabilede yaşamaya devam edecek, meselâ Hudeybiye'de sağlanmış olan imkân ve feth-i mübin gerçekleşememiş olacaktı.[149] Nitekim, bu anlayışımızı teyid eden bir başka gelişme, Hendek savaşında vuku bulmuştur.

---

[147] Vakıdî, *Megâzî*, I, 254, 281, 301, 306. "Ebû Süleyman" Halid'in künyesidir. Bunun üzerinde, ileride çocuklarını ele aldığımızda duracağız.

[148] İbrahim Arcun, s. 23-24

[149] Şelebi, s. 51. Uhud Gazvesi için bkz. Âl-i İmran suresinin 120 ve devamı âyetlerine ve bilhassa 139-142, 156, 165. âyetlere; ayrıca Vakıdî, *Megâzî*, I, 199 vd.; İbn Hişam, II, 60 vd.; İbn Sa'd, II, 36-48; Taberî, *Tarih*, I, 1383 vd;

Halid b. Velid Hendek Gazvesinde

Müslüman olmadan önce Halid b. Velid'in katıldığı diğer bir savaş da Hendek gazvesidir. Kureyş ve müttefiklerinin hücumuna karşı Hz. Peygamber'in Medine'nin etrafına hendekler kazdırmasından dolayı bu adla bilinen savaşa "Ahzab" gazvesi de denilmektedir ve Kur'an-ı Kerîm'deki 33. surenin adı olmuştur. Topluluk, cemaat, zümre ve parti manâsına gelen "Hizb" kelimesinin çoğulu olan Ahzab, bu savaş dolayısıyla, Kureyş başta olmak üzere, Gatafan oğulları, Fezâre ve Eşca' oğulları, Süleym oğulları, Murre oğulları, Kinâne ve Sakîf gibi Arap kabileleri ile Medine'den Hayber'e sürülmüş olan Benî Nadîr yahudileri ve daha sonra bunlarla işbirliğine girişmiş olan ve Medine'de kalan son yahudi kabilesi Benî Kureyza'nın meydana getirdiği ittifaka verilen isimdir. Bu ittifakın hedefi, Hz. Peygamber ve müslümanları yoketmek, İslâm dininin intişarına mâni olmaktı. Yapacakları savaş ile Kureyşli müşrikler, Medine İslâm devletine karşı çok geniş çaplı bir saldırıyı hedef almışlardı. Ancak onların bu çabaları sonuçsuz kalacak ve Medine'ye bir daha saldırmaya artık ne güçleri ve ne de cesaretleri kalacaktı. Onlarla işbirliği yapanların cezalandırılmaları, çok kısa denilebilecek bir zaman içerisinde yerine getirilerek İslâm'ın zaferi sağlanacaktı.

Düşman ordusunun sayısı, Kureyş ve Ehâbişliler'inki dört bin olmak üzere on bine ulaştı. Orduda üç yüz at, bin beş yüz deve vardı ve ordu kumandanlığını yine Ebû Süfyan yapıyordu. Kureyş ordusu, Medine'nin kuzeyinde Rûme'de Cürf ile Zegâbe arasında karargâh kurdu; düşman ordusundaki müttefiklerin askerlerine ait iki ayrı karargâh daha vardı.

Hz. Peygamber, Kureyş'in bütün siyasî ve askerî faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Huzâ'alılar, Kureyş'in büyük bir

---

Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları, s.* 61-84

ordu ile Medine üzerine yürümeyi kararlaştırdığını Hz. Peygamber'e bildirmişlerdi. Uhud gazvesinde alınan dersten sonra, Medine'den ayrılmadan şehrin müdafa edilmesi kabul edildi. Şehrin üç tarafı donuk lavlarla ve hurma ağaçlarıyla çevrili olmasından dolayı, yalnızca kuzey tarafına, düşman süvari birliklerinin hücumuna açık olan yerlerine, o zamana kadar Arabistan'da hiç bilinmeyen hendeklerin kazılması kararlaştırıldı. İslâm ordusunu teşkil eden üç bin kişi, hendek kazma işini altı günde tamamladı. Hz. Peygamber, kadın ve çocukların, kale ve hisarlara yerleşmelerini emretti; ordunun arkası dağa, ön tarafı hendeğe bakmak üzere, Sel' dağının eteklerinde karargâh kurdu; hendeğin derin olmayan zayıf noktaları ile bazı geçiş yerlerine nöbetçiler yerleştirdi.

Hz. Peygamber, düşmanın sayıca üstünlüğü yanında, kan dökülmesini istemeyişinin de sonucu olarak, meydan savaşı yapmak istemiyordu. Rasûlullah'ın Kureyş'e karşı uyguladığı strateji, müslümanların gücünü göstermek, ticaret yolu dolayısıyla onların kendisine muhtaç olduklarını hissettirmek, İslâm dininin ve İslâm devletinin varlığını benimsetmekti.

Kureyşliler ve müttefikleri, hendekleri görünce şaşırdılar. O sıralarda Araplar'ın, kuşatma savaşını bilmemeleri yüzünden, hendek önünde yapabilecekleri tek şey, süvari birliklerinin hendeği geçmek için gayret etmeleri olmuştur. Buna mukabil, hendeğin diğer tarafında mevzilenmiş müslümanların, hendeği geçmeyi başarsalar bile düşman süvarilerine karşı kolaylıkla üstünlük sağlayabilecekleri açıkça belli olmuştur. Bununla birlikte müşrikler, her gece, hendekten geçip baskınlar düzenlemek için fırsat kollamaya başlamışlardı.

Halid b. Velid bu savaşta da süvari birliklerine kumanda etmekteydi. Kaynaklarda, hicrî 5 yılı Şevval veya Zilkade ayında

(Şubat-Mart 627) cereyan ettiği bildirilen Hendek gazvesinde,[150] muhasaranın on beş veya yirmi üç, yirmi dört gün kadar devam ettiği zikredilmiştir. Muhasara esnasındaki gelişmelerin hepsine temas etmeksizin, yalnızca Halid b. Velid'in, neticesiz bazı hücum teşebbüslerine işaret etmekle yetineceğiz.

Halid b. Velid, müslümanların gaflet anını yakalayıp hendeğin dar ve sıçrayarak geçilebilecek yerlerini tespit etmek ve oradan hücuma geçmek üzere Amr b. Âs ile keşiflerde bulunuyordu. Onun bu şekildeki faaliyetlerini, savaş esnasında bizzat müşahede eden Muhammed b. Mesleme şunları anlatmıştır:

Halid b. Velid, o gece, yüz süvari ile Akik vadisinden hareket edip Mezâd'a kadar ilerlediler; Hz. Peygamber'in çadırının hizasında durdular. Oradaki askerler korktular; Hz. Peygamber'in çadırını bekleyen askerlerden o sırada namaz kılmakta olan Abbad b. Bişr'e, "basıldın" diye seslendim; bunun üzerine o, hemen rükûa sonra da secdeye vardı. Halid, yanında üç süvari ile hendeğe doğru ilerledi; ben onların şunları söylediklerini işitiyordum:

- *İşte Muhammed'in çadırı! Ok atın!*

Ok attılar; biz hendeğin bir tarafında, onlar diğer tarafında, karşılıklı ok atmaya başladık. Sonra biz arkadaşlarımızın yanına, onlar da kendi arkadaşlarının yanına döndüler. Bizden de onlardan da yaralananlar oldu. Daha sonra Halid ve arkadaşları, hendeğin kenarını takip ederek oradan ayrıldılar; biz de onları diğer kenarından takip ettik. Bu şekilde nöbet yerlerine kadar onları takip ettik. Her nöbet yerinde, bize karşı koyan ve savaşan askerlerle karşılaştık ve bu şekilde Râtic'e kadar ilerledik. Halid ve askerleri orada uzun bir süre kaldılar, çünkü onlar, Benî Kureyza yahudilerinin Medine'nin merkezine hücum etmelerini bekliyorlardı.

---

[150] İbn Hişam, II, 214; Vakıdî, *Megâzî*, II, 440; İbn Sa'd, II, 65

Biz, Seleme b. Eslem'in süvarileriyle Medine'yi müdafaa etmekte olduğunu düşünüyorduk ki Seleme ve yanındaki süvarileri, ansızın Râtic'in arka tarafına geldiler, Halid b. Velid'in süvari birliğiyle çarpışmaya başladılar; birbirlerine girip savaştılar, bir koyunun sağılacağı kadar kısa süren bu çatışmadan sonra, Halid'in süvarilerinin dönüp kaçtıklarını gördüm. Seleme, bu süvari birliğini, geldikleri yere kadar kovaladı. Ertesi günü, Kureyşliler ve Gatafanlılar, şu sözleriyle Halid'i itham ettiler:

- Hendek'te bulunanlara ve karşına çıkanlara ne yaptın?! Onların bu ithamına kızan Halid:

- Bu gece ben oturacağım! Yeni süvari birlikleri gönderin de ne yapacaklarına bakayım! diye cevap verdi.[151]

Başta Ebû Süfyan olmak üzere, İkrime b. Ebû Cehil, Amr b. Âs, Dırar b. Hattab gibi kumandanların, süvari birliklerinin başında, her gece birisi olmak üzere, Mezâd ile Râtic arasında, hendekten geçmek üzere harekete geçtiklerini ve bir sonuç alamadıklarını kaynaklardan öğreniyoruz.[152]

Muhasaranın uzamasından ve bir netice alınamamasından huzursuz olan Kureyşliler, topyekün bir hücum için harekete geçtiler. Ebû Süfyan kumandası altında, aralarında Halid b. Velid'in de bulunduğu süvari birlikleri kumandanlarının bu harekâtı neticesinde, beş kişi hendeği geçmeye muvaffak oldu. Halid bunlar arasında bulunmuyordu. Hz. Ali yapılan mübarezede, bu beş kişiden birisi olan Amr b. Abd'ı öldürdü; diğerleri kaçtılar ve bu taarruz da sonuçsuz kaldı. Halid b. Velid, emrindeki süvari birliği ile bu saldırı esnasında, Hz. Peygamber'in çadırı hizasındaki bölgede, çok şiddetli bir savaşa girişti; gece geç saatlere kadar devam eden ve okların atıldığı bu hücum sırasında, Hz. Pey-

---

[151] Vakıdî, *Megâzî*, II, 465-466

[152] Vakıdî, *Megâzî*, II, 468-469; İbn Sa'd, II, 67-68

gamber ve etrafındaki müslümanların, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamadıkları rivayet edilmiştir. Bu saldırı sırasında Halid b. Velid, Enes b. Evs'i okla şehid etti.[153]

Umumî taarruzdan bir netice alınamaması, Benî Kureyza yahudileriyle ihtilafa düşülmesi yanında, Yüce Allah'ın Ahzab suresi 9. âyetinde haber verdiği, "görünmeyen askerler" ile estirdiği "fırtına" sonucunda, Kureyş'in başkumandanı Ebû Süfyan'ın morali bozuldu ve Mekke'ye dönmeye karar verdi. Kureyş ordusu dönerken, Halid b. Velid, iki yüz süvarinin başında Amr b. el-Âs ile birlikte, müslümanlardan gelebilecek âni bir hücuma karşı, ardcılık vazifesini üstlendi. [154]

Hz. Peygamber'in hendek kazdırmak gibi çok değişik bir strateji takip ederek Medine'yi müdafaa etmesi yanında, Halid b. Velid ile alâkası olmaması hasebiyle burada üzerinde hiç duramadığımız istihbaratı ve gizli ajanları vasıtasıyla "Ahzab"ı parçalamaya muvaffak olması, bu savaşta müslümanlara üstünlük sağlamıştır. Hendek gazvesi, İslâm tarihinde, bir savaşta, siyaset ve diplomasinin istihbaratla birleştirilerek çok başarılı bir şekilde uygulandığını gösteren ilk harptir.

Halid b. Velid bu savaşta, Kureyş ordusundaki süvari kumandanlığı mevkiini devam ettirmiş; bazı başarısız hücumlarıyla temayüz etmiştir. Kureyş'in Medine İslâm devletine karşı son çabası olan Hendek savaşındaki bir tecellîye dikkatinizi çekmek istiyoruz. Kureyş'in çekilmesi sırasında, kaderin beraberce müslüman olmayı nasib ettiği Amr b. el-Âs ile ordusunun arkasını emniyete almakla Halid b. Velid, âdeta "İslâm'a dön" ilâhî emri verildiğinde, en başta yer alacağı büyük tecellîyi belki de gayr-i şuurî olarak yaşamaya başlamıştı...

---

[153] Vakıdî, *Megâzî*, II, 472-473

[154] Hendek gazvesi için bkz. Ahzab suresi, muhtelif âyetler, Vakıdî, *Megâzî*, II, 440-496; İbn Hişam, II, 214-233; Taberî, *Tarih*, I, 1463-1485; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 85-108

Halid b. Velid Hudeybiye'de

Müslüman olmadan önce Halid b. Velid'in Hz. Peygamber ve müslümanlarla son defa karşı karşıya gelmesi Hudeybiye'dedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, gördüğü bir rüya üzerine, hicretinden beri ilk defa Mekke-i Mükerreme'ye gitmeye ve umre ziyareti yapmaya niyet etti. Bu kararını Ashabına da bildirdi ve umre için hazırlanmalarını emretti. Hz. Peygamber'in bu rüyasının Yüce Allah tarafından Kur'an-ı Kerîm'de tasdik edildiğini görüyoruz:

"Andolsun ki Allah, peygamberinin rüyasının gerçek olduğunu tasdik eder..." (Fetih 48/27)

Hz. Peygamber, 6 yılı Zilkade ayının başı Pazartesi günü, Ashabıyla birlikte Medine'den ayrıldı. Yanına yetmiş kurbanlık deve aldı. Müslümanlar, beraberlerinde, yalnızca yol silahı kılıçlarını aldılar. Umre için Hz. Peygamber ile birlikte Medine'den ayrılan ve yolda kafileye katılan sahâbinin sayısı hususunda, kaynaklarda bin dört yüz, bin beş yüz ve bin altı yüz rakamları verilmektedir.[155]

Zu'l-Huleyfe'de ihrama girildi. Burada bazı sahâbilerin, Hz. Peygamber ile silahsız olarak Mekke'ye gitmenin doğru olmayacağı hususunda fikir beyan edip konuştuklarını görüyoruz. Bunlar arasında Hz. Ömer:

- *Silahsız olarak çıkmamızdan dolayı Ebû Süfyan ve adamlarının bize bir zarar vermelerinden korkmuyor musun ya Rasûlallah?* diyerek endişesini dile getirince Hz. Peygamber kendisine şu cevabı vermiştir:

---

[155] İbn İshak'ın İmam ez-Zührî'den rivayet ettiği yedi yüz sayısı yadırganmakla birlikte, bu sayının Medine'den gelenlerin olması, diğerlerinin ise yolda müslümanlara iştirak eden çeşitli kabilelere mensup müslümanların olduğu düşünülebilir; bunlar için bkz. İbn Hişam, II, 308-309; Vakıdî, *Megâzî*, II, 574; İbn Sa'd, 95; Taberî, *Tarih*, I, 1529-1530

- Bilmiyorum; ancak umreye giderken silah taşımayı sevmiyorum. Bu arada Ensardan Sa'd b. Ubâde:

- Ey Allah'ın elçisi! Yanımızda silahlarımızı götürsek de, şayet Kureyş'ten bir musibet görürsek, onlara karşı hazırlanmış olsak dedi. Hz. Peygamber:

- Silah taşımayacağım; çünkü ben yalnızca umre için çıkıyorum, buyurdu. [156]

Hz. Peygamber'in Zu'l-Huleyfe'de Ashabıyla arasında geçen bu konuşmalardan sonra yalnızca yol silahı olan kılıçlarla yola devam edildiğine dair yaygın ve bilinen haberler yanında, daha farklı ve Halid'i ilgilendiren bir diğer rivayet daha vardı: Bu rivayet, Taberî'nin hem tarihinde, hem de tefsirinde zikredilmiştir. Taberî, İbn Ebzâ'nın rivayet ettiği bu haberi tarihine almadan önce:

"Râvilerden bazıları, Halid b. Velid'in o sırada müslüman olarak Rasûlullah ile bulunduğunu söylerler"[157] şeklinde adeta okuyucunun dikkatini çekmektedir. İbn Ebzâ'nın haberi aynen şöyledir:

"Hz. Peygamber kurbanlıklarla yola çıktı; Zu'l-Huleyfe'ye vardığında Ömer ona şunları söyledi:

-Ey Allah'ın Elçisi! Seninle savaş halindeki bir kavmin yanına silahsız ve atsız giriyorsun!

Bunun üzerine Hz. Peygamber Medine'ye birisini göndererek oradaki bütün silah ve hayvanları getirtti. Mekke'ye yaklaştığında, onu şehre bırakmadılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber Minâ'ya geldi ve oraya indi. O sırada ajanı, "İkrime b. Ebû Cehil, beş yüz kişilik bir birliğin başında sana karşı koymak üzere çıktı" *haberini getirdi. Bunun üzerine Rasûlullah Halid b. Velid'e şöyle dedi:*

---

[156] Vakıdî, *Megâzî*, II, 573

[157] Taberî, *Tarih*, I, 1531

- Ey Halid! İşte amcanın oğlu! Süvarileriyle sana geliyor! Bu sözler üzerine Halid:

- Ben, Allah'ın kılıcıyım, elçisinin kılıcıyım; Ey Allah'ın Elçisi! Beni istediğin yere gönder! dedi. O günden itibaren Halid'e Seyfullah (Allah'ın kılıcı) *unvanı verildi. Hz. Peygamber, onu Kureyş süvarilerinin üzerine gönderdi. O, İkrime ile iki dağ arasındaki geçitte karşılaştı; onu mağlup ederek, Mekke duvarlarının arkasına çekilmeye mecbur etti; bu şekilde üç defa saldıraya geçip her seferinde onu Mekke'ye doğru çekilmek zorunda bıraktı. Bu münasebetle Yüce Allah şu âyetleri inzal buyurdu:* "Sizi onlara üstün kıldıktan sonra, Mekke bölgesinde, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan geri tutan, savaşı önleyen O'dur..." *dan diğer âyetin sonuna kadar (Fetih 48/24-25). Onlara karşı üstün kılmasına rağmen Allah, Peygamber'ini (s.a.s), süvarilerin bilmeden Mekke'de kalmış olan müslümanları atlarının altında çiğnemelerini doğru bulmadığı için, savaş yapmaktan menetti."*[158]

Bu uzunca haberdeki bazı noktaları, açıklığa kavuşturmak icab ediyor. Bunlardan ilki, Hz. Peygamber'in Zu'l-Huleyfe'de iken, Medine'deki bütün silahları ve atları getirtmesidir. Üstad Hamidullah, Taberî'deki bu haberi, Hz. Peygamber'in "*... Şûra'sının tavsiyesine uyarak kilit ve mühür altında muhafaza ettiği resmî silah deposunu...*" getirttiği şeklinde anlayıp kabul etmektedir.[159] Halbuki bu husus, Hz. Peygamber'in yalnızca yol silahı kılıç ile Mekke'ye gidilmesini kararlaştırdığına dair rivayetlerden farklıdır ve doğru olmaması gerekir.

İkinci husus, Minâ'da İkrime b. Ebû Cehil ile Halid b. Velid'in üç defa karşı karşıya gelip çarpışmalarıdır. Bu husus da doğ-

---

[158] Taberî, *Tarih*, I, 1531-1532; aynı müellif, *Tefsir*, XXVI, 59-60

[159] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 276

ru değildir; Hudeybiye'de, hiçbir şekilde savaş veya saldırı vuku bulmamıştır, Hz. Osman'ın öldürüldüğüne dair haber gelmesi üzerine Hz. Peygamber Ashabından biat alarak Kureyşliler'le savaşmaya ramak kalan gelişmeler olmuştur; ancak sonunda savaş değil barış vuku bulmuştur. Bize öyle geliyor ki, İbn Ebzâ'nın bu rivayeti, Mekke fethine ait bazı haberlerle karıştırılmıştır.

Üçüncü husus, bizi burada en çok alâkadar eden nokta olup Halid b. Velid'in Hudeybiye'de müslüman olduğunu haber vermesidir. Halid'in Hudeybiye'den önce veya Hudeybiye'de müslüman olduğu; İkrime b. Ebû Cehil ile savaştığı doğru değildir. Başta Buhârî hadisi olmak üzere, hemen bütün kaynaklarda, bu rivayeti nakleden Taberî'nin *Tarih'i* de dahil, Halid'in Hudeybiye'de, müşriklerin safında yer aldığını haber veren rivayetlerin olduğunu biliyoruz. Bu mesele üzerinde aşağıda geniş bilgiler verilirken kaynaklara işaret edileceği gibi, onun müslüman oluş tarihini ele alırken de bu noktaya bilhassa temas edilecektir.

Hudeybiye mevzuuna bıraktığımız Zu'l-Huleyfe'den itibaren devam etmeye başlamadan önce, bir başka noktaya da dikkat çekmek istiyoruz. Hudeybiye, Hz. Peygamber'in gazvelerinden birisi midir? Yoksa, hicretten sonra Hz. Peygamber'in ilk defa umre için Mekke'ye seyahati midir? Hz. Peygamber umre için yola çıkmıştır ve beraberindeki Ashabının yalnızca yol silahı kılıçlarını beraberlerinde götürmelerine izin vermiştir. Bununla birlikte, İslâm tarihi kaynaklarında, Hudeybiye için iki ayrı ifadenin zikredildiğini görüyoruz. Bunlardan bir kısmına göre Hudeybiye gazvedir; diğer bazılarında ise, Hudeybiye, gazve olarak ele alınmamaktadır. Meselâ Vakıdî, Hz. Peygamber'in hayatında çok mühim bir mevkii olan bu hadise ile alâkalı gelişmeleri, "Hudeybiye Gazvesi" başlığı altında ele almaktadır. Esasen Vakıdî, *Kitabu'l-Meğazî* adlı eserinde, Hz. Peygamber'in başta Mekke devri olmak üzere, hayatı ve şahsiyetine dair muhtelif

mevzulara hiç yer vermemiştir; o yalnızca Medine devrindeki gazve ve seriyyeleri ele almış ve bunlar arasında Hudeybiye'ye de yer vermiştir.[160]

Buna mukabil, İbn İshak'ın eserine istinaden kitabını yazan İbn Hişam ise, Hudeybiye'yi gazve olarak değil, "Hudeybiye İşi" veya "Hudeybiye'nin Durumu" diye tercüme edebileceğimiz "Emru'l-Hudeybiye" başlığı altında ele almıştır; bir başka ifade ile bu vak'ayı" gazve" telakki etmemiştir.[161]

Kureyşliler'in Mekke devrindeki on iki yıl devam eden düşmanlıklarının neticesinde müslümanların Medine'ye hicret etmelerinden sonra, Medine ile Mekke arasında savaş durumu ve hukuku başlamıştı. Bunun tabiî sonucu olarak Hz. Peygamber, Kureyş kervanlarına karşı bazı seriyye ve gazveler tertip etmiş; Bedir savaşında da onları kesin ve ağır bir şekilde mağlup etmişti. Bu meşhur savaşın intikamını almak üzere Kureyşliler de Uhud ve Hendek savaşlarını hazırlamışlardı. Hz. Peygamber umreye karar verip Mekke'ye doğru yola çıktığında, Kureyş ile müslümanlar arasındaki savaş durumu devam ediyordu. Bu

---

[160] Vakıdî, *Megâzî*, II, 571; Hudeybiye'yi gazve olarak ele alan diğer kaynaklardan birkaçına daha burada işaret edelim: İbn Sa'd, II, 95; Buhârî, *Meğazî,* 35 (Bab başlığı olarak); Mes'ûdî, *Murûc,* II, 281; İbn Hazım, *Cevâmi'u's-Sîre,* s. 207; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafa,* II, 697; İbn Seyyidi'n-Nas, II, 113; İbn Kesir, IV, 164; Diyarbekrî, II, 16

[161] İbn Hişam, II, 308; İbn Hişam'ın eserini şerheden Süheylî, metni aslına uygun olmasına karşılık yazdığı şerhin başına "Gazvetü'l-Hudeybiye" başlığını vermiştir; Süheylî, VI, 452, 475. Hudeybiye'ye "gazve" demeden ele alan diğer bazı kaynaklar için de bkz. Taberî, *Tarih,* I, 1528; İbn Abdilberr, *ed-Durer,* 204; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Maâd, II,* 122; Makrizî, *İmtâu'l-Esmâ,* I, 274; Belâzurî, *Ensab,* I, 349; Müslim'in eserinde ise "Sulhu'l-Hudeybiye fil-Hudeybiye" şeklinde bir bab açılmıştır. *Câmi,* Cihad, no: 1783/90

bakımdan Hz. Peygamber, bazı tedbirler almak zaruretini hissetmişti. Bunlar arasında, Huzâ'a kabilesinden Büsr b. Süfyan el-Ka'bî'nin Mekke'ye gönderilmesini; Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî'nin, keşif ve öncülük yapmakla yirmi kişilik süvarinin başında vazifelendirilişini zikredebiliriz.

Büsr, hicrî 6 yılı Şevval ayının son günlerinde Hz. Peygamber'i ziyaret için Medine'ye gelmişti. Memleketine dönmek isteyince Hz. Peygamber umre için niyet ettiklerini ve beraberce yola çıkabileceklerini ona söylemişti. Zu'l-Huleyfe'de Hz. Peygamber onu, önden Mekke'ye gönderdi; umre niyetiyle yola çıktığı haberini Kureyşliler'e ulaştırmasını ve onların bu habere nasıl bir aksülamel göstereceklerini öğrenmesini emretti.[162]

Büsr Mekke'ye gitti; Kureyşliler'in Hz. Peygamber'in umre niyetiyle Mekke'ye doğru Ashabıyla gelmekte olduğunu öğrenmiş olduklarını tespit etti. Hz. Peygamber'e haber ulaştırmak üzere Mekke'den ayrıldı; Usfan'a çok yakın Gadîru'l-Eştat'ta Hz. Peygamber ile buluştu.[163]

Büsr'ün verdiği haberlere göre, Rasûlullah'ın Ashabı ile Mekke'ye gelmekte olduğunu öğrendiklerinde Kureyşli müşriklerin ileri gelenleri toplandılar ve bu mühim gelişmeyi müzakere etmeye başladılar. Aralarında Hz. Peygamber'in askerleriyle birlikte, umre yapmak bahanesiyle Mekke'ye girmek istediğini; halbuki Araplar'ın, onunla kendileri arasında savaş halinde olduklarını bilmelerinden dolayı, Hz. Peygamber'in sanki savaş

---

[162] Vakıdî, *Megâzî,* II, 572-574

[163] Hz. Peygamber'in Zu'l-Huleyfe'den sonra buraya kadar takip ettiği yolları ve çeşitli faaliyetlerini burada ele almak istemiyoruz. Bunlar için bkz. Vakıdî, *Meğazi,* II, 572 vd.

yapıp da zorla Mekke'ye girmiş gibi kabul edileceğinden buna asla razı olamayacaklarını kararlaştırdılar. Bu hedeflerine ulaşabilmek için de Safvan b. Ümeyye, Süheyl b. Amr ve İkrime b. Ebû Cehil'e bu işi havale ederek, yapılacak şeylerin onlar tarafından kararlaştırılmasını istediler.

Safvan, Usfan önündeki vadide bulunan Gamîm[164] adlı kara dağa, Halid b. Velid kumandası altında iki yüz süvari birliğinin gönderilmesini teklif etti. Onun bu teklifi kabul edildi. Ayrıca Sakîf kabilesi ile Ehâbiş'ten asker topladılar; Hz. Peygamber ve müslümanların Kâbe'ye, Mescid-i Haram'a girmelerine mâni olmaları için bu askerler, Beldah'ta karargâh kurdular. Bu arada Veza' dağına, başlarında Hakem b. Abdümenaf'ın bulunduğu on tane gözcü yerleştirdiler.[165]

Hz. Peygamber, Halid'in bulunduğu dağın eteklerindeki vadiye kadar geldi; kendisini takip eden Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in konakladığı yere yaklaştı; Hz. Peygamber'in Ashabına baktı; emrindeki iki yüz süvariyi, Mekke (Kıble) ile Hz. Peygamber arasına yerleştirdi. Hz. Peygamber de, onun karşısına süvarileri yerleştirmesi için Abbad b. Bişr'e emir verdi. Öğle vakti olunca Bilâl-i Habeşî hazretleri ezan okudu ve kâmet getirdi; Hz. Peygamber kıbleye yöneldi; Ashabı da arkasında saf bağlayıp namaz kıldılar; namazdan sonra da eski yerlerini aldılar. Halid b.

---

[164] Bekrî, *Mu'cem Mesta'cem*, III, 1006-1007; IV, 122; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, IV, 443

[165] Vakıdî, *Megâzî*, II, 579-580. Burada Kureyş süvari birliği başında İkrime b. Ebû Cehil veya Halid'in bulunduğu şeklinde iki ayrı rivayetin olduğu zikredildikten sonra, hadisenin devamı anlatılırken, yalnızca Halid b. Velid'in adı zikredilir. Kureyş süvari birliğinin başında Halid'in olduğunu zikreden diğer kaynaklar için bkz. İbn Hişam, II, 309; İbn Sa'd, II, 95 (burada da tıpkı Vakıdî'ninki gibidir); Buhârî, *Şurût*, 15; Taberî, *Tarih*, I, 1531; İbn Abdilberr, *Durer* 204; İbn Seyyidi'n-Nas, II, 114; İbn Kesîr, IV, 165

Velid, Hz. Peygamber ve müslümanlar namazlarını kıldıktan sonra, yanındakilere şunları söyledi:

- Onlar gaflet içindeydiler; keşke onlara saldırsaydık; bir kısmını öldürürdük. Fakat zarar yok, nasıl olsa, canlarından ve çocuklarından daha fazla sevdikleri namazın vakti tekrar gelecektir...

Bu haberi rivayet eden İbn Abbas'ın naklettiğine göre, öğle ile ikindi namazları arasında, Cebrâil, Nisa suresinin 102. âyetini Rasûlullah'a getirdi. Hz. Peygamber de ikindiyi, karşısında Halid'in süvarilerinin bulunduğu kıble tarafına yönelerek, Ashabı da iki saf halinde "korku namazı" (Salatu'l-havf) şeklinde kıldırdı.[166]

Hz. Peygamber'in öğle namazını kıldıktan sonra ikindiyi korku namazı şeklinde kıldırmasının, onu seyreden ve yaptığı değişikliği farkeden Halid b. Velid'e çok tesir etmiş olduğunu öğreniyoruz. Müslüman oluşunu ele alırken, birazdan geniş bir şekilde incelemeye çalışacağımız onun kendi ifadeleri arasında, bu hadise üzerine, içinden şunları geçirmiş olduğunu, sonradan itiraf etmiştir:

"... Muhammed'e karşı şu savaş yerlerinin hepsinde bulundum; bulunduğum bu savaş yerlerinin hepsinden, her seferinde, kendimi, bulunmamam gereken bir yerde bulunuyor hissederek ve Muhammed'in muhakkak üstün geleceğini görerek ayrıldım! Aynı şekilde, Rasûlullah Hudeybiye'ye geldiğinde de, ben yine müşrik süvarilerin başında, onun karşısına çıktım; Ashabının başındaki Rasûlullah'ı, Usfan'da karşıladım; onun karşısına dikildim; kendisini hedef aldım. O, bizden emin olarak, Ashabına öğle nama-

---

[166] Vakıdî, *Megâzî*, II, 582-583; korku namazının nasıl kılındığı ve mezhepler arasındaki farkları gibi hususlar için bkz. Zebîdî, III, 119-138

zını kıldırdı; ona baskın yapmayı istedik; sonra buna azmedemedik -böylesi hayırlı da oldu.- Ancak o, içimizden geçenleri sezdi de, Ashabına ikindiyi, korku namazı şeklinde kıldırdı. İşte o sırada, şu hakikat benim için açıkça ortaya çıkmış oldu ve kendi kendime: 'Bu Adam korunmuştur' *dedim!..."*[167]

İşte Halid b. Velid'in, Hz. Peygamber'e, İslâm'a, Kur'an'a ve müslümanlara karşı düşmanlığının ve küfürdeki ısrarının sona ermeye başladığı an böylece gelmiş oldu.

Hz. Peygamber, Mekke'nin batı tarafında, 17 km. uzaklıktaki Harem hududunda, Cidde yolu üzerinde bulunan Hudeybiye'de konakladı; niyet etmiş olduğu umre için Mekke'ye giremedi; Kureyş buna müsaade etmedi. Ancak onlarla akdettiği Hudeybiye musalahası sayesinde, Kur'an-ı Kerîm'in ifadesiyle, "Feth-i mübîn"i gerçekleştirdi, İslâm tarihinde çok mühim bir kıymeti olan bu andlaşmanın esasları şunlardır:

- Müslümanlar o yıl Kâbe'yi ziyaret etmeyecekler, Medine'ye dönecekler,

- Ertesi yıl umre için geldiklerinde, Kureyşliler, Mekke'yi üç gün boşaltacaklar,

- Mekke'ye iltica eden hiçbir kimse Medine'ye iade edilmeyecek; buna mukabil:

- Medine'ye iltica eden Mekkeliler ise Kureyş'e iade edilecek,

- Diğer kabileler, istedikleri tarafla andlaşma yapabilecekler; onlara karşı, iki taraf da tarafsız kalacak,

- Andlaşma on yıl yürürlükte kalacak.[168]

---

[167] Vakıdî, *Megâzî,* II, 746

[168] Hudeybiye musalahası için bkz. Vakıdî, *Megâzî,* II, 606 vd.; İbn Hişam, II, 316-319; İbn Sa'd, II, 97-102; Buhârî, *Şurût,* 15

Halid b. Velid'in hayatını ve şahsiyetini ele almaya çalıştığımız bu eserde, Hudeybiye andlaşması öncesindeki, esnasındaki ve sonrasındaki gelişmelere temas etmek yerine Hudeybiye antlaşmasıyla alâkalı olmak üzere, Halid b. Velid'in şahsiyeti ve müslüman olmasıyla yakından irtibatı olan üç ayrı hususa temas ederek bu mevzuya son vermek istiyoruz.

Bunlardan ilki, bu andlaşmanın, İslâm dininin yayılmasına büyük bir imkân hazırladığına dair İmam ez-Zührî'nin aşağıdaki ifadeleri, doğrudan doğruya Halid b. Velid ile alâkalıdır:

"*...Hudeybiye musalahası akd edilince, savaş sıkıntıları kalmadı; insanlar biribirlerine karşı emniyet içerisinde oldular. Kim İslâmiyet'ten bahsetse, biraz düşünüp akletse, hemen bu dine girmeye başladı; öyle ki şirkte ve harpte müşriklerin en başta gelenleri, Amr b. el-Âs ile Halid b. Velid ve benzerleri İslâmiyet'e girdiler...*" [169]

İkinci husus ise, Hudeybiye musalahasının esasına göre, bir yıl sonra (7. yıl) umre yapmak (umretu'l-kaza) üzere Ashabı ile Mekke'ye gelen Hz. Peygamber, Halid'i görememiş; gözleri onu aramış; kendisinin iman edip müslümanlar arasındaki şerefli yerini almasını gönülden istemişti. İşte Rasûlullah'ın bu teveccühü aşağıda genişçe ele alındığında görüleceği üzere Halid'in müslüman oluşunu sağladı.

Üzerinde düşünülmesi gereken son husus, Halid þ. Velid'in, Hudeybiye musalahası yapıldıktan sonra, kendi kendisine söyledikleridir:

"Geriye ne kaldı? Gidiş nereye? Necaşî'ye mi? O da, Muhammed'e tâbi oldu! Ashabı onun yanında emniyet içindeler.

---

[169] Vakıdî, *Megâzî*, II, 624

"Dinimden çıkıp hırıstiyanlığa veya yahudiliğe girip Heraklius'a mı gideyim?! Yoksa kendilerine tâbi' olarak acemlerle mi yaşayayım!? Veya, kalanlarla beraber evimde yaşamaya devam mı edeyim?!.."[170]

İnsanı, kendi kendisiyle karşı karşıya getiren, ruhî buhrana sürükleyen, şirkten şüpheye götüren sorular ve huzursuzluklar, Halid'in içine bir kurt düşürerek akıl ve gönlünü imana, İslâm'a çağırmaya başlamış; Allah'a ve Rasûl'üne ulaştırmıştır.

[170] Vakıdî, *Megâzî*, II, 746

İKİNCİ BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN MÜSLÜMAN OLUŞU

Uhud, Hendek ve Hudeybiye'den sonra, Halid b. Velid'in müslüman olduğunu görüyoruz. Onun müslüman oluşunu, Kureyş'in kurmay heyetinden bir kumandanın karargâhını terkedip karşı tarafa geçmesi, saf değiştirmesi şeklinde anlamamız mümkündür. Ancak bu geçiş, savaş meydanında veya bir muharebenin kaybedilişinden sonra, fevrî bir kararla vuku bulmuş değildir. Halid'in İslâm dinini kabul edişine, hidayete ulaşmasına dair haberler, gerçekten dikkatimizi çekecek zenginlikte ve kahramanımızın şahsiyetini yakından tanımamıza yardım edecek muhtevadadır.

Halid b. Velid gibi kahraman bir askerin ve büyük bir kumandanın müslüman olması, müslümanların maşerî vicdanında çok mühim tesirler icra etmiştir. Diğer taraftan, Amr b. el-Âs ile Osman b. Talha'nın da onunla birlikte müslüman olduklarını ilân edip Medine'ye hicret etmeleri ve Hz. Peygamber'e beraberce biat etmeleri, bu tesirin vüsatini daha da artırmış; bu hususta ki haberlerin çoğalmasına sebep olmuştur. Bu haberleri, onun hangi tarihte müslüman olduğunu bildiren rivayetleri ele alarak incelemeye başlamak istiyoruz.

Kaynakların tetkikinden sonra, Halid b. Velid'in Hicretin 5, 6, 7 veya 8. yıllarında müslüman olduğunu haber veren rivayetlerin bulunduğunu görüyoruz. Biz, bu rivayetler arasında, birçok

kaynak ve araştırma sahipleri gibi, onun 1 Safer 8 (31 Mayıs 629) tarihinde müslüman olarak Medine'ye geldiğini ve orada, Ashabın huzurunda Hz. Peygamber'e biat ettiğini kabul ediyoruz; diğer rivayetleri henüz ele almadan, ulaştığımız bu neticeyi baştan bildirerek, kabul edemediğimiz diğer tarihleri sıra ile değerlendirmeyi uygun görüyoruz.

Halid b. Velid'in hicretin 5 yılı Şevval veya Zilkade ayındaki (Şubat-Mart 627) Hendek gazvesini müteakip yapılan Benî Kureyza savaşından hemen sonra müslüman olduğuna dair bazı rivayetler bulunmaktadır. İbn Abdilberr, Halid b. Velid'in müslüman olduğu ve hicret ettiği tarihin tespitinde ihtilaf olduğunu belirttikten sonra, diğer yıllara ait rivayetler arasında, 5. yıl rivayetini de zikretmektedir.[171] Aynı müellif, yazdığı siyer kitabında, Halid, Amr ve Osman b. Talha'nın müslüman oluş tarihlerini, 7. yıl Zilkade ayındaki (Mart 629) umretu'l-kazadan önce veya sonra şeklinde vermekle yetinmek suretiyle, 5 yılına ait rivayeti kabul etmediğini göstermiştir.[172] İbnü'l-Esîr bu rivayeti naklettikten sonra, "doğru değildir" şeklinde, İbn Hacer ise bunun "vehim" olduğunu beyan etmek suretiyle, bu tarihi kabul etmediklerini açıkça ortaya koymuşlardır.[173]

Bizim tespitimize göre, Halid'in 5. yılda müslüman olduğunu açıkça zikreden bir râvi bulunmamaktadır. Bu senenin, onun müslüman olduğu tarihe ait rivayetler arasında yer alması, İbn İshak'ın bir haberini yanlış anlamadan neşet etmiştir. Şöyle ki, İbn Hişam, belki de İbn İshak'ın sıralamasına uygun olarak, *Sîre*'sinde, Amr b. el-Âs'ın ve Halid b. Velid'in müslüman oluşlarına, Hendek ve Benî Kurayza gazvelerinden hemen sonra yer

---

[171] İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 427

[172] İbn Abdilberr, *Durer,* s. 221

[173] İbnül-Esir, *Üsd,* II, 93; İbn Hacer, II, 251

vermiştir. Bunun sebebi, Amr'ın, Hendek gazvesinden sonra, Hz. Peygamber'in muvaffak olacağını anlaması üzerine Kureyşliler'le beraber olmayı artık istemeyerek Mekke'yi terkedip Habeşistan'a Necâşî'nin yanına gitmeye karar vermesidir. Bir başka ifade ile İbn İshak, onun müslüman oluşunu, Hendek gazvesinin sonuçlarından birisi olarak görmekte ve bunun için de hadiseyi, orada 5. yıl hadiseleri arasında ele almış bulunmaktadır.[174] Tabiî olarak hadisenin tamamını, bu arada birlikte Medine'ye geldiklerinden ve beraberce Hz. Peygamber'e biat etmiş olduklarından dolayı, Halid b. Velid ile Osman b. Talha'nın müslüman oluşlarını da aynı yerde anlatmıştır. Bu husus o kadar açıktır ki, aynı başlık altındaki haberlerin devamını takip ettiğimizde, İbn İshak'ın onların müslüman olarak Medine'ye gelişlerini, Mekke fethinden (8 yılı Ramazan ayı) önce diye açıkça belirttiğini görüyoruz.[175]

Amr b. el-Âs ile alâkalı gelişmenin bu tarihte yani H. 5 yılında başladığı doğrudur, ancak onun müslüman oluşu, H. 7 yılı içerisinde, Hudeybiye'den sonra, İslâmiyet'e karşı kin ve düşmanlığının açıkça devam ettiği bir sırada, Habeşistan'da, Necâşî'nin ikaz ve daveti ile gerçekleşmiştir. Onun, başlangıçta Halid b. Velid ile hiçbir münasebeti yoktur. Böylece H. 5 yılında, ne Halid'in ve ne de Amr'ın müslüman olmalarının söz konusu olmadığı açıklık kazanmaktadır. İbn İshak'ın rivayetindeki dikkati çeken ve yanlış anlamaya sebep olan bu üslûbu, İbn Kesir'in dikkatinden kaçmamış; Amr ve Halid'in müslüman oluşlarını, iki ayrı yerde ele almış; okuyucusunun dikkatini çekmeyi de ihmal etmemiştir.[176]

---

[174] İbn Hişam, II, 276

[175] İbn Hişam, II, 277

[176] İbn Kesîr, IV, 141-142 ve 236-240; ilki Hendek'ten sonra, ikincisi 8 yılı hadiseleri arasındadır.

Bununla birlikte, bazı muahhar kaynaklarda, tıpkı İbn İshak gibi, Halid ve iki arkadaşının müslüman olmaları, Hendek gazvesinden sonra ele alınmakta ve sanki bu gelişmenin o yılda olduğu intibaı verilmekte[177] veya onun 5 yılında müslüman olduğu ileri sürülmektedir.[178]

Halid b. Velid'in hicretin 6. yılında müslüman olduğunu tasrih eden bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak, yukarıda Hudeybiye musalahasını ele alırken naklettiğimiz İbn Ebzâ'nın, Halid b. Velid'in Hudeybiye'de Hz. Peygamber ile beraber olduğunu ileri süren rivayetinin Taberî tarafından nakledilmesinden dolayı, Halid'in müslüman olduğu tarihler arasında bu senenin de zikredilegelmesine sebep olmuştur.[179] Halid'in Hudeybiye'de, Kureyşliler'le birlikte olduğunu; iki yüz kişilik süvari birliğinin başında, Hz. Peygamber ve müslümanları Mekke'ye bırakmamaya çalıştığını görmüş bulunuyoruz.

Bazı kaynaklarda, Halid b. Velid'in 7. yılda (M. 627-628), Hudeybiye ile Hayber fethi arasında veya Hayber fethinden önce veya sonra, müslüman olduğu da rivayet edilmiştir.[180] Bilindiği üzere Hudeybiye musalahası 6. yılı Zilkade ayında (on birinci ay); Hayber'in fethi ise, 7. yılı Muharrem ayı sonu ve Safer (veya Rebiülevvel ya da Cemaziyelevvel) ayında gerçekleşmiştir. Halid b. Velid'in Hudeybiye-Hayber arasında müslüman olduğuna dair rivayeti eserine alan İbn Abdilberr ve İbnü'l-

---

[177] Meselâ bkz. İbn Seyyidi'n-Nas, II, 81-82

[178] İbnü'd-Deyba, *Hadâıku'l-Envar ve Matâlıu'l-Esrar fî Sireti'n-Nebiyyi'l-Muhtar,* II, 625

[179] Taberî, *Tarih,* I, 1531-1532; aynı müellif, *Tefsir,* XXVI, 59-60; İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 427

[180] Halife b. Hayyat, *Tarih,* 55; İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 427; aynı müellif, *Durer,* 221; İbn Hacer, II, 251

Esîr, onun Hz. Peygamber ile beraber iştirak ettiği ilk gazvenin Mekke'nin fethi olduğunu; bu gazveden önce, Hz. Peygamber ile herhangi bir savaşa iştirak etmediğini tasrih ederler.[181] Onların, Halid'in katılmadığını kastettikleri gazve, Hayber fethidir. Gerçekten Halid, Hudeybiye-Hayber arasında müslüman olmuş olsaydı, herhalde Hayber'in fethine iştirak ederdi. Halbuki o, bu gazveye iştirak etmemiştir. Gerçi Halid'in Hayber'e iştirak ettiğini gösteren bir haberi Vakıdî, eserinde zikretmektedir. Ancak bu haberi verdikten sonra Vakıdî, *"bizce doğru olan husus, Halid'in Hayber'de bulunmamış olmasıdır; o, Amr ve Osman ile birlikte, Mekke fethinden önce, 1 Safer 8 tarihinde müslüman oldu"* diyerek bu haberi ve onun 7. yılda müslüman olduğunu açıkça reddetmektedir. [182]

İbn Hacer'in "Hayber öncesi veya sonrası" şeklindeki ifadesinden hareketle, acaba Halid'in, Hayber'in fethinden sonra 7. yıl içerisinde müslüman olduğunu kabul edebilir miyiz? Bu hususta İbrahim Arcun'un görüşlerini, Halid'in müslüman olduğu tarih ile bu hususu ilân etmesi ve Medine'ye hicret tarihinin ayrı ayrı düşünülüp göz önüne alınmasına da dikkatleri çektiğinden, burada ele almayı faydalı buluyoruz:

"Halid'in müslüman olduğu tarihe dair rivayetler arasında, kendisinin Hz. Peygamber'e hicretiyle birlikte 8. yılda müslüman olduğunu ifade eden rivayetleri tercih ediyorum. Çünkü Buharî rivayeti, onun 6. yıl sonunda, Kureyş ordusunda olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca 7. yıl hadiseleri arasında, Halid'in ismi, ne müslümanlarla ne de Kureyşliler'le zikredilmektedir. Bundan dolayı Halid'in 7. yılda müslüman olduğunu ilân ettiğini söyleyebilmek zordur. Ayrıca 7. yıl askerî faaliyetleri arasında

---

[181] İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 428; İbnü'l-Esir, *Üsd,* II, 94

[182] Vakıdî, *Megâzî,* II, 661

*da onun zikri geçmez. Ancak, eğer biz onun müslüman olmasından, bunu ilân ve Hz. Peygamber'e hicret etmeksizin, kalbinde imanın istikrar bulmasını kastedersek bu mümkündür. Şüphesiz iman mücadelesinin, Halid'in aklı ile kalbi arasında, Hudeybiye'den ve oradaki durumundan beri başlamış olduğu bedîhîdir. Bu husus, Allah'ın âyetlerinden birisidir ve bununla Yüce Allah, bu eşsiz deha sahibi kahramanın kalbini, İslâm'ın nuruna açmış; ona doğru yöneltmiş; Câhiliye çağının perdelerini onun gönlünden kaldırmış; doğru yolu göstermiş ve onun için gerçeği ortaya koymuş, hidayetini nasîb eylemiştir. Ona, yalnızca bunu ilân etmek kalmış*tır..."[183]

İbrahim Arcun'un bu görüşlerine mukabil, Ebû Zeyd Şelebi, Halid'in 7. yılda müslüman olduğunu haber veren rivayetin karışık olmasından ve açıkça zaman tahdidinde bulunmamasından dolayı kabul edilemeyeceğini ifade eder, ayrıca isim zikretmeksizin, bazı araştırmacıların, 7. yılı, onun müslüman oluşu tarihi olarak ileri sürmelerini de doğru bulmaz. [184]

Bize göre, Halid b. Velid'in hicretin 7. yılında müslüman olduğunu haber veren rivayetleri kabul etmemize mâni, şu iki hususa bilhassa dikkat edilmelidir. Bunlardan ilki, Umretu'l-kaza esnasındaki onun tutumudur, diğeri de, ne zaman ve nasıl müslüman olduğunu kendi ağzından dile getiren ve kaynakların ekseriyetince kabul edilip nakledilen meşhur rivayettir.

Bilindiği üzere hicretin 7. yılında, Medine-Mekke münasebetleri, Hudeybiye musalahasındaki esaslara uygun olarak, sulh ve sükûn içerisinde geçmiştir. Hz. Peygamber bu yılın on birinci Zilkade ayında, musalaha şartlarına göre, 6. yılda edâ edemediği umresini kaza için, Ashabı ile Medine'den Mekke'ye hareket etti.

---

[183] İbrahim Arcun, s. 33

[184] Şelebi, s. 56

Hz. Peygamber'in hayatında, *Umretu'l-kaza* (veya kazıyye) diye meşhur olan bu ziyaret esnasında, Kureyşliler, andlaşmaya göre Mekke'yi üç günlüğüne boşalttılar. Onlardan bir kısmı, Ku'ayka'an dağının tepesinden, Kâbe'yi tavaf eden Hz. Peygamber ve müslümanları seyrediyorlardı. O sırada, acaba Halid nerede idi? Kaynaklarda, onun Mekke'yi terkettiğine dair bilgiler verilmesinin yanında, İslâm dinine, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı olmaya devam ettiğini gösteren şu ifadelerin yer aldığını da görüyoruz:

"... Halid, İslâm'ı ve mensuplarını sevmediğinden, Umretu'l-kaza için gelen Hz. Peygamber'i ve Ashabını Mekke'de görmek istememiş, şehirden dışarıya kaçmıştı..."[185]

Kaynaklardaki bu ifadelerden, Halid'in 7. yıl Zilkade ayına kadar henüz müslüman olmadığını anlıyoruz. Ancak, o sıralarda kendisinin hangi halet-i ruhiye içerisinde olduğunu kesin bir şekilde bilemiyoruz. Hudeybiye'deki korku namazından beri içini kemiren, kafasını meşgul eden, onu huzursuz kılan bir şüphenin varlığına da işaret etmemiz gerekiyor. Bütün bu hususlar yanında, Halid b. Velid'in 1 Safer 8 (31 Mayıs 629) tarihinde, nasıl müslüman olduğunu, otokritik anlayışı içerisinde ifade ettiği kendi sözlerinden takip ederek onu anlamaya çalışalım:

"Allah benim hayrımı murad eyleyince, gönlüme İslâm'ın sevgisini doldurdu; hayrı şerri anlayacak hale getirdi de kendi kendime şöyle düşündüm:

'Muhammed'e karşı şu savaş yerlerinin hepsinde bulundum; bulunduğum bu savaş yerlerinin hepsinden, her seferinde, kendimi, bulunmamam gereken bir yerde bulunuyor hissederek ve Muhammed'in muhakkak üstün geleceğini görerek ayrıldım! Aynı

---

[185] İbn Abdilberr, *İstîâb,* IV, 1559; İbnü'l-Esir, *Üsd,* V, 92-93; ayrıca bkz. İbn Hacer, VI, 620; Vakıdî, *Megâzî,* II, 734-735; İbn Sa'd, VII, 394; Şelebi, s. 53; Akkâd, s. 794

şekilde Rasûlullah Hudeybiye'ye geldiğinde de, ben yine müşrik süvarilerin başında, onun karşısına çıktım; Ashabının başındaki Rasûlullah'ı Usfan'da karşıladım; onun karşısına dikildim; kendisini hedef aldım. O, bizden emin olarak, Ashabına öğle namazını kıldırdı; ona baskın yapmayı istedik, sonra buna azmedemedik - böylesi hayırlı da oldu-. Ancak o içimizden geçenleri sezdi de, Ashabına ikindiyi, korku namazı şeklinde kıldırdı. İşte o sırada, şu hakikat benim için açıkça ortaya çıkmış oldu ve kendi kendime: 'Bu adam korunmuştur' dedim! Birbirimizden ayrıldık. Hz. Peygamber, süvarilerimizin bulunduğu taraftan ayrılıp sağ tarafımızdaki yolu takip etti.

"Hz. Peygamber Hudeybiye'de Kureyş ile sulh yaptığında ve Kureyşliler onu Ravâh'da geri çevirince kendi kendime şunları söyledim:

'Geriye ne kaldı? Gidiş nereye? Necâşî'ye mi? O da Muhammed'e tâbi oldu! Ashabı onun yanında emniyet içindeler.'

'Dinimden çıkıp hıristiyanlığa veya yahudiliğe girip Heraklius'a mı gideyim?! Yoksa, kendilerine tâbi olarak acemlerle mi yaşayayım?! Veya kalanlarla beraber evimde, yaşamaya devam mı edeyim?! şeklindeki düşünceler içerisinde iken, Rasûlullah (s.a.s), Umretu'l-kaza için (Mekke'ye) geldi. Bunun üzerine, onun girişini görmemek için çekip gittim. Kardeşim Velid b. Velid, Umretu'l-kaza için Rasûlullah (s.a.s) ile gelmişti. Beni arayıp bulamayınca, şu mektubu yazmıştı:'

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla:

"Senin İslâmiyet'ten yüz çevirip uzak durmanı hayretle karşılıyorum; senin gibi aklı olan bir kimsenin, İslâm gibi bir dini tanımaması ne kadar tuhaf?.. Rasûlullah seni benden sordu da: 'Halid nerededir?' deyince kendisine: 'Allah, onu getirecektir' diye cevap verdim. Benim bu cevabım üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

'Onun gibi bir insanın İslâm'ı tanımaması ne tuhaf! Keşke o, gayret ve kahramanlıklarını, müslümanların yanında müşriklere karşı gösterseydi, bu kendisi için ne kadar hayırlı olurdu; biz de kendisini, başkalarına tercih ederdik.'

"Ey kardeşim! Birçok hayırlı yerlerdeki fırsatı kaçırdın; seni bekleyen fırsatı artık kaçırma!"

"Kardeşimin mektubu bana gelince, (Mekke'den) çıkıp gitmek için acele ettim; İslâmiyet'e rağbetim arttı; Rasûlullah'ın (s.a.s) sözleri, beni çok sevindirdi."

"O sıralarda rüyamda, kendimi, sıkıntılı, dar ve susuz bir yerden, geniş ve yeşillikli bir yere çıkmış halde gördüm. Kendi kendime, işte bu rüya gerçektir, dedim. Medine'ye geldiğimde, bu rüyamı Ebû Bekir'e yorumlatayım, diye kararlaştırmıştım. Rüyamı ona anlattım; o şunları söyledi: Senin çıktığın yer, Allah'ın İslâmiyet için seni hidayete erdirdiği yerdir; sıkıntılı yer ise, senin şirk üzere bulunduğun yerdir."

"Rasûlullah'ın yanına gitmeye karar verdiğimde, acaba Rasûlullah'a giderken bana kim yoldaş olabilir? diye düşünürken Safvan b. Ümeyye'ye rastladım. Kendisine: 'Ey Ebû Vehb! İçinde bulunduğumuz hâle ne diyorsun? Azınlık haline geldik; Muhammed ise, Araplar'a ve acemlere üstün geldi. Muhammed'e gitsek de ona tâbi olsak nasıl olur? Esasen Muhammed'in şerefi, bizim şerefimizdir' dedim. Safvan, benim bu teklifimi çok sert bir şekilde reddetti ve şunları söyledi: 'Kureyş'ten benden başka birisi kalmasa da, hiçbir zaman ona asla tâbi olmayacağım!' Birbirimizden ayrıldık; kendi kendime: 'Bu ne kindar birisi! Bedir'de öldürülen babasının ve kardeşinin intikamını almak istiyor' dedim."

"Sonra İkrime b. Ebû Cehil'e rastladım; Safvan'a söylediklerimi ona da söyledim. Ancak, o da Safvan gibi karşılık verip teklifimi reddetti. Kendisine: 'Sana söylediklerimi, kimseye söyleme' dedim; o da kabul etti."

"Sonra evime gittim; devemi hazırlamalarını emrettim; ona bindim ve Osman b. Talha ile buluşmak üzere evden ayrıldım. Kendi kendime: 'İşte o, benim için iyi bir arkadaştır; keşke istediğimi ona daha önce söyleseydim' diye düşünürken birden bire, onun babalarından öldürülenleri hatırlayarak düşüncemi ona söylemeyi doğru bulmadım; o sırada, hayvana binip giderken böyle düşünmeye gerek olmadığına karar verdim ve kendisine olanları haber verdim ve şöyle dedim: Bizim durumumuz yuvasında iken üzerine çokça su dökülen tilkinin hemen dışarı fırlamasına benzemektedir.'Sonra da iki arkadaşıma yaptığım teklifin benzerini ona da yaptım. O, hemen kabul etti ve bana: 'Bugün kal; ben de yarın sabah geleceğim; işte hayvanım; Fahh'da bulunmaktadır' dedi. Onunla Ye'cec'de buluşmaya söz verdim. Erken gelen diğerini orada bekleyecekti. Ertesi günü seher vakti yola çıktık; tanyeri ağarmadan Ye'cec'de buluştuk; kuşluk vakti Hedde'ye vardık. Orada Amr b. el-Âs'a rastladık. O bize 'Merhaba ey cemaat' diye selâm verdi; 'nereye gidiyorsunuz?' diye sorunca biz de ona: 'Sen nereye gidiyorsun?' diye sorduk. O, tekrar bize: 'Sizi bu şekilde yola çıkaran nedir?' diye sorunca, kendisine:

'İslâm dinine girmeye, Muhammed'e tabî olmaya gidiyoruz' diye cevap verdik. Bunun üzerine Amr da: 'Beni de getiren aynı şeydir' cevabını verince hep beraber yola koyulduk ve Medine'ye ulaştık. Harra'da develerimizi ıhdırdık."

"Bizim gelişimizi öğrenen Rasûlullah çok memnun olmuş. Ben, en güzel elbisemi giydikten sonra, Rasûlullah'ın yanına gitmeyi düşünürken, kardeşim gelip beni buldu ve şöyle dedi: 'Haydi acele et! Senin geldiğini Rasûlullah'a haber vermişler; gelişinden çok memnun oldu, o, sizleri bekliyor.'

"Bunun üzerine süratli bir şekilde yürüdüm ve onun huzuruna çıktım; önünde duruncaya kadar bana bakıp tebessüm ediyordu. Kendisine Peygamber olduğunu zikrederek selâm ver-

dim; o da güler yüzle selâmıma karşılık verdi. Sonra: 'Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve senin Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ediyorum' diyerek kelime-i şehadet getirdim. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

"Seni doğru yola ulaştıran Allah'a hamd olsun! Senin, yalnızca hayra ulaştıracağını umduğum bir aklın olduğunu biliyorum."

"Halid şunları söyledi: Yâ Rasûlallah! Sana karşı yapılan savaşlarda, haktan inadla uzaklaşmış olarak bulunduğumu biliyorsun! Bu günahlarımdan dolayı beni bağışlaması için Allah'a dua et.' Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu:

"İslâmiyet, kendinden önceki günahları, siler." Bu cevabı üzerine Halid:

"Öyle de olsa Yâ Rasûlallah! Dua buyursanıza!... " deyince Hz. Peygamber:

"Ey Allah'ım! Senin yolundan alıkoymak hususunda, daha önce yaptıklarından dolayı Halid'i bağışla!' diye dua etti.

"Halid sözlerini şöylece tamamladı: Sonra Amr ve Osman huzura geçtiler; Rasûlullah'a biat ettiler. Bizim Medine'ye gelişimiz, 8 yılı Safer'inde idi. Allah'a yemin ederim ki, Rasûlullah müslüman olduğum günden itibaren, zor işlerin yapılmasında, beni Ashabının hiç birisinden ayırmadı."[186]

---

[186] Bu uzun metni, Vakıdî'nin *Megâzî* adlı eserinden aynen aldık, II, 745-749; ayrıca bkz. İbn Sa'd, VII, 394-395; Taberî, *Tarih,* I, 1601-1604; İbn Kesir, IV, 238-240; Diyarbekrî, II, 65-67; Halid b. Velid'in 1 Safer 8 yılında müslüman olduğunu haber veren rivayetler için de bkz. Vakıdî, *Megâzî*, II, 745; İbn Sa'd, IV, 252; İbn Kuteybe, *Maarif,* 262; Taberî, *Tarih,* I, 1601; İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 477; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Tarih ve's-Siyer,* s. 147-148; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 93; İbnü'l-Esîr, *Kâmil, II,* 214; Makrizî, I, 341; İbn Asâkir, *Muhtasar,* VIII, 7-10; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahvâli'l-Beşer,* I, 142; Diyarbekrî, II, 65; İbn Hacer, s. 251-252; Velid b. Velid'in kardeşi Halid'e yazdığı mektup için bkz. Hamidullah,

Halid b. Velid hazretlerinin, geçirdiği ruhî buhranlardan sonra, nasıl müslüman olduğunu, hidayete, imana, Kur'an'a ve Rasûlullah'a nasıl ulaştığını anlatan yukarıdaki ifadelerini, tahlil etmek ve değerlendirmek, bazı noktalarını da kısaca açıklamak istiyoruz.

Hz. Halid, hidayetin Allah'tan geldiğini ve Yüce Allah'ın kendisi için hayır murad ettiğinde, İslâm sevgisinin gönlünde yerleşmeye başladığını ifade etmektedir. Onun bir başkasına tâbi olmadan, herhangi bir menfaat beklemeden, maruz kaldığı bir tehlikeden kurtulmak veya bir zararı telâfi etmek gibi bir maksadı olmadan müslüman olduğunu anlıyoruz. O, kendi kendisiyle başbaşa kalıp düşündükten, şüpheye düştükten, nefsini hesaba çekip Hz. Peygamber'e ve İslâm dinine karşı olan savaşlara iştirak etmesini gözden geçirdikten, inancının batıl olduğunu anladıktan; razı olabileceği gerçek dinin İslâmiyet olduğuna kendisini ikna ettikten, Rasûlullah'ın büyük ve farklı şahsiyetini idrak ettikten sonra müslüman olmuştur. Onun müslüman oluşu, aynı zamanda bir teslimiyet örneğidir. Akkâd, buradaki teslimiyetin, askerî ıstılahtaki manâsıyla bir teslimiyet olduğunu tebarüz ettirdikten sonra şunları söylemektedir:

"... Çünkü o, med ve cezir, zafer ve hezimet arasındaki savaş hareketlerini gören, ilerlenecek ve gerilenecek yeri ve zamanı, sulhun ve teslim olmanın bazan kaçınılmaz bir zaruret olduğunu bilen bir kumandan olarak müslüman oldu veya teslim oldu. Onun teslim olması, tembel bir âcizin teslimiyeti değildir; belki tam bir kalbi teslimiyetle ulaştığı hedeftir. O, yeni dinin karargâhına, müslüman olduğu gün teslim oldu. O, Allah'a iman

---

Mecmûatu'l-Vesaiki's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilafeti'r-Râşide, no: 12/elif; ayrıca bkz. İbn Hişam, II, 277; İbrahim Arcun, s. 31-36, 36-45; Şelebi, s. 54-61

etti; çünkü O'nu kendi zatında bildi; kendisine yalnızca Allah'ın galip geleceğini idrak etti. Sanki o, kendi kendisine şöyle diyordu: Nübüvvetten yardım görmeyen birisi, beni hezimete uğratabilir mi? Semâdan sırra sahip olmayan bir kılıç, benim kılıcıma üstün gelebilir mi? O, kendi vicdanında, Allah'a iman ettiği gün, imanın en nihayetindeki mevkie ulaştı..."[187]

Kendisinin, ailesinin, kabilesinin ve Kureyş'in nesiller boyunca tevarüs ettikleri Câhiliye çağı ictimaî nizamının şerefini ve izzetini reddeden Halid'i, bu teslimiyete tevcih eden birçok sebep sıralanabilir: Mekke devrinden başlayarak ailesinden, kabilesinden ve Kureyş'ten birçok kimse İslâmiyet'i kabul etmiştir. Böylece onun evi, kabilesi ve şehri ikiye ayrılmıştı; İslâm ordugâhında bulunanlar, Câhiliye ordugâhındakiler. Başta kardeşleri Velid ile Hişam olmak üzere birçok Mekkeli, İslâm ordugâhını tercih etmişti.

Hicretten sonra Medine'de ilk İslâm devletini de kuran Hz. Peygamber, takip ettiği strateji ve uygulamaya başladığı siyaset sonucunda, Kureyş'e karşı devamlı üstün geliyor, aynı zamanda İslâm dinini daha geniş insan kütlelerine tebliğ edebiliyor ve sahip olduğu toprakları genişletiyordu. Kureyş ile yaptığı savaşları kazanması veya kaybetmesine bağlı olmaksızın Hz. Peygamber, onların can damarını teşkil eden Suriye ticaret yolunu devamlı kontrol altında tutabiliyor, istediği an onları tehdid ediyordu; zaman, devamlı bir şekilde onun ve dolayısıyla İslâmiyet'in lehine çalışıyordu. Halid, bu stratejiyi farketmişti.

Halid'i şüphe ve tereddüde sevkeden mühim bazı gelişmeler ise, Hudeybiye'de vuku bulmuştu. Hz. Peygamber'i ve müslümanları Mekke'ye sokmamak üzere Kureyş süvari birliğinin kumandanlığını yapan Halid, müslümanların Hz. Peygamber'e

---

[187] Akkâd, s. 791

bağlılıklarını, nizam ve intizam içinde olduklarını, imanlarının salâbeti yanında, namazlarındaki huzur ve huşu, Kâbe'ye ve onun Rabbine olan niyaz ve ilticalarını, onların nasıl bir aşk ve vecd içinde bulunduklarını farketmişti. Askerî nizam ve disiplini çok iyi bilen ve gören Halid, müslümanların yalnızca şeklî değil, aynı zamanda manevî bir atmosfer içerisinde Rasûlullah'ın etrafında nasıl hâleleştiklerini de müşahede etmişti. Araplar'ın ve bilhassa Kureyş'in sahiplendiği mukaddes mabed Kâbe'nin, müslümanlarca büyük bir itibar ve kudsiyete mazhar olduğunu, bu mabedin onlar nezdinde değerinden bir şey kaybetmediğini de Hudeybiye'de anlamış oldu. İşte böyle bir ruh hali içerisinde uzaktan Hz. Peygamber'i ve müslümanları takip eden ve öğle namazı esnasında gerçekleştiremediği saldırı için ikindi namazı vaktini bekleyen Halid'e, Rasûlullah'ın korku namazı kıldırmayı kararlaştırması şok tesiri yaptı; içinden geçenleri bilerek tedbir almak üzere korku namazına başvurması Halid'i sarstı; kendisini İslâmiyet'e teslim edecek büyük bir şüphe, aklını ve gönlünü sarmaya başladı. O andan itibaren bu şokun tesiri altına giren Halid ile şirk birbirinden uzaklaşmaya başladı...

Babasının sonuçsuz çaba ve mücadelelerini gözünün önünden geçirmeye; Bedir'in, Uhud'un, Hendek'in sebeplerini ve sonuçlarını değerlendirmeye başladı. Asıl mühimi, Hz. Peygamber'e ve İslâm dinine karşı olan kendi düşmanlığının, neden ve niçin olduğunu düşünmeye; kabile asabiyeti ve Câhiliye anlayışının boş ve faydasız olan ihtiraslarının peşinden gitmesinin, kendisine ne kazandıracağını muhasebeye; *"Kureyş ileri gelenleri ölmüştü de ne olmuştu?"* demeye; bu düşmanlık ve mücadelenin ne zamana kadar süreceğini kendi kendine sormaya başladı.

O, bu şüphe sonucunda ulaştığı vicdanî idraki sayesinde, inandığı dinden, inançtan, ne olduğu belli olmayan putperestliğin savunulması için sarfettiği gayretten şüphe etti. Böylece

Câhiliye ile İslâm arasında, insanın geçirmesi zarurî olan merhaleleri geçirmeye, şirkte ısrar edip savaşmaktan vazgeçmeye; gönlünden maziyi silmeye, onun tesirini boşaltmaya karar verdi. Ancak yerine hangi imanı koyacak, kalbini hangi imanla yaşatabilecekti? Bu safhada, Necâşî'ye, Heraklius'a ve Kisra'ya gitmeyi bile aklından geçirdi; yeni bir şüphe içerisine daha düştü. Fakat bu, ilk şüphesinden daha huzurlu bir şüphe idi.

Bu noktada, onun içini kemiren, şüphesini derinleştiren bir başka nokta, Hz. Peygamber'in büyük şahsiyeti ve muvaffakiyetlerinin Halid üzerindeki tesiri meselesidir. Tâ Mekke döneminden beri Hz. Peygamber'i takip eden Halid b. Velid, acaba onun bu başarı ve zaferi nereden ileri geliyor? Ondaki mehabetin kaynağı nereden? Ona yardım kimden geliyor? Müslümanların edeb ve huşu içerisinde ona itaat etmelerinin, sevgi ve saygı ile etrafında yek vücud olmalarının sırrı nedir? Hudeybiye musalahası ile yeni imkânlar elde etmesini sağlayan aklı ona kim veriyor? gibi soruların cevabını bulmaya çalışırken huzursuzluğu giderek artıyordu. Onun için de, Umretu'l-kaza için gelen Hz. Peygamber'i ve müslümanları, Mekke'de görmek bile istemiyordu...

İşte bu sıralarda, müslüman kardeşi Velid'in tam zamanında gelen mektubuyla, davet-i Muhammedî'ye, yeniden ve hususî olarak mazhar oldu. Halid için bu mektup, çok şeyler ifade ediyor, onun hayatını değiştiriyordu.

İnsanları İslâm'a davet etmek olan aslî vazifesini hiçbir zaman unutmayan ve ihmal etmeyen Rasûlullah, tıpkı babası Velid b. Muğîre gibi, Halid'in de müslüman olmasını arzu ediyordu. Umretu'l-kaza esnasında gözü onu aradı; fakat göremedi. Babası Velid'in müslüman olmadan ölmesi, müslümanların kazanmasına ramak kalan bir zaferi onun Uhud'da önlemesi ve diğer savaşlardaki faaliyetleri, Yüce Peygamber'in Halid'i İslâm'a yeniden davet etmesine hiç mâni olmadı. Bedir'de müslüman olan ve

Halid ile geçirdiği maceralarını yukarıda anlattığımız kardeşi Velid b. Velid'e *"Halid nerelerde?"* diye sorarak, askerî dehaya sahip bu insana davetini yeniden tevcih buyurdu; ona alâka duyduğunu gösterdi. *"Halid gibi bir insanın İslâmiyet'i tanımaması, bilmemesi nasıl olur?!"* diyerek hem hayretini, hem de davetteki ısrarını, ona iltifat ederek dile getirdi. Arkasından da *"Ne olurdu sanki, o bütün gayret ve çabalarını, savaştaki bahadırlığını, müslümanların safında şirke, putperestliğe ve müşriklere karşı gösterseydi; bu husus onun için ne kadar hayırlı olurdu; biz de onu başkalarına tercih ederdik"* ifadeleriyle, Halid'in hesabına mazinin muhasebesini yapan Hz. Peygamber, Velid'e yazdırdığı bu mektupta, onu başkalarına tercih edeceğini belirterek istikbale matuf hedefini, şüphe ve tereddüd içeresinde bocalayan Halid'e bildirerek onun gönlünü almaya ve hidayete ulaşmasına yardım etmeye devam ediyordu.

Velid, kardeşi Halid'e gönderdiği mektupta, onun akıllı bir kimse olduğunu bilhassa tebarüz ettirmekte, Hz. Peygamber'in de onun akıl ve dehasını, kahramanlığını bildiğini ve takdir ettiğini; İslâm'dan hâlâ uzak durmasını da yadırgadığını kendisine hatırlatmıştı. Gerçekten de Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in onun aklını takdir etmesine rağmen, geç denilebilecek bir tarihte müslüman olmuştur. Bu hususta Halid'in, kabilesi Benî Mahzum adına Kureyş'in süvari birliği kumandanlığını deruhte etmesinin büyük bir tesiri olduğunu düşünebiliriz. Bu arada, Kureyş'in, maddî ve manevî bazı sebeblerle, Kâbe ve Mekke'nin hâmileri olarak putperestliğe sıkı sıkıya bağlı ve bilhassa yarımadadaki bütün putperest Araplar üzerinde nüfuz sahibi olmalarının, yeni dine karşı cephe almalarında büyük rolü olmuştur. Onlar yeni dine girdikleri takdirde, diğer Araplar'la aynı seviyeye düşeceklerine inanıyorlar; bunun için de Hz. Peygamber ile mücadele ediyorlar, yeni dine girmeyi ölümden daha kötü kabul ediyorlar-

dı.[188] Bu arada Halid gibi genç yaşta bir kimsenin, tâ Mekke döneminden beri, babasının başlatıp devam ettirdiği mücadelede, onunla aynı safta yer almasını tabiî karşılamak gerekir. Nitekim bu hususta, Amr b. el-Âs'a ait aşağıdaki ifadeler, hiç şüphe yok ki Halid b. Velid için de geçerliydi. Akıllı bir kimse olmasına rağmen İslâmiyet'i kabul etmek hususunda niçin geciktiği sorulunca Amr b. el-Âs şunları söylemiştir:

"Biz, öncelik ve yaş takip eden bir zümre ile beraberdik; onlar geniş yolu takip etmediler; biz de düzlüğe çıkıncaya kadar onlara tâbi olduk; onlar, Nebî'yi (s.a.s) inkar ettiklerinde, biz de, kendi durumumuzu düşünmeden, onlarla birlikte inkar ettik; onları taklid ettik. Onlar bu dünyadan çekip gidince, kendi kendimize kaldık; Hz. Peygamber'in (s.a.s) durumunu düşündük; baktık ki durum gayet açık. Böylece, İslâm sevgisi kalbimize düştü..." [189]

Velid'in bu mektubu gelir gelmez Halid, Mekke'yi bırakıp Medine'ye hicret etmeye, müslüman olup, Hz. Peygamber'in huzurunda biat etmeye karar verdi. Rasûlullah'ın daveti ve kendisi hakkındaki sözleri onu çok sevindirdi; hemen karar vermesinde çok tesirli oldu.

Kardeşinin mektubu kendisine ulaştığı sıralarda Halid'in gördüğü bir rüya da, onun içinde bulunduğu nefis mücadelesinin açık bir tezahürüdür ve onun doğru yola teveccühüne yardımcı olmuştur.

Böylece Halid b. Velid, müslüman olup Hz. Peygamber'in Medine'deki ordugâhına teslim olmaya karar verdi. 7. yılın Zilkade ayının sonundan itibaren başlayan bu teslimiyete karar verme safhası, iki ay içerisinde (7 yılı Zilhicce-8 yılı Muharrem) hicretle sonuçlandı. Artık Halid, Medine'ye gitmek üzere yoldaş

---

[188] Şelebi, s. 61-62

[189] ez-Zübeyrî, s. 410; İbn Hacer, IV, 651; el-Fâsî, VI, 400

aramaya başladı. Safvan ile İkrime'nin cevapları, aynı mahiyettedir, onlar, Câhiliye çağının kin ve intikam hislerinden henüz kurtulabilmiş değillerdi. Onların hidayete ermeleri, Rasûlullah'a teslim olmaları için Mekke'nin fethi gerekmiştir... Halid kararlıdır, çünkü teslimiyet için fevrî bir karar vermiş değildir, şuurlu ve iradeli hareket etmektedir, yoluna Osman b. Talha, sonra da Amr b. el-Âs çıkmışlardır.

Kâbe'nin perdedarlığını yapan, anahtarlarını muhafaza eden ve Kureyş'in ileri gelenlerinden Abdüddâr kabilesinden Osman b. Talha, Umretu'l-kaza esnasında Hz. Peygamber Mekke'ye geldiğinde müslüman olmaya karar vermişti. Kendisi, bir defasında Kâbe'den çıkmakta olan Hz. Peygamber'in yanına yaklaşmış; onun elini tutup müslüman olmayı düşünmüşse de buna cesaret edememişti. Ancak Umretu'l-kazadan sonra Hz. Peygamber Medine'ye dönünce, Osman Mekke'yi terkedip Medine'ye gitmeye karar vermiş, bu arada Halid b. Velid ile karşılaşmıştı. [190]

Hz. Peygamber'in yaşadığı devirde, dört arap dâhisinden birisi, aynı zamanda şair ve iyi bir süvari kumandanı olan Amr b. el-Âs ise, çok farklı bir şahsiyettir, müslüman oluşu da dikkati çekicidir. Hendek gazvesinden sonra bazı adamlarıyla Habeşistan'a gidip yakın dostu olan Necâşî'nin yanında yaşamayı kararlaştırmıştı. Çünkü o, Hz. Peygamber'in muvaffak olması halinde, emin bir yerde hayatını geçirmek istiyordu. Şayet Kureyş üstün gelirse, istediği zaman Mekke'ye dönebileceğini düşünmüştü. Ancak kader, onun Habeşistan'da müslüman olmasını takdir etmişti. Hicretin 7. yılı başında Hz. Peygamber, Necâşî Ashama'yı İslâmiyet'e davet eden ve Ebû Süfyan'ın müslüman kızı Habeş Muhacirlerinden Ümmü Habibe ile nikahının kıyılmasını

---

[190] İbn Abdilberr, *İstîâb,* III, 1034; Zehebî, III, 10-12; Diyarbekrî, II, 66

isteyen iki mektubu ile bazı hediyelerini Habeşistan'a götürmesi için Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi vazifelendirdi. Amr b. Ümeyye, Necaşî Ashama'yı çok yakından tanıyordu; çünkü Ashama, iktidara gelmeden önce Habeşistan'daki bir karışıklık esnasında, köle olarak bir araba satılmış ve Bedir ovasında yaşayan Damre kabilesine mensup birisinin kölesi olmuştu. Amr b. Ümeyye'nin kabilesinde uzunca bir süre kaldığı anlaşılan ve arapçayı orada öğrenen Ashama ile Hz. Peygamber'in elçisinin bu eski dostluğu, Amr b. el-Âs'ın da müslümanlığına sebep olmuştur.

Amr b. Ümeyye, aynı zamanda Habeşistan'daki müslüman Muhacirlerin Medine'ye dönmeleri için de Necâşî'den izin alacaktı. O, Hz. Peygamber'in bu emirlerini yerine getirmek üzere Habeşistan'a varınca, Amr b. el-Âs da orada bulunuyordu. Amr b. el-Âs, Hz. Peygamber'in elçisinin Necâşî'nin yanında olduğu bir sırada onu takip etmiş; elçi çıkınca Necâşî'nin yanına girip öldürmek üzere onu kendisine teslim etmesini istemişti. Necâşî, Amr b. el-Âs'ın arzusuna çok kızıp kendisine şiddetli bir tokat vurmuş ve burnu kanayan Amr'a, Rasûlullah'ın elçisinin öldürülmesine izin vermesinin mümkün olamayacağını haykırmıştı. Ayrıca Necâşî, Hz. Peygamber'in peygamber olduğuna inandığını ilân edip Amr b. el-Âs'ın da ona inanmasını tavsiye etti. Amr b. el-Âs, Necâşî'nin bu ikaz ve daveti üzerine orada müslüman oldu. Sonra da Medine'ye gitmek üzere Habeşistan'dan ayrıldı. Hz. Peygamber'in elçisi Amr b. Ümeyye ed-Damrî ise, her üç vazifesini de eksiksiz yerine getirerek Medine'ye dönmüştü. Necâşî'nin davetiyle müslüman olan Amr b. el-Âs, Medine'ye giderken yolda, Hedde'de Halid b. Velid ile Osman b. Talha'ya rastladı ve her üçü beraberce Hz. Peygamber'in huzuruna çıktılar.[191]

---

[191] Vakıdî, *Megâzî*, II, 742-5; İbn Hişam, II, 276-278; İbn Sa'd, IV, 252, 258-259; Süheylî, II, 260

Halid b. Velid, Amr b. el-Âs ve Osman b. Talha Medine'ye vardıklarında, Halid, arkadaşlarından önce Hz. Peygamber'in huzuruna çıkar, onun için en mühim ve zor dakikalar, vech-i Muhammedî'ye ilk defa bakacağı, onunla ilk defa yüz yüze, göz göze geleceği anlardır. Çünkü Halid, yaptıklarının idraki ve hacaleti içindedir, itiraf ve tevbe; arkasından da af olacak; ama ilk karşılaşma çok, pek çok mühimdir. İnsanları çok iyi ve derinden tanıyan Rasûlullah, huzuruna gelen, teslim olan Halid'i memnun edecek, endişelerini çabukça izale edecek bir hal ile onu karşılar. Onun bu hali, Halid'de çok derin izler bırakmış olmalı ki: "... *önünde duruncaya kadar bana bakıp tebessüm ediyordu..*" ifadeleriyle, bu çok mühim anı, hiç unutamadığını belirtir.

Selâm ve biat merasimi sona erince, Rasûlullah'ın tebessümüne mazhar olan Halid, yapmış olduklarının bağışlanması için Makâm-ı Mahmud'un sahibinden dua buyurmasını niyaz eder. İslâmiyet'i kabul eden herkesin, daha önceki günahları bağışlanır, umumî prensibini kendisine tebliğ eden Hz. Peygamber önünde büyük kumandan, İslâm'ın istikbaldeki kılıcı Seyfullah Halid nazlanır, bir manâda hususî muamele talebinde bulunur, Hz. Muhammed'in mübarek yüzündeki tebessüm, ona bu fırsatı verir, kendisini, onun ağzından bağışlanmış, affedilmiş görmek ister de ısrar eder:

"Öyle de olsa Yâ Rasûlallah! Dua buyursanıza!" diyebilecek bir halde bulur kendisini. Niyazına cevap da alır:

"Ey Allahım! Senin yolundan alıkoymak hususunda, daha önce yaptıklarından dolayı Halid'i bağışla!" ifadesiyle Peygamber Efendimiz'in duasına mazhar olur ve diğer sahâbîler arasındaki şerefli yerini alır.

Hz. Peygamber, Halid ve iki arkadaşının Mekke'den gelip müslüman olmalarından dolayı son derece memnun ve müteHassis olur. Onun peygamberlik hayatı, son iki yılı hariç, hep

hemşehrileri Kureyşliler'le mücadele içinde geçmişti. Kureyş'i ve dolayısıyla da putperestliği çökerten üç kişinin bu ihtidaları üzerine, mübarek ağızlarından:

"Kureyş, ciğerparelerini size attı" sözleriyle hissiyatını Ashabına açıkladı. [192] Esasen Mekke, bu üç şahsiyetin müslüman olmalarıyla "fethedilmiş şehir" oldu.

Bu ihtida, saf ve ordugâh değiştirme, hiç şüphe yok ki; en fazla Halid b. Velid'in kendi hayrına olmuş; adı, İslâm tarihinin altın sayfalarında yer almış; dünya ve ahiret saadetiyle birlikte, ebediyete kadar yâd edilmesine vesile olmuştur. Bu ihtida, aynı zamanda, en fazla İslâm davetinin sahibi, rahmet ve savaş Peygamberi Rasûlullah Efendimizi sevindirip memnun etmiş; sürûrunu dile getirirken hem Rabbine hamdetmiş hem de Halid'in aklını ve şahsiyetini medhetmiştir:

"Seni hidayete eriştiren Allah'a hamdederim; ben, senin aklını farkediyor ve onun seni, ancak hayra teslim edeceğini düşünüyordum!.."[193]

HZ. PEYGAMBER'İN EMRİNDE HALİD B. VELİD

Halid b. Velid Hazretleri, artık Medine'de, Rasûlullah'ın emrindedir. Emrindedir diyoruz çünkü o, kahraman bir asker ve büyük bir kumandan olarak hayatını hep savaşlarla geçirmiştir. Onun siyaset, ilim veya ticaretle hemen hiç uğraşmadığını görüyoruz. Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'deki kendi evinin çok yakınında bir evi Halid b. Velid'e ikta olarak verdi. Burası, Hârise b. Numan'ın babalarından kendisine miras kalmıştı ve Hz. Peygamber'e hibe etmişti. Ensar'ın ileri gelenlerinden birisi olan

---

[192] ez-Zübeyrî, 251, 320, 409; İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 428; Diyarbekrî, II, 67

[193] Halid b. Velid'in müslüman oluşu ve onun etrafındaki çeşitli yorumlar için bkz. Akkâd, s. 791-801; Arcun, s. 36-45; Şelebi, s. 57-61

Hârise b. Numan Medine'de Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'sindeki hücrelerine yakın bir yerde bu şekilde birçok eve sahipti. O, ihtiyacı oldukça bu evlerden birisini Hz. Peygamber'e hibe ederdi. Onun bu şekildeki davranışı üzerine Hz. Peygamber: *"Evlerini bize tahsis etmesinden dolayı Hârise'den utandım"* buyurmuştur.[194] Hz. Peygamber'in Halid'e ikta ettiği Butayha'daki bu evinin arkasında da Amr b. el-Âs'ın evi bulunuyordu. Halid b. Velid, bu evin darlığından Hz. Peygamber'e şikayet etti; bunun üzerine Rasûlullah ona şu tavsiyede bulundu: *"Binayı semaya doğru yükselt; Allah'tan da genişlik iste!"*

Halid bu evini, satılmamak ve hibe edilmemek üzere habsetti; yani vakfetti. İbn Şebbe (öl. 262/876), Halid b. Velid'in kırk kadar çocuğunun Suriye'de taundan ölmüş olduklarından, bu evin, onun akrabalarından Benî Eyyub b. Seleme'nin elinde bulunduğunu haber verir. Semhudî (öl. 911/1506) ise, zamanında bu evin yerinde, Ribatu's-sebil bulunduğunu; oradaki diğer evlerden farklı olarak bu evin yerinin küçük olduğunun anlaşıldığını ve Halid b. Velid'in bunun için evinin dar geldiğinden şikayet ettiğini zikreder.[195]

Hz. Peygamber'in çevresinde, yaşları, muhitleri, nesepleri, mizaç ve ahlâkları, akılları ve güçleri, dini anlamaları ve kavramaları birbirinden farklı, kadın-erkek, genç-olgun, çocuk-ihtiyar birçok kimse bulunuyordu. Onların bu farklılıkları, Hz. Peygamber'in ufkunun genişliğine ve şahsiyetinin çok yönlü oldu-

---

[194] İbn Sa'd, III, 488

[195] Halid b. Velid'in evi için bkz. İbn Sa'd, IV, 253; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere,* I, 243-244; Semhudî, *Vefau'l-Vefâ bi-Ahbârı Dâri'l-Mustafa,* I, 527; Yakut, *Mu'cem,* I, 450; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II, 1106. Halid b. Velid'in çocukları üzerinde ileride durulacaktır; onun Medine'ye hicretinden sonra, ailesi ve çocuklarının da hicret edip Medine'ye gelmiş olmaları gerekir. Ancak biz kaynaklarda bu hususta bilgi bulamadık.

ğuna ve bütün bir cemiyeti kavrayıp kucaklayabildiğine en büyük delildir. İnsan, onun etrafındaki şahsiyetleri yakından tanıdıkça, onları hidayete davet eden, kendilerini Kur'an esasına göre Allah'ın ahlâkı ile terbiye eden o yüce şahsiyetin büyüklüğünü daha iyi anlamaktadır.

Hz. Peygamber, etrafındaki insanları en iyi şekilde takdir eder ve değerlendirirdi. Terbiye halkasına girenleri, fıtratlarında meknuz olan kabiliyetleri istikametinde yetiştirmeye ve geliştirmeye; bildikleri, yetiştikleri ve beceri sahibi oldukları sahalarda istihdam etmeye itina ederdi. Halid b. Velid, bu sahadaki örneklerin en câlib-i dikkat mümessillerinden birisidir. Hz. Peygamber'in Halid'i takdir edip değerlendirmesi, ayrı bir mucize kabul edilmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, henüz gücünü göstermeden, askerî hizmetlerini ortaya koymadan önce onu takdir edip yüceltti ve ona "Seyfullah" (Allah'ın Kılıcı) adını verdi. O, bu lâkabı, birkaç yıllık askerî muvaffakiyetleri sonucunda hakedecekti. Ancak Hz. Peygamber ona bu lâkabı, biraz sonra geniş bir şekilde ele alacağımız Mûte savaşından sonra, Medine'deki Ashabın bu seriyyeye iştirak edenleri "Fürrâr" (Kaçaklar) diye kızgın bir şekilde karşıladıkları sırada verdi. Bir başka ifade ile Halid, henüz büyük askerî zaferlerini gerçekleştirmeden, Hz. Peygamber tarafından bu unvana lâyık görüldü.

Halid b. Velid, üç yıl bir ay kadar zaman süresince Hz. Peygamber'in emrinde, sohbetinde bulundu. Bu çok kısa denilebilecek zaman içerisinde, Hz. Peygamber kendisine küçük büyük birçok iş havale etti; müslüman olduğundan itibaren ona inandı ve güvendi. Bu hususta tasrih edilmesi gereken en mühim husus, müslüman olur olmaz onun, Hz. Peygamber tarafından, İslâm ordusunun süvari birlikleri kumandanlığına getirilmesidir.[196]

---

[196] İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 428; ez-Zübeyrî, 320, İbnü'l-Esir, *Üsd,* II, 93; Arcun, s. 42

Gerçekten Halid'in, müslüman olmasından itibaren, başkumandanlığını Hz. Peygamber'in yaptığı gazvelerde, İslâm ordusunun süvari birliklerinden birisinin kumandanlığını yaptığına; bu vazifenin tabiî icabı olarak da aynı zamanda öncü birliği kumandanı şeklinde vazife gördüğüne şahit olmaktayız. Bu husus, onun Kureyş kabilesindeki e'inne vazifesinin İslâm ordusunda aynen devam ettiğini gösterir. Diğer taraftan Hz. Peygamber onu, seriyye kumandanı olarak da birçok defa vazifelendirdi. O, hiçbir gazve veya seriyyeden geri kalmadı; yüklendiği bütün askerî vazifelerde, Hz. Peygamber'in emir ve rızasına uygun hareket etmek gayretinde oldu. Halid b. Velid'in müslüman olarak iştirak ettiği ilk savaş, Mûte seriyyesidir. O bu sefere bir asker olarak iştirak etmiş; kumandan olarak Medine'ye dönmüştür.

Başta Mûte olmak üzere, Halid b. Velid'in askerî faaliyetlerine geçmeden önce, onun Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında zikredilmesine kısaca temas etmek istiyoruz. Bazı araştırmalarda, Halid'in Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında zikredildiğini; hatta merhum Ömer Nasuhî Bilmen tarafından, Hz. Ebû Bekir zamanında Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur'an-ı Kerîm'i toplamakla vazifelendirilmiş encümende yer aldığının nakledildiğini görüyoruz.[197] Buna karşılık bazı kaynaklarda onun ismi, Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında zikredilmemekte; hatta meselâ Belâzurî, onun adını okuyup yazma bilen Kureyşliler arasında bile saymamaktadır.[198] Bunun yanında bazı kaynaklarda, Halid'in yalnızca Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında yer aldığını;

---

[197] Halid'in vahiy kâtibi olduğunu zikredenler: Bilmen, *Tefsir Tarihi,* I, 22; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* s. 53; Osman Keskioğlu, *Kur'an* Tarihi, s. 87; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati,* s. 162, 170; aynı yazar, *Sonsuz Mucize Kur'an,* s. 100

[198] Halid'i, Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında zikretmeyenler: Belâzurî, *Futûh,* III, 580; aynı müellif, *Ensabu'l-Eşraf,* I, 531-532; Cehşiyârî, *Kitabu'l-Vüzerâ ve'l-Küttab,* 12-14; İbn Hazın, *Cevâmiu's-Sîre,* s. 26; İbnü'l-Cevzî, *Telkîh,* s. 80-81

vahiy kâtibi olarak zikredilmediğini tespit ediyoruz.[199] Halid b. Velid Hazretlerinin vahiy kâtibi olduğuna dair sarih bir rivayeti tespit edemedik; bu hususta bütün kaynakları da tarayamadık. Ancak tespit edebildiklerimize göre, onun Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında yer aldığını ifade ve bu hususta, İbn Kesir'in, Hz. Peygamber'in kâtiplerine tahsis ettiği yerde, Halid'in, Hz. Peygamber'in bazı mektuplarını yazmasını haber veren rivayetini de hatırlatmakla yetineceğiz.

Halid b. Velid Mûte'de

Medine'ye hicretinden üç ay sonra, İslâm dininin yayılması ve müdafaası yolunda, asker ve kumandan olarak neler yapabileceğini isbat için Halid b. Velid'in önüne bir fırsat çıktı. Halid'in müslüman olarak iştirak ettiği bu ilk savaş Mûte seriyyesidir.[200] Seriyyenin tarihi, 8 yılı Cemaziyelevvel ayıdır (Ağustos-Eylül 629).

Hz. Peygamber, Bizans'a bağlı Busrâ valisine bir mektupla elçisi el-Hâris b. Umeyr el-Ezdi'yi göndermişti. Elçi Mûte'ye varınca, Bizans'ın bir diğer valisi Şurabbil b. Amr el-Ğassanî tarafından yakalanmış ve Hz. Peygamber'in elçisi olduğu anlaşılınca da öldürülmüştü. el-Hâris, Hz. Peygamber'in öldürülen tek elçisi olduğundan hadise, Rasûlullah'ı son derece üzmüş ve müteessir etmişti.[201]

---

[199] Halid'i Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında zikredenler: İbn Kesir, V, 343-344; bütün kâtipleri için de bkz. s. 339-355; İbn Kayyım, *Zâdü'l- Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd,* I, 29-31; İbn Seyyidi'n-Nas, II, 315-316; Diyarbekrî, II, 181- 182; el-Âmirî, *Behcetü'l-Mehafil ve Buğyetü'l-Emâsil,* II, 161; Kettânî, *Kitabu't-Terâtibi'l-İdariyye,* I, 115; el-A'zamî, s. 60-62

[200] Hz. Peygamber'in bizzat iştirak etmediği savaşlara "seriyye" denilmesine rağmen, bazı kaynak ve araştırmalarda, Mûte savaşına "gazve" denildiğine şahid oluyoruz. Bu hususta, belki de bu seriyyenin üç bin kişilik bir ordu ile yapılmasından dolayı bu şekilde zikredildiğini düşünebiliriz; bkz. Vakıdî, *Megâzî,* II, 755; İbn Hişam, II, 373; Yasin Süveyd, s. 143

[201] Vakıdî, *Megâzî,* II, 755-756; İbn Sa'd, II, 128

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in elçisiyle kendisine mektup gönderdiği Busrâ valisinin ne adı, ne Arap veya Rum olduğu ve ne de mektubun muhtevası zikredilmektedir. Ancak bazı muahhar kaynaklarda elçinin Şam'a Rum Kayserine veya Busrâ valisine gittiği ve mektubu da ona götürdüğü şeklinde iki ayrı haber yer almaktadır.[202]

Bazı müsteşrikler, Mûte seriyyesinin hangi sebepten hazırlandığı hususunda değişik ve yanlış görüşler ileri sürmüşlerdir. İtalyan müsteşrik Caetani, İbn İshak'ın bu seferin sebebini zikretmemiş olmasını ileri sürerek, yukarıda Vakıdî tarafından rivayet edilen Hz. Peygamber'in elçisi el-Hâris'in öldürülmesinin bu seriyyenin sebebi olduğunu şüphe ile karşılamaktadır. O ayrıca, Hz. Peygamber'in H. 6 yılında iki elçi göndermiş olduğunu ileri sürerek, aynı kimseye yeni bir elçi daha göndermesini doğru bulmayıp Vakıdî'nin bu haberini reddeder, Sâsânî istilasından sonra Suriye'de bir Ğassanî idaresinin varlığından bile söz edilemeyeceğini iddia eder, arkasından da:"... *barbar zamanlarda bile bir sefirin katli o kadar büyük bir cinayet telakki edilir ki Vakıdî'nin hikayesi doğru olsa bile nasıl olup da İbn İshak'ın bunu meskût geçtiğine hayret etmemek kabil değildir...*" şeklinde görüşlerini ortaya koyar.[203]

Müsteşrik De Goeje ise, Mûte seferinin sebebi için çok farklı bir gerekçe uydurur, ona göre, Hz. Peygamber, yakında Mekke'ye hücum edeceği için, Mûte ile Kudâ'aların dağlık ülkelerinde yapılan ve Meşrefiyye denilen kıymetli kılıçlardan çok miktarda ele geçirmeyi arzu ettiğinden dolayı bu seferi hazırlamıştır.[204]

---

[202] İbn Abdilberr, *İstîâb,* I, 297-298; İbn Seyyidi'n-Nas, II, 153; ayrıca krş. Hamidullah, *İslâm Peygamberi.* I, 359

[203] Caetani, V, 227-228

[204] De Goeje, *Mémoire sur la Conquéte de la Syrie*, s. 5

Bu arada bir hıristiyan-arap olan Lübnanlı müsteşrik Hitti, Mûte savaşının zahirî sebebini zikrettikten sonra, aşağıdaki ifadeleriyle, bir taraftan De Goeje'nin görüşlerini aynen tekrar ederken, diğer taraftan da, bu seferin arzettiği ehemmiyeti kendi dinî anlayışına göre şu şekilde ortaya koymaktadır:

"*... Gerçekte diğer bir gaye de Mekke'ye karşı vukuu muhtemel bir askerî seferde kullanılmak üzere Mûte ve komşu şehirlerde imal edilen Meşrefiyye adı verilen makbul ve değerli kılıçlardan temin etmekti. Bu, tabiatıyla sınır bölgelerde yaşayan meskûn ahâliye karşı tertiplenen mûtad seferlerden biri olarak tefsir edilmişti. Fakat aslında bu, Bizans imparatorluğu'nun başşehri mağrur Kostantiniyye'nin (İstanbul) 1453 yılında, o devrin İslâm şampiyonları olan Türk'lerin eliyle fethedildiği ve Hıristiyan dünyasının en parlak katedrallerinden biri olan Ayasofya'nın duvarlarındaki İsâ tasvirlerinin yerini Allah ve Muhammed (s.a.s) yazılarının aldığı bir devre kadar bitip tükenmek bilmeyen bir mücadelede çekilen ilk silah olmuştu.*"[205]

Caetani'nin iddialarına temel teşkil eden husus, İbn İshak'ın rivayetlerinde, bu seferin sebebinin zikredilmemesidir. Gerçekten İbn Hişam, İbn İshak'ın rivayetlerine istinaden kaleme aldığı kitabında, bu seferin sebebini zikretmemiştir. Ancak bu husus, Hz. Peygamber'in elçisinin öldürüldüğünü haber veren Vakıdî'nin rivayetinin yanlış olduğunu veya kabul edilmemesi gerektiğini göstermez. Bilindiği üzere İbn İshak'ın eseri, tam olarak bize intikal etmemiştir ve İbn Hişam onun eserini, bazı kısaltmalardan sonra kitabına almak suretiyle bize ulaştırmıştır.[206] Bura-

---

[205] Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, I, 224

[206] Bu hususta İbn Hişam'ın kendi ifadelerine bakılabilir; *es-Siretu'n-Nebevîyye* I, 4; ayrıca, İbn İshak'ın eserinde olup da İbn Hişam'ın kitabına almadığı birçok örnek için, Muhammed Hamidullah'ın çok eksik bir nüshasını neşrettiği

da göz önüne alınması gereken diğer bir nokta, Hz. Peygamber'in gönderdiği elçilerin, Hz. Peygamber'e gelen heyetlerin ve bazı seriyyelerin, İbn Hişam'ın eserinde çok eksik ve muhtasar bir şekilde yer almasına mukabil, aynı konuların, Vakıdî ve bilhassa İbn Sa'd'ın eserlerinde çok daha geniş ve sayı bakımından fazla olmasıdır. Bundan dolayı, çok mühim de olsa bazı haberlerin İbn Hişam'ın eserinde bulunmaması, ne o hadiselerin vuku bulmadığına ve ne de İbn İshak'ın bunları zikretmediğine delil teşkil eder. Diğer taraftan İbn Sa'd, bu seriyyenin sebebini zikrederken, "dediler" ifadesine yer vererek, Hz. Peygamber'in elçisinin öldürüldüğünü anlatmaktadır. Onun bu ifadesi, haberin yalnızca Vakıdî yoluyla değil, başka râviler yoluyla da geldiğini gösterir.[207]

Hz. Peygamber'in aynı kimseye yeni bir elçi göndermesi ise, Caetani'nin zan ve iddia ettiği gibi "gayr-i mümkin" de değildir. Sâsânî istilasından sonra, Suriye'de bir Ğassânî valisinin varlığından söz edilemeyeceği iddiası da doğru değildir. Hatta tam tersi, 628 yılında, Hz. Peygamber'in Suriye'ye müteveccih İslâmiyet'i tebliğ faaliyetlerinin çok geniş bir şekilde devam etmesinin ciddi sebepleri vardır. O sıralarda, Hudeybiye musalahası gerçekleştirilmiş; Hayber ve çevresi İslâm topraklarına ilhak edilmiştir. Asıl mühim gelişme, Bizans-Sâsânî imparatorlukları arasındaki savaşların, Bizans devleti lehine sonuçlanmasıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Bizans ve Sâsânî devletleri arasındaki milâdî 611 yılında başlayan siyasî ve askerî mücadele ve savaşları çok yakından takip etmiş ve neticelerine göre de bazı faaliyetlere teşebbüs etmiştir. Bu noktadaki Rasûlullah'ın dikkat ve alâkası,

---

İbn İshak'ın bugün elimizdeki kısmında yer alan farklılıklara da bakılabilir; *Siretu İbn İshak,* Cedvelu'l-mukârene, s. 319-322

[207] İbn Sa'd, II, 128

tâ Mekke devrinde başlamıştır. O devirde, Bizans'ın Sâsânîlere mağlub olması üzerine, Mekke'deki müşrikler, tabiî olarak ateşperest İranlılar safında yer alıp tıpkı mecusîlerin kitap ehli Bizans'a üstün geldikleri gibi müslümanlara üstün geleceklerini söylemeye başlamışlardı. Bunun üzerine Rum suresi nâzil olmuş; Hz. Ebû Bekir de müşrik Übeyy b. Halef ile, Bizans'ın Sâsânîlere karşı on yıl içerisinde galip geleceğine iddiaya girmişti.

Milâdî 611-619 yılları arasındaki savaşlarda, Sâsânîler, Bizans'ı birkaç defa mağlup etmiş ve bu savaşlar sonucunda, Suriye, Antakya, Tarsus, Filistin ile Kudüs'ü, İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu ve Mısır'ı işgal etmiştir. 622 yılından itibaren ise, bu defa Bizans Kayseri Heraklius, birçok savaşta başarılı sonuçlar alarak nihayet Ninova'da (Musul civarı) Aralık 627 tarihinde Sâsânîler'i kesin bir şekilde mağlup etmiştir. Bu tarih, Hudeybiye musalahasından birkaç ay öncedir ve Kur'an-ı Kerîm'in açık seçik bir mucizesinin zuhurudur. Hz. Peygamber'in bu iki devlet başkanına, ayrı ayrı İslâm'a davet mektupları göndermesi işte bu son savaştan sonradır. Bu sırada Suriye'de Bizans hakimiyeti de yeniden başlamış ve eski düzene geçilmiştir. Suriye ve Filistin'de çeşitli Hıristiyan-Arap kabile reisleri, Bizans'a bağlı yarı müstakil veya bu devletin valileri durumunda idiler. İşte Hz. Peygamber'in Suriye'ye müteveccih faaliyetleri, İslâm'a davet mektupları göndermeye başlaması bu safhadadır. Ancak Caetani, Hz. Peygamber'in bütün beşeriyete peygamber olarak gönderilmiş; ve başta Arabistan olmak üzere bütün komşu devletlere ve bölgelere İslâm'ı tebliğ için gayret sarfetmiş olduğunu bir türlü kabul etmek istememesinden kaynaklanan peşin hükümlerle hadiseleri değerlendirmiştir.[208]

---

[208] Bizans-Sâsânî savaşları ve Müslümanların tavrı için bkz. Taberî, *Tefsir*, XXI, 11, vd.; Elmalılı, V, 3793 vd.; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, 248 vd.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 81 vd.

De Goeje'nin iddiası ile, bu iddiayı P. Hitti'nin gerçek bir sebepmiş gibi tekrar etmesi, tamamen uydurma ve yakıştırmadır. Bir defa bu tarihte (8 yılı Cemaziyelevvel), Hz. Peygamber ile Kureyş arasındaki Hudeybiye musalahası hükümleri yürürlükte bulunuyordu. İslâm'ı ve Kur'an'ı tanımayanlar ve kabul etmeyenlerin, Hz. Peygamber'in sözüne bağlı kaldığını anlayabilmeleri mümkün değildir. De Goeje bu iddiasını yazarken, hiçbir kaynak gösterememiş ve bu bölgede iyi kılıç imal edilmesine dair haberin peşine düşerek bu gülünç iddiayı ileri sürmüştür, Hitti de onun peşinden gitmiştir. Ancak, Hitti'nin Mûte savaşını, İslâm-Hıristiyan mücadelesinde, "çekilen ilk silah" olarak anlaması doğrudur ve bu mücadeleden müslümanların zaferle çıkmış olduklarını, istiskal ile karışık bir ifade ile de olsa, itiraf etmesi; bu arada bilhassa ilây-ı kelimetullah için cihad etmiş olan Türkler'in İstanbul'u fethetmelerini ve Ayasofya'nın bu fethin bir nişanesi olarak camiye çevrilmesini, içi burkularak ifade etmesi dikkat çekicidir. Burada bizim için mühim olan husus, Bizans ile Müslümanlar arasında asırlar sürecek olan silahlı mücadelelerin Mûte savaşı ile Hz. Peygamber tarafından başlatılmış ve Türkler tarafından 1453'de bu devletin yıkılması ile sonuçlandırılmış olmasıdır. Ayrıca, Halid b. Velid'in bu ilk savaşta, aşağıda görüleceği üzere, çok aktif bir rol oynamış olduğudur.

Bazı araştırmalarda, Mûte seferinin sebepleri arasında, Hz. Peygamber'in H. 8. yılın Rebiülevvel ayında, on beş kişilik bir heyetle Ka'b b. Umeyr el-Gıfârîyi, Belkâ'ya bir gecelik mesafedeki Zatu Atlah'a göndermesi de zikredilmektedir. Bu heyet mensupları, bölge halkını İslâm dinine davet etmek için gitmişlerdir. Ancak oka tutularak hepsi şehid edilmişler, yalnızca yaralı olarak kurtulan Ka'b Medine'ye dönebilmişti. Müslümanların maruz kaldığı felâkete üzülen Hz. Peygamber, onların üzerine bir ordu

göndermeyi düşünmüş; ancak bölge halkının başka yere gittiklerini öğrenince bundan vazgeçmişti.[209]

Böylece Mûte seferinin, bir taraftan Hz. Peygamber'in şehid edilen elçisinin, diğer taraftan Zatu Atlah'ta öldürülen müslümanların, devletler hukukunu açık bir şekilde ihlâline karşı mukabelede bulunmak üzere hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu sefer ile Hz. Peygamber, İslâm dininin düşmanlarına, müslümanların zaaf içerisinde olmadıklarını, mağlubiyete ve bu şekildeki tehditlere boyun eğmeyeceklerini; ayrıca İslâm davetine devam edileceğini göstermeyi hedef almıştı.

Hz. Peygamber üç bin kişilik bir ordu hazırladı ve kumandanlığa da Zeyd b. Hârise'yi tayin etti; Zeyd öldürüldüğü takdirde Cafer b. Ebû Tâlib'in; o da öldürülürse Abdullah b. Revâha'nın kumandan olmasını emretti. Abdullah da öldürülürse, seriyyeye katılanların, aralarından razı olacakları birisini başa geçirmelerini istedi. Mûte seriyyesine, diğer savaşlarda pek rastlanılmayan bir şekilde, Hz. Peygamber'in üç kumandan tayin etmesinden dolayı *Ceyşu'l-umerâ (Emirler Ordusu)* adı da verilmiştir.[210] Halid b. Velid, birçok Muhacir ve Ensar gibi, bu savaşta asker olarak bulunuyordu. Hz. Peygamber, onun askerî dehasını ve savaş kabiliyetini bilmesine rağmen kumandan tayin etmedi; o da buna itiraz etmedi.

Hz. Peygamber, elçisinin öldürüldüğü yere kadar ilerlemelerini; oradakileri İslâmiyet'e davet etmelerini; kabul ettikleri takdirde savaşmamalarını; aksi takdirde Allah'a sığınıp onlarla sa-

---

[209] Zatu Atlah için bkz. Vakıdî, *Megâzî*, II, 752-753; İbn Sa'd, II, 127-128; Yakut, *Mu'cem*, I, 218. Bu vakayı Mûte seferinin sebepleri arasında zikredenlere örnek olmak üzere de bkz. Arcun, s. 51; Yasin Süveyd, s. 143; Caetani, V, 228-229; Köksal, VIII, 51

[210] İbn Sa'd, VII, 395

vaşmalarını emretti. Bu arada, sözlerinde durmalarını, aşırı gitmemelerini; çocukları, kadınları, yaşlıları ve manastırlara çekilmiş münzevîleri öldürmemelerini; hurmalıklara zarar vermemelerini, ağaçları kesmemelerini ve binaları yakmamalarını da tenbih ve vasiyet etti. [211]

Ordu Medine'den ayrıldı ve kuzeye doğru ilerleyip Vadîlkurâ'ya vardı. Hz. Peygamber'in elçisini öldüren Şürahbil b. Amr el-Ğassânî müslümanların kendisine doğru gelmekte olduklarını, gönderdiği casusları vasıtasıyla öğrenince, kardeşi Sedûs'u (veya Vebr'i) bir ordunun başında gönderdi; yapılan savaştan sonra Sedûs öldürüldü; bunun üzerine Şürahbil, korkup kalesine sığındı. Müslümanlar yollarına devam ettiler, Maân'a ulaştılar ve orada ordugâh kurup konakladılar. O sırada, Bizans İmparatoru Heraklius'un, Beliyy kabilesinden Mâlik b. Zâfile (veya Râfıle)[212] kumandası altında, Behrâ, Vâil, Bekr, Lahm, Cüzam gibi Arap kabilelerinden müteşekkil yüz bin kişilik bir ordunun başında Meâb'a geldiğini haber aldılar.

---

[211] Vakıdî, *Megâzî,* II, 758 ; İbn Sa'd, II, 128; Vakıdî, Hz. Peygamber'in sefere gönderdiği sırada ordu mensuplarına tavsiye ve emir mahiyetindeki uzunca bir başka talimatını da bu seriyyeye ait haberler arasında zikretmektedir *(Meğâzi,* II, 757-758). Aynı metin, Müslim tarafından da rivayet edilmiştir (*Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer,* no: 1731). Ancak biz, bu ikinci metnin, Mûte seferiyle ilgili olmadığına burada dikkati çekmek istiyoruz. Çünkü bu metinde, gayr-i müslimlerden, müslüman olmayı kabul etmedikleri takdirde, "cizye" ödemelerinin teklif edilmesi istenilmektedir. Halbuki cizye alınmasını emreden Tevbe, 29 âyeti, 9 yılında, Tebûk seferi esnasında nâzil olmuştur. Esasen bu metinde, ne Mûte'nin ve ne de Zeyd b. Hârise'nin adı geçmektedir. Hz. Peygamber'in daima tatbik edilmiş olan bu emir ve tavsiyeleri, daha sonraki döneme aittir ve yukarıda zikrettiğimiz hususlar ile benzerlik arzetmektedir. Ancak, cizye teklifi, yukarıdaki metinde yer almamaktadır.

[212] İbn Hişam, II, 381-382

Kaynaklarda, müslümanların Şürahbil'in yüz bin, Heraklius'un da yine yüz bin olmak üzere, iki yüz bin kişilik bir düşman ordusu ile karşı karşıya kaldıkları haber verilmektedir. Bu rakamın çok mübalağalı olduğunu ifade eden araştırıcılar yanında, bazı rivayetlerde, düşman ordusunun iki yüz elli bin olduğuna dair haberlerin bulunduğuna da işaret edelim. Bu noktada biz, düşman ordusunun sayısı üzerinde değil de, Bizans imparatorunun büyük bir ordu ile orada bulunmasının sebebi üzerinde durmak istiyoruz.

İslâm kaynaklarında, Mûte savaşının sebebi zikredilirken, Bizans ordusundan hiç bahsedilmemektedir. Esasen Hz. Peygamber de bu orduyu, Bizans ordusu ile savaşmak için göndermemişti. Bizans ordusunun bu savaşta yer alması hususunda Muhammed Hamidullah: "*... Şayet Bizans imparatoru, Şürahbil'in yardımına geniş takviye kuvvetleri göndermemiş olsaydı, olay, mahallî bir vak'a olarak kalacaktı...*" diyerek, Heraklius'un Şürahbil'e yardım için bu orduyu gönderdiğini ifade etmektedir.[213] Aynı yazar, o sırada Bizans ordusunun hazır bir halde bulunmasını ise şu şekilde izah etmektedir: "*...İranlılar'la savaşmak üzere esasen toplanmış bulunan Bizans askerî birlikleri henüz kışlalarına dönmüş değillerdi; bu yüzden imparator, Ğassânîler'in yardımına koşmak üzere hazır yüz bin mevcutlu bir ordu sahibiydi...*" [214]

Yukarıdaki ifadelerden, Heraklius'un müslüman ordusunun geldiğini öğrenince bir ordu hazırlamadığı; Sâsânîler'le yapılan savaşlardan sonra Bizans ordusunun henüz kışlasına dönmediği; ve imparatorun ordusunu, Şürahbil'in yardımına gönderdiği anlaşılmaktadır. Ancak burada bir noktayı açıklamak gerekiyor.

---

[213] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 358

[214] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 364

Şöyle ki, Bizans-Sâsânî savaşlarının sonuncusu, Aralık 627 tarihinde, Ninova'da Bizans'ın kesin zaferi ile sonuçlanmış bulunuyordu. Mûte savaşının vuku bulduğu tarih ise, 8. Hicrî yılın Cemaziyelevvel ayı, Ağustos-Eylül 629'dur, yani son savaş tarihinden bu savaş tarihine kadar bir yıl sekiz ay geçmiştir. Bu, uzun bir süredir ve Bizans ordusunun kışlasına dönmemesiyle izah edilmemelidir. Bu hususta Bizans tarihini araştıranların verdikleri bir haber, Heraklius'un o sırada Filistin'de bulunuş sebebini açık bir şekilde ortaya koymaktadır ve İslâm kaynaklarında yer alan Mûte savaşının tarihine de uygun düşmektedir. Bu habere göre, Heraklius, Ninova savaşından sonra İstanbul'a döndü; bir süre sonra da karısı Martin ile birlikte Kudüs'e gitti ve bu şehre Mart 630'da ulaştı. Bu tarih, Mûte savaşından beş ay kadar sonraya rastlar. Heraklius'un Kudüs ziyaretinin sebebi ise şöylece anlatılmaktadır: Sâsânîler, Kudüs'ü işgal ettiklerinde, oradaki büyük kilisenin haçını alıp götürmüşlerdi. Heraklius Ninova'da savaşı kazanınca bu haçı İranlılar'dan geri almış ve ordusu ile birlikte onu yerine koymak üzere Allah'a nezrettiği şükür ziyaretini yerine getirmek için orada bulunuyordu. İstanbul'dan çok Antakya'da ikameti seven Heraklius'un Kudüs'e 630 yılı Mart ayında girmiş olmasını da tabiî karşılamak gerekir; çünkü hıristiyanların Paskalya kutlama tarihleri, Mart ayının 14. gününü takip eden pazar günüdür.[215]

Bizans ordusu ile böylece karşı karşıya kaldıklarını öğrenen müslümanlar, Maân'da iki gün kaldılar ve ne yapacaklarını müzakere ettiler. Bazıları, Rumlar'ın büyük bir ordu ile gelmiş ol-

---

[215] Vasiliev, I, 252; Ostrogorsky, s. 96; Akkâd, s. 803-806; Yasin Süveyd, s. 144-145. Bu hususta, İbn Sa'd'ın verdiği bilgi de Bizans kaynaklarının haberlerini doğrulamaktadır; buna göre, Rum Kayseri Sâsânîler'e karşı üstün geldiği takdirde, İstanbul'dan Îlîya'ya kadar yalın ayak yürümeyi nezretmişti, *Tabakat*, I, 259; ayrıca bkz. Buhârî, *Cihad*, 102; Taberî, *Tarih*, I, 1561-2

duklarını Hz. Peygamber'e bildirmek gerektiğini; onun vereceği karara göre, ya geri dönmelerinin isteneceğini veya takviye için asker gönderilmesine ihtiyaç olduğunu söylediler. Müzakereler bu şekilde devam ederken, ordunun başına üçüncü olarak kumandan tayin edilmiş olan Ensar'dan şair sahabî Abdullah b. Revâha, ateşli bir konuşma yaparak, savaş için ne at ve silahın, ne de sayı üstünlüğünün ehemmiyeti olduğunu ifade ettikten sonra, düşmanla savaşmak gerektiğini, ya zafer kazanılacağını veya şehadetin kendilerini beklediğini söyledi. Onun bu konuşmasından sonra da savaşa karar verildi.

Ma'ân'dan ayrılan İslâm ordusu, Mûte'den önce Meşârif adlı köye vardıklarında Bizans ordusuyla karşılaştı; sonra savaşın cereyan ettiği Mûte'ye gitti ve orada savaş düzenine geçti. [216]

Zeyd b. Hârise kumandası altındaki İslâm ordusunun sağ kol kumandanı Kutbe b. Katâde; sol kol kumandanı ise Ensar'dan Ubâye (veya Abâye veya Ubâde) b. Mâlik idi.[217]

Savaş başlayınca önce Zeyd b. Hârise şehid oldu; sonra sancağı Cafer b. Ebû Tâlib aldı; o da kahramanca savaştıktan sonra şehid olunca sancağı Abdullah b. Revâha aldı; o da şehid oldu. Bu çalışmamızda, Halid b. Velid'in şahsiyeti üzerinde durmak ve onun bu savaştaki faaliyetlerine yer vermek istediğimiz için kaynaklarda yer alan bu üç kumandanın şehadetlerine dair haberler üzerinde burada daha fazla durmayacağız.[218]

---

[216] Mûte, Ürdün hududları içerisinde Lût gölünün güney ucunda ve doğuda verimli bir ovadır. İslâm coğrafya eserlerinde, Şam hududunda Belkâ'nın bir köyü olarak tanıtılan Mûte'de imal edilen kılıçlar pek meşhurdu. Ürdün hükümeti, bu savaşın yapıldığı yere bir cami yaptırmıştır; bkz. Bekrî, IV, 1172; Yakut, *Mu'cem*, V, 220; İbrahim Ekrem, s. 82

[217] İbn Hişam, II, 377; İbn Hacer, III, 635

[218] Mûte savaşının bütün teferruatının, ileride vereceğimiz eserlerden takip edilmesi mümkündür.

Hz. Peygamber'in tayin etmiş olduğu üç kumandan da şehid olunca, müslümanlar dağılmaya başladılar; düşman askerleri de onları takip ettiler. Kutbe b. Âmir, insanın yüz yüze çarpışarak öldürülmesinin, arkadan vurulup öldürülmesinden daha hayırlı olduğunu söyleyerek askerlerin kaçmasına mâni olmak istediyse de kendisini dinleyen olmadı.[219]

Bedir ehlinden Sâbit b. Akram,[220] Hz. Peygamber'in Zeyd b. Hârise'ye verdiği beyaz sancağı alıp kaçan müslümanların önüne geçti; sancağı yere dikerek:

- *Ey Ensar! Ey insanlar!* diye bağırmaya başladı; bunun üzerine askerler, onun etrafında toplandılar. Sâbit, etrafında toplananlara şu teklifte bulundu:

- *Ey müslüman cemaati! Aranızdan birisinin kumandanlığında anlaşınız!*

Müslüman askerler: *"O kimse sensin!"* diye karşılık verince Sâbit:

- *Bu işi ben yapamam!* diye kabul etmedi; sonra da Halid b. Velid'e baktı ve:

- *Ey Ebû Süleyman! Sancağı al!* diye bağırdı.

Mûte ordusunda müslüman bir nefer olarak ilk savaşına katılmış olan Halid b. Velid:

- *Ben sancağı senden alamam; çünkü sen, hem daha yaşlı ve tecrübelisin, hem de Bedir gazvesinde bulundun,* diyerek Sâbit'in bu teklifini kabul etmek istemedi. Onun bu cevabı üzerine Sâbit:

---

[219] Vakıdî, *Megâzî,* II, 763

[220] Vakıdî'nin eserinde, üç yerde bu isim "Erkam" olarak geçmiştir *(Meğâzi,* II, 760, 763, 764). Bize göre bu bir matbaa hatasıdır; çünkü, aynı eserin İndeks'inde (III, 1146), yalnızca "Sâbit b. Akrem" ismi yer almakta; "Sâbit b. Erkam" şeklinde bir ada rastlanmamaktadır, ayrıca bkz. İbn Hişam, II, 379; İbn Sa'd, IV, 253

- *Sancağı al ey Kahraman! Vallahi ben, onu sana vermek için almıştım,* dedi; sonra da müslümanlara dönerek:

- *Halid'in kumandanlığında anlaşıyor musunuz?* diye sordu. Onlar da "Evet" diye cevap verdiler. Müslümanların kendisi üzerinde ittifak etmelerinden sonra Halid b. Velid sancağı aldı. Böylece Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in tayin etmiş olduğu üç kumandanın şehid olmalarından sonra, müslümanların aralarından seçtikleri kumandan oldu.

Mûte savaşının yeni kumandanı Halid'in yaptıklarına ve savaşın devamına geçmeden önce, dikkatimizi çeken bir hususa burada temas etmek istiyoruz. İmam Buhârî *Sahîh'inde, "Düşmandan korkulduğu zaman, kumandan tayin edilmemiş olan kimsenin kendisini kumandan tayin etmesi"* başlığı ile bir "bab" açmış ve bu babın içinde, Halid b. Velid'in Mûte'de, Hz. Peygamber'in tayin ettiği üç kumandandan sonra, emir tayin edilmemiş bir kimse olarak, kumandayı ele aldığına dair bir hadis nakletmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, üç kumandanın öldürülmesi söz konusu olduğu takdirde, ordudakilerin kabul edecekleri bir kimseyi kumandan seçmeleri için Hz. Peygamber'in talimat verdiğine dair Vakıdî'nin naklettiği haberi, Buhârî'nin göz önüne alıp almadığının açık bir şekilde anlaşılamamasıdır. Şayet Hz. Peygamber'in bu talimatını var kabul etmişse, o zaman Halid'in kendi kendisine kumandan olduğu hükmü doğru olmasa gerekir; bu talimatın verildiğini kabul etmeden bu babı yazmışsa, o zaman Vakıdî'nin bu hususdaki rivayetini kabul etmediği anlaşılmalıdır.[221]

Halid b. Velid sancağı eline alır almaz düşman üzerine saldırmaya karar verdi. Vakit hayli geçmiş; akşam olmuştu; müslümanlar da dağılmış vaziyette idi. Halid'in çok kararlı bir şekil-

---

[221] Buhârî, *Cihad ve's-Siyer,* 183; Vakıdî, *Megâzî*, II, 756

de savaşmaya başlaması, düşman askerlerine tesir etti. Sağ kol kumandanı Kutbe b. Katâde, Hıristiyan-Araplar'ın kumandanı Mâlik b. Zâfile'yi öldürdü. Bu arada müslümanlar da Halid'in etrafında toplanıp düşman üzerine saldırdılar ve pekçok düşman askerini öldürdüler. Geceleyin savaşa ara verildi.

İbn İshak, Mûte savaşında Halid b. Velid'in faaliyetlerini çok kısa bir şekilde rivayet etmekle yetinmiştir. Ona göre Halid sancağı alınca orduyu geri çekti; düşmandan uzaklaştı; düşman da takipten vazgeçip ondan uzaklaştı; böylece iki ordu birbirinden ayrılmış oldu.[222]

İbn İshak'ın yukarıdaki haberini eserinde nakleden İbn Hişam, bu haberi kabul etmediğinden olsa gerekir, ez-Zührî'nin şu rivayetini eserine almak lüzumunu hissetmiştir:

"Müslümanlar Halid'i kendilerine kumandan tayin ettiklerinde, Allah onlara fetih nasib eyledi; Halid onların başında olduğu halde Rasûlullah'a döndü."[223]

İbn İshak'ın bu çok kısa haberine mukabil Vakıdî, Mûte savaşının devamını, bilhassa Halid b. Velid'in faaliyetlerini çok farklı bir şekilde anlatır. Onun rivayetlerinden anlaşıldığına göre Halid b. Velid, düşman ordusunun sayıca üstün oluşunu göz önüne alarak, o gece çok farklı bir stratejiyi uygulamaya karar verdi.[224] Buna göre Halid b. Velid, ordunun sağ kolundaki askerleri sola; soldakileri de sağ kola; öndekileri arkaya, arkadakileri de öne almak; bu değişiklik esnasında büyük gürültü çıkartmak, toz kaldırmak ve ordunun arka tarafını emniyete almak suretiyle, müslümanların geceleyin yardım aldıklarını düşmana hissettirmeyi ve onları korkutmayı planladı.

---

[222] İbn Hişam, II, 380

[223] İbn Hişam, II, 383

[224] Vakıdî, *Megâzî*, II, 764

Halid'in asıl hedefi, savaş gücü ve asker sayısı çok fazla olan düşmanın âni bir çevirme harekâtından müslümanları kurtarmaktı. Bunun için, sabahleyin erkenden, kumandanlığını kendisinin yaptığı merkezî birliklerin düşman üzerine çok süratli ve şiddetli bir şekilde saldırmasını emretti; müslümanlar hücuma başladılar ve o bölgedeki düşman askerlerini bozguna uğrattılar. O günkü savaş esnasında, Halid'in elinde dokuz kılıcın parçalandığı; geniş yüzlü bir yemen palasının elinde kalıp dayanabildiği rivayet edilmiştir.[225]

Bizans ordusu, karşılarında değişik askerleri görünce şaşırdılar, onların çok âni ve süratli hücumları üzerine de geceleyin yardım almış olduklarını düşünmeye başladılar. Halid'in bu taktiği onların maneviyatını sarsmış ve plan hedefine ulaşmaya başlamıştı.

Halid'in asıl hedefi, düşmanın maneviyatını sarstıktan ve çok şiddetli bir hücum ile onları korkutup yıldırdıktan sonra, İslâm ordusunu yok olmaktan kurtarmak, emniyet içerisinde geri çekmekti. Başında bulunduğu merkezî birlikler şiddetli bir şekilde savaşırken, sağ ve sol koldaki birlikler, ağır ağır geri çekilmeye başladı; sonra da merkezdeki birlikler geri çekildi. Düşman askerleri, müslümanları takip etmeye cesaret edemediler; Halid'in kendilerini çöle çekip orada savaşmak istemesinden endişe ettiler. Sonunda iki ordu birbirinden ayrıldı.

Mûte savaşına ait haberler, bunlardan ibaret değildir. Halid b. Velid'in hayatı ve şahsiyetini ele aldığımız bu eserde, Mûte savaşı, tahminlerimizin aksine, bizi çok fazla meşgul eden bir mevzu olmuştur. Bu savaşın bir zafer mi yoksa hezimet mi olduğu hususundaki rivayetler ile savaşa katılan askerlerin Medine'de Hz. Peygamber ve müslümanlar tarafından nasıl karşılandığına

---

[225] Buhârî, *Meğâzî*, 44; İbn Sa'd, IV, 253

dair kaynaklardaki birbirinden oldukça farklı haberler, değişik şekillerde anlaşılmış ve değerlendirilmiştir. Bu haberlerden, bilhassa Halid'i ilgilendirenler üzerinde durmak istiyoruz. Bu arada, kaynaklardaki farklı haberler ile bazı araştırıcıların değişik yorumlarını da ele almak suretiyle, bu savaşın daha iyi anlaşılmasına gayret edeceğiz. Önce, Mûte savaşının Medine-i Münevvere'deki akislerini ele alalım.[226]

Mûte savaşının ilk günü, üç kumandanın şehadetlerini Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'de Ashabına haber vermiştir. Rasûlullah'ın Ashabına haber verdiği hususlar arasında, Halid b. Velid'in kumandan oluşu da bulunmaktadır, o şöyle buyurmuştur:

"...Abdullah b. Revâha'dan sonra sancağı Halid b. Velid aldı. İşte şimdi tandır tutuştu (yani savaş kızıştı)" dedikten sonra iki parmağını kaldırdı:

"Ey Allah'ım! O, senin kılıçlarından bir kılıçtır! Ona yardım et!" diye dua buyurdu.[227]

İmam Buhârî, *Cami*'ine aldığı bir hadiste: "... *İbn Revâha'dan sonra sancağı, Allah'ın kılıçlarından bir kılıç aldı da Allah onlara fetih nasib eyledi"* şeklindeki rivayetiyle, Halid b. Velid'in, bu savaş esnasında, Hz. Peygamber tarafından "Seyfullah" (Allah'ın Kılıcı) diye anıldığını haber vermektedir.[228]

Yine Buhârî'nin rivayet ettiği bir başka hadiste, Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

---

[226] Mûte'de şehid olan üç büyük şahsiyeti alâkadar eden haberleri, bu çalışmamızın sınırlarını çok aşacağı için, hemen hiç ele almadığımızı hatırlatmak isteriz.

[227] İbn Sa'd, VII, 395

[228] Buhârî, *Meğâzî*, 44

"Sancağı Zeyd aldı, öldürüldü; sonra onu Cafer aldı, o da öldürüldü; sonra sancağı Abdullah b. Revâha aldı, o da öldürüldü. Bunları haber verirken, Rasûlullah'ın gözlerinden yaşlar akıyordu. Sonra sancağı, emir tayin edilmemiş olan Halid b. Valid aldı; ona fetih müyesser oldu."[229]

Mûte savaşının Hz. Peygamber tarafından Ashaba olduğu gibi haber verildiğini zikreden bir başka rivayete daha sahip bulunmaktayız. Buna göre, Ya'la b. Ümeyye, Mûte savaşının sonucunu haber vermek üzere Medine'ye Hz. Peygamber'in huzuruna geldi. O savaşın sonucunu anlatmaya başlamadan önce, Rasûlullah şunları söyledi:

- İstersen sen bana anlat, istersen ben sana haber vereyim! Bunun üzerine Ya'la, Hz. Peygamber'in kendisine haber vermesini istedi. Hz. Peygamber, Mûte'deki bütün gelişmeleri ona anlattı. Hz. Peygamber'i dinleyen Ya'la şunları söyledi: *Seni hak ile gönderene (Allah'a) yemin ederim ki, onlar hakkında zikretmediğin bir harf bile bırakmadın; onların durumu, anlattığın gibidir.* Onun bu cevabı üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

- Allah, benim için yeryüzünü kaldırdı da savaş yerinizi gördüm.[230]

Hz. Peygamber'in Mûte'deki gelişmeleri yakından takip ettiğini gösteren bu haberlerden sonra, Halid b. Velid kumandası altındaki ordunun Medine'ye dönüşünü ele alabiliriz. Düşman ordusundan ayrılan Halid, yolda bir kaleyi fethettikten sonra Medine'ye döndü. Hz. Peygamber ve müslümanlar, Mûte'den

---

[229] Buhârî, *Cenâiz*, 4; ayrıca bkz. yine Buhârî, *Cihad ve's-Siyer*, 7 ve 183; İbn Sa'd, VII, 395

[230] Musa b. Ukbe'nin bu rivayeti için bkz. İbn Kesir, IV, 247; İbn Seyyidi'n-Nas, II, 155-156; Diyarbekrî, II, 73; ayrıca bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 364

dönmekte olan orduyu karşılamak üzere, Medine'nin kuzeyindeki Cürf'e gittiler. Bazı kimseler, İbn İshak'ın rivayetine göre, Mûte'ye katılan askerlerin üzerine toprak serpip: *"Kaçaklar! Allah yolundan firar ettiniz"* diye onları protesto ettiler. Hz. Peygamber ise: *"Onlar kaçak değildirler; inşaallah tekrar hücum edeceklerdir"* diyerek bu protestoları doğru bulmadığını ifade etmiştir.[231]

Halid b. Velid'in kumandayı ele aldıktan sonraki gelişmeler ile ordunun Medine'de bazı kimseler tarafından "kaçaklar" diye karşılanmasının, Mûte savaşının mağlubiyetle sonuçlandığını gösterip göstermediği üzerinde durmak gerekiyor. Bu husus, yalnızca bizim dikkatimizi çeken bir nokta değildir. En eski ve muahhar kaynaklarda bile, bu noktayı alâkadar eden görüş ve rivayetlerin bulunduğuna; hatta çok değişik yorumların yapılmış olduğuna; ayrıca muasır araştırıcıların da bu mevzu etrafında farklı görüşler ileri sürdüklerine şahid oluyoruz. Konunun açıklık kazanabilmesi için, bu haber ve yorumlardan bir kısmına temas etmek suretiyle ihtilaf noktalarını ortaya koymaya çalışalım.

İbn Sa'd (230/884), Mûte savaşına ait iki ayrı haber nakletmektedir, birincisinde, üç kumandanın şehadetinden sonra sancağı Halid'in aldığını; arkasından da müslümanların mağlup olduklarını ve Medine'de "kaçaklar" diye karşılandıklarını anlatmaktadır.[232]

İkinci haberde ise, üç kumandanın şehadetinden sonra ve iki müslümanın bile bir arada olmadıkları bir şekilde ordunun mağlup duruma geldiği zikredilmekte; arkasından da Halid'in sancağı almasından itibaren düşmanın çok kötü bir şekilde hezimete uğradığı; o kadar ki müslümanların kılıçlarını istedikleri yere salladıkları ve düşman askerlerini öldürdükleri anlatılmaktadır.[233]

---

[231] İbn Hişam, II, 382; Vakıdî, *Megâzî*, II, 765

[232] İbn Sa'd, II, 128-129

[233] İbn Sa'd, II, 130

İbn İshak'ın (151/768) rivayetinde ise, yukarıda da temas edildiği üzere, Halid'in bu savaştaki faaliyetine çok az yer verildiğini görüyoruz. Buna göre Halid'in düşman ordusunun sayı bakımından çok fazla olmasından dolayı orduyu geri çektiği ve böylece iki ordunun birbirinden ayrıldığı ifade edilmekte; arkasından da ordunun Medine'de "kaçaklar" diye karşılandığı anlatılmaktadır.[234]

İbn İshak'ın bu rivayetinin arkasından İbn Hişam (218/838), Halid'in kumandan olmasından sonra, Allah'ın müslümanlara fetih nasib eylediğini haber veren ez-Zührî'nin (124/742) rivayetini nakletmektedir.[235]

Mûte savaşında Halid'in kumandan oluşundan önce müslümanların mağlup olduklarına dair rivayetleri eserine alan Vakıdî (207/822), Halid'in kumandan olmasından sonra da mağlubiyetin devam ettiğini ve ordunun Medine'de "kaçaklar" diye karşılandığını ifade eden rivayetleri nakletmesi yanında; Halid'in geceleyin aldığı tedbirler sonucunda düşmanı korkutup mağlup ettiğini; müslümanların bazı ganimetler elde ettiklerini haber veren rivayetlere de eserinde yer vermektedir.[236]

Beyhakî (458/1066) ise, Mûte savaşına ait İbn İshak ve Vakıdî nin yukarıda ele aldığımız bilinen rivayetleri yanında, yine yukarıda zikrettiğimiz Buhârî'nin rivayet ettiği bazı hadisler ile Musa b. Ukbe'nin (141/758), Halid'in kumandan olmasından sonra Allah'ın düşmanı mağlup ettiğini ve müslümanları muzaffer kıldığını haber veren rivayetini de eserine almış;[237] sonunda da aynen şu görüşleri ileri sürmüştür:

---

[234] İbn Hişam, II, 380, 382

[235] İbn Hişam, II, 383

[236] Vakıdî, *Megâzî*, II, 762-765, 768-769

[237] Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve*, IV, 364-365

"Meğazî alimleri, müslümanların kaçışları ve düşmandan uzaklaşmaları hususunda ihtilaf etmişlerdir; onlardan bir kısmı, müslümanların kaçtıklarını iddia ederlerken, diğer bir kısmı da, onların düşmana karşı üstün geldiklerini ve müşriklerin mağlup olduklarını ileri sürmüşlerdir. Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği 'sonra sancağı Halid aldı ve ona fetih nasib oldu' hadisi, Halid'in onlara üstün geldiğine delâlet eder; doğruyu en iyi bilen Allah'tır."[238]

Mûte savaşı hakkında, kaynaklarda yer alan farklı rivayetlerin birçoğunu eserine alan ve bunların geniş bir tahlilini yapan İbn Kesir (774/1372) ise, çok değişik yorum ve tespitleriyle dikkati çeken bir müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu savaşın sonucunun ve Halid'in bu savaştaki rolünün daha iyi anlaşılmasına yardım edeceğini düşündüğümüz onun bu görüşlerini geniş bir şekilde özetlemenin faydalı olacağına inanıyoruz.

İbn Kesir, bu savaşın sonucu bakımından, İbn İshak'ın rivayeti ile Musa b. Ukbe ve Vakıdî'nin rivayetleri arasında, farklı ifadelerin olduğuna işaret ettikten sonra, Halid'in düşman ordusundan çekindiğini ve müslümanları onlardan kurtardığını haber veren İbn İshak'ın haberi yanında; Vakıdî ve Musa b. Ukbe'nin, Müslümanların düşman safında yer alan Rum ve Arap zümreleri mağlup ettiklerini tasrih etmelerine dikkati çeker. Ayrıca Buhârî'nin eserinde yer alan hadisten de aynı hususun anlaşıldığını; Beyhakî'nin de bu anlayışı tercih ettiğini belirtir. Bundan sonra da, bu iki ayrı görüşün birleştirilmesinin mümkün olduğunu söyleyerek şunları yazar: Halid sancağı alınca, düşmanın sayısının çokluğundan dolayı müslümanların başına bir felâket gelmesinden korktu ve onları düşmandan kurtardı. Vakıdî'nin naklettiği üzere, geceleyin aldığı tedbirler ile Rumların,

---

[238] Beyhakî, IV, 375

müslümanların yardım almış olduklarını vehmetmelerine sebep oldu; sabahleyin onlara saldırdı ve Allah'ın izniyle onları hezimete uğrattı.

Müslüman ordusunun Medine'de "kaçaklar" diye karşılandıklarına dair haberin, İbn İshak tarafından mürsel olarak rivayet edildiğine dikkati çeken İbn Kesir, bu haberde bir tuhaflığın bulunduğuna işaret ettikten sonra şunları söyler:

"Bana göre İbn İshak, bu haberin siyakından, bütün askerlerin kaçtığını vehmetmiştir. Halbuki bu "kaçaklar" sözü, iki ordu karşılaştığında, müslümanlardan savaş meydanını terkedip kaçan bazı kimseler için söylenmiştir; fakat ordunun geri kalan askerleri, kaçmadıkları gibi; Rasûlullah'ın minberde müslümanlara: 'Sonra sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç aldı ve Allah onun eliyle fethi müyesser kıldı' şeklinde haber verdiği üzere; tam tersi muzaffer oldular. Müslümanlar da onları, bu başarıdan sonra "kaçaklar" diye adlandırmadılar; bilakis onları izzet ve ikram ile karşıladılar. Kınananlar ve yüzlerine toprak atılanlar ise, kaçanlar, savaş meydanında orduyu terkedenlerdir; bunlar arasında Abdullah b. Ömer de vardır..."

İbn Kesir bu noktada, diğer kaynaklarda üzerinde hiç durulmayan; fakat Mûte ordusunun "kaçaklar" diye Medine'de karşılandığına dair rivayetin çok farklı ve bize göre de doğru bir şekilde anlaşılmasına yardım edecek olan bazı hadis ve haberleri ele almaktadır. Bunların en mühimi, yukarıda da belirttiği üzere, Abdullah b. Ömer ile alâkalı olanıdır.

İbn İshak'ın rivayetinden anlaşılan ve Halid'in kumandası altındaki ordunun Medine'de "kaçaklar" şeklinde karşılandığını reddeden İbn Kesir'in en mühim delili, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile Tirmizi'nin *Câmi*'inden naklettiği, birkaç varyantı ile şu hadistir:

"İbn Ömer şunları söylemiştir: Rasûlullah, bizi bir seriyyede savaşa gönderdi; askerler darmadağın olunca Medine'ye geldik ve orada gizlendik ve kendi aramızda "helâk olduk" dedik. Sonra Rasûlallah'a geldik ve kendisine şunları söyledik: Yâ Rasûlallah! Bizler kaçaklarız! Rasûlullah şöyle buyurdu: Bilâkis sizler tekrar savaşacaksınız; ben, sizin melceinizim"[239]

İbn Kesir'in naklettiği hadisler arasında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden de nakiller bulunmaktadır. Burada, aynı kaynaktan hadisin bir başka varyantını daha vermek istiyoruz:

"Abdullah b. Ömer şunları söylemiştir: "Rasûlullah'ın seriyyelerinden birisinde idim; askerler darmadağın olup kaçtılar; ben de kaçanlar arasındaydım. Aramızda, ne yapacağız? Düşmana yaklaşmaktan kaçtık; gazaba duçar olduk, dedik; sonra da Medine'ye girsek geceyi orada geçirdikten sonra kendimizi Rasûlullah'a arzetsek; eğer bizim için tevbe mümkünse ne alâ yoksa tekrar savaşa gideriz diye konuştuk. Sabah namazından önce onu görmeye gittik; odasından çıkınca: Bekleyenler kim? diye sordu; biz de "kaçaklarız" diye cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Hayır! Sizler kaçak değilsiniz, belki geri çekilip düşmana yeniden saldıranlarsınız; ben sizin ve müslümanların melceinizim. Biz onun yanına yaklaşıp elini öptük."[240]

Abdullah b. Ömer'in savaş meydanından kaçtığına dair bu rivayetlerden sonra İbn Kesir, Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'ye ait şu rivayeti de, bu husus için ayrı bir delil olarak zikreder:

---

[239] Tirmizî, *Fadâilu'l-Cihad*, 36

[240] es-Sââtî, *el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertîbi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, XIV, 68-69; Hadis-i şerifin diğer rivayetleri için ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 86, 100, 110-111

"Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme, Seleme b. Hişam b. el-Muğîre'nin karısına: "Ben, Seleme'nin Rasûlullah ve müslümanlarla beraber namaz kıldığını göremiyorum?" diye sordu. Bunun üzerine Seleme'nin karısı: 'O, evden dışarı çıkamıyor; dışarı çıktığında halk kendisine 'kaçaklar! Allah yolundan kaçtınız!' diye bağırıyor; bunun üzerine o da evde oturuyor ve dışarı çıkmıyor' diye cevap verdi. O, Mûte savaşında idi..."[241]

İbn Kesir, bu hadisleri naklettikten sonra şu görüşleri ifade etmektedir:

"Öyle anlaşılmaktadır ki, Mûte ordusunda bulunan bazı kimseler, iki yüz bin kişilik düşman ordusunun çokluğunu gördüklerinde kaçmışlardır; diğerleri ise orada kalmışlar ve Allah onlara fetih nasib eylemiştir; onların ellerinden kurtulmuşlar ve birçok düşman askeri öldürmüşlerdir; tıpkı Vakıdî ve ondan önce Musa b. Ukbe'nin zikrettikleri gibi..."

İbn Kesir, bu görüşünü teyid sadedinde, müslümanların elde ettikleri ganimetlere dair de bazı haberleri, bu arada Müslim'in zikrettiği şu hadisi eserine almıştır:

"Avf b. Mâlik şöyle dedi: Himyer kabilesinden birisi, düşmandan bir kimseyi öldürdü de onun selebini (üzerindeki eşya ve silahlarını) almak istedi. Başlarında vali (kumandan) bulunan Halid b. Velid de onu menetti. Sonra Avf b. Mâlik Rasûlullah'a geldi ve bu durumu ona haber verdi. Bunun üzerine Rasûlullah Halid'e: Maktulün selebini ona vermekten seni meneden nedir? diye sorunca Halid:

---

[241] Ümmü Seleme'nin bu rivayeti, diğer bütün kaynaklarda bulunmaktadır ve hadisin devamı da vardır, İbn Kesir, bu kadarını rivayet etmekle yetinmiş ve diğer kaynaklardan farklı olarak, bu hadisi de, Mûte'den yalnızca bazı müslümanların kaçtığını isbat için zikretmiştir, hadis için bkz. İbn Hişam, II, 382-383; Vakıdî, *Megâzî*, II, 765

- Yâ Rasûlallah! Onu seleb almak hususunda çok istekli ve düşkün gördüm, diye cevap verdi. Onun bu cevabı üzerine Hz. Peygamber:

- Selebi ona ver! diye emir buyurdu. Sonra Halid, Avf'ın yanına varınca, Avf onun elbisesinden çekip şunları söyledi:

- Sana, Rasûlullah'a şikayet edeceğimi söylemiştim, işte yerine getirdim!

Rasûlullah onun bu sözlerini işitti ve çok sinirlendi; sonra da şöyle emir buyurdu:

- Ey Halid! Ona verme! Ey Halid! Ona verme! Sizler, kumandanlarımla beni karşı karşıya mı bırakıyorsunuz!..."[242]

Müslümanların ganimet elde ettiklerini zikrettikten sonra, Halid b. Velid'in elinde dokuz kılıcın parçalandığını haber veren Buhârî hadisini eserine alan İbn Kesir, yalnızca bu hadisin bile, müslümanların düşmanı mağlup ettiklerini; eğer böyle olmasaydı, onların düşmandan kurtulmalarının mümkün olamayacağının açıkça ortada olduğunu belirtir. Sonra da, Musa b. Ukbe, Vakıdî ve Beyhakî'nin; ayrıca İbn Hişam'ın ez-Zührî'den naklettiği haberin de, bu hususu teyid ettiğini tekrarlayan İbn Kesir, yukarıda aynen tercümesini verdiğimiz Beyhakî'nin görüşünü nakleder.

Bu arada İbn Kesir, İslâm ordusunun sağ kol kumandanı Kutbe b. Katâde'nin düşman ordusu kumandanı, bedevî-hıristiyanlardan Mâlik b. Zâfile'yi öldürmesi üzerine söylediği şiirin de kendi görüşünü teyid ettiğini; bir kumandanın öldürülmesi üzerine askerlerinin kaçmalarının bir alışkanlık olduğunu; ayrıca düşman kadınlarından esirler alındığının da bu şiirde tasrih edildiğini yazar.

---

[242] Müslim, *Cihad ve's-Siyer,* no: 1753; İbn Kesir hadisin metnini Ahmed b. Hanbel'den almıştır ve metinde bazı farklar vardır; hadisin tamamını ise zikretmedik.

Halid'in düşman ordusunun çok sayıda olması ve müslümanları çevirmesinden korktuğu için geri çekilmesinin bu durumdaki bir ordu için zafer ve fetih kabul edilmesi gerektiği hakkındaki İbn İshak'ın anlayışının muhtemel kabul edilebileceğini söyleyen İbn Kesir, ancak bu hususun, Hz. Peygamber'in *"Allah onlara fetih nasib eyledi"* hadisinin zahirî manâsına zıt olduğunu beyan ederek görüşlerini tamamlar.[243]

En eski ve muahhar kaynaklarda yer alan bu haberlerden ve bilhassa İbn Kesir'in çok geniş yorum ve tespitlerinden sonra, Mûte savaşının sonucunun zamanımızda nasıl anlaşıldığına dair de iki örnek sunmak istiyoruz.

Mûte savaşının sonucu hakkındaki farklı haber ve rivayetlerin kaynaklarda olduğu gibi nakledilmesine hayret eden Mısırlı araştırıcı İbrahim Arcun, bu savaşın, müslümanların zaferiyle sonuçlandığını bildiren İbn Sa'd'ın ikinci rivayetini tercih eder ve Diyarbekrî'nin bu savaşı anlatış şeklini esas alır. Aynı yazar, bazı araştırıcıların, İslâm ordusunun az sayıda olmasını esas alan görüşlerini de reddeder ve bu hususta bazı örnekler verir. Sonra da Halid'in sancağı almasına kadar ki durumun mağlubiyet; ondan sonrasının ise, Halid'in aldığı tedbirler sonucunda zafer olduğunu yazar. Arcun, Mûte savaşının bir zafer ve fetih olduğunu, Hz. Peygamber'in böyle değerlendirdiğini, Buhârî'nin de bu hususu teyid ettiğini; binaenaleyh, Hz. Peygamber'in yanında başkasının sözü; Buhârî'nin rivayeti yanında da başkasının kelamı olamaz, diyerek görüşlerini ortaya koyar.[244]

---

[243] İbn Kesir, IV, 248-250; Mûte savaşına ait bütün haberler için de bkz. İbn Kesir, IV, 241-262. Mûte'nin değerlendirilmesi için ayrıca bkz. İbn Seyyidi'n-Nas, II, 155; Süheylî, VII, 41-42

[244] İbrahim Arcun, s. 62-63; yazar eserini kaleme alırken, kaynakların yalnızca adını zikretmiş, araştırmaların kimlere ait olduğunu ise hiç belirtmemiştir.

İbn Kesir'in anlayışına da uygun olan Arcun'un bu görüşlerinin tam aksini, yine Mısırlı bir araştırıcı Ebû Zeyd Şelebi ileri sürmüştür. Ona göre bazı tarihçilerin, Halid'in ordu kumandanlığını teslim aldıktan sonra muzaffer olduğunu ve Allah'ın kendisine fetih nasib ettiğini söylemeleri; hatta bir kısmının daha da ileri giderek, onun Rumları kesin bir mağlubiyete duçar eylediğini haber vermeleri doğru değildir. Bu hususta İbn Sa'd'ın eserine aldığı ve müslümanların zafer kazandığını ifade eden rivayeti örnek olarak zikrettikten sonra Şelebi, tarihçilerin ekseriyetinin ve bunlar arasında İbn Sa'd'ın da bu savaşa ait ilk rivayetinde, iki tarafın savaşsız geri çekildiklerini söyleyerek İbn İshak'ın rivayetini esas aldığını ifade eder. Daha sonra Şelebi, esasen akıl, böyle bir zaferi uzak kabul eder; üç bin kişilik küçük bir birlik, iki yüz bin savaşçı önünde nasıl bir başarı gösterebilir? Müslümanların istedikleri gibi kılıç salladıklarına göre öldürdükleri kaç kişi olabilir? diyerek, Halid'in kumandan oluşundan sonra Mûte'de savaş yapıldığını kabul etmez. Yazar ayrıca, bu savaşa ait ganimet ve ölü sayısına ait hiçbir haberin kaynaklarda yer almamasına işaret eder. Bu arada Şelebi, Halid'in orduyu kurtarmasını bir zafer kabul edenlerin, bulunduğuna işaret ederek, büyük bir ordu karşısında üç bin kişilik bir kuvvetin yok olmaktan kurtarılmasının mecazî olarak bir zafer şeklinde anlaşılmasının kabul edilebileceğine işaret eder. Mûte ordusunun Medine'de "kaçaklar" diye karşılanmasını kabul eden Şelebi, bazı şiirler ile Hz. Peygamber'in sözlerinin, bu savaşın bir zaferle sonuçlanmadığını gösterdiğini; Halid'in de orduyu imha edilmekten kurtardığını ileri sürer.[245]

Bize göre, Mûte savaşının sonucu bir zaferdir, ancak bu zafer, Bizans ordusunun tamamen mağlubiyeti manâsında değil, Halid b. Velid'in savaştığı bölgedeki düşman askerlerinin yenil-

[245] Şelebi, s. 66-68

mesi ve müslümanların çok az zayiat vererek çekilmesi sonucunda elde edilmiş bir muvaffakiyettir. Halid, ordusunu savaş meydanından çekebilmek, yok olmaktan kurtarmak için bu savaşı yapmak mecburiyetinde idi. Kumandayı aldığı günün ertesinde, ani bir hücum ile bu çekilmeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirdi. O, bu savaş esnasında, mesuliyetini müdrik bir kumandan olarak, merkezî karargâhtan (Medine) çok uzak olduğunu; yiyecek ve yardımcı kuvvet bakımından destek alamayacağını; ayrıca bu büyük ordu karşısında az sayıda askeri bulunduğunu biliyordu. Stratejisini buna göre tespit etti; çekilme esnasında, bir taraftan yardım aldığını, diğer taraftan da düşmanı çöle çekmek istediğini hissettiren bir taktiğe başvurdu; bu planında muvaffak da oldu. Hz. Peygamber'in bu savaş esnasında ona "Seyfullah" adını vermesi ve müslümanlara "fetih nasib olduğu"nu ifade buyurması bundan dolayıdır.

Ordunun Medine'de "kaçaklar" diye karşılanması, Şelebi'nin iddia ettiği gibi, hemen bütün tarihçilerin kabul ettikleri bir haber değildir, çünkü bu haberin kaynağı tektir ve bu da İbn İshak'ın rivayetidir ve diğer bütün kaynaklardaki rivayet ondan alınmıştır. Musa b. Ukbe, Zührî ve Vakıdî'nin rivayetlerini bir tarafa bırakmak için bir sebep yoktur. Ordudan kaçanlar hakkındaki İbn Kesir'in tespit ve görüşleri doğrudur; bize öyle geliyor ki, bu haberler, Abdullah b. Ömer'in büyük bir şahsiyet olması dolayısıyla Mûte savaşına ait rivayetler arasında zikredilmemesi tercih edilmiş; yalnızca hadis kaynaklarında yer almıştır.

Şelebi'nin ileri sürdüğü Mûte savaşı üzerine söylenmiş şiirlerdeki hüzün ifadelerini de tabiî karşılamak gerekir. Zira müslümanlar, Hz. Peygamber'in çok yakınlarının, İslam'a büyük hizmetleri geçmiş olan şahsiyetleri, Hz. Peygamber'in manevî evladı olmuş en yakın dostu Zeyd b. Hârise'yi; amcasının oğlu, bir yıl önce Habeşistan'dan dönmüş Hz. Ali'nin kardeşi Cafer b.

Ebû Tâlib'i; Ensarın büyük şairi Abdullah b. Revâha'yı kaybetmişlerdir; bu kayıplar hem onları, hem de Hz. Peygamber'i üzmüş ve ağlatmıştır.

Halid b. Velid'in kumandanlığa seçilirken Ensardan Sâbit b. Akrem'in yaşı, tecrübesi ve bilhassa Bedir ehlinden oluşunu ifade ve takdir etmesi, dikkat çekicidir; kendisinin tevazu sahibi olduğunu gösteren bir davranıştır.

Mûte savaşı ile Halid ve müslümanlar, Bizans ordusunu, savaş üslûbunu, taktiklerini ve silahlarını çok yakından tanıma imkanını elde ettiler. Yaşanmış bu tecrübenin, başta Yermûk olmak üzre, ileride Bizans ordusu ile yapılacak savaşlarda faydası görülecektir. Ayrıca, Suriye ve Filistin bölgesindeki Araplar, müslümanların iman, şecaat ve kahramanlıklarını görmüşler; yeni dini ve onun mensuplarını tanımaya başlamışlardır.

Mûte savaşının Halid b. Velid Hazretleri bakımından en mühim neticesi ise, hiç şüphe yok ki, Rasûlullah'ın kendisini "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) diye tavsif buyurması ve o günden sonra kıyamete kadar bu unvan ile anılacak olmasıdır.[246]

Halid b. Velid Mekke Fethinde

Halid b. Velid, müslüman oluşundan yedi ay, Mûte seferinden dönüşünden üç ay sonra, Hz. Peygamber'in emrindeki ilk seferine, Mekke fethine iştirak etti. 10 Ramazan 8/1 Ocak 630 tarihinde Medine'den ayrılan ve 27 Zilkade 8/18 Mart 630 tarihinde tekrar bu şehre dönen Hz. Peygamber'in başkumandanlığı altındaki orduda yer alan kahramanımız, Mekke fethi yanında,

---

[246] Mûte savaşı için bkz. Vakıdî, *Megâzî*, II, 755-769; İbn Hişam, II, 373-389; İbn Sa'd, II, 128-130; IV, 253; Taberî, *Tarih*, I, 1610-1618; İbn Kesir, IV, 241 262; İbn Seyyidi'n-Nâs, II, 153-157; Diyarbekrî, II, 70-75; İbrahim Ekrem, s. 81-84; el-Aselî, s. 32-35; Yâsin Süveyd, s. 143-149; Akkâd, s. 802-807; Arcun, s. 50-63; Şelebi, s. 62-68

Uzzâ putunun tahrip edilmesinde, Benî Cezîme vak'asında, Huneyn ve Tâif savaşlarında çok aktif bir rol oynadı.

Yüce Allah, Mekke'nin fethini irade buyurunca, sebeplerini de halkediverdi. Kureyşliler, Hz. Peygamber'in müttefiki Huzâ'a kabilesine karşı, kendi müttefikleri Bekr kabilesine silah ve asker yardımı yapmak suretiyle Hudeybiye musalahasını ihlâl ettiler. Bilindiği üzere, Hudeybiye andlaşmasından sonra, Huzâ'a kabilesi Hz. Peygamber ile; Bekr kabilesi ise Kureyşliler ile dostluk andlaşması yapmışlardı. 8 yılı Şaban ayında (Kasım-Aralık 629) Bekr kabilesi, eskiden beri düşman oldukları Huzâ'a kabilesine karşı bir gece baskını düzenlemişler; başta Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr olmak üzere bazı Kureyşliler de onlara fiilen ve silah tedariki suretiyle yardım etmişlerdir.

Bu husus, Hudeybiye andlaşmasının açık bir ihlâli idi. Nitekim Huzâ'a kabilesinden Amr b. Sâlim, kendilerine gece baskını düzenleyen Bekr kabilesine ve onları destekleyen Kureyşliler'e karşı yardım istemek üzere Medine'ye geldi. Hz. Peygamber kendilerine yardım edeceğini va'ad ederek onu kabilesinin yanına gönderdi ve Ashabına savaş için hazırlanmalarını emretti.[247]

Kureyş reisi Ebû Süfyan, kabilesinin yapmış olduğu hatayı telâfi etmek ve Hudeybiye andlaşmasını yenilemek üzere Medine'ye geldiyse de bir netice alamadan Mekke'ye dönmek zorunda kaldı.[248]

Medine'deki müslümanların savaşa hazırlanmalarını emretmesi yanında Hz. Peygamber, müslüman olmuş çeşitli kabilelere de elçiler göndererek kendisine Medine'de veya yolda iltihak etmelerini emretti; sonra da şehre giriş ve çıkışları kontrol altına alarak, seferin nereye ve kimlere karşı düzenlendiğini gizli tut-

---

[247] İbn Hişam, II, 389-395; Vakıdî, *Megâzî,* II, 780-785; İbn Sa'd, II, 134

[248] İbn Hişam, II, 395-397; Vakıdî, *Megâzî,* II, 785-795

mayı kararlaştırdı. Rasûlullah'ın hedefi, Mekke Haremi'ne kan dökmeden girmek; bunun için de, büyük bir ordu ile Kureyş'i kendi topraklarında, ânî bir baskınla muhasara edip teslim olmaya zorlamaktı. [249]

10 Ramazan 8/1 Ocak 630 günü Medine'den ayrılan[250] Rasûlullah, sık sık yön ve hedef değiştirerek, ordusunun nereye gittiğini kimseye belli etmemeye çalışıyor; bu arada, müslüman kabilelere uğrayarak, onların da orduya katılmalarını sağlıyordu. Böylece, o güne kadar, Araplar'ın tahayyül bile edemedikleri ve Kureyş'i şaşkına çevirecek on bin askeri bir araya getirmeye muvaffak oldu.[251]

Hz. Peygamber Kudeyd'e ulaşırken, Halid b. Velid ordunun öncü birliğine kumanda ediyordu. Hz. Peygamber burada konakladı; ordudaki kabilelerin bayrak ve sancaklarını bağladı.[252] O sırada, hepsi de zırhlı, silahlı ve süvarî, dokuz yüz veya bin kişiden meydana gelen Süleym kabilesi askerleri orduya iltihak ettiler. Hz. Peygamber onları, öncü birliğin kumandanı Halid b.

---

[249] İbn Hişam, II, 397-399

[250] İbn Hişam, II, 399; Vakıdî, *Megâzî,* II, 801; III, 873; İbn Sa'd, II, 135; Taberî, *Tarih,* I, 1627; Mekke fethinin tarihi ve Hz. Peygamber'in hangi tarihte Medine'den ayrıldığı hususundaki farklı rivayetler için bkz. İbn Kesir, IV, 286-287. Hz. Peygamber'in Medine'den 2 Ramazan'da ayrıldığı da rivayet edilmiştir; bkz. İbn Sa'd, II, 138; bu rivayeti esas alanlara göre, Mekke fethi 13 Ramazan'da (Vakıdî, *Megâzî,* I, 6; Belâzurî, *Ensab,* I, 353); bazılarına göre ise, 17 veya 18 Ramazan'da (İbn Sa'd, II, 138) fethedilmiştir. Biz, Hz. Peygamber'in 10 Ramazan'da Medine'den ayrıldığını ve 20 Ramazan 8/11 Ocak 630 tarihinde de fethi gerçekleştirdiğini haber veren rivayetleri (İbn Hişam, II, 437 İbn Sa'd, II, 137) esas alıyoruz.

[251] İbn Hişam, II, 421; Vakıdî, *Megâzî,* II, 801; İbn Sa'd, II, 135; Buhârî, *Meğâzî,* 47; İslâm ordusunun on iki bin kişiden meydana geldiği hakkındaki Musa b. Ukbe ve ez-Zührî'nin rivayetleri için bkz. İbn Kesir, IV, 285

[252] Vakıdî, *Megâzî,* II, 804

Velid'in emrine verdi ve Merru'z-Zahran'a kadar onunla birlikte yola devam ettiler.[253]

Ordu, Arc ile Tâlûb arasında iken, bu öncü birliği, Hevazin kabilesine mensup bir casusu yakaladı. Hz. Peygamber onu sorguya çektikten sonra, düşmana haber ulaştırmasından çekindiği için tutuklanmasını uygun gördü ve onu Halid'e teslim etti. Ancak, ordu Merru'z-Zahran'a varınca, casus kaçtı, Halid kendisini takip etti ve Arafat'ta Erâk adlı yerde yakaladı; kendisine: *"Eğer senin için söz vermemiş olsaydım, boynunu vururdum"* diyerek Hz. Peygamber'e getirdi. Hz. Peygamber, Mekke'ye girilinceye kadar onun hapsedilmesini Halid'e emretti. Sonradan bu casus, Hz. Peygamber'in davetini kabul edip müslüman oldu ve Evtas vadisinde Hevazinliler'le yapılan Huneyn savaşında şehid oldu.[254]

Hz. Peygamber, yatsı vaktinde geldiği Mekke'ye çok yakın bir yer olan Merru'z-Zahran'da ordunun konaklamasını; geceleyin her askerin ateş yakmasını emretti. Kureyş, Hz. Peygamber ve ordusuna dair henüz bir haber alamamıştı; hatta o sırada sahabîler bile, ordunun nereye gideceğini açık bir şekilde bilmiyorlardı. Kureyş, bilgi toplamaları; şayet Hz. Peygamber ile karşılaşırlarsa ondan eman almaları; veya duruma göre savaşmaya hazır olduklarını haber vermeleri için Ebû Süfyan ile Hakîm b. Hizam'ı göndermeyi kararlaştırdı. Onlar, yolda rastladıkları Büdeyl b. Verkâ'yı da yanlarına aldılar. Ebû Süfyan ve arkadaşları Erâk'a gelince, İslâm ordusunu görüp dehşete kapıldılar. O sırada Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas, Ebû Süfyan'ı yanına alıp Hz. Peygamber'e götürdü. Uzun münakaşadan sonra Ebû Süfyan müslüman olmayı kabul etti. Hz. Peygamber, o gece Ebû Süfyan'ın Mekke'ye dönmesine izin vermedi; ertesi sabah erkenden,

---

[253] Vakıdî, *Megâzî*, II, 812-813

[254] Vakıdî, *Megâzî*, II, 804-806

Erâk yakınındaki dar bir boğazdan resmî geçit yapacak olan azametli İslâm ordusunu ona seyrettirmesi için amcası Abbas'a emir verdi.

Ertesi sabah, savaş düzenine girmiş kabileler, başlarında reisleri ve kumandanları olduğu halde, bayraktar ve sancaktarlarıyla, boğazdan vadiye doğru yürüyüşe başladılar. Hz. Peygamber, öncü birliğini meydana getiren bin kişilik Süleym kabilesinin, başlarında kumandanları Halid b. Velid olduğu halde, ilk önce harekete geçmelerini emir buyurdu. Ebû Süfyan bu ilk birliği görünce, Hz. Abbas'a kumandanın kim olduğunu sordu. Hz. Abbas, *"Halid b.* Velid'dir" diye cevap verince Ebû Süfyan: *"çocuk ha!"* şeklinde bir ifade ile hayretini dile getirdi; sonra da onun kumanda ettiği birliğin hangi kabile olduğunu sorup öğrendi. Halid b. Velid, Ebû Süfyan'ın hizasından geçerken, askerleriyle birlikte üç defa yüksek sesle "Allahu Ekber" diye tekbir getirerek vadiye ilerledi. Sonra da diğer birlikler geçtiler; ordu Zu Tuvâ'da toplandı.

Kureyş'in teşebbüs edebileceği muhtemel bir mukavemeti önlemek için Hz. Peygamber'in bir gece Mekke dışında alıkoyduğu Ebû Süfyan, İslâm ordusunun azametini görmüş, Kureyş'in böyle büyük bir orduya mukavemet edemeyeceğini ve karşı koyamayacağını anlamış, maneviyatı sarsılmış bir halde Mekke'ye döndü. Hz. Peygamber'in büyük bir ordu ile gelmiş olduğunu; evlerine girenler ile Kâbe'ye veya Ebû Süfyan'ın evine sığınacakların emniyet içerisinde olacaklarını ilân etti ve kabilesi Kureyş'i teslim olmaya çağırdı.

Ebu Süfyan'ın bu davetine mukabil, Bekr kabilesine yardım etmek suretiyle Hudeybiye andlaşmasını ihlâl eden Kureyş'in ileri gelenlerinden Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr ise, Mekkeliler'i, Hz. Peygamber ve müslümanlar-

la savaşmaya teşvik ettiler; Hz. Peygamber'in Mekke'ye girmesine izin vermeyeceklerine yemin ettiler.[255]

Bu arada bazı Kureyşliler, müslümanlarla savaşmaları için, müttefikleri olan bazı kabileleri öne sürmek suretiyle faaliyete geçtiler. Onlar, kendileri savaşmak istemiyorlar; ileri sürdükleri kabilelerin alacağı sonuca göre hareket etmeyi planlıyorlardı.[256]

Fetihten önceki geceyi Zu Tuvâ'da geçiren Hz. Peygamber, tepelerle çevrili Mekke vadisinin dört giriş yolundan, dört kol halinde ve beraberce şehre girmeyi kararlaştırdı. Hazırlıksız yakaladığı Mekkeliler'in, mukavemet etmelerine imkan tanımamak için bu kararı veren Hz. Peygamber'in asıl hedefi, Mekke Haremi'ne kan dökmeden girmek istemesiydi. Kureyş mukavemete teşebbüs etse bile, sayısı az olan ordusunu dört ayrı kola ayırmak mecburiyetinde kalacaktı.

Hz. Peygamber, ordusunu dört kola şu şekilde ayırdı:

1- Merkezî birlik: Kumandanlığını Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın yaptığı ve Muhacirlerden müteşekkil bu birlik, Mekke'nin yukarı kısmından, kuzey-batıdaki Hind dağı hizasındaki Ezâhir adlı yoldan şehre girecekti; Hz. Peygamber, başkumandan olarak bu birlikte bulunuyordu.

2- Öncü birlik: Kumandanlığını Sa'd b. Ubâde'nin yaptığı ve Ensardan müteşekkil bu birlik ise, Mekke'nin batı tarafındaki Kedâ yolundan şehre girecekti.

3- Sol kol birliği: Kumandanlığını ez-Zübeyr b. el-Avvam'ın yaptığı ve Muhacirlerin süvarilerinden müteşekkil bu birlik ise, Mekke'nin kuzeyindeki Küdâ mevkiinden şehre girecekti.

---

[255] Vakıdî, *Megâzî,* II, 823

[256] Müslim, *Cihad ve's-Siyer,* no: 1780

4- Sağ kol birliği: Kumandanlığını Halid b. Velid'in yaptığı bu birlik Yemen yolundan, Mekke'nin güneyindeki el-Lît yolundan şehre girecekti.

Mekke'nin kuzeyindeki Zu Tuvâ'dan hareket emri verildiği esnada, bu dört birlikten Halid'in kumandanlığını yaptığı sağ kol birliği, en uzak noktadan, Mekke'nin güneyinden şehre girmekle vazifelendirilmiştir. Hz. Peygamber'in emrindeki orduda ilk birlik kumandanlığına tayin edilmiş olan Halid'in emrine, üç binden fazla asker verilmişti ve bu birlik, İslâm ordusunun üçte birinden fazlasını teşkil ediyordu. Halid'in emrindeki bu birlik, Muhacir ve Ensar dışındaki müslüman kabilelerden müteşekkil idi. Bunlar: Müzeyne kabilesinden bin; Eşlem kabilesinden dört yüz; Cüheyne kabilesinden sekiz yüz; Süleym kabilesinden bin; Ğıfar kabilesinden dört yüz olmak üzere diğer bazı kabilelerin askerlerinden ibaretti.[257]

Bütün bu hususlar, Rasûlullah'ın, Halid'in askerî kabiliyet ve dehasını, savaştaki kahramanlığını takdir ettiğini; muhtelif kabilelerden meydana gelen askerleri en iyi şekilde sevk ve idare edebileceğine inandığını; birliğini en süratli şekilde uzak bir noktaya intikal ettirebileceğine güvendiğini gösterir.

Dört koldan aynı anda şehre girilmesini planlayan Hz. Peygamber, ilk önce Halid b. Velid'in harekete geçmesini emretti.[258] Ayrıca bütün kumandanlarına, harekat esnasında, mecbur kalınmadıkça savaşmamalarını ve yalnızca savaşı başlatanlarla mücadele etmelerini tenbih etti; kendisiyle Safâ tepesinde buluşmalarını da onlara bildirdi.[259]

---

[257] İbn Hişam, II, 400, 421; Vakıdî, *Megâzî,* II, 800-801, 812

[258] Belâzurî, *Fütûh,* 44

[259] İbn Hişam, II, 406-07, 409; Vakıdî, *Megâzî,* II, 825; İbn Sa'd, II, 136; Belâzurî, *Fütûh,* 44-45

Hz. Peygamber'i yirmi yıl esnasında daima meşgul ve huzursuz eden Kureyşliler'in teslim olacağı gün artık gelmiş ve İslâm ordusu Zu Tuvâ'dan harekete geçmiş bulunuyordu. Hz. Peygamber'in de bulunduğu üç birliğin, savaşmadan ve herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Mekke'ye girmesine mukabil; Halid b. Velid'in kumandanlığını yaptığı birlik, şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Halid b. Velid, kumandanlığını Safvan b. Ümeyye'nin yaptığı, İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr gibi ileri gelen bazı Kureyşliler'in yer aldığı, Bekr, Ehâbiş, Hâris b. Abdümenat ve Hüzeyl kabilelerinden toplanmış Mekke ordusuyla, Handeme dağının eteğinde karşı karşıya geldi. Kureyş'in son çırpınışını temsil eden bu derme-çatma ordu, Halid ve askerlerinin şehre girmelerine mâni olmak üzere silaha sarıldılar; ok yağdırmaya ve Halid'e, savaşarak Mekke'ye giremeyeceğini bağırmaya başladılar.

Handeme dağının eteklerinde, ordusuna savaşa başlaması için emir veren Halid, kaçanların takip edilmemelerini tenbih etti. Yapılan savaşta, Kureyş ordusu çok kısa bir sürede bozguna uğrayıp dağıldı; bazıları dağ başlarına, bir kısmı da evlerine çekildiler. Halid, kaçanları Hazvere çarşısına kadar takip etti ve sayıları çok az bazı müşrikleri de öldürdü. Kaçanlar arasında Kureyş'in kumandanı ve ileri gelenleri de vardı.

Putperest Kureyş'in bu son ordusunun kumandanı, Halid'in kız kardeşi Fâhite'nin kocası Safvan b. Ümeyye, teslim olduğu takdirde Hz. Peygamber'in kendisini öldüreceğinden korktuğu için Cidde'ye, oradan da deniz yolu ile Yemen'e gitmeyi kafasına koyup firar etti. Sonradan, Ashabdan Umeyr b. Vehb'in tavassutuyla, Hz. Peygamber kendisine eman verdi; o da, müellefe-i kulûbdan olmakla birlikte, müslüman oldu.

Halid'in amcasının oğlu Ebû Cehil'in oğlu İkrime de Yemen'e kaçtı. Sonradan karısı, onun adına Hz. Peygamber'den

eman aldı; İkrime de müslüman oldu ve irtidad savaşlarında, Halid'in kumandası altında savaşırken şehid oldu. Diğer Kureyşli Süheyl b. Amr da, Hz. Peygamber'den eman alıp müslüman oldu.

Handeme dağının eteklerindeki bu savaşta yenilip evine kaçanlar arasında yer alan Hımas b. Halid de bulunuyordu. Hımas, savaştan önce silahını hazırlarken karısına, müslümanları yeneceğini ve onlardan alacağı bir esiri kendisine hizmetçi olarak vereceğini vadetmişti. Savaştan sonra evine kaçıp kapısını sıkıca kapatınca karısı, *"bana vaad ettiğin hizmetçi nerede?'"* diye kendisiyle alay etmiş ve Hz. Peygamber ile savaşmamasını kendisine söylediğini hatırlatmıştır. Hımas, karısına aşağıdaki şiirle cevap vermiş ve Handeme'de Kureyş'in mağlubiyetini şöylece tasvir etmiştir:

"Eğer sen Handeme gününü, Safvan'ın da kaçtığını, İkrime'nin de kaçtığını, Ebû Yezid'in (Süheyl b. Amr) yas tutan koca karı gibi ortada kaldığını, müslüman kılıçların onları nasıl karşıladığını, her bacağı ve omuzlar üstündeki her başı kopardıklarını, yalnızca kılıç darbelerinin gürültüsünün işitildiğini, arkamızda onların homurtularını ve hırıltılarını görmüş olsaydın, kınayacak en küçük bir söz bile söylemezdin!"[260]

Handeme eteklerindeki bu savaştan sonra Halid b. Velid, Safâ tepesinde Hz. Peygamber ile buluştu ve böylece Mekke fethi gerçekleşmiş oldu. Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in, niçin savaştığı hususunda Halid'i hesaba çektiğine dair bazı rivayetlerin bulunduğuna şahid oluyoruz. Bu rivayetleri ele almadan önce, Halid'in savaşlardaki davranışının gayet sert olduğuna, mizacı itibariyle aldığı emirleri kararlı bir şekilde yerine getirdiğine, tespit ettiği stratejiyi eksiksiz tatbik mevkiine koyduğuna bilhas-

[260] İbn Hişam, II, 408

sa işaret etmek gerekir. Onun tavizsiz tutumu, orta yolu tanımayan askerî şahsiyeti, yalnızca Mekke'nin fethinde değil, diğer savaşlardaki hareketlerinin de değişik şekillerde anlaşılmasına ve değerlendirilmesine sebep olmuştur.

Bu savaşta ise, Mekke'nin istisnaî statüsü ile diğer birliklerin şehre savaşsız girmeleri, onun kararının tartışılmasına bilhassa tesir etmiştir. Bütün bu hususların göz önüne alınmasından sonra, aşağıdaki haberlerin daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz.

Bu rivayetlerden birisine göre, Hz. Peygamber, Ezâhir yokuşuna çıkınca kılıç parıltılarına gözü ilişti ve *"bu parıltılar nedir?"* diye sordu. Etrafındakiler kendisine:

- Yâ Rasûlallah! Halid b. Velid ile savaşılmıştır; eğer onunla savaşılmasaydı, o da savaşmazdı, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

- Allah'ın takdir ettiği şeyde hayır vardır, buyurdu.[261]

Yine Vakıdî'nin eserinde yer alan bir başka haberde, Halid b. Velid savaştan sonra Hz. Peygamber'in huzuruna gelince, Rasûlullah ona:

- Savaşmaktan menedilmiş olmana rağmen niçin savaştın? diye sorunca Halid, kendisini şu şekilde savunmuştu:

- Ey Allah'ın Elçisi! Bizimle savaşa ilk önce onlar başladılar; bizi oka tuttular ve silah çektiler. Onlarla savaşmamak için gayret ettim; kendilerini İslâm'a, halkın kabul edeceği şartları kabul etmeye çağırdım, reddettiler; sonunda onlarla savaşmaktan başka çare bulamadım. Allah, onlara karşı bizi muzaffer eyledi; onlar da çeşitli yerlere kaçıştılar.

Onun bu cevabı üzerine Hz. Peygamber:

- Allah'ın takdir ettiği şeyde hayır vardır! buyurduktan sonra şunları söyledi:

---

[261] Vakıdî, *Megâzî,* II, 826

- *Ey Müslümanlar! Silahı bırakınız!..*[262]

Bu iki rivayet, birbirine benzemekte ve Hz. Peygamber'in, onun niçin savaştığını öğrenince, bunu Allah'ın bir takdiri olarak kabul ettiğini ve Halid'e bir şey demediğini belirtmektedir.

Aşağıda ele alacağımız rivayet ise, Halid'in savaşa başlamaya karar vermesini, farklı bir şekilde hikâye etmektedir. Buna göre, Kureyş kabilesinden bir adam gelip Hz. Peygamber'e:

- *Yâ Rasûlallah! İşte Halid b. Velid! Savaşmakta acele etti,* diye onu şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, yanında bulunan Ensardan birisine:

- *Halid b. Velid'e git ve ona "Rasûlullah, Mekke'de hiç kimseyi öldürmemeni sana emrediyor" diye söyle,* demiştir.

Ensarî Halid'in yanına gitti ve ona şunları söyledi:

- *Ey Halid! Rasûlullah, karşılaştığın herkesi öldürmeni sana emrediyor!*

Bunun üzerine Halid, savaşmaya başladı ve Mekkeli yetmiş kişiyi öldürdü. O sırada Kureyşli bir başka adam, Hz. Peygamber'e gelerek şunları söyledi.

- *Yâ Rasûlallah! Kureyş kabilesi helâk oldu! Bugünden sonra artık Kureyş yok olmuştur!*

Hz. Peygamber, bu sözler üzerine *"niçin?"* diye sorunca, Kureyşli şunları söyledi:

- *İşte Halid! Halktan karşılaştığı herkesi öldürüyor!* Kureyşli'nin bu şikayeti üzerine Hz. Peygamber:

- *Halid'i bana çağırınız!* diye emir verdi. Halid gelince de:

- *Ey Halid! Ben sana, kimseyi öldürmemen için haber göndermedim mi?* diye çıkıştı.

Hz. Peygamber'in bu sorusu üzerine Halid:

---

[262] Vakıdî, *Megâzî*, II, 838-839

- *Hayır! Gücümün yettiği kimseleri öldürmem için bana haber gönderdin,* diye cevap verdi.

Halid'in bu sözleri üzerine Hz. Peygamber:

- *O Ensarî'yi bana çağır,* diye emir verdi. O da kendisini bulup getirince Hz. Peygamber:

- *Ben sana, Halid'in kimseyi öldürmemesini söylemen için emir vermemiş miydim?* diye çıkıştı. Ensarî Hz. Peygamber'e:

- *Evet, öyle emir buyurmuştun; fakat sen bir şey istedin; Allah ise başka bir şey murad etti de Allah'ın istediği oldu,* şeklinde karşılık verdi.

Bu cevap üzerine Hz. Peygamber sustu ve Ensarîye bir şey söylemedi; sonra da:

- *Halid!* diye seslenince, Halid b. Velid:

- *Buyur Yâ Rasûlallah!* diye Hz. Peygamber'e baktı; Rasûlullah şöyle buyurdu:

- *Kimseyi öldürme!* Halid de:

- *Hayır kimseyi öldürmeyeceğim,* diye cevap verdi. [263]

Bize göre bu rivayetin doğru olmaması gerekir; çünkü Hz. Peygamber, fetihten önce, mukavemetle karşılaşıldığı takdirde, savaş yapılmasını emretmiştir, hatta Kureyş'in derleme ordusunun karşı koyacağını gören Rasûlullah, Müslim'in rivayet ettiği aşağıdaki hadisten de açıkça anlaşılacağı üzere, savaşa teşvik için emir de vermiştir:

"*... Yarın onlarla vuruşmak üzere karşılaştığınız zaman, kendilerini ekin gibi biçmeye bakınız...*"[264]

---

[263] Diyarbekrî, II, 83-84; aynı rivayet için ayrıca bkz. İbn Kesir, IV, 297; buradaki rivayette, "Ensarî" yerine "bir kimse" şeklinde haber nakledilmekte ve bazı ifade farklılıkları bulunmaktadır. İbn Kesir bu rivayeti, Taberânî'den naklen eserine almıştır; aynı rivayet için bkz. eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd,* V, 347

Hz. Peygamber, gerçekten kan dökülmeksizin Mekke'ye girmeyi arzu ediyor ve bunun için de çeşitli tedbirler alıyordu. Ancak, karşı konulduğu takdirde, savaştan kaçınılmaması gerektiği hususunda da, başta Halid olmak üzere diğer kumandanlarına emir verdiğinde şüphe yoktur. Bununla birlikte, bu rivayetteki, *"Halid'in karşılaştığı herkesi öldürmesi"* şeklinde, Hz. Peygamber adına bir Ensarînin ağzından yanlış bir emir verilmiş olduğunu doğru kabul etmeye imkan yoktur. Hz. Peygamber'in açık bir emrine karşı, bu şekilde bir muhalefetin, adı zikredilmeyen bir Ensarîye izafesine hele savaş gibi çok ciddi bir meselede böyle bir davranışın vuku bulabileceğine inanmak mümkün değildir. Bilhassa, Ensarî'nin hesaba çekilmesi üzerine, Hz. Peygamber'e verdiği cevabın doğru olabileceğini düşünmek; Hz. Peygamber'in muradı ile Allah'ın muradının ayrı ayrı şeyler olduğunun ifade edilebilmesini kabul etmek muhaldir.[265]

Kureyşliler'den yetmiş kişinin öldürüldüğüne dair bilgi de, bu rivayetin doğru olmadığını gösteren bir diğer hususdur. Çünkü, kaynaklarda yer alan rivayetlerde, Mekke fethi esnasında, Handeme'de yapılan savaşta, on iki veya on üç; bir diğer rivayette ise yirmi sekiz kişi öldürülmüş; müslümanlardan ise yalnızca iki veya üç kişi şehid olmuştur.[266]

Hz. Peygamber, Handeme'deki savaşın Kureyşlilerce başlatıldığını kumandanı Halid'in ağzından öğrendikten sonra da, Kâbe ve Mekke Haremi'ne karşı olan hürmetinde, savaşa karar vermesinden itibaren beslediği barış anlayışında bir değişiklik yapmamıştır. Etrafındaki Muhacir ve Ensarın meydana getirdiği ordu ile muzaffer ve azametli bir kumandan gibi değil; Allah'ın

---

[264] Müslim, *Cihad ve's-Siyer*, no: 1780

[265] Arcun, s. 75

[266] İbn Hişam, II, 408; Vakıdî, *Megâzî, II,* 825-826; İbn Sa'd, II, 136

kendisine nasib eylediği bu feth-i mübîne hamd ve şükürler içerisinde, gözleri yaşlı bir halde devesinin boynuna eğilip şükür secdesi yaparcasına mütevazi bir halde Mescid-i Haram'a girdi; Hacer-i Esved'i selamlayıp öptü, Kâbe'yi tavaf etti. Tevhid akidesinin nişanesi bu mabedin etrafındaki putların temizlenmesi esnasında:

"De ki, Hak geldi batıl ortadan kalktı; zaten batıl, ortadan kalkmaya mahkumdur" (İsrâ, 81) âyetini okudu. İrad ettiği meşhur hutbesinden sonra da:

- Ey Kureyş! Şimdi size ne yapacağımı umuyorsunuz? diye sordu.

Bir Tek Allah'a imana ve O'na ibadete çağıran Allah'ın Elçisine ve onun Ashabına, yirmi yıl esnasında yaptıkları kötülüklerin hacaletini hisseden Kureyşiler hep bir ağızdan:

- Biz, senden hayır bekliyoruz; sen kerim bir kardeşin oğlu kerim bir insansın, dediler.

Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış ve O'nun terbiyesiyle yetişmiş Rasûlullah:

- Öyle ise ben de Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi söylüyorum: Bugün size kınama yok... Haydi gidiniz, serbestsiniz! buyurarak bir umumî af ilân etti. Böylece insanlık tarihine malolmuş büyük bir bağış ve merhamet örneği gösterdi. Fetih günü, aynı zamanda, gerçek bir "Merhamet günü" oldu.

Kâbe'nin etrafındaki putları fetih günü temizleten Hz. Peygamber, ertesi günü Kâbe'nin içine de girdi; kapısı üzerine kapatıldı; yanında Üsâme b. Zeyd, Bilâl-i Habeşî ve Osman b. Talha vardı; oradaki putlar ile bazı resim ve heykelleri de kaldırttı. Rasûlullah'ın Kâbe'nin içerisinde bulunduğu, orada namaz kılıp dua ettiği, Rabbine iltica ve yakarışlarda bulunduğu esnada, Halid b. Velid, müslümanların izdihamını önlemek ve kargaşaya

meydan vermemek üzere, Kâbe'nin kapısı önünde durdu ve gerekli tedbirleri alarak Hz. Peygamber'in huzurunu sağladı.[267]

Sekiz ay önce Kureyş'in süvari birliği kumandanı olan Halid b. Velid, Allah'ın lutfu inayetiyle, Mekke fethi gibi birçok bakımdan mühim bir tarihî hadisede, Hz. Peygamber'in emrinde büyük bir hizmet ifâ eyledi. Bu fetih sayesinde, Kâbe ve Mekke Haremi, putlardan ve puta tapıcılardan temizlenmiş; Hz. Peygamber'in en büyük ideali olan Tevhid akidesi, yirmi yıl devam eden çok uzun bir mücadeleden sonra, bu mukaddes şehirde artık kabul edilmiş oldu. Mekke ve Kâbe'nin putlardan temizlenmesi, yalnızca Kureyş için değil, Arap yarımadasındaki diğer kabileler için de çok semereli neticeler tevlid etmiş; insan haysiyetine yakışmayan bu ibtidaî inançtan kurtulmak, diğer Araplara da nasîb olmuştur. Halid b. Velid'in bu hedefe müteveccih hizmetleri devam etmiş; insanları putlardan ve putçuluktan kurtaran kılıcını, bu defa da Uzzâ'nın ortadan kaldırılması için sallamıştır.[268]

Halid b. Velid'in Uzzâ Putunu Yıkması

Mekke'nin fethinden hemen sonra Kâbe'nin çevresindeki ve içerisindeki putları, resimleri ve heykelleri ortadan kaldırtan Hz. Peygamber, 25 Ramazan 8/16 Ocak 630 günü, bu defa Mekke çevresindeki putları tahrip etmek üzere bazı sahabîlerini vazifelendirdi. Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî, Müşellel'de bulunan Menat putunu; Amr b. el-Âs Hüzeyl kabilesinin putu Süvâ'ı; Tufeyl b. Amr

---

[267] Vakıdî, *Megâzî,* II, 835; Ezrakî, I, 266-267

[268] Mekke fethi için bkz. İbn Hişam, II, 389-428; Vakıdî, *Megâzî,* II, 780-870; İbn Sa'd, II, 134-145; Taberî, *Tarih,* I, 1618-1647; İbn Kesir, IV, 278-312, 316-322; Diyarbekrî, II, 77-95; eş-Şâmî, V, 304-458; Zebîdî, X, 295-322; Arcun, s. 67-75; Şelebi, s. 68-72; İbrahim Ekrem, s. 85-91; Yasin Süveyd, s. 150-153

ed-Devsî, Amr b. Humeme'nin putu Zü'l-Keffeyn'i; Halid b. Velid de Uzzâ putunu yıkacaklardı.[269]

Lât ve Menat gibi Kur'an-ı Kerîm'de ismi geçen (Necm 53/19-20) Uzzâ, Kureyş kabilesi yanında, Mudar oğullarının, Kinâne ve Huzâ'alılar'ın çok itibar ettikleri büyük bir puttu. Bazı rivayetlerde, Kureyş'in, Lât ve Menat'tan daha fazla Uzzâ'ya itibar ettikleri; bu putu sık sık ziyaret edip yanında kurban kestikleri, hacdan sonra, onun yanında, ihramdan çıktıkları haber verilmiştir. Mekke'nin kuzeyindeki Nahle'de bulunan Uzzâ, üç semüre ağacından ibaret, üzerine bir ev yapılmış, bakıcıları olan ve içerisinde bir şeytanın bulunduğuna inanılan putlardan birisiydi.

Hz. Peygamber, Uzzâ putunu tahrip etmek üzere Halid'i Nahle vadisine gönderirken, oradaki üç semüre ağacından birisini kesmesini emretti. Halid, otuz süvarî ile oraya gitti; ilk ağacı kesti, putu kırdı, oradaki ambarı yıktı; sonra da Mekke'ye, Hz. Peygamber'in yanına döndü. Hz. Peygamber, putu yıkıp yıkmadığını sorunca Halid "evet" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

- *Herhangi bir şey gördün mü?* diye sorunca Halid:

- *Hayır! Bir şey görmedim,* diye cevap verdi. Onun bu cevabı üzerine Hz. Peygamber:

- *Öyle ise sen Uzzâ'yı yıkmamışsın; tekrar git ve onu yık,* buyurdu.

Öfkeli bir şekilde Mekke'den tekrar Nahle'ye hareket eden Halid, Uzzâ'nın yanına varınca kılıcını çekti ve ikinci ağacın üzerine yürümeye karar verdi. Halid'in geldiğini gören putun bakıcısı Dübeyye, putun üzerine bir kılıç asıp dağa kaçtı. O sırada putun içerisinden çırılçıplak, saçı başı dağınık vaziyette, dişle-

[269] Vakıdî, *Megâzî*, II, 870; III, 873

rini gıcırdatan siyahî bir kadın Halid'in karşısına dikiliverdi; Halid'in tüyleri diken diken olmuştu. Halid'i uzaktan seyreden putun bakıcısı Dübeyye, Uzzâ'ya hitaben şu şiiri söyledi:

"Ey Uzzâ! Şiddetli bir şekilde Halid'e saldır da kendini yalan çıkarma; baş örtünü at ve çemren! Eğer sen bugün Halid'i öldürmezsen zelil bir şekilde geri dönecek ve nasranileştirileceksin!"

Halid elinde kılıcı ile şeytan kadının üzerine yürürken:

- *Ey Uzzâ! Küfran sana, artık seni tenzih etmek de yok! Ben, Allah'ın seni zelil kıldığını gördüm!* beytini söylüyordu; sonra kılıcı ile onu ikiye ayırdı; ağacı kesti; bakıcı Dübeyye'yi de yakalayıp katletti. Sonra Hz. Peygamber'in yanına döndü; olanları anlatınca Rasûlullah:

- *Evet Uzzâ o idi; bundan sonra Araplar için Uzzâ artık yok!* buyurdu.

Uzzâ putunu tahrip ettikten ve Hz. Peygamber'in yukarıdaki sözlerini dinledikten sonra Halid, hissiyatını ve babası ile alâkalı üzüntülü hatırasını şöylece dile getirdi:

- *Ey Allah'ın Elçisi! Bize ikram ve ihsanlarda bulunan, bizi helâk olmaktan koruyan Allah'a hamdolsun! Ben, babamın yüz deve ve koyun içerisinden seçtiği kurbanlıkları Uzzâ'ya götürüp onun için kurban ettiğini; orada üç gün kalıp sonra yanımıza döndüğünü görürdüm. Şimdi, babamın ne üzerine ölüp gittiğini; hangi anlayış içerisinde yaşadığını; görmeyen, işitmeyen, faydası ve zararı dokunmayan bir taş için kurban kesecek kadar aldatılmış olduğunu düşünüyorum!..*

Babasının putperest olarak ölüp gitmesine hayıflanan Halid'in bu sözleri üzerine Rasûlullah:

- *Bu iş, Allah'a aittir. O, kimin için hidayeti kolaylaştırırsa, o kimse kolayca hidayete erişir; kimin için dalâleti kolaylaştırırsa, o kimse de dalâlette kalır,* buyurdu.

Hz. Peygamber'in putların ortadan kaldırılması için fetihten hemen sonra harekete geçmesi ne kadar mühim ise, bu iş için Halid'i seçmesi, bilhassa Uzzâ gibi bir putun tahrip edilmesinde onu vazifelendirmesi de son derece mühim bir husustur. Bu işin Halid'e havale edilmesinden, Hz. Peygamber'in, yalnızca iyi bir savaşçı ve dirayetli bir kumandan olarak değil, dinî bakımdan da ona güvenip itimat ettiğini anlıyoruz. Sekiz ay önce ebediyyen terkettiği puta tapıcılığa karşı hissiyatı, onun gerçek bir müslüman olduğunun, Tevhid inancına kalben bağlandığının da açık bir nişanesidir.[270]

Halid b. Velid ve Benî Cezîme Vak'ası

Halid b. Velid'in kahramanlıklarla dolu şerefli askerî hayatında, Benî Cezîme vak'asının farklı ve üzücü bir hadise olarak yer aldığına şahit oluyoruz. Üzerine aldığı bütün vazifeleri, Rasûlullah'ı memnun edecek bir tarzda yerine getiren Halid b. Velid'in, Mekke fethinden sonraki bu vak'ada hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus, onun bu kabileye karşı yaptıklarını öğrenen Hz. Peygamber'in: *"Allah'ım! Halid b. Velid'in yaptığından Sana sığınırım"* diye Rabbine dua ve iltica etmesiyle ifade edilmiştir.

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, şehrin çevresindeki kabilelere elçi ve seriyyeler göndermek suretiyle, onları Allah'a iman etmeye, müslüman olmaya davet etti. Bu elçilerden birisi de Halid b. Velid idi. Huneyn savaşından önce Hz. Peygamber, Uzzâ putunu tahrip ettikten sonra, Mekke'ye dönen

---

[270] Uzzâ'nın tahribi için bkz. Vakıdî, *Megâzî*, II, 869-871; III, 873-874; İbn Hişam, II, 436-437; İbnü'l-Kelbî, *Kitabu'l-Asnam*, s. 12-18 (T. 31-36); İbn Sa'd, II, 145-146; İbn Habîb, *Muhabber*, 315; *Ezrakî*, I, 124-134; Taberî, *Tarih*, I, 1648; İbn Kesir, IV, 316; Zehebî, I, 369-370; Yakut, *Mu'cem*, IV, 116-118; Elmalılı, VI, 4591-4592; Akkâd, s. 717-718; Arcun, s. 75-77; Şelebî, s. 73-74; İbrahim Ekrem, s. 92

Halid'i, Muhacir, Ensar, Süleym oğulları ve diğer bazı kabilelerden müteşekkil üç yüz elli kişilik bir askerî birliğin başında Benî Cezîme'ye gönderdi (Şevval 8/Ocak-Şubat 630). Mekke'nin aşağısında Yelemlem tarafında yaşayan Kinâne kabilesinin bir kolu olan Cezîme oğulları, el-Ğumeysâ adlı bir su kenarında oturuyorlardı. Bundan dolayı bu vak'aya "Yevmu'l-Ğumeysâ" da denilmiştir. Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in Halid'i ve beraberindekileri, savaşmak üzere değil, İslâm'a davet etmek için göndermiş olduğu tasrih edilmektedir.[271]

Benî Cezîme vak'asına ait rivayetlerde, mühim bazı ihtilafların bulunduğuna hemen işaret edelim. Bu ihtilafların en mühimi, Halid b. Velid'in Benî Cezîme kabilesiyle el-Ğumeysâ'da karşılaşmasının nasıl olduğu; onların silahlı olup olmadıkları; Halid'in kendileriyle savaşıp savaşmadığı; silahlarını bırakıp teslim olduktan sonra onların öldürülmesini Halid'in niçin emrettiği gibi hususlardır. Bu rivayetleri ayrı ayrı ele almak suretiyle, vak'anın nasıl cereyan ettiğini ve Halid b. Velid'in bu vak'adaki yerini tespit etmeye çalışacağız. Ancak daha önce, rivayetleri değerlendirirken göz önünde bulundurmak için, hadisenin seyrini kısaca hatırlatmak istiyoruz.

Halid b. Velid, teslim olmayı kabul eden Benî Cezîme mensuplarının esir alınmasını, arkasından da öldürülmelerini emretti. Seriyyedeki Süleym kabilesi mensuplarının, kumandanlarının emrini hemen yerine getirmelerine mukabil, başta Abdullah b. Ömer ile Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlim olmak üzere, Muhacir ve Ensardan olanlar, esirlerin müslüman olduklarını ileri

---

[271] İbn Hişam, II, 428429; Vakıdî, *Megâzî,* II, 875; İbn Sa'd, II, 147; Halife b. Hayyat, *Tarih,* I, 57; Taberî, *Tarih,* I, 1649; Diyarbekrî, II, 98. Bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in, cami görürse, ezan okunduğunu işitirse kimseyi öldürmemesini Halid'e tenbih ettiği de nakledilmektedir; bkz. İbn Kesir, IV, 315; Arcun, s. 81

sürerek onları öldürmeyi reddettikleri gibi kendilerini serbest bıraktılar. Halid'in emri üzerine otuz kişi öldürüldü. Bu gelişmeyi öğrenen Hz. Peygamber, son derece üzüldü ve Hz. Ali'yi göndererek onlara para verip gönüllerini aldı.

Bu hususların her birisine ait haberleri ileride genişçe ele alacağımızı hatırlatarak şimdi, esir alındıktan sonra öldürülmeleri için Halid'in niçin emir verdiğine dair haberleri, kaynaklardaki ifadelere bağlı kalarak sıra ile inceleyelim:

1) Benî Cezîme kabilesine: *"İşte Halid b. Velid! Yanında da müslümanlar bulunmaktadır!"* denilince onlar şöyle dediler:

-Bizler müslüman bir topluluğuz; namaz kıldık; Muhammed'i tasdik ettik; mescidler yaptık ve oralarda ezan okuduk.

Halid onların yanına gelince, *"İslâm"* dedi. Benî Cezîme mensupları: *"Bizler, müslümanız"* diye cevap verdiler. Onların bu cevabı üzerine Halid b. Velid:

- Öyle ise, üzerinizdeki silahlara ne oluyor? diye sordu. Onlar bu soruya:

- Bizimle Arap olan bir kabile arasında düşmanlık vardır; sizin, onlar olmanızdan korktuk da silahlarımızı aldık; böylece kendimizi, İslâm'a karşı olanlardan koruyabilmeyi düşündük, şeklinde cevap verdiler...[272]

2) Benî Cezîme mensupları Halid'i görünce silahlarını aldılar. Halid onlara: *Silahlarınızı bırakınız! Çünkü insanlar müslüman oldular,* dedi. [273]

3) Halid, Benî Cezîmeliler'in yurduna gelince, onlar çok şiddetli bir şekilde kendisine karşı koydular; silahlarını kuşanıp savaşmaya hazırlandılar. Halid, ikindi, akşam ve yatsı namaz-

---

[272] Vakıdî, *Megâzî,* III, 875; İbn Sa'd, II, 147

[273] İbn Hişam, II, 429; Taberî, *Tarih,* I, 1650; Diyarbekrî, II, 98

larında onları bekledi; ezan sesi işitmedi. Bunun üzerine onlara saldırdı; bazılarını öldürdü; bir kısmını da esir aldı. Sonradan onlar, müslüman olduklarını iddia ettiler.[274]

4) İbn İshak'ın rivayetine dayanarak, Halid'i mazur gösteren bazı kimselerin dediklerine göre Halid:

Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî, "Rasûlullah (s.a.s), onlar İslâmiyet'ten imtina edip kaçınırlarsa, kendileriyle savaşmanı sana emretmiştir" diyerek bu hususu bana emredinceye kadar savaşmadım, dedi.[275]

5) İbn İshak'ın rivayetine göre, Benî Cezîme vak'ası üzerine Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında münakaşa oldu. Abdurrahman, Halid'e şu sözleriyle çıkıştı:

- *Sen, İslâmiyet devrinde Câhiliye çağı anlayışıyla iş yaptın!* Halid, ona şöyle cevap verdi:

- *Ben, ancak senin babanın intikamını aldım!* Bunun üzerine Abdurrahman:

- *Yalan söyledin! Çünkü ben, babamın katilini kendim öldürdüm; fakat sen amcan el-Fâke b. Muğîre'nin intikamını aldın!* diye ona cevap vererek aralarında çok ağır bir şekilde tartıştılar. Rasûlullah bu vaziyeti öğrenince:

- *Dur bakalım Ey Halid! Ashabımı bırak! Allah'a yemin ederim ki, eğer senin Uhud dağı kadar altının olsa, sonra da bunu Allah yolunda harcasan bile, yine de benim Ashabımdan birisinin, bir defacık sabah yürümesine veya akşam yürümesine denk bir iş yapmış olamazsın!* dedi.[276]

---

[274] Vakıdî, *Megâzî,* III, 883

[275] İbn Hişam, II, 430; Taberî, *Tarih,* I, 1651; İbn Kesir, IV, 313; Diyarbekrî, II, 98

[276] İbn Hişam, II, 431; Taberî, *Tarih,* I, 1651-1652. Haberin devamında, Halid'in amcası, Abdurrahman'ın ve Hz. Osman'ın babalarının ticaret için Ye-

6) Halid b. Velid onları İslâm'a davet etti. Fakat Benî Cezîme mensupları *"müslüman olduk"* (eslemnâ) demesini beceremediler; bunun yerine *"din değiştirdik, din değiştirdik"* (Sabe'nâ, Sabe'nâ) demeye başladılar. Bunun üzerine Halid, onların bir kısmını öldürmeye, bir kısmını da esir almaya başladı. [277]

Kaynaklarda yer alan bu rivayetlerin değerlendirmesine geçmeden önce, vak'anın nasıl gelişip sonuçlandığını da görelim:

Halid onları teslim olmaya çağırınca, içlerinden Cahdem adında birisi:

- Yazıklar olsun size Ey Cezîme Oğulları! Allah'a yemin ederim ki, bu Halid'dir! Silahı bıraktıktan sonra esirlik; esirlikten sonra boyunların vurulması gelecektir. Vallahi ben silahımı hiç bırakmayacağım, dedi. Kabilesinden bazı kimseler onu bir tarafa çekip şunları söylediler:

- Ey Cahdem! Bizim kanlarımızı dökmek mi istiyorsun? İnsanlar müslüman oldular ve silahlarını bıraktılar; savaş sona erdi; insanlar emniyete ulaştı. Sonunda silahını ondan alıncaya kadar konuştular; Benî Cezîme mensupları Halid'in sözü üzerine böylece teslim oldular.[278]

---

men'den dönerken bu kabileden ölen bir kimsenin mallarını mirasçısına verilmek üzere getirdikleri, bu kabileden birisinin malların kendisine ait olduğunu iddia etmesi, onların bu iddiayı kabul etmedikleri, çıkan çatışmada Halid'in amcası ile Abdurrahman'ın babasının öldürüldükleri, Hz. Osman'ın babasının kurtulduğu, Abdurrahman'ın babasının katilini öldürdüğü, Kureyş ile bu kabilenin savaşmaya karar verdikleri, sonunda diyet ödenerek barış yapıldığı anlatılmaktadır.

[277] Buhârî, *Megâzî,* 58, *Deavat,* 23, *Ahkam,* 35; Zebidî, X, 344-346; ayrıca bkz. İbn Hişam, II, 431, (İbn İshak'ın değil, İbn Hişam'ın rivayeti).

[278] İbn Hişam, II, 429; Vakıdî, *Megâzî,* III, 875-876; İbn Sa'd, II, 147

Halid b. Velid, ellerinin boyunlarına bağlanmasını emretti ve onları müslümanlara birer ikişer teslim etti. Cahdem, Halid'in kararını görünce:

- *Ey Benî Cezîme! Başınıza gelenleri, size önceden haber vermiş, sizleri uyarmıştım,* dedi.[279]

İbn İshak'ın rivayetine göre Halid, daha sonra esirlerin öldürülmelerini emretti; onlardan bazısı öldürüldü.[280] Vakıdî'nin rivayetinde ise, Benî Cezîme mensupları geceyi bağlı olarak geçirdiler; namaz vakti gelince müslümanlarla konuştular, elleri çözülüp namazlarını kıldılar, sonra tekrar bağlandılar. Seher vakti gelince, onlara ne yapılacağı hususunda müslümanlar arasında ihtilaf baş gösterdi. Bazı müslümanlar:

- *Biz, onları esir almak istemiyoruz; kendilerini Hz. Peygamber'e götürelim,* dediler. Diğer bir kısmı ise:

- *Bekleyelim, bakalım bizi dinleyecekler mi? Veya itaat edecekler mi? Onları bir deneyelim,* dediler. Müslümanlar bu şekilde iki ayrı görüşte iken Halid b. Velid:

- *Yanında esir olan herkes, hemen onu kılıçla öldürsün;* emrini verdi.

Benî Süleym kabilesinden olan askerler, ellerindeki esirleri öldürdüler; Muhacirler ve Ensar ise, esirlerini serbest bıraktılar.[281]

Seriyyede bulunan Abdullah b. Ömer, Halid'in emrini yerine getirmeyenlerdendi. O, *"Vallahi esirimi öldürmem; arkadaşlarımdan (Muhacirler ve Ensarı kastediyordu) hiç birisi de öldür-*

---

[279] İbn Hişam, II, 431

[280] İbn Hişam, II, 429

[281] Vakıdî, *Megâzî*, III, 876

meyecektir..." dedi.[282] Kaynaklarda, onların müslüman olduklarını ileri sürerek veya Muhacirlerle Ensarın esirleri serbest bıraktıklarını görerek Halid'in bu emrini yerine getirmeyenler arasında, Seleme, Ebû Beşîr el-Mâzinî, Ebû Useyd es-Saîdî, Ebû Katâde gibi sahabîlerin de yer aldıklarını görüyoruz.[283]

Benî Cezîme'den kurtulan birisi Mekke'ye geldi ve olanları Hz. Peygamber'e haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini semaya kaldırıp:

"Allah'ım! Halid b. Velid'in yaptığından Sana sığınırım"[284] diyerek duada bulunduktan sonra:

- *Ona kimse karşı çıkmadı mı?* diye haberi getirene sordu. Cezîmeli şu cevabı verdi:

- *Evet, orta boylu, beyaz tenli birisi ona karşı çıktı; Halid onu azarlayınca o da sustu. Ayrıca, uzun boylu, çelimsiz bir başkası da ona karşı çıktı. Onların tartışmaları çok şiddetli idi.* Onun bu sözlerini dinleyen Hz. Ömer:

- *Yâ Rasûlallah! İlki oğlum Abdullah, diğeri ise Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlim'dir,* dedi.[285]

Hz. Peygamber, Benî Cezîme'ye Hz. Ali'yi göndermeye karar verdi. Bu hususta İbn Hişam, Rasûlullah'ın (s.a.s) şu rüyasını rivayet etmektedir:

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *Rüyamda haystan*[286] *bir lokma çiğnedim; lezzetini tattığım yiyeceğin içinden birşey, yuta-*

---

[282] Buhârî, *Meğâzî,* 58; Vakıdî, *Megâzî,* III, 877

[283] Vakıdî, *Megâzî,* III, 876, 878- 881

[284] Buhârî, *Meğâzî,* 58; İbn Hişam, II, 429; Vakıdî, *Megâzî,* III, 881; İbn Sa'd, I, 148

[285] İbn Hişam, II, 429-430

[286] Hays, çekirdeği çıkarılmış hurmayı saf yağ ve keş denilen yoğurt kurusuyla karıştırıp içine sevik konulan yiyecek

cağım sırada boğazıma takıldı, Ali, elini sokup çıkardı. Hz. Peygamber'in bu rüyasını dinleyen Hz. Ebû Bekir:

- Yâ Rasûlallah! Göndermiş olduğun seriyyelerin bir kısmından sevdiğin haberler, bazısından da itirazlar geldi; Ali'yi gönder de bu işi halletsin, diye teklifte bulundu.[287]

İbn İshak'ın rivayetine göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi çağırdı ve ona şu emri verdi:

- Ey Ali! Onların yanına git ve işlerini gör; Câhiliye çağı işini ayaklarının altına al!

Hz. Ali yola çıktı ve Hz. Peygamber'in kendisine verdiği paralarla Benî Cezîme yurduna geldi. Onlardan öldürülenlerin ve köpek yalaklarına varıncaya kadar zarar gören mallarının karşılığını ödedi. Böylece diyeti ödenmemiş ne bir kimse ne de bir mal kaldı. Hz. Ali diyetleri ödeyince onlara, herhangi bir kimsenin veya malın ödenmemiş diyetinin kalıp kalmadığını sordu. Cezîmeliler "hayır" diye cevap verdiler. Hz. Ali onlara:

- Kalan parayı da, Hz. Peygamber'in ve sizin bilmediklerinizin karşılığı olarak, Rasûlullah'ın ihtiyatı olmak üzere sizlere veriyorum, dedi. Sonra Hz. Peygamber'in yanına döndü; yaptıklarını ona arzetti. Hz. Peygamber, onun yaptıklarından memnun ve mütehassis oldu.[288]

Hz. Peygamber'in Halid'e nasıl davrandığı, bu hususta onu cezalandırıp cezalandırmadığı üzerinde de durmak gerekir. Bu hususta, kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Rivayetlerden birisi, Hz. Peygamber'in, yanına geldiğinde Halid'i azarladığı hakkındadır.[289] Bir diğer rivayette ise, Hz. Peygamber Halid'e

---

[287] İbn Hişam, II, 429

[288] İbn Hişam, II, 430; farklı ifadeler ve bazı ilâvelerle aynı haber için bkz. Vakıdî, *Megâzî,* III, 882

[289] Vakıdî, *Megâzî,* III, 881

bakmıyor ve ondan yüz çeviriyordu; Halid de Rasûlullah'ın etrafında dolaşıyor, onları öç almak veya düşmanlıktan dolayı öldürmediğine dair yemin ediyordu. Hz. Ali onların diyetlerini ödeyip gelince, artık Hz. Peygamber, Halid ile görüşmeye başladı; Rasûlullah'ın vefatına kadar da onun yanında diğer Ashabı gibi yüce mevkiini devam ettirdi.[290]

Yukarıdaki haberi eserinde nakleden Vakıdî, hemen bu rivayetin arkasından, Halid'i medheden Hz. Peygamber'in iki ayrı hadisini iki ayrı râviden naklen eserine almıştır.[291]

Hz. Peygamber'in bu vak'adan sonra Halid b. Velid'e nasıl davrandığı hakkında üzerinde durulması icap eden bir başka rivayet daha bulunmaktadır. Yukarıda üç numara ile verdiğimiz haberin devamındaki bu rivayet aynen şöyledir:

"... Rasûlullah bu hususta Halid'i azarlayıp ona hiç çıkışmadı. O, Hz. Peygamber vefat edinceye kadar, onun ordusunda öncü birliğinin kumandanı idi; Huneyn ve aynı şekilde Tebûk savaşlarında, onunla birlikte öncü birliğin kumandanı olarak bulundu. Hz. Peygamber onu, Ukeydir'e Dûmetu'l-Cendel'e gönderdi; onlardan bazısını esir aldı ve kendileriyle andlaşma yaptı. Sonra Rasûlullah (s.a.s) onu, Necran'a Belhâris (Beni'l-Hâris) b. Ka'b kabilesine emir ve Allah'a davetçi olarak gönderdi. Veda Haccı'na Rasûlullah ile beraber gitti. Rasûlullah (s.a.s) başını tıraş edince, kâkülünden ona verdi. Halid, Hz. Peygamber'in bu sakalını, sarığının önünde muhafaza ederdi; saldırdığı bir kimseyi, Allah'ın yardımıyla hezimete uğratırdı. Yermûk savaşında sarığı düşmüştü; bunun üzerine o, "sarığım, sarığım" demeye başladı. Kendisine: "Ey Ebû Süleyman! Savaşın en şiddetli bir sırasında iken, sarığını araman tuhaf değil mi?" diye sorulunca o: "- Sarığımda

[290] Vakıdî, *Megâzî*, III, 882-883

[291] Vakıdî, *Megâzî*, III, 883

Rasûlullah'ın sakal-ı şerifi vardır; ben onunla birisine saldırdığımda, o kimse direnemezdi. Onun için sarığımı arıyorum, cevabını verdi...'[292]

Ashabdan Abdurrahman b. Avf ile Halid'in münakaşalarına yukarıda temas ettiğimiz için burada tekrar ele almak istemiyoruz. Ancak, Halid'in Hz. Osman ile birlikte Abdurrahman'a giderek ondan özür dilediğini ve kendisinin bağışlanması için Allah'a dua etmesini ondan istediğini zikredelim.[293]

Bu arada, son olarak Hz. Ömer'in Halid ile konuşmasına da temas ederek, bu vak'aya ait rivayetlerin değerlendirmesine geçmek istiyoruz. Hz. Ömer, Benî Cezîme vak'ası ile alâkalı olmak üzere ona:

- *Sana yazıklar olsun Ey Halid! Benî Cezîme'yi Câhiliye çağına ait bir işten dolayı cezalandırdın; halbuki İslâmiyet, kendinden önceki Câhiliye çağına ait şeyleri ortadan kaldırmamış mıydı?* diye çıkıştı. Halid ona şu cevabı verdi:

- *Ey Ebû Hafs! Allah'a yemin ederim ki, ben onları, ancak hak üzere tuttum; müşrik bir topluluk üzerine baskın yaptım; onlar karşı koydular; onlar karşı koyunca da kendileriyle savaşmak kaçınılmaz oldu. Onları esir aldım, sonra da öldürdüm.* Bu cevap üzerine Hz. Ömer ona şunları sordu:

- *Abdullah b. Ömer'i nasıl bilirsin?* Halid:

- *Vallahi onu iyi bir insan olarak bilirim,* dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

- *O, senin haber verdiğinden farklı bir şekilde haber verdi; o da seninle birlikte bu orduda idi.* Halid:

---

[292] Vakıdî, *Megâzî,* III, 883-884; rivayetin devamında, Halid b. Velid'in hayatı hakkında diğer bazı bilgilere daha yer verilmektedir.

[293] Vakıdî, *Megâzî,* III, 881

- *Allah'tan affımı niyaz ederim ve O'na tevbe ederim,* dedi. Hz. Ömer ona kırıldı ve şunları söyledi:

- *Yazıklar olsun! Rasûlullah'a git de senin için Allah'tan mağfiret istesin!*[294]

Benî Cezîme vak'asında Halid b. Velid'in, bu kabile mensuplarını önce esir alması, sonra da öldürülmelerini emretmesinin gerçek sebebi ne idi? Yukarıda ele aldığımız bu hususta altı rivayeti sıra ile değerlendirerek bu soruya cevap bulmaya çalışalım:

Birinci rivayetten, bu kabile mensuplarının hem kendi aralarında hem de Halid b. Velid'e müslüman olduklarını söyledikleri; buna mukabil, onların silahlı oldukları, bunun sebebinin ise, Halid ve ordusuyla alâkası olmadığı; düşmanları olan bir kabileye karşı silahlandıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda, Halid'in onları esir almaması ve bilhassa öldürülmeleri için emir vermemesi gerekirdi. Verilen kararı mazur gösterecek tek husus, Halid'in onların müslüman olduklarına inanmaması ve onların müslümanlara karşı silahlanmış olduklarını düşünmesi olabilir. Ancak böyle bir anlayış ve yoruma imkan verecek bir ifadenin rivayet içerisinde yer almadığını görüyoruz.

İkinci rivayette ise, Benî Cezîme mensuplarının Halid'i görünce silahlandıkları ifade edilmektedir. Bu rivayette zikredilmemekle birlikte, Halid, Mekke'nin fethinden sonra insanların müslüman olduklarını söyleyerek bu kabile mensuplarının silahlarını bırakmasını istemiştir. Verilen kararı mazur gösterecek yegâne suç, onların Halid'i görünce silahlanmış olmalarıdır. Ancak, bu rivayetten onların müslüman oldukları anlaşılmamakla birlikte; insanların müslüman olduklarını söylemesi üzerine

---

[294] Vakıdî, *Megâzî*, III, 880-881; aynı konunun Ammar b. Yâsir ile münakaşası için de bkz. 881-882

teslim olduklarına göre, müslüman olmayı kabul ettikleri anlaşıldığından, öldürülmemeleri gerekirdi.

Üçüncü rivayette ise, çok değişik hususların yer aldığını görüyoruz. Benî Cezîme mensuplarının Halid'e karşı koydukları ve onunla savaştıkları; ayrıca namaz kılmadıkları ve ezan okumadıkları haber verilmekte; savaştan sonra müslüman olduklarını iddia ettikleri ileri sürülmektedir. Bu rivayetten anlaşıldığına göre Halid, verdiği kararda haklıdır. Halbuki Hz. Peygamber, Halid'in yaptıklarından berî olduğunu beyan buyurmuştur. Bu durumda, rivayetin izahını yapmak imkanı bulunmamaktadır.

Dördüncü rivayette ise, verilen öldürme emrinde Halid'in hiçbir dahlinin olmadığı anlatılmakta; Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'nin Hz. Peygamber adına yalan bir emir uydurduğu ifade edilmektedir. Ashabdan birisinin Hz. Peygamber adına insanların öldürülmesi için bu şekilde yalan söylemesini; Hz. Peygamber'in de bu sahâbiyi cezalandırmamasını kabul etmeye imkan yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber'in, Abdullah'ın değil de Halid'in yaptıklarından berî olduğunu ifade buyurmasının da, bu rivayete göre bir manâsı olmamak gerekir. Bu bakımdan bu rivayetin uydurma olduğu açıktır.

Beşinci rivayete gelince, Benî Cezîme vak'asına ait haberler arasında, Halid b. Velid aleyhine unsurlar ihtiva eden en ağır ithamların bu haberde yer aldığını görüyoruz. Burada anlatılanlara göre Halid, Benî Cezîme mensuplarının öldürülmesine, nefsinin arzusuna, Câhiliye çağı kan davasına uyarak, haberdeki ifadeye göre, Abdurrahman'ın ağzından amcasının; Halid'in kendi ifadesine göre ise Abdurrahman'ın babasının intikamını almıştır. Yani Halid b. Velid, Câhiliye çağında öldürülmüş müşrik birisinin intikamı için, kanı akıtılmaması gereken masum bir müslüman zümreyi öldürmek üzere emir vermiştir. Yine bu rivayete göre, Abdurrahman Halid'in yaptıklarına karşı çıkmış;

aralarındaki tartışmaya Hz. Peygamber müdahale etmiştir. Bu rivayetten anlaşılan husus budur.

Mısırlı araştırıcı İbrahim Arcun, bu rivayette, Câhiliye çağı anlayışına göre akıtılan bu kanın hesabını Hz. Peygamber'in sorduğuna dair bir ifadenin zikredilmemesini çok tuhaf bularak, bu haberi uydurma kabul eder ve reddeder. Yazar, tarih ve siyer kitaplarının ekseriyetinde yer alan bu rivayeti bir araştırıcının ciddî ve şüpheli bir gözle incelediği takdirde, tevil edilecek bir tarafının olmadığını hemen anlayacağını belirttikten sonra, bu hususstaki şüphe ve tereddütlerini şu gerekçeklere dayandırmaktadır:

a- Eğer bu rivayeti doğru kabul edersek, verilen bilgilerin Câhiliye çağı geleneklerine uymadığını görürüz; çünkü Kureyş ile Benî Cezîme arasında, Câhiliye çağındaki bu öldürme üzerine bir anlaşma olmuştu; Kureyş bu anlaşma ile diyet ödenmesine rıza göstermişti. Câhiliye kanunlarına göre, bir hükmün ve anlaşmanın bozulması çok çirkin bir şeydi ve Halid de bunu çok iyi bilen ve uygulayanların başında idi.

b- Abdurrahman b. Avf bu seriyyede bulunmasına rağmen, Halid'e karşı çıkmak için niçin Medine'ye dönüşü beklemiştir? Abdullah b. Ömer ve Sâlim'in savaş yerinde karşı çıkmalarına mukabil, Abdurrahman gibi büyük bir şahsiyetin sonradan Halid'e karşı çıkmasına dair bir sebep bu rivayette yer almamaktadır. Acaba, Abdurrahman'ın İslâm'daki yerini ve ahlâkını bilen bir insan, onun Halid'den korktuğunu veya çekindiğini söyleyebilir mi?

c- Rivayetten anlaşıldığına göre Halid, İslâm'ın reddettiği bir sebepten dolayı Hz. Peygamber'in emrini çiğnemiştir; çünkü Hz. Peygamber, onu davet için göndermiştir, savaşmak için değil. O ise, Câhiliye çağı kan davası adına, müslüman olduğunu söyleyenleri öldürtmüştür; rivayetten çıkan netice budur. Buna göre,

en azından Halid, bu yaptığının karşılığında, Hz. Peygamber'in kısas istemesiyle karşılaşmalıydı; çünkü herhangi bir müslüman, Hz. Peygamber'in dinin hudutlarını idare ettiğini vehmedebilir mi? Halbuki bütün rivayetlerde Hz. Peygamber'in Halid'i görünce kızdığına dair bir haber zikredilmemektedir ve Halid, onun yanındaki değerini hiç kaybetmediği gibi kumandanlıkta da kalmıştır.

d- Eğer bu rivayet doğru ise, Halid'in müslüman olduğunun ne kıymeti kalır?

e- Hz. Ali'nin gönderilmesi ise, yalnızca hatanın telafisi ve bu kabilenin gönlünün alınması içindir.

Halid b. Velid'in Cezîmeliler'i öldürmesine ait beşinci rivayet hakkındaki düşüncelerini yukarıya özetleyerek aldığımız Arcun, sonunda bu rivayetteki haberlerin tamamen uydurma olduğunu tekrarlayarak, bu vak'aya ait gerçeklerin Buharî'nin rivayet ettiği hadisteki hususlar olduğunu beyan eder.[295] Bizim bu bahse başlarken altıncı rivayet olarak verdiğimiz bu Buharî hadisine geçmeden önce, Halid'in bu vak'adaki durumunu geniş bir incelemeye tâbi tutan bir başka Mısırlı araştırıcının görüşlerine de temas etmek istiyoruz.

Benî Cezîme vak'asını kısaca özetleyen Ebû Zeyd Şelebi, bu hadiseden dolayı Halid'in kusurlu bulunmuş olduğunu; şerefli tarihinde bu vak'anın kötü bir hareket kabul edildiğini belirttikten sonra, gerçeği bulabilmek için, aşağıdaki soruları sormakta ve bunlara açık ve kesin cevaplar vermek gerektiğini ifade etmektedir. Şelebi'nin tespit ettiği dört soru ve cevapları özetle şunlardır:

a- Halid, müslüman bir topluluğu mu, yoksa kafir bir topluluğu mu öldürdü?

---

[295] Arcun, s. 84-89

Eğer onlar kafir bir topluluk olsaydı, kendilerinin öldürülmesi hususundaki bu gürültünün sebebini izah etmek; Halid ile Abdurrahman arasındaki münakaşanın manâsını anlamak; onun Halid'i, amcası el-Fâke b. el-Muğîre'nin intikamı dolayısıyla onları öldürdüğü şeklindeki ithamını izah etmek; ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi, öldürülenlerin diyetlerini vermek üzere onlara göndermek şeklindeki gelişmeleri anlamak mümkün olmazdı. Eğer onlar kafir olsalardı, kendileri için diyet ödenmesinin bir manâsı olamazdı. Zira onların katli mubah olur, bir mahzur taşımazdı ve bunu yapanın da günahı olmazdı. Öyle ise bu kabile müslümandı.

Görüldüğü üzere Şelebi, Arcun'un aksine, Halid ile Abdurrahman arasındaki tartışmayı doğru bir haber olarak kabul etmekte; ayrıca Hz. Ali'nin, öldürülenlerin diyetlerini ödemek için gönderilmiş olduğunu benimsemektedir.

b- Halid, onların öldürülmesindeki kararında isabetsiz midir?

İbn Sa'd'ın bize naklettiğine göre, Muhacirler ve Ensar, kendilerine teslim edilen esirleri serbest bıraktılar. Bunun manâsı, onların bu kabile mensuplarının öldürülmelerini doğru bulmadıklarıdır. Eğer bu emri doğru kabul etselerdi, bunu derhal yerine getirirlerdi. Halbuki, aralarında Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Avf gibi ileri gelen ve faziletli sahabîler esirlerini serbest bırakmak suretiyle kumandanlarına muhalefet ettiler. Esasen bizim sağa sola meyletmemize de gerek yoktur, çünkü, ihtilaf ve tartışmaya ihtiyaç bırakmayan Hz. Peygamber'in verdiği hüküm ortadadır: *"Ey Allah'ım! Ben, Halid'in yaptığından beriyim!"* Bu husus bize açıkça, Halid'in Hz. Peygamber'in razı olmadığı bir fiili yapmış olduğunu gösterir. Öyle ise Halid'in onları öldürmesi isabetsiz bir karardır.

c- Halid hatalı olduğuna göre, onları Câhiliye çağı âdeti üzere intikam almak için mi öldürdü? Yoksa başka bir tevili mi vardı?

Halid b. Velid, Benî Cezîme mensuplarını Câhiliye âdeti üzerine intikam için öldürmedi. Yoksa Hz. Peygamber onu, kısasen cezalandırırdı; müsamahasız bir şekilde onu kısasen öldürürdü. Halbuki o, böyle yapmadı; onun yaptıklarından berî olduğunu söylemekle yetindi. Eğer Hz. Peygamber onun tevilini kabul etmeseydi, cezalandırılmasını isterdi. Fakat tam aksi onu kumandanlıkta bıraktı ve kendisine güvenmeye devam ettiğini gösterdi ve onu Huneyn savaşında öncü kuvvetinin başına getirdi. Ayrıca Hz. Peygamber'in, ölülerin ve mallarının diyetlerini ödemesi için Hz. Ali'yi göndermesi de, bu işin bir hata olduğunun, kasten yapılmadığının bir delîlidir. Bütün bunlar, seri ve aklî yönden doğru delillerdir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi gönderirken: *"Câhiliye anlayışını ayaklarının altına al!"* diye emir vermesi, bu delillere muhalif değildir. Bu emir, Halid'in onları, kendisi ile onlar arasında Câhiliye çağı intikamı olduğunu insana hatırlatırsa da bunu kabule imkan yoktur. Çünkü bu haber, İbn Hişam ve Taberî'nin eserlerinde, yalnızca İbn İshak yoluyla rivayet edilmiştir.[296] Bu rivayet, kesin aklî bir delil seviyesine ulaşmamaktadır. Eğer bu haberin doğruluğu ve Hz. Peyamber'den sâdır olduğu ortaya çıksaydı, artık buna karşı başka bir delil getirilemezdi. Halbuki, Buharî ve diğer muhaddisler, bu sözün Hz. Peygamber'den sudur ettiğine işaret etmemektedirler. Ayrıca diğer tarihçiler de bu haberi zikretmezler. Biz, İbn İshak'ın bu rivayetinin sıhhatinden şüphe ediyoruz. Bu rivayeti bir zan olarak kabul ediyoruz.

---

[296] İbn Hişam, II, 430; Taberî, *Tarih*, I, 1650; bu rivayeti Arcun da (s.88) reddeder.

Dördüncü soruya geçmeden önce Şelebi, Benî Cezîme vak'asındaki gelişmeler üzerindeki görüşlerini şöylece özetlemektedir: Bu kabile mensupları müslüman idiler; Halid onları öldürmekle doğru hareket etmemiştir; onların öldürülmeleri, Câhiliye çağı intikamı sonucunda değildir, belki onun bir tevili, bir mazereti vardı.

d- Eğer onun bir mazereti varsa, bu ne idi?

Şelebi bu son soruya cevap ararken, önce bizim dördüncü rivayet olarak yukarıda ele aldığımız ve sonradan uydurulduğunu belirttiğimiz Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'nin ağzından Hz. Peygamber adına verildiği ileri sürülen emre ait rivayeti ele alır ve reddeder. Sonra da, bize göre Halid'i mazur gösteren rivayetin en sarih ve doğru olanı, Buharî'nin Abdullah b. Ömer'den naklettiği haberdir, diyerek tıpkı Acrun gibi o da, bu hadisi ele alır.[297]

Benî Cezîme vak'asına başlarken ele aldığımız altıncı rivayet, Buharî'nin eserinde yer alan bu hadistir. Arcun ve Şelebi'nin bu anlayışlarına aynen iştirak ettiğimizi ifade ederek, bu rivayeti incelemeye geçmek istiyoruz.

Altıncı rivayet: Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği Buharî hadisi şöyledir:

"Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Nebî (s.a.s) Halid b. Velid'i Benî Cezîme'ye gönderdi. O, kendilerini İslâm'a davet etti. Fakat onlar, "Müslüman olduk" demesini beceremediler; bunun yerine "din değiştirdik, din değiştirdik" (sabe'nâ, sabe'nâ) demeye başladılar. Bunun üzerine Halid, onların bir kısmını öldürmeye, bir kısmını da esir almaya başladı. Ve seriyyede bulunan herkese esirini verdi. Nihayet o günde Halid, herkesin kendi esirini öldürmesini emretti. Bunun

[297] Şelebi, s. 74-78

üzerine ben (Abdullah b. Ömer), Vallahi esirimi öldürmem, arkadaşlarımdan hiç birisi de esirini öldürmeyecektir! dedim. Sefer sonunda Nebi'nin (s.a.s) huzuruna geldiğimizde onun yaptıklarını anlattık. Bunun üzerine Nebî (s.a.s) elini kaldırarak iki defa: Allah'ım! Halid b. Velid'in yaptığından Sana sığınırım, diye dua etti" [298]

Benî Cezîme vak'asında, Halid b. Velid'in bu kabile mensuplarını önce esir alması, sonra da öldürülmelerini emretmesi şeklinde başlayan gelişmelerin gerçek sebebini ortaya koyan haber üzerinde dururken, bazı noktalara dikkati çekmek istiyoruz. Bu haber, bir Buharî hadisidir[299] ve *el-Câmiu's-Sahih'de* birden fazla babta zikredilmiştir. Ehemmiyet arzeden bir diğer nokta ise, hadis metnini nakil ve rivayet eden sahabînin Abdullah b. Ömer olmasıdır. Bilindiği üzere Abdullah, bu vak'ada hazır bulunmuş, kumandanı Halid'in söz konusu emrine açıkça muhalefet etmiş; esirini öldürmediği gibi, Halid'in tasvip etmediği bu kararını Hz. Peygamber'e haber vereceğini kendisine hatırlatmış ve bu sözünü de yerine getirmiştir. Binaenaleyh o, bu karar hususunda hem dikkatli, hem de kumandanının bu emrinin gerçek sebebini bilen birisidir. Bu bakımdan onun rivayetinin büyük bir ehemmiyeti vardır.

Abdullah b. Ömer'in kısa bir şekilde anlattığına göre, Halid b. Velid savaşa başlamadan ve savaşmayı düşünmeden önce, onları, Hz. Peygamber'in emrine uygun olarak, İslâm'a davet

---

[298] Buhârî, *Meğâzî,* 58, *Cizye,* 11, *Deavat,* 23, *Ahkam,* 35; Zebîdî, X, 344-346, ayrıca bkz. İbn Hişam, II, 431

[299] Bu rivayet, İbn İshak'ın, Halid'i mazur gösterenlerin bulunduğunu ifade ederek yukarıda bizim dördüncü rivayet olarak ele aldığımız Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'ye ait haberinin hemen arkasından, eserin müellifi İbn Hişam tarafından da nakledilmiştir, bkz. İbn Hişam, II, 431

etmiştir. Abdullah'ın hadisteki ifadesine göre, *"fakat onlar 'müslüman olduk' (Eslemnâ) demesini beceremediler."* Buradaki "beceremediler" ifadesi, Halid'in kararında tesirli olan hususa açık bir şekilde dikkatimizi çekmektedir. Abdullah hemen arkasından, *"bunun yerine 'Sabe'nâ, Sabe'nâ' (din değiştirdik, din değiştirdik) demeye"* başladıklarını ve bunun üzerine de Halid'in onları esir almaya ve öldürmeye karar verdiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Böylece, Halid'in Benî Cezîme mensuplarının öldürülmeleri hususundaki kararının gerçek sebebi, bu şekilde ortaya konulmuş bulunmaktadır. Abdullah ve bu vak'ada bulunan bazı arkadaşlarının, Cezîmelilerin "Eslemnâ" yerine "Sabe'nâ" demelerinin, Halid'in aksine, onların öldürülmeleri için bir sebep teşkil etmeyeceği düşüncesinde oldukları; bu hususu Halid'e söyledikleri ve onun emrini de yerine getirmedikleri; ayrıca gelişmeleri Hz. Peygamber'e anlattıkları; Rasûlullah'ın da Halid'in bu anlayış ve kararını tasvip etmediği anlaşılmaktadır.

Burada, Abdullah b. Ömer ve arkadaşlarının Cezîmeliler'i müslüman kabul etmelerine; buna mukabil Seriyye kumandanı Halid b. Velid ve onun anlayışını tasvip eden diğer sahabîlerin ise, onları müslüman kabul etmemelerine sebep olan "Sabe'nâ" kelimesi üzerinde durulması gerekiyor.

Mastarı "Sab" veya "Subû" olan "Sabee" fiili, meyletmek, delâlet etmek, bir nesne zuhura çıkıp belirmek, bir kimsenin yanına birdenbire çıkagelmek gibi anlamları yanında, "bir dinden çıkıp başka bir dine girmek" manâsında da kullanılmakta olup "Sâbiî" kelimesi de bu kökten gelmektedir ve çeşitli delâletleri yanında, "dinden çıkmak" veya "bir dinde olduğunu kabul etmek" gibi manâlara da gelmektedir.[300]

---

[300] Fîrûzâbâdî, *Kâmus*, Sabee ve Sabiî maddeleri

Kureyşliler, müslüman olan kimselere, "müslüman oldu" (Esleme) demezler, bunun yerine "Sabee" derlerdi. Bu ifade ile onlar, müslüman olanlara kızdıklarını göstermek isterler; kendilerine sövmek veya onları ayıplamak için bu kelimeyi bilhassa kullanmaya itina ederlerdi. Buna mukabil müslüman olanlar ise, kendilerine "Sabe'te" denildiğinde bu ifadeyi tasvip etmedikleri gibi reddederler ve bunun yerine "Eslemtü" (müslüman oldum) demeyi adetâ bir vazife ve iman borcu bilirlerdi. Bu hususta en meşhur misal, Hz. Ömer'e aittir. O müslüman olduğu zaman, bunu bütün Kureyş'in duymasını arzu etmiş ve bu haberi Cemil adlı birisine söylemişti. O, Kureyş arasında haber ulaştırmakta çok becerikli olduğu için Cemil'i seçmişti. Cemil Kâbe'ye gitmiş ve yüksek sesle:

"- *Ey Kureyş topluluğu! Duydunuz mu Ömer b. Hattab din değiştirdi (Sabee)"* diye bağırdı. Kendisini takip eden Hz. Ömer, onun kullandığı bu fiili beğenmeyip reddetti ve şunları söyledi:

"- *O yalan söyledi! Fakat ben müslüman oldum;* ve *Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet getirdim!"*[301]

Görüldüğü gibi Hz. Ömer, müslüman olmasını ifade için Cemil'in "Sabee" fiilini kullanmasına kızmış ve onun "yalan" söylediğini ilân etmiş; bunun yerine "müslüman oldum" ifadesini kullanmıştır.

Halid b. Velid'in müslüman oluşu sırasında da, İkrime b. Ebû Cehil'in kendisine "Sabe'te" dediği; aynı şekilde onun da bu ifadeyi reddettiği zikredilmiştir.[302]

---

[301] İbn Hişam, I, 349

[302] Arcun, s. 90; biz, kaynaklarda İkrime'nin bu ifadeyi kullandığı yeri tespit edemedik ve bu bilgiyi Arcun'dan nakletmekle yetinmek zorunda kaldık.

Cezîmeliler'i İslâm'a davet etmiş olan Halid b. Velid, onların müslüman olduklarını "Sabe'nâ" diye ifade etmelerine kızmış; onların takıyye yaptıklarını; "müslüman olduk" ifadesinden, izzet-i nefislerine dokunduğu için kaçındıklarını düşünmüş ve müslüman olduklarını kabul etmemiştir. Bunun tabiî neticesi olarak da kendilerinin önce esir alınmalarını, sonra da öldürülmelerini emretmiştir.

Halid b. Velid Hazretleri, bu anlayış ve kararı ile, hiçbir zaman Hz. Peygamber'e ve onun emirlerine karşı gelmiş değildi ve bu husus hiçbir zaman aklından da geçmemiştir, bilakis o, kendisine itaatkâr ve bağlı idi. O, bu kararı ile İslâm emirlerine de muhalefet etmedi. Onun Câhiliye çağından kalan intikamı almak ile de, masum müslümanları kasten öldürmek ile de hiç alâkası yoktu. Çünkü o, müslüman olduklarına inanmadığı bir zümrenin öldürülmesini emretmişti. Şiddetli ve kararlı hareket etmeye mütemayil askerî bir terbiye ile yetişmiş olan Halid b. Velid, müslüman olduklarını açık bir şekilde ifade etmeyen Cezîmeliler'i düşman gibi gördü. Ayrıca o, bu anlayış ve kararını icra mevkiine koyduğu sırada, hatalı olduğunu da bilmiyordu.

Hz. Peygamber ise, şer'î vaziyeti tespit için beklenilmesi gerektiği halde, onun acele etmesi ve tedbirli davranmamasından dolayı onun yaptıklarını tasvip etmediğini ve onlardan berî olduğunu beyan etmiş; Halid'in tevilini hatalı bulmuştur. Ancak onu suçlu görmemiş; kendisini cezalandırmamış ve mazur görmüştür. Yalnızca yapılan hatanın telâfisi cihetine gitmiş; ödenen parayı beytülmalden sarfetmiştir. Bundan dolayı da Huneyn savaşında, onu eski mevkiinde bırakmıştır.[303]

---

[303] Zebîdî, X, 345-346; Arcun, s. 89-96; Şelebi, s. 78-80; Akkâd, s. 807-811; ayrıca bkz. Zehebî, I, 370-371; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 307, 513; İbrahim Ekrem, s. 92-94

Halid b. Velid ve Huneyn ile Tâif Gazveleri

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Medine'ye hemen dönmemiş; Mekke ve çevresindeki kabileleri İslâm'a davete ve onları itaat altına almaya çalışmıştı. Onun bu faaliyetleri neticesinde, birçok kabile müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'in etrafında yer almıştır. Hevazin ve Tâif'te yaşayan Sakîf kabileleri ise henüz müslüman olmadıkları gibi, Hz. Peygamber'e karşı büyük bir kin ve düşmanlık içindeydi. Onlar, Rasûlullah'ın Mekke fethi için büyük bir ordu ile Medine'den yola çıktığını işittikleri zaman, onun üzerlerine yürüyeceğini düşünmüşler ve tâ Mekke'nin fethinden önce savaş hazırlıklarına girişmişlerdi.[304] Fetihten sonra müslümanların kazandıkları büyük zaferi kıskanmışlar, ayrıca Hz. Peygamber'in üzerlerine yürüyeceğinden de endişe etmeye başlamışlardı.

Hz. Peygamber'e karşı yapılacak bir savaş için yakın işbirliğine girişen bu iki kabile, diğer bazı küçük kabileleri de yanlarına çekerek, müslümanların kendi üzerlerine gelmelerinden önce, harekete geçmek için hazırlıklara başladılar. Kureyş'in savaşmayı bilmemesinden dolayı müslümanlara mağlup olduğunu iddia eden bu iki müşrik kabile ve taraftarları, İslâm ordusunu mağlup etmek, Hz. Peygamber'in fetihle kazandığı prestiji ortadan kaldırmak ve putperestlikte kalmak istiyorlardı.[305]

Hz. Peygamber, onların bu ittifak ve gizli faaliyetlerini haber aldı. Savaş hazırlıklarının hangi safhada olduğunu ve askerî güçlerinin seviyesini öğrenmek üzere, Ashabdan Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî'yi tahkikat ve bilgi toplamak için vazife-

---

[304] Taberî, *Tarih,* I, 1654

[305] Vakıdî, *Megâzî,* III, 885-886

lendirdi.[306] Abdullah, Hevazin ve Sakîf kabilelerinin Evtas vadisinde toplandıkları haberini getirince Rasûlullah derhal savaş hazırlıklarına başladı ve 6 Şevval 8 (27 Ocak 630) Cumartesi günü Mekke'den hareket ederek Huneyn'e ulaştı ve savaş, 11 Şevval 8(1 Şubat 630) günü fecir vakti başladı.[307]

Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in emri altında, bu savaşta da yine öncü birliği kumandanı idi. Vakıdî, Halid'in Mekke'den başlayıp Tâif muhasarasından dönüşte Huneyn ganimetlerinin taksim edildiği Ci'râne'ye gelinceye kadar, Hz. Peygamber'in ordusunda öncü birliği kumandanı olduğunu tasrih etmektedir.[308] Halid'in emrinde, Süleym oğullarından yüz süvarî bulunuyordu.

İslâm ordusu on iki bin kişi idi. Bunların on binini Mekke fethi için gelenler; iki binini ise, bir kısmı henüz müslüman bile olmamış ganimet elde etmeyi düşünen veya Hevazinliler'e karşı kabile asabiyetinden dolayı düşman olan Mekkeliler teşkil ediyordu.[309]

Çok iyi ok atan ve savaşçı, gözü pek insanlardan meydana gelen düşman ordusunun kumandanlığını, otuz yaşlarında genç bir kimse olan Mâlik b. Avf en-Nasrî yapıyordu. Mâlik, müslümanlarla topyekün bir savaşı göze almıştı. Bu maksatla, bazı tecrübeli kimselerin muhalefetine rağmen, askerlerinin, kadın ve çocuklarını, mal ve hayvanlarını da yanlarına almalarını emretti. Böylece o askerlerinin en kıymetli şeylerini savaş meydanında terkedip kaçmalarına mâni olmayı düşünmüştü.[310]

---

[306] Vakıdî, *Megâzî*, III, 893

[307] Vakıdî, *Megâzî*, III, 889

[308] Vakıdî, *Meğâzî*, III, 896-897; ayrıca bkz. İbn Sa'd, II, 150

[309] Vakıdî, *Megâzî*, III, 890, 894-895; İbn Hişam, II, 439, 442

[310] İbn Hişam, II, 437-439; Vakıdî, *Megâzî*, III, 897

Hevazinliler, müslümanlar gelmeden önce Huneyn vadisine geldiler, vadinin dar bir yerine pusu kurdular. İslâm ordusu kumlu olan bu vadinin dar yerine ulaşınca, Hevazinliler onları ok yağmuruna tuttular. Okların nereden geldiği belli olmuyordu. Havanın henüz karanlık olması yüzünden, pusuya yatmış olan düşman okçularının yerlerini tespit etmek çok zordu.[311] Yolun sağ tarafını tutan Halid b. Velid'in kumandanlığını yaptığı öncü birlik başta olmak üzere İslâm ordusunun büyük bir ekseriyeti dağılmaya, kaçmaya ve geri çekilmeye başladı. Müslüman süvarileri, ürken at ve develerine hâkim olamıyorlardı. İslâm ordusunda büyük bir şaşkınlık ve hezimet başgösterdi; ordu safları dağılmaya ve askerler kaçmaya başladılar. Hz. Peygamber'in Hevazinliler'e karşı on iki bin kişilik büyük bir ordu ile harekete geçmesi, bazı müslümanların kendilerine çok güvendiklerini ve övündüklerini ifade eden sözler sarfetmelerine sebep olmuştu.[312] Müslümanların bu vaziyetini şu Kur'an-ı Kerîm âyeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Andolsun ki Allah, birçok yerde ve çokluğunuzun size kendinizi beğendirdiği, fakat size faydası olmadığı, bütün genişliğine rağmen yeryüzünün dar gelip de arkanızı dönüp kaçtığınız Huneyn savaşında size yardım etmişti." (Tevbe 9/25)

Öncü birliği teşkil eden Halid'in emrindeki Süleym kabilesinden olan süvariler bozulup kaçtılar, Mekkeli askerler de onları takip ettiler. Hz. Peygamber'in etrafında, Muhacir, Ensar ve ehl-i beytinden olan çok az sayıda asker kaldı. Bu ilk bozgun üzerine, yeni müslüman olmuş veya henüz müslüman bile olmamış Mekkelilerden bazısı, bunlar arasında meselâ Ebû Süfyan, Müslümanların hezimetinden memnun olduklarını dile getiren sözler sarfetmişlerdir.[313]

---

[311] İbn Hişam, II, 442-443

[312] İbn Hişam, II 459; Vakıdî, *Megâzî,* III, 889; Müslim, *Zekat,* no: 1059 (136)

[313] Bu sözler için bkz. İbn Hişam, II, 443-444

Huneyn'de başlangıçta görülen bu bozulma ve dağılma esnasında, Halid b. Velid de kaçanlar arasında idi. Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenen ve onu yalnız bırakmayan az sayıda sahabî arasında, Halid'in ismi bulunmamaktadır. Esasen o, bulunduğu mevki itibariyle, ilk defa bozulup kaçmaya başlayan Süleym oğullarının teşkil ettiği öncü birliğinin kumandanı idi; düşmanın kurduğu pusuya düşünce kaçmaya ilk defa onlar başlamışlar, diğer askerler de onları takip etmişlerdi.

Halid b. Velid, tarihte birçok örneği olan bazı büyük kumandanların karşılaşmış oldukları gibi, bu âni saldırı ve pusu karşısında, savaş meydanını terkedip çekilmek zorunda kaldı; bazı büyük sahâbî de bu şekilde kaçanlar arasında idi. Hatta İslâm ordusundan kaçanların bir kısmı, savaş meydanından tamamen uzaklaştılar. Fakat sonunda direnen ve geri dönen askerlerin gayretiyle İslâm ordusu Hevazinliler'i mağlup etti. Halid b. Velid de ilk fırsatta geri döndü. Hz. Peygamber'in etrafından ayrılmayanlarla onlara iltihak edenlerin yeniden başlattıkları, Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı muhafaza için ölümü göze aldıkları mücadelede, tıpkı Yüce Allah'ın buyurduğu gibi, kendine gelen ve Allah'ın yardımına mazhar olan müminler arasında yerini aldı:

"Bozgundan sonra Allah, Peygamber'ine ve müminlere sekînetini indirdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi de inkâr edenlere azap etti: işte bu, kafirlerin cezasıdır." (Tevbe 9/26)

Dağılan ordusunu toplamak üzere Hz. Peygamber, sağına doğru baktı sonra şunları söyledi:

- Ey insanlar nereye gidiyorsunuz? Bana geliniz! Ben Allah'ın Elçisiyim! Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im!

Hz. Peygamber'in sözlerini, müslümanlar iyi bir şekilde işitemiyorlardı; bunun üzerine Hz. Peygamber, gür sesi olan amca-

sı Abbas'ın müslümanlara seslenmesini emretti.[314] Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in bu davetini işitir işitmez, o sese doğru yöneldi. Ancak, izdiham ve gürültüden ürken devesine hakim olamıyordu; devesinden indi, kılıcını çekti ve yeniden savaşmaya başladı. Belki de ilk mağlubiyetin kendisine çok tesir etmiş olmasından dolayı önüne çıkan herkesi kılıçtan geçiriyordu. Bu arada bir de kadın öldürdü. Savaşa katılanlardan bazısı, bu kadının cesedi etrafında toplanmıştı. Hz. Peygamber onları görünce, *"ne var?"* diye sordu. Kendisine, *"Halid'in öldürdüğü kadın"* diye cevap verilince Rasûlullah, yanındaki sahabîye şu emri verdi:

"Halid'in yanına git ve ona de ki: Rasûlullah, çocuk, kadın ve güçsüz yaşlı kimseleri öldürmekten seni menediyor!"[315]

Bu haber, ilk kaçıştan sonra Halid b. Velid'in geri döndüğünü ve fiilen savaşa katıldığını gösteren en mühim vesikadır.

Sonunda İslâm ordusu Hevazinliler'i mağlup etti; düşman askerleri kaçmaya başladılar. Hz. Peygamber, düşmanın takip edilmesini emretti; onlardan bir kısmı Tâif'e -kumandanları Mâlik bunların yanında idi-, bir kısmı Nahle'ye, bir kısmı da Evtas'a kaçtılar. [316]

Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in hayatında çok mühim bir yer işgal eden bu zorlu Huneyn savaşında yaralandı. Savaştan sonra Hz. Peygamber, onun sıhhatini merak ediyor ve kendisini ziyaret etmek istiyordu. Askerler, konak yerlerine dönerken Hz. Peygamber, *"Halid b. Velid'in yerini bana kim gösterecek?"* diye onun yerini bilen birisini arıyordu. Ashabtan birisi Hz. Peygamber'e onun konak yerini gösterdi. Hz. Peygamber ziyaret için

---

[314] İbnHişam, II, 443-445

[315] İbn Hişam, II, 457-458; Vakıdî, *Megâzî*, 912

[316] İbn Sa'd, II, 151

yanına geldiğinde Halid, devesinin sırtına dayanmış duruyordu. Rasûlullah, sıhhatinin nasıl olduğunu sordu; yarasına baktı ve üzerine nefes etti. Halid'in yarası iyi oldu. [317] Onun yarasının çok ağır olmadığı anlaşılmaktadır, çünkü bu savaştan sonra onu, yine Hz. Peygamber'in emrinde Tâif muhasarasında görüyoruz.

Hevazinliler mağlup olup bir kısmı Tâif'e kaçınca, Hz. Peygamber, onlarla işbirliği yapan Sakîfliler'i de cezalandırmak üzere, Mekke'ye dönmeden onları takip etmeye karar verdi. H. 8. yılın Şevval ayı (Ocak-Şubat 630) içerisinde, Halid b. Velid'i bin kişilik Süleym kabilesi süvarilerinin başında Tâif'e gönderdi.[318] Kendisi de daha sonra Tâif'e hareket etti.

Halid Tâif'e gelince, Sakîfliler'in kalelerine sığınıp kapılarını kapattıklarını; savaşmaya hazır bir halde beklediklerini gördü. Onlar, kendilerine bir yıl kadar yetecek erzakı depolamışlardı. Halid kalenin etrafını dolaştı ve Sakîfliler'e, kaleden birisinin gelmesini, kendisiyle konuşup geri dönünceye kadar ona eman verdiğin; veya aynı şartlarla onların kendisine eman vermelerini ve kaleye girip kendileriyle konuşmak istediğini yüksek sesle bildirdi. Sakîfliler, Halid'in her iki teklifini de reddettiler ve kendisine şu şekilde cevap verdiler:

"Senin dostun (Hz. Peygamber'i kastederek), *bizden daha iyi savaşan bir kavimle karşılaşmadı!"* Bunun üzerine Halid, onlara şöyle hitab etti:

"Beni dinleyiniz! Rasûlullah, Yesrib ve Hayber'de, kalelerine sığınmış olanlarla karşılaştı. Fedek'e yalnızca bir adam gönderdi; onlar, Hz. Peygamber'in vereceği karara razı olup kurtuldular.

---

[317] İbn Abdilberr, *İstîâb,* II, 428; eş-Şâmî, V, 492-493; Süheylî, VII, 284 Vakıdî, *Megâzî,* III, 922; Huneyn savaşı için bkz. İbn Hişam, 437 vd.; Vakıdî, *Megâzî,* III, 885 vd.; İbn Sa'd, II, 149-158; Taberî, *Tarih,* I, 1654 vd.; Arcun, s. 99-102; Şelebi, s. 80-82; Akkâd, s. 811-817

[318] Diyarbekrî, II, 110; eş-Şâmî, V, 556

Ben sizlere, Benî Kureyza'nın başına gelenlerden sakınmanızı tavsiye ederim. Hz. Peygamber onları, birkaç gün muhasara etti. Sonunda onlar, Hz. Peygamber'in vereceği karara razı olarak kalelerinden çıkıp teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. Hz. Peygamber, onlardan savaşanları öldürdü, kadın ve çocuklarını esir aldı. Sonra o, Mekke'yi fethetti; Hevazinliler'in hepsini perişan etti. Sizler, burada bir kalede bulunuyorsunuz! Şayet Rasûlullah sizleri, bu şekilde kalenizde bıraksa bile, etrafınızdaki müslümanlar sizinle savaşacaklardır!"

Halid, anlattığı bu gelişmelerle onları teslim ve müslüman olmaya çağırdı. Ancak Sakîfliler, onun bu teklifini: *"Bizler, dinimizi terketmeyiz"* diyerek reddettiler. Onların bu cevabı üzerine Halid, ordugâhına döndü.[319]

Sonra Hz. Peygamber de Tâif'e ulaştı. Müslümanlar şehri on beş gün kadar muhasara ettiler. Bu esnada, Hz. Peygamber'in mancınıklarla kalenin içine taş attırması, mühim bir gelişme olarak kabul edilir. Muhasara esnasında, bir gün Halid b. Velid: *"Benimle savaşacak birisi var mı?"* diye, mübareze için kendisine bir rakîp istemek üzere kaledekilere bağırdı. Ancak, Sakîfliler'den hiçbir kimse, onunla savaşmayı göze alamadı. O, bu davetini birkaç defa tekrar etti. Sonunda Sakîf kabilesinin şeyhi Abduyâlil, ona şu cevabı verdi:

- Bizden herhangi bir kimse, seninle savaşmak üzere kaleden inmeyecektir; biz kalemizde kalacağız; burada, yıllarca bize yetecek yiyecek vardır. Eğer sen, bu yiyecekler bitinceye kadar burada otursan, sonunda bizler hep beraber, kılıçlarımızla çıkıp ölünceye kadar seninle savaşırız![320]

---

[319] eş-Şâmî, V, 556

[320] eş-Şâmî, V, 558-559

Muhasaradan bir netice alınamayacağına, gördüğü bir rüya üzerine karar veren Hz. Peygamber, Tâif'ten ayrılmaya ve Ci'râne'ye dönülmesine izin verdi. Hevazinliler'le yapılan savaştan sonra ele geçen esirleri, mal ve hayvanları orada bırakan Hz. Peygamber, bu ganimetleri Ashabına dağıtmak istiyordu. Sonra umreye niyet eden Hz. Peygamber, Ci'râne'den Mekke'ye oradan da Medine'ye döndü. Halid b. Velid de, Hz. Peygamber ile Medine'ye hareket etti.[321]

Tâif'te yaşayan Sakîf kabilesinden bir heyet, H. 9. yılı Ramazan ayında (Kasım-Aralık 631) Medine'ye gelerek, Hz. Peygamber ile giriştikleri uzun pazarlıktan sonra, şartsız müslüman olmayı kabul ettiler. Sakîf kabilesinin müslüman olmasıyla sonuçlanan bu gelişmede bizi ilgilendiren husus, putları Lât'ın ortadan kaldırılması için Halid b. Velid'in gönderilmesi meselesidir. Sakîf heyeti müslüman olmak için çeşitli şartlar ileri sürmüşler, İslâm esaslarından taviz vermeyen kararlı şahsiyetiyle Hz. Peygamber, bunların hepsini reddetmiştir. Sakîfliler'in ileri sürdükleri şartlardan birisi de, "Rabbe" diye isimlendirdikleri Lât putlarının bir müddet yıkılmamasıydı. Hz. Peygamber, onların diğer şartları gibi, bu gülünç isteklerini de reddedince Sakîfliler, hiç olmazsa putlarının tahrip işini, kendilerinin yerine getirmemelerini sağlamasını Rasûlullah'tan istediler. Hz. Peygamber onların bu arzularını kabul etti ve Sakîf kabilesinden Muğîre b. Şu'be ile, İbn İshak'ın rivayetine göre Ebû Süfyan'ı; Musa b. Ukbe'nin rivayetine göre ise Halid b. Velid'i Tâif'e gönderdi. Onlar da bu putu

---

[321] Tâif için bkz. İbn Hişam, II, 478-501; Vakıdî, *Megâzî*, III, 922 vd.; İbn Sa'd, II, 158-160; Şelebi, s. 82-83; Arcun, s. 102; Ci'rane'de ganimetlerin taksimi esnasında, bazı münafıkların, Hz. Peygamber hakkında ileri geri konuşmalarına karşı Halid b. Velid'in kesin tavır almasına dair rivayetler, buradaki gelişmelerle ilgili olmayıp Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiği ganimetlerin taksiminde cereyan eden haberlerdir. Bu bakımdan ileride ele alınacaktır.

yıktılar. Muğîre b. Şu'be ile birlikte vazifelendirilen sahabînin Ebû Süfyan olduğu daha meşhur bir rivayet olduğundan, bazıları, Halid'in bu putu yıkmak üzere Hz. Peygamber tarafından Tâif'e gönderildiğini hiç ele almazlar.[322]

Halid b. Velid'in Mustalik Oğullarına Gönderilişi

Hz. Peygamber, H. 9. yılı (630) başında, müslüman kabilelere zekat âmilleri gönderdi; Mekke civarında oturan Benî Mustalik kabilesinin zekatını toplamak üzere de el-Velid b. Ukbe b. Ebû Muayt'ı gönderdi. Kabile mensupları, Hz. Peygamber'in zekât âmilinin geleceğini öğrenince, yirmi kişilik bir heyetle onu karşılamaya çıktılar. Yanlarına, zekat olarak verecekleri develeri ve koyunları da alan Mustalik kabilesi mensupları, Hz. Peygamber'in âmilini boş yere beklediler, çünkü el-Velid, onların kendisini öldürmek için bu şekilde karşılamaya çıktıklarını zannederek hemen oradan uzaklaşıp Medine'ye döndü; Mustalik oğullarının silahlandıklarını, zekat toplamaya mâni olduklarını ve irtidad ettiklerini Hz. Peygamber'e haber verdi, el-Velid'in bu şekilde hareket etmesinin sebebi olarak, onunla bu kabile mensupları arasında, Câhiliye devrinden kalan bir düşmanlığın olduğu gösterilmektedir. Halbuki kabilenin reisi el-Hâris b. Dırâr (veya Ebû Dırâr), müslüman olduğunda Hz. Peygamber ile yaptığı konuşmada, kararlaştırılan tarihlerde gelecek âmile zekatlarını vereceklerini vaadetmişti.

Hadisenin bundan sonraki safhası ve bilhassa el-Velid'in anlattıklarından sonra Hz. Peygamber'in nasıl hareket ettiği husu-

---

[322] Sakîf heyeti ve Lât'ın tahribi için bkz. İbn Hişam, II, 537-543; Vakıdî, *Megâzî,* III, 960-973; Taberî, *Tarih,* I, 1687-1692; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd,* III, 26-29; İbn Kesir, V, 29-34; Diyarbekrî, II, 134-138; Arcun, s. 106-108; Halid b. Velid'in hayatı hakkındaki çalışmasında Ebû Zeyd Şelebi ise, bu mevzuu hiç ele almamıştır; bkz. *Halid b. Velid* adlı kitabına.

sunda, kaynaklarda, birbirinden farklı iki haber bulunmaktadır. Bu haberlerden birinde, hadiseler arasında Halid b. Velid'in adı hiç geçmemekte; gelişmeler kısaca özetlenmektedir. Biz, Halid'i ilgilendirmeyen bu rivayet üzerinde durmak istemiyoruz.[323]

Diğer haberde ise, Hz. Peygamber'in Halid b. Velid'i, Mustalik kabilesine gönderdiği anlatılmaktadır. Buna göre, el-Velid b. Ukbe'nin uydurduğu, gerçek olmayan söz ve haberleri üzerine Yüce Allah, şu âyet-i kerimeyi inzal buyurdu:

"Ey îman edenler! Eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşırsınız da sonra yaptığınıza pişman olursunuz." (Hucurat 49/6)

Bu âyetin nâzil olması üzerine, *"Doğruluğu araştırmak Allah'tan; acele etmek ise şeytandandır"* buyuran Hz. Peygamber, küçük bir birliğin başında, Halid b. Velid'i bu kabileye gönderdi. Benî Cezîme kabilesinin ana kolundan olan Mustalik oğullarına acele etmemesini; kendilerinin vaziyetini tespit etmesini; namaz vakitleri sırasında onları gözetlemesini, eğer namazlarını terketmişlerse kendileriyle savaşmasını emretti. Askerleriyle yola çıkan Halid, bu kabilenin yurduna geceleyin vardı; ajanlarını göndererek onların müslüman gibi hareket edip etmediklerini tespit etmelerini istedi. Ajanlar geri gelince Mustalik oğullarının İslâmiyet'e bağlı olduklarını, ezan okuyup namaz kıldıklarını kumandanlarına bildirdiler. Sabahleyin Halid onların yanına gitti ve müslüman olarak hayatlarına devam ettiklerini; ayrıca kabile reisleri el-Hâris b. Dırâr'ın, Hz. Peygamber'e verilecek zekat mallarıyla birlikte bir heyet halinde Medine'ye gitmek üzere hazır olduğunu görmekten memnun oldu. el-Hâris, daha önce tespit edilmiş olan tarihte Hz. Peygamber'in zekat âmilinin gel-

---

[323] Bu rivayet için bkz. İbn Hişam, II, 296; Vakıdî, *Megâzî*, III, 980-981; İbn Sad, II, 161-162

memiş olmasından dolayı endişelenmiş; Rasûlullah'ın kendilerine herhangi bir sebepten darılmış olabileceğini düşünmeye başlamış ve bir heyetle kendisini ziyarete karar vermişti.

Halid b. Velid ve Mustalik heyeti, Medine'ye beraberce döndüler; Halid, Mustalik oğulları yurdunda gördüklerini ve onların müslüman olduklarını Hz. Peygamber'e arzetti. el-Hâris de başlarından geçenleri ve el-Velid b. Ukbe ile hiç görüşmediklerini anlattı.[324]

Hucurat süresindeki bu âyetin el-Velid b. Ukbe hakkında nâzil olduğunda ittifak vardır, biz bu çalışmamızda, onun şahsiyeti üzerinde durmak istemiyoruz.[325] Bizi asıl alâkadar eden husus, Benî Cezîme vak'asından sonra Hz. Peygamber'in, hem de bu kabilenin gerçekten müslüman olup olmadıklarını tespit için Halid b. Velid Hazretlerini göndermeyi tereddütsüz düşünmesidir. Bu husus, Halid'in Benî Cezîme vak'asından ibret almış olduğunun açık bir tezahürüdür. Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in ona tahmil buyurduğu bu vazife, kendilerinden habersiz bir şekilde durumlarını tespit etmek ve gerekirse savaşmak idi. Şüphesiz bu vazifeyi yerine getirebilmek için, uzağı görebilen, tedbirli, düşünceli hareket eden ve cesaret sahibi bir insan olmak gerekirdi. Hz. Peygamber, kendisine her zaman güvendiği Halid'i seçti; o da bu vazifeyi liyakatla yerine getirdi.

---

[324] Hucurat 49/6 âyetinin, Halid'in gönderilişinden önce veya sonra nâzil olduğuna dair rivayetler başta olmak üzere, vak'anın teferruatıyla alâkalı haberlerdeki farklara işaret etmediğimizi belirtmek isteriz. Halid'in bu seriyyesiyle alâkalı haber ve rivayetler için bkz. Taberî, *Tefsir,* XXVI, 78-79; İbn Abdilberr, *Istîâb,* IV, 1553-1554; İbnü'l-Esîr, *Üsd,* I, 334-335; İbn Hacer, VI, 615-616; Diyarbekrî, II, 119-120; Arcun, s. 102-103; Şelebi, s. 84-86

[325] Bu âyetin onun hakkında nâzil olduğu hakkında bilhassa bkz. İbn Abdilberr, *İstîâb,* IV, 1553

Halid b. Velid'in Tebûk Seferi ile Dûmetu'l-Cendel Seriyyesi

Rasûlullah'ın emri altında Halid b. Velid'in iştirak ettiği son gazve, Tebûk Seferidir. Hz. Peygamber'in bu son gazvesi, H. 9. yılı Recep ayında (Ekim 630), otuz bin kişilik bir ordu ile Bizans'a karşı tertip edilmiş ve Medine'ye 700 km. kadar uzaklıkta Suriye yolu üzerindeki Tebûk'a kadar gidildiğinden bu adı almıştır.

Bizans'a bağlı Ğassanîler'in müslümanlara karşı savaş hazırlıklarına başladıklarına dair haberlerin Medine'ye ulaşması üzerine Hz. Peygamber, o güne kadar hazırlamış olduğu orduların en büyüğünü hazırladı. Umumiyetle savaş için gideceği hedefleri gizli tutan Hz. Peygamber, Tebûk Seferine çıkarken hedefini açıkça ilân etti. Bu husus, hem müslümanlar hem de henüz müslüman olmayanlar ve bilhassa bedevî zümreler üzerinde büyük tesirler icra etti. Hz. Peygamber uzun bir yolculuktan sonra Tebûk'a ulaştı; ordugâhını orada kurdu.

Bu sefer esnasında, düşman ordusuyla karşılaşılmadığı için savaş olmadı. Halid b. Velid'in hayatı ve şahsiyetini yakından alâkadar eden bazı gelişmelere; bu arada onun Dûmetu'l-Cendel'e seriyye kumandanı olarak gönderilmesine dair haberler üzerinde durmak istiyoruz.[326]

Kur'an-ı Kerîm'in 9. suresi (Tevbe veya Berâe) bu sefer hazırlıkları esnasında, sefer sırasında ve sonunda nâzil oldu. Hz. Peygamber, Tebûk'ta bulunduğu sırada, kendilerine davetçiler gönderdiği ehl-i kitap mensuplarına, bu surenin 29. (cizye) âyetinin hükümlerini ilk defa tatbik etmeye başladı. Bu âyet-i keri-

---

[326] Tebûk Seferi için bkz. İbn Hişam, II, 515 vd.; Vakıdî, *Megâzî,* III, 989 vd.; İbn Sa'd, II, 165 vd.; Taberî, *Tarih,* I, 1692 vd.; bu Sefer esnasında nâzil olan Tevbe (Berâe) suresinin muhtelif âyetlerine ve tefsirlere de bakınız.

meye göre, ehl-i kitap olan zümrelere, müslüman olmaları teklif edilir, onlar bu daveti kabul ederlerse ne alâ, müslüman olurlar, eğer müslüman olmayı kabul etmeyip kendi dinlerinde kalmak isterlerse, İslâm Devleti'ne cizye ödemeleri istenir. Cizye ödemeyi kabul ederlerse, devletin tebaası olurlar, kendilerine Allah ve Rasûlü'nün zimmesi verilir, can, mal, ırz ve namusları ile din ve mabetleri İslâm Devleti'nin himayesine alınır, kendilerine de "zimmî" denilir. Cizye ödemeyi reddettikleri takdirde, kendileriyle savaşa karar verilir.[327]

Hz. Peygamber Tebûk'te bulunduğu sırada, çok geniş bir coğrafî sahayı içine alan batı istikametindeki Maknâ'ya, Eyle limanına, Cerbâ ve Ezruh'a, Filistin hududuna giren Ma'an'a küçük askerî birlikler gönderdi. Çoğu hıristiyan ve bazı yahudî zümrelerin yaşadığı bu bölgelerdeki insanları İslâm dinine davet etti. Onların hepsi de müslüman olmayı kabul etmediler, buna mukabil cizye ödemeye razı olarak İslâm Devleti'nin tebaası oldular. Böylece bu topraklar, devletin hududlarına dahil oldu.

Tebûk'teki, cizye âyeti ve zimmî statüsü tatbikatını bu şekilde, kısaca da olsa ele almamızın sebebi, Halid b. Velid'i çok yakından alâkadar etmesinden dolayıdır. İleride ele alacağımız üzere Halid b. Velid, Rasûlullah'ın bu âlemden ayrılmasından sonra, gerek Sâsânî, gerek Bizans imparatorluklarına karşı, önce Irak'ta sonra da Suriye'de gerçekleştireceği büyük İslâm fetihleri esnasında, Tebûk'te bizzat Hz. Peygamber'den öğrendiği bu cizye âyeti hükümlerine göre, geniş bir tatbikat sahası bulacak; birçok şehir ve bölge halkı ile zimmî statüsüne göre andlaşmalar yapacaktır.

---

[327] Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, s. 27 vd.; ayrıca bkz. M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, s. 109 vd.

Tebûk Seferinde fiilî bir savaş vuku bulmadığı için, Halid b. Velid'in ordudaki vazifesi hakkında kaynaklarda herhangi bir haber bulunmamaktadır. Ancak biz, şimdi ele alacağımız Dûmetu'l-Cendel seriyyesiyle alâkalı haberlerde, Halid'in yine süvarî birliği kumandanı olduğunu kolayca anlayabiliyoruz. Hz. Peygamber'in Tebûk'ta gönderdiği seriyyeler arasında, kumandanlığını Halid'in yaptığı Dûmetu'l-Cendel'e gönderilen seriyye de bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, emrine dört yüz yirmi süvarî verip Halid'i, Ukeydir b. Abdülmelik'e gönderdi. Kinde kabilesinin Sekûn kolundan olan Ukeydir, hıristiyan idi ve büyük bir panayırın bulunduğu mühim bir ticaret merkezi olan Dûmetu'l-Cendel'in hâkimi bulunuyordu.

Mûte savaşında karşılaşmış olduğu büyük tehlikeyi unutmamış olan Halid b. Velid, emrine verilen asker sayısını az bulduğu için:

- *Yâ Rasûlallah! Az sayıdaki askerlerin başında, Kelbliler'in ülkesinin ortasında onu nasıl bulabilirim?* diyerek endişesini Hz. Peygamber'e arzetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

- *Sen, yabanî sığır avlarken onu bulacaksın ve yakalayacaksın!* diye endişesini izâle buyurdu; arkasından da Ukeydir'i yakalayınca öldürmeyip kendisine getirmesini; gelmeyi kabul etmediği takdirde onu öldürmesini emretti.

Halid Tebûk'ten ayrıldı; mehtaplı bir gecede Dûmetu'l-Cendel'deki Ukeydir'in kalesine ulaştı. O sırada Ukeydir, kale üzerinde karısı ile birlikte hava alıyor, cariyesinin söylediği şarkıyı dinlerken şarabını yudumlayarak eğleniyordu. Halid ve askerleri, gizlendikleri yerde onları gözetliyorlardı. O sıralarda yabanî bir sığır kale kapısına geldi ve boynuzlarıyla kapıyı süsmeye başladı; Ukeydir'in karısı er-Rebab, işittiği sese doğru kalenin tepesinden kapıya baktı ve hayvanı gördü. Semiz olan hay-

vanı kocasına da gösterdi. Ukeydir, hayvanı avlamaya karar verip kaleden aşağıya indi; kardeşi Hassan ile iki kölesini de yanına alarak, ellerinde küçük mızraklarla ata binip avlanmaya çıktı. Gelişmeleri yakından takip eden Halid ve askerleri, kaleden uzaklaşan Ukeydir ve yanındakilere saldırdılar, Ukeydir'in kardeşi teslim olmayı reddedince onu öldürdüler, Ukeydir'i esir aldılar, köleler ise kaçıp kaleye sığındılar.

Halid'in aniden Ukeydir'e saldırması, onun daha önce, Medine'ye karşı düşmanla işbirliği yapması yüzündendi. Hendek savaşı öncesi Ukeydir, Hayberli Yahudiler'le işbirliği yaparak, Medine'ye, Suriye ve Irak'tan gelen ticaret kervanlarının yolunu kesmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir sefer tertip etmiş ve onu cezalandırmak istemişti (Rebîulevvel 5/Ağustos 626). Ancak, İbn Hişam'a göre yoldan geri dönmüş; İbn Sa'd'a göre ise Dûmetu'l-Cendel'e kadar gitmiş; Hz. Peygamber'in üzerlerine geldiğini haber alan Ukeydir ve Dûme halkı yerlerinden uzaklaşıp kaçmışlar; kimseyi bulamayan Hz. Peygamber de Medine'ye dönmüştü. İşte şimdi Hz. Peygamber, Tebûk'tan Halid'in kumandası altında gönderdiği bu seriyye ile Ukeydir'i cezalandırmak istiyordu.[328]

Halid b. Velid, Ukeydir'in öldürülen kardeşi Hassan'ın üzerindeki çok süslü ve atlas kumaştan yapılmış cübbeyi aldı; Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile Hz. Peygamber'e gönderdi. Amr, Ukeydir'in yakalandığını Hz. Peygamber'e haber verdi ve cübbeyi kendisine teslim etti.

Halid, kaleyi teslim etmesi ve kendisiyle birlikte Hz. Peygamber'e gelmesi şartıyla Ukeydir'i himayesine alacağını söyledi. Ukeydir bu şartları kabul etti; ancak diğer kardeşi Mudâd, onun

---

[328] İbn Hişam, II, 213; İbn Sa'd, II, 62-63; Mes'udî, *Tenbih*, 214-215; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 568

ellerini bağlı görünce kalenin kapısını açmayı reddetti. Bunun üzerine Halid, onun ellerini çözdü; kendisiyle aşağıdaki şartlarla bir andlaşma yaptı; kale kapısı açılınca da kardeşi Mudâd'ı tutukladı. Yapılan andlaşmaya göre Ukeydir, iki bin deve, sekiz yüz at, dört yüz zırh ve dört yüz mızrak verecek ve kardeşiyle birlikte Hz. Peygamber'in yanına gidecekti.

Halid b. Velid, tespit edilen ganimet malları ile Ukeydir ve kardeşini alıp Hz. Peygamber'in yanına döndü. Kaynaklarda, o sırada Hz. Peygamber'in halâ Tebûk'te olduğuna dair haberler yanında, meselâ İbn Sa'd, Rasûlullah'ın Tebûk'ten ayrılıp Medine'ye dönmüş olduğunu tasrih eder.

Boynunda haçı, atlastan süslü elbisesi ile Hz. Peygamber'in huzuruna çıkan Ukeydir, İslâm davetini kabul etmedi; cizye ödemeye razı oldu ve kendi dininde kaldı. Ayrıca Hz. Peygamber'e bir de cübbe hediye etti. Hz. Peygamber onun için bir emannâme yazdırarak onun teslim şartlarını, kendilerine Allah ve Rasûlü'nün zimmesi verildiğini beyan etti. Rasûlullah'ın yanında mührü olmadığı için, eman-nâmeyi mürekkepli tırnağı ile çizerek mühürledi ve onların ülkelerine dönmelerine izin verdi.

Bazı rivayetlerde Ukeydir'in müslüman olduğu ve daha sonra irtidad ettiği de rivayet edilir. Hatta bu hususu ihtiva eden bir mektup metni de kaynaklarda yer almaktadır. Bu mektup da dahil olmak üzere onun müslüman olduğuna dair rivayetleri doğru kabul etmediğimizden burada ayrıca ele almayı gerekli görmüyoruz. Esasen bu rivayetlerde, Halid b. Velid'in bu seriyyedeki hizmetleri aynı şekilde anlatılmakta ve diğer haberler ile bir farklılık arzetmemektedir.[329]

---

[329] Halid b. Velid'in Dûmetu'l-Cendel Seriyyesi için bkz. İbn Hişam, II, 526-527; Vakıdî, *Megâzî*, III, 1025-1031; İbn Sa'd, I, 288-289; II, 166; Ebû Ubeyd, 281-283; İbn Zenceveyh, *Kitabu'l-Emval*, II, 458-459; Belâzurî, *Fütûh*, 73-

Burada, diğer kaynaklarda zikredilmeyen bir haberi daha ele almak istiyoruz. İbnü'l-Kelbî'nin naklettiği bu rivayete göre Halid b. Velid, Tebûk Seferi esnasında, Dûmetu'l-Cendel'de bulunan Vedd adlı putu yıkmakla da vazifelendirilmişti. Kur'an-ı Kerîm'de adı geçen (Nuh 71/23) ve büyük bir insan heykeli şeklinde olduğu nakledilen bu puta, Benî Âmir b. Avf kabilesi bakıyordu. Âmiru'l-Ecdâr diye bilinen bu kabile mensupları Halid'in putu yıkmasına mâni olmak istediler. Halid onlarla savaştı; kendilerini öldürdü; putu kırıp parçaladı.[330]

Böylece Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in son askerî seferine katılma şerefine nail olmuş; Ukeydir'e karşı çok başarılı bir askerî operasyonu gerçekleştirerek Dûmetu'l-Cendel'in İslâm Devleti hududlarına alınmasını sağlamış; bu bölgedeki puta tapıcılığa yeni ve kuvvetli bir darbe daha indirmiş; Hz. Peygamber'in itimadına haklı olarak mazhar olduğunu göstermiştir.

Halid b. Velid'in Necran'a Beni'l-Hâris b. Ka'b Kabilesine Gönderilmesi

Tebûk seferinden Medine'ye Ramazan ayında dönen Hz. Peygamber, Kâbe-i Muazzama'ya müşriklerin gelebileceklerini ve bazılarının geceleyin çırılçıplak tavaf edeceklerini bildiği için 9 yılında (631) haccetmek için Mekke'ye gitmeye gönlü razı olmadı ve Hz. Ebû Bekir'i emir-i hac tayin etti. Hz. Ebû Bekir üç yüz kadar müslümanla Mekke'ye hareket etti. İşte o

---

75; aynı müellif, *Ensab,* I, 382-383; Taberî, *Tarih,* I, 1702-1703; İbn Seyyidi'n- Nas, II, 220-221; Markizî, I, 463-467; Diyarbekrî, II, 128-129, Zebîdî, II, 318-319; Hamidullah, *Vesâik,* s. 246-247; aynı yazar, *İslâm Peygamberi,* I, 262, 266, 371-372, 482, 564-574; Arcun, s. 103-106; Şelebi, s. 87-88

[330] İbnü'l-Kelbî, s. 49-50; Şelebi, s. 86-87

sıralarda Tevbe (Berâe) suresinin başından itibaren 28 âyeti nâzil oldu. Kaynakların rivayetinden anlaşıldığına göre, bu âyetler, Tevbe suresinin başında bulunmasına rağmen, meselâ cizye ve Tebûk seferini alâkadar eden diğer bazı âyetlerden daha sonra nâzil oldu. Hz. Peygamber, müşrikler ile kendisi ve onlar arasındaki umumî ve hususî andlaşmalar hakkında bazı hükümler ihtiva eden bu âyetleri, hac için Mekke'ye geleceklere tebliğ etmek üzere Hz. Ali'yi vazifelendirdi. Araplar arasında eskiden beri câri olan bir geleneğe göre, kabileler arasındaki muahedeler üzerinde, kabile reisi veya ailesinden birisi söz sahibi olabileceğinden, Hz. Peygamber bu âyetleri, daha önce emir-i hac tayin ettiği Hz. Ebû Bekir'in değil de Hz. Ali'nin tebliğ etmesini uygun buldu.

Surenin ilk âyeti, müşriklere karşı çok açık ve sert bir ültimatomdu; başında bu sebepten dolayı besmele bulunmayan surenin ilk ayeti:

"Allah ve Rasûlünden, kendileriyle andlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır, ültimatomdur!" diye başlamakta, ültimatomu veren taraf ile verilen tarafı açıkça zikretmektedir. Hz. Ali, Zilhicce'nin 10. günü Minâ'da surenin ilk 28 âyetini okuduktan sonra aşağıdaki hususları insanlara tebliğ etti:

- Kâfirler cennete gireme yeceklerdir.

- O yıldan sonra müşrik bir kimse, artık haccedemeyecek ve Mescid-i Haram'a yaklaşamayacaktır.

- Kimse Kâbe'yi çıplak olarak tavaf edemeyecektir.

- Hz. Peygamber ile süresiz ve umumî mahiyette andlaşması olanların, andlaşmaları iptal edilmiştir; bu durumda olanlar, yeryüzünde dört ay serbestçe dolaşabilecekler; bu sürenin sonunda, müslüman olmadıkları takdirde öldürüleceklerdir.

- Hz. Peygamber ile belirli bir süre ve hususî andlaşmaları bulunanlar ise, andlaşma sürelerinin sonunda müslüman olmadıkları takdirde öldürüleceklerdir.[331]

Yüce Allah'ın Arap yarımadasındaki müşriklerin kesin olarak ortadan kaldırılmasını emir ve ihtar buyurduğu bu ültimatom tesirini göstermiş; birçok kabile müslüman olmuştur. Ancak Necran'da yaşayan Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesi henüz müslüman olmamış; Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e biat etmemişti.[332]

Hicretin 10. yılı Rebiulahir ayında (Temmuz-Ağustos 631) Hz. Peygamber, onların bu durumuna son vermek üzere, Halid b. Velid Hazretleri'ni Necran'a Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesine, dört yüz askerle göndermeye karar verdi.[333] Hz. Peygamber, onlarla savaşmadan önce, kendilerini İslâm dinini kabule çağırmasını ve bu davetine üç gün devam etmesini; davete icabet ederlerse onlarla savaşmamasını, aksi takdirde savaşmasını Halid'e emretti.

Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesinin yurduna varan Halid b. Velid, hem kendisi hem de birçok süvarisi, *"Ey insanlar! Müslüman olunuz da selâmet bulunuz, kurtulunuz"* diye bağırarak halkı müslüman olmaya davet ettiler. Kabile mensupları da bu davete icabet edip müslüman oldular.

---

[331] Vakıdî, *Megâzî,* III, 1076-1078; İbn Hişam, II, 543-548; Ebû Ubeyd, 237-241; İbn Sa'd, II, 168-169; Taberî, *Tefsir,* X, 41-77

[332] Necran, Mekke ile San'a arasında bir büyük yerleşim merkezidir. Bu bölgede yaşayan ve aynı kabileden büyük bir zümre hıristiyandı. Onların cizye andlaşması yaparak yılda iki bin elbise vermek üzere kendi dinlerinde kaldıkları hakkında bkz. M. Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı,* s. 23-39

[333] Bu seriyyenin 10 yılı Rebiulevvel veya Cemaziyelevvel ayında tertip edildiği de rivayet edilmiştir. Bize göre, 9 yılı Zilhicce'nin l0'undan dört ay sonra yani Rebiulahir 10'dan sonraki bir tarihin doğru olması gerekir.

Böylesine büyük bir kabilenin savaşsız müslüman olmasından sonra Halid b. Velid ve askerleri hemen Medine'ye dönmemişlerdir. Hz. Peygamber'in kendisine vermiş olduğu emir ve talimatı aynen yerine getirmeye çalışan Halid b. Velid, bir müddet bu kabile arasında kaldı; onlara İslâm dininin esaslarını, Kur'an-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in Sünneti'ni öğretmeye başladı. Bu arada, seriyyede bulunan Bilâl b. Hâris el-Muzenî ile Hz. Peygamber'e aşağıdaki mektubu yazdı:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyle, "Allah'ın Rasûlü Muhammed'e Halid b. Velid'den,

"Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun! Kendinden başka hiçbir ilâhın olmadığı Allah'a seninle birlikte hamd ederim. Ey Allah'ın Elçisi! Sen beni, Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesine gönderdin ve bana, onların yanına vardığım zaman üç gün savaş yapmamamı ve onları İslâmiyet'e davet etmemi; müslüman olurlarsa kabul etmemi ve kendilerine İslâm'ın esaslarını, Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamber'inin Sünneti'ni öğretmemi; müslüman olmazlarsa onlarla savaşmamı emrettin.

"Ben onların yanına vardım; Rasûlullah'ın bana emretmiş olduğu gibi kendilerine: 'Ey Beni'l-Hâris, müslüman olunuz, selâmet bulunuz' diyen süvariler göndererek onları İslâm dinini kabul etmeye çağırdım. Onlar da müslüman oldular; savaşmadılar. Şimdi ben, onların arasında oturuyorum ve kendilerine Allah'ın emrettiği şeyleri emrediyor, yasakladığı şeyleri yasaklıyorum. İslâm'ın esaslarını ve Peygamber'in Sünneti'ni öğretiyorum.

Rasûlullah'ın cevabı gelinceye kadar da bu şekilde hareket edeceğim.

"Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın selâmı senin üzerine olsun!"

Halid b. Velid'in Necran'dan gönderdiği bu mektubu alan Hz. Peygamber, ona yazdığı cevabî mektupta, şu direktifi vermiştir:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyle, "Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Halid b. Velid'e,

"Sana selâm olsun! Kendinden başka hiçbir ilâhın olmadığı Allah'a seninle beraber hamd ederim. Beni'l-Hâris b. Ka'bların savaşmadan, davet ettiğin İslâm dinini kabul ile Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmiş olduklarını bildiren mektubun elçinle beraber bana ulaştı. Allah onlara, hidayet yolunu göstermiştir. Onları müjdele ve kendilerini uyar; sen (Medine'ye) dön ve seninle birlikte onların bir heyeti de gelsin!

"Allah'ın selâm ve rahmeti senin üzerine olsun![334]

Hz. Peygamber'den gelen bu cevap üzerine Halid b. Velid, askerleriyle birlikte Necran'dan Medine'ye döndü. Mektuptaki emre uygun olarak, kabilenin yedi kişilik heyeti de onunla birlikte Medine'ye geldi. Hz. Peygamber onları görünce, kıyafetleri dikkatini çekti ve Ashabına: *"Hindliler'e benzeyen bu adamlar kimlerdir?"* diye sordu; kendisine Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesi mensupları oldukları bildirildi.

Halid b. Velid, Medine'de bu heyetin mihmandarlığını yaptı. Hz. Peygamber'in huzuruna çıkıp selâm verdikten sonra:

- Şehadet ederiz ki sen, Allah'ın Elçisisin ve Allah'tan başka da ilâh yoktur, diyerek Hz. Peygamber'e biat ettiler. Hz. Peygamber de onlara şunları söyledi:

---

[334] Mektupların metni için bkz. Hamidullah, *Vesâik,* s. 131-132; kaynaklara ileride atıf yapılacaktır.

- Ben de şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur ve ben de Allah'ın Elçisiyim. Sizler, korkutulduktan sonra öne düşürülerek gelen kimselerdensiniz!

Hz. Peygamber'in geç müslüman olduklarına kızgınlığının bir ifadesi olan bu sözlerine heyet mensupları cevap vermeyip sustular. Hz. Peygamber bu sözlerini dört defa tekrar etti. Sonra içlerinden Yezîd b. Abdülmedan:

- Evet Ey Allah'ın Elçisi! Bizler, korkutulduktan sonra öne düşürülerek gelen kimselerdeniz, diye dört defa tekrar etti. Onun bu cevabı üzerine Hz. Peygamber şunları söyledi:

- Şayet Halid sizin müslüman olduğunuzu ve savaşmadığınızı bana bildirmemiş olsaydı, başlarınızı ayaklarınızın altına atacaktım. Bu tehdid ve kızgınlık ifade eden sözler üzerine Yezîd:

- Evet ama, Vallahi biz ne sana ne de Halid'e hamd ederiz, deyince Hz. Peygamber:

- Öyle ise kime hamd edersiniz? diye sorunca Yezîd:

- Allah'a hamd ederiz, cevabını verdi. Hz. Peygamber bu cevap üzerine:

- Doğru söylediniz, buyurdu.

Kaynaklarımızda, bu kabile heyeti ile Hz. Peygamber'in karşılıklı konuşmalarına dair aşağıdaki haberi de ele almak istiyoruz. Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesinin cengâver olduğunu ifade eden bir soruyu Hz. Peygamber şu şekilde onlara sordu:

- Câhiliye çağında sizinle savaşanlara ne ile galip geliyordunuz? Heyet mensupları:

- Biz kimseye galip gelmiyorduk ki! diye cevap verdiler. Hz. Peygamber:

- Hayır! Sizinle savaşanlara galip geliyordunuz! diye sözünde ısrar edince, heyet mensupları:

- *Ey Allah'ın Elçisi! Bizimle savaşana galip geliyorduk; çünkü bizler, daima birlik içinde oluyor ve hiç ayrılmıyorduk. Ayrıca bizden hiç kimse, insanlara zulüm yapmazdı,* dediler. Onların bu cevabı üzerine Hz. Peygamber:

- *Doğru söylüyorsunuz,* buyurdu.

Halid b. Velid, Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesi heyetini on gün evinde misafir edip ağırladı ve kendileriyle meşgul oldu. Heyet, Şevval ayının sonu veya Zilkade ayının başında Necran'a döndü. Hz. Peygamber, heyet mensuplarına onar ûkye gümüş hediye etti; onlardan Kays b. el-Husayn Zi'l-Ğussa'ya ise oniki buçuk ûkye verdi ve onu bu kabileye emir tayin etti. Ayrıca, Ashabdan Amr b. Hazm'ı, zekât âmili ve dini öğretmesi için Necran'a gönderdi.[335] Diğer taraftan Hz. Peygamber, bu kabile ve kollarından, ikisi bu heyette bulunan beş kişi ile dört aileye toplam dokuz mektup yazmıştır.[336] Böylece Necran bölgesinde büyük bir kabile, kollarıyla birlike Halid b. Velid'in kumandanlığı, tebliğ ve irşadı sayesinde müslüman oldu.

Bu seriyye esnasında Halid b. Velid, aşağı yukarı altı ay kadar bu kabile ile meşgul olmuş ve çok başarılı bir netice de elde etmiştir. Hz. Peygamber'in askerî hizmetler yanında, İslâm dininin tebliği için de Halid'i vazifelendirmiş olması dikkatlerimizi çekmektedir. Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in Halid b. Velid'in kumandası altında göndermiş olduğu bu seriyye, o zamana kadarki gazve ve seriyyelerden de ayrı bir hususiyeti haizdir. Şöyle ki bu seriyye, ne müdafaa endişesiyle, ne

---

[335] İbn Hişam, II, 592-594; İbn Sa'd, I, 339-340, II, 169, V, 528-529; Taberî, *Tarih*, I, 1724-1729; Arcun, s. 108-111; Akkâd, s. 818-819; Şelebi, s. 88-90; M. Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 39-43

[336] Bu dokuz mektup için bkz. M. Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 43-50

de İslâm'ı tehdid eden bir zümreye karşı yapılmıştır. Berâe suresinin nâzil olmasından ve müşriklere verilen ültimatomdan sonra bu seriyye, doğrudan doğruya müşrik bir kabilenin, İslâm'a ve onun Peygamberi'ne tâbi olmasını temin etmek için hazırlanmıştır. Bu seriyye, Allah ve Rasûlü'nün ültimatomunun yerine getirilmesi için hazırlanmış olması hasebiyle, aynı zamanda bu kabilenin cezalandırılmasını hedef almıştır. Halid b. Velid, savaşa gerek kalmaksızın bu gecikmeyi izâle etmiştir. Burada, Hz. Peygamber'in, ültimatomunun gereği olmak üzere başka bir savaş teşebbüsünde bulunmadığını belirtirken, bir başka noktaya, Hicret'in 10. yılında hiç savaş yapılmamış olduğuna da işaret edelim.[337]

Hz. Peygamber'in hayatındaki Halid b. Velid'in bu son seriyyesi hakkındaki sözlerimizi, Taberî'nin eserinde yer alan ve bize göre doğru olmayan bir haberi hatırlatarak tamamlamak istiyoruz. Buna göre Halid b. Velid, Yemen'de altı ay kalmış olmasına rağmen başarı elde edememiş ve Hz. Peygamber onun yerine Hz. Ali'yi göndermiştir. Taberî'nin eserinden özetle verdiğimiz bu haberi, birçok muahhar kaynak, aynen veya kısaltarak nakletmiştir. Biz bu haberin doğru olmadığını delilleriyle burada ele almayı gerekli görmüyoruz. Çünkü bu haber, Halid b. Velid Hazretlerini alâkadar etmemekte ve Hz. Ali'ye ait bulunmaktadır.[338]

---

[337] Makrizî (I, 501), Berâe suresinin nâzil olmasından önce Hz. Peygamber'in kendisiyle savaşanlarla savaştığını, bu surenin onun bu anlayışını neshettiğini ifade etmektedir.

[338] Taberî, *Tarih*, I, 1731-1732; biz bu haberi ve Hz. Ali'nin Yemen'e gönderilişine dair diğer rivayetleri geniş bir şekilde ele alıp değerlendirdik. Bkz. M. Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 101-112; ayrıca bkz. Arcun, s. 111-114; Şelebi, s. 90-91

Hz. Peygamber ve Halid b. Velid

İslâm Tarihi kaynaklarında Halid b. Velid'in adı, Benî'l-Hâris b. Ka'b Seriyyesi'nden sonra, yalnızca bir defa, o da Veda Haccı'nda geçmektedir. Artık onun Hz. Peygamber ile (onun emrinde) geçirdiği üç yıl tamamlanmaktadır. Rasûlullah'ın bu âlemden ayrılmasından sonra, onu yeni ve büyük işler, çetin savaşlar ve zorlu mücadeleler beklemektedir. Onun hayatının bu yeni safhasını ele almadan önce, Veda Haccı'ndan, daha sonra da şahsiyetini aksettiren bazı hadis-i şeriflerden bahsederek Rasûlullah devrini tamamlamak istiyoruz.

Hz. Peygamber, Hicretin 10. yılı Zilkade ayında (Ocak-Şubat 632), başta Medine-i Münevvere'dekiler olmak üzere çevredeki bütün müslümanlara, kendisiyle birlikte haccetmek üzere hazırlık yapmalarını ve Medine'de toplanmalarını emretti. 25 Zilkade 10 (22 Şubat 632) Cumartesi günü öğle namazından sonra Medine'den ayrıldı; hac ve umreye niyet ederek yola çıktı. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden beri ilk ve İslâm Tarihinde *Veda Haccı* diye meşhur olan bu hacc esnasında, diğer bölge ve şehirlerden gelenlerle birlikte, yüz yirmi dört bin, bazı rivayetlere göre daha da fazla sahabî kendisiyle birlikte haccetti.[339] Bu şanslı ve şerefli insanlardan birisi de Halid b. Velid idi.

Kaynaklarımız, Veda Haccı esnasında Halid b. Velid ile alâkalı olmak üzere bir tek ve çok değişik bir hatırayı bize ulaştırmıştır. Peygamber Efendimiz 10 Zilhicce günü Mina'da îrad buyurdukları meşhur hutbesinden sonra, kurbanlık olarak getirdikleri yüz deveden altmış üçünü bizzat kurban ettikten sonra, kalanını, kurban etmesi için Hz. Ali'ye bıraktı; sonra da berberi Ma'mer b. Abdullah'ı çağırdı; başını tıraş etmesini emretti.[340]

---

[339] Diyarbekrî, II, 149

[340] İbnü'l-Esir, *Üsd,* IV, 400-401

Ashab, Hz. Peygamber'in etrafında toplanmış, sakal-ı şerifinden almak için beklemeye başlamıştı. Onlar arasında Halid de bulunuyordu. Hz. Peygamber'in saçları kesildikçe etrafındakilere dağıtıyordu. Sıra Hz. Peygamber'in mübarek başının ön tarafının, nâsiyesinin tıraş edilmesine gelmişti. Halid:

Yâ Rasûlâllah! Nâsiyenin saçını bana ver, diye yalvarmaya başladı. Rasûlullah, kumandanının talebini yerine getirdi ve sakal-ı şerifini ona ikram etti.

Tıraşı esnasında Hz. Peygamber'in yanında bulunan ve Halid b. Velid'in halini yakından takip eden Hz. Ebû Bekir, aşağıdaki sözleriyle ondaki büyük değişiklik ve tecellîyi, canlı bir şekilde bakınız nasıl tasvir etmektedir:

"- Halid b. Velid'e bakıyor, onun Uhud'da, Hendek'te, Hudeybiye'de bizimle karşılaştığı her yerdeki eski hali ile; Kurban gününde tıraş olmakta olan Hz. Peygamber'e, ipinde bağlı dişi deve gibi sekerek kendisini Rasûlullah'a göstermek için gayret sarf etmesindeki haline bakıyor hayret ediyorum. Halid:

"- Yâ Rasûlâllah! Anam babam sana feda olsun! Ne olur nâsiyenin saçını bana ver; başkasını bana tercih etme! diye yalvarıyordu. Sonra ona baktım, Rasûlullah'ın sakal-ı şerifini aldı; onu gözlerine sürmeye ve öpmeye başladı."

Rasûlullah'a aşk ve şevk ile bağlı olduğunu, onu büyük ve derin bir muhabbetle gönülden sevdiğini ve saydığını gösteren Halid b. Velid Hazretleri, öpüp gözlerine sürdüğü sakal-ı şerifi, sarığının önünde muhafaza ederdi. Bu sayede o, karşılaştığı bütün düşman ordularını dağıttığına inanırdı. O, bu inancında o kadar samimi idi ki, Bizans ordusuyla yaptığı büyük Yermûk savaşında, sarığı başından yere düşünce, muharebenin o şiddetli hengâmesinde kılıç sallamayı bırakıp sarığını aramaya başlamış; bu şekilde davranmasını yadırgayanların ne yapmağa çalıştığını

sormaları üzerine de, sarığında Rasûlullah'ın sakal-ı şerifinin bulunduğunu; onunla savaştığı herkesi mağlup ettiğini söylemiştir. Bu davranışı ve anlayışı ile Halid b. Velid, Rasûlullah'ın sakal-ı şerifinin kendisi için çok aziz bir hatıra olduğunu; bunu hayatı boyunca saklamağa meclubiyet derecesinde itina ettiğini ifade etmesi yanında; savaşlarda maddî hazırlıklarını eksiksiz yerine getirseler de askerlerin, maneviyata da büyük bir ihtiyaç duyduklarını göstermiştir.[341]

Halid b. Velid, 1 Safer 8 tarihinde müslüman olduktan sonra, hayatının üç yıl bir ay on iki günlük çok değerli, dünyalara bedel kısmını, Hz. Peygamber ile geçirdi. Rasûlullah'ın emri altında, seriyye, süvarî ve öncü birliği kumandanı olarak onun askerî faaliyetlerine katıldı. Ona havale edilen bütün bu mukaddes askerî vazifeler, kendisine karşı Hz. Peygamber'in beslediği itimadın açık tezahürüdür. Bu eşsiz dâhi kumandan, müslüman oluşundan itibaren, Hz. Peygamber'in bütün gazvelerinde bulunmuş; bütün seferlerinde onun rızasına uygun hareket etmiş; askerî kabiliyet ve gücünü ortaya koymuştur. Geç müslüman olmasına rağmen, Hz. Peygamber onu diğer Ashabından ayırmamış; kendisine sevgi ve yakınlık göstermiş; gerektiğinde kendisini tenkid etmiş; onda meknuz olan askerî kabiliyetleri takdir ve teşvik etmiş; İslâm'ın, imanın ve Kur'an'ın neşrinde onun bu kabiliyetinden istifade etmiş ve kendisine "Seyfullah" (Allah'ın Kılıcı) unvanını vermiştir.

İnsan, Hz. Peygamber'in Halid'i bu şekilde takdir etmesinin, yalnızca kendi hayatındaki onun bu askerî muvaffakiyetleriyle sınırlı olmadığını düşünüyor ve hissediyor, Rasûlullah'ın bu âlemden ayrılmasından sonraki onun askerî faaliyetleri ve ger-

---

[341] Vakıdî, *Megâzî,* III, 884-1108-1109; İbnü'l-Esir *Üsd,* II, 95; İbn Kesir, VII, 113; Zehebî, 371, 374-375; İbn Hacer, II, 253-254

çekleştirdiği fetihlerle Allah'ın dinine yardım edeceğini ve ilây-ı kelimetullah hususunda çok aktif rol oynayacağını görüp müşahede etmiş olduğuna inanıyor. Halid'in askerî hayatı, bize bu anlayışı ilham ediyor.

Halid b. Velid, yaradılıştan askerdi; kendisini savaşlarda olduğu gibi günlük hayatında da asker gibi hisseder, asker gibi davranırdı. Tayin ve tespit ettiği hedeflere, sert ve kararlı, en kısa ve en süratli şekilde ulaşmayı ister, bunun için bütün gücünü ve kuvvetini ortaya koyar, engel tanımazdı. İnsan psikolojisine vâkıf olduğundan, askerlerini savaş meydanlarında çok iyi ve dirayetli bir şekilde idare ve sevk ederdi. Siyaset onun karekterine uygun değildi, maslahata göre hareketi bilmez, "vur" denilince öldürürdü. Karşısındaki insanı, daha ilk görüşte, bir sözü veya davranışı ile teşhis eder, onun hakkında kararını verir ve uygulardı. Şöyle dedi, böyle dedi, şunu söyledi, bunu söylemedi gibi kîl u kale hiç itibar etmezdi. Ayrıca teşhis ve kararında da ısrar eder, geri adım atmazdı. Hiç şüphe yok ki o, bu şahsiyeti ile, şayet nefs-i emmârenin emrinde şerrin ve küfrün hizmetinde bir ömür geçirseydi ne kadar zararlı olurdu. Ama İslâm'ın ve Kur'an'ın nurlu yolu, Rasûlullah'ın irşadı ve Allah'ın hidayeti, onu Seyfulah Halid b. Velid yaptı. Gerçi o, bu mizaç ve karakteri ile, az da olsa, hata edebilirdi. Ama istikameti, daima doğru olduğu için bu hali yadırganmazdı. Halid b. Velid'in günlük ve aile hayatına dair elimizde hemen hiçbir vesika bulunmamaktadır. Onun hayatı, İslâm Devleti'nin askerî hayatının bir büyük safhasıdır. İleride onun ailesi ve çocuklarını ele aldığımızda da görüleceği üzere, hanım ve çocuklarının sayısı ve isimleri bile tam olarak muhafaza edilememiştir. Bu bakımdan, onun askerî hayatı dışındaki hususiyetlerini aksettiren, Hz. Peygamber ile olan münasebetlerini, onun sohbetinden feyz aldığını gösteren bazı hadisleri buraya almayı faydalı görüyoruz:

"... Fâtıma bint Kays şunları haber verdi: Ebû Hafs b. Muğîre el-Mahzumî, Fâtıma'yı üç talakla boşayıp Yemen'e gitmişti. Ebû Hafs'ın ailesi Fâtıma'ya:

- Senin bizde nafaka hakkın yoktur; dediler. Bunun üzerine Halid b. Velid, birkaç kişi ile Meymûne'nin evinde bulunan Rasûlullah'a (s.a.s) geldi ve:

- Gerçekten Ebû Hafs, karısını üç talakla boşamıştır. Acaba bu kadına nafaka var mıdır? diye sordular. Rasûlullah:

- Ona nafaka yoktur; ama iddet müddetini beklemesi gerekir, buyurdu. Fâtıma'ya da:

- Kendi başına, benden önce evlilik kararı verme! diye haber gönderdi; ayrıca onun Ümmü Şerîk'in evine taşınmasını emir buyurdu. Sonra tekrar haber gönderdi:

- Ümmü Şerîk'in evine ilk Muhacirler ziyarete gelirler; onun için âmâ İbn Ümmi Mektûm'un evine git; başını açtığında o seni göremez; Fâtıma bu emir üzerine onun evine gitti; iddeti bitince, Rasûlullah (s.a.s) kendisini Üsâme b. Zeyd ile evlendirdi."[342]

Bu hadisten anlaşıldığına göre Halid b. Velid, ailesinden herhangi bir kimsenin dinî bir konuda Hz. Peygamber'e soru sormasında yardımcı olmuştur. Rasûlullah'ın onun eniştesi olduğunu; Meymûne'nin teyzesi olması hasebiyle evine rahatça gidebildiğini de biliyoruz. Bu husus, Halid ile Hz. Peygamber'in daha fazla yakınlıklarına imkân vermiştir.

"Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah, Ömer'i zekât toplamak için gönderdi. Sonra, İbn Cemil, Halid b. Velid ve Rasûlullah'ın (s.a.s) amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in zekat vermedikleri söylendi. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

---

[342] Müslim, *Talak*, no: 1480

- İbn Cemil zekat vermekten nasıl imtina edebilir; o fakir iken Allah ve Rasûlu kendisini zengin yaptı.

- Halid'e gelince, siz Halid'den (zekat istemekle) ona zulmediyorsunuz; çünkü o, bütün zırhlarını ve savaş aletlerini Allah yolunda vakfetmiştir.

Abbas'a gelince, onun zekatı, bir misli ile beraber benim üzerimdedir..."[343]

Bu hadis-i şerifte Rasûlullah, Halid'in zekat vermediğinden şikâyet edilince, gayet kesin bir ifade ile ona zulmedilmemesini emir buyurarak; hem onun zekat vermemesi gerektiğini, hem de kendisinin incitilmemesini arzu ve ikaz etmiştir. Onun niçin zekat vermemesi gerektiği hususundaki Rasûlullah'ın izahı ise, bizim için son derece mühim bir noktaya açıklık getirmektedir. Halid'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, babasının mal ve mülkünden artık istifade edemez bir halde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Onun zırhları ve savaş aletleri, belki de atları bile, Rasûlullah'ın ifadesi ile Allah yolunda kullanılmak üzere vakf ve tahsis edilmiş olduğundan, esasen zekatın dağıtılacağı sekiz yerden birisinin de "Allah yolunda" sarfedilmesi emir buyurulduğundan (Tevbe 9/60) ve vakıf mallarından zekat alınamayacağı, bunların ticaret malları gibi kabul edilemeyeceğinden zekat vermesi gerekmediği açıkça anlaşılmaktadır. Devletin zekat topladığı ve malın kıymeti üzerinden zekatının verilebileceği de bu hadisten anlaşılan diğer hususlardır.

"Ebu Saîd el-Hudrî'den rivayet olunmuştur: Ali b. Ebû Tâlib Yemen'den Rasûlullah'a tabaklanmış bir meşin torba içinde, henüz toprağından tasfiye edilmemiş altın cevheri göndermişti. Rasûlullah bunu dört kişi arasında taksim etti; bunlar: Uyeyne, Akra, Zeydu'l-Hayl ve Alkame (veya Âmir) idi. Bunun üzerine Ashabdan birisi:

---

[343] Buhârî, *Zekat,* 49; Müslim, *Zekat,* no: 983; Zebîdî, V, 205, 253-257

- Biz, bu altına, onlardan daha layık idik, diyerek taksime itiraz etti. Rasûlullah (s.a.s) bu sözü işitince:

- Ne tuhaf! Siz bana itimad etmiyorsunuz! Halbuki ben, göktekilerin eminiyim de sabah akşam bana semadan haber geliyor, buyurdu. O sırada, çukur gözlü, çıkık şakaklı, geniş alınlı, gür sakallı, başı tıraşlı, gömleği yukarı çekilmiş bir adam ayağa kalkıp:

- Yâ Rasûlallah! Allah'tan kork, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah:

- Yazıklar olsun sana! Ben yeryüzündeki insanların Allah'tan korkmaya en lâyık olanı değil miyim!? buyurdu. Sonra o adam çıkıp gitti. Orada bulunan Halid b. Velid:

- Yâ Rasûlallah! Şunun boynunu vuruvereyim mi? diye izin istedi. Rasûlullah (s.a.s):

- Hayır! Belki ileride namaz kılan bir kimse olur, buyurdu. Bunun üzerine Halid:

- Yâ Rasûlallah! Namaz kılan öyle kimseler var ki, gönüllerinde olmayan şeyi dilleri ile söylerler. Halid'in bu sözü üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

- Ben insanların kalblerini açmaya da, karınlarını yarmaya da memur edilmedim! Sonra gitmekte olan adama baktı ve şunları söyledi:

- Onun neslinden öyle insanlar zuhur edecek ki, onlar, Allah'ın kitabını güzelce okuyacaklar; fakat okudukları, hançerelerinden geçmeyecektir. Onlar, okun onu delip geçtiği süratte dinden çıkacaklardır! Râvi, Hz. Peygamber'in şu sözleri de söylediğini zannetmektedir:

- Eğer ben onların zamanına yetişirsem, kendilerini, Semud kavminin öldürülmesi gibi öldürürüm!"[344]

Bu hadis-i şerifte Halid b. Velid'in şahsiyetini aksettiren, onun mizaç ve karakterini gösteren iki nokta dikkatimizi çekmektedir. Birincisi Rasûlullah'ın adaletinden, icraatından şüphe edilemeyeceğini; hele bu noktadan onun tenkid edilmesine tahammül bile edilemeyeceğini göstermek suretiyle kendisine beslediği sevgi ve muhabbetin derecesini ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu tezahür, hiç şüphe yok ki birçok sahabîde de görülüyordu. Hatta münafıklarla bazı bedevî zümreleri ile müellefe-i kulûbdan olanları bir tarafa bırakırsak, Ashabın tamamı, Hz. Peygamber'e aynı sevgi ve muhabbetle bağlı idi, bu noktada Halid de onlar arasındaki seçkin yerini almıştır.

Diğer nokta ise, Halid'e ve onun gibi olan bazı sahabîye mahsus bir davranışın tezahürüdür. Rasûlullah'a: "Allah'tan kork!" diyebilecek derecede saygı ve edepten yoksun birisi karşısında o, sert ve kararlı bir karakterde olduğunu hemen göstermiş; *"şunun boynunu koparıvereyim, Yâ Rasûlallah!"* diyerek onun hakkında verdiği kararı icraya koymak için Peygamber Efendimiz'den izin istemiştir. Bu, Halid'in mizacını, asker şahsiyetini en bariz şekilde ortaya koyan ve onu olduğu gibi gösteren bir tavır alıştır. Hz. Peygamber ile konuşmasının devamı da onun aynı karakterini aksettirmektedir. İleride namaz kılan bir kimse olabileceğini ifade buyuran Rasûlullah'a karşı Halid, *"namaz kılan öyle kimseler var ki, gönüllerinde olmayan şeyi dilleri ile söylerler"* ifadesiyle münafıkların durumlarını dile getirmekte, onları tanıdığını ve kendilerine karşı olduğunu göstermektedir. Hadisin devamı ise, Rasûlullah'ın bu hadise karşısındaki tavrını ve bilhassa ileride zuhur edecek haricî karakterli insanları teşhis ve teşhir etmesini beyan buyurmaktadır.

---

[344] Buhârî, *Meğâzî*, 61; Müslim, *Zekât*, no: 1064; Zebîdî, X, 354

"Abdullah b. Büreyde, babasından naklen şunları rivayet etti: Mâiz b. Mâlik el-Eslemî, Rasûlullah'a gelerek:

- *Yâ Rasûlallah! Ben nefsime zulmettim, zina ettim; beni temizlemeni istiyorum,* dedi. Hz. Peygamber onu geri çevirdi. Ertesi gün tekrar geldi ve:

- *Yâ Rasûlallah! Gerçekten ben zina ettim,* dedi. Hz. Peygamber, ikinci sefer de onu geri çevirdi; sonra kavmine haber göndererek:

- *Onun aklında yadırgadığınız bir şey biliyor musunuz?* diye sordurdu. Onlar, Hz. Peygamber'e:

- *Biz onu aklı başında, tanıdığımız kadarıyla salihlerimizden birisi olarak biliriz,* diye cevap verdiler. Mâiz üçüncü defa geldi; Hz. Peygamber, yine kavmine haber göndererek onu sordu; onlar:

- Ne *kendinde, ne de aklında bir kusur vardır,* diye haber gönderdiler.

Mâiz dördüncü defa gelince, Hz. Peygamber onun için bir çukur kazdırdı ve kendisinin recmedilmesini emretti.

Daha sonra Ğamid kabilesinden bir kadın da geldi ve:

- *Yâ Rasûlallah! Ben zina ettim; beni temizle,* dedi. Hz. Peygamber onu geri çevirdi. Ertesi gün kadın tekrar geldi ve:

- *Yâ Rasûlallah! Beni niçin geri çeviriyorsun? Beni de, Mâiz'i çevirdiğin gibi mi geri çevireceksin? Ancak, vallahi ben hamileyim,* dedi. Hz. Peygamber:

- *Olmaz, haydi git de doğur,* dedi. Kadın çocuğu doğurunca, bir beze sarıp onu Hz. Peygamber'e getirdi ve:

- *İşte onu doğurdum,* dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber:

- *Git de onu sütten kesilinceye kadar emzir,* dedi. Kadın, çocuğu memeden ayırınca eline bir parça ekmek verip Hz. Peygamber'e getirdi ve:

- Yâ Nebîyyallah! İşte çocuk, onu memeden kestim, yemek de yemeğe başladı, dedi.

Hz. Peygamber çocuğu aldı ve müslümanlardan birisine verdi. Sonra, kadın için göğsüne kadar bir çukur kazılmasını; arkasından da halka, onu recmetmelerini emretti. Halid b. Velid bir taşla geldi ve onun başına attı; kan Halid'in yüzüne sıçrayınca Halid kadına sövdü. Hz. Peygamber, onun kadına sövmesini işitince:

-Yavaş ol Ey Halid! Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu kadın öyle bir tevbe etti ki, eğer "sahib-i meks" böyle bir tevbe etseydi, mutlaka affolunurdu, buyurdu. Sonra kadının getirilmesini emretti; cenaze namazını kıldırdı; kadın defnedildi."[345]

Halid b. Velid'in şahsiyeti bakımından çok değişik bir tezahürü bu hadis-i şerifte görüyoruz. İşlediği suçtan ciğeri yanmış bir kadının, Hz. Peygamber'in huzuruna gelip üst üste tekrarlamış olduğu itirafı; Rasûlullah'ın eşsiz müsamahası sonucunda çocuğunu sütten kesen kadının recmedilmesi... Halid'in attığı taş ile kadının başına vurması ve sıçrayan kanın yüzüne gelmesi üzerine sövmesi... Hadis'te, Halid'in ne diyerek sövmüş olduğu zikredilmemekle birlikte "fahişe" demiş olduğu düşünülebilir. Biz, bu hadisede Halid'i anlamaya çalışıyoruz; Hz. Peygamber'in emri üzerine zâni bir kadını cezalandıranlar arasında yer alan Halid'in attığı taş sonucunda üzerine sıçrayan kanı da, sahibini de pis kabul ettiği ve bunun için de kadına sövdüğü anlaşılıyor. Bu husus, onun tabına uygundur. Ama, onun tabına uygun bu neviden bazı tezahür ve anlayışlar, yukarıda bir vesile ile de söylediğimiz gibi, bazen hatalı da olabiliyor. Nitekim bu hadisede o, Rasûlullah'tan ikaz alıyor:

---

[345] Müslim, *Hudud*, no: 1695; Ebû Davud, *Hudud*, 24

"Yavaş ol Ey Halid!" Halid'in hızlı olduğunda şüphe yok; halbuki Rasûlullah, başından beri kadını ve onun derunundaki kendisini yiyip bitiren ateşi bilmektedir, görmektedir, bundan dolayı da Halid'in tavrına ve sövmesine karşı çıkıp onu ikaz buyurmuştur, kendisine mâni olmuştur. Rasûlullah, kadının tevbesini de, bu tevbesi sonucunda affedildiğini de bilmektedir, Halid'i ikaz ederken de durdururken de celallidir:

- Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu kadın öyle bir tevbe etti ki, eğer "sahib-i meks" böyle bir tevbe etseydi, mutlaka affolunurdu, buyurmuştur. Hz. Peygamber, kadının suçu ile "sahib-i meks"in suçunu mukayese etmekte; ikincisinin suçunun birincisinden daha büyük olduğunu ifade buyurduktan sonra, eğer sahib-i meks, onun gibi tevbe etseydi, affedilirdi, mağfiret olunurdu buyurarak, kul hakkına tecavüz edenlerin bile o kadın gibi ciğeri yanarak tevbe ederse bağışlanacağını Halid'e beyan buyurmuştur. Sonra da recmedilen kadının cenaze namazını kıldırmıştır.

"Sahib-i meks" hakkında Hz. Peygamber: *"Sahib-i meks cennete giremeyecektir"* veya *"Sahib-i meks cehennemdedir"* buyurmuştur. "Sahib-i Meks" yerine, bazı hadislerde "âşir" (onda bir alan) kelimesi de kullanılmıştır. "Meks", hudud ve pazar yerlerinde, tacirlerin mallarından haksız olarak onda bir nisbetinde vergi almaktır. Bu kelime, bir kimsenin satılık malına hıyanet ve haksızlık etmek yani değerinden aşağıya almak, eksiltmek manâsına geldiği gibi, bir kimsenin sattığı maldan haksız olarak alınan muayyen bir vergiye de "meks" adı verilmiştir. Bu işi yapan kimseye de "mâkis" veya "sahib-i meks" denilmiştir. Câhiliye çağında Arap ve acem meliklerince yapılmış olan bir Câhiliye âdeti olarak tavsif edilmiştir.[346]

---

[346] Ebû Ubeyd, s. 703-704, 707; meks ve âşir konusunda daha fazla bilgi için bkz. M. Fayda, "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Uşûr", *A. Ü. İlâhiyat Fak. Der.* XXV, s. 173 vd.

"Avf b. Mâlik şunları anlatmıştır: Himyerli birisi, bir düşman askeri öldürdü ve onun üzerindeki eşyalarını (seleb) almak istedi. Onların kumandanı olan Halid b. Velid, ona mâni oldu. Savaş sonunda Avf b. Mâlik, Rasûlullah'a geldi ve onu şikâyet etti. Hz. Peygamber bunun üzerine Halid'e:

- *Seni, maktulün selebini ona vermekten meneden nedir?* diye sorunca Halid:

- *Yâ Rasûlallah! Onu, seleb almak hususunda fazla arzulu buldum,* diye cevap verdi. Hz. Peygamber:

- *Selebi ona ver,* buyurdu.

Sonra Halid, Avf b. Mâlik'e uğradı; Avf, Halid'in cübbesini çekti, sonra da:

- *Sana, Rasûlullah'a şikayet edeceğimi söylemiştim, gördün mü yerine getirdim!* dedi. Rasûlullah onun bu sözünü işitince öfkelendi ve şöyle buyurdu:

- *Ey Halid! Ona verme! Ey Halid! Ona verme! Sizler, kumandanlarımı benimle karşı karşıya mı getiriyorsunuz? Onlarla sizin durumunuz, develeri veya koyunları gütmesi istenilip de onları güden adama benzemektedir. Çoban olan adam, sulama zamanı hayvanları bir havuza getirir; hayvanlar suyun durusunu içer, bulanığını bırakırlar. Aynı şekilde suyun durusu sizlerin, bulanığı da onlarındır (kumandanların)."*[347]

Müslim'den aldığımız bu hadisten anlaşıldığına göre, seleb ile alâkalı Halid b. Velid'in bu kararı Mûte savaşında verilmiştir. Hz. Peygamber, savaşta bir müslüman, düşmandan birisini öldürdüğünde, maktulün üzerindeki eşyalarının (seleb) ona ait olduğunu kararlaştırmış ve bu husus bir kaide haline gelmişti. Mûte'de Himyer kabilesinden bir müslüman, öldürdüğü düşman askerinin mallarını almak hususunda aşırı düşkünlük göstermiş; Halid b. Velid ise, kumandan olarak onun bu haline bakıp selebi

[347] Müslim, *Cihad ve's-Siyer,* no: 1753

ona vermek istememiştir. Hadisin metnini bu şekilde anlamak mümkün olduğu gibi, Halid'in selebin çok fazla olmasından dolayı vermediği ve bu malları diğer ganimet mallarına ilâve etmiş olduğu şeklinde de anlayabiliriz. Aynı orduda bulunan Mâlik b. Avf, Hz. Peygamber'in seleb hakkındaki hükmünü Halid'e hatırlatmış, kararını değiştirmeyen Halid'i, savaş dönüşü Hz. Peygamber'e şikayet etmiştir. Hz. Peygamber, durumu Halid'e sorduktan sonra, selebin öldürene verilmesini emretmiştir. Vak'anın buraya kadar olan kısmı, üzerinde durulmasını icap ettirecek bir gelişmeyi ihtiva etmemektedir. Ancak, Hz. Peygamber'in emri üzerine selebi vermek üzere harekete geçen Halid'e Avf'ın davranışından sonraki gelişmeler çok mühimdir. Avf'ın, yanından geçen kumandanı Halid'in cübbesini çekmesi, elde ettiği neticeden memnun olduğunu keyiflenerek ve lâf atarak Halid'e söylemesi, Hz. Peygamber'i son derecede üzmüştür. Halid'e yapılanı doğru bulmayıp karşı çıkmakla kalmamış; *"Ona verme Ey Halid!"* buyurarak, seleb hakkındaki kararını da değiştirmiştir. Rasûlullah'ın, Halid'in incitilmesine karşı çıkması bu kadarla da kalmamış; idare edilenlerin işlerinin kolay olduğuna; buna mukabil kumandan ve idarecilerin mesuliyetine, zor ve sıkıntılı işlerin hep onlara kaldığına, güzel bir teşbih ile dikkati çekerek hem Avf'ı ikaz, hem de Halid'i hoşnud etmiştir.

Hz. Peygamber ile Halid b. Velid arasındaki haberlerin son bir örneğini daha zikretmek istiyoruz. Halid, geceleri uykusunda korkuyordu. Bu durumu Rasûlullah'a arz ve şikayet etti. Hz. Peygamber *"Cebrâil'in bana haber verdiğine göre, cinlerin kötülerinden birisi sana tuzak kurup kötülük yapıyor"* buyurduktan sonra, okuması için kendisine bir dua öğretmiştir. Halid bu duayı okuyunca, cin kendisinden uzaklaşmış ve uykusundaki korkusu sona ermiştir.[348]

---

[348] İbn Abdirabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, VII, 303-304; Zehebî, I, 368-369; Akkâd, s. 789

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİD B. VELİD VE İRTİDAD SAVAŞLARI

Hz. Peygamber'in bu âlemden ayrılmasından sonraki gelişmeler, birçok bakımdan büyük ehemmiyeti haizdir. İlâhî vahye mazhar olan Rasûlullah başta en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerîm olmak üzere, nüfuzlu şahsiyeti ve dinlenen sözü sayesinde, insanları teshir etmeye, kendisine çekmeye, nübüvvetini tasdik ettirerek onları tevhîd akîdesine bağlı hale getirmeye muvaffak olmuştu. O, bu neticeyi istihsal ederken, çok çile çekmiş, kabilesi Kureyş ile yirmi yıl uğraşmıştı. İrili ufaklı birçok putperest Arap kabilesi yanında, Medine'deki, Hayber ve çevresindeki yahudilerle, Kuzey Arabistan'da Bizans hakimiyeti altında bulunan bölgelerdeki hıristiyan-Arap zümreleri ve Bizans askerî gücü ile; Yemen'deki, Bahreyn'deki, Irak'taki Sâsânî nüfuzu ile; çöl bedevîleri ve bilhassa içi başka dışı başka münafık unsurlarla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştı. Sonunda, hemen hemen bütün Arap yarımadası, onun ya risaletini, ya da hakimiyet ve zaferini kabul etmişti. Ancak, onun bu âlemden ayrılmasıyla birlikte, bu büyük muvaffakiyet ve inkılâbı ortadan kaldırmaya teşebbüs eden hareketlerin hemen başladığına şahid oluyoruz.

Kureyşli Abdülmuttalib'in öksüz ve yetim torununun bu muvaffakiyeti, bazılarını onu taklid etmek üzere harekete geçirmiştir. O henüz bu âlemde iken başlayan bu hareket, bazı mütenebbîlerin, yalancı ve hokkabazların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış; onun vefatı ile de hemen genişleyip isyana dönüşmüştür.

Diğer taraftan bazı kabileler, namaz kılacaklarını ama Medine'deki İslâm Devleti'ne artık zekat vermeyeceklerini ilân ettiler. Bu arada, Câhiliye devrinin bastırılıp dindirilmiş kabile asabiyetinin beslediği kin ve intikam hislerinin, şahsî menfaat ve ihtirasların hortlamaya başladığı görüldü. İslâmiyet büyük bir sarsıntı ve müthiş bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Araplar, ya eskiye, Câhiliye çağına dönecekler ve Rasûlullah'ın risaleti, onun hayatı ile kâim olan bir gelişme halinde kalacak; ya da İslâm'ın nuru ve Rasûlullah'ın tesis ettiği nizam, bütün bu menfî hareketleri bastırıp yok edecek, hakimiyet, Kur'an'ın ve İslâm'ın olacaktı.

Bu ilâhî nizam, yaşamalı, insanlığın selâmet ve saadeti, huzur ve refahı için varlığını devam ettirmeliydi. Öyle de oldu; günümüze kadar en sağlam şekilde geldi; kıyamete kadar da sürecek. Esasen bu nizamın temelleri, ihlas ve iman ile, sevgi ve aşk ile, maddî ve manevî fedakârlıklar ve gözyaşı ile atılmıştı. Bu nizamın kıyamete kadar payidar kalacağını, bu dinin, diğer dinlere üstün geleceğini Kur'an müjdeliyordu; bu ilâhî sese inananlar, gönül verenler vardı. Bu husus onlar için, ezelden beri vadedilmiş bir müjde, inandıkları bir gerçek idi. Bu ezelî hükmün tecellisine hizmet edecek, çok korkunç ve tehlikeli isyan hareketlerine, iman ve azimle karşı koyacak, dininden ve Kur'an'ından zerre kadar taviz vermeyi düşünmeyen insanlar vardı; onları, Rasûlullah bugünler için yetiştirmişti. Onların başında hilafet makamına seçilen velûd şahsiyeti ile Hz. Ebû Bekir, gelmekte idi.

İnsanlık tarihi, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte başgösteren bu büyük buhran esnasında, Hz. Ebû Bekir'in, İslâm'ın hayat ve istikbalini kurtaran azim ve kararına, metanet ve mukavemetine, dirayet ve kiyasetine şahit olmuştur. O idareyi ele aldığı zaman, halifeliğe yakıştığını, bu mevkiin insanı olduğunu, mesuliyetlerini müdrik bulunduğunu, itibarlı ve vekarlı bir şekilde dost ve düşman herkese göstermiştir.

Hz. Ebû Bekir, iki sene üç ay birkaç gün devam etmiş olan hilafeti esnasında, başta hilafet meselesi olmak üzere, Üsâme ordusunun gönderilmesi ve irtidad hareketleri gibi iki büyük mesele ile karşı karşıya idi. Ayrıca onun kısa süren hilafeti devrinde, gerçekleştirmeye muvaffak olduğu diğer mühim bir husus da, önce Irak'ta Sâsânî, sonra da Suriye'de Bizans imparatorluklarına karşı başlattığı fetih hareketleridir.

Hz. Ebû Bekir'in vazifesi, Rasûlullah'ın vefatını öğrenir öğrenmez başladı. Herkesin büyük bir üzüntü ve şaşkınlık içerisinde feryadı figan ettiği esnada o, bu çok acı haberi öğrenir öğrenmez Sunh'taki evinden atına bindi, doğruca Mescid-i Nebevî'ye geldi; hücre-i saadete kızı Hz. Âişe'nin odasına girdi; kimseye bir şey söylemeden Rasûlullah'ın mübarek yüzünü açtı; onun vefat etmiş olduğunu görünce yaşlı gözleriyle eğilip alnını öptü ve:

"Anam ve babam sana feda olsun! Cenab-ı Hak senin üzerinde iki ölümü birleştirmeyecektir! Mukadder olan ölümü ise geçirmiş bulunuyorsun!"[349] dedi. Sonra da, başta Hz. Peygamber'in vefatına inanmak istemeyen Hz. Ömer olmak üzere bütün ümmete, Rasûlullah'ın *vahiy alan bir insan* olduğunu ve onun da öleceğini bildirerek vefatını ilân etti.

O, vahyin artık kesildiği bu yeni devirde, müslümanların hayatlarını nasıl devam ettireceklerini gösterebilecek bir lider olduğunu bu davranışı ile fiilen isbat etmiş oldu. Onun bu liyakati, Hz. Peygamber'in hayatı esnasındaki mevkiine de esasen uygundu; ayrıca kendisine son olarak tevdi edilmiş bulunan imamet vazifesinin de tabiî bir neticesi olarak hilafet makamının sahibi ve lâyıkı olduğunu gösterdi. Sakîfetu Benî Sâide'deki müzakerelerden sonra Mescid-i Nebevî'de kendisine biat edildi; minbere çıkarak o meşhur hutbesini okudu.

---

[349] Buhârî, *Cenâiz,* 3

Hz. Ebû Bekir'in hilafete gelişiyle birlikte Medine'de hemen bazı ihtilaflar baş gösterdi. Hz. Peygamber'in vefatı haberiyle birlikte hilafete talip olan Ensar, Muhacirlere cephe aldı; ayrıca Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki eski rekabet yeniden hissedildi. Muhacirlerin bir kısmını teşkil eden Rasûlullah'ın ehl-i beyti ve Haşim oğulları, hilafet meselesinin, kendilerinden habersiz neticelendirilişine en azından alınmıştı.

Diğer taraftan, Medine'deki münafıklar ile Mekke ve Tâif'teki zümreler, irtidad teşebbüsünden son anda vazgeçen oldukça yeni müslümanlardı.

Ancak, bu üç şehirdeki insanlar ile başta Hicaz bölgesi olmak üzere çeşitli yerlerdeki birçok kabile, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dinine ve Medine'ye bağlı kaldılar.

Buna mukabil, Arabistan'ın muhtelif yerlerinde yaşayan bazı kabileler, Hz. Ebû Bekir'in halife olduğu Medine'deki İslâm Devleti'yle irtibatlarını kesip isyan ettiler. Bunlardan bir kısmı, ortaya çıkmış olan mütenebbîlere tâbi olmaya başladı; diğerleri ise, namaz kılmaya devam edeceklerini; buna karşılık zekat vermeyeceklerini ilân ettiler.

Hz. Ebû Bekir'i bekleyen en büyük mesele, Üsâme ordusunun gönderilmesiydi. Hz. Peygamber vefat etmeden önce, Mûte savaşında şehid olanların intikamını almak üzere hazırladığı ve Şam'a doğru göndermeyi kararlaştırdığı bu ordu, Hz. Peygamber'in rahatsızlığının artması, daha sonra da vefat etmesi dolayısıyla henüz hareket edememişti. İrtidad hareketlerinden çekinen bazı müslümanlar, mürtedlerin Medine'ye saldırabileceklerinden endişe ettiklerini halifeye bildirerek Üsâme ordusunu göndermemesini ondan istediler. Bu arada bazı müslümanlar da, ordu kumandanı Üsâme'nin çok genç, tecrübesiz ve azadlı bir kölenin oğlu olduğu şeklinde çeşitli fikirler ileri sürerek onun değiştirilmesini halifeye teklif ettiler. Böylece, ordunun gönderilmesi,

hilafet meselesinden sonra, Hz. Ebû Bekir'in uğraşması gereken ilk problem haline geldi.

Diğer taraftan, peygamber olduğunu iddia edenler ve onlara uyanlarla mücadele etmek hususunda bir ihtilaf bulunmamakla birlikte müslümanlar, zekat vermek istemeyen mürtedler hakkında farklı görüşler ileri sürmeye başladılar. "Lâilâhe illallah" diyenlerle savaşmanın doğru olup olmayacağı hususundaki Hz. Ömer'in başlattığı tartışma, o yılki zekatların toplanmasından vazgeçilmesi gibi görüşlerin ortaya atılmasıyla gelişme gösterdi ve bu husus da, bir başka ihtilaf konusu halinde halifenin önüne çıktı.

Hz. Peygamber'in vefatı üzerine müslümanların maruz kaldıkları felâket ve musibeti, müminlerin annesi Hz. Âişe şöylece tasvir etmektedir:

"... Araplar irtidad ettiler; yahudilik ve hıristiyanlık baş kaldırdı; nifak ortaya çıktı. Peygamberlerini kaybeden müslümanlar, bir kış gecesinin yağmuru altında kalmış koyun sürüsüne benzediler. Nihayet Allah onları, tekrar Ebû Bekir'in etrafında topladı."[350]

Halid b. Velid'in de içinde yaşadığı ilk İslâm Devleti'nin başşehri Medine'deki müslümanlar, Rasûlullah'ı kaybetmenin büyük acısı ve ıztırabı içerisinde, bu zor meseleleri halletmeye, sıkıntılı günlerden kurtulmaya muvaffak olmuşlardır. Hilafet meselesi, Üsâme ordusunun gönderilmesi ve mürtedlerle savaş konusunda, bizi burada yakından alâkadar eden husus, Halid b. Velid'in bu mühim meseleler karşısındaki düşünce ve tavırları ile askerî faaliyetleridir.

Hilafet meselesi hakkındaki gelişmelere ve müslümanların farklı tavır ve anlayışlarına yukarda kısaca temas ettik. Halid b. Velid ise gerek Hz. Peygamber'in rahatsızlığı ve vefatı, gerekse

---

[350] İbn Hişam, II, 665

halife seçimi esnasında, herhangi bir şekilde, hadiselerin içinde yer almamış ve gelişmelerde aktif bir rol oynamamıştır. Bu hususta kaynaklarda hemen hiç bir habere yer verilmemiştir. Bunun tek istisnası, Zübeyr b. Bekkâr'ın eserinde yer alan şu haberdir: *"Halid, Hz. Ebû Bekir halife seçilince onu destekleyenlerdendi ve bu hususta bir de konuşma yaptı..."*[351] Diğer kaynaklarda zikredilmeyen bu haber, dikkatimizi çekmektedir. Esasen Halid'in Hz. Ebû Bekir'i desteklediği ve daima onun yanında yer aldığı tarihî bir gerçektir.

Üsâme ordusu hususunda, başta Hz. Ömer, Hz. Osman, Sa'd b. Ebû Vakkas, Ebû Ubeyde ve Saîd b. Zeyd gibi ileri gelen sahabîler, ordunun gönderilmesinden vazgeçilmesi için Hz. Ebû Bekir'e ısrar ettiler. Bu ordunun gönderilmesi, Halife Hz. Ebû Bekir'in ilk icraatıdır. Onun bu hadisedeki siyasetinin istinad noktası, Rasûlullah'a itaat, onun emirlerine sımsıkı sarılmak şeklinde tezahür etmiştir. O, Hz. Peygamber'in son arzusunu harfiyyen yerine getirmiş; Üsâme ordusu 1 Rebîulahir 11 (26 Haziran 632) günü Medine'den hareket etmiştir. Halid b. Velid bu savaş esnasında, Medine'de kalmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in karşılaştığı en büyük tehlike, ridde hareketleri ve isyanlardır. Bütün ictimaî hadiseler ve isyanlar gibi bu hareketin de, hiç şüphesiz birçok sebebi vardı. Bazı kabileler, Kureyş kabilesinin hakimiyetini kabul edip içlerine sindiremedi; Peygamber'in bu kabileden çıkmasından sonra, halifenin de yine Kureyş'ten olmasına isyan ettiler. Arabistan'da yaşayan insanların mühim bir ekseriyeti, bedevîlerdi. Bilindiği üzere bedevîler, kanun ve nizam tanımayan, kendilerine hükmedenlere karşı kin duyan, alıştığı şeylere düşkün, hayatını çadırında geçirmeyi arzu eden, sosyal olarak pek terbiye görmeyen zümrelerdi. İslâmiyet,

---

[351] Zübeyr b. Bekkâr, *Ahbaru'l-Muvaffakiyyat*, s. 581

onlara belirli vazifeler yükledi; ancak bunların bir kısmı, onların yetişme tarzlarına, fıtratlarına ve alışkanlıklarına uygun değildi. Meselâ, zekat verilmesi, suçun ferdiliği, intikam almanın ve kan davası gütmenin yasaklanması gibi hususlar, onların alışkanlıklarına zıt şeylerdi. Ayrıca bedevîler, şehirde yaşayan insanların sahip oldukları çeşitli imkan ve nimetleri ve bilhassa iktidar gücünü kıskanmışlar, onlara karşı kin ve intikam duyguları beslemişler ve isyan ederek, siyasî ihtiraslarını tatmin etmenin yollarını aramışlardır.

Bütün bunların daha mühimi ise, onların Hz. Peygamber'in sohbetinden yeterince feyz alamamış; nefislerini terbiye edecek, ahlâk ve huylarını yüceltecek kadar onunla beraber olma imkânını bulamamış olmalarıdır. Ayrıca onlar, gönüllerine aşk ve sevgisi yerleşecek kadar, Kur'an'ı ve İslâm'ı düşünememişler ve onu anlamamışlardı. Onların bir kısmı, dini anlayıp sevdiklerinden değil, kabile reislerine uyarak müslüman olmuşlardı. Bundan dolayı da Hz. Peygamber'in hastalığını ve vefatını işitir işitmez bu dinden ve onun emirlerinden hemen kurtulmak için bir fırsatın zuhur ettiğini sandılar, hemen zekata mâni oldular, veya Kureyşli Peygamber gibi başarılı olacağını umdukları bazı peygamberlik iddialarında bulunanlara tâbi oldular. Sonra da isyan ettiler.

Kaynaklarda, Üsâme ordusunun gönderilmesinde olduğu gibi zekat vermeyi reddeden mürtedlerle savaşmanın doğru olup olmadığı üzerindeki tartışmalarda da Halid b. Velid'in adı hiç geçmemektedir. Bu ihtilafta onun düşüncelerini ve tuttuğu tarafı bildiren bir rivayet nakledilmemiştir. Buna mukabil biz, onun irtidad hareketleri karşısındaki tavrını, Halife Hz. Ebû Bekir'in yanında yer almak suretiyle gayet açık ve kesin bir şekilde ortaya koymuş olduğunu görüyoruz. O, irtidad savaşlarının, eşsiz ve şüphesiz en büyük kumandanıdır. Bu büyük şer ve fitne hareketlerindeki onun mevkiine dikkati çekmek için, yalnızca bir nokta-

ya işaret etmekle yetineceğiz. Zekat vermeyi reddeden kabilelerle yapılan savaşları bir tarafa bırakırsak -Halid onlarla da savaşmıştır- Hz. Peygamber'in vefatından birkaç gün önce öldürülen Esvedü'l-Ansî dışındaki üç mütenebbî de Halid'in kılıcıyla ortadan kaldırılmışlardır. Bunlar: Tuleyha, Secah ve Müseylime'dir.

Zü'l-Kassa Savaşı ve Halid b. Velid'in Başkumandan Tayin Edilişi

İrtidad savaşlarını ele alırken, kaynaklarla alâkalı bir mühim noktayı hemen hatırlatmak istiyoruz. Şöyle ki, kaynaklarda bu savaşlar ile bundan sonra hemen başlayan ve Halid b. Velid'in başkumandan olarak çok aktif rol oynadığı Irak ve Suriye fetihleri hakkında, ihtilaflı ve birbirleriyle uzlaştırılması zor rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetleri biz, iki kısma ayırabiliriz: 1- Taberî'nin geniş bir şekilde eserine aldığı Seyf b. Ömer'in (öl. 180 veya 200/796 veya 816) rivayetleri. 2- Başta Vakıdî (207/822) olmak üzere diğer müelliflerin rivayetleri.

Biz burada sebeplerini ele almaksızın, Seyf b. Ömer'in rivayetlerine daha az yer vermek suretiyle, Halid'in hem irtidad hem de fetihlere ait savaşlarını, başta Vakıdî olmak üzere, diğer râvi ve müelliflerin haberlerine göre ele alacağımızı belirtmek istiyoruz. Bu, Seyf'in tamamen reddedilmesi demek değildir. Esasen Halid'in savaşlarını, hem Seyf ve hem de diğerlerinin rivayetlerine göre ele alıp incelemenin gerektiğine de inanıyoruz. Ancak böyle bir çalışmanın bu eserimizde yapılmasını uygun görmüyoruz.[352] Vakıdî'nin *Kitabu'r-Ridde'si,* Muhammed

---

[352] Seyf b. Ömer'in haberlerini tenkid eden çalışmalar için bkz. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş,* Fikret Işıltan terc., kitabın tamamı bu konuya hasredilmiştir, Caetani, *İslâm Tarihi,* VIII, 152 vd.; F. Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi,* bkz. fihrist; Işıltan, "Seyf b. Ömer", *İ.A.* 531-532. Onun Suriye fetihlerine ait rivayetlerinin tenkidi için de bkz. de Goeje, İndeks.

Hamidullah tarafından edisyon kritiği yapılarak Beyrut'ta basılmıştır. Fakat bu eser, halk için kaleme alınmış olduğundan farklı bir üslûptadır, ayrıca diğer kaynaklarda nakledilen bizzat Vakıdî'nin kendi rivayetlerine göre farklılıklar da arzetmektedir. Buna rağmen Vakıdî'nin rivayetlerinden geniş bir şekilde, belki de aynen, nakiller yapan iki ayrı esere sahip bulunuyoruz. Bunlardan birisi, henüz yazma halinde bulunan İbn Hubeyş'in (584/1188) *Kitabu'l-Gazavât* 'ı;[353] diğeri ise İbn Hubeyş'in talebesi el-Külâ'î'nin (634/1237) *el-Hılâfetü'r-Râşide ve'l-Butûletü'l-Hâlide fî Hurûbi'r-Ridde* adı ile neşredilmiş bulunan kitabıdır.[354] Bu iki eser yanında, Vakıdî ve diğerlerinden geniş nakiller yapan Belâzurî'nin *Fütûhu'l-Büldân'*ında ve Seyf b. Ömer'in dışındaki râvilerin haberlerini naklettiği yerlerde bilhassa Taberî'nin tarihinden faydalandık.

Üsâme ordusunun, bazı rivayetlere göre otuz beş veya kırk, bazı rivayetlere göre de yetmiş gün devam etmiş olan seferi esnasında Hz. Ebû Bekir Medine'de kaldı; çok mühim bir gelişme olmadı. Bu sıralarda irtidad etmiş bazı bedevî Arap kabilelerinin heyetleri geliyor, namaz kılacaklarını, buna mukabil zekat vermeyeceklerini halifeye bildiriyorlardı. Halife, onların bu teklifle-

---

[353] Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde,* Beyrut 1989. İbn Hubeyş, *Kitabu'l-Ğâzavat,* Berlin Kütüphanesi, no: 9689. Yazmanın mağribî hatla olması ve varak numaralarının iyi tespit edilememesi dolayısıyla bu eserden istifade etmemiz çok zor olmuştur. Ancak Külâî'nin eseri, bu zorluğun izâlesine büyük çapta yardım etmiştir. Esasen iki eser, birbirinin aynıdır, bu bakımdan biz matbu olanı tercih ettik.

[354] Kahire 1399/1979; eseri tahkik eden Ahmet Ğanim'dir. Muhakkik yazdığı 'Takdim"de, müellifin hayatı ve eserini, bilhassa Seyf ile Vakıdî rivayetleri arasındaki farkı, ayrıca müellifin büyük bir muhaddis olarak, Seyf yerine hocasının eserinden faydalanarak Vakıdî'nin haberlerine yer vermiş olduğunu ele alıp incelemiştir.

rini kesin bir şekilde reddediyordu. Bu sıralarda Üsâme ordusu Medine'ye dönmüştü. Hz. Ebû Bekir, bir rivayete göre Üsâme'yi, bir diğerine göre ise Sinan ed-Damrî'yi Medine'de vekil bırakıp ordunun başında, 11 yılı Cemaziyelevvel (veya âhir) ayında (Temmuz-Ağustos 632), Zü'l-Kassa'ya hareket etti.[355]

Hz. Ebû Bekir'in ordu ile harekete geçmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in zekat âmili olan Nevfel b. Muaviye'nin, kabilesi Fezâre'nin zekat mallarını Medine'ye getirirken, yolda Hârice b. Hısn el-Fezârî tarafından durdurulup elindeki mallara el konulmuş ve Fezâre kabilesine iade edilmiş olmasıydı. Nevfel, Üsâme ordusunun dönmesinden önce Medine'ye gelmiş ve olanları Hz. Ebû Bekir'e haber vermişti.

Hârice b. Hısn ile Manzur b. Zebbân'ın, başında olduğu Ğatafan kabilesi, müslümanların karşısına çıktı. Hz. Ebû Bekir'in kumandası altındaki ordu, önce düşmana saldırdı; sonra ağaçlık bir yere çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra düşmana tekrar saldırdı ve onları kaçmaya mecbur etti.[356]

Taberî'nin İbn Şebbe'den naklettiği el-Medâinî'nin Ebû Ma'şer'den aldığı bu rivayette, Zü'l-Kassa savaşı çok kısa bir şekilde anlatılmıştır. Bu savaşa ait Vakıdî'nin rivayeti ise, çok geniştir. Biz bu rivayeti, hem Hz. Ebû Bekir'in bizzat idare ettiği Zü'l-Kassa savaşındaki gelişmeleri ve Halid'in yerini daha iyi takip etmek; hem de irtidad savaşları için Halid b. Velid'in başkumandan tayin edilişini gösterebilmek için, olduğu gibi ele almak istiyoruz:

---

[355] Zü'l-Kassa, Medine'ye bir berid, yani 24 mil uzaklıkta, Necid yolu üzerindedir; Bekri, III, 1076; Yakut, *Mu'cem*, IV, 366

[356] Taberî, *Tarih*, I, 1870

Araplar dinlerinde tevehhüme düşüp zekatı yasaklayanlar ortaya çıkınca, Ebû Bekir onlarla savaşmaya çok ciddî bir şekilde karar verdi. Allah, onlar hakkında Ebû Bekir'e en iyi yolu gösterdi de bizzat kendisi onların üzerine yürümesi gerektiğine inandı, cihad için halka emir verdi.

Hz. Ebû Bekir, yanında Muhacirlerden yüz kişi olduğu halde Medine'den ayrıldı. Bu yüz kişinin Muhacir ve Ensardan olduğu da rivayet edilir. Halid b. Velid sancağı taşıyordu. O, Bak'â'ya indi; burası Zü'l-Kassa'dır.[357]

Hz. Ebû Bekir, diğer müslümanların kendisine sonradan katılmasını istediği için önceden yola çıkmıştı. Medine'de halka, Muhammed b. Mesleme'yi vekil bıraktı; o da halkı cihada teşvik edecekti. Ebû Bekir, güneş batarken Bak'â'ya ulaştı. Orada akşam namazını kıldı; büyük bir ateş yakılmasını emretti.[358]

O sırada, irtidad etmiş olan Hârice b. Hısn, Medine üzerine yürümek maksadıyla, kabilesinin süvarileri başında oraya çıkageldi. O, müslümanların savaşa gitmesine mâni olmak veya âni bir baskın düzenlemek istiyordu. Gelişinden habersiz olan Hz. Ebû Bekir ve beraberindeki müslümanlara aniden saldırdı; bir süre çarpıştılar. Sonra müslümanlar çekilmek zorunda kaldılar. Hz. Ebû Bekir, tanınmak istemediği için bir ağacın altına çekildi. O sırada Talha b. Ubeydullah, yüksek bir tepenin üzerine çıktı ve yüksek sesle:

---

[357] Yakut, *Mu'cem*, I, 471; müellif burada, Hz. Ebû Bekir'in, ridde ehliyle savaşmak üzere müslümanları teçhiz için buraya geldiğini, Necid istikametine doğru Medine'den 24 mil uzaklıkta bulunduğunu yazdıktan sonra, Vakıdî'nin Bak'â'nın Zü'l-Kassa olduğunu söylediğine işaret eder.

[358] Bu haberden anlaşıldığına göre, Hz. Ebû Bekir Üsâme ordusu Medine'ye dönmeden önce hareket etmiştir. Orduda yalnızca yüz kişinin olması yanında, Medine'de, bir önceki haberin aksine, Üsâme değil, Muhammed b. Mesleme'nin vekil bırakıldığı haber verilmektedir.

- *Zararı yok, işte süvariler yetişti!* diye bağırıp yardımcı kuvvetin geldiğini haber verdi. Bu haberi işiten düşman ordusu çekilmeye başladı. Yardımcı kuvvet geldi ve müslüman ordusuna iltihak etti. Talha b. Ubeydullah, Hârice b. Hısn ve adamlarını takip etmeye başladı. Hârice arkasına bakmadan kaçıyordu. Talha, geride kalanlardan birisini okla vurup öldürdü; diğerleri kaçıp kurtuldular. Talha, Hz. Ebû Bekir'in yanına döndü ve düşmanın yenilip kaçtığını haber verdi.

Hz. Ebû Bekir, müslümanları beklemek üzere Bak'â'da birkaç gün daha kaldı; bu arada, Medine çevresindeki Eşlem, Gıfar, Müzeyne, Eşca', Cüheyne ve Ka'b kabilelerine haber göndererek onların mürtedlere karşı cihada çıkmalarını ve kendisine acele gelmelerini emretti. Bu kabilelerin mensupları, çeşitli yerlerden gelerek İslâm ordusuna iltihak ettiler. Sebre el-Cühenî ve kabilesi Cüheyne'den dört yüz kişi, beraberlerinde at ve develerle geldiler. Ayrıca aynı kabileden Amr b. Mürre el-Cühenî, yardım için yüz deve getirdi; Hz. Ebû Bekir, bunları müslümanlara dağıttı.

Zü'l-Kassa'da bulunan Hz. Ömer ile Hz. Ali, bizzat savaşa gitmek hususunda çok azimli ve kararlı olan Hz. Ebû Bekir ile, onun Medine'ye dönmesi gerektiği hususunu konuştular. O sırada, bütün müslümanlar oraya gelip toplandılar. Bedir ehlinden olan Muhacir ve Ensar dahil, Rasûlullah'ın Ashabından kimse Medine'de kalmamış, hepsi oraya gelmişti. Hz. Ömer şunları söyledi:

-Ey Allah'ın Rasûlü'nün Halifesi! Müslümanlara yardım ve destek sağlamak için geri dön; eğer sen öldürülürsen, insanlar irtidâd eder; batıl, hakka üstün gelir. Bizzat savaşa gitmekte ısrar eden Hz. Ebû Bekir ise müslümanlara:

- *Ridde ehlinin hangisinden başlayalım?* diye sordu. Müslümanlar kendisine farklı cevaplar verdiler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir:

- *Allah'ı ve Kitabını yalanlayan şu Tuleyha'ya yöneldim!* dedi.

Müslümanlar, Hz. Ebû Bekir'in bizzat savaşa gitmemesi ve Medine'ye dönmesi hususunda ısrar edince, o da savaşa gitmekten vazgeçti ve ordunun başına birisini tayin etmeyi istedi. Bu maksatla Zeyd b. Hattab'ı çağırdı. Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd şunları söyledi:

-Ey Allah'ın Rasûlü'nün Elçisi! Ben Rasûlullah ile beraberken şehadet şerbetini tatmayı niyaz ediyordum; fakat onu tadamadım! Şimdi bu şekilde ben, şehadet şerbetini içmek istiyorum; ordu kumandanının ise, doğrudan doğruya savaşmaması gerekir, diyerek bu vazifeyi kabul etmedi.

Hz. Ebû Bekir, daha sonra Ebû Huzeyfe b. Utbe'yi davet etti; aynı şeyi ona da teklif etti. Ebû Huzeyfe de, Zeyd'in söylediklerini tekrar etti ve kumandanlığı kabul etmedi. Sonra Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlim'i davet etti; o da reddetti.

Bunun üzerine Halife Hz. Ebû Bekir, Halid b. Velid'i davet etti ve onu müslümanların başına kumandan tayin etti. Müslümanlar Hz. Ebû Bekir'in etrafında toplandılar, halife, askerleri teşvik edici sözlerden sonra şunları söyledi:

- Ben sizinle buluşuncaya kadar kumandanınız Halid b. Velid'dir. Ben, yanımdaki askerlerle birlikte Hayber tarafına gideceğim. Haydi yürüyünüz! Eğer yarından sonra sizinle buluşursam kumanda bendedir; kumandanınız ben olacağım. Yoksa kumandanınız Halid'dir; onu dinleyiniz ve kendisine itaat ediniz!

Râvi, Hz. Ebû Bekir'in bu sözlerini naklettikten sonra, halifenin, halkın bu sözleri duyması ve kendisinin savaşa çıkacağından Arapların korkması için söylediğini tasrih etmektedir. Böylece o, iki ayrı istikametten düşmana saldırılacağı haberini yaymak istemiştir.

Hz. Ebû Bekir'in savaşmak üzere Medine'den bir daha ayrılmadığını da gösteren bu hususla alâkalı bir haber üzerinde kısaca durmak istiyoruz. İbn Abdirabbih'in rivayetine göre Hz. Ebû Bekir'in yapmadığı, ama yapmayı istediği üç şey şunlardır 1- Eş'as b. Kays bana getirildiğinde boynunu vurmak isterdim. Hz. Ebû Bekir, Hadramevt'te irtidad eden Eş'as'ı bağışlamıştır. 2- Halid'i irtidad edenler üzerine gönderdiğimde, yenildikleri takdirde onlarla buluşmak veya yardıma gitmek için Zü'l-Kassa'da kalmak isterdim; zafere ulaştıklarını öğrenirsem geri dönerdim. Ashabın da ısrarı ile Hz. Ebû Bekir'in Medine'ye döndüğünü ve Halid'e yalnızca yardımcı kuvvetler gönderebildiğini ve kendisinin harekete geçmediğini biliyoruz. 3- Halid'i Şam'a gönderdiğimde, Ömer'i de Irak'a göndermek isterdim; böylece her ikisini de Allah yoluna göndermiş olurdum. İleride göreceğimiz üzere Hz. Ebû Bekir, Bizans ile yapılan savaşta Suriye'deki askerlere yardım için Halid'i Irak cephesinden Suriye'ye göndermiştir.[359]

Sonra Halid b. Velid ile baş başa kalan Hz. Ebû Bekir, ona Allah'tan sakınmasını, O'nun yolunda cihad etmesini emretti; ayrıca Bedir ehlinden olan Muhacir ve Ensarın başına kumandan tayin edilmenin önemine dikkatini çekti.

Halid ordusuyla hareket etti; Ebû Bekir ise, Ömer, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkas ve diğer bazı ehl-i Bedirden olan Muhacir ve Ensar ile Medine'ye döndü ve oradan hiç ayrılmadı.[360]

Zü'l-Kassa savaşının küçük bir müsademe olduğu ve Halid b. Velid'in, Hz. Ebû Bekir'in emri altındaki bu ilk ve son savaşında bayrağı taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu savaşın Halid b. Velid

---

[359] İbn Abdirrabbih, V, 21-22

[360] Külâ'î, *el-Hılâfetü'r-Râşide ve'l-Butûletü'l-Hâlide fî Hurûbi'r-Ridde*, s. 27-32; İbn Hubeyş, *Kitabu'l-Ğazavat*, s. 11-16; Belâzurî, *Fütûh*, 114

bakımından en mühim tarafı, Zü'l-Kassa'da mürtedler üzerine gönderilmesine karar verilen ordunun başkumandanı tayin edilmesidir. Halid, mütenebbî [361] Tuleyha üzerine yürüyecektir.

Zül-Kassa savaşı hakkındaki Vakıdî'nin rivayetine bağlı kalarak yukarıda ele aldığımız haberlere göre Seyf b. Ömer'in rivayetleri, hem savaşın cereyan şekli, hem de bu savaştan sonra, Hz. Ebû Bekir'in mürtedler üzerine aynı anda, on bir ordu kumandanını ayrı yerlere göndermesi gibi çok mühim farkları ihtiva etmektedir. Burada, Seyf'in rivayetlerini mukayese için bile olsa, zikretmeyi doğru bulmadık.[362]

Halid b. Velid'in Tuleyha'ya Karşı Büzâha Savaşı

Hz. Ebû Bekir, Halid b. Velid'e, Zü'l-Kassa'dan Tuleyha b. Huveylid el-Esedînin üzerine yürümesini emretti. Tuleyha, peygamberlik iddiasına kalkışmıştı. O sıralarda Necid'de Benî Esed kabilesinin suyu Büzâha'da bulunuyordu.

Hz. Ebû Bekir'in, Büzâha'ya hareketinden önce, yeni tayin ettiği başkumandanı Halid'i: *"Ben Rasûlullah'ın, 'Halid b. Velid, Allah'ın kafirlere ve münafıklara karşı çektiği kılıçlardan bir kılıçtır' buyurduğunu işittim"* diyerek medhettiğini; bu arada bazı emir ve tavsiyelerde de bulunduğunu görüyoruz. Biz, bu tavsiyelerden birisini, onun kumandan tayin edilmesinden hemen son-

---

[361] Peygamberlik iddiasında bulunanlara "yalancı peygamber" yerine "mütenebbî" demeyi tercih ettik. Çünkü peygamberin yalancısı olamayacağını düşündük. Aynı şekilde "irtidad eden" ve "mürted" kelimelerini de "dönme" kelimesine tercih ettik. Mürted, dinden dönen, dinden çıkan insanlar için Türkçemizde kullanılmakla birlikte, "dönme"nin dilimizde ayrı bir delâleti bulunduğundan, iltibasa sebep olur endişesiyle hiç kullanmadık.

[362] Seyf'in rivayetleri için bkz. Taberî, *Tarih*, I, 1879 vd.; Vakıdî'nin eserinde, Halid'in Zü'l-Kassa'dan değil, Cürf'ten gönderildiği rivayet ediliyor; bkz. *Ridde*, s. 40-41

ra yukarıda zikretmiştik. Kaynaklarda, Halife'nin ikisi çok uzun, biri de çok kısa üç ayrı tavsiye ve direktif mahiyetindeki sözlerine yer verilmiştir.

Hz. Ebû Bekir, Halid'i savaşa gönderirken şunları söyledi:

"Şereften kaç ki, şeref seni takip etsin; ölümü arzu et ki, sana hayat verilsin!"[363]

Urve b. Zübeyr'in rivayet ettiği uzun tavsiyesinde ise Hz. Ebû Bekir, Halid'e Allah'tan korkmasını, emrindeki ilk müslümanlardan muhacir ve Ensara iyi davranmasını, karşılaşacağı zorluklar hususunda onlarla istişare etmesini, sefer sırasında keşifler yapacak öncü birlik ve ajanlar göndermesini, az konuşmasını, askerlerini en iyi şekilde beslemesini, âni saldırılardan sakınmasını, Esed ve Ğatafan kabileleriyle karşılaşınca çok dikkatli olmasını, onlardan bir kısmının lehinde, bir kısmının da aleyhinde olacaklarını, üçüncü bir zümrenin ise çekimser davranacağını yapılacak savaşlarda kim üstün gelirse onunla birleşeceklerini bilhassa bilmesi gerektiğini söylemiştir.

Hz. Ebû Bekir'in Halid'e tavsiyelerinin bundan sonraki kısmı, dikkat çekicidir, çünkü Yemâme halkı ve yalancı Müseylime ile ilgilidir. Bu husus bize, Hz. Ebû Bekir'in, Zü'l-Kassa'dan Halid'i, önce Tuleyha'ya, sonra Temîm kabilesine, daha sonra da Yemâme'ye gönderdiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir, Halid'e tavsiyelerine, özetle şöyle devam etmektedir:

"Ben Yemâme halkından korkuyorum" diyerek sözlerine başlayan Halife, onlarla savaşırken Allah'tan yardım niyaz etmesini; onların hepsinin dinden döndüğünü haber aldığını; eğer civar kabileleri itaat altına almayı Allah ona nasib ederse Yemâme halkı üzerine yürümesini; onların toprakları hep çöl olduğu için yavaş hareket etmemesini; çöllerde askerlerine rıfk ile muamele etmesi-

[363] İbn Abdirabbih, I, 21; İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 125, 126

ni; çünkü askeri arasında zayıf (çöle alışık olmayan) kimselerin bulunduğunu; onların topraklarına girdiğinde çok, pek çok dikkat etmesi gerektiğini; onlarla karşılaştığında düşmanının silahıyla (oka ok, mızrağa mızrak, kılıca kılıç) vuruşmasını, sıkıntıya düştüğünde bu tavsiyelerine kulak vermesini; ezan işittiği yerlere (evler) baskın yapmamasını; Allah'ın onun gizli ve açık yaptığı her şeyi bildiğini söylemiş; sonra da zafer niyaz ederek Allah'ın bereketi üzerine yürümesini temenni etmiştir.[364]

Hz. Ebû Bekir'in diğer vasiyeti ise, yukarıdakine benzemekle birlikte, bazı âyetlerle tezyin edilmiş daha uzun bir metindir. Bu metindeki iki hususa işaret etmekle yetineceğiz. Bunlardan birisi, Halid'in Yemâme'ye Müseylime üzerine yürüyeceğinin burada da zikredildiği; diğeri de, bedevîlere (a'rab) karşı dikkatli olmasına, onların casus olabileceklerine dikkati çekmesidir.[365]

Büzâha savaşına başlamadan önce, Külâ'î'nin eserinde yer alan bir uzun mektuba daha işaret etmek istiyoruz. Râvisi zikredilmeyen ve yalnızca "rivayet edildiğine göre" diye başlayan haberde, Hz. Ebû Bekir'in, karşılaştığı bütün zümrelere okuması için ayrı bir mektubu (Kitab) Halid'e verdiği zikredildikten sonra, mektubun metnine yer verilmektedir. Bu uzun metinde, müminler, imanlarında sebat etmeye; mürtedler de tevbe etmeye ve İslâm'a yeniden dönmeye davet edilmektedir. Rasûlullah'ın risaletine temas edildikten sonra, onun vefatının İslâm dininden vazgeçilmesi için bir sebep teşkil etmediği hususuna; isyan edenlerin üzerine ordu gönderildiğine; bütün kabilelerin savaştan önce yeniden dine davet edildiklerinde müsbet cevap verirlerse, bunun kabul edileceğine ve kendilerinin affedileceğine; irtidad etmekte ısrar ederlerse erkeklerin öldürüleceğine,

---

[364] Külâ'î, s.40-42; daha kısa bir rivayet için bkz. İbn Abdirabbih, I, 116

[365] Külâ'î, s. 33-36

kadın ve çocukların esir edileceğine; mürtedlerin müslüman olmalarının şart olduğuna, aksi takdirde öldürüleceklerine; savaştan sonra da pişman olmayıp riddede ısrar edenlerin ateş ile yakılacaklarına; elde edilecek ganimetin, beşte biri (humus) Beytülmal'e gönderildikten sonra, askerler arasında dağıtılacağına temas edilmektedir.[366]

Bu uzun mektubu Hz. Ebû Bekir'in yazıp yazmadığını tespit etmek imkanına sahip değiliz. Ancak bu mektubun, çok kısa bir şekilde özetlediğimiz muhtevası, İslâm ordularının irtidad savaşlarında takip ettikleri esaslardan ibarettir. Burada dikkat etmemiz gereken tek husus, savaştan sonra da irtidad etmekte ısrar edeceklerin yakılması meselesidir. Bu savaşlarda, sayıları birkaç kişi de olsa, bazılarının yakıldığına dair rivayetler bulunmaktadır. Böyle bir cezanın Halid, hatta bizzat Halife Hz. Ebû Bekir tarafından da verildiğine ait haberler bulunmaktadır. Biz, bu hususun doğru olmadığına, bir iki vak'anın belki birer istisna teşkil edebileceğine inanıyoruz. Çünkü böyle bir ceza şekli olsaydı, daha sonra uygulanan bir usûl haline gelirdi. Halbuki, İslâm Hukukunda, bildiğimiz kadarı ile böyle bir ceza usûlü bulunmamaktadır. Kaldı ki Hz. Peygamber, önce yakılmasını emrettiği iki Kureyşli'nin, sonradan yalnızca öldürülmelerini tenbih etmiş ve ateş ile azabın ancak Allah'a ait olduğunu ifade buyurmuştur. [367]

---

[366] Külâ'î, s. 37-40; Seyf b. Ömer, bu mektubun bütün kumandanlara verildiğini tasrih eder ve metinde Halid'in adını hiç zikretmez. Vakıdî'nin olduğunu zannettiğimiz Külâ'î'nin eserindeki metinde ise, yukarıda da görüldüğü üzere, yalnızca Halid'in adı zikredilmektedir. Seyf'in metninde bazı farklar da vardır; bkz. Taberî, *Tarih,* I, 1881-1885

[367] Külât, s. 54-55, 156; İbn Sa'd, VII, 396; Taberî, *Tarih,* I, 1904; Buhârî, *Cihad,* 107; 149

Halid b. Velid, 27 Cemaziyelahir 11 (18 Eylül 632) tarihinde, Zü'l-Kassa'dan Büzâha'ya ordusuyla birlikte hareket etti. Ordu mevcudunun dört bin kişi olduğu; onlardan beş yüzünün Ensar ve Muhacirlerden meydana geldiği; Hz. Ebû Bekir'in Ensarın başına Sâbit b. Kays el-Ensârî'yi, Halid'in emrinde olmak şartiyle kumandan tayin ettiği; diğer askerlerin ise, Mekke ile Medine arasındaki ve Medine civarındaki kabilelerden teşekkül ettiği; onların, irtidad hadiseleri patlak verince Hz. Ebû Bekir'in yardım istemesi üzerine, Eşlem, Ğıfar, Müzeyne, Cüheyne ve Eşca' kabilelerinden gelmiş oldukları bilinmektedir. Halid'in başkumandanlığını yaptığı bu ordunun mevcudu, irtidad etmeyen veya vazgeçip müslüman olan kabilelerin iltihakı ve Medine'den gönderilen yardımcı kuvvetlerle devamlı artmıştır.

Kaynaklarda yer alan haberlerde, Halid b. Velid Büzâha'ya giderken, orduda bulunan Adiyy b. Hatim et-Tâî'nin yardım ve desteği ile, Adiyy kabilesi ve kollarının irtidad etmemelerini sağladığı ve bin kişilik bir birliğin orduya katıldığı anlatılmaktadır. Râviler arasında bu hususta ittifak vardır. Ancak Vakıdî ve Ebû Mıhnef'in rivayetlerinde, Tayy kabilesiyle ittifakın kurulması şu şekilde ifade edilmektedir:

Halid b. Velid Büzâha'ya doğru ilerlerken, iki sahabîyi keşif ve istihbarat için ileri gönderdi. Ukkâşe b. Mıhsan ile Sâbit b. Akrem, düşman topraklarına çok fazla yaklaştıkları için baskına uğradılar ve şehid edildiler. Tuleyha ile kardeşi onları öldürdüler ve cesedlerini meydana bırakıp yerlerine çekildiler. Müslümanlar onların cesedlerinin bulunduğu yere geldiklerinde, arkadaşlarının şehadetine son derecede üzüldüler. Halid yolunu değiştirip Tayy kabilesine gidilmesini kararlaştırdı. Çünkü Adiyy b. Hatim et-Tâî, gönderdiği mektupta, Halid'e yanına gelmesini ve birkaç gün kalmasını, Tayy kabilelerine adamlar göndererek kendisine

yanındaki askerlerden daha fazla sayıda insan toplayacağını, sonra da kendisiyle birlikte düşman üzerine yürüyeceğini haber vermişti. Halid iki sahabînin şehadeti üzerine maneviyatı sarsılan askerlerine, Adiyy'in mektubunu bir müjde gibi ilân etti; onlar da bu teklifi memnuniyetle benimsediler ve Adiyy'in yanına gittiler.[368]

Taberî'de yer almayan İbn İshak'ın rivayetine göre ise, Ukkâşe ile Sâbit, aşağıda ele alacağımız Büzâha savaşından sonra mağlup olup kaçan Tuleyha'yı takip ederlerken, Tuleyha tarafından şehid edilmişlerdir.[369]

Halid b. Velid, Selmâ ve Ece' dağlarının eteğindeki bir kasabaya indi; Adiyy'in yardımıyla Tayy kabilelerinin kendisiyle birlikte savaşmasını sağladı. Bu kabilelerden bazı kimseler, mürtedlerle savaşmak istemiyorlardı. Çünkü onlarla Tuleyha'nın kabilesi Esed arasında, eskiden beri devam eden bir ittifak vardı. Adiyy, bu ittifakın artık geçerli olmadığına onları ikna etti; Tayy kabilesinden hiç kimse irtidad etmedi. Bu arada Adiyy, kabilesinin bir diğer kolu Benî Cedîle'yi de Halid'in ordusuna ilhaka muvaffak oldu. Bütün bu müsbet gelişmeler, Halid'i çok memnun etti.

Adiyy b. Hatim, İslâm ordusunun öncü birliğinin bin kişiyle savaşa katılan kabilesi Tayy'a verilmesini başkumandandan istedi. Fakat Halid, onun bu teklifini, iki ordu karşılaşınca, öncü birliğin kaçması halinde, bütün orduyu da arkasından sürükleyeceğinden endişe ettiğini ifade ile kabul etmedi; düşmana karşı daha sabırlı ve dinde geçmişleri olan Muhacir ve Ensarı öncü birliğinde vazifelendirdi.

---

[368] Taberî, *Tarih*, I, 1187-1190

[369] Külâ'î, s. 50-52; İbn Hubeyş, s. 27

Vakıdî bu rivayetinde, Halid'in Bak'â (Zü'l-Kassa)'dan hareketinden itibaren tâ Yemâme'deki savaşa kadar, keşif için hep ajanlar gönderdiğini ve onlara, geçtikleri yerlerde, namaz vakitlerinde ezan okunup okunmadığını tespit etmelerini emrettiğini zikretmekte; arkasından da, bu hususun onların emniyeti ve müslüman olduklarının delili olarak kabul edildiğini bildirmektedir.[370]

Halid'in kumandası altındaki İslâm ordusu bu şekilde Tuleyha'nın karargâhının bulunduğu Büzâha'ya ulaştı. Tuleyha için deriden bir çadır kurulmuş ve etrafı askerleriyle muhafaza altına alınmıştı. Halid, geceleyin, onun çadırından bir mil kadar uzaklıktaki bir yere ordugâhını kurdurdu. Atına bindi, yanına sahabîlerden birkaç kişiyi de alarak Tuleyha'nın karargâhına yaklaştı ve:

- *Tuleyha bana gelsin!* diye bağırdı. Halid'in bu ifade şekline sinirlenen Tuleyha'nın adamları:

- *Bizim peygamberimizin ismini küçültme, onun adı Talha'dır!* şeklinde karşılık verdiler. Bu şekildeki konuşmalardan sonra Tuleyha meydana çıktı ve uzaktan Halid'in karşısına durdu. Halid ona şu teklifte bulundu:

- *Halifemizin bize verdiği emre göre, seni eşi ve benzeri olmayan Allah'a ve Muhammed'in O'nun Kulu ve Rasûlü olduğuna inanmaya; terkettiğin dine geri dönmeye davet ediyoruz. Geri dönersen kabul edeceğiz ve kılıçlarımızı kınına koyacağız!* Tuleyha:

- *Ey Halid! Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve ben Allah'ın elçisiyim; ben gönderilmiş bir nebiyim! Muhammed'e Cibril'in gelmiş olduğu gibi bana da Zü'n-Nûn geliyor!* diye cevap verdi. Zaten o, bu yalanı ve Peygamberlik iddiasını, Rasûlullah henüz hayatta iken ileri sürmeye başlamıştı.

---

[370] Külâ'î, s. 44

Onun bu cevabı üzerine Halid, karargâhına döndü; Adiyy ile Miknef b. Zeydi'l-Hayl'i bazı askerlerle geceleyin nöbet tutmaları için vazifelendirdi. Seher vakti, ordusunu savaş düzenine soktu; sancakları dağıttı; büyük sancağı Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattab'a verdi ve onu ordunun başına koydu. Ensarın bayrağını Sâbit b. Kays'a verdi. Tayy kabilesi mensupları da kendilerine bir sancak verilmesini istedi; Başkumandan bu isteği uygun buldu ve onların sancağını da Adiyy b. Hâtim'e verdi.

Tuleyha müslümanların hareket halinde olduklarını işitince, adamlarını savaş için hazırlamaya başladı. Halid, ordusunun saflarını ikişer adım aralıklarla; buna karşılık Tuleyha, bir hayvan boyu aralıkla saf tutturdular.

Ordu savaş düzenine hazır hale gelince, Halid askerlerine hareket emri verdi ve Tuleyha'ya yaklaştı. Tuleyha, askerlerinden henüz sakalları yeni çıkmış kırk iyi savaşçı çocuk ile ona karşı yürüdü. Tuleyha bu savaşçıları sağ tarafına yerleştirdi ve kendilerine "sol tarafa gelinceye kadar savaşınız" diye emir verdi. İslâm ordusunun solundaki askerler, onların saldırısı karşısında dağıldılar, bu çocuklardan birisi bile öldürülemedi. Tuleyha, ikinci sefer onları sol tarafa yerleştirdi ve aynı şekilde hücum etmelerini istedi; onlar da bunu gerçekleştirdiler; müslümanlar yine dağıldılar.

Halid b. Velid bu vaziyeti görünce, askerlerin arasına atıldı ve şöyle bağırdı:

- Ey Ensar topluluğu haydi; Allah Allah!

Halid'in askerin arasına daldığını ve savaşmaya başladığını gören müslümanlar, geri dönüp onun etrafında toplandılar. İki tarafın safları ve kılıçları karıştı. Atından inmiş olan Halid yaya olarak savaşıyordu. O sırada bazı müslümanlar, *"Allah Allah! Sen ordunun kumandanısın, ilerlemen ve ortaya çıkman doğru değildir"* diye onu ikaz ettiler. Bunun üzerine Halid, onlara şu cevabı verdi:

-Allah'a yemin ederim ki, sizin söylediklerinizi biliyorum; ancak müslümanların kaçması karşısında, korkarak ve sabrederek durmayı doğru bulmuyorum, diye cevap verdi.

Bu ilk bozgun esnasında, Tayy kabilesinden birisi Halid'e:

- Ey Halid! Ece' ve Selmâ dağlarına sığınman gerekir! diye bağırınca, büyük kumandan ona:

- Hayır! Sığınılacak yer Allah'tır! şeklinde cevap verip kaçmayı reddetti; sonra iki kılıç ile saldırmaya başladı ve Tuleyha'nın kırk savaşçı çocuğunun hepsi de öldürülünceye kadar savaş meydanından ayrılmadı. Kaçan müslümanlar da geri dönmüştü. Savaş çok şiddetli ve kanlı bir şekilde cereyan etti. Tuleyha'nın ordusundaki Hibâl b. Ebû Hibâl esir alındı; Halid onu Hz. Ebû Bekir'e göndermek istiyordu; ancak o bunu reddetti ve boynunun vurulmasını istedi; müslümanlar onu öldürdüler.

Büzâha savaşına katılan Abdullah b. Ömer, Halid'in kahramanlığı için şunları anlatıyor

-Savaş esnasında, Tuleyha'nın kırmızı bayrağını taşıyan birisini herkes görüyordu; Halid onun üzerine atıldı ve onu öldürdü; bayrak yere düştü ve askerler, at ve develer onu çiğnedi. Bizzat savaşa katılan Halid, çok gayret gösterdi; arkadaşları bundan dolayı kendisini tenkid bile ettiler. Ben onu, Yemâme savaşında, daha şiddetli savaşırken de gördüm...

Müslümanların bu şekildeki saldırıları esnasında Tuleyha bir tarafa çekildi ve abasına bürünüp güya kendisine vahiy gelecek diye beklemeye başladı. Kabilesinden yedi yüz kişi ile onun yanında yer alan Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, orduyu savaşa teşvik için çalışırken, bir taraftan da Tuleyha'ya vahiy gelip gelmediğini (!) soruyor, o da "hayır" diye cevap veriyordu. Müslümanların öldürdüğü askerlerin sayısı arttıkça Uyeyne, Tuleyha'yı sıkıştırmaya başladı.

Bu ısrarlar karşısında sinirlenen Tuleyha:

- Senin de onun (Halid'in) değirmeni gibi bir değirmenin ve unutamayacağın bir günün var! şeklinde bir vahiy aldığını(!) söyleyince, Uyeyne çok kızdı ve ona hakaretâmiz bazı sözler söyledikten sonra, kabilesinden olan askerlere, Tuleyha'nın bir yalancı olduğunu ilân etti. Bunun üzerine Fezâreliler savaşı bıraktılar; Uyeyne, kardeşi ve kabiledaşları kaçmaya başladılar. Müslümanlar, onları esir aldılar.

Zührî'den rivayet edildiğine göre Tuleyha, askerlerinin kaçtıklarını görünce, onlardan birisine:

- Sizi kaçıran sebep nedir? diye sordu. Asker ona şu cevabı verdi:

- Biz kaçmaya mecburuz; çünkü bizim askerlerin her birisi, arkadaşının kendisinden önce ölmesini istiyor; buna mukabil karşımızdakiler ise, kendisinin arkadaşından önce ölmesini seviyor![371]

Tuleyha atını hazırlattı, karısı Nevvav'ı yanına çağırdı; atına bindi, karısını da arkasına aldı ve askerlerine dönüp:

- Sizden kim, benim yaptığımı yapabilirse yapsın, kendisini ve ailesini kurtarsın! diyerek kardeşi ile firar etti ve Şam'a Ğassânîler'den Cefne oğullarının yanına sığındı. Sahâbeden Ukkaşe ve Sâbit'in, bu kaçış esnasında onu takip ederlerken şehid edildiklerine dair haberi yukarıda zikretmiştik.[372]

Müslümanlar, savaşta direnen Esedli askerleri kılıçtan geçirdiler; Halid, Uyeyne'yi öldürmek istiyordu; ancak kabilesinden birisinin ricası üzerine onu Hz. Ebû Bekir'e esir olarak gönderdi.

---

[371] Külâî, s. 50

[372] Tuleyha'nın, umreye niyet edip Mekke'ye gittiği ve müslüman olarak Medine'ye döndüğü de rivayet edilmiştir. Şam'a gittiğini haber veren rivayete göre ise, onun yakalanıp Medine'ye gönderildiği ve müslüman olduğu; daha sonra da Irak fetihlerine katıldığı ve bilhassa Nihavend savaşında yararlıklar gösterdiği zikredilir. Onunla Hz. Ömer'in, peygamberlik iddiası üzerindeki konuşmaları ilgi çekicidir; bkz. Belâzurî, *Fütûh*, s. 115-116

Savaş neticesini bekleyen Âmir b. Sa'sa'a kabilesi, müslümanların safına iltihak ederek irtidad etmekten vazgeçtiler. Halid, onların üstüne Hişam b. el-Âsî'yi gönderdi; onlar da müslüman olduklarını, ezan okuduklarını bildirince Hişam onları serbest bıraktı. Bu kabileden zekat vermekten çekinen Kurre b. Hubeyre'yi yakalayıp Halid'e getirdi; bir diğer rivayette onu, bizzat Halid'in yakaladığı söylenir. Halid, onu Hz. Ebû Bekir'e gönderdi.

Halid b. Velid, Büzâha savaşından kaçan bazı zümreler ile bu bölgedeki başka kabileleri de itaat altına aldıktan sonra, Temîm kabilesinin üzerine, Butâh'a yürüdü.[373]

Halid b. Velid ve Temîm Kabilesi

Halid b. Velid'in irtidad savaşları arasında, Temîm kabilesiyle yapılan savaşın çok değişik bir yeri vardır. Çok küçük bir operasyondan ibaret bulunmasına rağmen, bu savaş etrafında büyük fırtınalar koparılmıştır. Gerçek dışı senaryolar uydurulmuştur. Bu senaryolarda Seyf b. Ömer'in büyük rolü olmuştur. Taberî dahil hemen bütün tarihçiler ve zamanımızdaki araştırmacılar, onun rivayetlerinin adeta esiri olarak bu hadiseyi anlatmış, yorumlamış ve çok farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu vak'a, işin içine kadın ve evlilik girince, insanoğlunun muhayyilesinin neler uydurabileceğine tipik bir örnektir.

Biz bu olaya ait gelişmeleri, tıpkı diğer irtidad savaşları ve fetihler gibi, Seyf'in rivayetlerinden tecrid ederek ele alacağımızdan, kendimizi bu senaryolardan baştan itibaren uzak tutmaya çalışacağız.

---

[373] Büzâha savaşı ve diğer isyanların bastırılması hakkında bkz. Külâ'î, s. 27-65; Vakıdî, *Ridde*, s. 40-57, Belâzurî, *Fütûh*, s. 113 vd.; Taberî, *Tarih*, I, 1903-1904; 1896-1897; Arcun, s. 125-138; Şelebi, s. 96-102; Akkâd, s. 828-831; Üçok, s. 50-67

Vakıdî'ye göre, Büzâha savaşından ve Benî Âmir ile diğer kabileleri itaat altına aldıktan sonra Halid b. Velid, Temîm kabilesi topraklarına ve Yemâme'ye yürümek için Hz. Ebû Bekir'in kendisine vermiş olduğu emri açıkladı. Buna Ensarın kumandanı bulunan Sâbit b. Kays b. Şemmas:

O bize böyle bir emir vermedi; biz gitmeyeceğiz; yeterli gücümüz yoktur; müslümanlar yoruldular; hayvanlar halsiz düştüler, diye itiraz etti. Bunun üzerine Halid ona şu cevabı verdi:

- Ben sizlerden herhangi birini zorlamıyorum. İsterseniz yürüyünüz; isterseniz burada kalınız!

Sonra da yanındaki Muhacirler ve diğer Araplar'la, Temîm kabilesi topraklarına ve Yemâme'ye gitmek üzere hareket etti.

Ensar, bir veya iki gün orada kaldı. Sonra aralarında birbirlerini itham etmeye ve şu şekilde konuşmaya başladılar:

-Vallahi yaptığımız doğru değildir; eğer onlar yenilirlerse, sizler onları zor durumda bıraktınız, teslim ettiniz, diye konuşacaklar; bu husus, ebediyete kadar kalan bir âr, leke olacaktır. Eğer muvaffak olurlar ve Allah onlara fetih müyesser eylerse, kendinizi bu hayırdan menetmiş olacaksınız. Onun için Halid'in yanına gidiniz!

Bu tartışmalardan sonra Ensar, Mes'ud b. Sinan'ı veya Salebe b. Ğaneme'yi elçi olarak Halid'e gönderdiler. Halid onların geleceğini haber alınca beklemeye başladı ve kendilerini birçok müslümanla birlikte merasimle karşıladı.

Böylece ordu hep birlikte hareket etti. Halid onları, Temîm kabilesi toprağı Butâh'a kadar götürdü. Orada hiçbir topluluğa rastlamadı. Bunun üzerine Halid, bölgenin muhtelif yerlerine seriyyeler gönderdi. Bu seriyyelerden birisinde Ebû Katâde el-Ensarî vardı. O şunları anlattı:

-Bir adama rastladık, "sen hangi kabiledensin?" diye sorduk; o, "Benî Hanzala'danım" diye cevap verdi. Biz, "zekat verilmesine

mâni olanlar şimdi neredeler?" diye sorunca o adam, kendilerinin yerlerini işaret etti ve bir günlük mesafede olduklarını haber verdi. Süratle yola çıktık; güneş doğarken onların yanına vardık. Bizi görünce korktular ve silaha sarıldılar ve "siz kimsiniz?" diye sordular. Biz de onlara, "Allah'ın müslüman kullarıyız" diye cevap verince, onlar da "biz de Allah'ın müslüman kullarıyız" karşılığını verdiler.

Onlar on iki kişi idi; aralarında Mâlik b. Nuveyre de vardı. Kendilerine "silahlarınızı bırakınız ve teslim olunuz" dedik. Onlar da silahlarını bıraktılar; kendilerini alıp Halid'e getirdik.

Vakıdî, hadisenin bundan sonraki kısmının daha sonra zikredileceğini ifade ettikten sonra, Mâlik b. Nuveyre hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir. Biz de kaynağın sırasına riayet edeceğiz.

Rasûlullah (s.a.s), Mâlik b. Nuveyre'yi reisi olduğu Benî Hanzala kabilesinin zekatını toplamak üzere göndermişti. Fakat o, Hz. Peygamber'in vefatını öğrenince, kabilesinden topladığı zekat develerini geldikleri yere gönderdi. Bundan dolayı ona "aceleci" denildi. Kabilesini topladı ve onlara şöyle dedi:

-O adam (Hz. Peygamber'i kastediyor) öldü! Eğer onun yerine Kureyş'ten birisi geçer de, eskisi gibi hiç zekat istememeye razı olursa, hep beraber onun yanında yer alırız. Çünkü sizler, mallarınızı daha önce insanlara vermiş değilsiniz; esasen bu mallar, sizlerin hakkıdır.

Kabilesinden birçok kimse ona uymakta acele etti. Verdikleri zekat mallarını sevinçle geri aldılar.

Yerbû' kabilesinin reisi olan İbn Ka'neb, Mâlik'in görüşlerine karşı çıkarak, zekatlarını vermeleri hususunda onları ikaz eden, başlarına gelecek felâketleri haber veren bir konuşma yaptı ve Temîmliler'i Allah'a itaat etmeye, Mâlik'e karşı çıkmaya davet etti.

Bunun üzerine Mâlik de bir konuşma yaparak ona cevap verdi ve görüşlerinde ısrar etti. Kabilesi Benî Hanzala onun yanında yer aldı ve kendisine bağlı olduklarını, *"bizim savaşımız senin savaşındır; bizim barışımız senin barışındır"* diyerek ortaya koydular ve Mâlik'in iade ettiği zekat mallarını aldılar. İyi bir şair de olan Mâlik, bu hadise üzerine bir de şiir söyledi.[374]

Hz. Ebû Bekir ve müslümanlar bu durumu öğrenince, Mâlik'e çok kızdılar. Halid, onu yakalarsa, öldüreceğine dair Allah'a söz vermişti. Ancak onu esir alanlar, aralarında ihtilafa düştüler. Yukarıda Mâlik'in yakalanmasını rivayet eden Ebû Katâde el-Ensârî başta olmak üzere bazı müslümanlar, onların öldürülmemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Onlara göre Mâlik ve arkadaşları, teslim olduklarında müslümanlarla birlikte ezan okuyup namaz kılmışlardı. Halife'nin emri de bu istikamette idi.

Mâlik ve adamlarını yakalayan seriyyedeki müslümanların diğer bir kısmı ise, onların müslüman olmadıklarını, ezan okumadıklarını; bu yüzden öldürülmelerinin, kadın ve çocuklarının esir alınmasının helâl olduğunu söylüyorlardı. Halid de bu görüşte idi.

Ebu Katâde el-Ensârî, sözlerine şöylece devam ediyor: Halid'e gittim; "sen bunları öldürecek misin?" diye sordum. O, "evet" diye cevap verdi. Bunun üzerine ona, "Vallahi onların öldürülmesi senin için helâl değildir. Kendilerini İslâm ile bizden korudular, onların aleyhine bir delil yoktur; onların öldürülmesinde sana uymayacağım" dedim.

Halid ise onların öldürülmesini emretti. Bunun üzerine oradan ayrıldım ve Ebû Bekir'in yanına gittim, hadiseyi ona haber

---

[374] Kaynağımızda yer alan bu şiiri tercümeye gerek duymadık; bkz. Külâ'î, s. 69; Mâlik'in zekat vermeyi reddettiği bu şiiri için ayrıca bkz. İbn Sellam el-Cumahî, *Tabakatu'ş-Şuarâ*, s. 82-86

verdim ve bu işin büyük bir hata olduğunu söyledim. Bu hususta Ömer çok sinirlendi ve "Halid'i taşla! Çünkü o, bunu helâl saydı" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir:

- Hayır! Onu cezalandırmayacağım; Halid yanlış tevil ettiği bir iş yapmıştır, dedi.

Ebu Katade ve başkalarının anlattıkları üzerine Ebû Bekir, yanına geldiği zaman Halid'i, Mâlik b. Nuveyre'nin öldürülmesi hususunda azarladı. Halid, Halife'den özür diledi; Mâlik'ten işittiği bir söz üzerine, onun öldürülmesinin helâl olduğuna karar verdiğini belirtti. Ebû Bekir, onun mazeretini kabul etti.[375]

Vakıdî'nin haberi bu şekilde sona ermektedir. Şimdi de İbn İshak'ın rivayetini ele alalım. Taberî'nin tarihinde yer alan İbn İshak'ın haberi çok kısa olup Ebû Katâde'nin yukarıya aldığımız ifadelerini kısaca özetlemektedir. Bu rivayette, üzerinde durulması gereken iki mühim husus vardır. Bunlardan birisi, Halid'in Mâlik ve arkadaşlarını öldürmesi üzerine Ebû Katâde'nin, bir daha Halid ile birlikte savaşmayacağına yemin etmesidir. Diğer nokta ise, Halid'in mazeret gösterdiği Mâlik'in sarfettiği sözlerdir. Rivayetin bu kısmı aynen şöyledir: "*... Halid onun öldürülmesi hususunda, onun müslümanlarla konuşurken şöyle bir ifade kullandığını söyleyerek kendisini mazur gösterdi:*

"Mâlik: *'Ben sizin sahibinizin (Hz. Peygamber) şu şu sözleri söylemiş olduğunu zannediyorum'* dedi. Bunun üzerine Halid ona:

'Sen onu kendi sahibin (Peygamber'in) kabul etmiyor musun?' dedi. Sonra onu ileri çıkardı; onun ve arkadaşlarının boyunlarını vurdurdu. Onların öldürüldüklerini öğrenen Ömer b. Hattab bu meseleyi Ebû Bekir'in yanında konuşmaya başladı ve bu konuyu sık sık şu sözleriyle dile getirdi:

---

[375] Külâ'î, s. 65-72

"- *Allah'ın düşmanı! Müslüman birisine düşman oldu; onu öldürdü; sonra da karısı ile evlendi."*

"Halid b. Velid (Medine'ye) geldi; Mescid'e girdi; üzerinde demir küfü olan abası vardı; sarığında da birkaç ok sokuluydu. O mescide girer girmez Ömer onun yanına gitti; sarığındaki okları çekti ve parçaladı; sonra da:

- Ne bu gösteriş! Müslüman bir adamı öldürdün; sonra da karısıyla evlendin! Vallahi seni kendi taşlarınla vuracağım! dedi. Halid b. Velid ona cevap vermedi. Bu hususta Ebû Bekir'in de tıpkı Ömer gibi düşündüğünü zannediyordu. Sonra Ebû Bekir'in yanına girdi ve ona olup bitenleri anlattı; ondan özür diledi. Hz. Ebû Bekir onun mazeretini kabul etti ve bu savaşta olanlardan dolayı onu bağışladı.

Halid, Ebû Bekir'in kendisinden razı olmasından sonra yanından ayrıldı. Ömer mescidde oturuyordu; ona *'Gel de konuşalım!'* dedi. Onun bu sözü üzerine Ömer, Ebû Bekir'in ondan razı olduğunu anladı; kendisine cevap vermedi ve evine girdi."[376]

Butâh savaşı ile Halid b. Velid'in Mâlik b. Nuveyre'yi öldürtmesi ve karısı ile evlenmesi üzerindeki değerlendirmeye geçmeden önce, Seyf b. Ömer dışındaki râvilerin, hakkında çok az bilgi verdikleri, bilhassa Temîm kabilesindeki faaliyetlerini yalnızca zikretmekle yetindikleri, mütenebbî kadın Secah üzerinde de kısaca durmak istiyoruz.

Vakıdî'nin rivayetine göre, Temîm kabilesinden olan Secah, kendisinin peygamber olduğuna kabilesini inandırdı. O, vahiy aldığını iddia edip bir müezzin, bir hâcib ve bir de minber edindi. Secah, Halid b. Velid Butâh'a, yani Temîm kabilesine gelmeden önce, oradan ayrılıp Yemâme'ye gitti; oradaki mütenebbî Müseylime ile savaşmak istiyordu. Ancak onunla halvet olunca,

---

[376] Taberî, *Tarih*, I, 1927-1929

peygamberliğe Müseylime'nin daha müstehak olduğunu (!) anlayarak iddiasından vazgeçti ve onunla evlendi.

Halid b. Velid ve Temîm kabilesi ve dolayısıyla Mâlik bakımından Secah üzerinde durulması gereken hususlar şunlardır:

Halid'in Büzâha ve çevresindeki başarıları, Secah'ı korkuttu ve kendisine göre daha güçlü olan, Müseylime'nin yanına gitmeyi kararlaştırıp nübüvvet iddiasından vazgeçti. Halid b. Velid Hazretleri, Yemâme'de Müseylime'yi öldürdükten sonra Secah'ı yakaladı; sonra o da müslüman oldu ve kabilesinin yanına döndü.

Temîm kabilesi ve Mâlik b. Nuveyre, yalnızca zekat vermemek suretiyle değil, aynı zamanda Secah'ın peygamberliğine karşı çıkmayıp onu kabul etmek suretiyle de irtidad etmişlerdir. Halid'in onu cezalandırmasında bu hususun da göz önüne alınması gerekir.[377]

Halid b. Velid, irtidad edenlerin çok az bir kısmını cezalandırdığı Temîm kabilesini böylece itaat altına almış oldu.

Halid b. Velid'in Mâlik b. Nuveyre'yi öldürmesini ele alırken iki noktanın aydınlatılması gerekir: Bunlardan birisi, Ebû Katâde el-Ensârî Hazretlerinin itirazı; ikincisi, Halid'in onun karısı ile evlenmesidir.

Mâlik ve arkadaşlarını yakalayıp Halid'e teslim eden Ebû Katâde, onların ezan okuyup kendileriyle birlikte namaz kıldıklarını ileri sürerek öldürülmelerinin doğru olmadığını ısrarla ifade etmiş; başkumandanının aynı görüşü paylaşmadığını ve onu öldürdüğünü görünce de orduyu terkedip Medine'ye dönmüş ve Hz. Ebû Bekir'e şikayette bulunmuştur.

Ebu Katâde'nin gördükleri doğrudur, bu doğruya göre verdiği karar da kendisi bakımından haklıdır. Ancak başkumandanı bakımından, onun bu doğruları kabul edilmemiştir. Çünkü Halid için gerçek başkadır. Şöyle ki, Mâlik b. Nuveyre, Hz. Pey-

---

[377] Külâ'î, s. 81-82; Belâzurî, *Fütûh,* s. 117-119

gamber'in zekat âmili olmasına rağmen, vefatını öğrenir öğrenmez kabilesinden topladığı malları sahiplerine iade etmiş ve Medine'ye göndermemiştir. Yalnızca bu suç, onun öldürülmesi için yeterli sebeptir. Kaldı ki onun aleyhine delil teşkil eden başka suçları da vardır ve bunların hepsini başkumandan bilmektedir. Bunlardan ilki, onun söylediği şiirlerdir ki irtidad ettiğinin açık delilidir. İkinci bir husus, onun Mütenebbî Secah'a tâbi olması; ona karşı çıkmamasıdır. Ve son olarak İbn İshak'ın rivayetinde açıklanan ifadeleridir. Hz. Peygamber'den "sizin sahibiniz" şeklinde bahsederek Hz. Peygamber'e inanmadığını adeta Halid'in önünde ilân etmiştir. Bütün bu noktaları gören, bilen ve tespit eden Halid b. Velid, haklı olarak onu suçlu bulmuş; Ebû Katâde'nin namaz kıldığını söylemesini, doğru olmakla birlikte kabul etmemiş; Mâlik'in korkudan öyle davrandığına hükmetmiştir.

Butâh savaşından sonra Halid'in Medine'ye gelişi, bizim esas aldığımız rivayetlerde açık bir şekilde belirtilmemişse de, sanki Halife'nin onu hesaba çekmesi için çağırdığı şeklinde anlaşılmaktadır. Ebû Katâde'nin orduyu terkedip Medine'ye gelmesi de bu hususu düşündürmektedir. Ancak biz, Hz. Ebû Bekir'in yalnızca öldürme ve evlenme işini konuşmak üzere Halid'i Medine'ye çağırdığını doğru bulmuyoruz. Öyle anlaşılmaktadır ki, Yemâme'deki Müseylime'nin isyanı çok büyümüş ve Hz. Ebû Bekir onun ortadan kaldırılması işini konuşmak üzere Halid'i Medine'ye davet etmiş; bu arada Mâlik meselesini de konuşup karara bağlamıştır. Veya Halid, Ebû Katâde'nin de ordudan ayrılıp Medine'ye gitmesini göz önüne alarak, hem bu meseleyi, hem de Yemâme'deki durumu konuşmak, yapılan savaşlardan sonraki gelişmeleri göz önüne alarak yeni bir strateji tayin ve tespit etmek, ayrıca yardım sağlamak üzere Halife ile konuşmak için Medine'ye gelmeye bizzat kendisi karar vermiş; hatta, Yemâme'den sonraki fetihlerin planlamasını konuşmayı düşünmüş olabilir.

Mâlik'in öldürülmesi üzerinde durulurken, Halid'in onun karısı Ümmü Mütemmim ile evlenmesi en fazla dikkati çeken bir mesele olmuştur. Bizim esas aldığımız rivayetlerde, Hz. Ebû Bekir'in bu izdivaca kızdığı, hatta Halid'e onu boşamasını emrettiği gibi hususlara hiç yer verilmediğini görüyoruz. Bu izdivaçla alâkalı birçok detayı nakleden Seyf bile, Halife'nin onu boşaması için emir verdiğini zikretmekle birlikte, Halid'in onu boşayıp boşamadığını ve boşadı ise ne zaman boşadığına dair hiç bilgi vermemektedir. Bu hususta kesin olan nokta, Butâh'tan sonra birazdan ele alacağımız Müseylime ile yapılan savaş esnasında, Halid'in bu hanımının halâ onun çadırında olduğudur. Bize göre bu evlilikte, yadırganması ve tuhaf bulunması gereken tek husus, eskiden beri câri olan Arap geleneğine de aykırı bir şekilde, savaş meydanında ve savaş günlerinde bu izdivacın yapılmasıdır, o kadar.[378]

Halid b. Velid'in Yalancı Müseylime İle Yemâme'de Akrabâ Savaşı

Halid b. Velid'in irtidad savaşları arasında, hedefleri, cereyan şekli ve neticesi bakımından en müşkil savaş, Yemâme'de yalancı Müseylime'ye karşı yapılan Akraba savaşıdır. Hatta bu savaş, yalnızca ridde savaşları arasında değil, müslümanların Bedir'den o güne kadar yaptıkları bütün muharebelerin en şiddetli ve en kanlısıdır. Bu hususun, Halife Hz. Ebû Bekir tarafından, savaştan önce tahmin edildiğini görüyoruz. Halife, Şerik el-Fezârî ile gönderdiği yazılı talimatında, bilinen emir ve nasihatları yanında, "... *Sen Benî Hanîfe'ye dikkat et! Onlara benzeyen bir kabile ile henüz savaşmadın! Onların hepsi, senin aleyhindedir; kendilerinin geniş*

---

[378] Benî Temîm ve Mâlik'in öldürülmesi için bkz. Vakıdî, *Ridde*, s. 57-62; Taberî, *Taberi*, I, 1908 vd.; Arcun, s. 141-158; Şelebi, s. 102-109; Akkâd, s. 834-839, Üçok, s. 68-79. Bütün bu kaynaklarda Seyf'in rivayetlerine de yer verilmiştir.

toprakları vardır. Bu işi bizzat kendin idare et..." gibi hususları zikrederek başkumandanı Halid'in dikkatini çekti.[379]

İrtidad savaşlarına başlarken, *"Allah'a yemin ederim ki, Müseylime'yi ortadan kaldırmadan savaşa son vermeyeceğim"*[380] diyen büyük kumandan Halid b. Velid, *"yirmi ordu ile karşılaştım; ancak, kılıç darbelerine çok sabırlı bir şekilde karşı koyan, çok iyi kılıç sallayan ve savaşa çok iyi dayanan Yemâme'deki Benî Hanîfe'den daha zorlu bir kavim görmedim"*[381] diyerek bu savaşın çok zor ve ağır şartlarda geçtiğini ifade etmiştir.

Necid'in güney-doğusunda ve Bahreyn'in batısında ziraate elverişli topraklara sahip Yemâme bölgesinde yaşayan Benî Hanîfe, bir heyetle Hz. Peygamber'i ziyaret etmişti. Ancak, Râfi' b. Hudeyc'in, *"Hz. Peygamber'e birçok Arap kabilesi heyeti geldi; bunlar arasında en çok katı kalbli ve İslâm'ın gönüllerinde en az yer ettiği kabile Benî Hanîfe idi"*[382] ifadesinden de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere, onlar iyi bir şekilde müslüman olmamışlardı. Bununla kalmamışlar, Rasûlullah (s.a.s) henüz hayatta iken, peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Müseylime'nin etrafında toplanmışlardı.

Müseylime'nin Benî Hanîfe kabilesiyle Medine'ye gelip gelmediği, Benî Hanîfe'nin müslüman olup olmadığı; yalancının Rasûlullah'dan iktidar istemesi, onun hakkında Rasûlullah'ın rüyası, Müseylime'nin risalet vazifesine Hz. Peygamber'in onu ortak ettiğini iddia etmesi ve bu hususlaki mektuplar ile daha sonra onun peygamber olduğunu ilân etmesi; ayrıca bu kabilenin irtidad etmesinde büyük rol oynayan ve Benî Hanîfe heyetiy-

---

[379] Külâ'î, s. 84-85

[380] Belâzurî, *Fütûh*, s. 107

[381] Külâ'î, s. 111

[382] Külâ'î, s. 73

le Medine'ye gelen, orada Kur'an-ı Kerîm ve Sünneti öğrenen, Bakara ve Âl-i İmran surelerini Ubeyy b. Ka'b Hazretlerinden ezberleyen, sonra kabilesine dönünce Hz. Peygamber'in nübüvvet işine Müseylime'yi ortak ettiğine yalancı şahitlik yapmak suretiyle Müseylime'yi destekleyen ve bu fitnenin genişlemesine ve büyümesine sebep olan Reccal üzerinde bu eserimizde bilgi vermek istemiyoruz. Ayrıca Müseylime'nin yalanları, hokkabazlıkları ve marifetleri (!) ile Temîmliler'in yalancısı kadın Secah ile münasebeti hakkında kaynaklarda yer alan haberleri de incelemeyi düşünmüyoruz.[383]

Halid b. Velid, yalancı Müseylime'nin etrafında toplanan Benî Hanîfe üzerine yürümek için, ordusuyla birlikte Butâh'tan Yemâme'ye doğru harekete geçti. Yemâme topraklarına girip el-Irz vadisine inince, Ma'an b. Adiyy el-Aclânî kumandası altında, iki yüz süvari birliğini öncü olarak gönderdi. Bu birliğe yol göstermesi için, Fırat b. Hayyan el-Iclî'yi kılavuz; haber toplamaları için de Müknif b. Zeydi'l-Hayl et-Tâî ile kardeşini istihbaratçı tayin etti. Bunlara, rastlayacakları herkesi esir almalarını emretti.

Öncü birlik el-Irz'dan ayrıldı; yolda Müccâ'a b. Mürâre el-Hanefî ile kabilesinden yirmi üç kişiye rastlayıp onları esir aldılar. Benî Hanîfe'nin ileri gelen şahsiyetlerinden olan Müccâ'a ve adamları, kan davası için birisini aramak üzere yola çıkmışlardı ve Halid b. Velid ile karşılaşacaklarını hiç düşünmemişlerdi. Müslümanlar onlara, kim olduklarını sordular, onlar da Benî Hanîfe'den olduklarını söyleyince, onları Müseylime'nin Halid'e gönderdiği elçiler zannettiler. Öncü birlik onları esir alıp Halid'e teslim etti. Müseylime'nin elçileri olduğunu düşünen Halid onlara:

---

[383] Müseylime ve Benî Hanîfe hakkında başta İbn Hişam ve İbn Sa'd olmak üzere bütün Siyer ve tarih kitapları ile hadis külliyatına bakılabilir; ayrıca bkz. Külâ'î, s. 73 vd.; Üçok, s. 80 vd.

- Ey Benî Hanîfe mensupları! Adamınız (Müseylime) hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sordu. Onların hepsi de Müseylime'nin Allah'ın elçisi olduğuna şehadet getirdiler. Halid, Müccâ'a'ya ne düşündüğünü sordu; o da kendisine şu cevabı verdi:

- Vallahi ben, bizim kabileden birisini öldüren Nümeyrli bir adamı aramak için yola çıktım; Müseylime'nin yanında hiç bir zaman bulunmadım. Çünkü ben, Rasûlullah'ın (s.a.s) huzuruna gittim ve müslüman oldum; o zamandan beri de dinimi değiştirmedim.

Halid, Müccâ'a hariç, esirlerin hepsini ortaya çıkartıp sıra ile boyunlarını vurdurdu. Bir de Müccâ'a hakkında, kendisine:

- Ey Halid! Yemâme halkı için ister hayır, ister şer iste; ancak Müccâ'a'yı öldürme, bırak! Çünkü o, gerek sulh gerek harp zamanında sana yardımcı olur! diyen Sâriye b. Mesleme'yi ve Müccâ'a'yı öldürtmedi. Ancak ikisini de serbest bırakmayıp zincire bağlattı.

Müccâ'a'yı kendi çadırında, Butâh'ta evlendiği karısı Ümmü Mütemmim'e teslim etti ve ona iyi bakmasını tenbih etti. Başkumandan, zaman zaman onunla konuşur ve beraberce yemek yerdi. Müccâ'a ise, devamlı bağlı tutulmasından dolayı, Halid'in kendisini öldüreceğini zannederek, hep Hz. Peygamber'in yanına gittiğini, müslüman olduğunu ve bir daha küfre dönmediğini; iyi bir müslüman olduğunu, savaşmak için değil Nümeyrli adamı aramak üzere yola çıktığını tekrar eder dururdu.

Halid de onun bu sözlerine, bizim savaşımız hakkında Allah'ın vereceği karara kadar, öldürmek ile serbest bırakmak arasında bir yer vardır, bu da hapistir, diye cevap verirdi. Müccâ'a, Halid'in bu cevaplarından ve kendisini esir olarak tutmaya devam etmesinden, onun Müseylime hakkında kendisine bilgi vermesini istediğini zannederek bazı şeyler de anlatırdı. Onun

anlattıktarı arasında, Bahreynli bir adamın hikayesi dikkati çekmektedir. Müseylime'nin yanında bulunan ve onun söylediklerini yazan bu adam, Müseylime'nin yalancı olduğuna inanıyor ve bunu halka da açıkça söylüyordu. Müseylime onun bu sözlerini öğrenince kâtip, Bahreyn'e kaçmıştı.

Bu arada Halid, Benî Hanîfe mensuplarının, Müseylime'ye hâlâ inanıp inanmadıklarını da sordu. Müccâ'a ona verdiği cevapta:

- Eğer inanmasalar, savaşmak üzere yarın senin karşına onbinden fazla kılıç nasıl çıkacak? demiştir. Onun bu cevabı, Halid'in savaşmak üzere kesin karar vermesine ve hemen harekete geçmesine sebep olmuştur.[384]

Halid b. Velid, savaş öncesi, Müseylime ve Benî Hanîfe'nin durumu hakkında başka kaynaklardan da haber topladı. Bunlar arasında, İbn Amr el-Yeşkurî'nin adını zikredebiliriz. İyi bir müslüman olan bu zat, Müseylime'nin yalancı olduğunu biliyordu ve onun aleyhinde idi. Ayrıca Müseylime'nin en yakın adamı ve destekçisi Reccal'in de yakın arkadaşı idi. İbn Amr, Müseylime'nin aleyhine çok güzel bir şiir söyledi; bu şiir halk arasında hemen yayıldı; öldürüleceğinden korkan İbn Amr, Yemâme'den kaçıp Halid'in karagâhına geldi ve ona hem Müseylime, hem de Yemâme'nin durumu hakkında gizli bilgiler verdi; onun bazı tedbirler almasını sağladı.[385]

Bu arada Halid b. Velid, Benî Hanîfe üzerinde çok tesirli ve Müseylime'nin en yakını olan Muhakkimu'l-Yemâme diye meşhur Muhakkim b. Tufeyl'in, tekrar İslâm dinine dönmesini

---

[384] Müseylime'nin ordusunun on bin kişi olduğu şeklindeki bu bilgi yanında, dört bin, hatta çok daha fazla olduğu da rivayet edilmiştir, İslâm ordusunun da dört bin veya biraz fazla olduğu zikredilmiştir. Bkz. Külâ'î, s. 95, 101-102; Vakıdî, *Ridde*, s. 66-67

[385] Külâ'î, s. 77-79; Halid'in benzer diğer faaliyetleri için de s. 88-90'a bakınız.

umuyordu. Onun yakın arkadaşı ve ordusunda bulunan Lebîd b. Beyâda'dan, Muhakkim'e tesir eden bir şiir yazmasını istedi; Lebîd'in yazdığı şiiri de bir kervanla Yemâme'ye gönderdi. Râvi, bu şairin Lebîd değil, Hassan b. Sâbit olduğunu da zikreder. Bu şiir, Muhakkim'de müsbet bir tesir bırakması bir yana, tam tersi, menfî bir tavır takınmasına sebep oldu. Kendisine: *"Halid b. Velid geliyor" diye* söylenince o:

- Halid b. Velid, daha önce karşılaştıklarına benzemeyen bir kavimle karşılaşacağını görecektir, demiştir.[386]

Halid Yemâme topraklarında ilerlemeye devam ediyordu. Nihayet Müseylime'nin Akrabâ'da askeriyle birlikte savaşa hazır olduğunu haber aldı. Kurmayları ile yaptığı toplantıda, Yemâme üzerine mi yoksa Akrabâ'ya mı yürümesi gerektiği hususunu müzakere ve istişare etti. Akrabâ'ya, Müseylime'nin üzerine yürünmesi gerektiğine ittifakla karar verildi.

Halid, Akrabâ'ya hareket etti ve orada ordugâhını kurdu. Bazı rivayetlerde ise, Akrabâ'ya Halid'in daha önce geldiği, daha sonra geldiği veya iki ordunun aynı esnada oraya ulaştıkları da haber verilmiştir.[387]

Halid ordugâhını kurduktan sonra, orduyu savaş düzenine geçirdi. Büyük sancağı, Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattab'a, Ensar'ın sancağını Sâbit b. Kays'a verdi; sağ kola Ebû Huzeyfe b. Utbe'yi; sol kola Şücâ' b. Vehb'i; süvari birliğinin başına da el-Berâ b. Mâlik'i getirdi.

Akraba savaşı başlamadan önce Halid, el-Berâ'yı bu vazifesinden aldı ve kendisinin yaya olarak savaşmasını istedi. Onun yerine, Üsâme b. Zeyd'i tayin etti. Halife Hz. Ebû Bekir, Suriye

---

[386] Külâ'î, s. 85-88

[387] Külâ'î, s. 96

seferinden dönmüş olan Üsâme b. Zeyd'i, dört yüz kişi ile Halid'e destek için göndermişti; o da Yemâme'ye girmeden üç gün önce Halid ile buluşmuştu.

Daha sonra Halid, kurmayları ile çadırında bir toplantı daha yaptı. Bu toplantıya Müccâ'a ile onu bekleyen karısı Ümmü Mütemmim ve Rasûlullah'ın (s.a.s) ileri gelen sahabîleri iştirak ettiler. Sedirinin üzerinde savaş müzakereleri yaparken Halid'in gözü, Benî Hanîfe askerlerinin bulunduğu yerdeki kılıç parıltılarına ilişti; düşman askerleri, kılıçlarını çekmişler, karşılıklı birbirlerinin üzerine doğru yürüyüp sonra geri dönüyorlardı. Halid onların bu durumunu farkedince:

-Ey Müslümanlar! Allah'ın sizleri düşmanınızdan korumuş olduğunu müjdelerim. Baksanıza, onlar kılıçlarını çekmişler ve sizi uzaktan korkutmak istiyorlar; bu onların korktuklarının ve mağlubiyetlerinin açık işaretidir, dedi.[388]

İbn İshak'ın rivayetinde ise onların durumunu Halid'in:

- Ey müslümanlar! Allah sizleri düşmanlarınızdan korudu! İnşallah onların arasında ihtilaf baş göstermiştir, şeklinde değerlendirdiği zikredilir. [389]

Zincire bağlı Müccâ'a da onlara baktı ve Halid'in bu şekildeki değerlerindirmesinin doğru olmadığını; Benî Hanîfeli askerlerin, hind yapısı kılıçlarını, parçalanmasından korktuklarından yumuşaması için güneşe tuttuklarını söyledi.

Müseylime de askerlerini savaş düzenine soktu; öncü birliğine Reccal b. Unfuve'yi getirdi. Müslümanlar, onun öncü birliğine getirilişine çok kızıp kendisine lanet okudular.[390]

---

[388] Külâ'î, s. 96

[389] Taberî, *Tarih,* I, 1941

[390] Hz. Peygamber, Reccal'in irtidadını, ismini zikretmeden önceden haber vermiştir. Hz. Peygamber, yanında üç sahabî ile onu Kur'an okurken görmüş ve "bu Kur'an okuyanlardan birisi cehennemliktir" buyurmuştu. Bu dört kişi;

Nihayet iki ordu savaşmaya başladı. Müslümanlara ilk hücum eden Reccal oldu; kendisi katledildi. Reccal ve onun gibi ileri gelen bazı düşman askerlerinin öldürülmesi, Müseylime'nin ordusunda bozgun veya panik havası doğurmadı; aksine daha şiddetli savaşmalarına sebep oldu. Düşman askerlerinin çok şiddetli hücumları karşısında müslümanlar, geri çekilmek zorunda kaldılar. Hatta bir seferinde onlar, Halid'in çadırına girmeye bile muvaffak oldular. O sırada Halid dışarıda savaşıyordu. Onlar, Müccâ'a'yı kaçırmaya ve Halid'in karısı Ümmü Mütemmim'i öldürmeye kalkıştılar. Ancak Müccâ'a onlara mâni oldu ve onun kendi himayesinde bulunduğunu söyledi ve güçleri yetiyorsa kadınlarla değil, erkeklerle savaşmalarını teklif etti. Düşman askerleri, çadırların iplerini kesip parçaladılar ve geri çekildiler. Bu sırada müslümanlar çok zor durumlara düştüler. Müslümanlar çadıra döndüklerinde, Müccâ'a'yı öldürmek istediler. Ancak Ümmü Mütemmim, onun öldürülmesine mâni oldu. [391]

Müslümanlardan ilk önce şehid olan Mâlik b. Evs idi. Düşman askerlerinin ardı arkası kesilmeyen şiddetli saldırıları karşısında Başkumandan Halid, onlara karşı koymak ve müslüman askerlere örnek olmak ve cesaret vermek için ön saflarda savaşmak mecburiyetinde kalıyordu.

İslâm ordusu, düşman askerlerinin şiddetli saldırıları karşısında üç defa geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Her seferinde de, başta Halid olmak üzere Ashabın ileri gelen şahsiyetlerinin, hayatlarını hiçe sayan cesaret ve azimleri sayesinde, geri çekilen

---

Ebû Hureyre, Ebû Ervâ, Tufeyl b. Amr ile Reccal idiler. İbn Hacer, II, 539-540; Taberî, *Tarih*, I, 1942. Reccal yerine onun adı bazı kaynaklarda "Rahhal" diye de kaydedilmiştir.

[391] Külâ'î, s. 97-98; Taberî, *Tarih*, I, 1942

askerlerin savaş meydanına dönmeleri sağlanıyor ve düşman püskürtülüyordu. Fakat İslâm ordusunun ön saflarında ve süvari birliğinde zaaf alâmetleri görülüyordu. Düşman askerlerinin saldırıya geçmesiyle birlikte, başta süvari birliği kumandanı Üsâme olmak üzere ön saftaki bedevîler (a'rab) hemen geri çekiliyorlar, onların bu hareketi, arka taraftaki askerlere de tesir ediyordu. Öte yandan ordu içerisinde, bedevîlerle diğer müslümanlar arasında ciddi bir ihtilaf ve rekabet de söz konusuydu Bu noktada savaşa biraz ara verip, bedevîlerin İslâm ordusuna nasıl katıldıklarına kısaca temas etmek istiyoruz. Halid b. Velid, mürtedlerin isyanını bastırdıkça, kabilelerden birer heyeti Medine'ye Halife Hz. Ebû Bekir'e gönderirdi. Heyet mensupları, müslüman olduklarını Halife'ye bildirirler ve kendisine biat etmek istediklerini ve kendilerine eman vermesini arzederlerdi. Hz. Ebû Bekir de onlara verdiği cevapta:

"Sizin *bana biat etmeniz ve benim size eman vermem, sizlerin Halid b. Velid'e ve onunla beraber olan müslümanlara iltihak etmenize bağlıdır. Halid bana, kimin kendisiyle birlikte Yemâme'de hazır olduğunu yazarsa, o kimse emindir; burada olanlarınız, olmayanlarınıza haber versin; bana gelmeyiniz; yüzlerinizi Halid'e çeviriniz"* der, onların Halid'in ordusuna katılmalarını ve Yemâme'deki isyanın bastırılması için savaşmalarını şart koşardı.[392]

Birçoğu bedevî olan bu insanların, hem dine yeni dönmüş veya girmiş olmalarından, hem de ordu içerisindeki eski askerlere göre farklı disiplin ve cihad anlayışlarından dolayı problem oldukları anlaşılmaktadır. Bu hususta Ebû Bekir b. Ebü'l-Cehm, şunları söylüyor:

---

[392] Külâ'î, s. 83-84

"Çöllerden Halid'e iltihak eden bu insanlar, Yemâme savaşında, üç defa kendileriyle birlikte müslümanların da yenilmelerine sebep olmuşlardı. Onlar, müslümanların başına adeta görünmez bir belâ idiler."[393]

Bedevîlerin, düşman saldırısından sonra, saflarına hemen dönmemeleri, çok menfî bir tesir yapıyor, orduda karışıklık meydana getiriyordu.[394]

Bedevîlerin bu durumuna dayanamayan Ensar'ın kumandanı Sâbit b. Kays, Başkumandanına *"bizi kurtar!"* diye bağırdı. Bu arada bazı askerler, Üsâme'nin yerine el-Berâ b. Mâlik'in süvarilerin başına getirilmesini istediler. Bu durumu Halid de müşahade etmiş ve bazı değişikliklere karar vermişti. Muhacir ve Ensar'ı ön saflara, bedevîleri ise arkaya aldı ve bu askerleri ayrı ayrı birlikler haline getirip karıştırmadı.[395]

Sâbit b. Kays'a istediğini yapması için izin verdi, o da Ensar'ı etrafında topladı. Halid ise Muhacirleri kendi etrafında topladı. Sonra Tayy kabilesi mensupları bir araya geldi. Bedevîler de geride saf tuttular. Bu arada süvari birliğinin başına Berâ b. Mâlik'i getirdi. Bu değişiklikten sonra İslâm ordusunda hiç gerileme olmadı; ön saftakiler ya ilerliyor veya şehid oluncaya veya yaralanıncaya kadar savaşıyorlar; sonra da onların yerini başka askerler alıyordu.

Müslüman askerlerinin zaman zaman geri çekilmek mecburiyetinde kalmalarına çok üzülen Ensar'ın kumandanı Sâbit b. Kays, askerlere hitaben:

---

[393] Külâ'î, s. 84

[394] Bedevîlerin bu durumu hakkında bilhassa bkz. Külâ'î, s. 84, 104-105, 120, 140

[395] Külâ'î, s. 112-113

-Ey Müslümanlar! Kendinizi ne kötü şeylere alıştırmışsınız! diye kızgınlığını dile getirdi sonra da:

-Ey Allah'ım! Yemâme halkının peşine düşüp taptığı şeyden Sana sığındığım gibi, müslümanların yaptıklarından da (geri çekilmeleri) Sana sığınırım, dedi; sonra kılıcını çekip şehid oluncaya kadar savaştı.[396]

İslâm ordusunun sancaktarı Zeyd b. Hattab ise, *"Reccal'a gelince artık Reccal yoktur; Ricale (erkekler) gelince artık rical de yoktur,* diye bağırmaya başladı; arkasından da:

-Ey Allah'ım! Arkadaşlarımın kaçmasından dolayı Sen'den özür dilerim! Müseylime ile Muhakkim b. Tufeyl'in ortaya çıkardığı fitneden de Sana sığınırım! diye Rabbine iltica etti ve sancağa sarılıp düşman saflarına dalarak savaşa savaşa şehid oldu.

O şehid olunca sancak yere düştü. Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlim sancağı yerden aldı; bacaklarının yarısına kadar bir çukur kazdı ve sancağını eline alıp oraya girdi; yanında da Ensar'ın sancaktarı bulunuyordu. Müslümanlar geri çekilince, o ikisi yerlerinde kalıyorlar ve sancaklarını tutmaya devam ediyorlardı: Sâlim şehid olunca Ebû Huzeyfe yanına geldi ve sancağı aldı. O da şehid olunca sancak bir süre yerde kaldı. Bedir ehlinden Yezid b. Kays sancağı yerden aldı; o da şehid oldu. Sonra el-Hakem b. Saîd b. el-Âs sancağı aldı; o gün boyu savaştı; sonra şehid oldu.[397]

Yemâme savaşı kahramanlarından birisi de el-Berâ b. Mâlik idi. Üsâme'nin yerine tekrar süvarilerin başına getirilmeden önce başkumandanına:

-Bize at mı var? Beni azlettin ve insanları benden ayırdın! diye serzenişte bulunmuştu. Halid ona, kızılacak zaman olmadığını söyleyerek atına binip savaşmasını emretti. Kaynaklarda, el-

---

[396] Külâ'î, s. 98; Taberî, *Tarih,* I, 1943

[397] Külâ'î, s. 97-100

Berâ b. Mâlik'in değişik yaradılışta bir insan olduğu anlatılır. Enes b. Mâlik'in kardeşi olan el-Berâ, düşmanla savaşmaya başlayacağı sırada, vücudunda çok şiddetli bir titreme husule gelir, birkaç kişi onun üzerine oturduğu halde o titremeye devam eder, idrarı kanlı olarak gelinceye kadar da titrerdi. Belki de bir sara nöbeti geçirirdi. Sonra da bütün cesaretini toplar, bir arslan gibi yerinden sıçrayıp kalkardı. Müslüman askerlerinin çekilmeye ve kaçmaya başladıklarını görünce, aynı hal Yemâme'de de başına geldi. Atına bindi; yaptığı konuşmadan sonra, atlı-yaya bütün Ensar askerini etrafında topladı. Sonra askerlere:

-Anam babam sizlere feda olsun! Düşmanın üzerine, ölümü istediğiniz gerçek bir hamle ile saldırdınız! dedi; sonra da tekbir getirdi; asker de onunla birlikte tekbir getirdi.

el-Berâ kahramanca savaşmaya, düşmanın üzerine yürümeye başladı; etrafındaki Ensar da onu takip etti. Müseylime'nin en büyük destekçisi Muhakkim'in bulunduğu yere ulaştı. O sırada Muhakkim, Benî Hanîfe askerlerini, kadın ve kızlarının götürüleceklerini, istemedikleri kimselerle evleneceklerini söyleyerek savaşa teşvik ediyordu. Abdurahman b. Ebû Bekir ona bir ok attı ve boğazına saplayarak onu öldürdü. Muhakkim'i bizzat Halid b. Velid'in öldürdüğü de rivayet edilmektedir. Esasen Halid, Müseylime ve Muhakkim'i takip ediyor, onlar öldürülmedikçe Benî Hanîfe'nin savaş hırsının yok edilemeyeceğini çok iyi biliyordu. Bununla birlikte Benî Hanîfe askerleri, *"Muhakkim'den sonra kalmak yoktur"* diyerek daha şiddetli savaşıyorlardı.

Ama artık savaşın kaderi belli olmuştu. el-Berâ'nın başlattığı hamle ile müslümanlar, Muhakkim'i de katlettikten sonra ilerlemeye başladılar. Savaşın başından beri bu hamleyi ilk defa yapabilen müslümanlar karşısında düşman askerleri, çekilmeye ve etrafı duvarlarla çevrili bahçeye sığınmaya mecbur oldular. Benî

Hanîfe, ilk defa hezimete uğradı fakat tam uğradı. Müslümanlar onları, tarihe Hadikatu'l-mevt (Ölüm Bahçesi) diye geçecek olan bahçeye sığınmaya zorladılar, orayı muhasara ettiler.

Bahçenin kapıları kilitlenmişti ve Müseylime de oradaydı. Bir rivayete göre Ebû Dücâne, diğer rivayete göre el-Berâ, arkadaşlarından, kendisini bahçe duvarına çıkartmalarını istedi.[398] Duvardan atlayıp kapıyı açmak, düşüncesindeydi. Ancak buna razı olmadılar. O, bu hususta çok ısrar edince arkadaşları kendisine yardım edip duvara kaldırdılar. Duvarın üzerinden bahçeye baktı ve düşünmeksizin kendisini yere attı; çarpışarak kapıya kadar ilerledi ve müslümanlara kapıyı açtı.

Bahçeye giren müslümanlar, Müseylimetü'l-Kezzab da dahil olmak üzere birçok düşman askerini öldürdüler. Müseylime'yi, Hz. Hamza'nın katili Vahşî ile Ensar'dan Abdullah b. Zeyd'in öldürdükleri meşhurdur. Onu katledenlerin başkaları olduğu da rivayet edilmiştir. Savaş ikindi vaktinde sona erdi ve İslâm dünyası, çok büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldu.

Halid b. Velid'in kumandası altında Yemâme'de Benî Hanîfe'ye karşı yapılan bu Akraba savaşında, müslümanlar pekçok şehid verdiler; birçok da yaralı vardı. Ensar ve Muhacirler'den Kur'an-ı Kerîm'i hıfzeden müslümanların şehidler arasında yer alması çok büyük bir kayıptı. Şehidlerin sayısı hakkında, çok farklı rivayetlere rastlanır, yediyüz, bin iki yüz ve bin yedi yüz rakamları verilir. Biz, yetmişi Muhacir, yetmişi Ensar olmak üzere altı yüzden fazla şehid verildiğini kabul edebiliriz.

Düşman zayiatı ise, müslümanların iki katıdır.

Halid b. Velid, muharebe akşamı şehidlerin naaşlarını defnettirdi. Düşman cesedlerini de kuyulara doldurttu.

---

[398] Külâ'î, s. 107; Vakıdî, *Ridde*, s. 74

Bazı müslümanlar, Yemâme savaşında Benî Hanîfe'nin çok şiddetli ve sabırlı bir şekilde savaştıklarını görünce, Yüce Allah'ın Fetih sûresindeki 16. âyeti, sanki onlar için göndermiş olduğu şeklinde tefsir etmişlerdir.[399]

Yemâme savaşında birçok sahabî yaralandı; Ensar'dan yaralıların sayısının iki yüz kadar olduğu da rivayet edilmiştir. Yaralılar arasında, Hz. Ebû Bekir'den izin alarak bu savaşa katılmış olan kadın sahabî Ümmü Umâre de bulunuyordu. Kendisi yalancı Müseylime'yi öldürmek istiyordu; ancak buna muvaffak olamadı ve savaşta eli kesildi. Yalancının öldürüldüğünü öğrenince şükür secdesi yaptı. Savaştan sonra Halid b. Velid, bir tabib getirerek onun tedavisiyle bizzat meşgul oldu.[400]

Müseylime'nin öldürülmesi üzerine Halid b. Velid, ayakları zincire bağlı Müccâ'a'yı yanına alarak onun cesedini aramaya başladı. Ölülerin yüzlerini açarak ona gösteriyor ve Müseylime'nin cesedi olup olmadığını soruyordu. Halid, Muhakkim'in cesedini ona gösterdi; iri yarı ve güzel yüzlü cesedin Müseylime'ye ait olmadığını öğrenince, ölüm bahçesine girdi ve aramaya orada devam etti. Sonunda sıska, sararmış ve basık burunlu bir cesedi gösterince Müccâ'a:

-İşte adamınız! Ondan kurtuldunuz! dedi. Halid ona:

-Sizi kendisine bağlayan adam bu mu?! diye karşılık verdi. Yalancı Müseylime'nin öldürülmesi ve Benî Hanîfe'nin mağlubiyeti üzerine rahatlayan Halid'in bu durumundan istifade etmeyi kafasına koyan Müccâ'a:

---

[399] Külâ'î, s. 104

[400] Külâ'î, s. 117-120, 126

-Evet Halid; iş dediğin gibi oldu! Ancak bu savaşa, acele olarak askerin bir kısmı katıldı; halkın ekseriyeti kalede kaldı, dedi. Onun bu sözüne hayret eden Halid:

-Ne söylüyorsun? deyince Müccâ'a:

-Vallahi gerçek budur. Gel seninle, kabilem adına bir andlaşma yapayım, dedi.

Halid, onun bu masum ve makul teklifini kabul etti; Benî Hanîfe'nin ellerinde bulunan altın, gümüş ve zırhlar ile esirlerin yarısının müslümanlara verilmesi şartıyla andlaştılar. Bunun üzerine Müccâ'a andlaşma şartlarını kabilesine anlatmak ve onların rızasını almak üzere yanlarına gitmek için izin aldı. Müccâ'a kaleye girince, oradaki kadın ve çocuklara zırh giyerek kalenin duvarlarına asker gibi dizilmelerini söyledi. Onlar da öyle yaptılar. Sonra Halid'in yanına döndü. O sırada Halid, kalenin üzerindeki zırhlı askerleri farketti. Müccâ'a söze başladı:

-Seninle yaptığım andlaşmayı reddettiler; eğer istersen senin için bir şeyler yapabilirim ve kabileme kabul ettiririm, şeklinde konuştu.

Halid bu şartların neler olduğunu sorunca da Müccâ'a: *-Esirlerin dörtte birini alır, dörtte üçünden vazgeçersin,* diye teklif etti.

Halid bu teklifi kabul etti ve onunla Benî Hanîfe adına andlaştı. Sonra kale kapıları açıldı ve oradaki askerlerin yalnızca kadın ve çocuklardan müteşekkil savaşamayacak kimseler oldukları anlaşılınca, Halid Müccâ'a'ya:

-Yazıklar olsun sana! Beni aldattın, dedi. Bunun üzerine Müccâ'a:

-Onlar benim kabilemin mensupları! Ne yapayım? Elimden başka bir şey gelmezdi, diye cevap verdi.

Halid b. Velid, savaş sonucunu bildirmek üzere Ebû Hayseme en-Neccârî'yi Medine'ye Hz. Ebû Bekir'e gönderdi. Halife, Yemâme zaferini ve Müseylime fitnesinin söndürüldüğünü öğrenince secdeye kapandı; sonra elçiden, savaşa ait haberleri dinledi. Medine'de, hemen her evden bir şehid verilmesinden dolayı, Müseylime'nin öldürülmesine sevinmekten çok, onların yası tutuldu. Halife dahil herkes ağladı.

Yemâme savaşından sonra Halid b. Velid, Benî Hanîfe kabilesinden bir heyeti, Medine'ye Hz. Ebû Bekir'e gönderdi. Kaynaklarda, bu heyet ile birlikte Halid'in de Medine'ye gittiği rivayet edilmektedir. Bazı rivayetlerde ise onun Yemâme'de kaldığı zikredilmektedir.[401] Hz. Ebû Bekir, bu heyet mensupları ile yalancı Müseylime ve onun iddialarını konuştu.

Yemâme'de savaştan sonraki gelişmeler, bunlardan ibaret kalmadı. Halid, savaş esnasında oturduğu yeri değiştirdi ve evini Veber'e taşıdı.[402] Bu arada Halife'den iki mektup gelmişti. Bunlardan birisi, esirler hakkında; diğeri ise Halid'in izdivacıyla alâkalıydı.

Seleme b. Selâme b. Vakş'ın getirdiği bu mektuplardan birincisinde Halife Hz. Ebû Bekir, eli silah tutan bir tek Benî Hanîfe mensubunun bile hayatta bırakılmaması hususunu Halid'e emrediyordu. Başta Üseyd b. Hudayr ile Ebû Nâile olmak

---

[401] Bu hususta ki ihtilafın bizi en zor durumda bırakan tarafı, el-Vakıdî'nin rivayetlerini bize nakleden Külâ'î'nin eserinde (s. 140) Halid'in Medine'ye gitmiş olduğu hakkında, Vakıdî'nin "bizim Ashabımıza göre Halid Medine'ye gitmiştir" şeklinde bir açık ifadesinin yer alması yanında; yine Vakıdî'nin, yeni neşredilen kendi eserinde, Halid'in Medine'ye gitmeyip Yemâme'de beklediğinin haber verilmesidir *(Ridde,* s. 82).

[402] Taberî, *Tarih,* I, 1957

üzere Ensar, yapılan andlaşmadan vazgeçilip esirlerin öldürülmesinde ısrar ediyorlar, Halife'nin emrinin, onun emrinden üstün olduğunu dile getiriyorlardı.

Halid ise onlara verdiği cevapta, müslümanların zayıfladıklarını, çok zayiat verdiklerini göz önüne alarak onlarla andlaşma yaptığını; esasen, artık sulhun tamamlanmış olduğunu; onlar bir şey vermeseler bile artık kendileriyle savaşamayacağını; çünkü onların müslüman olduklarını açık bir şekilde beyan etti. Mektubu getiren Seleme'nin:

-İmamının emrine muhalefet etme ey Halid! demesi üzerine şunları söyledi:

-Ben bu sulh ile yalnızca hayrı arzu ettim; İslamiyet'e erken girenler; fazilet sahibi ve Kur 'an'ı bilenlerin öldüklerini gördüm; ayrıca benim yanımda, savaş devam ettiği takdirde kılıca dayanamayacaklarından korktuğum bir zümre kaldı. Bunun için sulhu kabul ettim; ayrıca onlar da müslüman olduklarını ilân ettiler; siz de sulhu kabul ediniz.[403]

Halifeden gelen emre rağmen, daha önce yaptığı andlaşma şartlarını değiştirmeyen Halid b. Velid, "... *Ömer'in Ebû Bekir'i kendi aleyhine tahrik etmesinden korktuğu...*"[404] için ona aşağıdaki mektubu yazdı. *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyle Allah'ın Rasûlü'nün (s.a.s) Halifesi Ebû Bekir'e Halid b.Velid'den*

Allah'a yemin ederim ki, kendileriyle güçlü, kuvvetli olduğum insanlar öldürülünceye, atlar zayıflayıncaya, develer ölünceye, müslümanlar ölüler ve yaralılarla yorgun ve bitap düşünceye; kendimi mazur gördüğüm bir şeyi yapmaya, yani kıyafet değişti-

[403] Külâ'î, s. 130-132

[404] Külâ'î, s. 134

rip bizzat savaş meydanına kılıcımla diğer müslümanlardan farksız bir şekilde savaşmaya mecbur oluncaya kadar sulh yapmadım. Sonunda, Allah bize zaferi gönderdi; O'na hamdolsun!"

Hz. Ebû Bekir, Başkumandanının bu mektubunu okuyunca memnun oldu. O sırada yanına gelen Hz. Ömer'e, okuması için mektubu verdi. Hz. Ömer mektubu okuyunca şunları söyledi:

-Onlarla akrabalığını kolladı;[405] *ama senin emrine muhalefet etti. Görmüyor musun nasıl bizzat savaştığını zikrediyor da bununla sana hizmet ettiğini gösteriyor?* Hz. Ömer'in bu sert ve ona cephe alan sözleri üzerine Hz. Ebû Bekir:

-Böyle söyleme ey Ömer! O doğru bir validir; karakteri övülmüş, düşmanı yenmesiyle tanınmıştır. Rasûlullah (s.a.s) onu öne geçirmiş ve vazifesinde bırakmıştır; kumandan tayin etmiştir, dedi. Halife'nin bu cevabı üzerine Hz. Ömer:

-Evet kumandan tayin etti; fakat Câhiliye işlerine girmesiyle de onun emrine muhalefet etti, deyince Halife Hz. Ebû Bekir:

-Artık bu sözü bırak! diye Hz. Ömer'e çıkışmıştı. O da:

-Peki, diyerek bu meseleyi kapatmıştır. [406]

Halid b. Velid barış andlaşmasından sonra ganimetlerin taksimiyle meşgul oldu. Müccâ'a, yapılan andlaşmaya ve verdiği söze uygun olarak, Yemâme'deki Benî Hanîfe'nin kalesindeki mahzenleri açtı; silah, para ve malların hepsini getirdi; ayrıca esirleri de topladı. Halid bu malların hepsini ayrı ayrı dizdi. Önce esirleri ikiye ayırdı; yarısını serbest bıraktı; diğer yarısını ikiye ayırıp kur'a çekti. Ganimet olarak dağıtılacakları da beşe ayırdı; beşte bir beytülmal hissesini Medine'ye Hz. Ebû Bekir'e gönder-

---

[405] Hz. Ömer bu sözleri ile Halid'in Müccâ'a'nın kızı ile evlenmesine telmihte bulunuyor; bu izdivaç hakkında birazdan bilgi verilecektir.

[406] Külâ'î, s. 134-136

di; geriye kalan beşte dördü ise, askerler arasında, yayalara bir hisse, süvarilere ise bir hisse sahibine, iki hisse atına olmak üzere üç hisse vermek suretiyle dağıttı.[407]

Yemâme savaşından sonra Halid b. Velid, bir gün Müccâ'a'dan evlenmek için kızını istedi. O, bu evliliğin hemen gerçekleşmesini doğru bulmadığını söylediyse de Başkumandan ısrar etti; o da razı oldu. Hz. Ebû Bekir, onun evlendiğini öğrenir öğrenmez çok üzüldü ve kendisine bir mektup yazdı. O bu mektubunda, Yemâme şehidlerinin kanının henüz kurumadığına ve Müccâ'a'nın kendisiyle hileli bir barış yapmış olduğuna dikkati çekerek bu evliliğe kızdığını bildirmiştir.

Halid b. Velid de kendisine bir cevap yazarak, bu evliliğini müdafaa etmiştir. Medine'de bazı Kureyşliler de Halife ile konuşarak Halid'in bu izdivacını tabiî bulduklarını bildirmişlerdir.[408]

---

[407] Külâ'î, s. 136-137

[408] Külâ'î, s. 132-134; Taberî, *Tarih,* I, 1956-1957. Yemâme savaşı için de bkz. Külâ'î, s. 75-151; Vakıdî, *Ridde,* s. 60-82; Belâzurî, *Fütûh,* s. 105-112; Taberî, *Tarih,* I, 1940-1944, 1949-1950, 1952-1953, 1956-1957; Arcun, s. 161-187; Şelebi, s. 111-118; Akkâd, s. 839-847; Üçok, s. 80-106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN IRAK FETİHLERİ

İSLÂM FETİHLERİNİN BAZI HUSUSİYETLERİ

Hz. Peygamber'in vefatıyla baş gösteren isyan hareketlerinin bastırılması üzerine Hz. Ebû Bekir, İslâm tarihinde yeni bir devrin başlaması için ilk adımı attı. Halife, Yemâme'de Müseylimetü'l-Kezzab'ı Akraba savaşında ortadan kaldıran Seyfullah Halid b. Velid'i, bir emir ile Sasânî imparatorluğuyla savaşmakta olan Müsennâ b. Hârise'ye yardım etmesi için Irak'a gönderdi. Bu emir ile Halife, yalnızca İslâm tarihinin değil, bütün insanlık tarihinin görüp geçirdiği en büyük ve geniş, süratli ve tesirli, ama asıl bariz vasfı devamlı ve kalıcı olan **fütuhat** hareketlerini başlatmış oldu. Bu ilk İslâm fetihleri sayesinde müslümanlar, bütün dünya ile temasa geçmek imkanını elde ettiler. Böylece Hz. Peygamber'in risaletiyle yeniden ve son defa doğan İslâm güneşi, doğudan batıya, kuzeyden güneye, arz-ı meskûnun hemen her yerinde yaşayan insan kütlelerini aydınlatmaya; derin tesirler icra edip bütün beşeriyeti nüfuzu altına almaya muvaffak oldu. Müslümanların, müşterek bir merkezden emir alarak, yalnızca fîsebîlillah (Allah yolunda) niyetiyle ve ilây-ı kelimetullah (Allah kelimesinin yüceltilmesi) etrafında birleşip Kur'an-ı Kerîm'den hız ve kuvvet alarak gerçekleştirdikleri bu fetihler, insanlık tarihinin gördüğü en mühim hadiselerden birisi olmuştur. Şahsî hayatında olduğu gibi devlet idaresinde de daima Rasûlullah'a (s.a.s) iktida eden Halife Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk, Hz. Peygam-

ber tarafından temelleri atılmış olan İslâm fetihlerini aynı istikamette devam ettirmeyi, zarurî bir iman borcu bildi. Onun başlattığı bu harekat, mesuliyet duygusuna ve bilhassa "hak" ile "bâtıl"ı ayırma gücü ve dirayetine sahip teşkilatçı Hz. Ömer el-Fârûk'un hilâfeti esnasında zirveye ulaştı. Hz. Osman ve Emevîler devrinde de (41-132/661-750) olanca hızıyla devam etti. İslâm fütuhatının büyüklüğünü, genişliğini ve çok süratli bir şekilde gerçekleştirildiğini göstermek üzere, yalnızca birinci hicret asrındaki (Miladî 16 Temmuz 622-23 Temmuz 719) gelişmeleri, burada kısaca zikretmek istiyoruz.

Hz. Ebû Bekir'in 12 yılı başında (Mart 633) Halid b. Velid'i göndermesiyle başlayan ve aşağıda geniş bir şekilde ele alacağımız Güney Irak bölgesindeki Fırat nehri boyunca gerçekleştirilen fetihler esnasında ve sonrasında, müslümanlar esas itibariyle Sâsânî imparatorluğu ile mücadele etmişlerdir. Görünüşte ne kadar büyük olursa olsun bu imparatorluk, **fisebîlillah ilây-ı kelimetullah** için cihada başlamış İslâm orduları önünde öyle uzun müddet mukavemet edememiş ve bu asrın hemen ilk yarısında, tarih sahnesinden silinmiştir. Sâsânîlerin Fırat üzerindeki ileri ve mühim mevzilerinin ele geçirilmesiyle sonuçlanan Halid b. Velid'in harekatından sonra, 15/636 yılında, Sa'd b. Ebû Vakkas kumandasındaki İslâm orduları, İranlılar'la yapılan Kâdisiye savaşının sonunda, Sâsânî imparatorluğunun başşehri Medâin'i fethetti. Bir yıl sonra (16/637) Celûlâ muharebesi ile İranlılar, Rey (bugünkü Tahran) şehrine çekildiler. 17/638'de Sûs şehri fethedildiği gibi aynı yılda Kûfe ve Basra şehirleri, Hz. Ömer'in talimatına uygun olarak kuruldu. 19/640'ta Hûzistan; 20/641 yılında da Musul ve Erdebil fethedildi. 21/642 yılında İranlılar'la yapılan Nihâvend savaşı, Sâsânî imparatorluğunun sonu oldu. Bu büyük savaşa, İslâm tarihinde "Fethü'l-Fütûh" (Fetihler Fethi) denir ki gerçekten bu zafer, İran'ın tamamının müslümanların

hakimiyetine geçişinin başlangıcı oldu. Nitekim 23/644 yılında Isfahan, Hemedan, Kirman, Gürcistan ve Dağıstan; 24/644'te Rey, 25/645'te Arrân bölgesi ve Tiflis alınarak İran fethi büyük ölçüde tamamlanmış oldu.

32/653 yılında bugünkü Afganistan sınırları içindeki Belh, Herat, Bûşenc, Nîşâbûr, Tûs gibi önemli merkezlerden müteşekkil Horasan'a fetih için atılan ilk adımlar, 51/671 yılında bu merkezlerin müslümanların ellerine geçmesiyle neticelenmiş ve aynı yılda Merv, bir ordugâh şehri haline getirilmiş, İranlılar kütle halinde müslüman olmuşlardır.

53/673 yılında Ceyhun nehrini de geçen müslümanlar, 54/674'te Buhâra'yı, 56/675-76'da Semerkand'ı ele geçirdiler. Mâverâünnehr bölgesinin gerçek manâda fethi Kuteybe b. Müslim tarafından gerçekleştirilmiştir. 86/705 senesinde başladığı Mâverâünnehr fetihlerini, 96/715 yılında Şâş, Fergana, Hocend gibi büyük merkezleri ele geçirerek, geniş ölçüde tamamlamıştır. Gerçi bu merkezlerden bazıları, zaman zaman müslümanların ellerinden çıkmış ise de neticede yeniden fethedilerek İslâm'ın feyiz ve bereketiyle haşır-neşir olmuştur.

Bu arada müslümanlar, deniz yoluyla Güney Asya'nın mühim kara parçası Hindistan'a da, daha 44-47/664-667 yılları arasında ayak basmaya başlamışlar, Muhammed b. Kasım kumandasındaki birlikler ise, 92/711 yılında İndus vadisine girerek Sind ve Pencab bölgelerini ele geçirmek suretiyle Multan'a kadar ilerlemişlerdir.

Artık birinci hicret asrının sonunda İslâm, doğuda Çin sınırlarına kadar dayanmıştı.

Müslümanların Arap yarımadasının kuzeyinde Ürdün, Filistin, Suriye ve Anadolu istikametindeki fetih mücadeleleri ise hep Bizans imparatorluğu ile olmuştur. Bu istikametteki fetihler de Hz. Ebû Bekir zamanında başlamış ve kahramanımız Halid b.

Velid Hazretlerinin büyük rolü olmuştur. İleride genişçe ele alacağımız savaşlardan sonra Suriye müslümanların eline geçmiş ve Bizans ordusu daha kuzeye çekilmek zorunda kalmıştır. 17/638'de Antakya, 19/640 yılında Urfa ve el-Cezîre bölgesi İslâm hakimiyetine girdi. Müslümanların bu ilk asırdaki Anadolu fetihleri, daha ziyade doğu ve güney-doğu Anadolu bölgeleriyle sınırlı kalmış olmasına rağmen, zaman zaman Anadolu'nun içlerine ve batı kısımlarına da akınlar vâki olmuştur. Meselâ 25/646'da Eskişehir, 32/653'te Ankara'ya akınlar olmuş; 89/708'de Eskişehir ikinci defa ele geçirilmiştir. Daha batıda da Bergama'ya (96/715) kadar uzanan akınlara şahid olunmuştur. Umumiyetle bu asırda, Bizans ile İslâm devleti arasında Toroslar, tabiî bir hudud teşkil etmiştir. Ancak Anadolu'nun muhtelif bölgelerine tertip edilmiş olan akınlar ile İstanbul'u fetih teşebbüsleri ve üç defa muhasara edilmiş olması sayesinde müslümanlar, bir taraftan Suriye'yi emniyet altına almışlar; diğer taraftan da Suriye'ye, Mısır'a ve Kuzey Afrika'ya deniz yoluyla gelebilecek Bizans hücumlarını önlemişlerdir.

Rasûlullah'ın fethini tebşir eylediği İstanbul ise, İslâm fetihlerinin öncülüğünü yapan müslüman Arapların ilk üç asır esnasındaki bütün gayretlerine rağmen İslâm'a açılamamıştır. Oğuz Destanında Türk milletine hedef gösterilen "büyük nehirler ve büyük denizler"e varmak şeklindeki eski "Türk Kızıl Elma"sı, bu milletin müslüman olmasından ve fütuhat nöbetini Araplar'dan devralmasından sonra yeni bir şekle dönüştü; ve Türk'ün ebedî "Kızıl Elma"sı, "İlây-ı Kelimetullah" aşkı oldu. İşte bu aşk, Cennet-mekan Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerine, İstanbul'u fethettirerek Rasûlullah'ın (s.a.s) yok olacağını bildirdiği Bizans'ın varlığına son verdirdi; *"...Kisrâ ile Kayser'in hazineleri de Allah yoluna taksim olunacaktır..."*[409] hükmünü icra ettirdi.

---

[409] Buhârî, *Cihad ve Siyer,* 157; Zebidî, VIII, 390-393; Fatih'in torununun oğlu Kanunî, "Kızılelma, benim gitmek istediğim ve Hakk'ın beni götüreceği yerdir"

İslâm tarihinde Mısır fâtihi olarak tanınan Amr b. el-Âs, 19/640 yılında başladığı Mısır fethini, 21/642'de İskenderiye'yi, 22/643'te Berka'yı ele geçirmekle tamamlamıştır. Bir ara elden çıkan İskenderiye, 25/645'te kesin olarak yeniden fethedilip İslâm hakimiyetine alınmıştır.

Mısır fethini takiben 23/643'te Trablusgarb fethedilmiş ve 50/670 yılına kadar Cezayir hududlarına ulaşılmıştır. 78/698 yılında Kartaca ve Bizerte'nin kesin fethi gerçekleştirilmiş ve nihayet 91/710 yılında Mağrib bütünüyle açılarak müslümanlar, Atlas okyanusuna kadar Kuzey Afrika'nın tamamına sahip olmuşlardır.

İslâm orduları, 91/710 yılında Musa b. Nusayr'ın kumandasında İspanya sahillerinde görülmüşler, 92/711'de Tarık b. Ziyad kumandasındaki İslâm mücahidleri İspanya'ya ayak basmışlardır. Bu kuvvetler, 92/711 yılında Toledo, Lizbon ve Kurtuba'yı fethetmişlerdir. 94/712-3 yılında, kısa bir müddet müslümanların İspanya'daki merkezleri olan İşbiliye ile Saragossa fethedilmiş ve bu asrın sonunda (100/719), Kurtuba, Endülüs müslümanları için merkez olmuştur. Bu arada müslüman kuvvetlerinin, Pireneleri aşarak Fransa'ya tevhid nurundan izler düşürdüklerini de kaydedelim (95/713).

Akdeniz'deki adalar, her devirde, askerî ve ticarî bakımdan büyük ehemmiyet taşımışlardır. Esasen müslümanlar, Suriye ve Mısır'ın fethiyle birlikte Akdeniz kıyılarına ulaşmışlar ve bu topraklardaki hakimiyetlerini takviye etmek ve kendilerine Bizans tarafından yapılan deniz hücumlarına karşı koyabilmek için ve hatta Bizans'ı yıkıp İstanbul'u fethedebilmek gayesiyle donanma da techîz etmişlerdir.

---

diyerek aynı cihad anlayışını ve aşkını başka bir şekilde ifade etmiştir; bkz. N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 286, 1106

Böylece denizlerde de gazaya başlayan müslümanlar, 28/649'da Kıbrıs'a, 32/652'de Sicilya ve Kavsara'ya, 53/673'te Rodos'a, 89/7078'de Balear adalarına, 92/710'da Sardinya'ya ve bu arada Cerbe ve Malta adalarına seferler tertip etmişlerdir. Kıbrıs'a 33/653-54 yılında yapılan ikinci sefer, adaya müslümanların yerleşmesi ile neticelenmiş; ada bu asır ve müteakip asırda, hıristiyanlarla müslümanlar arasında nisbî muhtariyet esasına göre muhafaza edilmiştir.

İslâm fetihleri, müşterek bir imanın, müşterek bir tefekkürün, müşterek bir ahlâkın çeşitli coğrafyalarda ve muhtelif milletlerde vücud bulup yerleşmesini sağladı ve çok orjinal ve büyük bir medeniyetin doğmasına sebep oldu. Bu fetihler sayesinde, ilimde, felsefede, teknik sahalarda ve güzel sanatların birçok dalında orjinal eserler veren ve büyük ilerlemeler kaydeden müslümanlar, yalnızca kendi topraklarındaki insanları değil, başta Avrupadakiler olmak üzere bütün beşeriyeti tesirleri altına aldılar. Hıristiyan batıyı ortaçağın karanlıklarından kurtaran rönesans ve reform hareketleri, Avrupa'nın üzerine doğan bu İslâm güneşi sayesinde gelişebildi.

İslâmiyet'in zuhuru esnasında birbirine diş bileyen Arap kabileleri, kısa zamanda Kur'an-ı Kerîm'in irşadı ve Hz. Peygamber'in terbiyesi sayesinde, "Kelimetullah" için kılıç kuşanan idealist ve dinamik bir iman ve fetih ordusu haline gelmişti. Onların gayretleri sayesinde İslâm'ın tevhid anlayışı nereye ayak basmışsa o topraklar, çeşitli ırk, din ve mezheplerin sığınıp korunma imkanı bulduğu bir melce olmuştur. Böylece müslümanlar, belli bir prensip ve gaye adına giriştikleri cihad sayesinde, yeryüzüne sulh, adalet ve fazilet getirmişler, âdil ve müsavatçı bir ictimaî ahenk ile gittikleri yerlere Tek Allah fikrinin ve imanının huzurunu da taşıyarak bir yeni dünya nizamının müjdelerini vermişlerdir.

Hıristiyan taassup ve barbarlığı ile haçlı zihniyeti emri altına giren engizisyon faciasının, sekiz yüz yıla yaklaşan İslâm hakimiyetini Endülüs'te sona erdirmesini (Milâdî 1492) bir tarafa bırakırsak, bu ilk İslâm fetihleri sonucunda ele geçen ve İslâm'a açılan toprakların, bugün de hâlâ İslâm milletleri ve devletlerinin yaşadıkları yerler olduğunu görüyoruz. Bu husus, İslâm fetihlerinin, saman alevi gibi geçici değil, tam aksine devamlı ve kalıcı, aynı zamanda çok tesirli olduğunun açık ve tarihî bir tezahürüdür.

Dünya tarihinde eşi bulunmayan bir süratle gerçekleşen bu İslâm fetihleri sonucunda, müslümanların hakimiyetine geçen memleketlerin halkı, İslâm dinini kabul etmeye zorlanmamıştır. Çünkü İslâm'da cihad, insanlara zorla İslâm'ı kabul ettirmek için yapılmıyordu. Bu husus, açık Kur'an âyetleri ile sabittir:

"Dinde zorlama yoktur; artık hak ile bâtıl iyice ayrılmıştır..." (Bakara 2/256)

"Ey Muhammed! Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette iman ederdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorluyor musun?" (Yûnus 10/99)

"Ve de ki: Hak Rabbinizdendir; öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin..." (Kehf 18/29)

Hz. Ebû Bekir'in emri ile Halid b. Velid'in başlattığı fetih hareketleri sonucunda, ele geçirilen bölgelerdeki insanlar, müslüman olmak veya cizye ödemek şartıyla eski dinlerinde kalmak hürriyetine; her iki durumda da, İslâm devleti hakimiyeti ve himayesi altında yaşama hakkına sahip idiler. Bu esas, Hz. Peygamber'in Tevbe suresinin 29. cizye âyetine istinaden yukarıda ele aldığımız Tebûk seferi esnasındaki tatbikatı örnek alınarak, bu ilk fetihlerde de daha sonrakilerde de değişmeyen temel bir Kur'anî prensip olarak uygulanagelmiştir. Cizye ödemek şartıyla zimmî olmayı kabul edenlere, vicdan ve iman hürriyeti tanınmış,

kendi dinlerinde kalmalarına izin verilmiş; mabetlerine dokunulmamış, ibadetlerine karışılmamıştır.

Cihad, İslâm devletinin hududlarının büyümesini, genişlemesini sağlamakla birlikte, gayr-i müslimleri zorla müslüman yapmayı hedef almıyor; onları, yalnızca İslâm devletinin himaye ettiği insanlar statüsüne almakla yetiniyordu. Bir başka ifade ile onların zorla müslüman olmalarını değil, İslâm'a tâbi olmalarını; İslâm'a girmeden Allah'a itaat etmelerini sağlıyordu. Esasen zorla dine girenlerin müslümanlığından, ne kendilerine ve ne de İslâm ümmetine bir hayır dokunmayacağı gibi insanları ölümle tehdid ederek müslüman yapmanın, münafıklığı körüklemekten ve cemiyette münafıkların sayısını çoğaltmaktan başka bir neticesi olmayacaktır.

İslâm'da cihad, bir saldırganlık, şuursuz bir imha ve istila hareketi olmayıp prensip ve gaye yolunda son başvurulan bir çaredir. Zira İslâm, barış, güven, dirlik ve düzen isteyen ve bunları emreden bir dindir. Ancak bu güven, dirlik ve düzen sulh yoluyla temin edilmezse, beka ve devam kanunları, müslümanları mücadeleye davet eder, artık bu noktada cihad; körü körüne bir dövüş, bir mukatele değil, mukaddes bir insanlık vazifesidir. Bir başka ifade ile cihad, beşer nevinin kıymetleriyle beraber tutunabilmesi yolunda, ilây-ı kelimetullah için girişilen ve yalnızca Allah yolunda yapılan bir mücahededir. Bu mücahedeyi gerçekleştiren müslümanların asıl vazifesi, fetihlerden sonra başlamaktadır. Onlar, İslâm'ın yücelik ve büyüklüğünü, medenî ve insanî meziyet, haslet ve üstünlüklerini, yaşanır halde insanlara göstermeye, onlara örnek olmaya mecburdurlar.

İşte böylece İslâm devletinin himayesi altına alınmış insanlar, hem İslâm'ın din olarak safiyet ve ulviyetini müşahede etmekle ve hem de tevhid potasında temizlenerek sevgi, adalet, merhamet, insaf ve imanla mücehhez müslümanlarla temasa

gelmekle, doğrunun eğriden, güzelin çirkinden, tevhidin şirkten farkını müşahhas bir tarzda idrak imkânına kavuşmuşlardır. Artık onlar, memleketin yeni sahiplerinin müsamahakâr, sözüne sadık, eski idarecilerle kıyas kabul etmeyecek derecede adaletli, insaflı, insan hak ve haysiyetine saygılı olduklarını bizzat müşahede etmişlerdir. Artık cihad hedefine ulaşmıştır, yalnızca Allah'ın rızası ve O'nun yolunda girişilmiş olan ve *"yeryüzünde fitne kalmayıncaya ve din de tamamen Allah'ın oluncaya kadar"* (Enfal 8/39; Bakara 2/193) kafirlerle yapılan savaş ve mücahede, ilây-ı kelimetullahı gerçekleştirmiştir. Fethedilen yerlerde Allah'ın adı; okunan ezan ile, Kur'an ahkâmının tatbikatı ile, dinin esaslarını ve yüceliğini yaymakla, İslâm'ın insanlara tebliğ edilmesine mâni olanların saf dışı bırakılması ile, hak, adalet ve iyilik üzerine tanzim edilen, insanın insana değil, yalnızca Allah'a kul olabileceği bir idarî sistem ile yüceltilmiştir. İlây-ı kelimetullah'ın gerçekleştiği yerlerde yaşayanlar, kendilerine hiçbir müdahele olmaksızın, iradeleriyle müslüman olmak imkânına böylece sahip olmuşlar, ülkelerin fetihleri, gönüllerin fethine müncer olmuştur. Veya yahudî yahudiliğinde, hıristiyan hıristiyanlığında, mecusî ateşperestliğinde kalmıştır; çünkü hidayet, Allah'tandır...

İslâm fetihlerinin üzerinde en çok durulan ve muhtelif görüşlerin serdedildiği bir başka yönü de, bu fetihlerin başarı sebepleridir. Nasıl oluyor da çölden çıkan bir avuç bedevî Arap, tarihlerinde böyle bir muvaffakiyet ve tecrübeye sahip olmadıkları halde, dünyanın o gün için en büyük iki imparatorluğundan birisini, birkaç sene içerisinde yıkıp yok ediyor, diğerinin de en değerli ve verimli topraklarını ele geçirerek, asırlar süren bir mücadeleyi başlatabiliyor; tâ Çin'den Atlas okyanusuna kadarki dünyayı idaresi altına alıp kitapları Kur'an-ı Kerîm'in ahkâmını tatbik ile insanları mesud ve bahtiyar edebiliyor? Onları harekete

geçiren gerçek muharrik kuvvet nedir ki ardı arkası kesilmeyen seferlerle, zaferlerle dünyanın veçhesi değişiyor? Hadisenin asıl mühim bir başka tarafı da bu büyük fetih hareketlerini hangi güç ve kudret planlıyor ve tatbik ediyordu? Hangi erkan-ı harp heyetleri, bu savaşların stratejilerini tayin ediyor, uyguluyor da zafere ulaştırıyordu? Hangi askerî güç, bu büyük imparatorlukların asırların verdiği tecrübelere sahip çok sayıdaki, talimli ve nizamlı ordularını, büyük kumandanlarını savaş meydanlarında mağlup edebiliyordu? Mütevazî imkânlara sahip bu insanlar, bu kadar çabuk, geniş ve şaşırtıcı bir şekilde devamlı ve kalıcı olabilen böyle büyük bir fethi nasıl gerçekleştiriyorlardı?

Bütün bu sorulara, müslümanlar bakımından olduğu kadar, Bizans ve Sâsânî imparatorluklarının, siyasî, askerî, dinî, ictimaî ve iktisadî durumları başta olmak üzere, her bölge ve memleketin, her din ve mezhebin kendi hususî şartları ele alınarak çeşitli cevaplar verilmiş; beşer tarihine adını yazdıran bu büyük inkılap ve hamlenin gerçek sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hattâ bugün biz, İslâm fetihlerinin başarı sebeplerini araştıran ve bunların neler olduğunu, kendi anlayış ve mantalitelerine göre tespit edip ortaya koyan, bilhassa müsteşrıkların çok geniş ve iddialı bir literatürü ile karşı karşıya bulunmaktayız.

Bunlardan meselâ, yalnızca İtalyan müsteşrık Caetani'nin, Rasûlullah'ın (s.a.s) bu âlemden ayrılmasından sonra, geride bıraktığı gerçek müslümanlann sayısının çok az olduğu; buna mukabil, fetihleri ise bedevî Araplar'ın gerçekleştirdikleri; onların da yalnızca maddî ve dünyevî menfaatlerini düşünen ve ganimet arzusuyla yanıp tutuşan zümreler oldukları; bu zümrelerin, Arap yarımadasının kurak ve yakıcı çöl ikliminden kendilerini kurtarmak üzere, Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına saldırdıkları ve bu muazzam fetih hareketlerinde "en ufak bir dinî unsur" aramanın abes(!) olduğu; İslâm dini ve Hz. Peygamber'in ise milletinin

bu ıstırabını görerek onları bir din etrafında birleştirdikten sonra kendilerini Arap yarımadası dışına saldırtmaktan ve silahlı bir muhacereti gerçekleştirmekten ibaret olduğu şeklinde özetleyebileceğimiz, İslâm fetihlerinin başarı sebeplerini bir tek sebebe irca eden iddia, isnat ve tarafgîr yorumları dikkati çekmektedir. Arap yarımadasında asırlar önce vuku bulmuş olan jeolojik gelişmelere istinad ederek Caetani'nin ortaya attığı bu görüşleri; ayrıca onun bu iddialarına cevap veren ve bunları reddeden diğer müsteşrıkların fikirlerini ele almak, bir tahlil ve değerlendirmeye tâbi tutmak, Halid b. Velid'in hayatı ve şahsiyetini ele aldığımız bu eserde mümkün değildir. Ancak burada, Ceatani'nin iddialarına cevap teşkil etmek üzere bir noktaya dikkati çekmek istiyoruz. Miladdan yüzlerce sene önce meydana gelen jeolojik gelişmeler sonucunda çöl haline gelen topraklardan acaba Araplar, sulak ve münbit topraklara göç etmek için, ruhlarını tatmin edecek ve kendilerini kuzeye sevk edecek bir dini niçin bulmamışlar da asırlarca İslamiyet'i beklemişlerdir. Mademki çölden kurtulmak için onları hemen kolayca birleştiriverecek bir din kâfi gelecekti de acaba bu rolü neden Hristiyanlık üstlenmedi? O Hristiyanlık ki, İslâmiyet'ten altı asır önce doğmuş ve Arap yarımadasının güneyinde Yemen'de ve Necran'da, batısında Habeşistan'da, kuzeyde Filistin ve Suriye'de, güney Irak'ta mühim merkezlere ve kütlelere sahip olmuştu. Ayrıca, daha da ilgi çekici olan bir husus, yarımadanın muhtelif yerlerinde ve bilhassa Necran, Suriye, Filistin ve Irak'ta birçok Arap kabilesi de hristiyanlaşmıştı. Ancak bu hristiyan Araplar, tarihî ve zikre değer mühim hiçbir harekette bulunmamışlar; Bizans ve Sâsâni imparatorluklarının emrinde esir gibi yaşamışlardır. Caetani'nin nazariyesine göre, onların hristiyanlığının, ne kendilerine ve ne de diğer Araplar'a bir faydası olmuştur.

İslâm fetihlerinin başarı sebepleri arasında, tarihî, coğrafî, siyasî, askerî ve iktisadî birçok unsurun yer aldığında şüphe yoktur. Bilhassa savaşlarda ele geçen ganimetler ile savaşlardan sonra zimmî statüsüne giren gayr-i müslimlerin ödedikleri cizye ve haraç vergileri, müsteşrıklar tarafından, mühim bir muharrik unsur olarak tebarüz ettirilmektedir. İslâm dini, hem ganimetler, hem de vergiler konusunda gayet realisttir. Yüce Allah, savaşlardan sonra elde edilecek ganimetlerin nasıl dağıtılacağını, 2. hicret yılında, Bedir gazvesinden sonra inzal buyurduğu Enfal 8/41 âyeti ile bir esasa bağlamıştır. Cizye ve haracın nasıl taksim edileceğini ise Hz. Ömer, kurduğu Divan Teşkilâtıyla uygulamaya koymuş ve bu gelirleri, İslâm'a yaptıkları hizmetlere göre bütün müslümanlara dağıtmıştır.

Biz, İslâm fetihlerinin esas ve temel gayesinin, Allah yolunda ve O'nun adının yüceltilmesi uğruna yapılan ve Kur'an-ı Kerîm'de yapılması emredilen cihad olduğuna inanıyoruz. Bu fetih hareketlerinin gerçek âmilinin İslâm dini olduğunu görüyoruz. Nitekim Araplar'dan sonra da diğer müslüman milletlerin ve bu arada bilhassa Türk milletinin, on dört asırlık İslâm tarihi içerisinde, dokuz asır gibi uzun bir müddet esnasında, aynı cihad anlayışı ve ruhuyla hareket ederek ülkeleri İslâm'a açmış olduklarını veya hristiyan haçlı taassubuna karşı İslâm memleketlerini müdafaa ettiklerini biliyoruz.

Diğer taraftan İslâm dini ve Kur'an-ı Kerîm, müslümanları yalnızca Allah yolunda ve ilây-ı kelimetullah için cihada teşvik ve tevcih etmekle yetinmemiş; müminlerin savaşlarda, hangi niyet ve hedefe göre hareket edeceğini; savaşın nasıl başlayacağını, savaş esnasında ve sonunda nasıl davranılacağını göstermiştir. *"Ben rahmet Peygamberiyim, ben harp Peygamberiyim"* buyuran Rasûlullah (s.a.s) da kendi hayatında bunun canlı örneklerini vermiştir. Müminlere ise, sadece ona iktida etmekle kalmıştır.

İşte Hz. Ebû Bekir, Irak fetihlerine Halid b. Velid'i göndermekle Rasûlullah'a iktida eden ilk İslâm devleti başkanı olma şerefini kazanmıştır.[410]

İslâm fetihlerinin başarı sebepleri üzerinde durulurken, müslüman Arapların durumu büyük bir ehemmiyet arzetmektedir. Çünkü İslâm, kendisine inanan müminlerin gayretleriyle ve fedakarlıklarıyla yükselecektir.

Müslüman Araplar, İslâm dini ile birlikte yeni bir şahsiyet kazandılar. Onlar, disipline alışmamış, heyecanlı, kendilerine emir verilmesine razı olmayan, kendi başına buyruk bir halde çölde yaşamaya alışmış zümrelerdi. Yağma, talan, kabile asabiyeti ve bunun gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkan savaşlar sonucunda, birbirlerine diş bileyen, cemiyeti kökünden sarsan kan davalarının peşine düşen sakîm bir anlayışın kurbanı idiler.

Hz. Peygamber, eşsiz ve mümtaz şahsiyeti ile onları, kendilerine güvenilebilen, kontrol edilebilir insanlar haline getirdi. Din kardeşliği esasına dayanan bir birlik içerisinde birbirlerine destek ve yardımcı olan, karşılıklı anlayış ve dayanışma içerisinde hareket eden yeni bir cemiyet teşkil etti. Kabile bağı ile birbirlerine bağlı olan toplulukları, dine ve imana dayalı, hasbî bir kardeşlik ve sevgi anlayışı içerisinde yaşayan bir cemaat, bir ümmet haline getirdi. Onların sahip oldukları kuvvet ve enerjilerini yeni, sağlam bir hedefe yöneltti. Onların yüzlerini ulaşabilecekleri yerlere, bütün dünyaya çevirtti.

---

[410] Müsteşrıkların fetihlerin başarı sebepleri hakkındaki yorumları için bkz. Caetani, X, 91 vd.; De Goeje, s. 1 vd.; Vasiliev, I, 264 vd.; Hitti; I, 218-222; Canard, "L' Expansion arabe: le Probléme militaire", *L'expansion Arabo Islamique et ses Réepercussions*, s. 37-63; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi,* I, 53-66; müsteşrıkların görüşlerine verilen cevaplar ile bazı çok değerli tahlil ve tespitler için de bkz. F. Işıltan, s. 32-38; Akkâd, s. 769-776, 848 vd.

Müslümanların en büyük silah ve malzemesi, sarsılmayan, tamaha ve zafiyete duçar olmayan imanları idi. Onlar en büyük cesareti, İslâm dinine, onun Kitabı Kur'an-ı Kerîm'e ve Peygamberleri Hz. Muhammed'e (s.a.s); onların İslâm'ın bütün dinlere üstün geleceği, Bizans ve Sâsânî devletlerine hâkim olunacağı hususundaki müjdelerine sarsılmaz bir iman ile bağlı olmalarından alıyorlardı.

Onlar, yeryüzünde ilây-ı kelimetullah için gayret sarfetmek ve çalışmak üzere Cenab-ı Hakk tarafından vazifeli kılındıklarına; bu uğurda öldükleri takdirde şehîd olacaklarına; gerçek hayatın ebedî ahiret hayatı olduğuna ve şehadetin de en büyük mertebe olduğuna; bununla birlikte maddî ve manevî bütün tedbirlerin alınması gerektiğine inanıyorlardı.

Bizans ve Sâsânî devletlerine karşı savaşmaya karar vermek, onların hududlarına ordular göndermek, mürtedlerle yapılan savaşlara benzemeyen zor ve tehlikeli bir teşebbüstü. Bu iki devletin orduları, İslâm devleti ordusundan sayıca üstün; mürtedlerin askerî gücünden de çok farklı ve kuvvetli idi. Ayrıca onların, savaş gelenekleri de çok güçlü olup iyi yetişmiş ve tecrübeli kumandanları vardı.

Ancak müslüman Arapların da bazı avantaj ve kabiliyetlere sahip oldukları bir gerçekti. Onlar, savaş esnasında çok çabuk hareket edebilen, sade bir hayata alışık, açlığa ve susuzluğa dayanıklı kişiler oldukları için savaşa giderken çok az eşya ve yiyecek ile yola çıkıyorlardı. İyi yetiştirilmiş atlara; kendilerini ve eşyalarını taşıması yanında, sütünü içebildikleri, çölde gölgesinde istirahat ettikleri, açlığa ve susuzluğa mütehammil develere sahip olan, binicilikte ve ok atıp kılıç kullanmada usta insanlardı. Bu kabiliyetli askerlerle müslümanlar, savaş esnasında sabır göstererek düşmanı oyalayıp yoran veya çok ânî baskın yapabilen ordular meydana getirmişlerdir. Ayrıca, gerek baskınlar esnasında,

gerekse bir mağlubiyet vukuunda; düşman askerlerinin kendilerini takip edemeyecekleri çölü arkalarına almaları, ihtiyaç hissedince oraya çekilebileceklerini düşünmeleri de onlara bir emniyet sağlıyordu.

Diğer taraftan müslüman Araplar, bilinen ve tahmin edilenden çok daha fazla, askerî sahada bilgi, beceri ve maharet sahibi idiler. Onlar, gerek Câhiliye çağında, gerekse Hz. Peygamber zamanında, bazı Avrupalılar'ın tasavvur ettikleri gibi savaş tekniğinden habersiz değillerdi. Onların yalnızca kılıç ve ok ile, çöldeki baskın savaşlarının gereği olan, plansız ve öğrenilecek bir tarafı olmayan saldırılardan başka bir şey bilmedikleri doğru değildir. Çöl insanı, daima saldırmayı veya saldırıya hedef olacağını düşündüğü için, gece gündüz savaşa hazır halde bulunacak şekilde kendisini yetiştiriyordu. Şehir çocuklarında teşekkül etmeyen bu meleke sayesinde bedevî, çalışmayı, çok iyi silah kullanmayı, yaşamak için uyanık, güçlü ve sabırlı olmayı öğreniyordu. Ayrıca Araplar hem komşuları Bizans ve Sâsânîler'den, hem de onlara komşu Ğassânîler, Lahmîler ve diğer bazı kabilelerinden, muntazam orduların büyük savaşlarını da biliyorlardı. Aşağıda ele alacağımız Zu-Kâr savaşı, bu hususun açık delilidir.

İslâm fetihlerinin kalıcı ve devamlı olmasının iki mühim sebebi vardır: İlki, İslâm dininin arzettiği ehemmiyet; diğeri ise müslümanların fethettikleri yerleri en iyi şekilde idare etmeleridir.

Gerek kılıçla, gerekse sulh yoluyla fethedilen memleketlerin sakinleri, herhangi bir zorlamaya maruz kalmadıkları halde, zamanla ve âdeta birbirleriyle yarış edercesine müslüman olmuşlardır. Çünkü onlar, İslâm'ı, onun kitabı Kur'an-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'in yüce şahsiyetini ve sünnetini, müslümanların şahsında müşahede ederek benimsemişler, sevmişler ve iman etmişlerdir.

İslâm, getirdiği tevhîd akîdesinin, insanoğlunu nasıl birlik, beraberlik, vicdanî hürriyet, ictimaî adalet ve huzura götüreceğini en başta göstermekle işe başlamıştı. İslâm'ın Allah'ı, taştan, tahtadan, çamurdan, alçıdan yapılmış ve sonra yine bizzat insan tarafından ilâhlaştırılmış bir varlık değildir. İslâm'ın Allah'ı, tek kavmin, tek ırkın ve milletin ilâhı da değildir. İslâm'ın Allah'ı üçe bölünmüş ve göklerde aranan bir ilâh da değildir. İslâm'ın Allah'ı, insana şah damarından daha yakındır; eşi ve benzeri yoktur; tektir, doğmamış ve doğurmamıştır, din gününün sahibidir; Rahman ve Rahîm'dir; ve en önemlisi de yalnızca müslümanların değil, "Âlemlerin Rabbi"dir. Böyle olduğu için de müslümanlar, *"Sizin dininiz size, benimki bana"* (Kâfirûn 109/6) emri gereğince, çeşitli inanışlara mensup her sınıf ve cinsten, her renk ve ırktan insanı, Allah'ın yarattığı bir varlık olarak saygı ile karşılamış, vicdanlara ve imanlara müdaheleyi, kendi imanına hakaret olarak görmüş; dolayısıyla da sevgi, adalet, merhamet ve insafı, ibadet ölçüsünde aziz tutmuştur.

Müslümanlar hem birbirlerine karşı, hem de zimmî statüsüne giren gayr-i müslimlere karşı kanun önünde eşit ve adaletli; andlaşmalara ve verilen sözlere sâdık; onların can, mal, ırz ve namusları ile mabetlerine saygılı ve hürmetkar idiler. Aldıkları cizye vergisi karşılığında onları himaye etmişler, bu himayeyi yerine getiremeyeceklerini anladıkları takdirde, onları haberdar ettikleri gibi, aldıkları vergileri de iade edebilmek yüceliğini göstermişlerdir.

İslâm fetihlerinin başarı sebepleri arasında, üzerinde en çok durulan iki noktaya daha temas etmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, Bizans ve Sâsânî imparatorlukları arasında, İslâmiyet'in zuhuru esnasında, yıllarca devam eden (M. 602-628) muharebelerin, bu iki devleti siyasî, askerî ve iktisadî bakımdan çok güçsüz

ve yıpranmış bir hale düşürmesi; Sâsânîlerin çöküşünü; Bizans'ın tükenişini takip eden iktidar boşluğunu ortaya çıkarmasıdır.

İkincisi ise, Suriye, Irak ve Mısır gibi eyaletlerde, Grekoromen kültürüne sahip ortodoks hıristiyan Bizans'a karşı ortaya çıkan aleyhte tavır alışlar, aynı şekilde ateşperest Sâsânî imparatorluğuna karşı da dahilî mezhep kavgaları yanında, bilhassa Irak'ta yaşayan hıristiyan-Araplar'ın benzer bir tavır içerisine girmeleridir.

Gerçekten de milâdî VII. yüzyılın ilk çeyreğinde, Arap yarımadasının etrafını kuzeyden güneye, doğudan batıya çeviren bu iki devlet, kendi aralarında üç asırdan beri devam etmekte olan bir mücadelenin içerisinde idi. Sâsânî ordusu önce Antakya'yı, sonra bütün Suriye'yi işgal ederek 614 yılında Kudüs'ü ele geçirdi ve hıristiyanların meşhur Haç'ı ile patrikini İran'a götürdü. Sâsânîler daha sonra Mısır'ı işgal ettiler, arkasından da baştan başa bütün Anadolu'yu geçerek İstanbul kıyılarına kadar ulaştılar. Kur'an-ı Kerîm'in Rum sûresinin nâzil olması bu safhadadır ve başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün müslümanlar, Sâsânîler'in bu başarılarından memnun değillerdir. Çünkü onların mecusî olmaları sebebiyle, putperestliğe çok yakın oldukları ve Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca Sâsânî devletine hep karşı olduğu bilinmektedir. Rum sûresinin ilk âyetlerinde tebşir edilen Bizans'ın Sâsânîler'e karşı üstün gelmesi ise, yapılan büyük birkaç savaş ile başlamış ve Aralık 627 tarihinde, Ninova'da Bizans'ın kesin zaferi ile sonuçlanmıştı.

Bu savaşların, her iki devletin durumunu da sarstığında şüphe yoktur. Ancak, bize göre onların bu çöküşlerini doğuran sebepler, müslümanların başarılarının âmili değildir. Çünkü bazılarının zevali, başkalarına ortaya çıkma ve beka hakkı sağlamaz. Tâ ki buna liyakat kesbetmiş olsun. Aynı şekilde müslümanların, Sâsânî ve Bizans'a karşı zaferleri de, onlar yalnızca

Arap oldukları için kazanılmış değildi. İslâm fetihleri ve müslümanların muvaffakiyetleri, milletlerin, cinslerin ve bunların meziyet ve ayıplarının mücadelesi değildir. Eğer öyle olsaydı, bu iki devletin topraklarında, efendilerini büyük gören bir anlayış ve itaat içerisinde yaşayan Araplar vardı. Bu hıristiyan-Araplar, İslâm ordusundan sayı ve silah bakımından daha güçlü ve kuvvetli; ayrıca Arabistan'dan gelenlere göre de Irak ve Suriye'ye daha yakın ve gelişmeleri yakından bilir durumda idiler. Eğer bu iki devletin zaafa düşmesi, başkalarının ortaya çıkmasını sağlayıverseydi onlar, bu iki devleti yenip, Suriye'yi, Filistin'i ve Mısır'ı Bizans'tan, Irak ve İran'ı da Sâsânîler'den alıverirlerdi. Halbuki öyle olmadı; bu Araplar değil, müslümanlar zaferi gerçekleştirdiler. Ayrıca, daha da dikkati çeken bir husus, sayıca ve silahça üstün olmalarına rağmen bu Araplar, müslümanların önünde mağlup olup hezimete uğradılar. Bu bakımdan Bizans ve Sâsânîler'in aralarındaki savaşların ortaya çıkardığı durum, İslâm fetihlerinin hazırlanmasının ve başarısının bir sebebi olmaktan daha çok, yalnızca bu fetihleri kolaylaştıran bir unsur olarak kabul edilmelidir.

Bizans ve Sâsânî devletleri, haketmedikleri boş bir gurura kapılarak, kendileriyle savaşan müslüman Araplar'ı küçük görmek gibi büyük bir hata işlediler. Bu husus, İslâm fetihlerinin zaferle sonuçlanmasında son derecede mühim bir faktördür. Çünkü bu iki devletin idarecileri, müslümanların zafere ulaşacaklarına ihtimal vermiyorlar ve onları çok küçük görmek suretiyle kendilerini ihmal ediyorlardı. Bu iki devlet ricali, yüce bir efendinin gözü ile çöl Arabına bakıyorlar, onların ya bahşiş veya atıyye, ya da tedibe ihtiyacı olan basit zümreler olduklarını zannediyorlardı. Onlara göre, eskiden beri bedevî Araplar'ın yapageldikleri baskın ve talandan sonra çöle çekilmeleriydi; topraklarına girseler bile, onları kolayca sürüp çıkaracaklarını düşünü-

yorlardı. Yanıldıklarını anladıklarında ise, yapacakları bir şeyleri kalmamıştı; zira, İslâm akidesinin zaferi gerçekleşmişti...

Arap yarımadasının kuzey ve kuzey-doğu bölgelerindeki Bizans ve Sâsânî topraklarında çoğu hıristiyanlaşmış Arap kabileleri meskundu. Irak'ta Fırat nehrinin güneyindeki bölgeler ile Arabistan arasındaki Araplar, Hîre ve çevresinde yaşıyorlardı. Milâdî 601 yılında, Sâsânîler Hîre'yi idareleri altına alarak oradaki Âl-i Münzir (Menâzir) sülâlesinin hakimiyetine son verip bölgenin idaresini, kendi tayin ettikleri Lahmîler'den olan valilere teslim ettiler. Hıristiyan olan bu Araplar, Sâsânîler'e tâbi olarak ve bu devletle işbirliği halinde, Bizans ve Bizans'a tâbi olan Ğassânîler'le mücadeleye giriştiler. Bölgede ayrıca Nabatlılar, Arâmiler ve Süryânîler de bulunuyordu. Bu bölge, Arabistan ile Sâsânî idaresi arasında, âdeta bir tampon vazifesi görüyordu.

Benzer bir durum, Arap yarımadasının kuzeyi ile Suriye arasında da söz konusu idi. Bu bölgelerde yaşayan ve hemen tamamı hıristiyanlaşmış olan başta Ğassânîler olmak üzere birçok Arap kabilesi yaşıyordu. Bizans ile Arabistan arasındaki tampon bölgede yaşayan Araplar yanında, Filistin ve Suriye'de hemen tamamı Sâmiler soyundan gelen Süryanî ve yahudi gibi kavimler ile Mısır'da da kıptîler bulunuyordu.

Bizans hakimiyeti altında yaşayan bu hıristiyanlar, monofizit ve nasturî mezhebinde idiler. Onlar, ortodoks mezhebinde olan Bizans merkezî idaresi ve kilisesi ile ciddî ihtilaf halinde bulunuyorlardı. Ayrıca bu insanlarla Bizanslılar arasında, gelenek, görenek ve bilhassa ırkî farklılıkların doğurduğu ciddî ayrılıklar da vardı. Bizans idaresi, onların dinî arzularını tatmin edecek bir uzlaşmaya karşı idi. Devletin mezhebinde olan Ortodokslar ise, monofizitlere verilmiş olan bazı imtiyazlardan dolayı idareden memnun değillerdi.

Bu iki imparatorluk yöneticileri çeşitli milletlerden müteşekkil farklı din ve mezhep mensubu insanlara yaptıkları kötü ve haksız muamele yanında onların dinî anlayışlarına müsamaha göstermemeleri ile de cemiyetlerini temelinden sarsan çeşitli huzursuzluklara sebep olmuşlardır. Bu arada ahlâk bozulmuş; idareciler ve hakim zümrelerle reaya arasında, kin, düşmanlık ve husumet duyguları yerleşmişti.

Bölgelerdeki halkın, Bizans ve Sâsânî idarelerine karşı en ufak bir dinî sempatisi olmadığı gibi, kendilerini idare edenlerin, adaletten yoksun, verdikleri sözde durmayan, paraya ihtiyacı oldukça zorla vergi toplayan davranışlarına da diş biledikleri anlaşılıyordu. Büyük bir kısmı hıristiyan olan bu insanlar, Ortodoks hıristiyan Bizans'ın dinî taassup ve baskılarından da bunalmışlardı. Onların Bizans idaresine karşı hissettikleri nefret, Ortodoks mezhebine düşman olan monofizit kiliselerinde dile getiriliyordu.

Bizans idaresi ve çeşitli mezheplere mensup hıristiyanlar, Suriye ve Filistin'de yaşayan yahudilere karşı şiddet ve baskıya başvurmayı, dinî bir anlayış ve vazife haline getirmişlerdi. Suriye fetihleri esnasında, Bizans idarecileri ile yahudiler arasındaki düşmanlık ve münaferet en yüksek noktasına ulaşmıştı. Yahudiler, tabiî olarak Bizanslı efendilerinden nefret ediyorlardı. Onlar, Bizans'a karşı müslüman fâtihleri destekliyorlar ve hatta, zaman zaman fetihler esnasında onlara yardım ediyorlardı. Bazı yahudi vesikalarında, müslümanların birer kurtarıcı olarak kabul edildikleri bile ifade edilmiştir. Çünkü sayıları hiç de az olmayan yahudiler, Filistin ve çevresinde, monofizit ve yakubî mezhebine mensup hıristiyanlardan daha çok zulüm ve işkence görüyorlardı.

Mamafih yalnızca yahudiler değil, bütün bu bölgelerde yaşayan her din ve mezhepten, her dil ve ırktan olan bütün insan-

lar, müslümanları eski efendilerine tercih; dinî müsamahaları ile tanınmış müslümanlara tâbi olmayı, kendileri için bir kurtuluş çaresi kabul ediyorlardı. Çünkü müslümanlar, cemiyetteki zulüm ve haksızlığı, baskı ve işkenceyi kaldırıp bunların yerine, adalet ve müsavaatı, verilen söze sadakati yerleştirmeye çalışıyorlar ve bu hususu, imanlarının zarurî bir icabı olarak yerine getiriyorlardı. Müslümanlar, idareleri altına aldıkları insanların dinleri ve dinî anlayışlarıyla hemen hiç uğraşmıyor, onları kendi hallerine bırakıyorlardı.

Böylece İslâm fetihlerinin gerçek başarı sebebi ve bu fetihlerin devamlı ve kalıcı olmasındaki sır, insanlara tanınan din ve vicdan hürriyeti yanında, âdil ve insaflı bir idareden neşet ediyordu.

HALİD B. VELİD IRAK TOPRAKLARINDA

Fetihlerin başarı sebepleri arasında, İslâm dininin, bir başka ifade ile fâtihlerin akîdesinin doğruluğundan, sağlamlığından, bu dinin en son ve gerçek tek din olduğundan, dünya ve ahiret hayatlarında insanlara, huzur ve saadet bahşeylediğinden bahsedilir. Bu, çok doğrudur. Ancak, akidenin zafere ulaşması için, insanların bu akîdeye yalnızca inanmış olmaları kâfi değildir. Akîdeleri ile zafere ulaşmak isteyenlerin, maharet ve kudret sahibi kimseler olarak, hem dinlerine inanmaları hem de düşmana nasıl galip geleceklerini çok iyi bilmeleri ve bunu uygulayabilmeleri gerekir. Nitekim tarihte de günümüzde de aynı kaide geçerlidir. Esasen bu akîdeye sahip olan herkes, her yerde ve her zaman zafere ulaşamamıştır. İslâm akîde ve imanı, zafere ulaşmak için, kendi insanlarının ve himayedarlarının faziletinden, kabiliyetinden, dirayet ve ehliyetinden müstağni değildir.

İslâm imanı, Ashab nesli içerisinde, çok kudretli ve kıymetli hamiler bulmuştur. Halid b. Velid, bunların en önde gelenlerin-

dedir. İslâm devletinin kuzey ve kuzey-doğu hududlarında büyük bir tehlike arzeden Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına karşı başlatılan yeni mücadelede, hiçbir kumandana nasib olmayan bir vazife, Halid b. Velid'e tevdi edilmiştir. O, hem Sâsânîler'e, hem de Bizans imparatorluğuna karşı İslâm ordularının başkumandanlığını yapmıştır. Onun şöhreti, yalnızca Arap yarımadasında değil, bu iki devletin topraklarında da yayılmıştır ve Seyfullah Halid, düşmanlarıyla, kılıcıyla savaşmadan önce, bu şöhret ve heybetiyle savaşmaya başlayarak onların kalbine korku düşürüp sarstıktan sonra kendilerini savaş meydanlarında mağlup etmiştir. Onun düşmanlarına korku salan bu şahsiyeti yanında, emrindeki askerlerin gönüllerinde tevlid ettiği güven ve emniyet ile itibarını da kendisinin fazilet ve muvaffakiyet hanesine şüphesiz kaydetmek gerekir.

İslâm dinini insanlara tebliğ etmek, ilây-ı kelimetullahı gerçekleştirmek ve bu yüce hedeflere mâni olanları cezalandırmak hususunda Hz. Peygamber'in başlattığı stratejiyi devam ettirmekte kararlı olan Halife Hz. Ebû Bekir'in, Halid b. Velid gibi dirayetli bir kumandana sahip olması gerçekten büyük bir lütuftu. Halife, onun askerî dehasına itimad ve itibar ediyordu. Hz. Peygamber'in ona "Seyfullah" demesinin bir delaleti olduğuna inanıyordu. Halid de esasen bunu, Hz. Peygamber'in hayatındaki başarıları yanında; ridde savaşlarında ve bilhassa, İslâm devletinin güçlü ve kudretli olduğunu ve onun hakimiyeti altına girmenin çok yerinde olacağını bütün Araplar'a gösterdiği Yemâme'deki Akraba savaşında isbat etmişti. Halife onu, ne zaman ihtiyatlı, ne zaman çok sert ve karşı konulmaz bir saldırı yapılması lazım geldiğini en iyi şekilde tayin eden bir kumandan olmasından dolayı da takdir ediyordu.

Hz. Ebû Bekir'in ona karşı tavrı gayet açık ve kesindi. Mâlik b. Nuveyre'nin öldürülmesi ve Halid'in onun karısı ile evlenmesi

gibi küçük hadiseler, hatta bu hususta, bize göre pek de doğru olmayan ve kaynakların çok mübalağalı ifadelerle tespit ettikleri Hz. Ömer'in muhalefeti ile Halid'in kendi başına hareket edip kararlar vermesine kesin bir şekilde karşı çıkması gibi hususlar, Halife'nin onu vazifesinden almasına sebep olmadı. Tam tersi ona yeni vazifeler tevdi etti. Onu, önce Yemâme'ye Müseylime'ye karşı gönderdi. Yemâme'den sonra Halid'in yeni bir izdivacı meselesi de Halife ile bu büyük kumandan arasındaki varolan güven ve itimadı sarsmadı ve değiştirmedi. Arabistan'daki isyanların bastırılması, onun askerî kabiliyeti ve dehasıyla sağlanmıştı. Onun askerî başarıları, müstereddid kabileler üzerinde de büyük bir tesir icra etmişti. Binaenaleyh, ridde savaşlarının kahramanı, başkumandan Halid'in yeni ve daha büyük vazife ve mesuliyetler yüklenmeye hazır olduğu aşikârdı. Halife de, müslümanlar da, onun böyle bir vazifeyi hakkı ile yerine getireceğine itimad ediyorlardı. Artık hedef, Arap yarımadasının dışında, Sâsânî ve Bizans imparatorlukları idi.

Bizans imparatorluğu ile mücadele, fiilî ve askerî olarak Hz. Peygamber zamanında başlamıştı. Mûte savaşı, bunun ilk tezahürü idi. Arkasından Tebûk seferi, otuzbin kişilik bir ordu ile yine bu devlete karşı bizzat Hz. Peygamber'in devam ettirdiği mücadelenin ikinci merhalesiydi. Üsâme ordusu da bu stratejinin bir devamı olarak düşünülüp kararlaştırılmış; ancak, gönderilmesi Hz. Ebû Bekir'e nasîb olmuştu. Bu savaşların hedefi, bölgenin emniyetini sağlamak, oradaki insanların maruz kaldıkları zulüm ve haksızlığa son vermek, Suriye yolunu ve hududunu emniyete almaktı. Tebûk seferi öncesinde Rasûlullah, Bizans'ın hududlarına asker yığdığını haber aldığı için bu seferi hazırlamıştı. Yine aynı devletin, kuzeydeki birçok hıristiyan-Arap kabilesini müslümanlar aleyhine tahrik etmesi, takip edegeldiği düş-

manca bir politika idi; Ğassânîler'den gelebilecek tehlikelerden Medine, hep korku, endişe ve huzursuzluk duymuştur.

Hz. Ebû Bekir'in Bizans'a karşı başlattığı askerî mücadeleyi, bundan sonraki bölümde ele alacağız.

Sâsânî imparatorluğu ile hesaplaşma, birden fazla sebebe dayanıyordu. Ancak, Rasûlullah (s.a.s) bu devlet ile silahlı bir mücadeleye fiilen başlayamadan bu âlemden ayrılmıştı.

Rasûlullah ve müslümanların maşerî vicdanı, ateşperest İranlıları ve onların devleti Sâsânî imparatorluğunu daima mahkum etmiştir. Bu hususta en mühim gelişme, Bizans-Sâsânî devletleri arasındaki savaşta galip gelen İranlıların yanında yer alan Kureyşli müşriklere mukabil, Hz. Peygamber ve müslümanların ehl-i kitap olan Rumlar'ın mağlubiyetine üzülmeleri üzerine ortaya çıkmıştır. Yüce İrâde, Sevgilisi Muhammed'in ve onun bağlıları müslümanların mahzun olmasına rıza göstermemiş; Rumlar'ın birkaç yıl içerisinde üstün getirileceğini ilân etmiştir. Bu Kur'an mucizesinin, o günkü bütün müslümanların ve onları tanıyan diğer insanların gözleri önünde gerçekleşeceği dokuz yıl esnasında, Rasûlullah ve müslümanlar, hep ateşe tapan Sâsânîler'in mağlubiyeti için gönülden Yüce Rabblerine niyazda bulunmuşlardır. Ateşperest ve gerçekten çok zalim bir idareye sahip olan Sâsânîler'e karşı müslümanların siyaseti, hep bu anlayış etrafında gelişmiş ve kisraların saltanatına son vermeye kadar devam etmiştir.[411]

Rasûlullah'ın hayatında, Sâsânîler'le alâkalı diğer bir menfî gelişme, Hudeybiye musalahasından sonra vuku bulmuştur. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, 7/628 yılı Muharrem ayında Hayber üzerine yürümeden önce, altı elçisini, İslâm'a davet mek-

---

[411] Kur'an-ı Kerîm'deki Rûm Suresinin tefsirlerine ve siyer kitaplarına bakınız. Bu iki devlet arasındaki söz konusu savaşlar için de bkz. Vasilliev, I, 248 vd.

tuplarıyla birlikte çeşitli devlet başkanlarına göndermişti. Bu elçilerden birisi de Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî olup Sâsânî Kisrasına gitmişti. Kisra, kendi adının Hz. Peygamber'in isminden sonra yazıldığını görünce kızmış ve mektubu yırtmıştır. Ayrıca Yemen'deki valisi Bâzân'a bir mektup yazarak, onu yakalayıp kendisine göndermesini emretmiştir. San'a'daki vali de iki adamını Medine'ye göndererek Hz. Peygamber hakkında kendisine bilgi getirmelerini istemiştir. Hz. Peygamber, Bâzân'ın adamlarına, o gece Kisra'nın öldürüldüğünü haber vermiş ve eğer müslüman olmayı kabul ederse, Bâzân'ı vali olarak bırakacağını söylemiştir. Bâzân, bu davet üzerine müslüman olmuş ve Hz. Peygamber zamanında, Sâsânîler'e bağlı olan Yemen bölgesi, İslâm devleti hakimiyetine girmiştir.[412]

Hz. Ebû Bekir'in Halid b. Velid'i Irak'a göndermek suretiyle Sâsânîler'e karşı askerî harekatı niçin ve nasıl başlattığını tespit maksadıyla üzerinde durduğumuz bu hadisede bizi alâkadar eden bir diğer husus, Kisra hakkında Hz. Peygamber'in beddua-sıdır. Kisra tarafından mektubunun yırtıldığını ve İslâm davetinin reddedildiğini öğrenen Rasûlullah: "Ey Allahım! Sen de onun mülkünü parçala!" diye beddua etmiştir.[413]

Böylece Kisra, yalnızca Kâinatın Efendisinin bedduasına muhatap olmak suretiyle tecziye edilebilmiş; ayrıca Yemen'deki valisinin hidayete ermesiyle de, kendisine bağlı uzak bir bölge bu imparatorluktan koparılmış ve İslâmlaştırılmıştır.

Burada tarihî bir vakaya da işaret etmek uygun olacaktır. Rasûlullah'ın mektubunu yırtan Kisra, oğlu tarafından öldürülmek suretiyle cezasını çekmiştir. Ancak, Sâsânî saltanatının son

---

[412] Sâsânîlerin Yemen'deki hakimiyeti, Kisra'ya yazılan davet mektubu ve Bâzân'ın müslüman oluşu için bkz. Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 9-16; 66-76

[413] İbn Sa'd, I, 260; Buhârî, *İlim*, 7; *Cihad*, 101; *Meğâzî*, 82

yılları ve akıbeti ise, bu cezadan çok daha ağır olmuştur. Milâdî 628 yılından Halid'in Sâsânîler'in üzerine yürüdüğü 633 yılına kadar ki altı yıl içinde, o sırada iktidarda bulunan son İran Kisrası III. Yezdicerd hariç, tam dokuz kisra saltanatı ele geçirmiş; sonra da, Rasûlullah'ın bedduasının hazin bir tecellisi olmak üzere, hepsi sıra ile kendi ailelerinden iktidarı ele geçirmek isteyen bir başkası tarafından öldürülmüştür.

Rasûlullah'ın mektubunu yırtanın dünya başına yıkılmalıydı; ama yalnızca Kisra değil, onun mecusî imparatorluğu da cezalandırılmalıydı. İşte, Sâsânîler'le Rasûlullah'ın zamanından kalan bu hesaplaşmanın zamanı şimdi gelmişti.

Bahreyn ve Fırat nehrinin güney taraflarındaki, Sâsânî hakimiyetine boyun eğmiş bazı Arap kabileleri, müslümanların arazilerine hücum ediyorlar, baskınlar düzenliyorlardı. Müslümanlar da onlara karşı koyuyorlar, kendilerini geri püskürtüyorlar, onlardan intikam almaya çalışıyorlardı. Esasen bu mücadele, bölgedeki Bekr b. Vâil kabilesinin bazı kolları ile Sâsânîler ve onlara bağlı Araplar arasında, eskiden beri devam ediyordu ve Rasûlullah'a vahiy gelmeye başladığı sıralarda vuku bulan Zu-Kâr savaşı ile de farklı bir gelişme göstermişti.

Bu savaş, Sâsânîler ile Arap yarımadasının kuzey-doğu bölgesinde yaşayan Bekr b. Vâil kabilesi arasında vuku bulmuş olmasına rağmen, hem bütün Arapları, hem de başta Rasûlullah olmak üzere bütün müslümanları yakından ilgilendirmiştir. Hatta Hz. Ebû Bekir tarafından başlatılan Irak, daha sonra devam eden İran fetihlerinin de bu savaşla alâkası vardır.

Hz. İbrahim'in yaşadığı Ur şehri ile bugünkü Kûfe arasında kurulu Hîre şehrinde, Lahmî Arap kabile reisleri, Sâsânîlere bağlı olarak iktidarlarını devam ettiriyorlardı. Kisra Perviz, Hîre emiri Numan b. Münzir'den kızını kendisine göndermesini istemişti. Numan, kisranın bu haksız isteğini reddedince, onu Medâin'e

hesap vermek üzere çağırmıştı. Numan, başına gelecek felâketi anladığı için, ailesini, hazine ve silahlarını, Bekr b. Vâil kabilesinin bir büyük kolu olan Şeybanîler'e teslim ettikten sonra kisranın yanına Medâin'e gitmişti. Kisra, onu önce hapsetmiş; sonra da öldürtmüştü (M. 605). Kisra bundan sonra, Hîre'deki Lahmî idaresine son vermiş; buraya Tayy kabilesinden İyas b. Kabîsa'yı vali tayin etmiş; yanına da, oradaki gelişmeleri kendisine haber verecek iranlı bir merzubanı koymuştu. Yeni vali İyas'ın, Numan'ın ailesini, hazine ve silahlarını Şeybanîlerden istemesi üzerine savaş patlak vermişti. Çünkü İyas'ın bu isteği, insan şeref ve haysiyetini rencide eden bir hususta. Şeybanîleri cezalandırmak üzere bir Sâsânî ordusu, Hîre'deki bu devlete tâbi Araplarla birlikte, Hîre yakınında bir su toplama yeri olan Zu-Kâr adlı yerde Bekr b. Vâil kabileleriyle karşılaştılar.

Bazı rivayetlerde, o sırada henüz müslüman olmadıkları halde, Bekr b. Vâil kabilesinin savaş esnasında "Yâ Muhammed" diye aralarında Hz. Peygamber'in adını parola olarak kullandıkları haber verilmiştir. Diğer taraftan Mes'udî, Bekr b. Vâil kabilesinden bir gurup insanın hac için Mekke'ye geldiklerinde, Hz. Peygamber'in yanında bulunan Hz. Ebû Bekir ile birlikte onları müslüman olmaya davet ettiğini; bunun üzerine onların da, *"Allah bize, İranlılara karşı zafer verirse senin dinine girmeyi ve nübüvvetini tasdik etmeyi vaad ediyoruz"* dediklerini; bunun üzerine Hz. Peygamber'in onlara, hayır dua ettiğini haber vermektedir.

Yapılan şiddetli savaştan sonra Sâsânîler mağlup oldular ve birçok kayıp vererek geri çekildiler. Bu savaş, Araplar arasında büyük bir zafer olarak sevinç ve neşe ile karşılandı; büyük yankı uyandırdı. Birçok şair, Zu-Kâr zaferi üzerine şiir inşad ettiler. Hz. Peygamber bu savaşın sonucunu öğrenince:

"İşte bu, Arapların acemlerden intikam aldıkları ve benimle zafere ulaştıkları ilk gündür!" buyurdu.

Zu-Kâr savaşının hangi tarihte vuku bulduğu kesin değildir. Ancak M. 611 yılından sonra olduğu kesindir. Bazı kaynaklarda bu savaşın, Bedir savaşı ile aynı tarihte yapıldığı (624) da rivayet edilmiştir.[414]

Bu savaşın en mühim tarafı, Araplar'ın, çok kuvvetli ve karşı konulmaz gibi gördükleri Sâsânî ordusunun da yenilebileceğini anlamalarıdır. Sâsânîler'e karşı asırlardan beri hissedilen korku bu savaşla ortadan kalktı. Ama bu savaşın İslâm fetihlerini ve Halid b. Velid'i ilgilendiren tarafı oldukça fazladır. Çünkü Bekr b. Vâil kabilesinin birkaç kolu, başta Şeybanîler ve onların reisi Müsennâ b. Hârise, Hz. Ebû Bekir'den izin alarak müslüman olduktan sonra da Sâsânîlerle savaşmaya Ubülle (Basra şehrinin kurulduğu yer) liman şehri ile Hîre arasındaki Fırat'ın aşağı tarafındaki çok geniş bölgelerdeki Sâsânî topraklarına akınlar düzenlemeye devam ettiler.

Halid b. Velid'in Akrabâ savaşından sonra Irak'a, Sâsânî imparatorluğunun topraklarına gönderilmesini ele almaya başlarken, kaynaklarımızla ilgili bir hususa dikkati çekmek istiyoruz. Onun Yemâme'den hareket etmesinden, yaptığı savaşların yerleri, sayısı ve adları dahil olmak üzere vefatına kadarki hayatı, çok farklı ve değişik rivayetlerle bize nakledilmiştir. Bu hususta birkaç örnek zikredersek, ne demek istediğimizi daha iyi ifade etmiş oluruz. Meselâ onun Irak'a, Yemâme'den veya Medine'den veya Bahreyn'den hareket ettiği; buraya giderken, Feyd ve Sa'lebiyye yolunu takib ederek Hîre'ye veya Nibâc yolunu takibederek Basra körfezindeki liman şehri Ubülle'ye gittiği; Hîre'den önce hiç

---

[414] Taberî, *Tarih,* I, 1015 vd; Yakubî, *Mu'cem,* I, 187-188; İbn Habib, *Muhabber,* 360: Mesudî, *Tenbih,* 207-209; Caetani, I, 158-161; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 24, 386-389, 397-398

savaş yapmadığı veya bir, iki veya daha fazla savaş yaptığı; Irak'tan Suriye'ye giderken hangi güzergâhı takip ettiği hususunda birden fazla rivayetin bulunduğuna şahid oluyoruz. Önce Ecnâdeyn'de mi yoksa Yermûk'te mı savaştığı; Hz. Ömer'in onu ne zaman ve hangi sebep veya sebeplerden azlettiği; Hıms'da mı yoksa Medine'de mi vefat ettiği gibi konular da aynı şekildedir.

Birkaç örnek vermek suretiyle dikkatinizi çekmek istediğimiz bütün bu farklı rivayetleri, ayrı ayrı ele alıp tartışmak ve teker teker değerlendirmek istemiyoruz. Ancak burada, ridde savaşlarına başlarken de ifade ettiğimiz gibi, Taberî'nin (310/922) eserindeki Seyf b. Ömer'in (öl. 180 veya 200/796 veya 816) rivayetlerine hemen hiç yer vermek istemediğimizi tekrar etmekle yetinip Irak fetihlerine başlayacağız.

Zu-Kâr savaşından sonraki yıllarda Bekr b. Vâil kabilesinin bazı kolları, bunlar arasında Şeybanî'ler, Sevad bölgesinde Sâsânîler'le savaşıyorlar, onların topraklarına baskınlar düzenliyorlardı. Bunlar arasında Müsennâ b. Hârise eş-Şeybanî'nin büyük bir yeri vardı. Hz. Ebû Bekir onun yaptıklarını öğrenince kendisi hakkında bilgi toplamaya başladı. Kays b. Âsim el-Minkarî onun hakkında Halife'ye şunları söyledi:

"Bu adam meşhur olmayan nesebi belirsiz ve evi alçak birisi değildir; O, Müsennâ b. Hârise eş-Şeybanî'dir."

Daha sonra Müsennâ Medine'ye geldi; Hz. Ebû Bekir ile görüştü ve ondan kendisini, topraklarına yakın yerlerde oturan İranlılarla (Fars) savaşması için kabilesinin başına tayin etmesini istedi; ayrıca o bölgeyi halife adına koruyabileceğini bildirdi. Hz. Ebû Bekir, onun bu teklifini kabul etti ve kendisine bir de ahidnâme verdi.[415] Müsennâ Irak'a döndü ve Sâsanîlerle mücadeleye başladı; bir yıl kadar, kendisi Hîre çevresindeki; amcasının oğlu Süveyd b. Kutbe ise Basra körfezi ile Ubülle ve çevresindeki

[415] Belâzurî, *Fütûh*, s. 295; Taberî, *Tarih*, I, 2018

Sâsânî topraklarına akınlar düzenlediler. Bir müddet sonra, Müsennâ b. Hârise kardeşi Mes'ud b. Hârise'yi Medine'ye göndererek yardım istedi. Ayrıca, eğer Halife'nin kendisine yardım ettiğini öğrenirlerse, Araplar'ın çok çabuk bir şekilde ordusuna iltihak edeceklerini bildirdi ve bu arada, Acemlerin kendilerinden korktuğunu da haber verdi.

Hz. Ebû Bekir'in bu hususu sahabîlerle istişare ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Ömer'in Halife'ye o sıralarda Akrabâ savaşını tamamlamış olan Halid b. Velid'in Müsennâ'nın yardımına gönderilmesini tavsiye ettiğini öğreniyoruz. Hz. Ömer ayrıca, Halid'in Suriye'de savaşan müslümanlara böylece yakın olacağını; ordusuna ihtiyaçları olmadığı müddetçe, Allah'ın kendisine zafer ve muvaffakiyetler ihsan etmesine kadar orada savaşabileceğine Hz. Ebû Bekir'in dikkatini çekmiştir.

Halife'nin Halid'e bu hususta emrini İbnü'l-Kelbî aynen şu ifadelerle nakletmektedir:

"Ebû Bekir, Yemâme'de bulunan Halid b. Velid'e, Şam'a (Suriye) gitmesini; ancak daha önce Irak'tan başlamasını; önce oraya uğrayıp fetihler yapmasını emreden bir mektup yazdı. Halid de Yemâme'den ayrıldı ve Nibâc'a indi."

Böylece Halife Hz. Ebû Bekir'in; Vakıdî'nin Hz. Ömer'in, İbnü'l-Kelbî'nin ise bizzat Halife'nin ağzından, ihtiyaç hissedildiği takdirde Suriye cephesine gönderilmek üzere Irak cephesine Halid b. Velid'i başkumandan tayin ettiği anlaşılmaktadır.[416]

Hz. Ömer'in, Irak'a gönderilmesi hususunda Halid b. Velid'i Halife'ye tavsiye ve teklif etmesi ve gerekçesi üzerinde, bir iki

---

[416] Vakıdî, *Ridde*, s. 127-128; İbn Hubeyş, s. 111; İbn A'sem el-Kûfî, I, 90, 132; Caetani, X, 305-308; İbnü'l-Kelbî'nin rivayeti için de bkz. Taberî, I, 2018; Vakıdî'nin eserinde, bu mektubu, Ebû Saîd el-Hudrî'nin Halid'e götürdüğü; onu Irak'a teşci etmesi ve Halid'in Halife'den böyle bir emir almaktan memnun olduğu anlatılmaktadır. Bkz. *Ridde*, s. 128 vd.

noktaya işaret etmek istiyoruz. Sâsânîler'e karşı Medine'den ilk defa ordu gönderilmesine karar verilirken Hz. Ömer, çekinmeden Halid b. Velid'i düşünebilmekte ve teklif etmektedir. Böylece onunla Halid arasındaki sert tartışmalara işaret eden rivayetlerin çok mübalağalı ve doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Hicrî 12 yılı başlarında (Mart 633) müslümanların, Suriye'ye, Bizans'a karşı yeniden savaşmayı da planladıkları ortaya çıkmaktadır. Hatta Sâsânîlerle savaşa gönderilen Halid'e ihtiyaç olduğu takdirde, hemen bu cepheden Suriye cephesine gönderilebileceği göz önüne alınarak bu tayinin yapılmasına karar verildiği; İbnü'l-Kelbî'nin rivayetinden ise, Suriye'ye Irak'tan geçmesinin kararlaştırıldığı ifade edilmektedir. Gerçekten de Hz. Ebû Bekir, bir yıl kadar sonra, verdiği emir ile, Sâsânî cephesindeki başkumandan Halid'i, Suriye'ye Bizans imparatorluğu ile yapılacak savaşlara göndermiştir. Bazı kaynaklarda yer alan, Halid'in, bu tayini üzerine Hz. Ömer'i itham ettiğine dair rivayetlerin doğru olmadığını, bu vesîle ile şimdiden hatırlatmak isteriz.

İslâmiyet'in bütün dinlere üstün geleceğine dair imanı yanında; Sâsânî imparatorluğuna karşı fiîlî olarak askerî bir mücadeleye Medine'den gönderilecek bir ordu ile başlamaya karar verirken Hz. Ebû Bekir, bir taraftan Bekr b. Vâil kabile topluluklarının devam ettirmekte oldukları savaşları ve onların askerî güçlerinin varlığını; diğer taraftan da Zu-Kâr savaşının sonucunu göz önüne aldığında şüphe yoktur. Sâsânîler büyük bir imparatorluk olmasına, devlet idaresi ve askerî güç bakımından Araplar'dan üstün bulunmasına rağmen, Zu-Kâr'da yenilebilmişti. Şimdi ise müslümanlar, Zu-Kâr'da zafer kazanan Araplar'dan hem daha güçlü ve kuvvetli; hem de bu savaşı kazananlarla birlikte idiler. Bütün bu hususları göz önüne alan Halife Hz. Ebû Bekir, ihlas ve samimiyetle, sabır ve metanet

gösterip savaşırlarsa müslümanların üstün geleceklerine ve zafere ulaşacaklarına inanıyordu.

İbnü'l-Kelbî'nin yukarıdaki rivayeti hakkında, Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına karşı Irak ve Suriye'deki fetihlerin başlangıcı esnasında, aralarındaki irtibatı en güzel bir şekilde gösterdiğine işaret eden, Halife'nin Bizans üzerine yürümeyi kafasına koymuş olduğuna telmihte bulunan, daha Irak'a gitmezden önce Bizans'a karşı yapılacak muharebeye Halid'in iştirak etmesinin kararlaştırılmış olduğuna dikkati çeken Caetani'nin, fetihlerin Medine'den planlanmadığını, yalnızca baskın yaparak ganimet elde etmenin düşünüldüğünü bu değerlendirmelerinden sonra nasıl söyleyebildiğine şaştığımızı bu vesîle ile zikretmek istiyoruz.[417] Halid b. Velid'in Yemâme'deki Akrabâ savaşını hangi tarihte tamamlayıp Irak'a ne zaman ulaştığı; Halife Hz. Ebû Bekir'in Sâsânîler'e karşı savaşmakta olan Müsennâ b. Hârise'ye yardım ve destek olmak üzere başkumandanlığa tayin emrini nerede bulunduğu sırada aldığı; hangi yolu takip ederek Irak'a vardığı ve Irak'ta Hîre'ye mi yoksa Basra körfezine mi gittiği hususunda kaynaklarda değişik rivayetler bulunmaktadır.

Akrabâ savaşının 12 yılı başlarında sona erdiği hususunda rivayetler arasında hemen hemen ittifak vardır.[418] Ancak bazı rivayetlerde 12 yılı Muharrem ayında;[419] diğer bazılarında ise 12 yılı Rebiulevvel ayında savaşın sona erdiği şeklinde[420] ay tasrih edilerek haber verilmiştir.

---

[417] Caetani, X, 310-311

[418] İbn Sa'd, III, 85, 378, 402, 441; Belâzurî, *Fütûh,* s. 108; Taberî, *Tarih,* I 1976

[419] Taberî, *Tarih,* I, 2016

[420] Külâî, s. 147; İbn Hubeyş, s. 20

Halid b. Velid'in tayin emrini nerede bulunduğu sırada aldığı hususunda üç ayrı rivayet bulunmaktadır. Belâzurî'nin iki ayrı yerde naklettiğine göre, Bahreyn'deki irtidad hareketini bastırmakta olan el-Alâ b. el-Hadramî, Hz. Ebû Bekir'e mektup yazıp yardım istedi. Bunun üzerine Halife, Halid b. Velid'e mektup yazıp Yemâme'den çok çabuk onun yardımına gitmesini emretti. Halid onun yanına geldiğinde, el-Alâ, el-Hutam'ı öldürmüştü. Halid onunla beraber el-Hatt'ı kuşattı. Daha sonra Halid'e, Irak'a gitmesini emreden Ebû Bekir'in mektubu geldi; o da Bahreyn'den oraya gitti.

Belâzurî bu haberi verdikten sonra Vakıdî'nin, Halid'in önce Medine'ye geldiğini; sonra da oradan Irak'a gittiğini belirten rivayetini zikretmektedir.[421]

Vakıdî, Halid b. Velid'in Yemâme'den Medine'ye geldiği hususunda ısrarlı bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Halid b. Velid'in Akrabâ savaşından sonra Medine'ye döndüğünü ve oradan Irak'a hareket ettiğini haber verir. Ancak onun bu hususu zikreden Taberî'nin eserindeki şu ifadesi, Halid'in Yemâme'den Medine'ye döndüğünü kabul etmememiz için kâfi bir sebep teşkil etmektedir:

"Halid'in bu seferine ait rivayetlerde ihtilaf edilmiştir. Bazıları, onun Yemâme'den doğruca Irak'a geçmiş olduğunu söylerler. Diğerleri ise, Yemâme'den Medine'ye döndüğünü; sonra Medine'den Irak'a, Kûfe yolunu takip ederek Hîre'ye ulaştığını söylerler."[422]

---

[421] Belâzurî, *Fütûh*, s. 103, 108

[422] Taberî, *Tarih*, I, 2016

Biz, Halid b. Velid'in Yemâme'den Medine'ye dönmediğini; doğrudan doğruya oradan Irak'a hareket ettiğini haber veren rivayetleri[423] kabul ediyor ve Halife'nin emrinin kendisine mektupla ulaştırıldığını tasrih eden haberleri doğru buluyoruz.

Diğer taraftan, Belâzurî'nin, Halid'in Bahreyn'e gitmesi ve tayin emrini orada iken alması haberi ile Yemâme'de bulunduğu sırada aldığını haber veren rivayetleri de, birbirini destekler mahiyette buluyoruz. Çok mümkündür ki Halid b. Velid, askerî bir sır olan tayin emrini, Yemâme'de almış olmasına rağmen açıklamamış; Irak'a giderken uğradığı Bahreyn'den sonra, istikameti belli olunca açıklamıştır.

Vakıdî'nin rivayetinde, üzerinde durulması gereken esas mesele, Halid b. Velid'in Irak'a giderken takip ettiği yol ile; gerçekten onun doğruca Hîre'ye mi gittiği hususudur.

Bu hususta, kaynaklarımızda yer alan rivayetler, esas itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, Vakıdî ve kısmen de İbn İshak'ın rivayetleri olup Halid b. Velid'in Medine'den Irak'a, doğruca Hîre'ye gittiğini haber vermektedir. İkinci rivayet ise, eş-Şa'bî, Medâinî, İbnü'l-Kelbî ve Belâzurî'nin rivayetleri olup Halid'in Yemâme'den Irak'a Basra körfezine Ubülle liman şehri civarına gittiğini haber vermektedir. Bu iki ayrı rivayetin birleştikleri nokta, Hîre şehrinin fethindedir. Buna göre, bu rivayetlerin incelenmesi, Halid b. Velid'in, Hîre'nin fethinden önceki faaliyetlerinin tespiti demektir.

---

[423] Taberî, *Tarih,* I, 2016-2017; 2018; İbn Sa'd, VII, 396; Vakıdî, *Ridde,* s. 129; bu son eser, Vakıdî'nin olmasına rağmen, onun görüşüne muhalif bir şekilde Halid'in Yemâme'den Irak'a gittiğini haber vermektedir. Bu husus, *Kitabu'r- Ridde*'nin gerçekten, yalnızca Vakıdî'nin rivayetlerine istinad eden sağlam bir yazmadan neşredilip edilmediği şüphesini ortaya koymaktadır.

Halid b. Velid'in Irak fetihlerine nereden başladığını tespit edebilmek için, onun tayin emrini aldığı yer ile Irak'a giderken takip ettiği yolun bilinmesinde zaruret vardır. Çünkü Medine'de tayin emrini almış ise, Medine'den Kûfe'ye giden yolu takib ederek doğruca Hîre'ye gitmiş ve ilk fetih hareketlerine, Vakıdî'nin iddiasına göre, önce bu şehrin fethiyle; İbn İshak'ın rivayetine göre ise, bu şehrin çevresindeki bazı yerleri ele geçirmekle başlamıştır.

Eğer Yemâme'de tayin emrini almış ise, Yemâme'den Basra körfezine giden yolu takip ederek doğruca Basra körfezindeki liman şehri Ubülle'ye gitmiş ve ilk fetih hareketlerine bu bölgeden başlamış ve Fırat nehrinin güney sahilini batıya doğru takib ederek yolda bazı savaşlar yapıp Hîre'ye gelmiştir.

Biz, onun tayin emrini Yemâme'de bulunduğu sırada almış olduğunu kabul etmek suretiyle, tercihimizi baştan yapmış olduğumuzu hatırlatarak, bu meseleye ait rivayetleri incelemeye başlamak istiyoruz.

Belâzurî'nin naklettiğine göre Vakıdî, bu hususta şunları söylemektedir:

"Hicaz halkından olan arkadaşlarımız, Halid'in Yemâme'den Medine'ye geldiği ve oradan da Feyd ve Sa'lebiyye üzerinden Irak'a çıktığı; sonra Hîre'ye geldiği görüşündedirler."[424]

Yakut el-Hamevî meşhur coğrafya eserinde tıpkı Belâzurî gibi Halid'in fetihlerine Basra körfezi tarafından başladığını anlattıktan sonra, şunları söylemektedir:

"...Vakıdî ise, Halid'in Basra'ya uğradığını reddeder ve şöyle derdi: O Yemâme ve Bahreyn işlerini tamamlayınca Medine'ye döndü. Sonra da Feyd ve Sa'lebiyye yoluyla Irak'a gitti."[425]

---

[424] Belâzurî, *Fütûh*, s. 296, 418; ayrıca bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2016

İbn İshak ise, Hz. Ebû Bekir'in Halid'e mektup yazıp Irak'a gitmesini emrettiğini; onun Irak'a hareket ettiğini; Hîre'den önce, Sevad'ın köylerinden olan Bânıkyâ, Bârusmâ ve Ulleys'e indiğini; buranın halkı ile sulh yapıp Hîre'ye gittiğini haber vermektedir.[426]

Yukarıda Halid b. Velid'in Irak'a Medine'den gittiğini rivayet eden müellifler arasında adını zikretmediğimiz Ebû Yusuf ise, "İbn İshak ile, fetihler ve siyer hakkında vukuf sahibi diğer âlimlerin, birbirlerinden farklı rivayetleri olmakla birlikte zaman zaman bana şunları anlattılar" şeklinde bir ifade ile Halid'in Medine'den Irak'a doğru yola çıktığını anlatmaya başlamakta; arkasından da onun Muğîsa, Uzeyb, Kâdisiyye, Necef ve Ulleys'i fethettiğine temas ettikten sonra Hîre'ye ulaştığını zikretmektedir.[427]

Bu üç müellifin rivayetlerine göre Halid b. Velid, Medine'den doğruca Hîre'ye hareket etti; Vakıdî'ye göre, Irak'ta ilk önce Hîre'yi; İbn İshak'a göre, Bânıkyâ, Bârusmâ ve Ulleys'i; Ebû Yusuf'a göre ise, yukarıda adını zikrettiğimiz yerleri ele geçirdikten sonra Hîre'yi fethetti.

---

[425] Yakut, *Mu'cem,* I, 431. Burada bir hususa dikkati çekmek gerekiyor: Halid'in Hîre'ye gittiğini ileri sürenler Kûfe yolunu takip ederek; Basra körfezine gittiğini ileri sürenler ise Basra ve Basra yolunu takip ederek şeklinde ifade kullanmaktadırlar. Biz de zaman zaman, tıpkı kaynaklardaki ifadelerde olduğu gibi Kûfe ve Basra şehirlerini kullanıyoruz ve kullanacağız. Ancak Kûfe ve Basra şehirlerinin Hz. Ebû Bekir zamanında henüz mevcut olmadıklarını ve Hz. Ömer zamanında kurulduklarını biliyoruz. Bilindiği üzere Hîre şehri, Kûfe'ye çok yakın bir yerde kurulu idi, Basra körfezinde sonradan kurulan Basra şehrinin yerinde de Ubülle, Hureybe gibi yerleşim merkezleri vardı.

[426] Taberî, *Tarih,* I, 2016-2017

[427] Ebû Yusuf, II, 203 vd.

Halid b. Velid'in Irak fetihlerine Basra civarından başlayarak Fırat nehri sahillerini takip edip Hîre'ye ulaştığını haber veren rivayetleri ise şöylece sıralayabiliriz:

1) İbnü'l-Kelbî'nin rivayetinde Hz. Ebû Bekir, Yemâme'de bulunan Halid b. Velid'e Şam'a gitmesini; ama önce Irak'tan geçmesini emretti. Halid Irak'a doğru hareket etti ve Nibâc'a indi. O sıra da Müsennâ b. Hârise, Haffan'daki ordugâhında bulunuyordu. Halid b. Velid ona bir mektup yazarak yanına gelmesini emretti; o bu mektubu ile Hz. Ebû Bekir'in Müsennâ'ya yazdığı ve Halid'in emri altına girmesini emrettiği ahid-nâmeyi de kendisine gönderdi. Müsennâ, Halid'in mektubunu alır almaz atına binip onun yanına geldi. İbnü'l-Kelbî, Ebû Mıhnef'ten naklettiği bu rivayetinde daha sonra Halid'in yoluna devam ettiğini; Ulleys halkı ile sulh yaptığını; Hîre'ye yaklaşırken, Kisra'nın, kendisiyle Araplar arasındaki sınırları koruyan süvari birliği kumandanı Âzâdbih'in askerleriyle ırmakların birleştiği yerde karşılaştığını; onların üzerine Müsennâ'yı gönderdiğini anlatmaktadır.[428]

2) Belâzurî'nin naklettiği bir rivayette ise, Hz. Ebû Bekir, yazdığı bir mektupla Halid'in Irak'a gitmesini emretti. Halife ayrıca, Müsennâ b. Hârise'ye de bir mektup göndererek Halid'e itaat etmesini, onu dinlemesini ve kendisiyle birleşmesini emretmiştir. Halid Nibâc'a indiğinde, Müsennâ orada kendisiyle buluşmuştu. Halid yoluna devam etti ve Basra'ya geldi.[429]

3) Belâzurî'nin eserinde yer alan diğer rivayetlerde ise, Halid b. Velid'in Basra'ya geldiği ve Hîre'den önce, Ubülle, Hu-

---

[428] Taberî, *Tarih*, I, 2018-2019

[429] Belâzurî, *Fütûh*, s. 295

reybe, Mezar, Zendeverd, Dümâ ve çevresi ile Ulleys ve Hürmüzcerd gibi yerleri fethettiği anlatılmaktadır. [430]

4) Halife b. Hayyat ise, Hz. Ebû Bekir'in Halid b. Velid'i Basra toprağına gönderdiğini; buraya Arzu'l-Hind (Hind toprağı) denildiğini haber vermek suretiyle, açıkça Halid'in Basra'ya gittiğini belirtmektedir. O ayrıca, Hire'den önce, Ubülle'nin, Nehru'l-Murre'nin, Meysan'ın; Hürmüzcerd, Nehru'l-melik ve Bârusmâ'nın, Kesker'in, Zendeverd'in ve Ulleys'in fethedildiğini de haber vermektedir.

Diğer taraftan Halife b. Hayyat, Ulleys'in fetih tarihine dair iki ayrı rivayeti nakletmek suretiyle, Halid'in Irak fetihlerinin tarihini tespite yardım etmiş bulunmaktadır.[431]

5) Şa'bî'nin bir rivayetine göre, Hz. Ebû Bekir, Yemâme'de bulunan Halid b. Velid'e yazdığı mektupta Irak'a gitmesini ve Hind sınırlarından yani Ubülle'den fethe başlamasını; orada bulunan Fâris (İranlı) halkı ile onların idaresi altındaki diğer kavimlere iyi davranmasını emretmiştir.[432]

6) Vakıdî'nin *Kitabu'r-Ridde*'sinde ise, Halid b. Velid'in Yemâme'den Basra'ya gittiği ve Nibâc'da Müsennâ ile buluştukları uzun uzun anlatılmaktadır. Bu eser, İbn A'sem el-Kûfî'nin rivayeti olarak nakledilmiştir. Bu bakımdan biz, eserin Vakıdî'nin rivayetleri yanında, başka rivayetleri de içine aldığını düşünerek, Vakıdî'nin de Halid'in Yemâme'den Nibâc yoluyla Basra'ya gittiğini kabul ettiğini söyleyemiyoruz ve yukarıda, Belâzurî'nin naklettiği ona ait haberleri doğru kabul ediyoruz.

---

[430] Belâzurî, *Fütûh*,s. 295-297

[431] Halife b. Hayyat, *Tarih,* I, s. 100-101. Hürmüzcerd, esas aldığımız Süheyl Zekkar'ın tahkik ettiği baskıda "Hezmercurd" şeklinde okunmuş olsa da Ekrem Ziya Ömerî tarafından tahkik edilen daha sonraki baskıda Hürmüzcerd şeklindedir. Bkz. yy. 1985, s. 118

[432] Taberî, *Tarih,* I, 2016

Ancak, Vakıdî'nin adı ile neşredilen bu eseri de İbn A'sem el-Kûfî'nin *el-Fütûh*'unu da, Halid'in takip ettiği güzergâhı tespit ve onun Hîre'den önce Basra'ya gittiğini isbat için zikretmek gerektiğine inanıyoruz.[433]

Halid b. Velid'in Irak'a, Sâsânî topraklarına gönderilirken, tayin emrini nerede aldığı ve hangi yolu takip ettiği meselesi üzerinde bu kadar fazla duruşumuzun iki esas sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Vakıdî ve kısmen de İbn İshak'ın, Halid'in doğruca Hîre'ye gittiğini haber veren rivayetlerini kabul etmediğimizi göstermek ve onun Yemâme'den Basra körfezine geçtiğini ve fetihlerine oradan başlayarak Fırat sahillerini takip edip Hîre'ye ulaştığını tespit etmek içindir. Muahhar kaynaklara ve Seyf b. Ömer'in rivayetlerine başvurmadan bu hususu ortaya koymuş bulunuyoruz. Bu rivayetlerin bir kısmına göre, Halid'in Nibâc'da konakladığı; Hz. Ebû Bekir'den yardım isteyen Müsennâ b. Hârise'nin orada İslâm devleti ordusu ile birleştiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerin ihtilaflı tarafı ise, Basra körfezi ile Hîre arasında fethedilen yerlerin hangileri olduğu ve nasıl fethedildiğidir. Bunları birazdan ele alacağız.

İkinci sebep ise, müsteşrik Caetani'nin, İbn İshak ve Vakıdî'nin rivayetlerini esas aldığını ifade ile, Basra-Hîre arasındaki yerlerin, Halid b. Velid tarafından fethedilmemiş olduğunu iddia etmesidir. O, Halid'in kuzeydoğu istikametinden geldiğini ileri sürerek, Basra-Hîre arasındaki fetihlere yer veren diğer bütün rivayetleri, Seyf b. Ömer'i de ileri sürerek reddeder. Bu eserimizde, Caetani'nin bu ve zikretmediğimiz diğer iddialarının hepsine ayrı ayrı cevap vermek imkanına sahip değiliz. Şu kadarını ifade

---

[433] Vakıdî, *Ridde*, s. 129-133; İbn A'sem el-Kufî, I, 90. vd.; metinde arapça kısmın eksik olduğu yerler, farsça tercümesiyle tamamlanmıştır; Nibâc için bkz. s. 92

edelim ki, Seyf b. Ömer'den hiçbir rivayet almaksızın, Halid b. Velid'in fetihlerine, Basra körfezi istikametinden başlamış olduğunu göstermeye çalıştık. Diğer taraftan, Caetani'nin, bu fetihlerde geçen bazı mahallerin coğrafî yerlerini eksik ve yanlış tespit etmiş olmasından dolayı bazı hatalı sonuçlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu hususta, bir örnek vermekle yetineceğiz.[434]

Ebû Mıhnef, İbnü'l-Kelbî ve Belâzurî'nin rivayetlerinde, Halid b. Velid'in Yemâme'den Basra körfezi istikametine giderken Nibâc'da konakladığını ve Müsennâ'nın orada kendisine iltihak ettiğini yukarıda gördük. Bu üç rivayeti de eserine alan Caetani, bakınız neler söylüyor:

"İran'ı istila etmek üzere müslüman kuvvetlerin tahaşşüd (toplanma) noktası olarak Nibâc'dan bahsedilmesi, bizim mevzumuz için, hâiz-i ehemmiyettir. Nibâc küçük bir köydü. Mekke ile Irak arasında yarı yolda kâindi ve büyük bir ehemmiyeti vardı. Çünkü beş büyük yolun ayrıldığı nokta idi..." Caetani bu sözlerinden sonra bu Nibâc'dan ulaşılan beş yerin isimlerini sıralar. Nibâc'dan Yemâme'ye gidildiğini ifade eder. Daha sonra da *"...Son yolun bizce bir ehemmiyet-i mahsusası vardır. Demek ki Nibâc öyle bir nokta idi ki Yemâme'den İran'a* (herhalde Irak olacak, Türkçe baskıdaki matbaa hatası olmalıdır) *doğru oradan hareket eden bir adam garbî Arabistan'dan İran'a giden yola iltihak ederdi. Birçok sarih haberler buna şahittir."*

"Binaenaleyh, Halid, Irak'a gitmeden evvel Nibâc'da tevakkuf ettiyse, Yemen'den değil (herhalde Medine'den olacak) *mutlaka Yemâme'den gelmiş olması iktiza eder. Yemâme'den gelen birinin, hareketten evvel Halife'den en çabuk talimat alabileceği nokta*

---

[434] Taha el-Hâşimî'nin makalelerine bakınız; araştırıcı Caetani'nin yanlış tespit ettiği yerleri, A. Musil'in çalışmalarına (*The Middle Euphrates*) dayanarak ortaya koymuştur.

orası idi. Çünkü Medine'den Basra'ya giderken Nibâc'dan geçiliyordu. Yukarıda dercettiğimiz İbnu'l-Kelbi'nin bir hadisi de bunu teyid eder; Halid, Nibâc'dan doğruca Feyd ve Sa'lebiyye tarikiyle Hire'ye gitti. En iyi bir menba-ı tarihimiz olan Vakıdî de böyle söyleniyor.." Daha sonra Nibac hakkında bazı bilgiler daha veren Caetani, "... *Müslümanların Nibâc'da toplandıkları..* "nın katî olduğunu beyan etmektedir.[435]

Bizim yukarıda ele aldığımız Belâzurî'nin rivayeti üzerine bu görüşleri ortaya atan Caetani'ye göre Halid b. Velid'in Yemâme'den hareket ettiği kesindir. Halbuki o, Vakıdî'yi esas aldığını ısrarla belirtmektedir; buna rağmen, doğru olarak, Yemâme'yi kabul etmektedir. Yine ona göre, müslüman ordusu Nibâc'da konaklamış ve Müsennâ ile birleşmiştir ve bu bakımdan da bu yer çok mühimdir. Caetani'nin bu görüşleri de, Vakıdî'ye muhalif olmasına rağmen doğrudur ve bizim de yukarıda ele aldığımız rivayetlerden çıkardığımız netice ile aynilik arzetmektedir.

Ancak Caetani ile ayrıldığımız nokta, Nibâc'ın yeri hususundadır. O, Nibâc'ın Mekke-Irak arasında olduğunu söylemektedir. Evet, Mekke-Medine ve Irak arasında meşhur hac yolu üzerinde bu Nibâc'ın olduğu bilinmektedir. Fakat, Halid b. Velid'in ordusuyla konakladığı ve Müsennâ ile buluştuğu Nibâc, Caetani'nin anlattığı bu Nibâc değildir.

Caetani'nin başvurduğu coğrafya kitaplarında, başta Yakut'un eseri olmak üzere, iki tane Nibâc'ın olduğunu görüyoruz. Bunlardan birisi, Caetani'nin anlattığı ve çok meşhur olan Nibâc olup Hîre Medine-Mekke yolundadır. İkinci ve Halid b. Velid'in konakladığı Nibâc ise, Yemâme-Basra Körfezi yolundadır ve

[435] Caetani, X, 300-301; ayrıca bkz. 310, 339

kuzeydoğu istikametindedir, diğer Nibâc gibi kuzey-batı tarafında değildir. Yemâme'den Irak'a gidecek birisi, kuzey-doğu istikametinde Bahreyn-Kuveyt-Basra körfezi yolu üzerinde bulunan, Halid b. Velid'in konakladığı bu ikinci Nibâc'dan geçmeye mecburdur ve bu istikamette başka bir yola da sahip değildir.[436] Yukarıda, Halid'in Bahreyn'e uğradığına dair Belâzurî'nin rivayetine ve onun, Halife'nin emrini Bahreyn'de bulunduğu sırada almış olduğuna işaret etmiştik. Yemâme'de bulunan Halid'in, çok daha kısa olan ve Caetani'nin hiç fark etmediği veya nazar-ı itibare almadığı bu ikinci Nibâc yoluyla Basra körfezine gittiği gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır.[437]

Nibâc ile alâkalı bu yanlışından sonra Caetani, Vakıdî'nin rivayetiyle, onunla hiç alâkası olmayan ve Nibâc'ı zikreden diğer rivayetlerdeki haberi, kolayca birleştirerek, Halid'in Nibâc'dan sonra, Feyd ve Sa'lebiyye yolunu takip ederek Hîre'ye ulaştığını ısrarla ileri sürmek suretiyle hata etmiştir.[438]

---

[436] Hâşimî, III/1, 72

[437] Caetani, iki tane Nibâc olduğuna hiç temas etmediğinden bu şekilde bir ifade kullanıyoruz. Halid'in, Caetani'nin geçtiğini ileri sürdüğü Nibâc ile Yemâme arasındaki yol çok uzundur ve esasen Halid, Halife'den aldığı emir üzerine Hîre'ye değil, Basra körfezine Ubülle'ye gitmiştir.

[438] Yemâme'den Basra körfezine gidilen yoldaki Halid'in geçtiği Nibâc ile diğer Nibâc'ı zikreden ve bu iki ayrı menzilin diğer menzillerle irtibatını açıkça ve ayrı ayrı zikreden coğrafya kaynakları şunlardır: Yakut, *Mu'cem,* V, 255-256; aynı müellif, *el-Müşterek Vad'an ve'l-Müfterik Sak'an,* 414-415; müellif burada, bizim konumuzla ilgisi olmayan bir üçüncü Nibâc'dan daha bahsetmektedir; Bekrî, IV, 1291-1292; Isfahânî, *Biladu'l-Arap, s.* 267, 339, 348; Kudâme b. Ca'fer, *Kitabu'l-Harac,* s. 84, 354; Ömer Rıza Kehhâle, *Coğrafiyetu Şibhi Cezireti'l-Arab,* s. 33, 34, III, 114. Halid b. Velid'in geçtiği Nibâc'a bugün, 'Nibâcu Tuveyla' denilmektedir; Caetani'nin gösterdiği ve meşhur olan Nibâc'a ise, İbn Amir'in Nibâc'ı da denilirdi; bugün ise buraya el-Esyâh adı verilmektedir.

Halid b. Velid Nibâc'da bir müddet kaldı. Kendisine iltihak eden Müsennâ b. Hârise'den, Sâsânîler hakkında bilgi aldı; Basra körfezi çevresindeki durumu öğrendi. Hîre ile Basra körfezi arasındaki Irak topraklarının Fırat nehrine yakın kısımları Sâsânîlerin; Arap yarımadasının içine, çöle doğru olan kısımları ise Bekr b. Vâil'in kollarına mensup kabilelerin hakimiyeti altında idi. Müsennâ'nın kabilesinin askerî üssü de Hîre-Basra körfezi arasındaki bölgede, Haffan'da idi. Hîre-Suriye arasındaki topraklara ise, müslümanlara düşman olan Benî Tağlib kabilesi hakimdi. Bölgenin bu durumu dahî, Halid'in fetihlere Basra körfezinden başlayarak, batıya doğru ilerlemesinin daha doğru olacağını göstermekte idi.

Müsennâ b. Hârise'nin kabilesi Benî Şeyban başta olmak üzere, diğer Bekr b. Vâil mensupları, Zu-Kâr savaşından beri bu bölgelerde yaptıkları mücadeleler sonucunda, birçok bakımdan tecrübe sahibi olmuşlardı. Gerçi onlar, bölgedeki Sâsânî hâkimiyetine son verememişlerdi. Ama onların bölgedeki varlıkları, Başkumandan Halid b. Velid idaresindeki İslâm ordusunun başarısında çok yardımcı olmuştu.

Esasen bu kabile mensupları, çoğunu Ensar'ın teşkil ettiği Halid'in başında bulunduğu iki bin kişilik çekirdek kuvvetin sayısını, beş bine ulaştırmışlardı. [439]

Sâsânîler, başşehirleri Medâin'de, yukarıda da belirttiğimiz üzere, saltanat ve iktidar mücadelesiyle meşgul bulunuyorlardı ve devlet büyük bir zaaf içerisindeydi. Halid'in fethettiği Irak Sevad'ı da denilen bölgedeki halkın ekseriyetini, hıristiyanlaşmış

---

[439] İslâm ordusunun sayısı için bkz. Ebû Yusuf, II, 203-204; Tayy kabilesinden beş yüz kişi de yolda Halid'e iltihak etmişti. Buna göre ordunun yarısını Bekr b. Vâil kabilesi mensupları teşkil ediyordu; Bekr kabilesi ve kolları için bkz. Kehhâle, *Mu'cemu Kabâil,* I, 93 vd.; 405, 622

Araplar ile eski Babilonyalılar (Nabatlılar) teşkil ediyorlardı. İranlı dihkanlar (toprak sahipleri) ile Sâsânîlerin hudud muhafızları, bölgedeki İran askerî gücünü meydana getiriyordu.

BASRA KÖRFEZİNDEN HÎRE'YE FETİHLER

Ubülle: Halid b. Velid, Nibâc'dan ordusuyla hareket etti ve Basra körfezine geldi. Orada, Bekr b. Vâil kabilesinden Kutbe b. Katâde ez-Zühlî ile buluştu.[440] Kutbe, Müsennâ b. Hârise'nin Hîre şehri çevresindeki faaliyetleri gibi, bu bölgedeki Sâsânî nüfuzunu ortadan kaldırmak için akınlar yapıyordu. Halid ile buluşan Kutbe, Ubülle, halkının kendisi aleyhine olduklarını; kendisinden hiç çekinmediklerini haber verdi. Arkasından da Halid'in böyle bir ordu ile gelmesinden dolayı korktuklarını bildirdi.

Halid b. Velid, Kutbe'nin verdiği bilgiler üzerine, kendisine planını şöylece açıkladı:

- Öyle ise, gündüz ben Basra'dan ayrılayım, sonra geceleyin gizlice geri dönüp askerlerimi senin ordugâhına yerleştireyim, onlar sabahleyin sana saldırırlarsa, kendileriyle hep beraber savaşırız.

Halid'in bu planı tatbik edildi. O ve askerleri, herkesin göreceği bir şekilde Hîre tarafına doğru hareket etti; fakat geceleyin gizlice geri döndü ve Kutbe'nin ordugâhına saklandı.

Halid'in Ubülle'den ayrılmış olduğunu zanneden Ubülle halkı, ertesi gün Kutbe'nin üzerine yürüdüler. Ancak, onun ordugâhındaki kalabalığı görünce şaşırdılar; pişman oldular. Halid onların bu şekilde ortaya çıktıklarını görünce askerlerine şu emri verdi:

---

[440] Halife b. Hayyat, onun adını, Kutbe b. Katâde es-Sedûsî; Ebû Mıhnef ise Süveyd b. Kutbe olarak verirler. Kaynaklar aşağıda verilecektir.

- Onlara saldırınız! Çünkü ben, onlarda Allah'ın kalblerine korku salmış kimselerin hallerini müşahede ediyorum!

Başkumandanın bu emri üzerine müslümanlar, onlara hücum ettiler; bir kısmını öldürdüler, bir kısmını da savaş meydanından kovaladılar.

Ubülle, Basra körfezinde, denize çok yakın bir mesafede, Fırat ile Dicle nehirlerinin birleştikleri mecra üzerindeki kanal bölgesinde kurulmuş; Hind ve Sind ile İran arasındaki deniz ticaretinin gerçekleştiği mühim bir liman şehri idi. Ubülle, o sırada henüz kurulmamış bulunan Basra şehrinin yerine çok yakın, dört fersahlık bir uzaklıkta idi.

Halid b. Velid, Nibâc'da kendisine iltihak eden Müsennâ b. Hârise'den sonra, yine Bekr b. Vâil'in diğer bir kolu olan Zühl kabilesi reisi ile de burada birleşmek ve onlarla birlikte savaşmak suretiyle, Sâsânî devletinin buradaki muhafız birliği ve onlara iştirak eden Ubülle şehir halkını mağlup etti. Fakat bu liman şehri, Hz. Ömer zamanında yeniden fethedilecektir.[441]

Hureybe:

Halid b. Velid Ubülle'den sonra Hureybe üzerine yürüdü; Sâsânî devletinin muhafızlarını katlettikten; bazı kimseleri de esir aldıktan sonra burayı fethetti. Benî Sa'd b. Bekr kabilesinden Şureyh b. Âmiri buraya vekil bıraktı. Hureybe, Hz. Ömer zama-

---

[441] Belâzurî, *Fütûh,* s. 295-296, 418; Halife b. Hayyat, *Tarih,* I, 100; Yakut, *Mu'cem,* I, 76-78; 430-431; Halid b. Velid'in Irak fetihleri esnasında, geçtiği, savaş yaptığı ve fethettiği yerlerden bir kısmının kesin coğrafî mevkiini tayin etmek çok zordur; özellikle Fırat nehrinin bahar aylarındaki taşkınlıkları sonucunda, nehrin yatağı sık sık değişegelmiştir. Bu değişiklikler, Abbasîler zamanında da devam etmiştir. Binaenaleyh, tarihçilerin ve coğrafyacıların, bazı yerlerin tariflerindeki ihtilaflarını bu bakımdan anlayışla karşılamak gerekir, bu hususta bkz. Hâşimî, *Halid,* III/1, s. 73 vd.

nında Basra şehrinin kurulduğu yerde bulunan ve çok mühim bir Sâsânî muhafız birliğinin beklediği yerdi. Müsennâ b. Hârise, burayı harâbe'ye çevirdiği için "Hureybe" adı verilmişti.[442]

Nehru'l-Murre (Nehru'l-Mer'e):

Halid b. Velid daha sonra, Halife b. Hayyat'ın (240/854) eserinde Nehru'l-murre, Belâzurî'nin eserinde ise Nehru'l-Mer'e diye bilinen ırmağın yanındaki büyük kaleyi fethetti. Buranın sahibi, Nersî kızı Kâmindâr adlı bir kadındı. Bu kadının amcası Nuşecan, yeğeninin adına Halid b. Velid ile bir andlaşma yaptı. Halife'nin eserinde, on iki bin dirhem; Yakut'un rivayetinde ise on bin dirhem yıllık cizye ödemeleri şart koşuldu.

Halid b. Velid, bütün bu bölgenin idaresini, Kutbe b. Katâde'ye bıraktı ve kendisine:

- *Bölgedeki şu acemleri öyle perişan ettik ki, artık sana boyun eğdiler,* dedi.[443]

Halife b. Hayyat eserinde, "bölge" yerine açık bir şekilde "Basra" ifadesini kullanmıştır. Kaynaklarda yer alan bu gibi ifadeleri, o tarihte, meselâ Basra şehri henüz kurulmadığı için tenkid konusu yapan Caetani, bu hususu, rivayetlerin doğru olup olmaması bakımından değerlendirmeye tâbi tutabilmiştir.[444] Halbuki aynı müellifler, Basra'nın da, Kûfe'nin de sonradan kurulmuş olduklarını bildikleri ve bu tarihî gelişmeyi aynı eserlerinde anlattıkları halde okuyucuların kolayca hadiseleri takip edebilmeleri için bu yolu tercih etmişlerdir. Binaenaleyh biz, bu hususun tenkid edilmesini doğru bulmuyoruz.

---

[442] Belâzurî, *Fütûh,* s. 296, 418, 419; Yakut, *Mu'cem,,* II, 363-364; I, 431

[443] Halife b. Hayyat, *Tarih,* I, 100-101; Belâzurî, *Fütûh,* s. 296, 418; Yakut, *Mu'cem,* V, 323

[444] Caetani, X, 310

Zendeverd-Dürtâ ve Hürmüzcerd:

Kesker'e bağlı bu üç yerleşim bölgesi de müslümanların eline geçti. Zendeverd halkı, bir müddet ok atmak suretiyle savaşa teşebbüs etmişse de sonunda teslim olmayı kabul etti. Dürtâ ve çevresi ile Hürmüzcerd halkı ise savaşsız teslim oldular ve kendilerine eman verildi.

Gerek Halife b. Hayyat'ın, gerekse Belâzurî'nin eserlerinde "Dürtâ" yerine, "Dümâ" yazılıdır ancak Yakut, bu ismin "Dürtâ" olduğunu açık bir şekilde gösterdiğinden, biz de bir nokta hatasından dolayı, iki kaynağımızın tahkikindeki noksanlığı göz önüne alarak "Dürtâ" diye almayı tercih ettik.[445]

Ulleys:

Halid b. Velid ordusuyla Hîre'ye doğru ilerlerken Ulleys'e[446] ulaştı. Sâsânî kumandanı Câbân (Hîre merzubanı) bir ordu ile karşı koydu. Bunun üzerine Halid b. Velid, onun üzerine Müsennâ b. Hârise'yi gönderdi. Müsennâ, sonradan Nehru'd-Dem adı verilecek olan nehrin yanında onu mağlup etti.

Ulleys halkı ise, İranlılara karşı müslümanların ajanları, ihtiyaç halinde yol göstericileri ve yardımcıları olmayı kabul ettiler ve yıllık bin dinar ödemeleri şartıyla bir andlaşma yaptılar

Halife b. Hayyat, Ulleys halkıyla yapılan bu andlaşmanın 3 Receb 12 (13 Eylül 633) tarihinde gerçekleştiğini zikretmektedir.

---

[445] Halife b. Hayyat, *Tarih*, I, 101; Belâzurî, *Fütûh*, s. 296-297; Yakut, *Mu'cem*, II, 452; III, 154; IV, 461; V, 402

[446] Ulleys'in yeri çok ihtilaflıdır. Taha el-Hâşimî'nin araştırmasına istinaden, burasının Caetani'nin zannettiği gibi, Hîre'nin kuzeyinde değil güneyinde olduğunu kabul ediyoruz. Esasen buraya kadar, Halid'in doğudan, kuzey-batı istikametine doğru Fırat nehri kıyılarını takip ederek Hîre'ye gitmekte olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bkz. Caetani, X, 314-316; 322; Hâşimî, *Halid*, III/1, s. 76

Bu tarih, bizim faydalandığımız eski kaynaklarda yer alan rivayetler arasında, Halid b. Velid'in Irak fetihlerine ait, ay ve gün olarak tasrih edilen ilk rivayettir.

Ulleys'ten sonra Halid b. Velid yoluna devam ederken, bu defa bir başka Sâsânî hudud muhafız birliği ile karşılaştı. Nehirlerin birleştiği bir yerde, kumandanlığını Âzâdbih'in yaptığı bu Sâsânî askerleriyle savaşan Halid, onları mağlup etti. İbnü'l-Kelbî'nin Ebû Mıhnef'ten naklettiği rivayete göre ise, Halid, Âzâdbih'in de üzerine Müsennâ'yı göndermiştir.

Halid b. Velid'in bundan sonra Hîre'ye gittiğini görüyoruz. Ancak, Belâzurî'nin zikrettiğine göre, Halid b. Velid'in, Hîre'ye gitmeden önce, Hire'ye güney istikametinde bulunan Müsennâ b. Hârise'nin ordugâhı Haffan'a uğradığını ileri sürenler de olmuştur.[447]

Hîre'nin Fethi

Hîre halkı, Âzâdbih'in mağlubiyetini öğrenince, önce kalelerine çekildiler. Yüksek surlarla çevrili şehirde, el-Kasru'l-Ebyad (Beyaz Saray), Kasru İbn Bukayle ve Kasru'l-Adesiyyîn adlı üç tane kaleye sığınmışlardı. İslâm ordusunun süvarileri, şehrin çevresinde atlarını koşturunca, şehir halkı, Sâsânî tahtında oturan III. Yezdicerd'den yardım geleceğini ümid etmediklerinden ve muhafız birlikleri de mağlup olduğundan teslim olmaya karar verdiler.

Adı Bukayle olan ve İbn Bukayle diye bilinen Abdülmesih adlı yaşlı bir papas ile Sâsânîlerin Hîre valisi Iyas b. Kabîsa et-Tâî'yi konuşmak üzere Halid b. Velid'e gönderdiler. Halid b. Velid:

- Senin vücudunun en uzak izi nereden gelmiştir. Ey ihtiyar?

---

[447] Halife b. Hayyat, *Tarih*, I, 101; Belâzurî, *Fütûh*, s. 297; Taberî, *Tarih*, I, 2018-2019; Yakut, *Mu'cem*, I, 248

Abdulmesih: *Babamın sulbünden.*

Halid: *Nereden çıktın?*

Abdulmesih: *Annemin karnından!*

Halid: *Yazıklar olsun sana! Neyin içindesin?*

Abdulmesih: *Elbisemin içindeyim!*

Halid: *Neyin üzerindesin?*

O: *Toprak üzerinde!*

Halid: *Düşünüyor musun?*

O: *Evet, tespit de ediyorum.*

Halid: *Yazıklar olsun sana! Seninle ancak, halkla konuştuğum şekilde konuşayım.*

O: *Ben de sana, ancak halka verdiğim cevap şeklinde cevap vereyim.*

Halid: *Sen, sulh mü istiyorsun harp mi?*

O: Tabiî ki sulh.

Halid: *Öyle ise bu kaleler nedir?*

O: *Bu kaleleri, iyi kimse gelinceye kadar, kötü kimselerden korunmak için yaptık...*

Bu nükteli konuşmalardan sonra Halid b. Velid onlara şöyle dedi:

- Sizi Allah'a ve İslâm'a davet ediyorum. Eğer bu davetimi kabul eder de müslüman olursanız, müslümanların sahip oldukları haklara sahip olursunuz; onların mükellefiyetlerini de aynen yüklenmiş olursunuz. Eğer bunu kabul etmezseniz cizye veriniz. Eğer bunu da kabul etmezseniz, şunu iyi biliniz ki, ben sizinle savaşmak için sizin hayata karşı olan hırsınızdan daha fazla ölmeye karşı hırslı olan bir ordu ile geldim!

Halid b. Velid bu konuşmayı yaparken, İbn Bukayle'nin elinde bir şey olduğunu farketti ve:

- *Bu nedir?* diye sordu. İbn Bukayle:

- Bu zehirdir; eğer sen, istediklerimi kabul edersen ne âlâ; aksi takdirde onu içeceğim. Ben, arzu etmedikleri bir andlaşma ile kavmimin yanına dönmek istemem! dedi. Halid, zehiri onun elinden aldı; *"Yerde ve gökte ismiyle hiçbir şeyin zarar vermediği Allah adıyla"* dedikten sonra zehiri yuttu.

İbn Bukayle kaleye kavminin yanına döndü ve onlara:

- Ben, kendilerine zehir tesir etmeyen bir kavmin yanından geliyorum! dedi.

Yapılan istişareden sonra Halid'in yanına gelen İbn Bukayle, müslüman olmayı kabul etmediklerini şöylece açıkladı:

- Sizinle harp etmek istemediğimiz gibi, dininize de girmek istemeyiz. Kendi dinimizde kalıp size cizye veririz!

Bunun üzerine Hîre halkı ile bir andlaşma yapıldı; yıllık cizye miktarı yanında, onların yerine getirmekle mükellef oldukları birçok husus, bu andlaşma metninde yer aldı. Önce cizye miktarı hakkındaki, kaynaklarda yer alan farklı rivayetleri görelim:

Ebu Yusuf'un bizim kullandığımız şerhli baskısında önce 90 bin, anlaşma metninde 70 bin dirhem görülmektedir. Şârih er-Rahbî ise, bu iki miktarın, ayrıca bazılarının naklettiği 80 bin rakamının da doğru olmadığını, Hîre için kararlaştırılan cizye miktarının 60 bin dirhem olduğunu belirtir. Esasen *el-Harac'ın* Timuriyye baskısı ve Türkçe tercümesinde de bu sonuncu miktar yer almıştır. Kaynağımız, Halid b. Velid'in ağzından, Hîre halkının erkeklerinin sayısının 7 bin, bunların bininin cizye ödemekten âciz oldukları için, mevcuttan çıkarıldığını, geriye kalan mükellef sayısının 6 bin olduğunu ve bunlara 70 bin (Şârih 60 bin olarak düzeltir) dirhem cizye olarak belirlendiğini ve bunun doğudan gelen ilk cizye olduğunu yazmaktadır. Ebû Yusuf'un diğer baskılarını ve 6 bin rakamını esas alırsak, şahıs başına 10 dirhem olmak üzere 60 bin dirhem miktar ortaya çıkmaktadır.

Ebu Yusuf'un verdiği bu miktarı el-Belâzurî de nakletmektedir. Yahya b. Adem'den nakledilen bu habere göre, Hîre'de 6 bin erkek vardı, herkese 14 dirhem (beş vezinli) yükletildi ki bunun toplamı 84 bin dirhemdi. Bu miktar, "yedili vezin"liden 60 bin dirhem eder. Görülüyor ki el-Belâzurî, bu rivayetinde, 60 bin dirheme ulaşmak için dirhem ayarlamalarından faydalanmış ve şahıs başına 14 dirhem miktarı kabul etmiştir. Ebû Yusuf'un rivayetinde ise, adam başına 10 dirhem şeklinde bir hesap yapılmıştır. Hz. Ömer zamanında, 14 dirhem cizye miktarının çok kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu miktarın, Hz. Ebû Bekir zamanında kullanıldığını, başka rivayetlerle desteklemek imkanı bulamadık. Esasen 14 dirhemlik miktar yalnız başına hiç kullanılmamıştır.

Diğer taraftan yine el-Belzâzurî, Hîre'nin cizye miktarıyla ilgili olarak, 100 bin dirhem veya 80 bin dirhem rakamlarını da vermektedir. et-Taberî'de ise, Seyf'in ve İbnü'l Kebî'nin rivayeti 190 bin, İbn İshak'ınki ise 90 bin dirhemdir. el-Yakubî ise, 70 bin ve 100 bin dirhem miktarlarını rivayet eder. Yukarıda el-Belâzurî'nin kendisinden bir rivayet naklettiği Yahya b. Adem ise, eserinde çok az bir miktar, bin dirhem ve bir semer vermektedir. Görüldüğü gibi, rivayetler muhtelif ve birleştirilmesi de oldukça zordur. Bize göre, bu farklı miktarların kaynaklarda yer almasının en önemli sebebi, belirlenen cizye miktarının, "şahıs başı cizye" şeklinde gösterilmek istenmesindendir. Halbuki Hîre anlaşması, "müşterek cizye" şeklinde belirlenmiştir. Bu miktarlardan birisi, Halid b. Velid'in anlaşma esnasında kararlaştırdığıdır. Ancak bir miktar tercihi yapamıyoruz. Yalnız el-Belâzurî'nin gösterdiği miktarlardan 100 bin dirhem tercih edilebilir.

Bize öyle geliyor ki, Hîre'de, şahıs başı olarak tespit edilmeyen cizye miktarı, zamanla müslüman olanların artması üzerine,

Hîre halkına belki de fazla gelmeye başladığından, miktar düşürücü haberlerle asıl anlaşma miktarı karıştırılmıştır.

Hîre'de, Halid b. Velid'in yaptığı anlaşmanın Müşterek Cizye olduğunu tercihimizin sebebi ise, Yahya b. Adem'in şu rivayetidir *"Hîre halkı, aralarında bölüşecekleri bir şey üzerine anlaşmışlardır; adamların başına bir şey yoktur."* Esasen, adam başına belirli miktarda cizye tespit edilmiş olsaydı, kaynaklarımız bunu kolayca bize intikal ettirirlerdi.

Şimdi de bu anlaşmayı en geniş şekliyle bize ulaştıran Ebû Yusuf'un rivayetlerine dayanarak, cizye dışındaki diğer şartların neler olduğunu görelim:

- Anlaşma şartlarına muhalefette bulunmayacaklardır.

- Müslümanlara karşı hiçbir kâfire yardım etmeyeceklerdir.

- Müslümanların askerî sırlarını düşmanlara ifşa etmeyeceklerdir.

- Ahidlerini bozarlarsa, en şiddetli şekilde cezalandırılacaklar ve kendilerinden zimme kaldırılacakdır.

- Ahidlerini tutar, cizyelerini öderlerse, zimme hakkına sahip olacaklar, iç ve dış düşmanlara karşı can ve malları savunulacaktır.

Hastalık, sakatlık veya bir musibet dolayısıyla fakir düşen, kendi dindaşlarının yardımına muhtaç olan kimsenin cizyesi düşürülecektir. Medine'de veya diğer İslâm memleketlerinde oturdukları sürece, kendilerine ve bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerine Beytu'l-Mal'den yardım yapılacak; İslâm beldesi dışındakilere bu yardım yapılmayacaktır.

- Onların kölelerinden biri müslüman olursa, müslümanların pazarında bu köle en yüksek fiyatla satılacak ve kıymeti sahibine verilecektir.

- Harp elbisesi hariç, müslümanlara benzememek şartıyla her çeşit elbiseyi giyebileceklerdir.

- Cizyelerini, bizzat kendileri toplayacak ve kendi memurlarıyla Beytu'l-Mal'e teslim edeceklerdir.

Yukarıya özetleyerek çıkardığımız anlaşma metninin çok detaylı olması dikkatimizi çekmektedir. Anlaşma metninden önce zikredilen diğer bazı şartların da üzerinde durmak istiyoruz. Bunlar:

-Kiliseleri, havraları, sarayları yıkılmayacaktır.

- Çan çalmalarına; bayram günlerinde haç çıkarmalarına mâni olunmayacaktır.

- Hiç kimseyi isyana teşvik etmeyeceklerdir.

- Kendilerine uğrayan müslümanlara, helâl olmayan yemek ve içkilerle ziyafet vermeyeceklerdir.

Ebu Yusuf'un geniş bir şekilde naklettiği bu haberlerin bir kısmı, diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Meselâ el-Belâzurî, fitne ve bozgunculukla uğraşıp müslümanların başlarına iş açmamalarını, müslümanlara ajanlık edip İranlıların durumunu haber vermelerini, Halid b. Velid'in bir şart olarak ileri sürdüğünü kaydeder.

Halid b. Velid, Hîre'den alınan bir taylesan ile bin dirhemi Halife Hz. Ebû Bekir'e hediye göndermiştir, Halife de onun bu hediyesini, Hz. Peygamber'in torunu ve Hz. Ali-Hz. Fatıma'nın oğulları Hz. Hüseyin'e hediye etmiştir.

Hîre şehri, Kûfe'nin üç mil kadar güneyinde, Necef'in güneydoğusunda; bugünkü Kerbelâ'nın 75 km. kadar güney-doğu istikametinde; ekseriyetini nestûrî hıristiyanların teşkil ettiği mühim bir merkezdi. Halid b. Velid, Arap yarımadasındaki bu Sâsânî merkezini, hem de sulh yoluyla İslâm devleti hududlarına katmak suretiyle hem Fırat nehri boyunca kedisinin gerçekleştir-

diği ve gerçekleştireceği fetihleri taçlandırdı; hem de daha sonra Sâsânîlere karşı Hz. Ömer zamanında devam edecek olan bir çok askerî harekata kolaylık sağlamış; önce Sevad'ın (Mezopotamya) sonra da bütün İran ve Cezîre'nin kapılarını İslâm'a açmış oldu.[448]

Diğer taraftan Halid b. Velid Hîre'nin fethinden sonra, Sâsânîlerin başşehri Medâin'de bulunan merzubanlara, yani toprak sahipleri ile hudud muhafızlarına aşağıdaki mektubu yazarak onları rehin göndermeye, cizyelerini ödemeye davet etti; bu şartları yerine getirmedikleri takdirde onları savaş ile tehdit etti. Öyle anlaşılmaktadır ki Halid bu mektubu, topraklarını ele geçirdiği halde orada bulunmayan kimselere yazmıştır. Mektubun metni şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Halid b. Velid'den Rüstem, Mihran ve Acem reislerine!

Selâm hidayete erenlere olsun. Ben, sizinle beraber, Tek olan Allah'a hamd ederim. Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür. "Çalışmalarınızı dağıtan, topluluğunuzu parçalayan, sözlerinizde sizi ihtilafa düşüren, kuvvetinizi zayıflatan, mülk ve hakimiyetinizi elinizden alan Allah'a hamd olsun.

Bu mektubum size ulaşınca, bana rehin gönderiniz! Benim himayeye riayet etmekte olduğuma inanınız! Cizyeleri toplayıp bana gönderiniz. Eğer dediklerimi yapmazsanız, eşi ve nazîri olmayan Allah hakkı için, öyle bir milletle size geleceğim ki, onlar, sizin hayatı sevdiğiniz gibi ölmeye can atarlar.

Selâm, hidayete erenlerin üzerine olsun!""[449]

---

[448] Ebû Yusuf, II, 211 vd. (T. 230 vd.); Halife b. Hayyat, *Tarih*, I, 101; Belâzuri, *Fütûh*, s. 297-300; Taberî, *Tarih*, I, 2017-2019; (I, 2044-2045 Seyf'in rivayeti); İbn Sa'd, VII, 396; Yakubî, II, 121; Ebû Ubeyd, s. 117; Yahya b. Âdem, 52 (no. 143); İbn Zenceveyh, I, 129; Fayda, *Hz. Ömer*, s. 126-129; müşterek cizye uygulaması için de bu esere bakınız.

[449] Ebû Yusuf, II, 220-221 (T. 234-235); İbn Zenceveyh, I, 138, 144; Taberî, *Tarih*, I, 2020; İbn Abdirabbih, I, 116-117

Bânıkyâ Bârusmâ:

Halid b. Velid Hîre'nin fethinden sonra, bir müddet orada kaldı. Hîre çevresinde, hatta Fırat'ı geçerek Sevad bölgesinde bulunan yerlere akınlar düzenledi. Bu akınlara zaman zaman kendisi de katıldı. O, Beşîr b. Sa'd el-Ensarî'yi, Hîre'nin kuzeyinde, Fırat'ın sağ tarafında bulunan Bânıkyâ üzerine gönderdi. Başlarında Ferruhcündaz adlı acemin kumandan olarak bulunduğu bir Sâsânî süvarî birliği ona rastladı. Onlar, Beşîr ve yanındakileri oka tuttular. Yapılan savaşta Beşîr, Ferruhcündaz'ı öldürdü; ancak kendisi de yaralandı; ileride ele alacağımız Aynu't-Temr'in fethi esnasında orada yarası açıldı ve şehîd oldu. Bazı rivayetlerde ise, Bânıkyâ üzerine Halid'in yürüdüğü; Beşîr'in onunla birlikte olduğu da zikredilmiştir.

Bu çarpışmadan sonra, Bânıkyâ ve onun karşısında Fırat'ın sol tarafında bulunan Bârusmâ'nın sahibi İbn Salûba, Halid b. Velid'in yanına geldi; yapılan çarpışmadan dolayı ondan özür diledi ve cizye ödemek üzere andlaşma yapmak istediğini bildirdi. İbn İshak'ın rivayetine göre, Hîre'nin fethinden önce, İbnü'l-Kelbî ve Belâzurî'nin rivayetinde ise Hîre'den sonra kaleme alınan andlaşma metni şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Bu, Halid b. Velid tarafından, Sevad'da, Fırat sahilinde oturan İbn Salûba'ya verilen ahid-nâmedir. Sen Allah'ın emanı altında, emniyettesin; çünkü sen, hem kendi hesabına, hem de adamlarının ve adada oturan insanların, Bânıkyâ ve Bârusmâ köylerinde yaşayanların adına, cizye ödemek suretiyle kanının dökülmesini yasaklamış bulunuyorsun. Yanımda bulunan müslümanların rızası üzerine, ben de bunu kabul ettim. Böylece sen, Allah'ın himayesine (zimmesi), Muhammed ve müslümanların himayesine hak kazandın. Hişam b. Velid şahid oldu."

Metnini İbn İshak'ın rivayetinden aynen verdiğimiz bu andlaşmanın 12 yılında yapıldığı da tasrih edilmiştir.

Bânıkyâ'nın fethine dâir çok değişik bir rivayet daha bulunmaktadır. Ebû Yusuf'un eserinde yer alan bu rivayette, Halid b. Velid'in, içinde silah deposu bulunan bu köydeki bir kaleyi çok şiddetli bir savaştan sonra fethettiği; mukavemet edenleri öldürdüğü; kadın ve çocukları esir aldığı; sonra da buranın halkı adına sulh talep eden Hânî b. Câbir et-Tâî ile yıllık seksen bin dirhem cizye ödemek şartıyla andlaşma yaptığı anlatılmaktadır. Aynı rivayette, Bârusmâ halkı ile tekrar bir gece savaş yapıldığı zikredildikten sonra, Hz. Ömer zamanında Irak fetihlerine iştirak ettiğini bildiğimiz Cerir b. Abdullah el-Becelî'nin faaliyetlerine yer verildiğini görüyoruz. Biz bu haberlerin Halid b. Velid ile alâkası olmadığını düşünüyoruz.[450]

Anbar:

Fırat nehrinin sol sahilinde, bugünkü Bağdad'a 70 km. mesafede, yakınından Fırat'ı Dicle'ye bağlayan iki büyük kanalın geçmesi hasebiyle büyük bir ehemmiyeti olan Anbar şehri, Sâsânî imparatorluğunun mühim bir erzak ve silah ambarı idi. Hîre ile Anbar arası da 180 km. idi. Burada Sâsânî askerleri yanında, bilhassa İslâm düşmanlığı ile bilinen Benî Tağlib kabilesi bulunuyordu.

Halid b. Velid, Hîre'de bulunduğu sırada, Anbar ile Aynu't-Temr'i fethetmeyi kararlaştırdı ve ordusu ile harekete geçti. Anbar yakınlarına ulaşınca, bir adam kendisine gelip Serât nehrinin ucunda bulunan ve bazı Arap kabileleriyle bilhassa Fâris ve Ehvaz tüccarlarının geldiği, ayda bir defa kurulan Sûku Bağdad'ın (Bağdad Panayırı) yerini haber verdi. Halid b. Velid, bu panayıra Müsennâ'yı gönderdi. Yapılan baskında ele geçirilen ganimet ile dönen Müsennâ ve askerleri, Anbar'ın fethine yetiştiler.

---

[450] Ebû Yusuf, II, 221 vd. (T. 235); Belâzurî, *Fütûh*, s. 299; Taberî, *Tarih*, I, 2017, 2019-2020; Hâşimî, III/1, s. 79, 80; IV/1, 50-51; Caetani, X, 319-320; Yakut, *Mu'cem*, I, 320, 331-332

Anbar halkı Halid'i ordusuyla birlikte görünce, kalelerine sığındılar, teslim olmayı kabul etmediler. Muhasaranın bir netice vermeyeceğini gören Halid, şerhin etrafındaki bazı yerlerin yakılıp yıkılması emrini verince, Anbar halkı teslim olmaya karar verdiler ve Halid'in şartlarını kabul ederek bir andlaşma yaptılar.[451]

Aynu't-Temr:

Fırat nehrinin batı tarafında Anbar'a çok uzak olmayan ve Suriye-Arabistan çölünün birleştiği yerde bulunan Aynu't-Temr, ticaret kervanlarının uğradığı çok mühim bir menzildi. Halid b. Velid, Anbar'ın fethinden sonra buraya doğru hareket etti. Sâsânîler'in büyük bir muhafız birliğinin bulunduğu Aynu't-Temr'de çok şiddetli bir savaş oldu. Buranın halkı meydana çıkıp müslümanlarla akşama kadar savaştılar. Sonra kalelerine çekilmek zorunda kaldılar. Halid, onların çok şiddetli bir şekilde muhasara edilmelerini emretti. Çok zor durumda kalan Aynu't-Temr halkı, eman isteyip teslim olmayı teklif ettilerse de Halid kabul etmedi ve kendilerine eman vermedi. Bazılarını esir aldı; bazılarını da öldürdü; bu arada kiliseye sığınmış birçok kimseyi de esirler arasına koydu. Aynu't-Temr savaşında esir alınanlar arasında, sonradan müslüman olup meşhur olan birçok şahsiyet vardı. Bunlar arasında, Sîrîn Ebû Muhammed b. Sîrîn ile Yahya b. Sîrîn, Enes b. Sîrîn ve Ma'bed b. Sîrîn kardeşler de vardı; onların hepsi de Enes b. Mâlik Hazretlerinin azadlılarından olup hadis ve fıkıh ilmiyle meşgul olmuşlardır. Mağrib'deki fetihleriyle tanınan Musa b. Nusayr da Aynu't-Temr esirlerindendi.

---

[451] Belâzurî, *Fütûh,* s. 300-301, 302; Halife, *Tarih,* I, 102; Haşimî, III/1, s. 80; IV/1, 51-54; 61-65; Yakut, *Mu'cem,* I, 257-258, 456

Halid b. Velid, şartsız teslim olan Aynu't-Temr halkı ile bir andlaşma yaptı; bunu Hz. Ebû Bekir'e yazdı; Halife de yapılan bu andlaşmayı tasdik etti.

Halid b. Velid, Aynu't-Temr çevresindeki bazı bedevî zümreleri üzerine akınlar yaptı; birlikler gönderdi ve onları tenkîl etti. Bunlar arasında Hilâl b. Akka pek meşhurdur. Hilâl, Halid b. Velid ile savaşmak üzere bir birlik toplayıp meydana çıktı; yapılan savaştan sonra esir alındı. Halid b. Velid, onu, ibret olsun diye Aynu't-Temr'de astırdı.

Halid, Aynu't-Temr'in çevresine baskınlar düzenlemek üzere en-Nüseyr b. Deysem'i vazifelendirdi. Nüseyr, Benî Tağlib kabilesinin bir su yerine geceleyin baskın düzenledi; birkaç kişiyi öldürdükten ve esir aldıktan sonra tâ Tekrît'e kadar ilerledi. Ukberâ ve Beredan halkına eman verdi; bazı kalelere baskın düzenledikten sonra Halid'in yanına döndü.[452]

Aynu't-Temr'in ele geçirilmesi ile birlikte Halid b. Velid'in Irak'taki fetihleri tamamlandı. Esasen Aynu't-Temr ve çevresi, Arap yarımadası tarafındaki Fırat nehri sahillerinin sağında, kuzey-batı istikametindeki Sâsânî devletinin hakimiyet sahasına giren en son topraklardı. Böylece o, Halife Hz. Ebû Bekir'in emirlerini yerine getirmiş ve askerî hedeflerini gerçekleştirmiş oldu.

Halid b. Velid'in başkumandanlığı altında, Basra körfezinden Hîre'ye, oradan Aynu't-Temr'e kadarki Fırat nehri boyunca uzanan çok geniş ve aynı zamanda sulak ve münbit toprakların

---

[452] Ebû Yusuf, II, 223-226 (T. 235); Belâzurî, *Fütûh,* s. 302-304; Halife, *Tarih,* I, 102; Taberî, *Tarih,* I, 2121-2122; Taberi'deki bu rivayet İbn İshak'ın olup Aynu't-Temr'in fethini, Halid'in Irak'tan Suriye'ye gidişi sırasında gerçekleştirdiğini zikreder. Biz bu meseleyi aşağıda ele alacağız; Hâşimî, III/1, s. 81; IV/1, s. 68-71; Yakut, *Mu'cem,* IV, 176; ayrıca bkz. İbn Sa'd, VII, 396-397.

Halid b. Velid'in Irak fetihlerini, Taberî'nin eserinde yer alan Seyf b. Ömer'in rivayetlerine göre okumak isteyenlere, Sadık İbrahim Arcun (s. 191-220) ile Ebû Zeyd Şelebi'nin (s. 120-139) eserlerini tavsiye ederiz.

İslâm devleti hududları dahiline alınması büyük bir muvaffakiyettir. Müslümanların dünyaya açılmasına, İslâm imanının insanlara sunulmasına, müslümanların iktisadî bakımdan gelişmesine vesîle olan bu fetihlerin, o sıralarda dünyamızın en büyük iki devletinden biri olan Sâsânîler'e karşı, başarılmış olmasının ayrı bir ehemmiyeti vardır. Burada şu noktayı bilhassa tebarüz ettirmeliyiz ki, Sâsânîler'e karşı İslâm'dan önce bu bölgelerde yaşayan Araplar'ın, asırlarca devam ettirdikleri, ancak bir iman etrafında birleşemeyen ve ilây-ı kelimetullah gibi yüce bir hedefi istihdaf etmeyen mücadeleleri, ciddî hiçbir netice vermemişti.

Bu hususun gayet açık bir şekilde görülmesi ve bilinmesi gerektiği halde, bazı müsteşrıkların, Irak'taki bu fetihlerin şerefini, müslümanlara değil de İslâm öncesi Arapların başlattıkları mücadelelere atfetmeleri şayan-ı hayret bir iddiadır.

Ele aldığımız fetihlerden anlaşıldığına göre, Sâsânî devleti, merkezden hiçbir ciddî ordu göndererememiş ve Halid'in bu fetihlerini yalnızca bölgelerde ve hududlarda bulunan muhafız birlikleriyle onlara destek olan bazı hıristiyan-Arap ve ârâmî zümrelerle önlemek istemiştir. Ancak, onların İslâm ordusu karşısındaki çabaları, Seyfullah Halid b. Velid'in dehay-ı askeriyesine mukavemet cüretini gösterenlerin akıbetine uğramıştır. Yine bu devlet, asırlardır tanıdıkları Araplar'ın çölden bir fırtına hızıyla topraklarına saldırıp baskınlar yaptıktan ve ganimet ele geçirdikten sonra hemen çöle geri döndükleri gibi, müslümanların da öyle yapacaklarını zannetmek suretiyle büyük bir hataya düşmüştür.

Halid'in başkumandanlığı altındaki müslümanların birbiri arkasından gelen fetihleri, zulüm ve şiddet üzerine bina edilmiş idaresini devam ettirebilecek gücü kalmamış bu mecusî devletinin ortadan kaldırılmasını hazır hale getirdiği için, gerek İslâm tarihi gerek dünya tarihi bakımından fevkalâde değerli, kıymetli ve bereketli olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEYFULLAH HALİD B. VELİD'İN SURİYE FETİHLERİ

Halid b. Velid Hazretlerinin Bizans imparatorluğuna karşı Suriye'deki askerî faaliyetlerini ele almaya başlarken, karşılaştığımız bazı zorluklara işaret etmek istiyoruz. Halife Hz. Ebû Bekir'in emri üzerine Irak'taki fetihlerini durduran Halid'in, Sâsânî cephesini terkederek Suriye'ye Bizans cephesine intikal ettiğini görüyoruz. Onun bu intikal emrini nerede ve hangi tarihte aldığından başlayarak, Suriye'ye başkumandan olarak mı yoksa yardımcı kuvvet kumandanı olarak mı gönderildiği; hangi güzergâhı takip ettiği; kaç askerle birlikte yola çıktığı; yol boyunca ve Suriye'de nereleri fethettiği; orada bulunan diğer İslâm ordularıyla nerede ve ne zaman buluştuğu; yaptığı savaşların sayısı, tarihleri, sırası, hangi şehirleri fethettiği ve azledilmesi gibi çok mühim hadiseler hakkında, kaynaklarda birbirinden çok farklı ve uzlaştırılması oldukça zor haber ve rivayetlerle karşı karşıya bulunuyoruz.

Meselâ, Halid'in askerî hayatında olduğu gibi, başta Hz. Ebû Bekir zamanındaki ve dünya tarihindeki savaş ve fetihler arasında da onun Irak'tan Suriye'ye intikali esnasında, askeriyle birlikte çölü geçmesi gerçekten çok mühim bir hadisedir. Ancak bu kadar meşhur bir hadise esnasında, onun takip ettiği güzergâhın hâlâ kesin bir şekilde tespit edilememiş olduğuna şahit oluyoruz. Kaynaklarda yer alan bu hususdaki rivayetler ile yapılan çalışma-

lar, müstakil bir inceleme konusu olacak vüsatte malzeme ihtiva etmektedir. Bu bakımdan biz bu çalışmamızda, bütün bu haber ve rivayetleri, yapılan çalışmaları, ayrı ayrı ele alıp değerlendirmeye ve tercih ettiklerimizi, gerekçeleriyle birlikte ortaya koyma imkanına sahip değiliz. İrtidad savaşlarında ve Irak fetihlerinde olduğu gibi, Suriye fetihlerinde de bütün bu karışık ve uzlaştırılması bazen çok zor rivayetleri, belirli ölçülere riayet ederek bir tercihe tâbi tutmak mecburiyetinde kaldık. Bu arada, zaten karışık olan bu rivayetleri, ayrıca alt üst eden Seyf b. Ömer'in, geniş bir şekilde Taberî'nin tarihinde yer alan rivayetlerine de hemen hiç yer vermedik.[453]

Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye geçişini ve orada Bizans'a karşı yaptığı savaşları ele almadan önce, İslâm devletinin, bu imparatorluğa karşı daha önce başlatmış olduğu silahlı mücadeleler hakkında bir giriş yapmaya da gerek duymuyoruz. Çünkü bu mücadele, Hz. Peygamber tarafından başlatılmıştı ve kahramanımız Halid b. Velid bu mücadelelerin en mühim safhalarına fiilen iştirak etmişti. Nitekim Mûte savaşı, Tebûk seferi ve bu sefer esnasındaki onun Dûmetu'l-Cendel seriyyesi, hep Suriye fetihleriyle alâkalı ve Bizans'a karşı tertip edilmiş askerî faaliyetlerdir. Hz. Ebû Bekir'in hilafetini ve irtidad savaşlarını ele alırken, Hz. Peygamber'in hazırlayıp da gönderemediği; vefatları üzerine, Halife'nin gönderilmesi hususundaki ısrarlı ve kararlı tutumuna temas ettiğimiz Üsâme ordusunun da Bizans'a karşı tertip edilmiş olduğunu hatırlatmakla yetinmek ve doğrudan doğruya Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye müteveccih olarak başlattığı yeni fetih faaliyetlerine geçmek istiyoruz.

---

[453] Seyf'in rivayetlerini esas alan çalışmalar için, Arcun ve Ebû Zeyd Şelebi'nin eserlerine bakınız.

Halife Hz. Ebû Bekir'in, irtidad savaşlarının sona ermesinden ve Halid b. Velid'i Irak'a göndermesinden sonra, 12 yılında, belki de bu yılın ikinci yansında, Suriye fetihlerine başlamaya karar verdiği anlaşılmaktadır. Medine'den Suriye'ye ordular sevkedilmesine ne zaman başlanıldığı katî olarak belli değildir. Bu hususta, aynı râviden bile iki ayrı tarih zikredilmiş olduğuna dikkati çekmek istiyoruz. Taberî'nin eserine aldığı İbn İshak'ın iki ayrı rivayetinden birisinde, Suriye'ye 12 yılında ordu gönderildiğinin zikredilmesine mukabil; aynı râvinin bir diğer haberinde, Hz. Ebû Bekir'in 12 yılında hacdan döndükten sonra, ordular hazırlayarak Suriye'ye gönderdiği rivayet edilmektedir.[454] İbn İshak'ın bu ikinci rivayetinden, hac senenin son ayında olduğuna göre, 13 yılı başında bu orduların gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Taberî'nin eserinde yer alan Medâinî'nin İbn Şebbe yoluyla nakledilen bir rivayetinde de, Hz. Ebû Bekir'in 13 yılı başında (Mart 634), Suriye'ye ordular gönderdiği nakledilmiştir.[455]

Belâzurî'nin eserinde yer alan rivayette ise, Hz. Ebû Bekir'in 13 yılı Safer ayının başında Perşembe günü (7 Nisan 634), Medine'deki Cürf mevkiinden Suriye'ye ordular göndermiş olduğu tasrih edilmektedir.[456]

Suriye fetihlerine başlayan orduların gönderiliş tarihi üzerinde durmamızın sebebi, Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye hangi tarihte gittiğinin daha doğru bir şekilde tespit edilmesine yardım edeceğindendir. Bilindiği üzere Halid b. Velid 13 yılı

---

[454] Taberî, *Tarih*, I, 1976;2078-2079

[455] Taberî, *Tarih*, I, 2079

[456] Belâzurî, *Fütûh*, s. 128

başında, Irak cephesini bırakıp Suriye'ye gitmesi için Halife Hz. Ebû Bekir'den emir almıştı. Çünkü, Suriye'deki ordu kumandanları, Halife'den yardım istemişlerdi. Buna göre, Suriye'ye gönderilmiş olan orduların, 13 yılından önce hareket etmiş olduklarını kabul etmemiz doğru olacaktır.

Veya, Irak fetihlerine başlarken yukarıda ele aldığımız İbnü'l-Kelbî'nin rivayetinde açıkça ifade edildiği üzere, Halid'in tâ Yemâme'den Irak'a gönderilirken "... *Şam'a git; ancak önce Irak'tan başla...*"[457] şeklinde ifade edilmiş olan ve önceden Suriye fetihlerinin kararlaştırılmış olduğunu gösteren planlı bir hareketle karşı karşıya bulunduğumuzu düşünmek gerekecektir.[458]

Bizim kanaatimiz şudur: Hz. Ebû Bekir, 12 yılı içinde, aşağıda isimlerini ele alacağımız kumandanları, Suriye'ye, ayrı ayrı cephelere göndermiştir. 13 yılı başında ise, bu cephedeki ordularına, takviye birlikleri göndermiş ve bunlar arasında, Irak cephesinde bulunan Halid b. Velid de yer almıştır.

Hz. Ebû Bekir Suriye'ye ordu göndermeye karar verince, Ashab ile bu meseleyi istişare etmiş; onların desteğini almış ve kendilerinden teşvik görmüştür. Bu arada, Mekke, Tâif, Yemen, Necid ve Hicaz'daki müslümanlara mektup yazıp onları cihada teşvik ve ilây-ı kelimetullah için mücadeleye davet etmiştir. Birçok gönüllü, cihada iştirak etmek üzere Medine'de Cürf'te toplanmıştır. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, üçer bin kişilik, üç ayrı ordunun başında olmak üzere, Amr b. el-Âs'ı, Yezîd b. Ebû Süyfan'ı[459] ve Şürahbil b. Hasene'yi kumandan tayin etmiştir.

---

[457] Taberî, *Tarih,* I, 2018

[458] Müsteşrik De Goeje, Suriye'ye ordu gönderiliş tarihinin kesin olmadığını ifade ederken, bu müşkilata başka yönlerden de işaretlerde bulunmuştur; bkz. s. 21 vd. 40-41

[459] Yezîd'den önce, Halid b. Saîd b. el-Âs'ın kumandan tayin edilmiş olduğunu ve daha sonra Hz. Ömer'in teşviki ile azledildiğini veya 12 yılı başında Hz. Ebû

Hz. Ebû Bekir'in tayin ettiği bu kumandanlar arasında, aşere-i mübeşşereden Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın da bulunduğuna işaret eden rivayetler yanında;[460] Belâzurî'nin eserindeki bir rivayette:

"... Ebû *Bekir, Ebû Ubeyde'ye de sancak dikmek istemişse de o bu vazifeden affedilmesini istedi. Bazı kimseler, Ebû Bekir'in ona da sancak diktiğini rivayet etmişlerse de bu doğru değildir. Ancak Ömer halife olunca, onu Şam (Suriye) bölgesinin tamamına vali tayin etti..."*[461] şeklinde açık bir ifade kullanılarak onun Suriye'ye Hz. Ebû Bekir zamanında hiç gönderilmediği haber verilmektedir.

Ancak bu habere rağmen, Suriye'ye gönderilen kumandanlar arasında, Ebû Ubeyde'nin adının daima zikredildiğine şahid oluyoruz. O kadar ki, meselâ Ebû Mıhnef'in bir rivayetine göre: *"Ebû Bekir komutanlara şöyle dedi: 'Sizler savaşmak üzere bir araya toplandığınızda, Ebû Ubeyde Âmir b. Abdullah el-Cerrah el-Fihrî başkumandanınızdır; o bulunmadığı takdirde Yezîd b. Ebû Süfyan'dır. Amr b. el-Âs ise, yalnızca müslümanlara yardımcı kuvvetlerle kendisine iltihak edenlerin kumandanı idi."*[462]

Görüldüğü üzere Ebû Mıhnef'in bu rivayetinde, Ebû Ubeyde'nin Suriye'ye gönderilen kumandanlar arasında yer aldığına işaret edilmekle kalınmamış; onun aynı zamanda, ayrı ayrı istikametlere gönderilen bu orduların bir araya gelmeleri söz konusu olursa, başkumandan tayin edilmiş olduğuna da işaret edilmiştir.

Bekir'in Halid b. Velid'i Irak'a gönderirken Halid b. Saîd'i de Suriye'ye göndermiş olduğuna dair haber ve rivayetleri ele alıp burada değerlendirmek istemiyoruz. Halid b. Velid'in askeri faaliyetleri ile doğrudan alâkalı olmayan bu konular için bkz. Taberî, *Tarih,* I, 2079 vd.; De Goeje, s. 24 vd.

[460] İbn İshak ve Medâinî'nin ayn ayn rivayetleri için bkz. Taberî, *Tarih,* I, 2079

[461] Belâzurî, *Fütûh, s.* 128

[462] Belâzurî, *Fütûh, s.* 128

Suriye'ye Halid b. Velid'in gönderilmesinden önce, bu üç ayrı kumandanın bir araya gelmeleri ve beraberce savaşmaları durumunda, kimin başkumandan olacağı hakkında iki ayrı rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre Hz. Ebû Bekir'in, orduların bir araya gelmesi halinde, askere namazı Amr'ın kıldırmasını ayrıldıklarında ise her kumandanın kendi askerlerine namaz kıldırmasını şifahen emrettiği haber verilmektedir.[463] Vakıdî'nin rivayet ettiği diğer bir habere göre ise: "Ebû Bekir, Amr'ı Filistin'e, Şürahbil'i Ürdün'e ve Yezîd'i de Şam'a (Dimeşk) vali tayin etti ve kendilerine: 'Eğer hep birlikte savaşırsanız, savaşın olduğu bölgenin valisi, kumandanınızdır' dedi."[464]

Bu ikinci rivayette, kimin bölgesinde bir araya gelinirse onun başkumandan olacağı tasrih edilirken, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın adının yer almadığına dikkat etmek gerekir.

Henüz Halid b. Velid Hazretlerinin Suriye'ye gelmesinden önce Hz. Ebû Bekir'in Medine'den gönderdiği bu üç; veya Ebû Ubeyde'ninki ile dört ayrı ordunun bir araya gelmeleri halinde, kimin başkumandan olacağı ve dolayısıyla da askere kimin namaz kıldıracağı hususu, Halid'in Suriye'deki durumuyla çok yakından ilgilidir. Çünkü onun, Suriye'ye yardımcı birlik kumandanı olarak mı yoksa başkumandan olarak mı ve kimin yerine gönderildiğinin anlaşılmasına; ayrıca, Hz. Ömer'in Halid'i azledip yerine Ebû Ubeyde Hazretlerini başkumandan tayin etmesinin ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiğinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Hz. Ebû Bekir, Filistin'in fethiyle vazifelendirdiği Amr b. el-Âs'a sahil yolunu takip ederek Eyle'ye, oradan Filistin'e gitmesini; buna mukabil Yezîd b. Ebû Süyfan ile Şürahbil b. Hasane'ye

---

[463] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129

[464] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129

ise, Tebûk yolunu takip ederek Şam'a gitmelerini emretti. Bazı rivayetlerde, Amr'ın Filistin'e, Şürahbil'in Ürdün'e, Yezîd'in ise Dimeşk'a vali tayin edildikleri de zikredilmiştir. Bu rivayetlerden biz, Halife'nin kumandanlarından, tayin edildikleri bölgeleri fethetmelerini istediğini anlamaktayız.[465]

Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir, başlangıçta üç biner kişilik bu üç orduyu, Medine'den gönderdiği askerlerle takviyeye devam etmiş; Halid b. Velid Suriye'ye ulaştığı sırada, her üç kumandanın emrinde, ayrı ayrı 7.500 kişilik sayıya ulaşılmıştır.[466]

İbn İshak'ın bir rivayetinden ise, Hz. Ebû Bekir'in, Yezîd ve Şürahbil'den sonra, ordunun dörtte bir asker sayısının başında olduğu halde, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ı, o ikisine destek olarak gönderdiği anlaşılmaktadır.[467]

Halid b. Velid'in Irak cephesini bırakıp Suriye'ye intikal etmesini icap ettiren gelişmeleri de şöylece hülasa edebiliriz:

Tebûk yoluyla Bizans topraklarına giren Yezîd b. Ebû Süfyan, Ölü Deniz'in (Bahru'l-meyyit) güneyindeki, Ürdün ovasının bir devamı olan Arabe vadisine ulaşınca, Filistinli bir asilzade olan Sergius komutası altındaki Bizans ordusuyla karşılaştı. Yezîd bu ordu üzerine Ebû Ümâme el-Bâhilî kumandasında bir ordu sevk etti; Bizans ordusu bozguna uğratılarak Dâsin'e çekilmeye mecbur bırakıldı. Ebû Ümâme, onları burada da mağlup etti ve onların patriğini öldürdü. Arabe'deki bu savaşın, Üsâme ordusundan sonraki yapılan ilk savaş olduğu rivayet edilmiştir. Bu arada Ebû Ubeyde'nin de, Belkâ'nın bir köyü olan

---

[465] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129

[466] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129; burada, sonunda Suriye'deki asker sayısının 24.000'e baliğ olduğu da zikredilmiştir; Taberî, *Tarih*, I, 2079; burada Medâinî, asker sayısının yedi biner kişi olduğunu zikreder.

[467] Taberî, *Tarih*, I, 2107

Maâb'dan geçerken buranın halkı ile savaştığı ve sonunda onların müslümanlarla sulh yapmaya mecbur kaldıkları da rivayet edilmiştir.[468]

İbn İshak'ın rivayetine göre Amr b. el-Âs Ğamrul-Arabat'a indi; o sırada yetmiş bin kişilik bir Bizans ordusu da yukarı Filistin'deki Cıllık ovasına ulaştı. Bu ordunun kumandanı, Heraklius'un ana-baba bir kardeşi Tezârik idi. Bunun üzerine Amr b. el-Âs, bu şekilde büyük bir düşman ordusunun hazırlanmış olduğunu Halife Hz. Ebû Bekir'e yazdığı mektupla haber verdi ve ondan yardım istedi.[469]

Belâzurî'nin eserinde yer alan bir rivayette ise, *"Amr b. el-Âs Filistin hududuna gelince Ebû Bekir'e mektup yazdı; düşmanın sayısının ve silahlarının çokluğunu, topraklarının genişliğini ve askerlerinin bahadırlığını ona bildirdi. Bunun üzerine Ebû Bekir, Irak'ta bulunan Halid b. Velid b. Muğire el-Mahzumî'ye mektup yazarak Şam'a (Suriye) gitmesini emretti."*[470]

Bu arada el-Ezdî, Câbiye'de bulunan Ebû Ubeyde'nin de bir mektup yazıp Rumlar ile hıristiyan-Araplar ve bölge halkının müslümanlarla savaşmak üzere toplandıklarını Halife'ye bildirdiğini ve ondan yardım ve destek istediğini zikretmektedir.[471] Hatta Ebû Yusuf eserinde, Hz. Ebû Bekir'in Halid b. Velid'e yazdığı mektupta, *"Ebu Ubeyde'ye iltihak et"* şeklinde emir verdiğini ifade etmiştir.[472]

---

[468] Taberî, *Tarih,* I, 2108; Belâzurî, *Fütûh,* s. 130

[469] Taberî, *Tarih,* I, 2107

[470] Belâzurî, *Fütûh,* s. 129

[471] el-Ezdî, *Fütûhu'ş- Şam*, s. 67

[472] Ebû Yusuf, II, 225-256 (T. 236)

Böylece Medine'de bulunan Halife Hz. Ebû Bekir, Suriye'ye sevk ettiği orduların büyük bir Bizans ordusuyla karşı karşıya gelmelerinin kaçınılmaz olacağını haber alınca, Irak'ta bulunan Halid b. Velid'i bu cepheye göndermeye karar verdi.

Halid b. Velid Suriye Yolunda

Halid b. Velid'i Irak'ta, Aynu't-Temr ve çevresindeki fetihlerde bırakmıştık. Halife Hz. Ebû Bekir, Suriye'deki ordularına yardımcı olması için Halid'in Irak cephesinden ayrılıp Suriye'ye intikal etmesini kararlaştırdı. O, Halife'nin intikal emrini, bazı rivayetlere göre Aynu't-Temr'de; diğer bazı haberlerde ise, Hîre'de bulunduğu sırada aldı.[473] İbn İshak'ın rivayetinde, Halid'in Suriye'ye intikal emrini Hîre'de bulunduğu sırada aldığını; sonra da Aynu't-Temr'i fethe gittiğini öğreniyoruz. Buna göre, acaba Hz. Ebû Bekir, Hîre'nin fethinden sonra, Halid'in önce Aynu't-Temr'i; arkasından da aşağıda göreceğimiz üzere Dûmetu'l-Cendel'i fethetmesini ve bu arada Suriye'ye hareket etmek üzere ikinci bir emrini orada beklemesini istemiş olabilir mi?

İbn İshak'ın rivayetine göre Halid b. Velid, Fırat nehri kenarındaki fetihlere ara vermek mecburiyetinde kaldığı için üzgündür ve bu intikal emrinde, kendisinin Irak'ın fethini gerçekleştirmesini kıskanan Hz. Ömer'in rolü ve tesiri olduğuna kanîdir.[474] Biz, bu ve benzeri rivayetlerin doğru olmadığı kanaatindeyiz. İleride göreceğimiz üzere, Hz. Ömer'in Halid'i azletmesinden dolayı, tıpkı irtidad savaşlarındaki gibi, bu şekildeki bir anlayışın ona ve Hz. Ömer'e isnad edildiğini düşünüyoruz ve kaynaklarda, benzeri ifadelerin bu şekilde yer almasını şüphe ile karşılıyoruz.

---

[473] Ebû Yusuf, II, 225; Belâzurî, *Fütûh,* s. 74, 131, 305, 306; Taberî, *Tarih,* I, 2121 (İbn İshak)

[474] Taberî, *Tarih,* I, 2121; ayrıca bkz. el-Ezdî, s. 68

Karar verilmesi çok zor olan bir diğer mühim mesele de Halid'in Suriye'ye, başkumandan olarak mı yoksa yardımcı birlik kumandanı olarak mı gönderildiği hususudur. Suriye'ye gönderilen ordu kumandanlarının bir araya geldiklerinde hangisinin başkumandan olacağına dair ihtilafı daha önce görmüştük. Aynı ihtilaf, Halid için de söz konusudur.

Onun Halife tarafından başkumandan olarak vazifelendirildiğini tasrih eden rivayetler yanında; yalnızca emrindeki ordunun kumandanı olduğunu haber veren rivayetler de bulunmaktadır.[475]

Belâzurî'de yer alan değişik bir rivayette ise, Halid b. Velid, yalnızca emrindeki askerlerin kumandanı idi; ancak müslümanlar, bir savaş için bir araya toplandıklarında, yiğitliği, savaş hilesini iyi bilmesi ve kumandanlığındaki uğuru dolayısıyla Halid'i başlarına geçirirlerdi.[476]

Meselâ, Ecnâdeyn gibi büyük bir meydan muharebesinde, hemen kesin bir şekilde Halid'in başkumandan olduğu anlaşılırken, Dimeşk'ın fethi ve bilhassa Yermûk muharebesinde, onun başkumandan olup olmadığını tespit etmek oldukça zordur. Bu hususta, onun başkumandanlıktan ne zaman azledildiğinin kolayca ve kesin bir şekilde ortaya konulamayışının da büyük tesiri vardır.

Halid b. Velid'in hareket tarihini ve hangi güzergâhı takip ettiğini ele almadan önce, Irak'tan kaç kişi ile Suriye'ye intikal ettiğini görelim, İbn İshak'ın rivayetine göre Hz. Ebû Bekir, Halid'e yazdığı mektupta, Irak'ta kendisiyle birlikte bulunan askerler arasından, kuvvetlilerini seçmesini emretmiştir. Bunun üzerine başkumandan, güçlü kuvvetli askerlerini yanına aldı; zayıf-

---

[475] İbn Sa'd, II, 397; Belâzurî, *Fütûh*, s. 129; Taberî, *Tarih*, I, 2109; el- Ezdî, s. 68, 69, 85-86; İbrahim Ekrem, s. 269; yazar, Halid'in başkumandan olarak tayin edildiğinde ısrar eder.

[476] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129; ayrıca bkz. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 56

ları, hasta ve kadınları ise, başlarına Ensar'dan Umeyr b. Sa'd'ı tayin ederek Medine'ye gönderdi. Ayrıca Irak'ta kalan orduların başına da, Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'yi bıraktı ve kendisine:

"Allah sana rahmet eylesin! Kusur etmeksizin ve zaaf göstermeksizin, idare edeceğin yere dön!" tavsiyesinde bulundu.[477]

İbn İshak'ın yukarıdaki haberinde, Halid b. Velid'in yanında kaç askerle Suriye'ye gittiği zikredilmemektedir. Buna mukabil onun, Suriye'ye giderken yanına aldığı askerlerin, daha önce Medine'den hareket ettiği sırada emrine giren ve ekseriyetini Medineli Ensar'ın teşkil ettiği kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Onun ordusundaki çekirdek kuvveti teşkil eden ve hepsi de süvarî olan bu insanların, en iyi savaşçılardan müteşekkil elit bir zümre olduklarında şüphe yoktur.

Halid ile birlikte Suriye'ye hareket eden bu askerlerin sayısı hakkında, Medâinî, beş yüz veya sekiz yüz;[478] Belâzurî ise, sekizyüz, altı yüz veya beş yüz rakamlarını vermektedir.[479] Biz bu ordunun, sekiz yüz kişi olduğunu kabul edebiliriz. Yermûk savaşından sonra, Irak'tan gelen bu askerlerin büyük bir kısmı ile bazı gönüllülerin Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Hz. Ömer'den yardım istemesi üzerine, Kays b. Mekşuh el-Murâdî kumandası altında, yedi yüz kişi olarak Suriye'den Irak'a dönmelerini de göz önüne alarak bu sonuca ulaşabiliyoruz.[480] Burada, çok iyi ata binen ve kılıç kullanan, mızrak ve ok atmakta büyük kabiliyet sahibi olan bu askerlerin sayısını dokuz bin olarak gösteren Seyf b. Ömer'in rivayetinin doğru olamayacağını da ifade etmemiz gerekiyor. [481]

---

[477] Taberî, *Tarih*, I, 2121-2122; Belâzurî, *Fütûh*, s. 305

[478] Taberî, *Tarih*, I, 2109

[479] Belâzurî, *Fütûh*, s. 131

[480] Taberî, *Tarih*, I, 2350; Belâzurî, *Fütûh*, s. 315

[481] Taberî, *Tarih*, I, 2089; 2115; Seyf ayrıca, Ensar'ın hepsinin Medine'ye döndüğünü ileri sürerek, Halid ile Suriye'ye giden orduda, kabilesi Temîm'e

Halid b. Velid'in Suriye'ye intikali, Medine'den gönderilen diğer takviye kuvvetlerinden farklı olarak, Irak-Suriye arasındaki yollardan birisi kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarda yer alan rivayetlerin incelenmesinden anlaşılmıştır ki, bu intikal esnasında onun, hangi güzergâhı takip ettiğinde ihtilaf vardır. Bu ihtilaf, yalnızca takip edilen güzergâha ait olmakla kalmamış; intikal esnasında vuku bulan hadiseleri de içine almıştır. Onun Suriye seferinden önce Irak'taki bazı fetihleri, sanki bu yolculuk esnasında gerçekleştirmiş gibi gösterilmek suretiyle, hadiseler birbirine karıştırılmıştır.

Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye intikalini, daha çok İbn İshak ve Vakıdî'nin rivayetlerine istinad ederek ele alacağız. Ancak, İbn İshak'ın çok kısa ve kıymetli bilgiler ihtiva eden rivayetine mukabil, Vakıdî'nin bazı rivayetlerinin, oldukça karışık hale getirilmiş olduğunu zannediyoruz. Bu noktada, bir hususa bilhassa şimdiden işaret etmek istiyoruz: Vakıdî'nin Kâtibi diye meşhur İbn Sa'd'ın *Tabakat'*ında yer alan onun bir rivayeti, bu güzergâhın tespitinde ve bazı zorlukların halledilmesinde bize çok yardım etmiştir. Ayrıca, Halid'in güzergâhını ele alıp inceleyenlerin muttalî olabildiğimiz çalışmalarında, onun bu rivayetini hiç kullanmadıkları da dikkatimizi çekmiştir. Bu hususta, Taha el-Hâşimî'nin adını bilhassa zikretmek istiyoruz. Çünkü Iraklı bir asker olan bu araştırmacı, gerçekten pek çok istifade ettiğimiz makalesinde, şayet bu rivayeti görmüş olsaydı, öyle zannediyoruz ki bizim ulaştığımız sonucu elde edecekti.

---

mühim bir paye vermek ve Ensar'ı geri planda göstermek istemiştir; bunun için bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2021; ayrıca Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 34-35; De Goeje, s. 38; Taha Hâşimî, "Seferu Halid b. Velid mine'l-Irak ile'ş-Şam", *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmi'l-Arabî*, Dimeşk 1952, IV/4, s. 549-550

Hâşimî bu makalesinde, kaynaklarda yer alan Irak-Suriye arasındaki yolların hemen tamamını tespit etmiş; bunların değerlendirmesini yapmış ve bilhassa, Çek asıllı müsteşrik A. Musil'in,[482] bizim maalesef göremediğimiz çalışmalarına istinad ederek, başta De Goeje ve Caetani[483] olmak üzere, Halid b. Velid'in Hîre'nin kuzeyinden Fırat nehrinin kuzeybatı istikametini takip ederek Suriye'ye ulaştığını ısrarla müdafaa eden görüşlerini tenkid etmiştir.[484]

Tarihçiler, Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye intikali esnasında, onun beş gün devam eden ve çok çetin şartlar altında geçen Kurâkır ile Süvâ arasından çölü geçmiş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna mukabil, bu iki yerin nerede bulunduğu hususunda ise ihtilafa düşmüşlerdir. Coğrafya kitapları, bu iki yerin, hangi kabileye ait su yeri olduğunu zikretmekten öteye, sarîh bir yer tespitine medar olacak bilgi vermemektedir. Bundan dolayı, bazı araştırmacılar, bunlar arasında meselâ Caetani ve De Goeje, bu iki yerin Fırat kenarında bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Caetani, Süvâ'yı, Fırat ile Cezîre bölgesindeki Rusâfe şehri arasında kabul etmiştir. Bunun tabiî sonucu olarak da Halid b. Velid'in Fırat sahili boyunca, kuzey-batı istikametine

---

[482] A.Musil, *Arabia Deserta,* New York 1927; bilhassa s. 553-573 arası. Birinci Cihan Harbi esnasında bütün bu bölgeleri gezen ve İtalyan müsteşrik Caetani'nin görüşlerine cevap veren yazar bilhassa Kurâkır ile Süvâ'nın yerlerini tespit etmiştir. Bu iki yerin ehemmiyeti üzerinde biraz sonra bilgi verilecektir.

[483] Caetani'nin eserinin, Halid'in Suriye'ye intikaliyle ilgili kısmı Türkçeye tercüme edilmemiştir, onun bu hususta görüşlerini de Hâşimî'den aldık.

[484] Taha Hâşimî, "Seferu Halid b. Velid mine'l-Irak ile'ş-Şam", *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmi'l-Arabî,* Dimeşk 1952, sayı 3, s. 394-407; sayı 4, s. 542-558; yazarın iki sayıda neşredilen bu makelesinin devamı yayınlanmamıştır.

doğru Rusâfe'ye; oradan da Erek, Tedmur, Karyeteyn ve Huvvârîn yolu ile Şam'a intikal ettiğini ileri sürmüştür.[485]

Halid b. Velid'in Hîre'nin kuzeyinden Suriye'ye intikal ettiğini kabul edenlerin en büyük delilleri, Belâzurî'nin eserinde yer alan Vakıdî'nin rivayetidir.[486] Bize göre Vakıdî'nin bu rivayeti, çeşitli kaynaklardan alınan haberlerle karıştırılmışa benzemektedir. Çünkü bu habere göre Halid b. Velid, kuzey-batı istikametinden Suriye'ye giderken, tam ters istikamete, güneye doğru da yöneltilmiş ve Dûmetu'l-Cendel'e uğratılmış bulunmaktadır.

Nitekim bu husus, Halid'in Irak'tan Suriye'ye intikalinin, bize göre yanlış olarak Hîre'nin kuzeyindeki yoldan, Fırat nehri kenarındaki güzergâhtan olduğunu iddia eden De Goeje'nin de dikkatini çekmiş; derhal Suriye'ye gitmesi için kendisine emir verildikten sonra, Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e sefer yapmasını imkansız kabul etmiştir. De Goeje, eserinin ilk baskısında, Belâzurî'nin eserinde yer alan iki ayrı rivayete dayanarak[487] Halid b. Velid'in, bu intikali esnasında Dûmetu'l-Cendel'i değil de Ukeydir ve kardeşlerinin Hîre'de kurdukları Dûmetu'l-Hîre'yi fethetmiş olduğunu ileri sürmüştü. Ancak De Goeje, bu görüşünü; Dûmetu'l-Hîre'nin, Hîre'nin alınmasıyla birlikte fethedilmiş sayılacağını ileri sürerek Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e bir sefer düzenlediğini kabul eden Wellhausen'ın reddetmesi üzerine, başka bir çıkış

---

[485] Hâşimî, "Seferu Halid", sayı 3, s. 395, sayı 4, s. 553; De Goeje'nin görüşleri için bkz. s. 39-49

[486] Belâzurî, *Fütûh*, s. 132

[487] Belâzurî, *Fütûh*, s. 74, 75; bu iki rivayette, Hz. Peygamber zamanında İslâm devleti hakimiyeti altına bizzat Halid b. Velid tarafından alınan Dûmetu'l-Cendel emiri Ukeydir'in, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine buradan Hîre'ye kaçtığı ve orada taştan bir bina yaptırarak eski yerinin hatırasına buna Dûmetu'l-Hîre adını verdiği anlatılmaktadır.

yolu bulmaya teşebbüs etmiştir. Eserinin ikinci baskısında o, bu sefer Dimeşk yakınında bulunan sanki bir diğer Dûme'nin fethedilmiş olduğunu ileri sürerek yine Halid'in Dûmetu'l-Cendel'i fethetmiş olduğunu kabul etmek istememiştir.[488] De Goeje'nin bu hususta istinad ettiği rivayet, yine Belâzurî'nin eserinde yer alan Vakıdî'nin bir haberidir, rivayet aynen şöyledir:

"Halid Irak'tan ayrılıp Şam'a gitmek üzere hareket etti ve Dûmetu'l-Cendel'e uğradı; orayı fethetti ve esirler aldı. Onun aldığı esirler arasında, el-Cu'dî el-Ğassânî'nin kızı Leylâ da bulunuyordu. Bir başka rivayete göre ise Halid b. Velid'in süvarileri, Leylâ'yı Ğassânîler'in topraklarında esir almışlardı. el-Cu'dî'nin bu kızına, Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk aşık olmuştu..."[489]

Bu rivayet, Halid b. Velid'in Dûmetu'l-Cendel'e uğramadığını göstermez; yalnızca esir alınan Leylâ'nın, Dûmetu'l-Cendel'de değil de Ğassânîler'in yurdunda yapılan savaştan sonra ele geçirildiğini ifade eder.

Aslında De Goeje haklıdı; Fırat kenarlarından Suriye'ye gitmekte olan Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e de gitmesi, imkansız denilecek kadar zordur. Ancak De Goeje'nin haksız olduğu cihet, Halid'in kuzey istikametinden Suriye'ye gitmiş olduğunda ısrar etme-

---

[488] De Goeje, Hz. Ebû Bekir'in Dûmetu'l-Cendel fethini, Medine'den 11 yılında gönderdiği birliklerle halletmiş olduğuna dair Seyf'in iki ayrı rivayetine daha istinad ederek bu görüşünü teyid etmek ister; biz, Seyf'in bu hususta ki rivayetlerini ele almak istemiyoruz ve bunların doğru olduğunu da kabul etmiyoruz; Seyf'in rivayetleri için bkz. Taberî, *Tarih*, I, 1872, 1880. Burada şu kadarını ifade edelim ki, Seyf, 12 yılında Halid'in Dûmetu'l-Cendel'i fethettiğini de rivayet eder; ancak bunu, Suriye'ye intikali esnasında değil de daha önce gerçekleştirdiğini nakleder. Biz, onun bu rivayetini, biraz sonra ele almak mecburiyetinde kaldığımızda cevaplandıracağız.

[489] Belâzurî, *Fütûh*, s. 74; Wellhausen'in görüşleri için bkz. *İslâm'ın En Eski Tarihi'ne Giriş*, s. 42

sidir. Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e gitmediğini tespit etmek için değil; tam tersi, onun Fırat kenarından kuzey-batı istikametini takip etmiş olduğu iddiasını reddetmek için delil aramak gerekir. Biz, Halid b. Velid'in güney istikametinden, Dûmetu'l-Cendel'e uğradıktan sonra Suriye'ye gittiğini kabul ediyor ve bununla ilgili delillerimizi de tespit etmiş bulunuyoruz. Ancak bunları ele almadan önce, Halid'in güzergâhının, Hîre'nin kuzeybatı istikameti olmadığı hususunda bir iki noktaya işaret etmek istiyoruz.

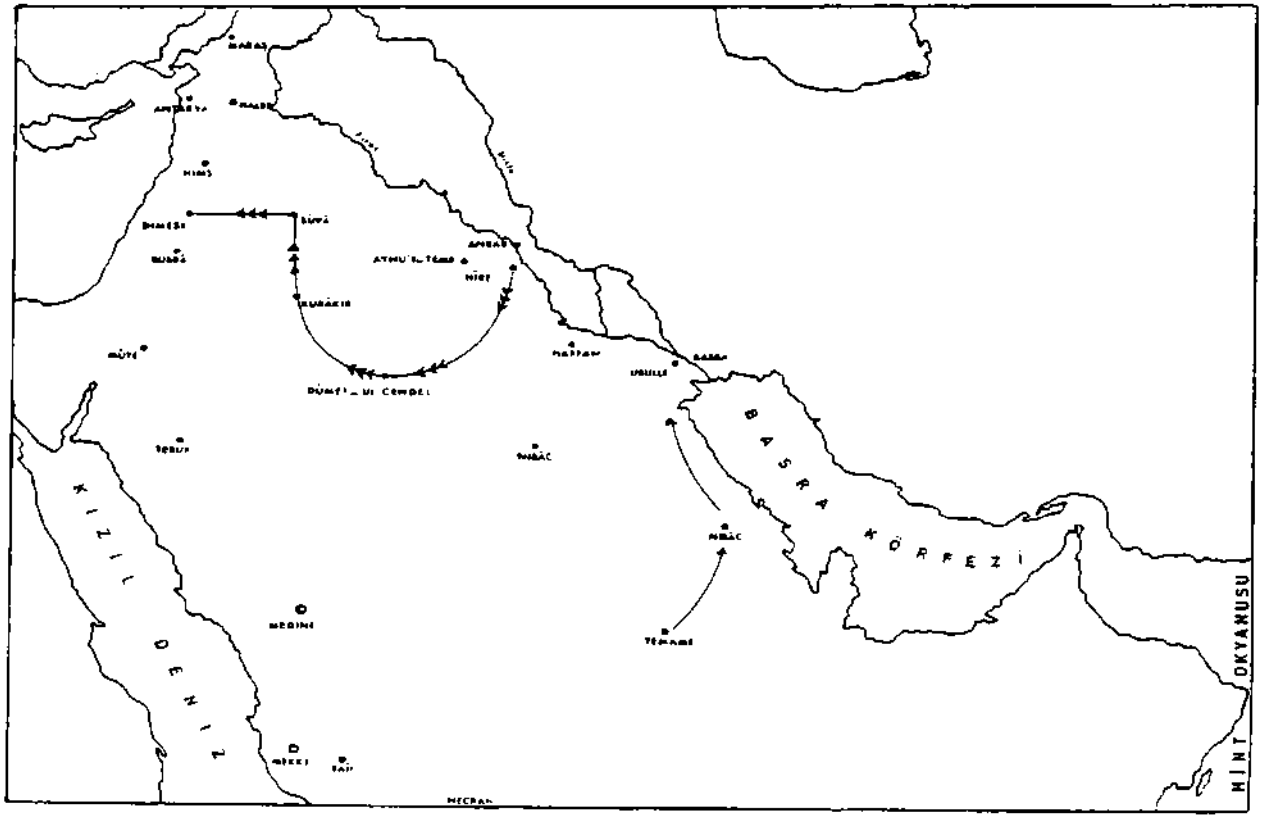
Hîre veya Aynu't-Temr'den Suriye'ye intikali düşünen Halid b. Velid'in önünde, üç ana istikametten geçen yollar bulunuyordu. Bunlardan birisi, De Goeje ve Caetani'nin, Vakıdî'nin rivayetine istinad ederek kabul ettikleri kuzey-batı cihetidir. Diğeri, doğrudan doğruya, şarktan garba giden posta yollarıdır. Ötekisi de, Hîre'nin güney-batı istikametinden Dûmetu'l-Cendel yoluyla, kuzey-batı cihetidir. Bu sonuncusu, bizim tercih ettiğimiz istikamettir.

Halid b. Velid'in posta yollarıyla bu intikali gerçekleştirmiş olmasını doğru kabul etmemize imkan yoktur. Çünkü bu yollarda, su çok az olup sekiz yüz kişilik büyük bir kafilenin su ihtiyacını karşılamaya uygun değildir.

Hîre'nin kuzey-batı istikametine gelince, bu yol çok tehlikelidir; çünkü çöl hudutları boyunca, Bizans muhafız birlikleri yanında, sağlam Tedmur kalesi bulunuyordu. Ayrıca bu yol, İslâm düşmanı ve hıristiyan Benî Tağlib kabilelerinin yaşadıkları bölgelerden geçmekte idi. Daha da mühimi, bütün râvilerin ittifak halinde zikrettikleri ve Halid b. Velid'in çölü geçtiği Kurâkır ile Süvâ adlı iki menzilin, bu kuzey-batı istikametinde bulunmamasıdır. Zira Çek asıllı müsteşrik A. Musil, Birinci Dünya Harbi esnasındaki seyahatlarında, Kurâkır ile Süvâ'nın bugünkü Cevf vadisinde, yani Dûmetu'l-Cendel'in kuzeyinde yer aldıklarını tespit etmiş bulunmaktadır.[490]

---

[490] Hâşimî, "Seferu Halid", sayı 4, s. 556-558

Halid bin Velid'in Irak ve Suriye Fetihleri Sırasında Takip Ettiği Güzergah

A. Musil'in bu tespitinden sonra, Halid b. Velid'in Suriye'ye intikalinin güney-batı istikametinden, Dûmetu'l-Cendel üzerinden gerçekleştirildiği görüşü taraftar kazanmıştır. Bu görüşü benimseyenlerden birisi de Taha el-Hâşimî'dir.[491] A. Musil'in görüşlerini aynen benimsediğini uzun makalesinden anladığımız el-Hâşimî'ye göre Halid b. Velid, Irak'tan Suriye'ye giderken Dûmetu'l-Cendel'den geçmiştir. Bir başka ifade ile o, Hîre'nin kuzeyinden veya doğrudan doğruya, doğu-batı istikametindeki posta yollarından değil de, güneyden, Arabistan'ın ortasında yer alan Dûmetu'l-Cendel'den gitmiştir.[492]

Burada bir noktanın tebarüz ettirilmesi gerekir; şöyle ki, A. Musil'in Kurâkır ile Süvâ'nın yerlerini tespit etmesi sonucunda, Halid b. Velid'in güzergâhı tayin edilmiş değildir. Onun Hîre'den Dûmetu'l-Cendel'e gittiği ve burayı yeniden fethettiğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetleri birazdan göreceğiz. Şimdi, Dûmetu'l-Cendel'in ikinci defa fethi meselesini ve bu fethin, Halid'in Suriye'ye intikali esnasında mı yoksa daha önce mi vuku bulduğunu görelim.

Dûmetu'l-Cendel'in Yeniden Fethi

Dimeşk'a yedi gün, Medine-i Münevvere'ye onbeş gün uzaklıkta ve Arabistan'ın ortasında bulunan Dûmetu'l-Cendel, ticarî bakımdan olduğu kadar stratejik bakımdan da mühim bir geçiş ve Suriye'nin giriş kapılarından birisi idi. Halife Hz. Ebû Bekir, Dûmetu'l-Cendel'e hâkim olmadan önce, Halid b. Velid'in Suriye'ye intikalini doğru bulmadığı gibi daha önce, Hz. Peygamber zamanında burayı İslâm devletine bağlayan Seyfullah'ın bu bölgeyi yakından tanımasını da en iyi şekilde değerlendirdi.

---

[491] Aynı görüşü benimseyenlerden birisi de Hitti'dir; bkz. I, 226

[492] "Seferu Halid" makalesine bakınız. Dûmetu'l-Cendel'den sonraki güzergâhı, ileride göreceğiz.

Tebûk seferi esnasında fethedilmiş olan Dûmetu'l-Cendel'in bu defa da Hz. Ebû Bekir'in, Irak'ta bulunan Halid b. Velid'e bir mektup yazıp Ukeydir'in üzerine yürümesini emretmesi sonucunda ikinci defa fethedildiğini görüyoruz. Biz bu emrin, Halid'in Suriye'ye hareket etmesi için verilen emir ile birlikte gönderildiğini kabul ediyor ve bu hususta ki en mühim delilin de Vakıdî'nin aşağıdaki rivayeti olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.

Dûmetu'l-Cendel'in fethini ele alanlarca da, Halid'in Suriye'ye intikali esnasında takip ettiği güzergâhı inceleyenlerce de ele alınıp değerlendirilmemiş olan Vakıdî'nin rivayeti aynen şöyledir:

"... Sonra Ebû Bekir es-Sıddîk, Allah ona rahmet eylesin, Halid'e yazdığı mektupta, Şam'a (Suriye'ye) gitmesini emretti; mektubunda ona şöyle yazdı:

'Seni, askerinin başına komutan tayin ettim; okuyup gereğini yerine getirmen için de sana bir ahid-nâme yazdım! Şam'a (Suriye'ye) hemen hareket et; benim mektubum sana ulaşacaktır.'

"Halife'nin bu mektubunu alan Halid, 'Bu Ömer b. Hattab'ın işidir; Irak'ın benim elimle fethedilmesini çekemedi' dedi; sonra, Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'yi yerine vekil bıraktı; yanına aldığı kılavuzlarla yola çıktı ve Dûmetu'l-Cendel'e indi. Şerîk b. Abde el-Aclânî'nin getirdiği, Ebû Bekir'in mektubu ve ahid-nâmesi orada kendisine ulaştı. Halid, Ebû Bekir'in hilâfeti sırasında, Şam kumandanlarından birisiydi ve orada birçok yeri fethetti..."[493]

Bu rivayette, Halid b. Velid'in takip ettiği güzergâhı açıkça gösteren bir ifade yer almaktadır. Buna göre, onun Hîre'nin kuzeyinden Suriye'ye gitmediği; tam aksi istikameti takip ederek Hîre'den güneybatıya doğru Dûmetu'l-Cendel'e ulaştığı anlaşıl-

[493] İbn Sa'd, VII, 396

maktadır. Caetani ve De Goeje'nin istinad ettikleri ve bizim başka rivayetlerle karıştırıldığını yukarıda ifade etmiş olduğumuz Vakıdî'nin o rivayetiyle bu rivayetinin farklı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu rivayette dikkatimizi çeken ikinci mühim husus, Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye intikal etmesi için Halid'e yazdığı mektup ve emir-nâmelerin, bir tane değil iki tane olduğudur ve rivayette ayrı ayrı yazıldığı tasrih edilen ikinci mektup ve ahid-nâmenin, Dûmetu'l-Cendel'de iken Halid'e ulaşmasıdır. Bu husus, aşağıda ele alacağımız Halid'in Irak'tan Suriye'ye ne zaman intikal ettiğini haber veren rivayetlerin, farklı farklı tarihler zikretmesinin sebebini de bize açıklamaktadır. Halife Hz. Ebû Bekir'in bu mektuplarının tarihleri, maalesef rivayette zikredilmemiştir. Ancak biz Halife'nin, H. 12 yılı sonlarında Suriye'ye asker sevkine karar verir vermez Halid'e de yola çıkmasını emretmiş ve yanında bulunan Medineli bazı askerler ile onların ailelerini, Dûmetu'l-Cendel'e kadar getirmesini; orayı yeniden fethetmesini emretmiş; bu arada Suriye'den gelen acele yardım talebi üzerine de, ikinci bir mektup ve ahid-nâme ile süratlice Dûmetu'l-Cendel'den Suriye'ye intikalini kararlaştırmış olduğunu anlıyor; Vakıdî'nin rivayetinden bu neticeyi çıkarıyoruz.

Halid b. Velid'in Irak'tan önce Dûmetu'l-Cendel'e geldiğini; burayı yeniden fethettikten sonra da Kurâkır ve Süvâ yolunu takip ederek Suriye'ye gittiğini nakleden haber ve rivayetler, yalnızca Vakıdî'nin bu rivayetinden ibaret değildir. Bu hususta başka rivayetlere de sahip bulunmaktayız. Ancak bu rivayetleri ele almadan önce, Dûmetu'l-Cendel'in yeniden fethini gerektiren sebebin ne olduğunu görelim:

İbnü'l-Kelbî'nin bir rivayetine göre, Ukeydir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekat verilmesine mâni olmak suretiyle yapılan andlaşmayı ihlal etmiş; Dûmetu'l-Cendel'den ayrılıp

Hîre'ye gitmiştir. Biz bu haberin doğru olmadığını düşünüyoruz. Çünkü Ukeydir'in müslüman olduğuna dair rivayetlerin pek kabul edilmediğini yukarda belirtmiştik.[494]

Avâne b. el-Hakem'in rivayetine göre ise Ukeydir, Rasûlullah'ın (s.a.s) vefatından sonra oradan ayrılmış; daha sonra da geri dönmüştü. Buna göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber ile yapmış olduğu andlaşmayı ihlâl ettiğinden dolayı Halid b. Velid'e onun üzerine yürümesi için emir vermiştir. O da, Ukeydir'in üzerine yürüdü ve onu öldürdükten sonra Dûmetu'l-Cendel'i yeniden fethetti; daha sonra da Şam'a gitti.[495]

Halid b. Velid'in Irak'tan Dûmetu'l-Cendel'e gitmesini çok farklı bir sebebe bağlayan Seyf b. Ömer'in rivayetine de burada işaret etmek mecburiyetindeyiz. Ona göre Halid b. Velid Hazretleri, kendisiyle birlikte Irak'ta buluşmak üzere yola çıkan ve Dûmetu'l-Cendel'i hâlâ fethedememiş bulunan Iyad b. Ğanm'ın zor durumda kaldığını bildiren ve yardım isteyen mektubu üzerine oraya gitmiş ve orayı fethettikten sonra da tekrar Hîre'ye dönmüştür. Seyf'ten başka hiçbir râvi, Iyad b. Ğanm'ın Dûmetu'l-Cendel'e gittiğine ve orayı yeniden fethe muvaffak olamadığına temas etmemiştir. Esasen biz, Seyf'in bu rivayetini, Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e niçin gittiğini tespit etmek için değil; buranın fethinden sonra tekrar Hîre'ye döndüğü iddiasını reddetmek için zikretmiş bulunuyoruz.[496] Çünkü bir başka râvi, Medâinî de, Halid'in Dûmetu'l-Cendel'i ikinci defa fethettikten sonra tekrar Hîre'ye döndüğünü ileri sürmektedir. Buna göre Halid, Irak'tan

---

[494] Belâzuri, *Fütûh*, s. 73-74

[495] Belâzurî, *Fütûh*, s. 74

[496] Seyf'in rivayetleri için bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2020, 2022, 2064 vd.; onun bu rivayetle rinin tenkidi için de bkz. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski TArihine Giriş*, s. 39-40; Işıltan, s. 77-78

Dûmetu'l-Cendel'e gitti; Ukeydir'i öldürdü; el-Cu'dî'nin kızını esir aldı; Hîre'ye döndü. Medâinî, bu rivayetinde, seferin sebebini zikretmez. [497]

Halid b. Velid'in Iyad'a yardım maksadıyla Dûmetu'l-Cendel'e gittiğini ve orayı 12 yılı Rebiulahir veya Cemaziyelevvel ayı başında fethettiğini Seyf'in rivayetine dayanarak ileri süren el-Hâşimî, Halid'in oradan tekrar Hîre'ye döndüğünü de aynen kabul etmektedir.[498]

Seyf'in rivayetlerini ele almanın çok zor ve diğer rivayetlerle onunkileri uzlaştırmanın zaman zaman imkansız olduğunu gördüğümüzden dolayı, onun rivayetlerini bu çalışmamızda terketmek mecburiyetinde kaldığımızı yukarıda birkaç vesileyle ifade etmiştik. Onun rivayetine ve el-Hâşimî'nin iddiasına göre Halid, burayı fethettikten sonra Hîre'ye dönmüştür, fethin tarihi de zikredilmiştir. Halbuki bu tarihte, henüz Hîre fethedilmemiştir. Çünkü Halid b. Velid, Hîre'den önce 3 Receb 12 (13 Eylül 633) tarihinde henüz Ulleys'i fethetmişti.[499] Binaenaleyh Dûmetu'l-Cendel'den Hîre'ye dönmesi, bize göre Seyf'in hayalinden ibarettir. Kaldı ki Hâşimî, Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e gidiş ve dönüşünün, Irak fethi tamamlandıktan yani Aynu't-Temr'in fethinden sonra vuku bulduğunu kabul eder. Aynı Seyf'ce, Halid b. Velid, 12 yılında, herkesten ve bu arada o yıl hacca iştirak etmiş olan Halife Hz. Ebû Bekir'den de habersiz, Mekke'ye hacca da gönderilmiş; birkaç arkadaşıyla gittiği Mekke'den yine herkesten habersiz Hîre'ye döndürülmüştür. [500] Aynı Seyf, Suriye'ye

---

[497] Taberî, *Tarih*, I, 2077

[498] Hâşimî, "Halid b. Velid fi'l-Irak", *Mecelletu'l-Mecma'i'l-Irâkî*, Bağdat 1956, IV/1, s. 73-83

[499] Halife, *Tarih*, I, 101

[500] Taberî, *Tarih*, I, 2075

giderken de Halid b. Velid'in Dûmetu'l-Cendel'den geçtiğini kabul etmektedir.[501]

Hîre ile Dûmetu'l-Cendel arası, 850 km.'dir. Seyf'e göre Halid b. Velid, bir defa Dûmetu'l-Cendel'in fethi için Irak'tan Hîre'ye gidip geri dönmüş; sonra hac için tâ Mekke'ye gidip gelmiş; sonra da Suriye'ye gitmek için yeniden Hîre'den Dûmetu'l-Cendel'e gitmiş olmaktadır. Tabiî Dûmetu'l-Cendel'den de Suriye'ye gidecektir. Halid b. Velid'in bir yıl kadar kaldığı Irak'ta, nerede ise fetihlere hiç vaktinin kalmadığını düşünmemiz gerekecektir.

İşte Hâşimî'den ayrıldığımız en mühim nokta budur. Bundan dolayı biz, yukarıda ele aldığımız Vakıdî'nin rivayetini daha doğru buluyor; Halid b. Velid'in, Hz. Ebû Bekir'in Hîre'den Suriye'ye intikali emri ile Dûmetu'l-Cendel'in yeniden fethi emrini birlikte aldığını, ikinci bir emir ile de Dûmetu'l-Cendel'den Suriye'ye hareket etmiş olduğunu kabul ediyoruz. Vakıdî'nin gayet açık bir şekilde ifade ettiği, iki ayrı mektup ile iki ayrı ahidnâmenin varlığı, bizi böyle anlamaya mecbur ediyor.

Bu nokta, De Goeje'nin, *"derhal Suriye'ye gitmesi için emir aldıktan sonra Halid'in Dûmetu'l-Cendel'e uğramasını"* imkansız gören iddiasını da geçersiz kılar. Zira Halid b. Velid, Dûmetu'l-Cendel'i fethettikten sonra, Halife'den gelecek ikinci emri beklemektedir ve bu bakımdan gecikmesi diye bir husus söz konusu değildir.

İbn Sa'd'ın naklettiği Vakıdî'nin bu haberini ve bizim ulaştığımız neticeyi teyid eden başka rivayetlere de sahip bulunmaktayız. Bunlardan birisi, yine Vakıdî'nin bir başka rivayetidir; Belâzurî'nin naklettiği bu rivayet aynen şöyledir:

---

[501] Taberî, *Tarih*, I, 2112, 2114

"Halid, Irak'tan ayrılıp Şam'a gitmek üzere hareket etti ve Dûmetu'l-Cendel'e uğradı; orayı fethetti ve esirler aldı..." [502]

Yine Belâzurî'nin eserine aldığı bir başka rivayet de Avâne b. el-Hakem'indir; haber aynen şöyledir:

"Ebû Bekir, Aynu't-Temr'de bulunan Halid b. Velid'e mektup yazıp Ukeydir'in üzerine yürümesini emretti. Halid, onun üzerine yürüdü, kendisini öldürdü ve Dûme'yi fethetti. Ukeydir, Rasûlullah'ın (s.a.s) vefatından sonra oradan ayrılmış daha sonra da geri dönmüştü. Halid, onu öldürdükten sonra Şam'a geçti."[503]

Hem Vakıdî'den hem de Avâne b. el-Hakem'den daha önce yaşamış iki ayrı râviden, iki ayrı rivayete daha burada dikkati çekmek istiyoruz. Onlardan birisi Urve b. Zübeyr;[504] diğeri ise Musa b. Ukbe'dir.[505] Her iki râviden gelen haberde de, Halid b. Velid'in Irak'tan Dûmetu'l-Cendel'e gittiği; orada savaştığı zikredildikten sonra, doğruca Şam'a yani Suriye'ye gittiği açık bir şekilde ifade edilmiş bulunmaktadır.

Bu arada, Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye intikal ederken, Semâve çölünü geçerek Kurâkır'a ulaştığını haber veren rivayetleri de biz, onun güney-batı yolunu takip etmiş olduğunu gösteren deliller arasında sayıyoruz.[506]

Böylece Halid b. Velid Hazretleri, Irak'tan Suriye'ye intikalinin ilk safhasında, Hîre'den Dûmetu'l-Cendel'e geldi; burayı fethetti; Halife Hz. Ebû Bekir'in yoluna devam etmesini bildiren ikinci bir mektup ile ahid-nâmesini orada bulunduğu sırada aldı.

---

[502] Belâzurî, *Fütûh*, s. 74

[503] Belâzurî, *Fütûh*, s. 74

[504] İbn Asâkir, *Muhtasar*, VIII, 19

[505] İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, I, 1448

[506] İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 142-143; el-Ezdî, 73

Bunun üzerine askerleriyle birlikte Dûmetu'l-Cendel'den hemen ayrıldı ve 70 mil uzaklıkta ve kuzeybatı istikametinde bulunan Kelb kabilesinin suyu olan Kurâkır'a gitti.

Halid b. Velid'in Kurâkır ile Süvâ Arasındaki Çölü Geçmesi

Halid b. Velid, Hîre'den Dûmetu'l-Cendel'e gelirken, bilinen ve kullanılan bir yolu takip etmişti. Bundan dolayı kaynaklarda, bu yol hakkında bilgi verilmesi cihetine gidilmemiştir. Buna mukabil, Dûmetu'l-Cendel ile Suriye, daha sarih bir ifade ile, bu intikalin ikinci safhasını teşkil eden Kurâkır ile Süvâ arasındaki çöl yolculuğu hakkında ise, bilhassa İbn İshak'ın oldukça detaylı denilebilecek haberlerinin bize intikal etmiş olduğuna şahid oluyoruz.

Halid b. Velid, Dûmetu'l-Cendel'den Suriye'ye, bilinen ve kullanılan kervan yolunu takip ederek gitmeyi tercih etmemiştir. Bu yol, Dûmetu'l-Cendel'den Suriye'nin kapısı olan Busrâ'ya giden ve eski adı Batnu's-Sirr, şimdiki ismi Vadi's-Sirhan olan hat üzerinde bulunuyordu. Çünkü bu yol üzerinde, tehlikeli olabilecek bazı müstahkem mevkiler bulunması yanında; Halid, Suriye'ye intikalini düşmandan habersiz bir şekilde gerçekleştirmek istiyordu. Böylece de müslümanların maneviyatını yükseltmek, düşmana da korku salmak istiyordu.

Dûmetu'l-Cendel'den Kurâkır'a gelen Halid b. Velid, beş gün devam edecek olan ve hiç su bulunmayan çölü geçerek Süvâ'ya ulaşmayı kararlaştırdı. Bu yolu bilmediği için bir kılavuz aradı. Kendisine, Tayy kabilesinden Râfi' b. Amîre'yi tavsiye ettiler. Halid, Râfi'e şu emri verdi:

- *Askerlerle birlikte yola çık!* Râfi' ona şu cevabı verdi:

- *Sen, atlar ve yüklerle oradan geçemezsin! Allah'a yemin ederim ki, tek başına yola çıkan bir süvari, hayatından korktuğu için*

oradan geçmeye cesaret edemez; yalnızca kendini beğenen gururlu bir kimse bu yola düşer. Bu çöl, iyi koşan bir at için beş gecelik[507] *bir yol olup insanı şaşırtır; ayrıca orada su da bulunmaz!*

Kılavuz Râfı'in bu sözlerine kızan Halid b. Velid:

- *Yazıklar olsun sana! Allah'a yemin ederim ki bu çölü geçmek mecburiyetindeyim; bu hususta, Emir'den kesin talimat geldi! Sen, ne lazımsa onu yap!* dedi.

Halid'in bu kesin ve kararlı tavrı karşısında Râfi':

- *Öyle ise çokça su alınız; ayrıca herkes, susamaması için devesinin kulağını sarıp bağlasın; çünkü bu çöl, Allah'ın muhafaza ettikleri hariç, herkesi mahveder. Ayrıca bana, semiz ve büyük gövdeli yirmi tane deve bulup getirin,* dedi.

Halid, istenen develeri getirtti; Râfi', bu develeri iyice susayıncaya kadar susuz bıraktı; sonra onları suyun başına getirdi; develer, kanıncaya kadar su içtiler. Daha sonra Râfi', geviş getirip susamasınlar diye develerin dudaklarını kesti ve ağızlarını bağladı; arka taraflarını serbest bıraktı; sonra da Halid'e:

- *Haydi hareket edelim,* dedi.

Halid b. Velid, atları ve ağırlıklarıyla birlikte, askerlerin hareket etmesini emretti. Bir gün sonra ilk menzile ulaşıldığında, bu yirmi deveden dört tanesi boğazlanarak karınlarındaki sular alındı ve ordudaki atlar bu suyla sulandı; askerler de yanlarına aldıkları suları içtiler. Dört gün boyunca yola bu şekilde devam edildi.

Çölün geçileceği son günde, Halid b. Velid askerlerinin hayatından endişe etmeye başlayıp korkunca, gözleri şişip iltihaplanmış olan kılavuza:

---

[507] Kaynaktaki gece ifadesi, gün mânâsınadır; çünkü kamerî takvime göre gün, gece ile başlar.

- *Ey Râfi', yazıklar olsun sana! Ne oldu?* diye sordu. Bunun üzerine Râfi':

- *İnşaallah, suya kavuştuk!* diye cevap verdi ve kendisince bilinen iki işarete yaklaşınca, askerlere:

- *Çömelmiş insana benzeyen küçük bir avsec ağacı görüyor musunuz?* diye sordu. Avsec, bazı yerlerde sincan dikeni veya Musa ağacı denilen küçük bir çöl ağacıdır. Onun bu sorusunu askerler:

- *Hayır! Öyle bir ağaç görmüyoruz!* diye cevap verdiler. Bunun üzerine Râfi':

-*"İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn!" (Biz Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz; âyetini okuyup) Vallahi, öyle ise siz de helâk oldunuz ben de helâk oldum! Ne olur iyi bakın!* dedi.

Askerler, tarif edilen ağacı araştırmaya başladılar ve sonunda da, bir kısmı kesilmiş bir halde onu buldular. Askerler ağacı görünce tekbir getirdiler, Râfi' de onlarla birlikte tekbir getirdi; sonra da:

- *Ağacın dibini kazınız!* dedi. Askerler ağacın dibini kazdılar ve pınarı buldular, kanıncaya kadar su içtiler. Böylece yola devam etmek mümkün oldu. Suyun bulunmasından sonra Râfi':

- *Vallahi ben, bu suyun başına, çok küçük yaşta iken babamla birlikte yalnızca bir defa gelmiştim,* dedi.

Halid b. Velid'in kumandası altında, çok zor ve tehlikeli, beş gün devam eden bu çöl yolculuğundan sonra İslâm ordusunun Süvâ'ya ulaşması hakkında, şairlerden birisi şu beyitleri inşad etmiştir.

"Allah için söyleyiniz! Susuz çöllerde yol göstererek Kurâkır'dan Süvâ'ya bizi ulaştıran Râfı'in iki gözü ne kadar keskin! Bu çölü geçerken askerler, korkudan ağlamışlardır; senden önce bu çölü geçen bir insan görülmüş değildir!"

Tanyeri ağarmadan Süvâ'ya ulaşan Halid b. Velid, burada yaşayan Behrâ kabilesi mensuplarına bir baskın düzenledi. Bu kabileden birkaç kişi, bir şarkıcının, *"Ey iki arkadaş! Ebû Bekir'in ordusu gelmeden önce beni eğlendiriniz; ne biliyoruz; belki de ölümlerimiz yakındır..."* şeklinde söylediği şarkıyı dinleyerek şarap içiyorlardı. Baskın esnasında şarkıcı öldürüldü ve Süvâ'dan ayrılıp batı istikametine doğru Mercü Râhıt'a hareket edildi.[508]

Biz, Halid b. Velid'in Süvâ'dan sonra doğruca Mercü Râhıt'a gittiğini haber veren İbn İshak'ın yukarıdaki rivayetini esas alıyoruz. Buna göre, gerek Belâzurî'nin eserine aldığı Vakıdî'ye nisbet edilen rivayetlerde yer alan, gerekse Medânî'nin zikrettiği, Kevâsil, Karkısya, Erek, Kusam, Tedmur, Huvvârîn, Karyeteyn gibi yerlerin, Halid b. Velid tarafından bu sefer esnasında fethedilmiş olduğunu kabul etmiyoruz ve onun, Suriye ve Filistin'de bulunan ve yardım istemiş olan kumandanlarla birleşmek üzere doğruca Mercü Râhıt'a oradan da Busrâ'ya gittiğini düşünüyoruz.[509]

Halid b. Velid'in Suriye'nin giriş kapılarından birisi olan Süvâ'dan Mercü Râhıt'a gitmesi ve ondan sonraki gelişmeleri ele almadan önce, Kurâkır ile Süvâ arasındaki çöl yolculuğu esnasında, yirmi devenin içtikleri suyun, daha sonra her menzilde dörder tanesi kesilerek karınlarından alınıp atlara içirilmesi üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Pakistanlı araştırmacı İbrahim Ekrem, kaynaklarda yer alan bu haberi, "efsane" olarak kabul etmekte ve bunun sonucu olarak da bu hadiseyi doğru kabul

---

[508] Taberî, *Tarih*, I, 2122-2125; ayrıca bkz. Belâzurî, *Fütûh*, s. 131-132; Belâzurî'nin rivayetinde, kesilen develerden alınan suları, askerlerin de içtiği ifade edilmektedir; halbuki, yukarıya aldığımız İbn İshak'ın rivayetinde ise, bu suyu yalnızca hayvanların içtiği; askerlerin ise, yanlarında taşıdıkları suyu içtikleri anlatılmıştır.

[509] Belâzurî, *Fütûh*, s. 132; Taberi, *Tarih*, I, 2109; benzer diğer rivayetler için ayrıca Hâşimî'nin makalesine bakınız.

etmeyip reddetmektedir. Ona göre, devenin vücudunda su depo etmesi bir efsaneden ibarettir ve ne tuhaftır ki insanlar, bugün bile bu efsaneyi doğru kabul etmektedirler. İbrahim Ekrem'e göre deve, vücudunun herhangi bir yerinde su depo etmez; ancak, diğer hayvanlardan farklı olarak, dokularında çok miktarda suyu muhafaza eder ve bundan dolayı da, başka hiçbir hayvanda görülmeyen bir şekilde, uzun müddet su içmeden yaşayabilir.[510]

Biz, bu hususu tahkik için bir veteriner hekime müracaat ettik; bize tavsiye edilen bir kitaptan bu hususu öğrenmeye çalıştık. Buna göre, devenin midesinde, su için ikinci bir göz bulunmaktadır, bu ikinci midede, diğer geviş getiren hayvanlardan farklı olarak iç cidarlarını örten mukoza hücrelerinin, suyun nüfuzuna karşı mukavim olması ve diğer bazı hususiyetleri yüzünden deve, içtiği suyu uzun müddet muhafaza edebilmekte ve bu yüzden susuzluğa dayanabilmektedir. Ayrıca deve midesinin bu ikinci gözü, suyu dört beş gün, olduğu gibi muhafaza etmektedir. Midenin iç cidarındaki hücreler, bu özelliğe sahiptirler.[511]

Vücudundaki su depolamaya yarayan bu gözler sayesinde deve, ağırlığının üçte biri kadar su içebilmekte, sonra da bir hafta kadar suya yanaşmamaktadır. Çöl insanı, "çöl gemisi" diye meşhur olan deveyi çok iyi tanımaktadır. Halid b. Velid'in kılavuzu Râfi', bu tecrübesini tatbikata koymak suretiyle, Kurâkır ile Süvâ arasındaki susuz çölü geçmeye muvaffak olmuştur. İslâm kaynaklarında yer alan bu haberin, "efsane" olmadığı da böylece açıklık kazanmış bulunmaktadır. Halid b. Velid, Kurâkır ile Süvâ arasında beş gün devam eden zorlu ve çetin yolculuğunda, asker-

---

[510] İbrahim Ekrem, *Halid b. Velid,* s. 428-429

[511] Prof.Dr. Selahaddin Batu, *Özel Zootekni*, s. 10. Bu eserden bizi haberdar eden ve bu bilgiyi lûtfedip veren değerli veteriner hekim Muharrem Karslıoğlu ve Dr. Coşkun Yıldıran Beylere, burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

lerin su ihtiyaçlarını tulumlarla; atların su ihtiyacını ise, develerin vücudunda muhafaza ettikleri su ile karşılamıştır. İhtiyaç duyulan su, aynı zamanda yiyecek et ihtiyacını da karşılamak üzere hergün kesilen dört devenin karınlarından alınarak atlara verilmiştir.

Sonuç olarak biz, Halid b. Velid'in, Dûmetu'l-Cendel'den Süvâ'ya; bir günü Dûmetu'l-Cendel-Kurâkır, beş günü de Kurâkır-Süvâ arası olmak üzere, altı günde ulaştığını hesap ediyoruz. Bazıları, Halid'in Hîre'den hareket edip doğruca Dûmetu'l-Cendel; orada da hiç beklemeksizin Kurâkır'a, oradan da Süvâ'ya gittiğini göz önüne alarak, İslâm ordusunun, on sekiz günlük cebrî bir yürüyüşten sonra Dimeşk yakınlarına ulaştığını hesap ederler.[512] Biz, Hîre-Dûmetu'l-Cendel arasındaki on iki gün devam eden yolculuktan sonra, Halid'in Dûmetu'l-Cendel'i fethettiğini ve orada, Halife Hz. Ebû Bekir'den Suriye'ye hareket etmesi için ikinci bir talimatın gelmesini beklediğini esas aldığımızdan, Halid'in çöldeki yıldırım harekâtının, sadece Dûmetu'l-Cendel-Süvâ arasındaki mesafe için, yalnızca altı gün devam ettiğini hesap ediyoruz.

Mercü Râhıt:

Uzun ve yorucu bir çöl yolculuğundan sonra Halid b. Velid, Süvâ'dan Dimeşk (Şam) şehri yakınlarına ulaştı. Böylece o, daha güneyde bulunan Bizans ordusunun arka tarafına sarkmış oldu ve oradan itibaren de akınlara başladı. Hıristiyan Ğassâniler'in Dimeşk'ın 25 km. kadar yakınında bulunan Azrâ köyündeki Mercü Râhıt askerî karargâhına, onların Paskalya (Pâque) gününde saldırdı ve kendilerini mağlup etti. Sonra da yoluna, güney istikametine doğru devam ederek Busrâ'ya ulaştı.[513]

---

[512] Hitti (I, 228) ve Yakubî (II, 124), çöl ve su bulunan yoldaki yürüyüş müddetini yalnızca sekiz gün olarak hesap eder; bu da bizi teyid eder.

[513] Taberî, *Tarih*, I, 2109, 2124-2125

Bu arada Halid b. Velid, Dimeşk-Hıms yolu üzerinde bulunan ve Seniyyetü'l-Ukab diye bilinen es-Seniyye'ye ulaşınca, orada sancağını dikerek bir müddet durdu. Bu sancak, siyah renkli olup Rasûlullah'a (s.a.s) ait idi. Bundan dolayı bu yere daha sonra "Seniyyetü'l-Ukab" adı verildi. Belâzurî, buraya "Ukab" denilmesinin sebebini, sancağın üzerine bir kuş konmuş olduğuna bağlayanların bulunduğunu zikrettikten sonra, yukarıdaki ihtimalin daha doğru olduğunu ifade eder.[514]

Diğer taraftan Belâzurî, Halid b. Velid'in Dimeşk'ın Gûta'sına (şehrin çevresindeki bağlar, bahçeler), askerlerinden Büsr b. Ebû Ertat ile Habîb b. Mesleme el-Fihrî'yi gönderdiğini; onların da bazı köylere baskın düzenlediklerini nakleder.[515]

Yine Belâzurî'nin eserine aldığı bir diğer rivayette, Halid b. Velid'in Dimeşk'ın doğu kapısına veya güneydeki Câbiye kapısına indiği; orada Ebû Ubeyde b. el-Cerrah ve onun emrindeki askerlerle buluştuğu; ayrıca Dimeşk şehrinin başpapası ile de görüştüğü anlaşılmaktadır.[516] İbn İshak'a göre ise Halid b. Velid, Ebû Ubeyde de dahil diğer kumandan ve askerlerle Busrâ'da buluşmuştu.

Halid b. Velid'in Busrâ'daki faaliyetlerine geçmeden önce, Irak'tan ne zaman ayrıldığı ve Mercü Râhıt'a ne zaman ulaştığı üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Halid'in Suriye'ye intikali ile alâkalı tarih tespitine esas olmak üzere, elimizde Mercü Râhıt üzerine yapılan baskın tarihi bulunmaktadır. Belâzurî ve Medâinî'nin rivayetlerine göre, bu akın ve zafer, Paskalya yortusunda vuku bulmuştur, bu da o yıl için 24 Nisan 634 tarihinde olup 18 Safer 13 hicrî tarihine tekabül etmektedir.[517]

---

[514] Belâzurî, *Fütûh*, s. 132-133; el-Ezdî, s. 83; burada, sancağın beyaz renkli olduğu zikredilir; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 375; burada ise bu gelişme, Mercü Râhıt'tan önce anlatılır

[515] Belâzurî, *Fütûh*, s. 132

[516] Belâzurî, *Fütûh*, s. 133

[517] Belâzurî, *Fütûh*, s. 132; Taberî, *Tarih*, I, 2109; benzer diğer rivayetler için ayrıca Hâşimî'nin makalesine bakınız.

Buna göre, Halid b. Velid'in Irak'tan ayrılış tarihi, en geç 13 yılı başında olmak gerekir; tabiî 12 yılı sonu da olabilir. Onun Irak'tan ayrılış tarihini, 13 yılı Rebiulahir veya Rebiulevvel aylarında diye zikreden rivayetlerin, bu duruma göre doğru olmaması gerekir.[518] Esasen bir başka kesin tarihi olan ve ileride ele alacağımız Ecnâdeyn savaşının, 28 Cemâziyelevvel 13/30 Temmuz 634 tarihinde vuku bulmuş olması da bu tespitimizi doğrular mahiyettedir.[519]

Busrâ'nın Fethi

Halid b. Velid yoluna devam edip Kanâtu Busrâ'ya indi; Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Şürahbil b. Hasene ve Yezîd b. Ebû Süfyan orada bulunuyorlardı. Böylece Halid b. Velid, Amr b. el-Âs ve onun emrindeki ordu hariç, Hz. Ebû Bekir tarafından daha önce Suriye'ye gönderilmiş olan kumandanlar ve onların emrindeki ordularla birleşmiş oldu ve şehri kuşatmayı kararlaştırdı.

İbn İshak'ın rivayetinde açıkça bildirilmemekle beraber, Halid b. Velid'in Busrâ'da kumandayı ele aldığı anlaşılmaktadır. Belâzurî ise, Busrâ şehrinin muhasarası esnasında, diğer kumandanların Halid b. Velid'i başkumandan tayin ettiklerini açıkça belirtir. Aynı müellif, savaş esnasında, Yezîd b. Ebû Süfyan'ın başkumandan olduğuna dâir bir rivayeti de zikreder. Buna göre Yezîd, hem bu savaşın kumandanı hem de bu şehrin valisi idi; çünkü burası Dimeşk'a aitti. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Yezîd henüz fethedilmemiş bir yere Hz. Ebû Bekir tarafından vali tayin edilmiştir. Biz bunun doğru olmadığını düşünüyor ve Suriye'deki müslümanların, Busrâ şehrinin muhasarasından başlayıp azledilmesine kadar, Halid b. Velid'i hep başkumandan tayin etmiş olduklarını kabul ediyoruz. Hatta, Halid b. Velid'in Suri-

---

[518] Belâzurî, *Fütûh*, s. 306; Taberî, *Tarih*, I, 2109

[519] Bu tarihlerin değerlendirilmesi için bkz. De Goeje, s. 39-41; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 52

ye'ye, Hz. Ebû Bekir tarafından başkumandan olarak tayin edilmiş olduğuna dâir yukarıda zikretmiş olduğumuz rivayetlerin de, buradan kaynaklandığını düşünüyoruz.

Busrâ'nın muhasarası çok kısa devam etti. Halid b. Velid'in kumandası altındaki birleşik İslâm ordusu; şehrin patriği (valisi) ve askerleriyle yaptığı savaşı kazandı; düşmanı, şehre sığınmaya ve teslim şartlarını konuşmaya mecbur etti.

Yapılan andlaşmaya göre, Busrâ halkından ergenlik çağına gelen herkes, bir dinar ve bir cerîb buğdayı cizye olarak ödemeyi kabul etti. Müslümanlar da onların canlarını, mallarını ve çocuklarını himayeleri altına almayı tekeffül ettiler. Böylece Busrâ şehrinin de içinde bulunduğu Havran bölgesinin bütün toprakları fethedilmiş oldu.[520]

---

[520] Belâzuri, *Fütûh*, s. 134; Taberî, *Tarih*, I, 2125, 2127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 375

Bilindiği üzere Busrâ şehri M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Nabatlıların mühim bir şehri olup sonradan bu devletin Petra'yı terketmesi üzerine, M.S. 106 yılına kadar, Petra'nın yerine bu devletin merkezi olmuştu. M.S. 105 veya 106 yılında Roma imparatorluğunca işgal edilen şehir, Eyle ve Petra yoluyla Kızıldeniz'den; San'a, Necran, Tâif, Mekke, Medine, Hıcr, Tebûk ve Petra; ayrıca Amman yoluyla Hind, Çin ve Yemen'den gelen malların da satıldığı; bir taraftan Urfa'ya (Ruha) diğer taraftan Antakya'ya; veya Akdeniz ile Hîre ve Basra körfezine giden ticaret kafilelerinin uğradığı mühim ticaret merkezi haline gelmişti. Busrâ, Kur'an-ı Kerîm'de Kureyş Suresinde, Kureyş kabilesinin kışın (güneye, Yemen'e) ve yazın (kuzeye Suriye'ye) ticaret kervanlarıyla çok sık seyahat ettikleri haber verilen Gazze, Eyle ve Ezri'ât gibi Suriye şehirlerinden birisi idi. Bundan dolayı Mekkeli tacirler, bu şehri çok yakından tanıyorlardı. Hz. Peygamber'in hayatında da bu şehrin mühim bir yeri vardı. Hz. Âmine, Rasûlullah'a hâmile iken, kendisinden çıkan bir nurun ışığı ile Busrâ'nın saraylarını görmüş olduğu çok yaygın bir rivayettir. Risâletinden önce Hz. Peygamber, iki defa Busrâ'ya gitmiştir. Bunlardan ilki, 9 veya 12 yaşında iken, bir Kureyş ticaret kervanında, amcası Ebû Tâlib iledir. Bu seyahat esnasında, Busrâ'da bir manastırda yaşayan rahip Bahîra onu görmüş ve kendisinin peygam-

Kaynaklarda, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti esnasında, Suriye şehirlerinden ilk önce Busrâ'nın felhedildiği ifade edilmektedir. Bu husus, Halid b. Velid'in askerî dehası yanında, onun Suriye'ye gelmesiyle birlikte, müslümanların maneviyatını da yükselttiğini; Bizans'a karşı Suriye'deki ilk İslâm fetihlerinde kendisinin ne derece müessir olduğunu açıkça gösterir. Esasen onun gücü ve tesiri, yalnızca Suriye şehirlerinin fetihlerine inhisar etmemiş; İslâm orduları, onun başkumandanlığı altında, Mûte'yi saymazsak, Bizans'a karşı büyük meydan muharebelerini de kazanmış ve Bizans'ın Suriye hakimiyetine ebediyyen son vermiştir.

Seyfullah Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye gelişi, hiç şüphe yok ki, hem müslümanlar hem de düşman üzerinde, sanki büyük bir ordunun yardıma gelmesi tesirini icra etmiş; müslümanları zaferlere ulaştırmış; düşmanları da hezimetlere duçar eylemiştir.

---

ber olacağını anlamış ve Ebû Tâlib'e, yeğenine iyi bakmasını tenbih etmişti. Hz. Peygamber'in Busrâ'ya ikinci seyahati ise, 25 yaşında iken, Hz. Hatice adına ticaret yapmak için olmuştu. Bu seyahati esnasında konakladığı yeri farkeden rahip Nestûrâ kendisi hakkında: "Bu ağacın altına peygamberden başkası inmedi" demiştir (İbn Sa'd, I, 130). İbn Battûta, hacıların Dimeşk'tan ayrıldıktan sonra, Busrâ'ya gittiklerini; Hz. Peygamber'in bu ikinci seyahati esnasında devesinin çöktüğü yere (mebrek) yapılmış olan büyük bir camiin bulunduğunu ve Havran bölgesi halkının burayı ziyaret ettiklerini yazar *(Tuhfetü'n-nüzzar,* I, 128). "Câmiu Mebreki'n-Nâka" (Devenin çöktüğü yer camii) adlı bu camiin Hz. Osman zamanında Suriye'ye gönderilen Kur'an-ı Kerîm'in ilk nüshasını taşıyan devenin burada çöktüğü ve bu nüshanın burada muhafaza edilmiş olduğu da rivayet edilmiştir.

M. 613 veya 614 yılında, Bizans ile Sâsânî imparatorlukları arasındaki büyük bir savaş, Busrâ ile Ezri'ât arasında vuku bulmuş ve Sâsânîlerin zaferi ile son bulmuştur. Mekke'de müslümanlarla müşrikler, bu savaşın sonucunu münakaşa etmişler, bunun üzerine Rum Suresinin ilk âyetleri nâzil olmuştur. Bu surenin 3. âyetindeki "... en yakın bir yerde..." ibaresinin Busrâ ve Ezri'ât'a işaret ettiği rivayet edilmiştir (Taberî, *Tefsir,* XXI, 13; aynı müellif, *Tarih,* I, 1007). Hz. Peygamber, büyük ve uzun mesafelerin ifadesi için Busrâ'yı kullanmış; bir hadisinde, cennetin kapısının genişliğini belirtirken, iki kanadının Mekke-Busrâ arası kadar büyük olduğunu bildirmiştir (Buhârî, *Tefsir,* 17/5).

ECNÂDEYN MEYDAN MUHAREBESİ

Halid b. Velid, Amr b. el-Âs ile buluşmak üzere güney Filistin'e doğru ilerlemeye devam etti. Suriye fetihlerine başlarken, Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye intikalini icap ettiren gelişmeleri ele almış; Amr b. el-Âs'ın Ğamru'l-Arabat'ta bulunduğu sırada, Bizans imparatoru Heraklius'un, ana-baba bir kardeşi Tezârik (The'odore) kumandası altında, büyük bir Bizans ordusunu Filistin'e gönderdiğini; bu ordunun Cıllık ovasında kamp kurduğunu; bunun üzerine Amr'ın Halife Hz. Ebû Bekir'den yardım istediğini; Halife'nin de Irak'ta bulunan Halid'i Suriye cephesine göndermeye karar verdiğini görmüştük.

Başta Îlîyâ (Kudüs) olmak üzere belli başlı Filistin şehirlerini, müslümanlara karşı müdafaa etmek üzere, o sırada Hıms'ta bulunan Heraklius tarafından hazırlanıp gönderilmiş olan bu ordunun sayısı, yetmiş bin veya yüz binden fazla idi.[521]

Bizans ordusu kumandanı Tezârik, Halid b. Velid kumandası altındaki İslâm ordusunun ilerlemekte olduğunu haber alınca, kamp kurduğu Cıllık'tan ayrılıp Ecnâdeyn'e doğru harekete geçmeye karar verdi ve ordugâhını orada kurdu. Halid b. Velid de, onun bu harekatını öğrenince Ecnâdeyn'e yöneldi. Amr b. el-Âs, kendisine yardıma gelen birliklerin bu harekatını öğrenince, kamp kurduğu Ğamru'l-Arabat'tan ayrılıp Ecnâdeyn'e ulaştı; Halid b. Velid ile buluştu ve hep beraber orada ordugâhlarını kurdular.[522] İslâm ordusunun sayısı, yirmi dört bin idi.[523] Böylece Halid b. Velid, Mûte'den sonra ilk defa, böyle büyük bir Bizans ordusuyla karşı karşıya gelmiş oldu.

---

[521] Taberî, *Tarih*, I, 2107; Belâzurî, *Fütûh*, s. 135; burada, Bizans ordusunun yüz bin civarında olduğu ve askerin ekseriyetini Heraklius'un gönderdiği; geri kalanların ise, çeşitli yerlerden toplandıkları zikredilmektedir.

[522] Taberî, *Tarih*, I, 2125

[523] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129

Ecnâdeyn meydan muharebesinin tarihi ve savaşın cereyan ettiği yer hakkında, pekçok münakaşanın yapılmış olduğunu görüyoruz. İbn İshak, Birleşik İslâm ordusuyla Bizans ordusunun, 28 Cemaziyelevvel 13 (30 Temmuz 634) tarihinde, Remle ile Beyt-i Cibrîn arasındaki yerde, Ecnâdeyn'de karşılaştıklarını haber verir.[524] Bu muharebe, müslümanlarla Bizanslılar'ın Suriye'deki ilk büyük savaşıdır ve 13 yılında vuku bulduğu hususunda, bizim tespitimize göre ittifak vardır. Şöyle ki, Taberî'ye kadarki tarihçilerin haber ve rivayetlerinde, Seyf b. Ömer'inkiler hariç, muharebenin 13 yılında vuku bulduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak Seyf b. Ömer'in rivayetleri, Ecnâdeyn muharebesinin, hicrî 15 yılında vuku bulduğunu; buna mukabil, şimdi ele almakta olduğumuz muharebenin ise, Yermûk savaşı olduğunu iddia eder.[525] Merhum Taberî, irtidad savaşları ile Irak ve Suriye fetihlerinde, Seyf b. Ömer'in rivayetlerine eserinde çok geniş bir şekilde yer vermiş olduğundan; İbnü'l-Esir gibi bu devir için eserleri muahhar kabul edilen çok değerli bazı tarihçiler onun bu konulardaki rivayetlerini mebzul bir şekilde kitaplarına almışlardır. Böylece Seyf'in bu rivayetlerini yaymışlardır.[526]

İbn İshak gibi Ecnâdeyn muharebesinin 28 Cemaziyelevvel 13 Cumartesi günü vuku bulduğunu açıkça zikreden tarihçiler ise şunlardır: Medâinî, Halife b. Hayyat, Ezdî, Yakubî; bunun

---

[524] Taberî, *Tarih*, I, 2126

[525] Seyf'in bu rivayeüeri için bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2086-2107; ayrıca 15 yılı hadiselerine de bakınız.

[526] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 376 vd; 457 vd; mamafih müellifimiz, Taberî'nin eserinde yer alan İbn İshak'ın rivayetlerine de yer vermiştir; bkz. II, 382-383. Muahhar kaynaklar arasında, Seyf'in rivayetini esas alan bir başka örnek için de bkz. İbn Kesir, VII, 4 vd; 54-55. Buna mukabil, Seyf'in rivayetlerini terkedip İbn İshak'ın haberlerine yer veren yine muahhar bir tarihçi için de bkz. Diyarbekrî, II, 233 vd.

yanında, ay ve gün zikretmeksizin, yalnızca bu savaşın 13 yılında vuku bulduğunu eserinin birkaç yerinde zikreden İbn Sa'd gibi müellifler yanında; fetihler hakkında çok değerli haberleri bize ulaştıran büyük tarihçi Belâzurî, Ecnâdeyn muharebesi için 18 Cemaziyelevvel 13 Pazartesi günü, 2 Cemaziyelâhir 13, 28 Cemaziyelâhir 13 şeklinde üç ayrı tarih vermektedir.

Görüldüğü gibi, her üç rivayette de 13 yılı zikredilmiştir. Ay ve gün tespitindeki farklılık ise, büyük bir ihtimalle, râvi veya Belâzurî, belki de müstensih tarafından vuku bulan bir zühulden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu tarihlerin hiçbirisi, İbn İshak ve diğerlerinin naklettikleri ile aynı değildir, fakat onlara çok yakındır, belki de sonuncusu "Cemaziyelâhir" değil, "Cemaziyelevvel" olacaktı.[527]

Seyf b. Ömer'i teyid eden bir tek müellif veya râvi bulunmamasına rağmen, bilhassa müsteşrıklar, büyük bir istekle bu muharebenin tarihini tespite gayret etmişler ve sonunda hemen hepsi de İbn İshak'ın rivayetinin doğru olduğunda karar kılmışlar ve Ecnâdeyn meydan muharebesinin 13 yılında ve Yermûk muharebesinden önce vuku bulduğunu kabul etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki onların bu çalışmaları, başta İbnu'l-Esir olmak üzere birçok muahhar tarihçinin, çok zengin ve renkli bir muhtevaya sahip olan Seyf'in rivayetlerine geniş çapta yer vermiş olmalarından dolayı yaygın bir hale gelen yanlışlıkları izâle etmiştir.

Diğer taraftan, yine bu müsteşrıkların, Ecnâdeyn muharebesinin cereyan ettiği yerin teshilinde de gerçekten çok değerli ça-

---

[527] Kaynaklar, metindeki isimlerin sırasına göre verilmiştir. Taberî, *Tarih*, I, 2127; Halife b. Hayyat, *Tarih*, I, 103; el-Ezdî, 93; Yakubî, II, 124; Fesevî, *Kitabu'l-Ma'rife ve't-Tarih*, III, 293; İbn Sa'd, III, 124 (Cemaziyelevvel 13); 282; IV, 101, 194 (Cemaziyelevvel 13); Belâzurî, *Fütûh*, s. 136; birçok eski râvinin haberlerine yer veren ve yine Seyf'inkiler hariç, hepsi 13 yılını zikreden birçok rivayet için ayrıca bkz. İbn Asâkir, *Tarih*, I, 478 vd.

lışmalar yapmış olduklarını görüyoruz. Bu hususta da onlar, İbn İshak'ın verdiği tarife uygun olarak Ecnâdeyn'in Remle ile Beyt-i Cibrîn arasında bulunduğunu tespit ve tahkik etmişlerdir.[528]

Halid b. Velid, başkumandan olarak bu muharebede, Ebû Ubeyde'yi merkezde bıraktı; sağ kol kumandanlığına Muaz b. Cebel'i; sol kola Saîd b. Âmir'i; süvarî birliğinin başına da Saîd b. Zeyd'i tayin etti; kendisi de belirli bir yerde kalmadı; askerlerinin arasında dolaştı; onları teftiş etti; kendilerini Allah yolunda cihada teşvik eden konuşmalar yaptı. *"Ben düşmana yüklendiğimde, siz de yükleniniz"* şeklinde talimatını verdi. Ayrıca, orduda bulunan kadınların da, askerlerin arka tarafında yer almalarını, Allah'a yalvarıp dua etmelerini istedi. Bu arada kadınlara, savaş esnasında kaçıp yanlarına gelen bir müslüman asker olursa, çocuklarını ona gösterip *"çocuklarınız ve kadınlarınız için savaşınız"* diyerek savaş meydanına göndermelerini tenbih etti.

Ecnâdeyn muharebesi öncesinde, Hz. Peygamber'in âlim sahabîsi Muaz b. Cebel Hazretleri de, müslümanları teşvik eden ve heyecanlandıran ateşli konuşmalar yaptı; o, İslâm ordusunun askerlerine şöyle hitap ediyordu:

"Ey cemaat-i müslimîn! Bugün, kendinizi Allah'a adayınız! Eğer bugün düşmanlarınızı hezimete uğratırsanız, bu ülke, ebediyen İslâm ülkesi olarak sizin olacaktır; ayrıca Allah'ın rızası ve O'nun en büyük sevabı da sizin olacaktır!"[529]

---

[528] Bilhassa şu dört müsteşrıkın çalışmalarına bakılabilir: De Goeje, s. 50 vd.; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 50 vd.; eserlerini göremediğimiz ve fakat görüşlerini Hâşimî'nin Arapça makalesinden öğrenme imkânı bulduğumuz Rus müsteşrık N. Myadnikov ile İtalyan müsteşrik Caetani için de bkz. Taha el-Hâşimî, "Ma'reketu Ecnâdeyn", *Mecelletu Mecmai'l-ilmi'l-Irakî*, II, s. 69-102

[529] el-Ezdî, s. 89-90.

Başkumandan Halid b. Velid, Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak, muharebeyi öğle namazı vaktinde süratlendirmeyi ve kesin darbeyi vurmayı düşünüyordu. Fakat düşman askerleri, İslâm ordusunun sağ ve sol cenahına aynı anda saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Halid b. Velid, süvarilerinin başına geçti; askerlerine:

"Allah'ın ismiyle saldırınız!" deyip hücuma başladı; askerleri de onun arkasından harekete geçtiler. Çok şiddetli ve kanlı bir muharebeden sonra, hıristiyan Bizans ordusunda çözülme ve dağılma baş gösterdi; askerler, canlarını kurtarmak için kaçmaya başladılar.

Bu muharebede Bizans ordusunun başkumandanının Tezârik olduğunu yukarıda zikretmiştik. Ancak bu kumandan yanında, yine İbn İshak, Kubuklâr (Cubicularius) adlı bir diğer şahsın Bizans ordusu kumandanı olduğuna dâir bir rivayet nakleder ve onun hakkında, aşağıdaki hadiseyi anlatır:

Kubuklâr, iki ordu karşı karşıya gelince, Arap asıllı birisini ajan olarak müslümanların arasına göndermeyi kararlaştırıp kendisine: *"İslâm ordusunun arasına karış; aralarında bir gün bir gece kal ve onlar hakkında bana haber getir"* diye talimat verdi. İbn Hezarif adlı Kudâ'a kabilesinden olan bu ajan, Arap olduğu için hiç zorluk çekmeden müslümanların arasına sızdı ve onlarla birlikte bir gün geçirdikten sonra Kubuklâr'ın yanına döndü. Gördüklerini ve bildiklerini soran efendisine şunları söyledi:

- Onlar, geceleri ruhban, gündüzleri süvaridirler. Aralarında hak ve adalete riayet ettiklerinden, emirlerinin oğlu da olsa, hırsızlık yapanın elini keserler, zina yapanı recmederler!

İbn Hezarif'in sözlerini dikkatlice dinleyen Kubuklâr, şunları söyledi:

- Eğer şu söylediklerin doğruysa; yerin altına girmek, üstünde onlarla karşılaşmaktan daha hayırlıdır! Allah'tan en büyük niyazım, benimle onların arasını uzaklaştırması; ne bana karşı onlara ne de onlara karşı bana yardım etmesidir.

Kubuklâr'ın bu dua ve temennisine rağmen, iki ordu karşı karşıya gelip savaş başladı. Kubuklâr, müslümanların nasıl savaştıklarını görünce, yanındakilere:

- Başımı birşeylerle örtünüz! diye emir verdi. Kendisine, niçin diye sorduklarında da:

- Dehşetli bir gün! Ben bu günü görmeyi istemiyorum! Hayatımda, bugünden daha şiddetli ve korkunç bir gün görmedim! diye cevap verdi.

Müslümanlar, başı örtülü olduğu halde onun boynunu vurdular.[530]

Müslümanların kesin zaferi ile sonuçlanan Ecnâdeyn meydan muharebesinde, üç bin kadar düşman askeri öldürüldü, birçoğu da esir alındı. Bozulup kaçan Bizanslı askerler, Îlîyâ (Kudüs), Kaysâriyye, Dimeşk ve Hımıs şehirlerine sığındılar. Bazıları da kuzeye doğru geri çekildiler. Bunların bir kısmı önce Beysan'da, sonra da Fihl'de toplandılar. Müslümanlar da onları takip ettiler.

Bizans'a karşı Suriye'deki bu büyük meydan muharebesinde, başkumandan Halid b. Velid çok büyük kahramanlıklar gösterdi; müslümanların verdikleri şehid sayısı on dört idi. Bu muharebede şehîd olanların Kureyş'ten olduğu ve Ensar'dan hiç kayıp verilmediği bildirilmiştir.

Halid b. Velid muharebenin neticesini bildiren bir mektubu Abdurrahman b. el-Cühami ile Medine'deki Halife Hz. Ebû Be-

---

[530] Taberî, *Tarih*, I, 2125-2126

kir'e gönderdi. Hz. Ebû Bekir, mektubu okuyunca çok memnun ve mütehassis oldu; Allah'a hamdetti.[531]

Buna mukabil, Ecnâdeyn muharebesinin neticesini; çok büyük ve hazırlıklı ordusunun hezimetini öğrenen Bizans imparatoru Heraklius ise çok korktu; ne yapacağını şaşırdı, endişeye kapıldı. Bazı râviler, bu korkunun, müslümanlar Dimeşk'a geldiklerinde, onun, Hıms'tan Antakya'ya kaçmasına sebep olduğunu söylemişlerdir.[532]

Hz. Ebû Bekir, Ecnâdeyn muharebesinin neticesini öğrendikten sonra, 22 Cemaziyelâhir 13/23 Ağustos 634 tarihinde vefat etti.[533]

Ecnâdeyn muharebesini tamamlarken, Receb 13/Eylül 634 tarihinde, Yâkûsa veya Yermûk adlı bir savaştan da kısaca bahsetmek gerekir. Şöyle ki, gerek Medâinî ve gerekse Belâzurî, Ecnâdeyn muharebesinin 13 yılında, ileride ele alacağımız Yermûk meydan muharebesinin de 15 yılında vuku bulduklarını rivayet etmişlerdir. Bu ikisinin Ecnâdeyn'i öne almalarına rağmen, bu muharebeden hemen sonra, Receb 13 tarihinde, İslâm ordusunun Bizans ordusu ile bir başka savaş daha yaptığını zikrederler. Bu hususta Belâzurî'nin rivayeti aynen şöyledir:

"Daha sonra (yani Ecnâdeyn'den sonra) Rumlar (Bizanslılar), el-Yâkûsa'da asker topladılar; el-Yâkûsa bir vadi olup ağzında el-Fevvâre bölgesi bulunur. Müslümanlar, burada onlarla karşılaştılar; onları bulup bozguna uğrattılar; birçoğunu öldürdüler. Kılıçtan kurtulanlar, Şam (Suriye) şehirlerine dağıldılar. Ebû

---

[531] el-Ezdî, s. 92-93

[532] Belâzurî, *Fütûh*, s. 136

[533] Taberî, *Tarih*, I, 2127-2128

Bekir (r.a.), 13 yılı Cemaziyelâhir ayında vefat etti; müslümanlar el-Yâkûsa'da iken, onun ölüm haberi geldi."[534]

Aynı savaş hakkında Medâinî'nin rivayeti, çok daha kısa olmakla birlikte, bazı mühim farkları ihtiva etmektedir:

"...Ecnâdeyn'de Allah, müşrikleri hezimete uğrattı; Heraklius'un naibi öldürüldü; müslümanlardan da birkaç kişi şehîd oldu. Sonra Heraklius geri dönüp Vâkûsa'da müslümanlarla karşılaştı. Rumlar ve müslümanlar birbirleriyle savaşırlarken, Ebû Bekir'in ölüm haberi ve Ebû Ubeyde'nin valilik, yani başkumandanlık emri geldi; bu vak'a Receb ayında vuku buldu."[535]

Medâinî'nin rivayeti, üç noktada, Belâzurî'nin rivayetinden ayrılmaktadır. Belâzurî'deki Yâkûsa, burada Vâkûsa'dır; bu, mühim olmayan bir farklılıktır ve doğrusu Yâkûsa'dır. İkinci fark, Heraklius'un bu savaşa iştirak ettiğidir. Bu hususu ileri süren Medâinî'nin rivayeti doğru değildir. Üçüncü ve bizi çok yakından alâkadar eden fark ise, rivayette açıkça zikredilmemekle birlikte, Halid b. Velid'in Hz. Ömer tarafından başkumandanlıktan alındığı ve yerine, rivayetteki ifadesi ile Ebû Ubeyde'nin tayin edildiğidir. Belâzurî bu hususta, yalnızca Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin, Yâkûsa'da ve Receb ayında, Ecnâdeyn savaşını kazanmış olan müslümanlara ulaştığını zikretmekle yetinmiş; buna mukabil, Medâinî ise, Halid'in azledildiğini dolaylı bir şekilde zikretmiştir.

Küçük bir ırmak olan Yâkûsa, Yermûk nehrine akıyordu ve suyu yazın çekiliyordu. Bu küçük çaplı savaş, bazan ırmağın adı ile bazan da nehrin adı ile zikredildiğinden, başta Seyf olmak üzere bazı râvilerin, asıl büyük Yermûk ile bunu karıştırdıkları

---

[534] Belâzurî, *Fütûh*, s. 136

[535] Taberî, *Tarih*, I, 2127

düşünülerek, Ecnâdeyn ile Yermûk'un tarihlerinin karıştırılış sebebi bulunmaya gayret edilmiştir.[536] Ancak, bizi asıl alâkadar eden husus, Receb 13/Eylül 634 tarihinde, bir başka ifade ile Hz. Ömer'in halife olur olmaz Halid b. Velid Hazretlerini başkumandanlıktan azletmesi haberidir. Biz, bu ve benzer rivayetleri, ileride kısaca değerlendirip Halid b. Velid'in başkumandanlıktan ne zaman azledildiği meselesini ele alacağız. Burada şu kadarını söyleyelim ki, Ecnâdeyn'den sonraki gelişmelerde, bilhassa Dimeşk (Şam) şehrinin muhasarasında, kahramanımızı yine başkumandan olarak göreceğiz. Bu bakımdan, yalnızca Medâinî tarafından değil, başta İbn İshak da olmak üzere, birçok râvi tarafından sık sık zikredilen, "Hz. Ömer, halife olur olmaz Halid b. Velid'i başkumandanlıktan azletti" haberini, şüphe ile karşılıyoruz. Diğer taraftan, Yermûk muharebesi öncesinde vuku bulduğunu haber veren bu rivayetten hareketle, Yâkûsa-Yermûk diye bir savaşın olmadığını düşünerek, bu azil tarihinin 15 yılı, yani Yermûk savaşından sonra ve Dimeşk şehrinin ikinci defa muhasarası esnasında olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.[537]

Fihl Savaşı

Ecnâdeyn meydan muharebesinde yenilen Bizanslı askerler, komutanlarını savaş meydanında terkedip kuzeye doğru, Ürdün toprağında bulunan Fihl'e çekildiler ve orada toplanmaya başladılar. Buna mukabil müslümanlar ise, önlerinde kumandanları Halid b. Velid olduğu halde,[538] onları takip etmeye başladılar.

---

[536] Meselâ bkz. De Goeje, s. 58

[537] De Goeje, s. 124; Hâşimî, "Ma'reketu Ecnâdeyn", s. 69-70

[538] İbn İshak'ın rivayetindeki metin aynen şöyledir: "... ve'l-müslimûn alâ-umerâihim ve Halidu'bnu'l-Velid alâ mukaddimeti'n-nâsi..." Biz bu ibareyi,

Bizanslı askerler Beysan'a ulaştıklarında, oradaki ırmağın (Şeria nehri) bendlerini yıkarak ovayı bataklık haline getirdiler ve müslümanların oradan geçmelerine ve kendilerini takip etmelerine mâni olmak istediler. Sonra da Fihl'e ve Beysan'a indiler. Beysan, Filistin ile Ürdün arasında bulunuyordu.

Düşman askerlerinin yaptıklarından habersiz olan müslümanlar, bataklık haline gelmiş bu yerlerden geçmek için büyük bir meşakkete katlanmak mecburiyetinde kaldılar, atları, çamur ve bataklıklara saplandı. Buna rağmen ilerlemeye ve oradan geçip düşman üzerine yürümeye muvaffak oldular. Bundan dolayı Beysan'a, "Bataklıklar yeri" adı verildi.

Müslümanlar oradan geçtikten sonra, Şeria nehrinin doğu tarafında Fihl civarında toplanmış olan düşman üzerine yürüdüler ve onlarla savaştılar. Bizans ordusu tekrar bozuldu; askerleri

---

yukarıdaki gibi anlayıp tercüme ettik ve metnin böyle anlaşılmasını da rivayetin devamından istinbat ettik. Rivayetin devamında, Dimeşk'in muhasarası ve bu muhasara esnasında, Hz. Ömer'in Halid'i başkumandanlıktan azletmesi ve yerine Ebû Ubeyde'yi tayin etmesi anlatılmaktadır. Buna göre Halid'in Fihl'de başkumandan olduğu kesindir; bu ibareyi de bunun için böylece tercüme ettik. Bu hususu belirtmemizin sebebi, bu ibarenin, "... müslümanlar başlarında kumandanları ve öncü birliği kumandanı da Halid b. Velid olduğu halde..." şeklinde, Halid b. Velid'in başkumandan olmadığını ifade eden ve bize göre yanlış olan bir manânın çıkarılabileceği endişesini taşımamızdandır. Bu rivayeti nakleden İbn İshak'ın, ileride ele alacağımız diğer rivayetlerinde, Hz. Ömer'in halife olur olmaz Halid'i azletmiş olduğunu haber vermesini de göz önüne aldık. Halid b. Velid'in azil sebebi gibi, azil tarihi de çok ihtilaflıdır. Bütün bu ihtilaflara rağmen, Hz. Ömer'in hilafeti sırasında da, onun devam etmekte olan savaşlarda, hep başkumandan olarak vazife yaptığını görüyoruz; Dimeşk'in fethi ve Yermûk meydan muharebesi gibi. Diğer taraftan ibarenin bizim anladığımız şekilde anlaşılması gerektiğini ileri sürerken, râvinin, "Bizanslı askerlerin komutanlarını savaş meydanında bırakıp kaçmalarına mukabil; müslümanların, başlarında kumandanları Halid b. Velid olduğu halde onları takip ettiler" şeklinde bir ifade ile, İslâm ordusunun zaferini tebarüz ettirmek istediğini düşündük. Bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2145-2146

Dimeşk'a doğru çekilmeye ve kaçmaya başladılar. İslâm ordusu Fihl'e girdi. Fihl savaşı, 13 yılı Zilkade ayında (Aralık-Ocak 634-635) vuku buldu.[539]

Belâzurî, İbn İshak'ın rivayetinden biraz farklı bir şekilde gelişmeleri anlatır. Ona göre Fihl savaşı, Hz. Ömer'in hilâfetinin beşinci ayında, 28 Zilkade 13/23 Ocak 635 tarihinde vuku bulmuştur. Görüldüğü üzere bu iki rivayet arasında ay farkı yoktur; Belâzurî, savaşın gününü de haber verir.

Diğer taraftan Belâzurî, bu savaşta, İslâm ordusunun başkumandanı olarak açık bir şekilde Ebû Ubeyde'nin adını verir ve onun, Hz. Ömer tarafından Şam valiliğine tayin edilmiş olduğunu ve tayin emrinin, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın kardeşi Âmir b. Ebû Vakkas tarafından getirilmiş olduğunu zikreder. Ancak Belâzurî, râvilerin adını zikretmediği yukarıdaki rivayeti naklettikten hemen sonra; *"Ebû Ubeyde'nin Şam valiliğine tayini, müslümanların Dimeşk'ı muhasara ettikleri sırada gelmiştir. Ebû Ubeyde bu tayini, günlerce Halid'den saklamıştır; çünkü Halid bu savaşta kumandandı. Halid, tayin emrini tebliğ etmekte acele etmemiş olan Ebû Ubeyde'ye: 'Allah sana rahmetiyle muamele eylesin! Seni böyle davranmaya zorlayan nedir?'diye sordu. Ebû Ubeyde de ona: 'Seni kırmak ve işini zaafa uğratmak istemedim; çünkü sen, düşmanın önünde bulunuyordun!' diye cevap verdi"* şeklinde, bir başka rivayete eserinde yer vermiştir.

Böylece o, Halid b. Velid'in, başkumandanlıktan ne zaman azledildiğinin ihtilaflı olduğunu açıkça göstermiş; İbn İshak'ın rivayetinin, yani Fihl savaşında Halid b. Velid'in başkumandan olduğunun kabul edilebileceğini ortaya koymuştur.

Belâzurî, Fihl savaşıyla alâkalı olmak üzere, İbn İshak'ın rivayetinde yer almayan çok değerli başka bilgileri de eserine almıştır, onun bu haberlerini aynen vermek istiyoruz:

---

[539] Taberî, *Tarih*, I, 2145-2146; 2155

"Bu savaşın sebebi şudur: Heraklius Antakya'ya gelince, Rumlar'ı ve el-Cezîre halkını seferber etti; onların başında, kendisinin en yakın ve güvendiği bir adamı gönderdi. Onlar, Ürdün'ün Fihl mevkiinde müslümanlarla karşılaştılar; çok şiddetli bir şekilde savaştılar; Allah, onların üzerine galebe çaldı; patrikleri ve on bin civarında rum öldürüldü; kalanları da Şam (Suriye) şehirlerine dağıldılar; bir kısmı da Heraklius'un yanına gitti. Fihl halkı kalelerine sığındı; müslümanlar onları muhasara etti. Sonunda, adam başı cizye ve topraklarından da haraç ödemeleri karşılığında eman istediler. Müslümanlar da, onların canlarını ve mallarını koruyacaklarına, duvarlarını yıkmayacaklarına söz verdiler. Bu andlaşmayı Ebû Ubeyde; bir başka rivayete göre Şürahbil b. Hasene yapmıştır."[540]

Görüldüğü üzere bu andlaşmayı yapanın adı, Ebû Ubeyde veya Şürahbil olarak zikredilmektedir. Bu da tabiîdir, çünkü Belâzurî, Fihl savaşına başlarken Halid'in azlini ve Ebû Ubeyde'nin tayinini zikretmiş; arkasından da, bunun doğru olmadığını haber veren diğer rivayete yer vermiştir. Eserine aldığı bu son kısımda ise, ilk rivayetin devamını zikretmiştir. Rivayette Şürahbil'in adının geçmesi ise, onun Hz. Ebû Bekir tarafından Ürdün'ün fethi ile vazifelendirilmiş olmasındandır.[541]

HALİD B. VELİD'İN DİMEŞK FETHİ

Biz Türklerin Şam adını verdiğimiz Dimeşk şehrinin fethi ve bu fetih esnasında Halid b. Velid'in faaliyetlerini ele alırken, rivayetlerin yine karışık olduğunu ifade ederek sözlerimize başlamak istiyoruz. İbn İshak, Vakıdî, Belâzurî ve Taberî'nin rivayetlerine dayanarak bu şehrin fethini anlatmaya çalışacağız.

---

[540] Belâzurî, *Fütûh*, s. 137

[541] Belâzurî, *Fütûh*, s. 138

Fihl savaşına ait haberlerinden sonra İbn İshak, rivayetine şöylece devam etmektedir:

Halid b. Velid yine ordunun önünde olduğu halde müslümanlar, Dimeşk'a doğru ilerlediler ve Fihl bozgunundan kaçan düşman askerlerini takip ettiler. Rumlar, kendi aralarında Bâhân isimli birisinin kumandası altında Dimeşk'ta toplanmışlardı. O sıralarda Hz. Ömer, Halid b. Velid'i azletmiş ve yerine Ebû Ubeyde'yi Suriye'deki bütün müslümanlara başkumandan tayin etmişti.

Müslümanlarla rumlar, Dimeşk şehri etrafında karşılaştılar ve çok şiddetli bir şekilde savaştılar. Sonunda Yüce Allah, Rumlar'ı hezimete duçar eyledi; müslümanlar, onlardan bir kısmını öldürdüler. Rumlar savaş meydanını terkedip Dimeşk'a sığındılar ve şehrin kapılarını kapattılar.[542]

Müslümanlar, fethedilinceye kadar şehrin etrafını kuşattılar, rumlar, cizye ödemeyi kabul edip teslim oldular. O sıralarda, Halid'in azlini ve Ebû Ubeyde'nin tayin emrini ihtiva eden Hz.

---

[542] Dimeşk şehri dışında yapılmış olan savaşı bu şekilde bir isim vermeden anlatan İbn İshak'ın rivayetine mukabil Belâzurî, Fihl savaşından sonra ve Dimeşk'ın muharasasından önce, 1 Muharrem 14 tarihinde (25 Şubat 635), müslümanlarla Bizans ordusu arasında cereyan etmiş olan Mercu's-Suffer savaşını anlatır. Biz bu savaşın daha önce yapılmış olduğunu ve Halid b. Velid ile alâkası olmadığını düşünüyoruz. Nitekim Taberî, bu savaş hakkında bir râvi zikretmeden, fakat bütün râvilerin ittifak ettiğini ifade eden "kâlû" (dediler) senediyle naklettiği bir rivayette, bu savaşın, yani Mercu's-Suffer'in, Suriye'deki Üsâme ordusunun yaptığı savaştan sonra vuku bulan Arabe'deki savaştan sonra, ikinci savaş olduğunu ve bu savaşta Halid b. Saîd b. el-Âsî'nin şehid olduğunu açıkça zikreder. Esasen Belâzurî de, bu savaşı anlatırken, Halid b. Velid'in adını hiç zikretmediği gibi, Halid b. Velid'e de hiç yer vermez, bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2108; Belâzurî, *Fütûh*, s. 141-143. Belâzurî, Dimeşk'ın muhasarasından önce, şehrin etrafında yapılmış olan bu savaşı ayrıca anlatır, biz bunu, İbn İshak'ın rivayetinden sonra ele alacağız.

Ömer'in ahid-nâmesi, Ebû Ubeyde'ye ulaşmıştı. Ancak Ebû Ubeyde, Dimeşk şehri fethedilinceye kadar, bu ahid-nâmeyi okumaya haya etti. Bundan dolayı, Dimeşk halkı ile yapılan andlaşma, Halid b. Velid adına tanzim edildi ve onun adı yazıldı.

Rumlar'ın kumandanı, şehir teslim olunca, Heraklius'un yanına gitti. Dimeşk şehrinin fethi, 14 yılı Receb ayındadır (Eylül 635). Ebû Ubeyde, şehrin teslim olmasından sonra, kendisinin başkumandan tayin edildiğini ve Halid b. Velid'in azledildiğini ilân etti.[543]

İbn İshak'ın gayet kısa olan bu rivayetine mukabil Belâzurî, çok daha geniş bilgileri eserine almıştır. Ona göre müslümanlar, Dimeşk şehrini 16 Muharrem 14/12 Mart 635 tarihinde muhasara etmeye başladılar. Önce şehrin çevresindeki (Ğûta) bağları, bahçeleri ve kiliseleri savaştıktan sonra ele geçirdiler, Rumlar, şehre kapandılar.

Bunun üzerine Halid b. Velid, Ebû Ubeyde'nin emrine verdiği beş binden fazla askerle, kuzey-doğuya doğru ilerledi ve şehrin doğu kapısına (bâbu'ş-şarkî) indi ve karargâhını orada kurdu. Böylece Halid b. Velid, şehre sığınan askerlerle kuzeyden gelen ve şehrin muhasarasına mâni olmak isteyen Bizans yardımcı birliklerinin birleşmesine mâni oldu.

Halid b. Velid'in başkumandan olmadığını gösteren bu ifadeleri naklettikten sonra Belâzurî, bazı kimseler ise, Halid'in bu sırada başkumandan olduğunu ve bu vazifeden azledildiğini bildiren emrin, müslümanların Dimeşk'ı muhasaraları sırasında geldiğini

---

[543] Taberî, *Tarih*, I, 2146-2147; rivayetin sonunda, tıpkı başı gibi, daha önce müslümanlarla rumların Fihl pınarında savaştıkları ve rumların Dimeşk'a sığındıkları tekrarlanır. Ayrıca bkz. Taberî, *Tarih*, I, 2155; burada Vakıdî, şehrin altı ay muhasaradan sonra açıldığını belirtir.

söylerler, diyerek tıpkı İbn İshak'ın rivayeti gibi, Halid'in bu şehrin fethi sırasında hâlâ başkumandan olduğunu anlatır.[544]

Bu arada Belâzurî, Dimeşk fethi esnasında, Halid'in yerine başkumandanın Ebû Ubeyde olduğunu ifade eden bir başka rivayeti de eserine almıştır. Buna göre, Dimeşk fethedilince, başkumandan Ebû Ubeyde idi; ancak andlaşmayı Halid yapmış, o da bunu tasdik etmiştir.[545]

Halid b. Velid, şehrin doğu kapısında bulunan bir manastırın yanına indi; bundan dolayı daha sonraları bu manastıra "Halid Manastırı" (Deyru Halid) adı verildi. Halid, bu manastırda yaşayanların, şehrin surlarına çıkılması için kendisine merdiven vermiş olduklarından dolayı, onlarla yaptığı andlaşmada, vergilerinin azaltılmasını şart koşmuştu. Ebû Ubeyde de, bu şartları kabul edip uygulamıştır.[546]

Halid b. Velid dışındaki kumandanlar ise şu şekilde vazife taksimi yapmışlardır. Amr b. el-Âs, Tûma kapısına; Şürahbil b. Hasene, el-Ferâdis kapısına; Yezîd b. Ebû Süfyan, Keysan diye bilinen küçük kapıya inmişler ve oralarda karargâh kurmuşlardır. Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Âmir el-Hazrecî ise, Ba'lbek yolu üzerindeki bir kalede bulunan silahlıkta vazifelendirilmiş ve aynı zamanda Bizans'ın durumuyla alâkalı istihbarat vazifesi görmüştür.

Halid b. Velid'i ilk zamanlarda misafir eden şehrin başpapası, bazan surun üzerine çıkar; Halid de onu yanına çağırırdı; yanına geldiğinde de ona selâm verir ve kendisiyle konuşurdu. Başpapas birgün Halid'e:

---

[544] Belâzurî, *Fütûh*, s.144

[545] Belâzurî, *Fütûh*, s. 150

[546] Belâzurî, *Fütûh*, s. 144, 153-154

"Ey Ebû Süleyman! Durumunuz iyidir; bana söz vermiştin; bu şehir için benimle andlaş" dedi. Bunun üzerine Halid b. Velid, kalem ve kağıt istedi ve aşağıdaki andlaşmayı yazdı:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Bu, Halid b. Velid'in şehre girdiği zaman Dimeşk halkına verdiği ahidnâmedir. O, canları, malları, kiliseleri, şehirlerinin surları ve evlerinin yıkılmayacağı ve iskan edilmeyeceğine dâir kendilerine eman vermiştir. Onlar bu şartlarla, Allah'ın ahdi ve O'nun Elçisinin (s.a.s), halifelerinin ve müminlerin zimmetindedirler. Eğer cizyelerini öderlerse, onlara yalnızca iyilikle muamele yapılacaktır."[547]

Başpapasın adamlarından bazıları, bir gece Halid'e geldiler, o gece şehir halkının bayramı olduğunu; onların meşgul olduklarını; doğu kapısının taşlarla kapatılıp terkedildiğini haber verdiler. Ayrıca ona, merdiven bulmasını tavsiye ettiler. Halid'in ordugâhı yanındaki manastırdan bazıları, ona iki merdiven getirdiler. Müslümanlar, bu merdivenle surun üstüne çıktılar ve kapının yanına indiler. Kapıda bulunan bir iki nöbetçiyi tesirsiz hale getirip güneş doğarken surun kapısını açtılar.

Bu sıralarda Ebû Ubeyde de, el-Câbiye kapısını açmak için mücadele ediyor; askerlerini surun duvarı üzerine çıkartıyordu. Rum askerleri bunu farkedince çok şiddetli bir çatışma oldu; sonunda Rum askerleri yenilip geri çekildiler; Ebû Ubeyde bu çarpışmalardan sonra el-Câbiye kapısından şehre girmeye muvaffak oldu, Halid b. Velid ile Ebû Ubeyde, Dimeşk şehrinin ortasında, el-Meksallât adlı yerde birleştiler. Burası şehrin bakırcılar çarşısı idi.

Belâzurî şehrin fethini bu şekilde anlattıktan sonra, başka bir rivayeti daha eserine almıştır. Buna göre, rumlar bir gece, el-Câbiye kapısından bir cenaze çıkarmışlar, cenazenin etrafını,

---

[547] Belâzurî, *Fütûh*, s. 144

silahlı askerler sarmıştı. Bazı askerler de, müslümanların surun kapısını açıp içeri girmelerine mâni olmak ve cenazeyi defnettikten sonra giden askerleri içeri almak üzere «kapının yanında durmuşlardı. Müslümanlar, ani bir hücum ile onların üzerine yürüdüler ve yapılan savaştan sonra kapıyı açıp şehre girmeye muvaffak oldular.

Şehrin başpapası, Ebû Ubeyde'nin şehre girmekte olduğunu görünce, süratle Halid b. Velid'in yanına gitti; metnini verdiğimiz andlaşmayı yaptı; doğu kapısını Halid'e açtı. Daha sonra da, Halid ile birlikte ve yapılan andlaşmayı da herkese göstererek şehre girdi. O sırada bazı müslümanlar, "Halid başkumandan değildir, bundan dolayı onun yaptığı andlaşma nasıl olur?" dediler. Buna karşılık Ebû Ubeyde: "Müslümanların en aşağı derecede olanı bile, himaye hakkı verebilir" dedi ve onun yaptığı andlaşmayı kabul ve tasdik etti. Böylece Dimeşk şehrinin, anveten, yani savaşla fethedildiği görüşüne itibar edilmemiş ve şehrin tamamının sulhla ele geçtiği kabul edilmiştir.

Ebu Ubeyde bu gelişmeleri Hz. Ömer'e yazdı; şehrin kapıları, bütün müslüman askerlere açıldı.[548]

Belâzurî, şehrin fetih şartları hakkında da bilgiler verir ve bilhassa kiliselerin ve evlerin durumuyla alâkalı hususlarda kendisine ulaşan haberleri zikreder. el-Heysem b. Adiyy'in aşağıdaki rivayeti ve Vakıdî'nin buradaki görüşlere cevabı, birçok bakımdan dikkatimizi çekmektedir:

el-Heysem b. Adiyy, Dimeşk halkının, evlerinin ve kiliselerinin yarısı karşılığında andlaşma yaptıklarını iddia etmiştir. Bu ve benzeri iddialar üzerine Vakıdî şunları söylemiştir:

"Halid b. Velid'in Dimeşk halkına yazdığı eman-nâmeyi (kitab) gördüm; orada, evlerin ve kiliselerin yarısı diye bir şey görmedim. Böyle bir haber rivayet edilmiştir; fakat bunun nereden

[548] Belâzurî, *Fütûh*, s. 144-145

geldiğini ve kimin rivayet ettiğini bilmiyorum. Fakat Dimeşk şehri fethedilince, halkından pekçok kimse, Antakya'da bulunan Heraklius'un yanına gitmişti. Bundan dolayı boş evler çoğalmıştı ve müslümanlar da bu evlere yerleşmişlerdi." Vakıdî, şehrin fetih tarihiyle Halid'in yazdığı eman-nâmenin tarihleri hakkında da şunları anlatmaktadır:

"Dimeşk şehrinin fethi, 14 yılı Receb ayındadır; Halid'in andlaşmasının tarihi ise 15 yılı Rebiulâhir ayıdır. Bunun sebebi şudur: Halid andlaşmayı tarihsiz yazmıştı; çünkü müslümanlar, Yermûk'ta kendilerine karşı toplananların üzerine yürümek için bir araya geldiklerinde, başpapas Halid'e gelmiş; andlaşmayı yenilemesini ve Ebû Ubeyde ile müslümanları da şahid göstermesini istemişti. Halid bunu kabul etmiş ve andlaşmaya, Ebû Ubeyde, Yezîd b. Ebû Süfyan, Şürahbil b. Hasene ve başkalarını da şahid göstermişti. Halid, andlaşmayı yenilediğinde bu tarihi (Rebiulâhir 15) yazmıştı."[549]

Vakıdî'nin bu rivayetindeki bazı noktaları açıklığa kavuşturmak istiyoruz. Şöyle ki, onun rivayetinde Dimeşk'ın fethi, tıpkı İbn İshak'ın haberindeki gibi 14 yılı Receb ayındadır. Ancak Vakıdî'nin, bizzat gördüğünü söylediği sulh-nâmedeki yazılı tarih ise 15 yılı Rebiulâhir ayıdır. Vakıdî bunun sebebini, Halid'in andlaşmayı tarihsiz yazmış olduğuna; daha sonra Yermûk muharebesi öncesinde, şehrin başpapasının talebi üzerine, andlaşmayı yenilerken bu tarihi ilâve etmiş olduğuna işaret etmektedir. Burada bir noktayı hemen belirtelim ki, Vakıdî'nin Halid'in bu tarihi yazdığını belirten ifadelerini doğru bulmuyoruz; çünkü, 15 yılında müslümanlar, henüz hicrî tarihi kullanmıyorlardı ve bu takvimi Hz. Ömer henüz ihdas etmemişti. Yani Halid b. Velid Hazretleri, Dimeşk'ı fethettiğinde veya bir yıl sonra

---

[549] Belâzurî, *Fütûh*, s. 146-147

Yermûk muharebesini kazandığında, bunların 14 yılında ve 15 yılında vuku bulduklarını söylemiyordu; o yılların ismi ve sırası yoktu; yalnızca ayları ve günleri kullanıyorlar, buna mukabil her yıla bir rakam henüz vermemiş bulunuyorlardı.

Şayet Vakıdî, yalnızca ay yazılmış olduğuna işaret etseydi, bu açıklaması belki kolayca kabul edilebilirdi. Bizi burada asıl alâkadar eden husus, Vakıdî'nin gördüğünü söylediği "15 Rebiulâhir" tarihinin, Yermûk muharebesinden üç ay önceki bir tarih olmasıdır; Yermûk savaşı, Receb 15 tarihindedir. Buna göre Dimeşk şehrinin başpapası, acaba andlaşmayı yenilemeyi Halid b. Velid'den niçin istemiştir ve Halid o sırada yine başkumandan mıydı? Andlaşmanın yenilenmesi talebi, müslümanların Yermûk savaşından önce, aşağıda göreceğimiz üzere Hımıs şehri gibi Dimeşk şehrini de, Bizans ile yapacakları büyük ve nihaî savaşta, bu şehirleri himaye edemeyeceklerinden terketmek mecburiyetinde kalmış olmalarının tabiî bir sonucu olabilir. Nitekim bu şehrin, 15 yılında ve Yermûk savaşının yapıldığı Receb ayından sonra yeniden fethedildiği bilinmektedir.

Bu hususta müsteşrik De Goeje, yukarıdaki İbn İshak ve Vakıdî'nin, Halid b. Velid'in Dimeşk'ın fethi sırasında azledildiğini haber veren rivayetlerine istinaden, Halid b. Velid'in Dimeşk'ın ikinci defa fethi esnasında azledilmiş olduğunu isbat etmeye çalışmıştır.[550]

Dimeşk'ın fethiyle alâkalı olmak üzere *İslâm Ansiklopedi*si'ndeki "Şam" maddesinden aşağıya aldığımız paragraflar, çalışmalarını bizzat göremediğimiz Caetani'nin de, De Goeje'nin görüşlerini paylaştığını bize göstermektedir.

"Şehrin zaptına dâir birbirini tutmayan bir yığın münferit rivayet vardır. Burada ancak en mühimleri zikredilecektir. İbn

[550] De Goeje, s. 109-113

Asâkir tarafından şarkta, A. von Kremer tarafından da garpta yayılmış olan rivayete göre, Halid b. Velid, Bâb el-Şarkî'den itibaren şehrin şark kısmını silah kuvvetiyle ele geçirmiş, Ebû Ubeyde ise, Bâb el-Câbiye'de şehri teslim almıştır. Ordu kumandanları eski Johannes kilisesinin ortasında buluşmuş ve böylece bu kapının şark kısmı, şehrin şark yarısıyla birlikte müslümanlar tarafından işgal edilmiş, garp kısmı ise hıristiyanlara terkedilmiştir. Daha sağlam olan eski rivayetlerle tezat halinde bulunan bu muahhar hikâyenin esassız olduğu, çoktan beri bilinmektedir. Belâzurî'nin verdiği malûmat, daha şâyân-ı itimad görünüyor. Ona göre Ebû Ubeyde, Bâb el-Câbiye'yi silah kuvvetiyle almış ve hıyanet veya teslim yoluyla şark kapısından giren Halid ile Meksallat kilisesinin yanında karşılaşmıştır.

Caetani, tafsilatlı bir şekilde verdiği izahat ile gerçekte Ebû Ubeyde'nin H. 14 senesinde henüz Suriye'de bulunmadığını göstermiştir. Şehir Halid'e teslim edilmiştir... Ebû Ubeyde'nin yerine, yaygın olan rivayete göre, Ebû Ubeyde'nin yanında Bâb es-Sağîr'den giren Yezîd b. Ebû Süfyan'ı koyamadığımız takdirde, an'anede iki kumandanın şehrin ortasında buluştuklarına dâir rivayet değerini kaybetmektedir. Şehrin hele bilhassa Johannes kilisesinin taksimi ise, gerçekte bahis konusu olamaz. Daha ziyade hıristiyanların malları, evleri ve kiliseleri teminat altına alınmış ve onlar sadece haraç (cizye) vermekle mükellef tutulmuşlardı.

Araplar kışı Dimeşk'ta geçirdiler. Fakat Heraklius ordusunun, kardeşi Thâodoros'un idaresinde yaklaşması üzerine H. 15 (636) baharında şehri yeniden tahliye etmek mecburiyetinde kaldılar. Bu suretle Yermûk'ta 12 Receb 15 (20 Ağustos 636)'te yapılan nihaî savaştan sonra Dimeşk ikinci defa olarak muhasara edilmiş ve burada kumandayı Ebû Ubeyde ele almıştır... Ne olur-

sa olsun Zilkade 15 (kânun I. 636)'te şehir ikinci defa olarak belki daha ağır şartlar altında teslim oldu: Muhtemelen ilk defa olarak o zaman şehirde hıristiyanlara terkedilen kiliselerin sayısı 15 olarak tespit edildi."[551]

Hz. Ömer tarafından daha sonra değiştirilmiş olmasına rağmen, Halid b. Velid'in belirlediği Dimeşk halkının ödeyeceği cizye miktarını da burada kısaca zikretmek uygun olacaktır. Belâzurî'nin rivayetine göre, her erkekten bir dinar cizye ile müslümanlara yiyecek olarak bir cerîb buğday, sirke ve zeytin yağı vermek şartıyla bu andlaşma yapılmıştır.[552]

Halid b. Velid'in başkumandan olup olmadığına bakılmaksızın bile, bu şehrin fethindeki onun tesiri ve en aktif rolü oynadığı gayet açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Seyfullah'a "Şam Fatihi" unvanını da kazandıran bu fetih ile müslümanlar, yalnızca Bizans'ın, Suriye'nin bu en büyük ve en güzel şehrindeki, tâ Roma imparatorluğuna uzanan bin yıllık hakimiyetine son vermemişler, aynı zamanda, Anadolu'da, Filistin'de, Akdeniz adaları ve sahillerinde, Mısır ve Kuzey Afrika'daki fetihlerini idare edebilecekleri çok mühim bir merkezi ele geçirmişlerdir. Mamafih, Bizans'ın Suriye hâkimiyetine nihaî darbeyi vurmak için, bir yıl sonra yapılacak Yermûk meydan muharebesini beklemek icap etmiştir.

Hıms ve Diğer Bazı Şehirlerin Fethi

Dimeşk gibi Hıms (Humus) şehri de, Yermûk savaşından önce ve sonra olmak üzere iki defa fethedilmiştir. Hıms'ın fethinden sonra da, diğer bazı şehirlerin fethedilmiş olduğunu görüyoruz. Meselâ Ba'lbek ve Hıms'ın Yermûk savaşından önce; diğerlerinin ise bu savaştan ve Hıms'ın ikinci fethinden sonra

---

[551] R. Hartman, "Şam" *İ.A.* s. 299-300

[552] Belâzurî, *Fütûh*, s. 148

fethedildikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, rivayetlerde açık bir ifade yer almamakta ve ekseriyetinde de tarih zikredilmemektedir. Bu bakımdan biz, Yermûk savaşından önce veya sonra vuku bulmuş olduğuna bakmaksızın, bu şehirlerin fetihlerini beraberce tespit etmeye çalışacağız.

Diğer taraftan, Hımıs dahil olmak üzere, bütün bu şehirlerin fethi esnasında, Halife Hz. Ömer tarafından başkumandanlıktan alınan Halid b. Velid'in, yerine tayin edilmiş olan Ebû Ubeyde'nin emri altında bulunduğuna bilhassa işaret etmek istiyoruz. Ecnâdeyn ve Fihl savaşlarında, Halid b. Velid'in başkumandan olduğu kesindir. Buna mukabil, Dimeşk'ın fethi ile aşağıda ele alacağımız Yermûk savaşında, onun başkumandan olup olmadığı ihtilaflıdır. Dimeşk ile alâkalı rivayetleri daha önce gördük; bu hususta diğer haberleri de, onun Hz. Ömer tarafından azledilişini ele alırken inceleyeceğiz. Ancak, burada şu hususu açıkça belirtelim ki, Hımıs ve bilhassa bundan sonraki şehirlerin fetihleri esnasında, Halid b. Velid'in artık başkumandan olmadığı kesindir. Bu husus, kahramanımız Halid b. Velid'in hangi şehirlerin fethine fiilen iştirak etmiş olduğunun tespit edilmesinde büyük bir güçlük meydana getirmektedir. Çünkü, bu şehirlerin fetihleriyle alâkalı rivayetlerde, onun adının, bazan açıkça zikredildiğini görürken, bazan da yalnızca, emrinde bulunduğu Ebû Ubeyde'nin adı yer almaktadır. Bu bakımdan biz, Ebû Ubeyde'nin bu dönemdeki fetihlerinin hemen hepsinde, Halid b. Velid'in de fiilen savaştığını ve fetihlere katıldığını kabul etmekteyiz. Ebû Ubeyde, 18 (639) yılında, Amvâs veba salgınında Suriye'de vefat etti.[553] Halid b. Velid ise, ileride ele alacağımız üzere, savaşlarına 17 (638) yılında son verdi. Buna göre onun, bu şehirlerin fethine iştirak ettiği yıllar, 14-17 tarihleri arasıdır ve bunların başında da, Hımıs şehrinin fethi gelmektedir.

---

[553] İbn Sa'd, III, 414

Hıms'ın fethine ait değişik rivayetlere Belâzurî'nin eserinde yer verilmiştir. Bunlardan birisi şöyledir:

"Ebu Ubeyde, Dimeşk şehrinin işini bitirince Hıms üzerine yürüdü; Ba'lbek'e uğradı; oranın halkı, eman ve sulh istedi. Ebû Ubeyde, onların canlarının, mallarının ve kiliselerinin emniyette bulunması şartları üzerine kendileriyle andlaştı ve onlara şu ahidnâmeyi yazdı:

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

"Bu, filan oğlu filanın, Ba'lbek halkından, rum, iranlı ve Arap olanlar için eman vesikasıdır. Onların canları, malları, şehrin içindeki ve dışındaki kiliseleri ve manastırları ve değirmenleri emniyettedir. Rumlar, kendileriyle on beş mil mesafedeki topraklarda, davarlarını otlatabilirler; ancak, ekilmiş köylere inmeyeceklerdir; rebî ve cemadiyelûla ayları geçtikten sonra istedikleri yerlere gidebilirler. Onlardan birisi müslüman olursa, müslümanın lehine olan onun da lehine; aleyhine olan onun da aleyhinedir. Tüccarları ise kendileriyle andlaşma yaptığımız memleketlerden istediklerine gidebilirler. Topraklarında kalanlar, cizye ve haraç ödeyeceklerdir.

Allah şâhiddir ve Allah'ın şâhidliği kâfidir."[554]

Görüldüğü üzere Halid b. Velid'in ismi zikredilmeyen bu rivayette, tarih verilmeksizin Hıms'dan önce Ba'lbek'in sulh yoluyla fethedildiği ve yapılan andlaşmanın esaslarının zikredildiğini görüyoruz. Dimeşk şehri 14 yılında fethedildiğine göre, bu fethin de aynı yıl olması gerekir. Verilen eman-nâmede mühim olan iki noktaya dikkati çekmek gerekiyor. Bunlardan birisi, mer'a meselesidir; bahar ayları zikredilmek suretiyle ekili tarlalara hayvanların gönderilmemesi şart koşulmuştur. Diğeri ise, ticaret için

[554] Belâzurî, *Fütûh*, s. 154

Ba'lbek dışına çıkılmasına, yalnızca andlaşma yapılmış olan memleketler için izin verilmiştir. Bunun dışındaki can, mal ve mabet güvencesi ile, kendi dinlerinde kalacakların cizye ve haraç ödemeleri; ayrıca bir kimsenin müslüman olması halinde, daha önce müslüman olanlarla aynı hak ve mükellefiyetlere sahip olacağının tasrih edilmesi gibi hususlar ise, müslümanların hemen her yerde tatbik ettikleri değişmez temel esaslardır.

Ebû Mıhnef yoluyla nakledilen rivayette ise, doğrudan doğruya Hıms'ın fethi anlatılmaktadır, rivayet şöyledir:

"Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Dimeşk işini tamamladıktan sonra, Halid b. Velid ile Milhan b. Zeyyar et-Tâî'yi önden gönderdi; sonra kendisi de onları takip etti. Hıms'a geldiklerinde, oranın halkı kendileriyle savaştılar; sonra şehre sığındılar; arkasından da eman ve sulh istediler; yüz yetmiş bin dinar karşılığında onunla andlaştılar."[555]

Bu rivayette Hıms halkının, Halid b. Velid'in öncü birliği kumandanı olduğu İslâm ordusuyla savaştıktan sonra mağlup oldukları; sonra da tayin edilen vergiyi (cizye) ödemeyi kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Hıms'ın fethiyle alâkalı olmak üzere Belâzurî'nin eserine aldığı Vakıdî'nin rivayeti ise daha değişiktir:

"Müslümanlar Dimeşk şehrinin kapılarının önündeyken, çok sayıda düşman süvarileri geldiler; bunun üzerine müslümanlardan bir bölük onlara karşı çıktı ve onlarla Beyt Lehyâ ile es-Seniyye arasında karşılaştılar; düşman askerleri yenilerek Kâra yoluyla Hıms'a doğru kaçmaya başladılar. Müslümanlar onları, Hıms'a varıncaya kadar takip ettiler; oraya varınca, düşman askerlerinin şehirden ayrılıp gittiklerini gördüler. O sırada Hıms-

---

[555] Belâzurî, *Fütûh*, s. 155

lılar, Heraklius'un kendilerini bırakıp kaçmasından korkmuşlar ve müslümanların savaşlardaki üstünlüklerini, kahramanlıklarını ve başarılarını öğrenmişlerdi; onlara elleriyle işaret edip eman talebinde bulunduklarını bildirdiler. Müslümanlar da onlara eman verdiler ve ellerini onlardan çektiler. Hımslılar, müslümanlara yiyecek, hayvanlarına yem çıkardılar. Müslümanlar, el-Üründ (Âsi) nehri kenarında durdular. Bu nehir, Antakya'ya gelir, oranın sahilinden denize dökülür. Müslümanların başında, es-Sımt b. el-Esved el-Kindî bulunuyordu.

Ebû Ubeyde Dimeşk'ın işini tamamladıktan sonra, orada Yezîd b. Ebû Süfyan'ı yerine vekil bıraktı; sonra Ba'lbek yoluyla Hıms'a geldi; Resten kapısına indi. Hıms halkı, canları, malları, şehirlerinin surları, kiliseleri ve değirmenlerinin emniyette bulunmaları karşılığında onunla andlaştılar. Ebû Ubeyde, Yuhanna kilisesinin dörtte birini, cami yapılmak üzere bu şartların dışında bıraktı. Ayrıca orada kalacakların haraç ödemesini de şart koştu.

Bazı râvilerin dediklerine göre, es-Sımt b. el-Esved el-Kindî, Hımş halkıyla andlaştı; Ebû Ubeyde oraya gelince bu andlaşmayı imzaladı. es-Sımt, şehre insinler diye müslümanlar arasında Hımş'ı belirli parçalara ayırdı; sahipleri tarafından terkedilen veya boş bulunan yerlere müslümanları yerleştirdi."[556]

Bu rivayette, Dimeşk'ın müslümanlar tarafından fethedilmesine mâni olmak isteyen bir Bizans ordusunun takip edilmesinden sonra Hımş'ın fethedildiği anlatılmakta; ayrıca bu fethi, es-Sımt b. el-Esved'in gerçekleştirdiği ve Ebû Ubeyde'nin daha sonra Hımş'a geldiği tasrih edilmektedir. Cami olarak kullanılmak üzere Yuhanna kilisesinin bir kısmına el konulması dışında, yapılan andlaşmayla alâkalı haberler, yukarıdakilerin hemen hemen aynısıdır.

---

[556] Belâzurî, *Fütûh*, s. 155

Taberî'nin eserinde yer alan bir rivayette ise, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın 14 yılında, Hanzala b. et-Tufeyl es-Sülemî'yi Hıms'a gönderdiği ve bu şehrin fethinin onun eliyle gerçekleştiği haber verilmiştir.[557]

Bu haberin râvisi pek anlaşılamamaktadır; rivayet, İbn İshak'ın uzun bir rivayetinden sonra, sanki doğrudan Taberî tarafından nakledilmişe benzemektedir.

Şimdiye kadar ele aldığımız rivayetlerden, Hıms'ın 14 yılında birinci defa fethedildiğini anlıyoruz. Ebû Mıhnef'in rivayeti dışında, bu fetihte Halid b. Velid'in ismi zikredilmemektedir. Ancak Suriye umumî valisi ve İslâm ordusunun başkumandanı olan Ebû Ubeyde'nin Hıms'a gittiği anlaşılmaktadır; Halid b. Velid'in de onunla birlikte bulunduğunda ise şüphe yoktur. Aşağıda ele alacağımız rivayetlerde, Ba'lbek ile Hıms'ın yanında, fethedilmiş olan diğer şehirlere ait haberler bulunmaktadır. Bu haberler arasında, Hıms'ın ikinci defa fethedildiğini gösteren rivayetler yanında, Halid b. Velid'in adının daha çok zikredildiğine şâhid olmaktayız.

Hıms yanında, fethedilen diğer şehirlere de işaret eden değişik bir rivayet de şöyledir:

"Ebû Ubeyde b. el-Cerrah Dimeşk'ı fethedince, Yezîd b. Ebû Süfyan'ı Dimeşk'a, Amr b. el-Âs'ı Filistin'e, Şürahbil'i Ürdün'e vekil bıraktı; Hıms'a geldi ve oranın halkıyla, Ba'lbek andlaşmasına benzer bir şekilde andlaşma yaptı. Sonra Hıms'a, Ubâde b. es-Sâmit el-Ensârî'yi vekil bıraktı. Daha sonra Hamâ'ya yürüdü. Hama halkı ona itaat etti; o da, kendileriyle, başları için cizye, toprakları için de haraç ödemeleri şartıyla andlaşma yaptı. Bundan sonra Şeyzer'e gitti; oranın halkı, yanlarında tef çalanlarla birlikte itaat ettiklerini gösterir hareketler yaparak onu karşıladı-

---

[557] Taberî, *Tarih*, I, 2360-2361

lar ve Hama halkının kabul ettiği şartların aynısına razı oldular. Ebû Ubeyde'nin süvarileri, ez-Zerrâ'a ve el-Kastal'a ulaştılar. Ebû Ubeyde, Ma'arratu'n-Nu'man'a uğradı; buranın halkı, onun önünde tef çalıp oynadılar. Ebû Ubeyde, daha sonra Fâmiye'ye geldi; oranın halkı da aynı şekilde hareket ettiler; cizye ve haraç ödemeyi kabul ettiler. Böylece Hıms'ın işi tamamlandı; Hıms ile Kınnesrîn, aynı şeydir..." Rivayetin devamında Hıms'ın; Filistin, Dimeşk ve Ürdün gibi bir cünd, yani ordugâh şehir olduğu ifade edilmekte; arkasından da Kınnesrîn ve ilçelerinin bu şehre tâbi olduğu zikredilmektedir.[558]

Görüldüğü üzere bu rivayette, bizzat Ebû Ubeyde'nin, başta Hıms olmak üzere, Hama, Şeyzer, Zerrâ'a, el-Kastal, Ma'arratu'n-Nu'man, Fâmiyye ve Kınnesrîn'i fethettiği anlatılmaktadır. Halid b. Velid, bir vazife ile başka bir yere gönderilmediğinde, daima Ebû Ubeyde ile beraber bu fetihlerde hazır bulunmuştur. Hıms'dan sonraki bu fetihler, Ebû Ubeyde'nin Yermûk savaşından sonraki faaliyetlerine delâlet etmektedir. Burada dikkatimizi çeken bir diğer husus da, ilk fetihten sonra, es-Sımt b. el-Esved'in adı Hımş valisi olarak zikredilirken, ikinci fetihten sonra Ubâde b. es-Sâmit'in adı geçmektedir. Bu husus, Hımş'ın ikinci fethine delâlet etmektedir.[559]

Yermûk savaşı dolayısıyla müslümanların Hımş şehrini bırakmak mecburiyetinde kaldıklarını ve şehrin ilk fethinin 14 yılında, ikinci fethinin ise 15 yılında olduğunu gösteren; ayrıca ikinci fetih esnasında, Hımş ve Kınnesrîn fetihlerine Halid b.

---

[558] Belâzurî, *Fütûh*, s. 156

[559] Bu son rivayetin devamında, Lâzkiyye'nin, Ebû Ubeyde'nin vazifelendirdiği Ubâde b. es-Sâmit eliyle fethedildiği anlatılmaktadır. Bizzat Ebû Ubeyde'nin iştirak etmediği anlaşılan bu fethi, Halid b. Velid'i ilgilendirmediğinden dolayı ele almadık; bkz. Belâzurî, *Fütûh*, s. 157-158

Velid'in aktif bir şekilde iştirak ettiğini bildiren iki ayrı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki şöyledir:

"Müslümanlar, Heraklius'un kendilerine karşı asker topladığını ve bir ordunun Yermûk üzerine yürümekte olduğunu öğrendiklerinde, Hıms halkından daha önce almış oldukları cizye vergisini iade ettiler ve kendilerine şunları söylediler:

"Bu savaş dolayısıyla meşgul olduğumuzdan, sizlere yardım edemeyeceğiz ve sizleri koruyamayacağız; emniyetiniz kendinize aittir."

"Müslümanların bu sözlerine karşı Hıms halkı şunları söyledi:

"Sizlerin idaresi ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan, bizim için daha iyidir. Bizler, Heraklius'un ordusunu, valinizle birlikte şehirden kovacağız!" Oradaki yahudiler de ayağa kalktılar ve:

"Tevrat üzerine yemin ederiz ki, Heraklius'un kumandanı, bizi mağlup ve yok etmeden Hıms şehrine giremeyecektir!" dediler; sonra da şehrin kapısını kapadılar ve orayı muhafaza ettiler.

"Müslümanlarla andlaşma yapmış olan diğer şehirlerin hıristiyanları ve yahudileri de aynı şekilde hareket ettiler ve kendi kendilerine şöyle dediler:

"Eğer Rumlar (Bizans) ve onlara bağlı olanlar, müslümanlara üstün gelirlerse, bizler daha önceki (kötü) halimize döneriz; yoksa biz, müslümanlardan bir kişi de kalsa, onlara verdiğimiz söze bağlı kalacağız."

"Allah, kâfirleri hezimete uğratıp müslümanları üstün getirdiğinde, bu insanlar şehirlerinin kapılarını açtılar; davul ve zurnaları çıkarıp oynadılar ve cizye vergisini ödediler. Ebû Ubeyde, Kınnesrîn ve Antakya ordugâhına gitti ve buraları fethetti."[560]

---

[560] Belâzurî, *Fütûh*, s. 162

Yermûk savaşından sonra Ebû Ubeyde'nin Hıms'a tekrar geldiğini haber veren ikinci rivayet de şöyledir:

"Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Yermûk toprağındaki işlerini bitirdikten sonra Hıms'a geldi ve oranın işini bitirdi. Sonra, öncü kuvvetinin başında Halid b. Velid olduğu halde, Kınnesrîn'e vardı. Şehir halkı onunla savaştı; sonra kalelerine sığınmaya ve barış istemeye mecbur oldular. Ebû Ubeyde, Hıms andlaşmasına benzer şekilde, onlarla andlaştı. Böylece müslümanlar, bu şehrin topraklarını ele geçirdiler..."[561]

Bu iki rivayetten, 15 yılı Recep ayında vuku bulan Yermûk meydan muharebesi dolayısıyla, müslümanların, Dimeşk ve Hıms gibi fethetmiş oldukları şehirleri, savaşa gitmek üzere terketmek mecburiyetinde kaldıkları; sonra da tekrar ele geçirdikleri anlaşılmaktadır. İlk rivayette yer alan Hıms halkının sözleri, ilk İslâm fetihleri esnasında müslümanların, gayr-i müslimlere nasıl davrandıklarını, idare ettikleri insanların onları nasıl takdir ettiklerini gösteren, tarihî ve unutulması mümkün olmayan ifadelerdir. Aynı dinden olmalarına rağmen, daha önceki Bizans idaresinden nefret ettiklerini de gösteren hıristiyan Hıms halkının bu anlayışı, İslâm fetihlerinin; beşer tarihinin görüp geçirdiği birçok istilâ hareketinin aksine, saman alevi gibi gelip geçici olmadığının; tam tersi, asırlarca ve hâlâ devam edebilmesinin gerçek sebebini ortaya koymaktadır. İslâm prensiplerine bağlı kalan müslümanların, başka din mensuplarınca bu şekilde takdir edilmesi, aynı zamanda, bu yeni ve son dinin, insanlar tarafından kolayca benimsenmesi ve kütleler halinde ihtida hareketlerinin başlaması sırrını da açıklamaktadır.

---

[561] Belâzurî, *Fütûh*, s. 172

Hıms'ın bu ikinci fethi esnasında, Ebû Ubeyde'nin başkumandan olduğu ve Halid b. Velid'in de, onun emrinde, bu fetih hareketlerinde, diğer müslüman askerler gibi savaştığı anlaşılmaktadır. Bu husus, başkumandanlıktan azledildikten sonra da Halid b. Velid'in ilây-ı kelimetullah için cihada ve savaşa devam ettiğini göstermektedir. O, Ebû Ubeyde'nin emrinde bulunmaktan da huzursuz ve rahatsız değildir; kendisini daima takdir etmiş ve bilhassa onun, Hz. Peygamber nezdindeki itibarını hiç unutmamıştır. İmam Buharî'nin rivayet ettiği aşağıdaki hadis-i şerif, onun Ebû Ubeyde Hazretleriyle münasebetinin hangi seviyede olduğunu açıkça göstermektedir:

Dimeşk şehrinin muhasarası esnasında, Halid b. Velid'in ordusunda bulunan Câbir'in anlattığına göre, Ebû Ubeyde Halid'e:

- İnsanlara namazı kıldır; sen buna layıksın; çünkü bana yardım için geldin, dedi. Onun bu teklifi üzerine Halid b. Velid:

- Kendisi hakkında Rasûlullah'ın (s.a.s), "Her ümmetin bir emini vardır; bu ümmetin emîni ise Ebû Ubeyde'dir" buyurduğu bir insanın önüne geçip de namaz kıldırmam! diye cevap verdi.[562]

Dimeşk'ın fethi esnasında, ister başkumandan olsun ister olmasın, Halid b. Velid Hazretlerinin Ebû Ubeyde Hazretlerine bu cevabı, gerçekten büyük bir zerafet örneğidir. Aynı şekilde Ebû Ubeyde de, hem bu teklifi ile hem de Ecnâdeyn'den itibaren yapılan savaşlarda, asker ve kumandan olarak Halid b. Velid'in kabiliyetini, deha ve üstünlüğünü takdir, görüşlerine daima itibar etmiştir. Bu fetihler esnasında onu yanından ayırmamış; öncü birlikleri kumandanı olarak kendisinden faydalanmıştır. Yermûk muharebesinde de onun tayin ve tespit ettiği strateji uygulanmıştır.

---

[562] Buhârî, *et-Tarihu's-Sagîr*, I, 65

Hımıs ve Kınnesrîn'in bir cünd olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Burada, Seyf b. Ömer'in bir rivayeti üzerinde durmak istiyoruz. Hz. Ömer'in Halid b. Velid'i azlediş sebebi üzerinde dururken de belki yeniden ele almaya mecbur olacağımız bu rivayete göre, Ebû Ubeyde Hımıs valisi; Halid b. Velid ise ona bağlı olarak Kınnesrîn valisidir.[563] Ebû Ubeyde'nin valiliği üzerinde duracak değiliz; Halid'in Kınnesrîn valisi olduğunu diğer rivayetlerle teyid edemedik. Ancak, Halid b. Velid'in Kınnesrîn'in fethine iştirak etmesi veya doğrudan doğruya Ebû Ubeyde tarafından vazifelendirilmiş olması, onun aynı zamanda vali olduğunu da ifade edebilir.

Hımıs ile alâkalı olmak üzere sözlerimizi, Halid b. Velid'in ahir ömrünü burada geçirmiş olduğunu; orada vefat ettiğini ve kabrinin de orada bulunduğunu hatırlatarak tamamlamak istiyoruz.

Ebu Ubeyde, Kınnesrîn'den sonra önce Haleb'i sonra da Antakya'yı fethetmiştir, Haleb üzerine es-Sımt b. el-Esved'i; Antakya üzerine de Iyâd b. Ğanm'ı öncü birliği kumandanı olarak vazifelendirdiğinden dolayı, bu şehirlerin fetihlerine daha fazla yer vermek istemiyoruz.[564]

Maraş

Belâzurî'nin eserinde yer alan bir rivayete göre, Suriye'deki fetihlerine devam eden Ebû Ubeyde Hazretleri, Menbic'de bulunduğu sırada, Halid b. Velid'i Maraş'a gönderdi. Şehrin kalesini muhasara eden Halid b. Velid, halkın kaleyi terketmesi şartıyla şehri fethetti; sonra da kaleyi yıktırdı.[565] Hiç şüphe yok ki bu şehrin fethi, Yermûk savaşından sonra Antakya'yı terkederek

---

[563] Taberî, *Tarih*, I, 2526

[564] Belâzurî, *Fütûh*, s. 172-173, 174

[565] Belâzurî, *Fütûh*, s. 224

istanbul'a dönmek mecburiyetinde kalan Bizans imparatoru Heraklius'un, bu bölgelerde kalan askerî üslerine müteveccih sindirme ve fethedilen yerlerin çevresini emniyete alma harekatının tabiî bir neticesiydi. Bu hedefleri gerçekleştirebilecek en iyi kumandan da, hiç şüphe yok ki Seyfullah Halid b. Velid idi.

Halid b. Velid Hazretlerinin el-Cezîre bölgesinin fetihlerine iştirak etmiş olduğuna dair de bazı rivayetlerin kaynaklarda yer aldığını görüyoruz. Belâzurî, bu rivayetlerden ikisine eserinde yer vermiş; her ikisini de Vakıdî rivayet etmiştir. Ancak bu rivayetleri nakleden Vakıdî, arkasından da, her ikisinin de doğru olmadığını açıkça tasrih etmiştir. Bu rivayetlerden birincisi şöyledir:

"Iyâd b.Ğanm konusunda işittiklerimi şöylece tespit ediyorum (Vakıdî). Ebû Ubeyde, Amvâs vebasında 18 yılında öldü ve lyâd'ı yerine bıraktı. Bundan sonra Ömer'in onu Hıms, Kınnesrîn ve el-Cezîre'ye vali tayin ettiğini bildiren mektubu geldi. Bunun üzerine lyâd, 18 yılı Şaban ayının ortasında Perşembe günü, beş bin kişiyle el-Cezîre'ye gitti. Öncü kuvvetlerine Meysere b. Mesrûk el-Absî, sağ kanadına Saîd b. Âmir b. Hızyem el-Cumahî, sol kanadına Safvan b. Muattal es-Sülemî kumanda ediyordu. Halid b. Velid de sol kanadındaydı."

Vakıdî sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Bir başka rivayete göre, Halid, Ebû Ubeyde'den sonra, başka kimsenin bayrağı altında savaşmadı; 21 yılında vefat edinceye kadar Hıms'da kaldı; mallarını Ömer'e vasiyet etti. Bazıları da onun Medine'de öldüğünü iddia ederler. En doğrusu onun Hıms'ta öldüğüdür."[566]

Bu rivayeti nakleden Vakıdî'nin de açıkça beyan ettiği üzere Halid b. Velid, hem Ebû Ubeyde'den sonra başka bir başkuman-

[566] Belâzurî, *Fütûh*, s. 204-5

danın emrinde savaşmamıştır, hem de el-Cezîre fetihlerine iştirak etmemiştir. Rivayette yer alan vefat tarihi ve yeri üzerinde ileride bilgi verilecektir.

Vakıdî'nin ikinci rivayeti de şöyledir:

"Bazı kimselerin rivayet ettiklerine göre Halid b. Velid, el-Cezîre'nin bazı yerlerini Ömer adına idare etti. Ancak o, Âmid veya bir başka yerde, hamamda içinde şarap bulunan bir şeyi sürüdüğünden dolayı Ömer onu azletti. Fakat bu haber doğru değildir."[567]

Vakıdî'nin bu rivayeti üzerinde durmadan önce, benzer bir haberi de ele almak gerekiyor. Yakubî'nin eserindeki bu haber şöyledir:

"Ömer, Halid b. Velid'i, Ruhâ (Urfa) Harran, Tell-Mûzin ve Âmid'e vali tayin etti. Halid orada bir sene kaldıktan sonra istifa etti; Ömer de onun istifasını kabul etti. Halid Medine'ye geldi; orada birkaç gün kaldıktan sonra Medine'de vefat etti. Buna mukabil Vakıdî şunları söyledi: Halid b. Velid Hıms'ta vefat etti ve Ömer'i vasî tayin etti. Onun vefat haberi kendisine ulaşınca, Hafsa (Hz. Ömer'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımı) ve Ömer'in ailesinin diğer fertleri ağlaştılar; onların ağlaması Ömer'e çok tesir etti ve şöyle dedi: Onların Ebû Süleyman için ağlamaları doğrudur. Ömer, kendisi de onun vefatı dolayısıyla üzüntüsünü izhar etti." [568] Yakubî bu haberini, hicretin 23 yılı hadiseleri arasında zikretmiştir.

Görüldüğü üzere hem Belâzurî ve hem de Yakubî, Halid b. Velid'in el-Cezîre'de bulunduğuna dair rivayetleri eserlerine alırlarken, her ikisi de Vakıdî'nin bu rivayetleri kabul etmediğini zikretmek zaruretini duymuşlardır. Vakıdî, Belâzurî'nin eserinde

---

[567] Belâzurî, , *Fütûh*, s. 211; Halid'in 18 yılında, Nusaybin ve Âmid'i fethi için de bkz. Halife b. Hayyat, *Tarih*, I, 130-131

[568] Yakubî, II, 147

yer alan rivayette, Halid b. Velid'in el-Cezîre'de bulunmadığını, onun azli için gösterilen, bize göre de uydurma olan hamamda şaraplı bir madde ile vücudunu oğdurduğuna dair haberi red-detmek suretiyle açıklamaktadır.

Yakubî'nin eserindeki rivayette ise Vakıdî, bu defa, Halid b. Velid'in Medine'de değil de Hıms'ta vefat etmiş olduğunu gerekçe göstererek, onun el-Cezîre'de bulunmadığını ve oradan Medine'ye dönmediğini ifade etmektedir. Esasen Yakubî, 23 yılı hadiselerini anlatırken bu rivayete yer vermektedir. Halbuki Halid b. Velid'in 21 yılında vefat ettiği hemen hemen kesindir. 23 yılı, Hz. Ömer'in şehîd edildiği tarihtir. Bu bakımdan da bu rivayetin doğru olmadığını görüyoruz.

Bize göre bütün bu rivayetlerin ortaya çıkmasında, Seyf b. Ömer-'in veya onun istinad ettiği râvilerin dahli vardır ve Halid b. Velid Hazretlerinin el-Cezîre fetihlerine iştirak ettiği doğru değildir.[569]

YERMÛK MEYDAN MUHAREBESİ

Bizans imparatoru Heraklius, Ecnâdeyn meydan muharebesinden sonra, Hıms'dan Antakya'ya çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. İslâm orduları ise kuzeye doğru ilerlemeye devam ettiler, önce Fihl'i, sonra da Dimeşk'ı fethettiler. Müslümanlar, bu fetihler sırasında, şehirlerde bulunan Bizans birlikleri ile yerli halkın teşkil ettiği mukavemet güçleriyle karşılaşıyorlardı. Bu arada Heraklius, Dimeşk'ın muhasarasından önce ve sonra, bazı birlikleri de müslümanların üzerine gönderiyordu. Taberî'nin, oldukça geniş bir şekilde anlattığı ve 15 yılı başında cereyan ettiğini haber verdiği Mercu'r-Rum savaşı bunlardan birisidir. Bu savaş ile Heraklius'un, Hıms'ın fethine mâni olmayı düşündüğü

---

[569] Bu hususta ki Seyf'in rivayetlerini ele alan, Halid b. Velid'in el-Cezîre fetihlerine katılmadığını gösteren ve bilhassa, yalnızca Seyf'in rivayetlerinde yer alan Iyad b. Ğanm ile Halid b. Velid'in tâ Irak fetihleri sırasında başladığı iddia edilen münasebetlerinin doğru olmadığını tahlil ve tenkid eden F. Işıltan'ın eserine bakınız (s. 50, 58, 60-63, 78, 79, 81 ve 101)

anlaşılmaktadır. Ayrıca bu savaşın, doğrudan doğruya Fihl'den Hıms'a doğru hareket eden Ebû Ubeyde ile Halid b. Velid'in kumandaları altında, sanki Dimeşk şehrine uğramadan cereyan ettiği de görülmektedir. Mercu'r-Rum savaşına ait Taberî'nin senedsiz rivayeti özetle şöyledir:

Ebû Ubeyde, Halid b. Velid ile birlikte, Fihl'den Hıms'a doğru ilerledi; kendilerine Yermûk'tan ayrılanlar da iltihak etti;[570] hep birlikte Zu'l-Kelâ'a uğradılar. Heraklius onların ilerlemekte olduklarını haber alınca, Patrik Théodor'u (Tuzarâ) onların üzerine gönderdi; Théodor, Mercu Dimeşk'a ve şehrin batısına kadar ilerledi ve ordugâhını kurdu. Ebû Ubeyde de Mercu'r-Rum'a gelip askerleriyle orada ordugâhını kurdu. Ebû Ubeyde'nin buraya geldiği aynı günde, Bizans ordusuna yardım etmek ve Hıms halkını desteklemek üzere Şenes adlı yeni bir Bizans komutanı geldi; onun emrinde de, Théodor'un emrindeki kadar süvari vardı. Bu iki ayrı Bizans ordusu, ayrı ayrı yerlerde ordugâh kurdu; meydanı Théodor'un atları doldurmuştu. Ebû Ubeyde, Şenes'in birlikleri karşısında; Halid b. Velid ise Théodor'un birlikleri karşısında yer aldılar.

İki ordunun bu şekilde savaş meydanında yer almasından sonra, Halid b. Velid, Théodor'un Dimeşk üzerine hareket ettiğini öğrendi. Bunun üzerine Halid, Ebû Ubeyde ile anlaştıktan sonra, savaş meydanından ayrılarak Théodor'u takip etmeye başladı. Yezîd b. Ebû Süfyan da Théodor'un üzerine gelmekte olduğunu öğrenmiş ve Dimeşk şehrinden ayrılarak onu karşılamaya çıkmıştı. Yezîd ile Théodor'un askerleri çarpışmaya başladıktan sonra Halid de onlara yetişti ve Bizans ordusuna arkadan saldırmaya başladı. Böylece Bizans ordusu, iki taraftan gelen saldırıların sonucunda hezimete uğradı ve çok azı hariç, düşman

---

[570] Bilindiği üzere Taberî, Yermûk savaşının Ecnâdeyn'den önce vuku bulduğunu esas alan Seyf'in rivayetine eserinde çok geniş yer verdiğinden, aslında henüz cereyan etmemiş olan Yermûk'un adını zikretmektedir. Burada Yermûk değil, Ecnâdeyn savaşı olacaktır (Taberî, *Tarih*, I, 2389).

askerlerinin hepsi öldürüldü. Müslümanlar, düşman askerlerinden pekçok ganimet ele geçirdiler; Yezîd ve Halid'in askerleri arasında taksim ettiler. Yezîd Dimeşk'a, Halid b. Velid ise Ebû Ubeyde'nin yanına döndüler.

Ebû Ubeyde de Mercu'r-Rum'da, Şenes'in emrindeki Bizans ordusuyla çarpıştı ve onları hezimete uğrattı; Şenes dahil birçok düşman askeri öldürüldü; kaçanları ise Hıms'a kadar takip etti.[571]

İşte Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye gelişi üzerinden henüz iki yıl bile geçmeden, müslümanların birbirini takip eden bu büyük ve gerçekten herkesi şaşırtan askerî muvaffakiyetleri, Heraklius'un yeni ve daha büyük bir ordu ile onların üzerine yürümeyi kararlaştırmasına sebep olmuştur. Câhiliye çağında, ganimet elde etmek maksadıyla Araplar'ın yaptıkları vur-kaç şeklindeki baskınlara hiç de benzemeyen müslümanların bu yeni fetih hamleleri, Bizans imparatorunun huzurunu iyice kaçırmış; birkaç yıl önce Sâsânî'lere karşı büyük bir zafer elde ederek Suriye ve Filistin'de yeniden tesis ettiği hakimiyetinin artık temelden sarsıldığını idrak etmeye başlamıştı. Ona göre, artık son ve nihaî teşebbüse girişmenin zamanı gelmişti. Hattâ bu hususta Belâzurî, müslümanlarla savaşmaya karar veren Heraklius'un, askerleri galip gelirse ne âlâ; yoksa Diyar-ı Rum'a yani Anadolu'ya çekilmeyi ve İstanbul'da oturmayı kararlaştırmış olduğunu haber vermektedir.[572]

Bu maksatla Heraklius, her imkanını kullanarak büyük bir ordu hazırlamaya Antakya'da başladı. O, Kudâ'a ve Ğassan hıristiyan Arap kabileleri yanında, ermenilerden de birçok asker topladı. Ordusunun kumandanlığına en yakın adamlarından Sakalâr'ı ge-

---

[571] Taberî, *Tarih*, I, 2389-2390; İbnü'l-Esir, el-*Kâmil*, II, 449-450; ayrıca bkz. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 53

[572] Belâzurî, *Fütûh*, s. 160

tirdi; on iki bin kişilik ermeni kuvvetlerinin başına Cerece'yi; yine on iki bin kişilik hıristiyan Araplar'ın başına da Cebele b. el-Eyhem el-Ğassânî'yi tayin etti. Belâzurî, Heraklius'un bu hıristiyan Araplar'ın teşkil ettikleri orduyu, öncü birliğine tayin etmiş olduğunu bildirir. İbn İshak'ın rivayetine göre, yüz bin kişilik bu Bizans ordusunun geri kalanı ise rum askerlerinden müteşekkildi.[573]

Bizans ordusu, Antakya'dan, Ürdün'ün doğusuna açılan Yermûk vadisine doğru hareket etti.

Müslümanlar, Heraklius'un böyle büyük bir orduyu üzerlerine gönderdiğini öğrendiklerinde, yukarıda Hıms'ın fethini ele alırken de gördüğümüz gibi fethettikleri yerleri bırakarak Yermûk'ta toplanmaya karar verdiler. Bu arada, cizyelerini ödemiş olan gayr-i müslimleri, bu savaş dolayısıyla artık himaye edemeyeceklerini anladıklarından, toplanan vergileri kendilerine iade etmeyi de ihmal etmediler.[574]

İbn İshak'ın rivayetine göre, Ebû Ubeyde'nin kumandası altındaki yirmi dört bin kişilik İslâm ordusu, Yermûk'ta toplandılar. Belâzurî, Ebû Ubeyde'nin, Habîb b. Mesleme el-Fihrî'yi öncü birliğinin başına getirdiğini zikreder.

Yermûk'teki büyük meydan muharebesi, 12 Recep 15/20 Ağustos 636 tarihinde cereyan etti. Bizans ordusunda, savaş esnasında firarın önlenmesi için bazı askerlerin birbirlerine zincirle bağlandıkları zikredilmiştir.[575]

---

[573] Taberî, *Tarih*, I, 2347; Belâzurî, Bizans ordusunun iki yüz bin civarında olduğunu zikreder; *Fütûh*, s. 160. Bazı İslâm kaynaklarında bu sayı, çok mübalağalı bir şekilde de gösterilmiştir; meselâ İbn A'sem el-Kûfî, (I, 230) bu sayıyı dört yüz bin olarak haber verir. De Goeje ise, Bizans kaynaklarına istinaden seksen bin rakamını yazar. (s. 113); daha farklı sayılar için bkz. Hitti, I, 230.

[574] Belâzurî, *Fütûh*, s. 162; ayrıca Hıms'ın fethine bakınız.

[575] Taberî, *Tarih*, I, 2347; 2155; Belâzurî, *Fütûh*, s. 160; Yermûk muharebesinin tarihi hususunda, Ecnâdeyn savaşına da bakınız.

Yermûk meydan muharebesi gibi sonuçları itibariyle gerçekten çok büyük bir savaşın kaynaklardaki ciddî rivayetlerde çok az yer aldığını görmek bizi şaşırtmaktadır. Bu büyük meydan muharebesinde, müslümanların başkumandanının kim olduğunun; İbn İshak ve Belâzurî'nin rivayetlerinde, adeta dolaylı olarak zikredildiğini görmüş bulunuyoruz. Kahramanımız Halid b. Velid'in ismi ise henüz hiç geçmemiştir. Bu iki müellifin rivayetlerinde, daha sonra da geçmemektedir. Belâzurî gibi gerçekten büyük bir tarihçi, Yermûk muharebesini, bir başlık altında eserine almış olmasına rağmen, bir hıristiyan Arap olan ve Bizans ordusunda bulunan Cebele b. el-Eyhem hakkında verdiği bilgileri, kahramanımız Halid b. Velid'den adeta esirgemiştir. Taberî ise, Seyf b. Ömer'in rivayetlerinde fâni olmuş; eserine aldığı İbn İshak'ın rivayeti ise, gerçekten çok muhtasar ve Halid b. Velid'e karşı da çok cimricedir. Belâzurî ve Taberî, Vakıdî'nin bu savaşla alâkalı rivayetlerine ise hemen hiç yer vermemişlerdir.

Buna mukabil, bizim hiç kullanmadığımız ve kullanılmasını da doğru bulmadığımız Vakıdî'ye nisbet edilen ve fakat gerçekte onun olmayan *Fütûhu'ş-Şam* kitabı gibi, el-Ezdî'nin *Fütûhu'ş-Şam'ı* ile İbn A'sem el-Kûfî'nin *Kitabu'l-Fütûh*'unda ise, durum çok farklıdır. Maalesef halk için hikayeleştirilmiş rivayetlerle dolu olan bu iki eski kaynakta, hem Yermûk muharebesi hem de Halid b. Velid'in bu savaştaki büyük mevkii gayet geniş bir tarzda bize intikal ettirilmiştir. Biz bu noktada, bu iki kaynakta yer alan ve Halid b. Velid'in bu savaştaki rolünü gösteren bir kaç noktaya işaret etmek mecburiyetindeyiz.

Bu iki kaynakta da Yermûk muharebesinin başkumandanı Ebû Ubeyde olarak gösterilmekle birlikte; savaşın gerçek kahramanı, Halid b. Velid olarak anlatılmaktadır. Bu rivayetlerden birkaçına işaret etmek istiyoruz.

Müslüman Araplar'ın daha önce bilmedikleri bir savaş nizamını, bu muharebede ilk defa Halid b. Velid tatbik etmiştir. Çok sayıdaki Bizans ordusunun savaş nizamını gören Halid b. Velid, benzeri bir nizamı uygulamaya koymuş; askerleri küçük birliklere (kerâdis) ayırarak, ordunun bir arada bulunması tehlikesini izâle etmiştir. O bu görüşünü, savaştan önce kumandanlarla yapılan toplantıda ortaya atmış; düşman askerlerinin bölüklere ayrılmış olduğunu; İslâm ordusunun da aynı şekilde savaş nizamına sokulması gerektiğini belirtmiş ve bu görüşünü kabul ettirdikten sonra da gerekli düzenlemeyi yapmıştır.

Birlik kumandanlarının tayininde söz sahibi olmuş; ordunun savaş nizamına sokulması sırasında, Ebû Ubeyde'ye, emrinde iki yüz veya üç yüz askerle Saîd b. Zeyd'in ordusunun arka tarafında destek ve emniyeti sağlamak üzere beklemesini teklif etmiş; Ebû Ubeyde tarafından kabul edilen bu görüş uygulamaya konulmak suretiyle ordunun ihtiyat birliği ihtiyacı giderilmiştir.

Başında bulunduğu süvarî birliğinin ikiye ayrılması suretiyle, çok sayıdaki düşman askerlerine karşı değişik bir strateji takip edilmesi gerektiğini keşfetmiş ve bu görüşünü Ebû Ubeyde'ye kabul ettirmiştir. İkiye ayırdığı süvarî birliğinin birinin başında kendisi kalmış; diğerlerinin başına da Kays b. Hübeyre'yi getirmiştir. Sonra da bu iki süvarî birliğinden birisini, ordunun sağ cenahında diğerini de sol cenahında bulunan birliklerin arka tarafına adeta saklı bir şekilde yerleştirmiştir. Muharebenin gelişmesine göre de bunların harekete geçmesini sağlayacak tedbirleri almıştır.

İslâm ordusunun teşci ve teşvik edilmesinde vazife almış; yaptığı müessir konuşmalarla askerleri heyecanlandırmıştır.

Yermûk meydan muharebesi çok şiddetli bir şekilde başladı. İlk saldırıya başlayan Bizans birlikleri, İslâm ordusunun karargâhına kadar ilerlemeyi başardı. İslâm ordusunda bulunan

Lahm ve Cüzam kabilelerine mensup bazı askerler, savaşın şiddetini ve ciddiyetini görünce kaçmaya ve yakında bulunan köylere sığınmaya başladılar. Bu askerler, Yermûk savaşına hazırlık yapıldığı sırada İslâm ordusuna katılmışlardı. Onların bu şekilde hareket etmeleri, müslümanları çok zor bir vaziyete düşürmüştü.

İslâm ordusunda kadınlar da bulunuyordu. İslâm ordusunun arka tarafında bir tepe üzerinde bulunan bu kadınların da kılıç kullanmak suretiyle savaşa iştirak etmek mecburiyetinde kaldıkları, hatta bu hususta erkeklerle yarıştıkları haber verilmektedir. Bu kadınlar arasında, Ümmü Hakîm binti'l-Hâris ile Muaviye b. Ebû Süfyan'ın annesi Hind bint Utbe'nin adları geçmektedir. Askerleri savaşa teşvik için Hind'in: *"Kılıçlarınızla sünnetsizleri kesiniz!"* diye bağırdığı haber verilmektedir.[576]

Başlarında ilâhi okuyan ve haçlarını taşıyan papasları olduğu halde çok şiddetli bir şekilde hücuma geçen bu Bizans askerlerinin ilerlemesini, buna mukabil müslümanların kaçmaya başladıklarını gören Halid b. Velid, ordunun arkasındaki tepede bulunan bu kadınlara:

"Ey müslümanların kadınları! Mağlup olup size doğru kaçan her adamı öldürünüz!" diyerek gerekli tedbirleri almaya çalışmış; bu arada, savaşın kaderini değiştirecek olan süvarilerinin hücuma geçecekleri vakti, savaşın nabzını elinde tutarak kollamaya devam etmiştir.

Bizanslı askerlerin bu ilk başarılı saldırılarını karşılamaya muvaffak olan müslümanlar, başta Halid b. Velid ve onun süvarilerinin, düşman askerlerinin üzerine atılmalarından ve çok şiddetli ve kanlı bir savaştan sonra zafere ulaşmışlardır.

Halid b. Velid, bu büyük muharebedeki kahramanlığı, askerî kabiliyet ve dehası sayesinde, Bizans ordusunun bozulup

---

[576] Taberî, *Tarih*, I, 2348-2349; Belâzurî, *Fütûh*, s. 160

dağılmasını sağlamış; "Seyfullah"ın yanına, bir de "Suriye Fâtihi" unvanı almayı haketmiştir. Böylece o, yalnızca müslümanların sayıp sevdikleri büyük bir kahraman olmakla kalmamış, gerçekten "Allah'ın Kılıcı" olduğuna inanmaya başlamış olan düşmanları da dahil olmak üzere, bütün dünyanın, her yerde ve her zaman takdir ettiği büyük bir kumandan olmuştur.[577]

Yermûk muharebesindeki Halid b. Velid'in bu çok aktif rolü dolayısıyladır ki De Goeje, belki de haklı olarak, onun bu savaşta başkumandan olduğunda ısrar eder; kendisinin, bu savaştan sonra Dimeşk'ın ikinci defa fethi esnasında, Hz. Ömer tarafından başkumandanlıktan alındığını isbata çalışır.[578]

İbn İshak, Heraklius'un hezimete uğrayan ordusundan yetmiş bin kişinin öldürüldüğünü, belki biraz mübalağalı da olsa zikrederken, ölüler arasında, Bizans ordusunun başkumandanı ile Heraklius'un onunla birlikte gönderdiği Bâhân'ın da bulunduklarını haber verir. Ayrıca Ebû Ubeyde, kaçan Bizans ordusunu takip etmek üzere Iyâd b. Ğanm'ı vazifelendirdi; o da kendilerini Malatya'ya kadar takip etti. Şehir halkı ile cizye ödemeleri karşılığında anlaştı, sonra da geri döndü. Bu gelişmeleri öğrenen Heraklius, Malatya'ya asker gönderip şehri yaktırdı. Bu arada Bizanslı askerlerin bir kısmı da, Filistin'e, Antakya'ya, el-Cezîre ve İrminiyye'ye kaçtılar.[579]

Yermûk meydan muharebesinin neticesini öğrenen Heraklius, 15 yılı Şaban ayında (Eylül 636), Antakya'yı terketmek mecburiyetinde kaldı ve İstanbul'a (Kostantiniyye) döndü. Belâzurî, onun Antakya'dan İstanbul'a kaçtığını ifade eder ve sınırı geçince de:

---

[577] el-Ezdî, 217 vd.; İbn A'sem el-Kûfî, I, 218 vd. Bu iki kaynakta, çok farklı bilgilere de yer verilmiştir.

[578] De Goeje, s. 109-113; aynı görüşü Caetani'nin de paylaştığını daha önce belirtmiştik.

[579] Belâzurî, *Fütûh*, s. 160; Taberî, *Tarih*, I, 2349

"Ey Suriye! Sana selâm olsun! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir!" dediğini nakleder, arkasından da onun bu sözleri, Suriye'nin çok fazla otlağı bulunduğu için söylediğini belirtir.

Yermûk meydan muharebesinin sonucunun, Suriye'de yaşayan gayr-i müslim halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta, Belâzurî'nin şu rivayeti câlib-i dikkattir:

"Allah kafirleri bozguna uğratıp müslümanları üstün getirdiğinde, bu insanlar, şehirlerinin kapılarını açtılar, davul ve zurnalarını çıkarıp oynadılar ve cizyelerini de (müslümanlara) ödediler."[580]

Yermûk meydan muharebesinden sonra, artık Suriye'nin mukadderatı belli oldu; vilayetleri çok kolay bir şekilde İslâm'a açıldı. Bu şehirlerin fetihleriyle alâkalı gelişmeleri anlatan Belâzurî'nin, zaman zaman kullandığı "kolay fetih" (Fethun Yesîr)[581] ifadesinden de anlaşılacağı üzere İslâm orduları artık ciddî bir mukavemetle karşılaşmadı. Müslümanlar, bu zafer ile Suriye'deki Bizans hakimiyetine son verip bölgeyi İslâm Devleti hakimiyeti altına aldılar. Böylece Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye intikali, en başarılı şekilde hedefine ulaştı; müslümanlar, onun Suriye'ye gelmesiyle birlikte, büyük savaşlar yapabileceklerini ve dünyaya açılabileceklerini de göstermiş oldular

---

[580] Belâzurî, *Fütûh*, s. 162, Taberî, *Tarih*, I, 2155, 2394; el-Ezdî, s. 236

[581] Meselâ bkz. *Fütûh*, s. 139, 150

ALTINCI BÖLÜM

HALİD B. VELİD'İN BAŞKUMANDANLIKTAN ALINMASI

Halid b. Velid'in Suriye'de gerçekleştirdiği fetihleri ve Bizans ordusuna karşı kazandığı büyük zaferleri ele almış bulunuyoruz. Şimdi onun Suriye'deki İslam orduları başkumandanlığından alınmasını incelemeye başlayacağız. İlay-ı kelimetullah aşkı ile İslâm dininin yayılmasına kılıcı ile hizmet eden ve bu hizmeti en iyi şekilde yerine getiren Suriye Fâtihi'nin Hz. Ömer tarafından bu vazifesinden alınması, üzerinde durulması çok müşkil bir meseledir. Bu güçlüğün birçok sebebi vardır; bunların başında da, kaynaklarda yer alan rivayetlerin arzettiği karışıklıklar gelmektedir.

Hz. Ömer tarafından, meselâ Sa'd b. Ebû Vakkas, Ebû Musa el-Eş'arî, Muğîre b. Şu'be, Ziyad b. Ebû Süyfan gibi birçok meşhur şahsiyet vazifelerinden alınmıştır. Fakat, onların azilleri hususunda fazla bir şey rivayet edilmemiş; yeri gelince, işaret edilmekle iktifa edilmiştir. Buna mukabil, Halid b. Velid'in azledilmesi, çok büyütülmüş; bu hususta, birbiriyle alâkası olan veya olmayan birçok haber kaynaklarda yer almıştır. Çok sayıdaki bu haberlere rağmen biz, onun niçin ve ne zaman azledildiğini açık bir şekilde öğrenmekte güçlük çekmekteyiz. Bu hususta, İbn İshak'ın iki ayrı rivayetini ele alarak, hem bu tespitimizin ne kadar doğru olduğunu ortaya koymak; hem de pekçok olan rivayetlerin incelenmesine böylece başlamak istiyoruz. İbn İshak'ın ele alacağımız ilk rivayeti şöyledir:

"İbn İshak, Halid'in durumu ve Ömer'in onu azletmesi hususunda, Muhammed b. Humeyd ve Seleme yoluyla nakledilen şu hususları söylemiştir: Râvilerin iddia ettiklerine göre Ömer, Halid'in kendisi hakkında söylemiş olduğu bir sözden dolayı onu azletmiştir. Ömer, Ebû Bekir'in hilafeti zamanından beri ona dargın bulunuyor; o devirdeki bütün işlerini, Mâlik b. Nüveyre'yi öldürmesini, savaşlarda yaptıklarını beğenmiyordu. Ömer halife olur olmaz, onu azletti ve kendisi hakkında: 'O, benim hilafetim sırasında hiçbir vazifede bulunmayacaktır', *dedi ve Ebû Ubeyde'ye şu mektubu yazdı:*

"Eğer Halid kendisini yalanlarsa, eskisi gibi kumandandır; eğer kendisini yalanlamazsa onun yerine sen kumandan olacaksın. Başından sarığını çıkart ve malını ikiye bölüp yarısına el koy!"

"Ebû Ubeyde, halifenin bu emrini Halid'e haber verdi; bunun üzerine o, bu durumu kız kardeşiyle istişare etmek üzere Ebû Ubeyde'den izin istedi. Yeni vali onun bu arzusunu kabul edince Halid, o sırada Hâris b. Hişam ile evli olan kız kardeşi Fâtıma'nın yanına gitti ve bu meseleyi ona anlattı. Fâtıma ona: Vallahi Ömer seni hiç sevmez! O, yalnızca senin kendini yalanlamanı istiyor; sonra seni yine azledecektir!' dedi. Halid, kız kardeşinin başını öptü ve kendisine: Vallahi doğru söyledin!' dedi ve kendisini yalanlamayı reddetti. Bunun üzerine Ebû Bekir'in azadlısı Bilâl, Ebû Ubeyde'nin yanına geldi ve ona: 'Halid hakkında sana ne emredildi?' diye sordu. O da: 'başından sarığını çıkarmam ve malını ikiye taksim etmem bana emredildi' diye cevap verdi. Sonra da, ayağındaki bir çift ayakkabıya varıncaya kadar onun mallarını ikiye ayırdı; arkasından pabucunun da taksim edilmesi gerektiğini söyleyince Halid: Tabiî, istediğini yap, ben müminlerin emirine karşı gelecek değilim' diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, onun pabucunun tekini aldı; diğer tekini ise ona bıraktı. Halid azledilince, Ömer'in yanına gitti."[582]

---

[582] Taberî, *Tarih*, I, 2148-2149

Taberî bu rivayetten sonra, Hz. Ömer'in Halid'i Medine'de nasıl hesaba çektiğine dair yine İbn İshak'ın şu rivayetini de eserine almıştır:

"Ömer, Halid'in yanına uğradığında: Ey Halid! Allah malını sakladığın yerden çıkart!' derdi; Halid de ona: Vallahi bende mal yoktur' diye cevap verirdi. Halife bu sözleri ona sık sık söyleyince Halid kendisine şöyle dedi: 'Ey Müminlerin Emiri! Senin iktidarın esnasında benim sahip olduğum malın kıymeti 40 bin dirhemdir!' Halid'in bu sözü üzerine Hz. Ömer: 'ben senin mallarını 40 bin dirheme aldım' dedi; ona bu parayı verdi. Halid de bunu aldı. Halid'in elinde, yalnızca silahları ve köleleri vardı; bunların değeri hesap edildi ve 80 bin dirhem olduğu görüldü. Ömer bu parayı ikiye taksim etti; ona 40 bin dirhem verdi; malları kendisi aldı. Bazıları ona: 'Ey Müminlerin Emiri! Halid'in mallarını versen iyi olur!' dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer: 'Hayır! Vallahi ben müslümanların taciriyim; bu malları ona asla vermeyeceğim!' dedi. Bu yaptığından sonra Ömer'in Halid hususunda rahatladığı görülüyordu."[583]

Halid b. Velid'in başkumandanlıktan azil tarihi ve sebebi hakkındaki İbn İshak'ın bu rivayetini, birçok sebepten dolayı doğru kabul etmeye imkan yoktur. Halid'in Hz. Ömer hakkında söylemiş olduğu iddia edilen bir sözün, bu azlin sebebi olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu sözün, ne olduğu belirtilmemektedir. Ayrıca Hz. Ömer ile Hz. Halid'in, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanından beri birbirine dargın olduklarına temas edilen rivayette, Mâlik b. Nüveyre'nin haksız bir şekilde öldürülmüş olmasına işaret edilmekte; bu arada Hz. Ömer'in, onun savaşlardaki bazı hareketlerini beğenmediğine dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan, Hz. Ömer'in halife olur olmaz Halid'i azlettiği tasrih

[583] Taberî, *Tarih*, I, 2149- 2150

edilmekte; "o, benim halifeliğim esnasında hiçbir memuriyette bulunmayacaktır" şeklinde bir ifadesine yer verilmektedir. Hz Ömer'in Ebû Ubeyde'ye yazdığı mektupta ise, Halid'in kendini yalanlaması istenmekte; ancak bu hususun ne ile alâkalı olduğuna işaret edilmemektedir. Halid'in kız kardeşine danışması ile de meseleye farklı bir şekil verilmektedir. Mallarına el konulması da gayet tuhaf bir şekilde anlatılmaktadır.

Bu rivayette üzerinde durulması gereken esas mesele ise, Halid'in azledildikten sonra Medine'ye döndüğünün iddia edilmesidir. Halbuki biz, Halid'in Ecnâdeyn muharebesinden sonra, bozulan düşman ordularını takip ettiğini yukarıda görmüş bulunuyoruz. Hz. Ebû Bekir'in vefatı ve Hz. Ömer'in hilafet makamına geçtiği haberleri, bu ve diğer bazı rivayetlerin iddiasına göre, aynı zamanda, 13 yılı Recep ayında Suriye'ye ulaşmıştır. Meselâ Medâinî'nin bu hususta rivayetinde, Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi, Recep ayında Yâkûsa savaşı esnasında Suriye'ye ulaştı. Tabiî bu rivayette, adı geçen savaşın 13 yılında vuku bulduğu da iddia edilmektedir. Biz, bu rivayetlerin doğru olmadığını yukarıda Ecnâdeyn savaşını ele alırken değerlendirip belirtmiştik.[584] Halid b. Velid, Ecnâdeyn savaşından sonra, Suriye'deki savaşlarına devam ve kaçan düşman askerlerini takip etmiştir. Bu bakımdan İbn İshak'ın bu rivayeti doğru değildir. Nitekim İbnü'l-Esir, râvisini zikretmeksizin Taberî'nin eserinden özetleyerek aldığı bu rivayetin sonunda, "... *Halid'in Şam'da (Suriye'de) müslümanlarla birlikte kaldığı da söylenmiştir ve doğru olan da bu-*

[584] Taberî, *Tarih*, I, 2127; 2144-2145; ayrıca bkz. Belâzurî, *Fütûh*, s. 136. Seyf'in rivayetinde ise (Taberî, I, 2096), Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi, 13 yılı Recep ayında, Yermûk savaşı esnasında Suriye'ye ulaşmıştı. Bu iki rivayet de doğru değildir. Doğru olan, Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin 13 yılı Recep ayında, Ecnâdeyn savaşından sonra Suriye'ye ulaşmasıdır. Yermûk muharebesi 15 yılında vuku bulmuştur.

dur..." diyerek İbn İshak'ın bu rivayetini haklı olarak tenkit etmekte ve Halid b. Velid'in, Hz. Ömer halife olur olmaz azledildigi ve Medine'ye gittiği iddiasını kabul etmemektedir.[585]

Diğer taraftan, bu hususta aynı râvinin bir diğer haberi de bizi teyid etmekte ve Hz. Ömer'in halife olur olmaz Halid'i azletmiş olduğu haberinin doğru olmadığını açıkça ortaya çıkarmaktadır. Esasen Halid b. Velid'in Hz. Ömer halife olur olmaz azledilmesi, onun yalnızca Ecnâdeyn muharebesi için Suriye'ye gelmiş olması gibi bir neticeye müncer olacağından dolayı da doğru değildir. Onun bir tek savaş için Irak'tan Suriye'ye gelmiş olduğunu kabul etmek imkansızdır. İbn İshak'ın üzerinde durmak istediğimiz ikinci rivayeti aynen şöyledir:

"Müslümanlar Ecnâdeyn savaşından sonra, Ürdün toprağında bulunan Fihl üzerine yürüdüler, kaçan rum askerleri orada toplanmışlardı. Müslümanlar ise başlarında kumandanları, önlerinde Halid olduğu halde oraya geldiler..." Rivayetin devamında, yukarıda ele aldığımız Fihl savaşından sonraki gelişmeler de şöylece anlatılmaktadır:

"...Kaçan Rum askerleri Dimeşk'a çekildiler... Müslümanlar Dimeşk üzerine yürüdüler; başlarında Halid bulunuyordu... O sıralarda Ömer, Halid'i azletti ve Ebû Ubeyde'yi askerlerin tamamına kumandan tayin etti. Müslümanlarla Rumlar, Dimeşk şehri çevresinde karşılaştılar ve çok şiddetli bir şekilde savaştılar. Sonunda Allah, Rumlar'ı bozguna uğrattı.." Rivayetin devamında, Rumlar'ın Dimeşk şehrine sığındıkları; şehrin fethedilmesine kadar orada kaldıkları, sonunda da cizye ödemek şartı ile teslim oldukları anlatıldıktan sonra, Halid'in azli hakında şu bilgilerin anlatıldığını görüyoruz: *"Ömer'in Halid'i azlettiğini kendisini kumandan*

---

[585] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil,* II, 391; İbn İshak'ın bu rivayetinin geniş bir şekilde tenkidi için ayrıca bkz. Arcun, s. 259-264

tayin ettiğini bildiren mektubu Ebû Ubeyde'ye daha önce gelmiş olmasına rağmen, Ebû Ubeyde bu mektubu Halid'e okumaktan utandı; şehrin fethini bekledi; sulh, Halid'in adına yapıldı ve andlaşma onun ismine yazıldı.. Bundan sonra Ebû Ubeyde, kendisinin kumandanlığını ve Halid'in azledildiğini ilân etti."[586]

İbn İshak'ın bu rivayetinde, gayet açık bir şekilde, Halid b. Velid'in düşman askerlerini takip ettiği; Fihl savaşının Hz. Ömer'in hilafetinden altı ay sonra 13 yılı Zilkade ayında (Ocak 635) vuku bulduğu ve bu savaşta onun başkumandan olduğu haber verilmektedir. Fihl savaşından sonra Halid'in Dimeşk üzerine yürüdüğü ve şehri musahara ettiği anlatılmakta; Halid'in azil tarihini tespit bakımından bizim için daha mühim olan tarafı ise, bu muhasara esnasında, Hz. Ömer'in Halid'i başkumandanlıktan azledip yerine Ebû Ubeyde'yi tayin ettiğini bildiren emrinin yeni valiye bu sırada ulaşması; onun da şehrin fethi sonuna kadar, halifenin bu emrini açıklamaktan utandığının tasrih edilmesidir. Dimeşk şehrinin ilk fethi, 14 yılı Recep (Eylül 635) ayındadır, yani Hz. Ömer'in halife olmasından on üç ay sonradır. İkinci fethi ise, 15 yılı Recep ayında vuku bulan Yermûk savaşını müteakiptir.

Netice itibariyle İbn İshak'ın bu rivayeti, daha önceki rivayette yer alan birçok hususu, bunlar arasında Hz. Ömer'in halife olur olmaz Halid'in azledildiğini; hilafeti esnasında ona hiç vazife vermeyeceğini; Mâlik b. Nüveyre'nin haksız bir şekilde öldürüldüğü ittihamını;[587] savaşlardaki bazı davranışlarını beğenme-

---

[586] Taberî, *Tarih*, I, 2145-2146

[587] Biz bu hadisenin Halid'in azline hiç tesiri olmadığını düşündüğümüzden burada ele almayacağız; bu hususta Arcun'un Heykel'e verdiği cevaba bakınız; Arcun, s. 255-328

diğini ifade eden onun azli ile ilgili bütün gerekçelerin hepsini cerhetmekte; bunların tamamının uydurma olduğunu ortaya koymaktadır.

Esasen Hz. Ömer'in halife olur olmaz Halid'i azlettiğine dair bu rivayet ile ileride göreceğimiz 17 yılındaki azline ait diğer rivayetlerde hep benzer tafsilatın yer alması da, bu ilk azil rivayetinin doğru olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Wellhausen, Halid b. Velid'in azli ile, Hz. Ömer'in sebep olduğu Halid b. Saîd b. el-Âs'ın azlinin karıştırılmış olabileceğini bir ihtimal olarak ileri sürmekte ve onun daha sonra, yani Dimeşk şehrinin fethi esnasında azledildiğini kabul etmektedir.[588]

İbn İshak'ın ilk rivayetinde yer alan azil sebeplerini, aynı râvinin diğer bir haberine istinad ederek reddetmiş bulunuyoruz. Bu arada, İbn İshak'ın ikinci rivayetinde, Halid'in başkumandanlıktan azlediliş sebebi hakkında herhangi bir hususun zikredilmediğini görüyoruz. Kaynaklarda yer alan ve bizim kabul etmediğimiz bazı azil sebeplerine de, yeri gelmişken burada kısaca temas etmek istiyoruz.

Çok yaygın olmamakla birlikte, eş-Şa'bi'nin bir rivayeti, Hz. Ömer'in Halid'i başkumandanlıktan azil sebebi olarak gösterilmektedir. Buna göre, yaşdaş olan Ömer ile Halid, çocukluklarında güreşe tutuşurlar. Halid, rakibini kaldırıp yere atar, onu yendiği gibi bacağını da kırar. Bu hadise, onların arasındaki düşmanlığın sebebi olur ve Hz. Ömer halife olunca onu azleder.[589]

Bedir gazvesinden sonra Kureyşli müşrik esirlerin, hem de en yakın akrabaları tarafından öldürülmelerini Hz. Peygamber'den ısrarla isteyen Hz. Ömer'in, çocukluğundaki bu hadise-

---

[588] Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 53

[589] İbn Asâkir, *Muhtasar*, VIII, 22; İbn Kesir, VII, 115; ayrıca bkz. İbn Sa'd, III, 325 ve burada, Halid'in çocukluğu bölümü.

nin intikamını alacak kadar küçülebileceğini tasavvur bile etmek abesle iştigaldir. Onun Halid'i azletmesinin, ona karşı hissettiği böyle bir şahsî antipatiden ileri gelebileceğini düşünmek bile gülünç bir şeydir, insanın böyle bir şeye inanması mümkün değildir. Bu şekildeki basit sebepler karşısında Hz. Ömer, kendisini aşmış bir yücelikte ve büyüklükte idi. Onun böyle bir sebepten dolayı Halid'i azletmesi doğru değildir ve tamamen uydurmadır.

Halid b. Velid'in azli ile alâkalı olmak üzere anlatılan diğer bir hikaye ise, onun Âmid'de hamamda yıkanırken vücudunu şaraplı bir madde ile ovdurduğuna dair rivayettir.

Biz bu rivayetin doğru olmadığını, Halid'in el-Cezîre fetihlerine iştirak etmediğini yukarıda gördük. Vakıdî tarafından da kabul edilmeyen bu rivayetin üzerinde bile durmak gereksizdir. Ancak Halid'in azli dolayısıyla bazı kaynaklarda zikredildiğinden ele almaya mecbur olduk.

Diğer taraftan, bu hikâye ile alâkalı olmak üzere bir noktaya dikkat etmek gerekir. Şöyle ki, uydurma olmakla birlikte bu hadise, Suriye başkumandanlığına tayin edilmiş olan Ebû Ubeyde Hazretlerinin 18 yılında Amevas veba salgınında vefat etmesinden sonra vuku bulmuştur. Yani bu hikâye, Halid b. Velid'in başkumandanlıktan alınması hakkında değil, daha sonraki azli ile ilgili olarak nakledilmiştir. Çünkü bu rivayetin iddiasına göre o sırada Halid, Iyad b. Ğanm'ın emri altında bulunuyordu.[590]

Bu hikâye, değişik bir şekilde Seyf b. Ömer tarafından da rivayet edilmiş ve Taberî'nin eserinde de yer almıştır. Ancak Seyf'in rivayetinde, Hz. Ömer Halid'in hamamda şaraplı bir madde ile vücudunu ovdurduğunu öğrenince, kendisine bir

---

[590] Belâzurî, *Fütûh*, s. 204-205, 211; Yakubî, II, 147; Işıltan, s. 50, 58, 60-63, 78, 79, 81, 101; ayrıca bkz. yukarıdaki "Hımıs ve Diğer Bazı Şehirlerin Fetihleri" bölümü.

mektup yazmış; Allah'ın şarabı içmekten menettiği gibi kullanılmasını da yasakladığını ve sirke haline getirilmeden şaraba dokunulmasının da Allah tarafından yasaklandığını hatırlatmış, bir daha böyle yapmamasını tenbih etmiştir. Halid halifeye verdiği cevapta, maddenin şaraplık hususiyetinin sona erdikten sonra kullanıldığını ve bunun su gibi birşey haline geldiğini yazmıştır. Onun bu cevabı üzerine Hz. Ömer, Muğîre ailesinin katı kalblilik belâsına uğradıklarını söyleyen ve Allah'ın bu haldeyken onların ruhunu almamasını temennî eden bir mektup daha yazmıştır.[591]

Seyf'in bu rivayetinde, hikayenin Halid'in azli ile alâkasına hiç işaret edilmemesine mukabil, İbnü'l-Esir, Taberî'nin eserinden aldığı bu rivayeti, "Halid b. Velid'in Görevden Alınması" başlığı altında vermek suretiyle, onun 17 yılındaki ikinci azlinin sebepleri arasına bunu da idhal etmiştir.[592]

Hz. Ömer'in Halid b. Velid'i başkumandanlıktan azledişinin sebebi olarak değişik bir haberi, başta Ebû Yusuf olmak üzere bazı müelliflerin rivayet ettiklerine şahid oluyoruz. Buna göre, Hz. Ömer halife olunca kumandan Halid'i Şam'daki kumandanlığından azletti; yerine Ebû Ubeyde'yi kumandan tayin etti. Bunun üzerine Halid kalktı, insanlara hitaben konuştu; Allah'a hamd ve sena ettikten sonra:

"Müminlerin emiri beni Şam'a vali ve kumandan tayin etti. Ben orayı yağ ve bal haline getirince, yani ülkeyi fethedip asayişi temin edince, beni azletti ve başkasını bana tercih etti..." der demez, dinleyicilerden birisi aya kalkarak:

- *Ey Emir! Sabırlı ol; bu bir fitnedir,* dedi. Bu söz üzerine Halid:

- *Ömer b. Hattab sağ olduğu müddetçe fitne yoktur, olamaz* diye cevap verdi.

---

[591] Taberî, *Tarih*, I, 2525; İbn Asâkir, VIII, 21

[592] İbnü'l-Esir, el-*Kâmil*, II, 490; bu rivayetin tenkidi için bkz. Arcun, s. 270-271

Halid'in bu konuşmasını öğrenen Hz. Ömer:

- Halid bilmelidir ki, İslâm'a yardım eden, müslümanları muzaffer eyleyen Halid değil, Allah'tır; onu, bunu bilmesi için azlettim, dedi.[593]

Bize göre Halid b. Velid'in Hz. Ömer tarafından azledilişinin yorumu mahiyetindeki bu ifadeler, diğer bazı kaynaklarda da farklı şekillerde yer almıştır. Meselâ Belâzurî, bu rivayeti şu şekilde nakletmektedir:

Hz. Ömer halife olunca: *"Vallahi Halid'i ve Müsennâ'yı azledeceğim; tâ ki o ikisi, dinine yardım edenin Allah olduğunu, yoksa o ikisi olmadığını bilsinler!"* dedi; sonra da onları azletti.[594]

Benzer iki ayrı rivayetin, Seyf tarafından da rivayet edildiğini görüyoruz. Bu rivayetlerden ilki şöyledir:

"Ömer, memleketin her tarafına mektuplar yazıp şu hususu ilân etti: Ben Halid'i, ona kızdığımdan veya ihanetinden dolayı azletmiş değilim. Fakat insanlar, onun yüzünden fitneye duçar oldular; ben onların Halid'e güvenmelerinden ve onun yüzünden hesaba çekileceklerinden korktum. İstedim ki onlar, her şeyi yapanın Allah olduğunu bilsinler ve böylece fitneye maruz kalmasınlar!"[595]

Seyf'in ikinci rivayeti ise Kınnesrîn fethi ile alâkalıdır. Ebû Ubeyde, Hıms'ın fethinden sonra Halid'i Kınnesrîn üzerine göndermişti. Halid büyük bir zafer kazanmış ve şehri fethetmişti. Bu neticeyi öğrenen Halife Hz. Ömer:

- Halid nefsine hakim olmuştur! Allah Ebû Bekir'e rahmet eylesin, o, insanları benden daha iyi tanıyordu, dedi. O sıralarda Hz. Ömer Halid'i ve Müsennâ'yı azletmiş bulunuyordu. Yukarıdaki sözlerinden sonra konuşmasına şöyle devam etti:

---

[593] Ebû Yusuf, II, 231-233 (T. 237-238)

[594] Belâzurî, *Ensâb,* Süleymaniye, Reisülkuttab, No. 597-598, s. 298 b

[595] Taberî, *Tarih,* I, 2528

- Ben o ikisini, başka bir korkudan dolayı azletmiş değilim; fakat insanlar o ikisini çok büyüttüler; ben de onların her şeyi o ikisinin yaptığına inanmalarından korktum! dedi.[596]

Bu iki rivayette de, Hz. Ömer'in Halid'i azlediş sebebi olarak, insanların onun güç ve kuvvetini, savaşlardaki kahramanlığını büyütmelerinin ortaya çıkardığı fitneden bahsedilmektedir. İlk rivayette, yalnızca Halid'in adının zikredilmesine mukabil; ikinci rivayette, onunla birlikte Müsennâ'nın da adı geçmekte ve ikisinin de aynı sebepten azledilmiş olduklarına işaret edilmektedir.

İlk rivayette, Hz. Ömer'in Halid'i niçin vazifesinden aldığını, yazdığı mektuplarla çeşitli bölgelere bildirdiği zikredilirken, ikinci rivayette, böyle bir mektuptan bahsedilmemektedir.

Diğer taraftan Hz. Ömer, Suriye başkumandanlığından azlettiği Halid b. Velid'in, Ebû Ubeyde'nin emri altında Kınnesrîn'i fethetmesinden dolayı çok memnun olduğunu ve onu "Halid nefsine hakim oldu" diyerek medhettiğini görüyoruz. Bu husus, Halid b. Velid'in başkumandanlıktan ayrıldıktan sonra da, Allah yolunda cihada devam ettiğini göstermesi yanında, Halife Hz. Ömer'in de onu takdir ettiğini ortaya koymaktadır.

Nitekim İbn Sa'd'ın eserine aldığı Vakıdî'nin bir rivayetinde, Halid'in Suriye'deki kumandanlardan birisi olduğu, yani başkumandan olmadığı zikredildikten sonra, onun Suriye'de gerçekleştirdiği fetihlere işaret edilmekte; arkasından da Hz. Ebû Bekir vefat edince ve Hz. Ömer halife olunca onun vazifesinden azledildiği ve Ebû Ubeyde'nin emri altında, askerleriyle birlikte ölünceye kadar savaşmaya devam ettiği haber verilmektedir. Vakıdî'nin bu rivayetinde, Halid'in azil tarihi ve sebebi zikredilmemiştir. [597]

---

[596] Taberî, *Tarih*, I, 2393

[597] İbn Sa'd, VII, 396-397

Biz İbn İshak'ın yukarıda da ele aldığımız ikinci rivayetini esas alarak,[598] Yermûk muharebesinden sonra (Recep 15), Dimeşk şehrinin ikinci fethi esnasında, Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ı Suriye vali ve başkumandanı tayin etmesi üzerine Halid b. Velid'in başkumandanlıktan alınmış olduğunu ve Halife'nin bu kararının şehrin fethinden sonra ilân edilerek yürürlüğe konulduğunu kabul ediyoruz. Nitekim İbn Kesir, Halid b. Velid'in azil emrinin Dimeşk muhasarası esnasında geldiği meşhurdur diyerek ulaştığımız bu neticeyi teyid etmektedir.[599] Ancak bu noktada biz, bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Şöyle ki, Halid'in Dimeşk fethi esnasında azledildiğini haber veren rivayetlerde kastedilen husus, 14 yılındaki birinci Dimeşk fethidir. Nitekim İbnü'l-Esir, bunun 14 yılında vuku bulmuş olduğunu açık bir şekilde tasrih etmektedir.[600] Ancak biz, bir taraftan Halid b. Velid'in Yermûk muharebesinde başkumandanlık vazifesini deruhte etmesini; diğer taraftan Vakıdî'nin, Dimeşk şehrinin fethinden sonra yapılan andlaşmayı Halid'in 15 yılında imza etmiş olduğunu bildiren haberini[601] göz önüne alıyoruz.

Diğer taraftan, bir başka gelişme de bu hususta bizi teyid etmektedir; Hz. Ömer, Yermûk muharebesinden sonra, Irak cephesinde bulunan Sa'd b. Ebû Vakkas'ın yardım talebini karşılamak üzere, Halid b. Velid ile Irak'tan Suriye'ye gelen bin kadar askerin Suriye'den Irak'a gönderilmesini Ebû Ubeyde'ye emretmiştir. İşte Halife Hz. Ömer'in bu emri ile Halid'in azil emrinin aynı anda Suriye'ye ulaştığını düşünüyoruz. O sırada müslümanlar, Yermûk muharebesini kazanmışlar ve Dimeşk şehrini yeni-

---

[598] Taberî, *Tarih*, I, 2145-2146

[599] İbn Kesir, VII, 19

[600] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 396

[601] Belâzurî, *Fütûh*, s. 146-147

den fethetmeye çalışıyorlardı. Kumandanlıktan azledilen Halid b. Velid Irak'a gitmemiş; yardım birliği Kays b. Mekşûh el-Murâdî komutasında, Suriye'den Irak'a gitmiştir.[602] İbn İshak'ın rivayetinde, Dimeşk şehrinin iki defa fethedildiğine işaret edilmemektedir. Buna mukabil, şehrin birinci fethinin altı ay devam etmiş olduğunu yukarıda görmüştük. Halid'in azil emrinin fetihten sonra ilân edildiğini zikrederken râvi, Ebû Ubeyde'nin Halife'nin emrini altı ay beklettiğine hiçbir işarette bulunmaması da, bu azil emrinin ikinci Dimeşk fethi sırasında gelmiş olduğunu düşünmemize imkan vermistir.

Bu noktada, Halid b. Velid'in azil tarihine ışık tutan değişik bir rivayete daha sahip bulunmaktayız. Fesevî'nin eserinde yer alan bu rivayete göre, Şam'ın (Suriye) fethi tamamlanınca Halife Hz. Ömer, Halid b. Velid'in Hind ülkesine yani Basra'ya gitmesini emretmişti. Halife'nin bu kararı üzerine Halid:

- Ben bu emri iyi karşılamamıştım; bir adam bana: "Ey Ebû Süleyman! Allah'tan kork; fitne çıkmıştır" dedi. Bunun üzerine ben de kendisine:

- Hayır! Ömer sağ olduğu müddetçe bu mümkün değildir, dedim.[603]

Bu rivayet ile yukarıdakini birleştirmek mümkündür ve Hz. Ömer'in Halid'i azletmesi değil Irak'a geri göndermesi söz konusudur ve tabiî olarak da onun yerine bir başkası tayin edilecektir. Bundan dolayı İbn İshak, rivayetinde azil için herhangi bir sebep zikretmemiştir.

---

[602] Taberî, *Tarih*, I, 2349-2353; De Goeje, s. 67-69, 109-113, 124. Seyf ve onun rivayetlerini esas alanlar Kadisiye savaşını 14 yılında, İbn İshak ise 15 yılında, Belâzurî'de yer alan bir rivayette ise 16 yılında vuku bulduğunu zikrederler. Biz bu muharebenin 15 yılında vuku bulduğunu kabul ediyoruz. Bkz. Streek, "Kadisiye", *İ.A.*, 56

[603] Fesevî, III, 115-116

Diğer taraftan, Halife'nin Halid'in Suriye'den Irak'a gitmesi emri, Suriye'nin fethinden, bir başka ifade ile, bu bölgenin müslümanların eline geçmesinden sonra verilmiştir. Bu husus, tespit ettiğimiz diğer rivayetlere uygun düşmektedir.

Bu arada, Buharî'nin rivayet ettiği bir habere göre, Hz. Ömer Câbiye'ye gelince Halid b. Velid'i azletmiş ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ı kumandan tayin etmiştir.[604] Halife'nin Câbiye'ye ne zaman ve kaç defa gittiği çok ihtilaflı bir konudur. Ancak onun, 15 yılından önce Suriye'ye gittiği hiç rivayet edilmemiştir.[605]

Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'yi Suriye'ye yeni vali ve başkumandan tayin etmesinin iki mühim sebebi olduğunu düşünüyoruz. Birincisi, Halife'nin haklı ve geçerli sebeplere dayanarak, kendisine son derece güvendiği ve itimad ettiği; hatta halife seçiminde aday gösterdiği, aşere-i mübeşşere'den bir şahsiyetin, başkasının emri altında bulunmasını doğru bulmamasıdır. İkincisi ise, Ecnâdeyn ve Yermûk gibi iki büyük meydan muharebesinin kazanılması ve Suriye'deki birçok şehrin fethedilmesi ve oradaki Bizans hakimiyetine son verilmesi üzerine, müslümanların oraya yerleşmesini, yapılan andlaşmaların takbik edilmesini, en mühimi de yerli gayr-i müslim halka İslâm'ın öğretilmesini sağlayacak bir insana duyulan ihtiyaçtır. Hiç şüphe yok ki, böyle bir zamanda, Halid b. Velid gibi bir kumandandan daha çok, Ebû Ubeyde gibi bir şahsiyetin hizmet yapması daha uygun olacaktı. Hz. Ömer onu vali ve kumandan tayin etti. Halife'nin bu kararında, Halid'in azli değil, Ebû Ubeyde'nin tayini ön plandadır. Bu bakımdan İbn İshak'ın rivayetinde, onun azli için herhangi bir sebep zikredilmemiş; Hz. Ömer'in bu icraatı tabiî karşılanmıştır.

---

[604] Buhârî, *Tarih*, I, 77

[605] Hz. Ömer'in Câbiye'ye seyahatları için bkz. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 59-60

Ulaştığımız bu netice, Halid b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye intikali esnasında, başkumandan olarak tayin edilip edilmediği hakkındaki, yukarıda geniş bir şekilde ele aldığımız üç ayrı habere de uygun düşmektedir. Böylece biz, Hz. Ömer'in 15 yılında, Ebû Ubeyde'yi Suriye'ye vali tayin etmesi üzerine Halid b. Velid'i azletmesini tabiî bir gelişme olarak kabul ediyoruz; buna mukabil, Halife'nin ona karşı herhangi bir sebepten dolayı hissetttiği şahsî bir antipatiden dolayı azletmiş olduğunu ise reddediyoruz.

Halid ile Ebû Ubeyde'nin münasebetlerine ışık tutacak olan Buharî'nin bir rivayetini burada ele almak istiyoruz. Dimeşk şehrinin muhasarası sırasında Halid b. Velid'in ordusunda bulunan Câbir'in anlattığına göre Ebû Ubeyde, Halid'e:

- İnsanlara namaz kıldır; sen buna lâyıksın; çünkü bana yardım etmek için geldin, dedi. Onun bu teklifi üzerine Halid b. Velid:

- Kendisi hakkında Rasûlullah'ın (s.a.s): "Her ümmetin bir emîni vardır; bu ümmetin emîni ise Ebû Ubeyde'dir" buyurduğu bir insanın önüne geçip de namaz kıldıramam, demiştir.[606]

Halid b. Velid, 15 yılında başkumandanlıktan ayrıldıktan sonra, yeni vali ve başkumandan Ebû Ubeyde'nin emri altında, Wellhausen'in haklı bir şekilde belirttiği üzere "askerî teşebbüslerin ruhu olarak" kalmaya devam etti; bazı fetihlere katıldığı gibi Ebû Ubeyde'nin müsteşarlığını da yaptı.[607]

Halid b. Velid'in daha sonraki faaliyetleriyle alâkalı olmak üzere iki ayrı haber ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu rivayetlerden birisine göre Halid, 18 yılındaki Amevas vebasında vefat etmesine kadar Ebû Ubeyde'nin emri altında fetih faaliyetlerine

---

[606] Buhârî, *Tarih*, I, 65

[607] Belâzurî, *Fütûh*, s. 129; İbn Kesir, VII, 114; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 53, 56

devam etmiştir. Onun vefatından sonra da, başka birisinin emri altında savaşmamış ve 21 yılındaki vefatına kadar, Hıms'ta hayatını geçirmiştir.[608]

Diğer haberde ise, Hz. Ömer onu, 17 yılında, ordudaki bütün vazifelerinden azletmiş; o da hayatının sonuna kadar, Hıms'ta yaşamıştır.[609] Halid b. Velid'in ikinci defa azledilmesi meselesi üzerinde de burada kısaca durmak istiyoruz. Esasen bu bölümde, onun azli hakkındaki hemen bütün rivayetlere yukarıda temas ettik; bunların bir kısmının, onun başkumandanlıktan alınmasıyla; diğer bir kısmının ise, şimdi ele alacağımız ikinci defaki azli ile ilgili olduğunu; ancak bu rivayetlerin çeşitli sebeplerle doğru olmadıklarını göstermiş bulunuyoruz. Şimdi ele alacağımız haberler ise, onun bu ikinci azli hususundadır.

Halife Hz. Ömer, vali ve kumandanları başta olmak üzere kendisine vazife verdiği herkesi murakabe ve kontrol ederdi; onların yaptığı işlerin hepsini bilir ve yakından takip ederdi. O, âmillerinin bilhassa malî hususlarda çok dikkat etmelerini ister, kendisinden habersiz ve emri dışında tasarrufta bulunmalarına rıza göstermezdi. Ayrıca o, çok mütevazî bir hayat yaşar, âmillerinin de kendisi gibi olmalarını isterdi. Hak ve adalete pek düşkündü; her şeyde Hakkın rızasını gözetir, müslümanların maslahat ve menfaatini göz önüne alırdı.

Halid b. Velid ise farklı bir şahsiyete sahipti. Kumandan olarak kendisinin bazı hürriyet ve tercih haklarının olduğuna inanır, savaşlarda kendi görüşüne göre hareket etmeyi uygun bulur, halifenin emirlerini beklemeyi gerekli görmeden önüne çıkan

---

[608] Belâzurî, *Fütûh*, s. 204-205

[609] Halid'in el-Cezîre bölgesindeki fetih faaliyetleri üzerinde yukarıda durmuş ve bunların doğru olmadıklarını göstermiştik. Burada tekrar bu konuya temas edilmeyecektir.

imkan ve fırsatları değerlendirir ve kendi başına karar verip uygulardı. Dinin hududlarına bağlı kalmak şartı ile nimet ve refah içerisinde yaşamayı da severdi. Ayrıca bir asker ve kumandan olarak çok sert ve şiddetli bir şahsiyete sahipti. Kendisinin devamlı hedefi, düşmanına karşı galebe çalmak ve zafere ulaşmaktı. O, bu hedefine ulaşmak için her vesileyi meşru sayardı.

Halife ile ordu kumandanının bu farklı şahsiyetleri, zaman zaman çatışıyordu. Benzer gelişmeler, Hz. Ebû Bekir zamanında da yaşanmıştı. Halid, savaşta elde edilen ganimetleri, kendi istediği gibi dağıtıyordu. Bu hususta Hz. Ömer, Halife Hz. Ebû Bekir'i ikaz ederdi. Yine bir gün ona şunları söyledi:

- *Halid'e yaz da, yalnızca senin emrinle mal versin!* Halife bu hususu Halid'e yazdı; o da kendisine şu cevabı verdi:

- *Ya beni işimle başbaşa bırakırsın; ya da işte işin, kendin bilirsin!*

Halid b. Velid'in bu şekildeki sert ve kesin cevabı üzerine Hz. Ömer, onu azletmesini Halife'ye tavsiye etti. Hz. Ebû Bekir ona:

- *Peki, Halid'in yaptıklarını kim yapacak?* diye sorunca Hz. Ömer, onun vazifesini kendisinin yapabileceğini belirterek savaşa gitmek üzere hazırlıklara başladı. Bu gelişmeleri öğrenen bazı sahabîler, Halife Hz. Ebû Bekir'e gelip kendisinin Ömer'e ihtiyacı olduğunu; Halid'in de savaşmak için ona kâfi geldiğini söylediler ve bu kararından vazgeçmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Ömer'i göndermekten ve Halid'i de azletmekten vazgeçti.

Hz. Ömer kendisi halife olunca Halid'e bir mektup yazdı ve ona, emri olmaksızın ne bir deveyi, ne de bir koyunu kimseye vermemesini istedi. Halid, ona da tıpkı Hz. Ebû Bekir'e yazdığı gibi cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

- Hz. Ebû Bekir'e tavsiye ettiğim şeyi eğer kendim yerine getirmezsem Allah'ı tasdik etmiş olmam, dedi ve Halid'i azletti.

Yukarıdaki haberi rivayet eden Mâlik b. Enes, sonradan Hz. Ömer'in Halid'i vazifeye davet ettiğini; Halid'in ise serbest bir şekilde hareket etmesini şart koştuğunu; Ömer'in de bunu kabul etmediğini ilâve eder. [610]

Hz. Ömer, Câbiye'de halka hitap ederken muhtelif meselelere temas etmiş; bu arada Halid'in azli konusunda da şunları söylemiştir:

- Halid b. Velid'in azli hususunda sizlerden özür dilerim; ben kendisine, bu malları fakir Muhacirler için saklamasını emretmiştim; halbuki o, zengin, şerefli ve güzel söz söyleyenlere verdi; ben de kendisini azlettim ve Ebû Ubeyde'yi emir tayin ettim.

Hz. Ömer'in bu sözlerini dinleyenler arasında yer alan Ebû Ömer b. Hafs b. el-Muğîre ayağa kalkıp şunları söyledi:

- Vallahi Ey Ömer! Böyle söylemekle sen özür dilemiş olmadın; Rasûlullah'ın (s.a.s) kumandan tayin etmiş olduğu bir genci azlettin; Rasûlullah'ın (s.a.s) çektiği bir kılıcı kınına koydun; Rasûlullah'ın (s.a.s) diktiği bir sancağı indirdin; ayrıca akrabalık bağını da kopardın ve amcanın oğlunu kıskandın!

Onun bu sözleri üzerine Hz. Ömer şunları söyledi:

- Sen, onun çok yakın bir akrabası oluyorsun; ayrıca yaşın çok genç olduğu için de amcanın oğluna kızıyorsun![611]

Vakıdî'nin bir rivayetine göre Hz. Ömer, Kubâ mescidinde namaz kılan hacıların Hıms'tan geldiklerini öğrenince yanlarına gitti; memleketlerinden haberler sordu. Hımslılar, Halid b. Velid'in vefat ettiğini haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Ömer, onu medheden sözler söyledi. Kendisini dinleyenler arasında yer alan Hz. Ali:

---

[610] İbn Hacer, II, 255; İbn Asâkir, *Muhtasar*, VIII, 20-21; benzer bir rivayet için ayrıca bkz. ez-Zübeyrî, 321

[611] Fesevî I, 463-464

- *Öyle ise onu niçin azlettin?* diye sordu. Hz. Ömer bu soruya cevaben:

- *Şan ve şeref sahibi, güzel konuşan kimselere çok mal dağıtmasından dolayı,* dedi.[612]

Yukarıya aldığımız rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Ömer, ele geçirdiği ganimet mallarından bir kısmını, şan ve şeref sahibi, güzel konuşan kimselere verdiğinden dolayı Halid b. Velid'i 17/638 yılında azletmiştir. Seyf b. Ömer'in rivayetine göre, Halid'in fazlaca para verdiği bu kimse, Eş'as b. Kays el-Kindî'dir. Halid ona, on bin dirhem ihsan etmiştir.[613] Diğer kaynaklarda, Eş'as'ın ismi ve para miktarı zikredilmemektedir.

Hz. Ömer'in âmillerini nasıl teftiş ettiğini de gösteren iki ayrı rivayeti daha burada zikretmek ve Halife ile Halid'in arasında geçen para ile alâkalı hususları ve azlini böylece tamamlamak istiyoruz.

Hz. Ömer Suriye'ye gidince, Bilâl-i Habeşî ile birlikte, oradaki âmillerin evlerine ayrı ayrı giderek mal ve varlıklarını gözden geçirmiştir. O, önce Ebû Ubeyde'nin evine gitti; orayı kontrol ettikten sonra, Bilâl ile birlikte Halid b. Velid'in evine geldi. Bilâl kapıyı vurup yanındakiyle birlikte içeriye girmek için izin istedi; o da izin verdi. Halife Hz. Ömer ile Bilâl onun evine girdiler, o sırada Halid, oku ile meşgul oluyordu. Ömer orada bir sandık gördü ve içinde para olduğunu zannetti; gidip sandığı açınca demirden zırhları gördü; sonra da oradan çıkıp Amr b. el-Âs'ın evine gittiler.[614]

---

[612] İbn Asâkir, *Muhtasar*, VIII, 26; İbn Kesir, VII, 117

[613] Taberî, *Tarih*, I, 2526-2528; Seyf'in bu rivayetinde, Halid'in azil şekli ve Hz. Ömer ile konuşmaları da geniş bir şekilde yer almaktadır. Bu rivayetin tenkidi için bkz. Arcun, s. 264-270

[614] İbn Şebbe, III, 825-826

Diğer rivayette ise, yine Hz. Ömer ile Bilâl'in teftiş maksadıyla Halid'in evine gittikleri anlatılmaktadır. Hz. Ömer onun evine girer ve para olup olmadığını araştırır, ancak bir gazinin ihtiyacı olan silahlardan başka birşey bulamaz. Bu şekildeki teftişe çok kızan Halid b. Velid:

- *Bak! Allah'a yemin ediyorum ki, eğer Allah'a ve İslâm'a iman etmemiş olsaydım, benden sonra başka bir adamın evini teftiş edemezdin!* dedi.[615]

Halid b. Velid azledildikten sonra Medine'ye geldi; umre yapmak üzere Mekke'ye de gitti, sonra Hıms'a döndü ve hayatının geri kalan kısmını orada geçirdi.[616]

VEFATI

Halid b. Velid'in H. 17 yılındaki azlinden sonraki hayatı hakkında hemen hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Meşhur olan rivayetlere göre, 21/642 yılında, Suriye'de Hıms şehrine bir mil uzaklıktaki bir köyde vefat etti. Bugün de kabri orada bulunmaktadır ve türbesinin yanında bir de cami vardır. Timurlenk onun kabrini ziyaret etmiştir.[617]

Belâzurî, onun 20/641 yılında, Hıms'ta vefat etmiş olduğunu da rivayet eder.[618] Bazı rivayetlerde, onun 23/644 yılında vefat ettiği de zikredilir. Ancak kabul edilen tarih, 21/642 yılıdır.

Halid b. Velid vefat etmeden önce Hz. Ömer'i kendisine vasî tayin etti. At, silah ve kölesinden başka geriye birşey bırakmadı. Onun Medine'deki evini Eyyûb b. Seleme satın aldı.

---

[615] İbn Şebbe, III, 826

[616] İbn Kesir, VII, 117

[617] Işıltan, s. 101

[618] Belâzurî, *Ensâb*, IV/1, s. 109

Cenazesini yıkayanlar, vücudunun birçok yerinde yara izine rastlamışlardır.

Halid b. Velid'in Medine'de vefat ettiğini ileri sürenler de olmuştur. Buharî'nin rivayet ettiği bir hadis dolayısıyla bu görüş ileri sürülmüştür. Buna göre Hz. Ömer, Halid b. Velid'in vefatı üzerine, Benî Muğîre kadınlarının ağlamasına mâni olmadığı haber verilmiştir. Bu hususta Buharî'nin ta'likan rivayet ettiğine göre, Halid b. Velid vefat edince Benî Muğîre kadınları toplanıp ağlamaya başlamışlardı. Orada bulunanlar Hz. Ömer'e:

- Bir haber gönderseniz de şu kadınları ağlamaktan men etseniz, demişlerdi. Ömer de onlara:

- O kadınları bırakınız, varsın Ebû Süleyman'a ağlasınlar. Başlarına toprak dökmedikçe, avaz avaz bağırışıp çağrışmadıkça yalnızca göz yaşı dökmek bu kadınlar aleyhinde bir hüküm ifade etmez, demiştir.

Bu hadisten Halid b. Velid'in Medine'de vefat etmiş olduğu anlaşılmaz. Nitekim Kamil Miras, bu hadisi tercüme ve şerh ettikten sonra, *"Şu halde hadiste bildirilen Benî Muğîre kadınlarının ağlama hadisesi ve Hz. Ömer'in bunları ağlamaktan men etmemesi Hıms'tan Halid b. Velid'in vefatı haberi Medine'ye gelmesi üzerine vâkî olmuştur, diyeceğiz"* ifadeleriyle bu hususa açıklık getirmiştir.[619]

Halid b. Velid'in hanımları ve çocukları hakkında çok az bilgiye sahibiz. Çocuklarının sayısının kırka ulaştığı rivayet edilmiştir. Ancak onların hemen tamamı, Suriye'deki veba salgınında vefat etmiş ve Halid b. Velid'in nesli devam etmemiştir.

Onun ilk çocuğunun adı Süleyman idi. Bundan dolayı "Ebû Süleyman" künyesini almıştır. Halid'in künyesinin "Ebü'l-Velîd" olduğu da zikredilmiştir. Halid b. Velid'in bu ilk çocuğu, Kebşe bint Hevze adlı ilk karısından dünyaya gelmiştir.

---

[619] Buhârî, *Cenâiz,* 34; Zebîdî, IV, 391-392

Onun çocuklarının en meşhuru, Abdurrahman b. Halid'dir. Abdurrahman, iyi bir kumandan olarak bazı fetihlere katılmış ve pek çok kahramanlıklar göstermiştir O, Muaviye'nin iktidar mücadelesine de iştirak etmiş ve Sıffîn'de onun safında yer almıştır.

Abdurrahman ile diğer iki kardeşi Muhacir ve Abdullah'ın anneleri, Enes b. Mâlik el-Has'amî'nin kızı Esma idi.

Halid b. Velid'in bir diğer karısının adı ise Fadda idi. Fadda, Hıms'ta kocası Halid'in kabrinin yanında medfundur.

Abdurrahman b. Halid, Muaviye'nin hilafeti sırasında, 46/666 yılında vefat etmiştir. Kabri, babasının türbesindedir. Kardeşi Muhacir'in oğlu Halid, amcası Abdurrahman'ı Muaviye'nin doktoru İbn Üsâle'ye zehirletmekle itham etmiş ve sonra da bu doktoru öldürmüştür. Emevî'lere cephe alan Halid b. Muhacir, Yezid'e biat etmeyerek Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almıştı. Aynı zamanda şair olan Halid b. Muhacir, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadeti üzerine onun lehine, Emevîlerin aleyhine şiirler söylemiştir.

Halid b. Velid'in diğer oğlu Muhacir ise, Sıffîn'de Hz. Ali'nin safında yer almış ve bu savaşta gözünü kaybetmiştir; onun Sıffîn'de şehîd olduğu da rivayet edilmiştir. [620]

Halid b. Velid Hazretleri, Hz. Peygamber'den yalnızca 18 hadis rivayet etmiştir. Ondan hadis rivayet edenler arasında, teyzesinin oğlu Abdullah b. Abbas, Kays b. Ebû Hâzim, Mıkda'd

---

[620] Halid b. Velid'in vefatı, hanımları ve çocukları için aşağıdaki eserlere bakınız: Vakıdî, III, 884; İbn Sa'd, VII, 397-398; Halife b. Hayyat, *Tabakat*, 43; *Tarih*, 147; ez-Zübeyrî, s. 321, 324-326, 327-328; İbn Habîb, *Munammak*, s. 449-452; Belâzurî, *Fütûh*, s. 205; Taberî, *Tarih*, I, 2645; II, 81-83; Cehşiyârî, s. 27; İbn Hazım, *Cemhere*, s. 148; İbn Kesir, VII, 117; İbn Hacer, II, 256; V, 33-35; VI, 265- 266

b. Ma'dîkerib, Cübeyr b. Nüfeyr, Şakik b. Seleme ve başkaları yer almıştır. Hz. Halid, verdiği birkaç fetva ile de Hz. Peygamber zamanında fetva veren sahabîler arasında yer almıştır.[621]

Halid b. Velid'in atının adı el-Iyâr idi. Yemâme savaşında bu atın üzerinde, akın yapacak süvarilere yol göstermiştir.[622]

Halid b. Velid'in kılıçlarından yalnızca üçünün adı zikredilmiştir, Zu'l-Kurt adı da verilen el-Mirseb, el-Edlak ve el-Kurtubî bunlardandır.[623] Bugün Topkapı Sarayı'nda, Halid b. Velid'e nisbet edilen bu üç kılıç da bulunmaktadır.

---

[621] Zehebî, I, 368; İbn Hazım, *Cevâmi'u's-Sîre,* s. 321

[622] İbn Habîb, *Munammak,* s. 516

[623] İbn Habîb, *Munammak,* s. 523-525

SONUÇ

Şirkin fikir babası Velid'in oğlu Halid, Allah'ın lütuf ve inânetiyle hidâyete erişmemiş bir halde kalıp müşrik olarak nefs-i emmâresinin arzusuna râm olarak şerrin ve küfrün hizmetinde bir ömür geçirseydi ne kadar yazık olurdu! Müslümanlara ne çok zararı dokunurdu?! Ama öyle olmadı; İslâm'ın ve Kur'an'ın nuru, Rasûlullah'ın dua ve irşadı ile Allah'ın hidayeti onu "Seyfullah" mertebesine çıkarttı; müslüman olmasından itibaren ona İslâm'ı yüceltmek, şirki ve küfrü, cehli ve zulmü zelil kılmak yolunda kılıcıyla hizmet etmeyi nasip eyledi. Böylece o, mesud ve bahtiyar bir insan olarak bu âlemden ayrıldı.

Karşısındaki insanı bir sözü veya davranışı ile hemen ilk nazarda tanıyıp teşhis eden bu büyük kahraman, gerçek mânâsı ile bir askerdi. Harbin inceliklerini ve hilelerini çok iyi bilen; casuslar, yolcular ve esirler vasıtasıyla düşman hakkında bilgi toplamayı hiç ihmal etmeyen; kendi ordu ve askerlerinin sırlarını saklamaya itina eden; savaş yerlerini yakından inceleyip tanımaya büyük ehemmiyet veren; muharebe esnasında saldıracağı hedefleri çok iyi seçen; kaçan düşman askerlerini takip etmekte mahir ve onların bir daha hücum etmelerine mâni olmak hususunda çok tedbirli; stratejik ve taktik kabiliyetleriyle daima temayüz eden; sert mizaçlı, azimli ve kararlı bir kumandandı.

Allah yolunda cihadı çok seven, hatta bu yolda savaşmayı, sevdiği bir gelinle geçireceği zifaf gecesine bile tercih eden Halid b. Velid Hazretleri, emrindeki askerlere iyi davranmasını ve onları en iyi bir şekilde sevk ve idare etmesini bilen; *"sabır yüceliktir, izzettir; mağlubiyet ise acizliktir; zafer, sabır ile kazanılır"* sözleriyle savaş meydanlarında onları daima savaşa teşvik ve teşçi eden; kendilerinin, Kur'an'daki *"Şüphesiz Allah, kendi yolunda, kenetlenmiş bir halde saf bağlayarak savaşanları sever"* (Saff 61/4) ayetinde ifadesini bulan askerî nizama uygun hareket etmelerini ve savaşmalarını sağlayan gerçek bir başkumandan idi.

Onun askerî kabiliyet ve dehasını yakından görmüş ve takdir etmiş olan Hz. Peygamber: *"Halid b. Velid, Allah'ın ne güzel bir kuludur; o, Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır"* buyurmuştur.

Hilâfeti esnasında büyük zaferler kazanmış olan bu eşsiz kumandanı için Hz. Ebû Bekir *"Kadınlar, Halid gibi birisini doğurmaktan âcizdirler"* demek suretiyle onun kahramanlığını ve askerî dehasını takdir etmiştir.

HALİD B. VELİD'İN SAVAŞLARI VE FETİHLERİ KRONOLOJİSİ

1 Safer 8/31 Mayıs 629	Müslüman oluş
Cemaziyelevvel 8 Ağustos Eylül 629	Mûte Savaşı
13 Ramazan 8/4 Ocak 630	Mekke Fethi
Şevval 8/Ocak-Şubat 630	Benî Cezîme Vak'ası
11 Şevval 8/1 Şubat 630	Huneyn Gazvesi
Şevval 8/Ocak-Şubat 630	Tâif Gazvesi
9/630	Mustalik Oğullarına Gönderilişi
Recep 9/Ekim 630	Tebûk Seferi
Recep 9/Ekim 630	Dûmetu'l-Cendel Seriyyesi
Rebiulahir 10/Temmuz-Ağustos 631	Necran'a Benî'l Hâris b. Ka'b Kabilesine Gönderilmesi
Zilhicce 10/Şubat-Mart 632	Veda Haccı
Cemaziyelevvel 11/Temmuz-Ağustos 632	Zü'l-Kassa Savaşı
27 Cemaziyelâhir 11/18 Eylül 632	Büzâha Savaşı
11/632	Temîm Kabilesi ve Mâlik b. Nüveyre'yi Öldürmesi
11/632-633	Akrabâ Savaşı

12/633	Ubülle'nin Fethi
12/633	Hureybe'nin Fethi
12/633	Nehru'l-Murre (Nehru'l-Mer'e) Savaşı
12/633	Zendeverd-Dürtâ ve Hürmüz-cerd'in Fethi
3 Recep 12/13 Eylül 633	Ulleys'in Fethi
12/633	Hîre'nin Fethi
12/633	Bânıkyâ-Bârusmâ'nın Fethi
12/633	Anbar'ın Fethi
12/633	Aynu't-Temr'in Fethi
13/634	Irak'tan Suriye'ye İntikal
18 Safer 13/24 Nisan 634	Mercü Râhıt'ın Fethi
13/624	Busra'nın Fethi
28 Cemaziyelevvel 13/30 Temmuz 634	Ecnâdeyn Meydan Muharebesi
Zilkâde 13/Aralık-Ocak 634-635	Fihl Savaşı
Recep 14/Eylül 635	Dimeşk'ın Fethi
14/635	Hıms'ın Fethi
12 Recep 15/20 Ağustos 636	Yermûk Meydan Muharebesi
Zilkade 15/Aralık 636	Dimeşk'in İkinci Fethi
15/636	Hıms'ın İkinci Fethi
15/636	Kınnesrîn'in Fethi
16/637	Maraş'ın Fethi
21/642	Halid b. Velid'in Vefatı

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAÛF AVN: *el-Fennu'l-Harbî fî-Sadri'l-İslâm,* Kahire 1961

AHMED B. HANBEL (241/855): *Müsned,* I-XV, Kahire (trz.)

AKKÂD, Abbas Mahmud: *el-Abkariyyâtu'l-İslâmiyye,* Beyrut 1968

AKKÂD, Abbas Mahmud: *Hz. Ebû Bekir'in Şahsiyet ve Dehası,* terc. Ali Özek, İstanbul, 1974

ÂLÛSÎ, Mahmud Şükrî el-Bağdâdî: *Bulûgu'l-Ereb fî-Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab,* I-III, Mısır 1924-5

EL-ÂMİRÎ, İmadüddin Yahya b. Ebî Bekr (993/1488): *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil,* I-II, Medine 1331

ARCÛN, Sâdık İbrahim: *Halid b. el-Velid,* Kahire 1967

ASKERÎ, Ebû Hilâl (395/1005'den sonra): *el-Evâil,* tah. V. Kassab-M.el-Mısrî, I-II, Riyad 1981

EL-ASELÎ, Bessâm: *Halid b. el-Velid,* Beyrut 1986

EL-A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa: *Küttabu'n-Nebiyy,* Riyad 1981

BATU, Selâhattin: *Özel Zootekni*, Ankara 1951

EL-BEKRÎ, Abdullah b. Abdilaziz (487/1094): *Mu'cem Mesta'cem,* thk. Mustafa es-Sakkâ, I-IV, Kahire 1945-9

EL-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892): *Fütûhu'l-Buldan,* thk. S. el-Müneccid, Kahire 1956

EL-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892): *Ensâbu'l-Eşraf,* thk. M. Hamîdullah, I, Kahire 1959

EL-BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin (458/1066): *Delâilu'n-Nübüvve,* thk. Abdülmu'tî Kalacı, Beyrut trz.

BİLMEN, Ömer Nasûhî: *Tefsir Tarihi,* I, Ankara 1955

EL-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail (256/870): *el-Câmiu's-Sahîh,* I-VIII, İstanbul 1981.

EL-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail (256/870): *el-Edebu'l-Müfred,* ter. A. Fikri Yavuz, I- II, İstanbul 1974-5

EL-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail (256/870) *et-Tarihu's-Sağîr,* thk. M. İbrahim Zâyid, MI, Beyrut 1986

CAETANİ, Leoni: *İslâm Tarihi,* ter. Hüseyin Câhid, I-X, İstanbul 1924-7

CANARD, Maurius: "L'expansion arabe: le probleme militaire", *L'expansion arabo Islamiaue et ses repercussions,* London 1974, s. 37-63

EL-CEHŞİYÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs (331/943): *Kitabu'l-Vüzerâ ve'l-Küttab,* thk. Mustafa es-Sakkâ- İ. el-Ebyarî-A. Şelebi, Kahire 1938

CERRAHOĞLU, İsmail: *Tefsir Usûlü,* Ankara 1976

CEVAD ALİ: *el-Mufassal fî-Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm,* I-IX, Beyrut 1968-72

EL-CÜNDÎ, Ali: *Seyfullah Halid b. el-Velîd,* Kahire 1968.

ÇAĞATAY, Neşet: *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı,* Ankara 1982

ÇAĞATAY, Neşet: "Velid b. Mugîre" *İslâm Ansiklopedisi*

DİYÂRBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582): *Tarihu'l-Hamîs fî-Ahvali Enfesi Nefis,* I-II, Kahire 1302

EBU DAVUD, Süleyman b.el-Eş'as es-Sicistânî (275/888): *Sünen,* thk. M. M. Abdülhamid, I-IV, İstanbul trz.

EBU'L-FİDÂ, İmâduddin İsmail (732/1332): *el-Muhtasar fî Ahvali'l-Beşer,* I-IV, Kahire 1325

EBU UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm (224/839): *Kitabu'l-Emval,* thk. M.M. Heras, Kahire 1968

EBU YUSUF, Yakub b. İbrahim (182/798): *Kitabu'l-Harac,* tah. A.A. el-Kubeysî, (Şerhi ile) I-II, Bağdad 1973-5 (trk.ter. Ali Özek, İstanbul 1970)

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır: *Hak Dini Kur'an Dili,* I-IX, İstanbul 1935-8

ESED, Rüstem: *er-Rûm ve Sılâtuhüm bi'l-Arab,* I-II, Beyrut 1955-56

EL-EZDÎ, Muhammed b, Abdillah (231/846): *Fütûhu'ş-Şam,* thk. Abdülmûnim Abdullah Âmir, Kahire 1970

EL-EZRAKÎ, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillah b. Ahmed (250/864'e doğru): *Ahbâru Mekke,* thk. Rüşdi Salih Melhas, I-II, Beyrut 1969

FÂSÎ, Takıyyuddin Muhammed b. Ahmed (832/1429): *el-Ikdu's-Semîn fi-Tarihi'l-Beledi'l-Emîn,* thk: Fuad Seyyid ve arkadaşları I-VIII, Beyrut 1986

FAYDA, Mustafa: *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı,* Ankara 1982

FAYDA, Mustafa: *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler.* İstanbul 1989

FAYDA, Mustafa: "Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.* XXV, ss.169-178; XXVI, s. 327-334, Ankara 1981, 1983

FESEVÎ, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan (277/890) *Kitabu'l-Marife ve't-Tarih,* thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, I-III, Bağdad 1974-1976

DE GOEJE, M.J.: *Mémoire sur la Conquéte de la Syrie,* Leiden 1900

HALÎFE B. HAYYAT (240/854): *Kitabu't-Tabakat,* thk. Süheyl Zekkâr, I-II, Dımeşk 1966

HALÎFE B. HAYYAT (240/854): *Târih,* thk. Süheyl Zekkâr, I-II, Dımeşk 1967-1968

HAMÎDULLAH, Muhammed: *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevîve'l-hilâfeti'r-Râşide,* Beyrut 1969

HAMÎDULLAH, Muhammed: *İslâm Peygamberi,* ter. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1980

HAMÎDULLAH, Muhammed: *Hz. Peygamber'in Savaşları,* ter. Salih Tuğ, İstanbul 1962

EL-HAŞİMÎ, Taha: "Ma'reketu Ecnâdin" *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmî'l-Irâkî,* Bağdad 1952, II, s. 69-102

EL-HAŞİMÎ, Taha: "Seferu Halid b. el-Velid mine'l-Irak ilâ'ş-Şam", *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmi'l-Arabî,* Dımeşk 1952, Sayı 3, s. 394-407; sayı 4, s. 542-558

EL-HAŞİMÎ, Taha: "Halid b. el-Velid fı'l-Irak" *Mecelletu'l-Mecmai'l-Irâkî,* Bağdad 1954, III, sayı 1, s. 57-90; IV, sayı 1, s. 46-83, Bağdad 1956

HATTAB, Mahmud Şît: *Kâdetu Fethi Bilâdi Fâris,* Beyrut 1965

HATTAB, Mahmud Şît: *Kâdetu Fethi'ş-Şam ve Mısır,* Beyrut 1965

HİTTÎ, Philip: *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi,* ter. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1980-1

ISFAHÂNÎ, el-Hasen b. Abdullah (310/923): Bilâdü'l-Arab, thk. Hamed Casir, Riyad 1968

IŞILTAN, Fikret: *Urfa Bölgesi Tarihi,* İstanbul 1960

İBN ABDÎLBERR, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah (463/1071): *ed-Durer fî-İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer,* thk. Şeyki Dayf, Kahire 1966

İBN ABDÎLBERR, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah b. Muhammed (463/1071): *el-İstîâb fi-ma'rifeti'l-Ashab,* thk: Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Kahire tarihsiz.

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endəlûsî (327/939): *el-lkdu'l-Ferîd,* I-IX, Beyrut 1983

İBN ASÂKİR (571/1175): *Tarihu Medineti Dımeşk,* I, Dımeşk 1371.

İBN A'SEM EL-KÛFÎ, Ebû Muhammed Ahmed (314/926): *Kitabu'l-Fütûh,* I-II, Haydarâbâd 1968-9

İBN MANZUR, *Muhtasar,* thk. Memun es-Sâgırci, VIII, Dımeşk 1985

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201): *Sıfatu's-Safve,* thk. M. Fâhurî-M. Kalacî, I-IV, Haleb 1389-1393

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201): *Telkihu Fuhûmi Ehli's- Eser fî-Uyûni't-Tarih ve's-Siyer,* Kahire 1975

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201): *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafa,* thk. Mustafa Abdulvâhid, I-II, Kahire 1966

İBNU'D-DEYBA', eş-Şeybânî (944/1537): *Hadâiku'l-Envar ve Matâlıu'l-Esrar fi Sireti'n-Nebiyyi'l-Muhtar,* tah. A. İbrahim el-Ensarî, I-II, Dımeşk trz.

İBN DUREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan (321/933): *el-İştikak,* thk. A.M. Harun, Kahire 1958

İBNU'L-ESİR, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232): *el-Kâmil fi't-Tarih,* ter. A. Ağırakça-A. Özaydın-B. Eryarsoy, I-XII, İstanbul 1985-7

İBNU'L-ESİR, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232): *Üsdü'l-Gâbe fi-Marifeti's-Sahâbe,* I-VI, Tahran 1280

İBN HABÎB, Muhammed (245/859): *Kitabu'l-Muhabber,* thk. I, Lichten-stâdter, Haydarâbâd 1942

İBN HABÎB, Muhammed (245/859): *Kitabu'l-Munammak,* thk. Hurşid Ahmed Fânk, Haydarâbâd 1964

İBN HACER, Ahmed b. Ali (852/1448): *el-İsâbe fi-Temyizi's-sahâbe,* thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-VIII, Kahire 1972

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064): *Cemheretu Ensâbi'l-Arab,* thk. Abdüsselâm Hânın, Kahire 1962

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064): *Cevâmiu's-Sîre,* thk. İhsan Abbas ve arkadaşları, Kahire trz.

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833): *es-Sîretu'n-Nebeviyye,* thk. Mustafa es-Sakka ve arkadaşları, I-II, Kahire 1955

İBN HUBEYŞ, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî (584/1188): *Kitabu'l-Ğazavat,* Berlin Ktb. No: 9689

İBN İSHAK, Muhammed b. İshak b. Yesâr (151/768): *Siretu İbn İshak,* thk. M. Hamidullah, Rabat 1976

İBN KAYYIM, Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (751/1350): *Ahkâmu Ehli'z-Zimme,* thk. Subhi Salih, III, Dımeşk 1961

İBN KAYYIM, Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (751/1350): *Zadu'l-Meâd fi-Hedyi Hayri'l-İbad,* I-IV, Kahire 1950

İBNU'L-KELBÎ, Hişam b. Muhammed (204/820): *Kitabu'l-Asnam (Putlar Kitabı),* ter. Beyza Düşüngen, Ankara 1969

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ (774/1372): *el-Bidaye ve'n-Nihaye,* I-XIV, Beyrut 1966

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed b. Müslim (276/889): *el-Maârif,* thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1960

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889): *Uyûnu'l-Ahbar,* I-IV, Kahire 1963

İBN SA'D, Ebû Abdillah Muhammed (230/844): *et-Tabakatu'l-Kübrâ,* I-VIII, Beyrut 1957-60

İBN SA'İD el- Endelusî: *Neşvetu't-Tarab fî-Tarihi Câhiliyyeti'l-Arab,* I-II, Amman 1982

İBN SELLAM, Muhammed b. Sellam el-Cumahî (231/846): *Tabakatu'ş-Şuara,* Beyrut 1982

İBN SEYYİDİ'N-NAS (734/1334): *Uyûnu'l-Eser fî-Funûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer,* I-II, Kahire 1356

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî (262/876): *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere,* thk. Fehim M. Şeltût, I-IV, Cidde 1979

İBN ZENCEVEYH, Humeyd (251/865): *Kitabu'l-Emval,* thk. Şâkir Zib Feyyâd, I-III, Kahire 1986

İBRAHİM EKREM, Ağâ: *Halid b. el-Velid,* Arap. ter. İsmail Keşmîrî, Kahire 1974

KARAÇAM, İsmail: *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati,* Konya 1974

KARAÇAM, İsmail: *Sonsuz Mucize Kur'an,* İstanbul 1987

KEHHALE, Ömer Rıza: *Seyfullah Halid b. el-Velid,* Dımeşk 1959

KESKİOĞLU, Osman: *Kur'an Tarihi,* İstanbul 1953

KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhayy: *Kitabu't-Terâtibi'l-İdâriyye,* I-II, Rabat 1346

KÖKSAL, Asım: *İslâm Tarihi, Mekke Dönemi,* I-VII, İstanbul 1987; *Medine Dönemi,* I-XI, İstanbul 1969-1980

EL-KÜLA'Î, Ebu'r-Rebî Süleyman b. Musa (634/1237): *el-Hılâfetu'r-Râşide ve'l-Butûletu'l-Hâlide fî-Hurûbi'r-Ridde,* thk. Ahmed Ganîm, Kahire 1979

KUDÂME B. CA'FER, Ebu'l-Ferec (310/922): *Kitabu'l-Harac,* thk. M. Hüseyin ez-Zebîdî, Bağdad 1981

LAMMENS, H.: "Mahzûm" İslâm Ansiklopedisi

LAMMENS, H.: "Mekke" İslâm Ansiklopedisi

EL-MAKRIZÎ, Takıyyuddin Ahmed b. Ali (845/1444): *İmtâu'l-Esmâ,* I, Kahire 1941

EL-MES'ÛDÎ, Ebul-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali (346/957): *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher,* I-IV, Beyrut 1965-6

EL-MES'UDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali (346/957): *et-Tenbîh ve'l-İşraf,* Beyrut 1968

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nîsâbûrî (261/875): *el-Câmiu's-Sahîh,* ter. M. Sofuoğlu, I-VIII, İstanbul 1967-1970

OSTROGORSKY, G.: *Bizans Devleti Tarihi,* ter. Fikret Işıltan, Ankara 1981

ES-SÂÂTÎ, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ: *el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertibi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî,* Kahire trz.

SAİD EL-EFĞANÎ: *Esvaku'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm,* Dımeşk 1960

SEMHUDÎ, Ali Nureddin b. Abdillah (911/1506): *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbarı Dârı'l-Mustafa,* I-II, Mısır 1326

SEYYİD KUTUB: *Fîzılâl-il Kur'an,* ter. E.Saraç-İ.H. Şengüler-B.Karlıağa, I-XVI, İstanbul trz.

ES-SÛLÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya (335/946): *Edebu'l-Küttab,* thk. M.B. el-Eserî, Kahire 1341

ES-SÜHEYLÎ, Abdurrahman (581/1185): *er-Ravdu'l-Unuf,* tah. Abdurrahman el-Vekil, I-VII, Kahire 1970

EŞ-ŞÂMÎ, Muhammed b. Yusuf b. Ali (942/1555): *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî-Sîreti Hayri'l-Ibâd,* thk. F.M. Şeltût-C.A. Hilâl, V, Kahire 1983

ŞELEBl (ÇELEBİ), Ebû Zeyd: *Seyfullah Hâlid b. el-Velid,* Kahire 1952

EŞ-ŞEYBANÎ, Muhammed b. el-Hasen (189/804): *Şerhu Kitabi's-Siyeri'l-Kebir,* thk. S. el-Müneccid-A. Ahmed, I-V, Kahire 1971-2

ŞİBLÎ, Mevlânâ: *Asr-ı Saadet,* ter. Ömer Rıza, I-X, İstanbul 1928-1935

ŞÜKRÎ, Faysal: *Hareketu'l-Fethi'l-İslâmî fı'l-Karni'l-Evvel,* Kahire 1952

ŞÜKRÎ, Faysal: *el-Müctemaâtu'l-İslamiyye fi'l-Karni'l-Evvel,* Kahire 1952

ET-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922): *Camiu'l-Beyan fi-Tefsiri'l-Kur'an,* I-XXX, Mısır 1321

ET-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922): *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk,* thk. M. de Goeje, I-XV, Leiden 1879-1881

URVE B. ZüBEYR (93/712): *Meğazî Rasûlillah (s.a.s),* thk. M. M. el-A'zamî, Riyad 1981

ÜÇOK, Bahriye: *İslâm'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler,* Ankara 1967

EL-VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822): *Kitabu'l-Meğâzî,* thk. M.Jones, I-III, Kahire 1964-6

EL-VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822): *Kitabu'r-Ridde ve Nebzetun min-Futûhi'l-Irak,* thk. M. Hamidullah, Paris-Beyrut 1989

VASILLIEV, A.A.: *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* ter. A. M. Mansel, Ankara 1943

WATT, Montgomery: *Hz. Muhammed Mekke'de,* ter. R. Ayas-A.Yüksel, Ankara 1986

WELLHAUSEN, Julius: *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş,* ter. F. Işıltan, İstanbul 1960

WELLHAUSEN, Julius: *Arap Devleti ve Sükûtu,* ter. F. Işıltan, Ankara 1963

EL-YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer (İbn Vazıh) (294/897): *Tarihu'l-Ya'kubî,* I-III, Necef 1358

YAKUT EL-HAMEVÎ, Ebû Abdillah b. Abdillah (626/1229): *Mu'cemu'l-Buldan,* I-V, Beyrut 1957-68

YAKUT EL-HAMEVÎ, Ebû Abdillah b. Abdillah (626/1229): *el-Müsterik Vad'an ve'l-Müfterik Sak'an,* tah. F. Wüstenfeld, Göttingen 1846

YASİN SÜVEYD: *Maâriku Halid b. el-Velid,* Beyrut 1975

EZ-ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed: *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi,* ter. Ahmed Naim-Kamil Miras, I-XII, Ankara 1980; 1971-2

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374) *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ,* tahkik: *Şuayb Arnavud-Hüseyin Esed,* I-XXIII, Beyrut 1981 -5

ZETTERSTEEN, K.V.: "Hâlid b. al-Valîd" *İslâm Ansiklopedisi*

EZ-ZÜBEYDÎ, Muhammed Hüseyn: *el-Hayatu'l İctimaiyye ve'l-İktisadiyye fl'l-Kûfe fı'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî,* 1970

EZ-ZÜBEYR B. BEKKÂR (256/870): *el-Ahbaru'l-Muvaffakıyyat,* thk. Sâmî Mekkî el-Ânî, Bağdad 1972

EZ-ZÜBEYRÎ, Ebû Abdillah el-Mus'ab b. Abdillah b. el-Mus'ab (236/850), *Kitabu Nesebi Kureyş,* thk. E. Levi-Provençal, Kahire 1953

İNDEKS

A

A. Musil, 363, 366, 368
A. von Kremer, 404
Abbad b. Bişr, 98, 107
Abbas b. Abdülmuttalib, 19, 230
Abdullah, 13, 31, 55
Abdullah b. Abbas, 87, 448
Abdullah b. Büreyde, 234
Abdullah b. Cahş, 78
Abdullah b. Cübeyr, 92, 93, 94
Abdullah b. Cüd'an, 56
Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî, 202
Abdullah b. Ebû Rebî'a, 75
Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî, 184, 192, 197, 315
Abdullah b. Ömer, 157, 158, 163, 182, 186, 190, 193, 195, 197, 198
Abdullah b. Revâha, 143, 147, 152, 153, 164
Abdullah b. Süfyan, 51
Abdullah b. Übeyy b. Selûl, 92
Abdullah b. Zeyd, 283
Abdullah b. Zübeyr, 448
Abdurrahman b. Avf, 47, 184, 190, 193, 195, 252
Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk, 282
Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk, 365
Abdurrahman b. el-Cühami, 390
Abdurrahman b. Halid, 448
Abduyâlil, 208
Abdüddâr oğulları, 19, 33, 34, 130
Abdülmesih, 338
Abdülmuttalib, 23, 34, 55, 56, 239
Abdülmuttalib oğulları, 44
Abdümenaf oğulları, 34, 35, 38, 54, 68
Abdümenaf Oğulları, 35
Abdüşems b. Velid, 72
Abese suresi, 66
acem, 120, 236, 336
Acem, 320, 344
Aden panayırı, 16
Adiyy b. Hatim et-Tâî, 257
Adiyy kabilesi, 30, 73, 82, 257
Adiyy Oğulları, 35
Adnan, 13
Afganistan, 293
Ahlâf, 35, 36, 38, 81
Ahmed b. Hanbel, 157

Ahzab gazvesi, 96
Akdeniz, 295
Akdeniz adaları, 405
Akik vadisi, 98
Akkâd, 30, 66, 82, 124
Akraba sa, 271
Akraba savaşı, 276, 291, 320
Alak suresi, 40
Âl-i İmran suresi, 11, 273
Âl-i Münzir (Menâzir) sülâlesi, 309
Alkame, 231
Allah, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 21, 22, 23, 24, 25, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 49, 53, 55, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 75, 77, 95, 100, 101, 102, 103, 111, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 133, 134, 135, 139, 143, 146, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 161, 162, 165,173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 184, 185, 187, 189, 190, 191, 195, 198, 200, 204, 205, 211, 214, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 243, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 259, 260, 261, 264, 265, 266, 268, 272, 274, 277, 281, 284, 287, 291, 294, 296, 298, 299, 302, 306, 317, 320, 335, 339, 340, 344, 345, 361, 369, 375, 376, 377, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 396, 397, 400, 407, 412, 425, 426, 429, 431, 435, 436, 437, 439, 444, 446, 451, 452
Allah'ın kılıcı, 103, 164
Allah'ın kılıçları, 452
Âlûsî, 75
Amâlika, 12
Âmid, 417, 434
Âmir b. Ebû Vakkas, 395
Âmir b. Sa'sa'a kabilesi, 263
Âmiru'l-Ecdâr, 218
Ammâr b. Yâsir, 54
Amr b. Abd, 99
Amr b. el-Âs, 30, 73, 74, 100, 110, 113, 114, 115, 122, 129, 130, 131, 132, 134, 178, 295, 354, 356, 358, 382, 385, 399, 445
Amr b. el-Âsî, 355, 358
Amr b. Hazm, 224
Amr b. Hişam, 36
Amr b. Humeme, 179
Amr b. Luhayy el-Huzâî, 21
Amr b. Luhayy el-Huzâî, 12
Amr b. Mürre el-Cühenî, 250
Amr b. Sâlim, 165
Amr b. Ümeyye ed-Damrî, 131, 216
Anadolu, 5, 141, 293, 307, 405, 420
Anbar, 346
Ankara, 294
Antakya, 141, 146, 294, 307, 391, 396, 402, 409, 412, 415, 418, 420, 421, 425
a'rab, 255
Arabe vadisi, 357
Arabistan, 5, 14, 16, 21, 27, 76, 97, 141, 239, 242, 244, 308, 309, 313, 330, 347, 368

Arafat, 17, 167
Arâmiler, 309
Arap, 312, 316, 317, 318, 320, 321, 327, 334, 349, 358, 389, 404, 407, 420, 421, 422
Arap dili, 62
Arap kabile reisleri, 141
Arap kabileleri, 1, 144
Arap panayırları, 17
Arap yarımadası, 8, 18, 21, 239, 348
Araplar, 8, 14, 22
Arc, 167
Arcun, 3, 117, 118, 161, 193, 195
Arrân bölgesi, 293
Arzu'l-Hind, 328
Âs b. Vâil, 67
Âs b. Velid, 72
Ashab, 3, 5, 7, 8, 50, 81, 227, 311, 354
Asma, 70
Asma bint el-Hâris el-Hilâliyye, 69
Asya, 8, 293
âşir, 236
Âtike bint Abdülmuttalib, 34
Âtike bint Ebû Uzeyhir, 68
Atlas okyanusu, 295, 299
Avâne b. el-Hakem, 371, 374
Avf b. Mâlik, 159, 237
Avsec, 377
Ayasofya, 139, 142
Ayneyn tepesi, 92, 93
Aynu't-Temr, 345, 346, 347, 348, 359, 366, 372, 374
Ayyâş b. Ebû Rebî'a, 77, 79
Ayyâş b. Ebû Rebî'a, 51, 52
Âzâdbih, 327, 338
Azerbaycan, 5
Azze, 70

B

Ba'lbek, 399
Bâb el-Şarkî, 404
Bâb es-Sağîr', 404
Babilonyalılar, 334
Bâhân, 397
Bahreyn, 239, 272, 275, 316, 318, 323, 324, 325, 332
Bak'â, 249, 250, 259
Bak'â', 249
Bakara suresi, 69, 273
Ba'lbek, 405, 407, 409, 410
Balear adaları, 296
Bânıkyâ, 326, 345, 346
Bârusmâ, 326, 328, 345, 346
Basra, 325, 327, 328, 329, 331
Basra körfezi, 319, 325, 329, 330, 332, 333
Bathâ Kahramanı, 36
Batnu's-Sirr, 375
Bâzân, 315
bedevî, 10, 160, 213, 233, 247, 279, 299, 300, 305, 308, 348
Bedir ehli, 148, 164, 250, 281
Bedir gazvesi, 44, 45, 46, 89, 433
Bedir ovası, 131
Bedir savaşı, 29, 318
Behrâ, 144
Behrâ kabilesi, 378
Bekr, 144, 165
Bekr b. Vâil, 316, 317, 318, 319, 321, 333, 334, 335

Bekr b. Vâil kabilesi, 316, 317, 319
Belâzurî, 73, 74, 136, 247, 323, 324, 325, 327, 328, 330, 331, 332, 336, 337, 338, 341, 343, 345, 353, 355, 358, 360, 361, 364, 373, 374, 378, 381, 382, 387, 391, 392, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 404, 405, 407, 408, 415, 416, 417, 420, 421, 422, 425, 426, 436, 446
Beldah, 107
Belh, 293
Beliyy kabilesi, 144
Belkâ, 12, 21, 142, 357
Benî Âmir, 264
Benî Âmir b. Avf kabilesi, 218
Benî Cedîle, 258
Benî Cezîme, 165
Benî Cezîme kabilesi, 182, 183, 211
Benî Cezîme mensupları, 183, 185, 186, 191, 192
Benî Cezîme vak'ası, 182, 184, 190, 191, 192, 194, 197
Benî Cezîme Vak'ası, 181
Benî Cezîme yurdu, 188
Benî Cumah, 20
Benî Esed, 19
Benî Esed kabilesi, 253
Benî Eyyub b. Seleme, 134
Benî Hanîfe, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 282, 283, 284, 285, 286, 288
Benî Hanzala kabilesi, 265
Benî Hâşim, 30, 35, 37, 38
Benî Hilâl, 80
Benî Kureyza, 96, 98, 100, 114, 208
Benî Mahzum, 37
Benî Mahzum kabilesi, 80
Benî Muğîre, 447
Benî Mustalik kabilesi, 210
Benî Nadîr yahudileri, 96
Benî Nevfel, 19
Benî Sa'd b. Bekr kabilesi, 335
Benî Sehm, 20
Benî Süleym kabilesi, 83, 186
Benî Şeyban, 333
Benî Tağlib kabilelesi, 366
Benî Tağlib kabilesi, 333, 346, 348
Benî Teym, 20
Benî Ümeyye, 19, 37
Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesi, 224
Benî'l-Hâris b. Ka'b Seriyyesi, 226
Beni'l-Hâris b. Ka'b kabilesi, 220, 222, 223
Benû 'Idl, 58
Benü'l-Muğîre, 55
Berâ b. Mâlik, 280, 281
Berâ b. Mâlik'i, 276
Berâe, 213, 219, 225
Berâe suresi, 225
Berberîler, 2
Beredan, 348
Bergama, 294
Berre bint Abdülmuttalib, 47
Beşîr b. Sa'd, 345
Beyhakî, 155, 156, 160
Beyrut, 247
Beysan, 390, 394
Beyt Lehyâ, 408
Beyt-i Cibrîn, 386

Beytullah, 10
beytülmal, 201, 288
Beytülmal, 256
Bilâl b. Hâris el-Muzenî, 221
Bilâl-i Habeşî, 107, 177, 445
Bizans, 8, 15, 51, 137, 141, 239, 252, 309, 321, 384
Bizans imparatorluğu, 139, 140, 214, 293, 313, 321, 351
Bizans ordusu, 145, 164, 359, 380, 385, 389, 394, 409
Bizerte, 295
bnü'l-Esir, 430
Buhâra, 293
Buhârî, 71, 104, 149, 152, 155, 156, 160, 161
Busrâ, 15, 137, 375, 378, 380, 381, 382, 384
Bûşenc, 293
Butâh, 263, 264, 268, 271, 273, 274
Butâh savaşı, 268, 270
Butayha, 134
Büdeyl b. Verkâ, 167
Büsr b. Ebû Ertat, 381
Büsr b. Süfyan el-Ka'bî, 106
Büzâha, 253, 257, 259, 269
Büzâha savaşı, 255, 258, 261, 263

C

Câbân, 337
Câbir, 414, 441
Câbiye, 358, 381, 400, 404, 440, 444
Caetani, 138, 139, 140, 141, 300, 322, 329, 330, 331, 332, 336, 363, 366, 370, 403, 404
Cafer b. Ebû Tâlib, 51, 70, 143, 147, 164
Cahdem, 185, 186
Câhiliye, 1, 18, 20, 22, 24, 27, 36, 37, 47, 54, 57, 58, 59, 76, 82, 88, 91, 92, 95, 118, 125, 126, 127, 130, 184, 188, 190, 192, 193, 196, 197, 201, 210, 223, 236, 240, 288, 305, 420
cami, 142, 409, 446
Cami, 409
Cebele b. el-Eyhem el-Ğassânî, 421, 422
Cebrâil, 5, 42, 67, 108, 238
Cefne oğulları, 262
Celûlâ muharebesi, 292
Cemadiyelula, 372
Cemil, 200
Cened, 58
Cerbâ, 214
Cerbe, 296
Cerece, 421
Cerir b. Abdullah el-Becelî, 346
Cevad Ali, 30, 56
Cevf vadisi, 366
Ceyhun nehri, 293
Ceyşu'l-umerâ, 143
Cezayir, 295
Cezîre, 294, 344, 363, 396, 416, 417, 418, 425, 434
Cıllık ova, 385
Cıllık ovası, 358
Cidde, 109, 171
cihad, 51, 142, 249, 252, 279, 296, 297, 298, 299, 302
Cirâne, 77

cizye, 213, 214, 217, 219, 297, 302, 306, 336, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 383, 396, 397, 404, 405, 407, 408, 410, 412, 425, 431
Cübeyr b. Nüfeyr, 449
Cüheyne kabilesi, 257
Cüheyne kabilesi, 170, 250
Cürf, 96, 154, 353
Cürhüm, 11, 12
Cüzam kabilesi, 144, 424

Ç

Çek, 363, 366
Çin, 16, 293, 299

D

Dağıstan, 293
Damre kabilesi, 131
Dâru'l-Erkam, 52
Dâru'l-İslâm, 50
Dâru'n-Nedve, 14, 37, 43
Dâsin, 357
De Goeje, 138, 139, 142, 363, 364, 365, 366, 370, 373, 403, 425
Debâ panayırı, 16
Devs kabilesi, 68
Deyru Halid, 399
Dırar b. Hattab, 93, 99
Dimeşk, 356, 357, 360, 365, 368, 380, 381, 382, 390, 391, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 413, 414, 418, 419, 425, 431, 432, 433, 438, 441
Diyarbekrî, 161
Diyar-ı Rum, 420
Dûmetu'l-Cendel, 16, 215, 365, 366, 370, 372, 373, 380
Dûmetu'l-Cendel seriyyesi, 215
Dûmetu'l-Cendel Seriyyesi, 213
Dûmetu'l-Hîre, 364
Dübeyye, 179
Dümâ, 328, 337
Dürtâ, 337

E

Ebrehe ordusu, 18
Ebtah, 48
Ebû Abdüşems, 54
Ebû Bekir b. Ebü'l-Cehm, 279
Ebû Beşîr el-Mâzinî, 187
Ebû Cehil, 24, 29, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 64, 65, 66, 86, 88, 90, 91, 99, 103, 165, 171
Ebû Dücâne, 92, 283
Ebû Hafs b. Muğîre el-Mahzumî, 230
Ebû Hayseme en-Neccârî, 286
Ebû Huzeyfe, 33, 34, 39, 51, 70, 182, 187, 276, 281
Ebû Huzeyfe b. Utbe, 251
Ebû Katâde el-Ensarî, 264
Ebû Katâde el-Ensârî, 187, 267, 270
Ebû Katâde el-Ensârî, 266
Ebû Katâde el-Ensârî, 269
Ebû Kays b. Velid, 75, 76
Ebû Kuhâfe, 54
Ebû Leheb, 45, 47

Ebû Mesud Amr b. Umeyr es-Sakafî, 60
Ebû Mıhnef, 257, 327, 330, 338, 355, 408, 410
Ebû Musa el-Eş'arî, 427
Ebû Nâile, 286
Ebû Ömer b. Hafs b. el-Muğîre, 444
Ebû Rebî'a b. Muğîre, 58
Ebû Seleme, 47, 48, 49, 54
Ebû Süfyan, 23, 44, 56, 68, 83, 91, 92, 94, 96, 99, 100, 101, 130, 165, 167, 168, 204, 209, 382
Ebû Süfyan b. Harb, 19
Ebû Süleyman, 94, 95, 148, 189, 400, 417, 439, 447
Ebû Talib, 61
Ebû Tâlib, 39, 43, 47, 72, 75
Ebû Ubeyde, 47, 169, 244, 355, 356, 357, 358, 381, 382, 388, 392, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 421, 422, 423, 425, 428, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 444, 445
Ebû Useyd es-Saîdî, 187
Ebû Uzeyhir ed-Devsî, 76
Ebû Ümâme el-Bâhilî, 357
Ebû Ümeyye b. Muğîre, 33
Ebû Üseyre b. Hâris, 95
Ebû Vedaa, 34
Ebû Vehb, 121
Ebû Vehb b. Amr, 31, 34
Ebû Yusuf, 326, 340, 341, 342, 346, 358, 435
Ebû Zeyd Şelebi, 3, 118, 162, 194
Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Âmir el-Hazrecî, 399
Ece' dağı, 258
Ece dağı', 261
Ecnâdeyn, 319
Ecnâdeyn meydan muharebesi, 360
Ehâbiş, 96, 107, 171
Ehâbîş, 28, 29
ehl-i beyt, 204
Ehvaz tüccarları, 346
E'inne, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 57
el-Alâ b. el-Hadramî, 323
el-Câmiu's-Sahîh, 152
el-Cu'dî el-Ğassânî, 365
el-Edlak, 449
el-Fâke b. el-Muğîre, 195
el-Fâke b. Muğîre', 184
el-Ferâdis kapısı, 399
el-Fevvâre, 391
el-Futûh, 329
el-Ğumeysâ, 182
el-Hakem b. Saîd b. el-Âs, 281
el-Harac, 340
el-Heysem b. Adiyy, 401
el-Hılâfetü'r-Râşide ve'l-Butûletü'l-Hâlide fîHurûbi'r-Ridde, 247, 252
el-Hutam, 323
el-Irz vadisi, 273
el-Iyâr, 449
el-Kasru'l-Ebyad, 338
el-Kastal, 411
el-Lît yolu, 170
Elmalılı, 75

el-Mirseb, 449
el-Muğîrî, 55
Emevîler, 292, 448
Emru'l-Hudeybiye, 105
Emvâl-ı Muhaccere, 20
Endülüs, 295, 297
Enes b. Evs, 100
Enes b. Mâlik, 156, 282, 347
Enes b. Mâlik el-Has'amî, 448
Enes b. Sîrîn, 347
Enfal Suresi, 302
Ensar, 45, 78, 92, 133, 147, 148, 176, 182, 186, 195, 204, 242, 249, 250, 252, 254, 257, 258, 260, 264, 276, 280, 281, 282, 283, 287, 333, 361, 390
Ensarî, 174, 345
Erâk, 167
Erdebil, 292
Erek, 364, 378
Erkam b. Ebü'l-Erkam, 47
Erkam b. Ebü'l-Erkam, 49
er-Rebab, 215
Esed b. Huzeyme, 48
Esed Oğulları, 35
Eskişehir, 294
Esma, 43, 52, 70, 448
Esma bint Umeys, 70
es-Seniyye, 381, 408
es-Sımt b. el-Esved el-Kindî, 409
Esved b. Adiyeğus, 67
Esved b. Muttalib, 67
Esvedü'l-Ansî, 246
Eş'as b. Kays el-Kindî, 445
Eşca', 250, 257
Eşnak, 20
Evs kabilesi, 242
Evtas vadisi, 167, 203, 206
Eyle, 15, 214, 356
Eysâr, 20
Eyyûb b. Seleme, 446
Ezâhir yokuşu, 173
Ezd kabilesi, 11
Ezdî, 358, 386, 422
ezlâm, 20
Ezriatu'ş-Şam, 15
Ezruh, 214
ez-Zührî, 110, 155, 160

F

Fadda, 448
Fahh, 122
Fâhite, 80, 171
Fâmiyye, 411
Fâris tüccarları, 346
Fâtıma bint Amr b. Âiz, 55
Fâtıma bint Kays, 230
Fâtıma bint Velid, 91
Fatih Sultan Mehmed, 294
Fergana, 293
Ferruhcündaz, 345
Fesevî, 439
Fethun Yesîr, 426
Fethü'l-Fütûh, 292
Fetih sûresi, 284
Feyd, 318, 325, 331, 332
Fezâre kabilesi, 248, 262
Fırat b. Hayyan el-Iclî, 273
Fırat nehri, 3, 292, 325, 327, 333, 343, 347, 348, 359, 363, 364
Ficar savaşı, 23, 36
Fihl, 390, 394, 396, 418, 419, 431

Fihl savaşı, 395, 396, 397, 406, 431, 432
Fihl Savaşı, 393
Fihr, 13
Fihr b. Mâlik, 81
Fil vak'ası, 18
Filistin, 2, 5, 15, 141, 146, 164, 214, 293, 301, 308, 309, 310, 356, 358, 378, 385, 394, 405, 410, 420, 425
fisebîlillah, 291
fisebîlillah ilây-ı kelimetullah, 292
Fransa, 295
Fürrâr, 135
fütuhat, 291
Fütûhu'l-Büldân, 247
Fütûhu'ş-Şam, 422

G

Gadîru'l-Eştat, 106
Gamîm, 107
Gatafan oğulları, 96
Gatafanlılar, 99
gayr-i müslimler, 298, 302, 306, 413
Gazze, 15
Grekoromen kültürü, 307
güney Anadolu, 2
Gürcistan, 293

Ğ

Ğamid kabilesi, 234
Ğamru'l-Arabat, 385
Ğamrul-Arabat, 358
Ğamru'l-Arabat, 385
Ğassan, 420
Ğassânî, 15, 140, 145, 262, 305, 309, 314
Ğatafan kabilesi, 248
Ğıfar kabilesi, 170
Ğûta, 398

H

Habbab b. Eret, 39
Habeş, 34, 130
Habeşistan, 15, 25, 30, 47, 48, 50, 51, 52, 72, 73, 74, 75, 115, 130, 131, 163, 301
Habîb b. Mesleme el-Fihrî, 381
hac, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 21, 22
Hac, 13, 17
Hacer panayırı, 17
Hacer-i Esved, 32, 33, 42, 177
Hacûn, 69
haçlı, 2, 297, 302
Hadikatu'l-mevt, 283
Hadramevt, 16, 252
Haffan, 327, 333, 338
Hafsa, 417
Hakem b. Abdümenaf, 107
Hakîm b. Hizam, 167
Haleb, 415
Halid b. Muhacir, 448
Halid b. Saîd b. el-Âs, 433
Halife b. Hayyat, 328, 336, 337, 386
Hama, 411
Hamidullah, 103, 145, 247
Hamza, 41, 42, 44, 70, 76, 92, 94, 283
Handeme, 171, 172, 176
Hânî b. Câbir et-Tâî, 346

Hanteme bint Hâşim b. Muğîre, 81
Hanzala b. et-Tufeyl es-Sülemî, 410
Harb b. Ümeyye, 23
Harem bölgesi, 11, 12, 17
Haremeyn, 71
Hârice b. Hısn el-Fezârî, 248, 249
Hâris b. Abdümenat, 171
Hâris b. Âmir, 19
Hâris b. Dırâr, 210, 211
Hâris b. Hişam, 52, 80, 91, 428
Hâris b. Kays, 20
Hâris b. Tulâtıla b. Adiyy, 67
Hâris b. Umeyr el-Ezdi, 137
Hâris b. Yezid, 53
Hâris Oğulları, 35
Hârise b. Numan, 133
Harra, 122
Harran, 417
Hassan b. Sâbit, 37, 276
Haşim oğulları, 242
Hâşim oğulları, 23, 31
Hatice (Hz.), 7
Havran bölgesi, 383
Hayber, 17, 96, 116, 117, 140, 207, 239, 314
Hayber fethi, 116
Hayber'in fethi, 116
Hayberli Yahudiler, 216
hays, 187
Hazrec kabilesi, 242
Hazvere çarşısı, 171
Hebbar b. Süfyan, 51
Hecer, 16
Hedde, 122, 131
Hemedan, 293
Hendek gazvesi, 50, 96, 98, 100, 114, 115, 116, 130
Heraklius, 111, 120, 127, 141, 144, 145, 358, 385, 391, 392, 396, 398, 402, 404, 409, 412, 416, 418, 419, 420, 421, 425
Herat, 293
Hevazin, 202
Hevazin kabilesi, 77, 167, 203
Hevazinliler, 167, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209
Hezmercurd, 328
Hılfu'l-fudûl, 18, 49
Hımas b. Halid, 172
Hıms, 319, 381, 385, 390, 391, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 436, 442, 444, 446, 447, 448
hıristiyan, 21, 214, 215, 239, 299, 307, 308, 310, 313, 349, 358, 366, 389, 413, 420, 421, 422
Hıristiyan, 8
hıristiyan-arap, 139
hıristiyan-Arap, 307
Hibâl b. Ebû Hibâl, 261
Hicabe, 38
Hicâbe, 34
Hicâbet, 19
Hicaz, 10, 16, 30, 89, 242, 325, 354
Hicret, 20, 43
Hilâl b. Akka, 348
Himyer kabilesi, 159, 237
Hind, 16, 328, 335, 439

Hind bint Utbe, 91, 424
Hind dağı, 169
Hindistan, 293
Hindliler, 2
Hire, 328, 331, 338
Hîre, 3, 15, 309, 316, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 332, 333, 334, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 359, 363, 364, 366, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 380
Hişam, 36, 75
Hişam b. el-Âsî, 263
Hişam b. Muğîre, 36
Hişam b. Velid, 76, 77, 345
Hitti, 139, 142
Hizb, 96
Hocend, 293
Horasan, 293
Hubbâ, 14
Hucurat süresi, 212
Hudeybiye, 2, 25, 95, 101, 104, 105, 108, 109, 110, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 125, 127, 140, 141, 142, 165, 168, 227, 314
Hudeybiye Gazvesi, 104
Hudeybiye musalahası, 109, 116
Hufeyde bint Hâris, 87
Hukkâmu'l-Arap, 58
Huleyl b. Hubşiyye, 14
Huneyn ganimetleri, 203
Huneyn savaşı, 167, 181, 189, 196, 204, 206
Huneyn vadisi, 204
Hureybe, 328, 335
Huvvârîn, 364
Huzâ'a, 14, 68, 106, 165
hücre-i saadet, 241
Hürmüzcerd, 328, 337
Hüzeyl kabilesi, 171, 178
Hüzeyle, 70
Hz. Âişe, 6, 52, 241, 243
Hz. Ali, 7, 70, 75, 76, 92, 99, 163, 183, 187, 188, 189, 194, 195, 196, 219, 225, 226, 250, 343, 444, 448
Hz. Ebû Bekir, 3, 7, 20, 43, 51, 54, 70, 136, 141, 188, 218, 227, 240, 241, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 266, 268, 269, 270, 271, 276, 279, 284, 286, 288, 289, 291, 292, 293, 297, 303, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 327, 328, 329, 341, 343, 348, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 380, 382, 384, 385, 391, 392, 396, 429, 430, 437, 443, 444, 452
Hz. Fatıma, 343
Hz. Hüseyin, 49, 343, 448
Hz. İbrahim, 10, 12, 13, 21, 316
Hz. İsmail, 10, 11, 12, 13, 21
Hz. Osman, 104, 190, 244, 292
Hz. Ömer, 3, 7, 9, 20, 30, 39, 43, 50, 52, 70, 73, 75, 80, 81, 82,

83, 86, 101, 187, 190, 191, 200, 241, 243, 244, 250, 251, 260, 276, 288, 292, 302, 313, 319, 320, 321, 335, 341, 344, 346, 356, 359, 361, 392, 393, 395, 397, 401, 402, 405, 406, 415, 417, 418, 425,427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447
Hz. Peygamber, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91,92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149,151, 152, 153, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 256, 265, 267, 270, 272, 274, 291, 296, 297, 300, 303, 305, 307, 312, 313, 314, 315, 317, 343, 352, 368, 370, 371, 388, 389, 414, 417, 433, 448, 452
Hz. Yusuf, 177

I

Idlu Kureyş (el-'Idl), 57
III. Yezdicerd, 316
Irak, 3, 5, 86, 214, 216, 239, 241, 246, 252, 291, 292, 301, 303, 307, 308, 309, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 338, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 368,369, 370, 371, 372, 373, 374, 381, 382, 384, 385, 386, 420, 426, 431, 438, 439, 440, 441
Irak cephesi, 354
Irak Sevad'ı, 333
Isfahan, 293
Iyâd b. Ğanm, 415, 425
Iyâd b.Ğanm, 416
Iyas b. Kabîsa et-Tâî, 338

İ

İbn Abbas, 108
İbn Abdilberr, 70, 114, 116
İbn Abdirabbih, 252
İbn Amr el-Yeşkurî, 275
İbn A'sem el-Kûfî, 328, 422
İbn Bukayle, 338
İbn Cemil, 230
İbn Dureyd, 72
İbn Ebzâ, 102, 104, 116
İbn Habib, 56, 71
İbn Hacer, 70, 71, 75, 114
İbn Hezarif, 389
İbn Hişam, 32, 46, 105, 114, 139, 150, 155, 160, 187, 196, 216
İbn Hubeyş, 247
İbn İshak, 12, 31, 32, 70, 105, 114, 115, 116, 138, 139, 150, 154, 155, 156, 157, 162, 163, 184, 186, 188, 196, 209, 258, 267, 270, 277, 324, 325, 326, 329, 341, 345, 353, 358, 359, 360, 361, 362, 375, 378, 381, 382, 386, 387, 388, 389, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 403, 410, 421, 422, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 438, 439, 440
İbn Ka'neb, 265
İbn Kesir, 115, 137, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 438
İbn Kuteybe, 57, 59
İbn Revâha, 152
İbn Sa'd, 71, 89, 140, 154, 161, 162, 195, 216, 217, 362, 373, 387, 437
İbn Sahrâ, 54
İbn Salûba, 345
İbn Şebbe, 134, 248, 353
İbn Ümmi Mektûm, 66, 230
İbn Üsâle, 448
İbnu'l-Esir, 387
İbnü'l-Esir, 70
İbnü'l-Kelbî, 327
İbnü'l-Esir, 3, 386, 435, 438
İbnü'l-Kelbî, 26, 29, 30, 218, 320, 321, 322, 324, 330, 345, 354, 370
İbrahim Ekrem, 89, 378
İkrime b. Ebî Cehil, 92, 94, 102, 104, 107, 171
İkrime b. Ebî Cehil, 29, 86
İkrime b. Ebî Cehil, 121
İkrime b. Ebî Cehil, 130
İkrime b. Ebî Cehil, 168
İkrime b. Ebî Cehil, 171
İkrime b. Ebû Cehil, 200
ilây-ı kelimetullah, 2, 8, 142, 229, 291, 298, 302, 304, 349, 354, 414
Îlîyâ, 385, 390
İndus vadisi, 293
İran, 5, 16, 292, 307, 308, 316, 330, 334, 335, 344
İrminiyye, 425
İsâ tasvirleri, 139
İskenderiye, 295
İslam, 163, 427
İslâm akidesi, 309
İslâm akîdesi, 311
İslâm beldesi, 342
İslâm devleti, 294, 297, 303, 304,

315, 329, 343, 349
İslâm dini, 5, 6, 8, 50, 60, 88, 91, 97, 110, 119, 124, 126, 137, 142, 214, 220, 222, 242, 255, 276, 297, 300, 302, 303, 311, 427
İslâm Dini, 1
İslâm dünyası, 8, 283
İslâm fetihleri, 87, 214, 291, 296, 297, 308, 413
İslâm güneşi, 291, 296
İslâm Hukuku, 256
İslâm memleketleri, 302, 342
İslâm ordusu, 90, 147, 171, 203, 204, 205, 206, 259, 278, 349, 383, 395, 421
İslâm tarihi, 1, 13, 40, 67, 81, 100, 104, 109, 133, 291, 295, 349
İslâm Tarihi, 226
İslamiyet, 287, 301
İslâmiyet, 2, 34, 36, 39, 54, 59, 72, 110, 115, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 140, 143, 184, 190, 211, 221, 240, 244, 296, 301, 306, 321
İspanya, 295
İstanbul, 139, 142, 146, 294, 295, 307, 420, 425
İstanbul Boğazı, 141
İşbiliye, 295
İtalyan, 138, 300

J

Johannes kilisesi, 404

K

Ka'b b. Umeyr el-Gıfârîyi, 142
Ka'b kabilesi, 250
Kâbe, 2, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 26, 31, 32, 33, 35, 40, 41, 42, 47, 56, 58, 59, 67, 76, 107, 109, 119, 126, 128, 130, 168, 176, 177, 178, 200, 218, 219
kabilesi, 211
Kâdisiye savaşı, 292
Kâdisiyye, 326
Kâfirûn suresi, 306
Kalem suresi, 66
Kamil Miras, 447
kan, 33
Kanat vadisi, 92
Kanâtu Busrâ, 382
Karkısya, 378
Kartaca, 295
Karyeteyn, 364, 378
kasâme, 59
Kasru İbn Bukayle, 338
Kasru'l-Adesiyyîn, 338
Katan, 48
Katura, 11
Kavsara, 296
Kays b. Âsim el-Minkarî, 319
Kays b. Ebû Hâzim, 448
Kays b. Hübeyre, 423
Kays b. Mekşuh el-Murâdî, 361
Kays b. Mekşûh el-Murâdî, 439
Kaysâriyye, 390
Kayser, 294
Kayser ve Hüsrev teminatı, 15
Kebşe bint Hevze, 447

Kedâ yolunda, 169
Kelb kabilesi, 375
Kelbliler, 215
Kerbelâ, 49, 343, 448
Kesker, 328, 337
Kevâsil, 378
Keysan, 399
Kıbrıs, 296
Kınnesrîn, 411, 412, 413, 415, 416, 436, 437
kıptî, 2, 309
Kinâne kabilesi, 96
Kinde kabilesi, 215
Kirman, 293
Kisra, 127, 315, 316, 317
Kitabu'l-Fütûh, 422
Kitabu'l-Gazavât, 247
Kitabu'l-Meğazî, 104
Kitabu'r-Ridde, 246, 328
korku namazı, 108
Kostantiniyye, 139
Ku'aykı'an dağı, 119
Kubâ, 52, 53
Kubâ mescidi, 444
kubbe, 86, 89
Kubbe, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 57
Kubuklâr, 389, 390
Kubuklâr (Cubicularius), 389
Kudâ'a, 420
Kudâ'a kabilesi, 389
Kudâ'alar, 138
Kudeyd, 166
Kudüs, 42, 141, 146, 307, 385, 390
Kûfe, 292, 323, 325, 336, 343
Kurâkır, 363, 366, 368, 370, 374, 375, 377, 378, 379, 380
Kur'an-ı Kerîm, 1, 5, 6, 8, 10, 15, 20, 21, 23, 24, 25, 39, 50, 56, 57, 60, 62, 63, 64, 67, 72, 96, 101, 109, 136, 141, 179, 204, 213, 218, 221, 239, 273, 283, 291, 296, 299, 302, 304, 305, 307
Kureyş, 2, 9, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 103, 105, 109, 113, 117, 120, 121, 125, 126, 128, 130, 133, 136, 142, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 179, 193, 200, 202, 239, 244, 265, 390
Kureyş kabilesi, 9, 29, 31, 55, 174, 179
Kureyş ordusu, 94, 96, 100
Kurre b. Hubeyre, 263
Kurtuba, 295
Kusam, 378
Kusayy b. Kilâb, 13
Kusayy oğulları, 38
Kutbe b. Âmir, 148
Kutbe b. Katâde, 147, 150, 160, 334, 336
Kuteybe b. Müslim, 293
Kuveyt, 332
Kuzey Afrika, 2, 5, 294, 295, 405

Kuzey Arabistan', 239
Küdâ mevkii, 169
Külâ'î, 255
Külâ'î, 247

L

Lahm, 144, 424
Lahmî, 316
Lahmîler, 305, 309
Lâilâhe illallah, 243
Lammens, 28
Lât, 179, 209
Lebîd b. Beyâda, 276
Leylâ, 365
Livâ, 19, 34, 38
Lizbon, 295
Lübâbe, 70, 80
Lübâbe es-Suğrâ, 69
Lübnan, 139

M

Ma'bed b. Sîrîn, 347
Maâb, 12, 358
Maân, 144, 146, 147, 214
Ma'an b. Adiyy el-Aclânî, 273
Ma'arratu'n-Nu'man, 411
Mağrib, 295, 347
Mahzum oğulları, 2, 9, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 39, 46, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 68, 85
Mâiz b. Mâlik el-Eslemî, 234
Mâiz b. Mâlik el-Eslemî, 234
Makâm-ı Mahmud, 132
Maknâ, 214
Malatya, 425
Mâlik b. Avf, 238
Mâlik b. Avf en-Nasrî, 203
Mâlik b. Enes, 444
Mâlik b. Evs, 278
Mâlik b. Nuveyre, 265, 267, 268, 269, 312
Mâlik b. Nüveyre, 428, 429
Mâlik b. Zâfıle, 160
Mâlik b. Zâfile, 144, 150
Malta, 296
Ma'mer b. Abdullah, 226
Manzur b. Zebbân, 248
Maraş, 415
Mâverâünnehr bölgesi, 293
Meâb, 144
Mecdî b. Amr el-Cühenî, 44
Mecenne panayırı, 17
mecusî, 299, 307, 316, 349
Medâin, 86, 292, 316, 333
Medâinî, 248, 324, 353, 361, 371, 381, 386, 391, 392, 393, 430
Medine, 5, 10, 25, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 69, 71, 76, 78, 79, 80, 89, 90, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 109, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 142, 144, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 162, 163, 164, 165, 166, 193, 202, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 226, 231, 239, 240, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 257, 268, 269, 270, 272, 279, 286, 288, 289, 314, 315, 318, 319, 321, 322,

323, 324, 325, 326, 330, 331, 342, 353, 354, 356, 357, 359, 361, 362, 390, 416, 417, 418, 429, 430, 446, 447
Medine-i Münevvere, 152, 226, 368
Mehre, 16
Mekke, 2, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 39, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 64, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 138, 139, 141, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 181, 187, 191, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 218, 231, 242, 257, 317, 330, 331, 354, 372, 373, 446
Mekke fethi, 83, 164, 172, 176, 178, 202, 203
Mekke Haremi, 176
Mekke-i Mükerreme, 101
Mekkeli, 174
Mekkeliler, 19, 29, 53, 55, 59, 64, 109, 168, 169, 203
Mekke'nin fethi, 25, 173, 178, 181, 191
Meksallât, 400
Meksallat kilisesi, 404
Menat, 179
Menat putu, 178
Menbic, 415
Mercu'r-Rum, 419
Mercu'r-Rum savaşı, 418
Mercu's-Suffer savaşı, 51
Mercü Râhıt, 378, 380, 381
Merru'z-Zahran, 167
Merv, 293
Mescid-i Haram, 33, 35, 41, 42, 107, 177, 219
Mescid-i Nebevî, 133, 152, 241
Mes'ud b. Hârise, 320
Mes'ud b. Sinan, 264
Mes'udî, 317
Meşârif, 147
Meşrefiyye, 138
Meşveret, 19
Meymûne, 87, 230
Meymûne bint el-Hâris, 69
Meysan, 328
Meysere b. Mesrûk el-Absî, 416
Mezâd, 98, 99
Mezar, 328
Mıkda'd b. Ma'dîkerib, 449
Mısır, 2, 5, 15, 86, 91, 141, 294, 295, 307, 308, 309, 405
Mihran, 344
Miknef b. Zeydi'l-Hayl, 260
Milhan b. Zeyyar et-Tâî, 408
Minâ, 17, 57, 102, 103, 219, 226
Muaviye b. Ebû Süfyan, 424
Muaz b. Cebel, 388
Mucemmî, 14
Mudad b. Amr, 11
Mudar oğulları, 179

Muğîre ailesi, 435
Muğîre b. Abdullah, 55
Muğîre b. Şu'be, 209
Muğîsa, 326
muhacir, 79, 143, 170
Muhacir, 176, 182, 204, 249, 250, 252, 254, 258, 280, 283, 448
Muhakkim, 282, 284
Muhakkim b. Tufeyl, 281
Muhakkimu'l-Yemâme, 275
Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Haşim b. Abdümenaf b. Kusayy., 13
Muhammed b. Kasım, 293
Muhammed b. Mesleme, 98, 249
Muhammedü'l-Emîn, 33
Multan, 293
Murre, 13, 81
Musa b. Nusayr, 295, 347
Musa b. Ukbe, 155, 156, 159, 160, 163, 209, 374
Musul, 141, 292
Muşakkar panayırı, 16
Mutayyebûn, 35, 36
Mûte, 162
Mûte ordusu, 148, 159, 162
Mûte savaşı, 135, 142, 146, 151, 156, 163, 164, 237, 313, 352
Müccâ'a b. Mürâre el-Hanefî, 273
Müddessir suresi, 65, 72
müellefe-i kulûb, 77, 171, 233
Müknif b. Zeydi'l-Hayl et-Tâî, 273
Müsennâ b. Hârise, 318, 319, 322, 327, 329, 333, 334, 335, 336, 337, 338
Müsennâ b. Hârise eş-Şeybanî, 320
Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî, 291, 318, 361, 369
Müseylime, 2, 246, 254, 255, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 281, 282, 283, 284, 286, 313
Müslim, 159, 175, 237
Müsned, 158
Müşellel, 178
Müzeyne, 250
Müzeyne kabilesi, 170

N

Nabatlılar, 309
Nabit b. İsmail, 11
Nahle, 179, 206
nâsse, 12
nasturî mezhebi, 309
Necaşî, 73, 110, 131
Necâşî, 72, 74, 115, 120, 127, 130, 131
Necef, 326, 343
Necid, 15, 17, 87, 253, 272, 354
Necran, 189, 218, 220, 222, 224, 301
Nedve, 19, 38
Nehru'd-Dem, 337
Nehru'l-melik, 328
Nehru'l-Mure, 328
Nehru'l-murre, 336
Nersî kızı Kâmindâr, 336
nestûrî hıristiyanları, 343
Netat, 17
Nevfel b. Muaviye, 248
Nevfel oğulları, 31
Nevvav, 262

Nibâc, 318, 320, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335
Nihâvend savaşı, 292
Ninova, 141, 146, 307
Ninova savaşı, 146
Nisa suresi, 53, 108
Nîşâbûr, 293
Numan b. Münzir, 316
Nuşecan, 336
Nüseyr b. Deysem, 348

O

Oğuz Destanı, 294
ortodoks, 307, 309
Osman b. Maz'ûn, 47
Osman b. Talha, 49

Ö

Ömer b. Abdullah b. Ebû Rebî'a, 73
Ömer Nasuhî Bilmen, 136

P

Pakistan, 378
Paskalya, 146, 380
Paskalya yortusu, 381
Patrik Théodor, 419
Pencab, 293
Perviz, 316
Pireneler, 295
Putlar Kitabı, 21

R

Rabbe, 209
Râbiye panayırı, 16
Râfi' b. Amîre, 375
Râfi b. Amîre', 377
Râfi' b. Hudeyc, 272
Râtic, 98
Ravâh, 120
Rebiulahir, 220, 372, 382
Reccal, 273, 281
Reccal b. Unfuve, 277
Remle, 386, 388
Resten kapısı, 409
Rey, 292, 293
Ribatu's-sebil, 134
ridde savaşları, 271, 319
Rifâ'a b. Vakaş, 95
Rifâde, 19, 34
Rodos, 296
Ruhâ, 417
Rum Kayseri, 138
Rum suresi, 141
Rûme, 96
Rumlar, 2, 146, 314, 358, 391, 392, 396, 397, 398, 407, 412, 431
Rusâfe, 363
Rükn-i Yemanî, 42
Rükn-i Yemânî, 32
Rüstem, 344

S

Saadet Asrı, 1
Sâbit b. Akrem, 164, 257
Sâbit b. Kays, 257, 260, 276, 280
Sâbit b. Kays b. Şemmas, 264
Sa'd b. Ebû Vakkas, 244, 252, 292, 361, 395, 427, 438
Sa'd b. Muaz, 45
Sa'd b. Ubâde, 102, 169

Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî, 106, 178
Safa tepesi, 50
Safâ tepesi, 170
Saff suresi, 452
Safvan b. Ümeyye, 20, 91, 107, 121, 165, 168, 171
sahib-i meks, 235, 236
Sahrâ, 54
Saîd b. Âmir, 388
Saîd b. Âmir b. Hızyem el-Cumahî, 416
Saîd b. Zeyd, 423
Sakalâr, 420
Sakîf kabilesi, 69, 96, 107, 202, 203
Sakîfetu Benî Sâide, 241
Salebe b. Ğaneme, 264
Sa'lebiyye, 318, 325, 331, 332
Sâlim, 182, 187, 193, 251, 281
San'a, 15, 315
San'a panayırı, 16
Saragossa, 295
Sardinya, 296
Sâriye b. Mesleme, 274
Sasânî imparatorluğu, 291
Sâsânî imparatorluğu, 292, 314
Sâsânîler, 2, 8, 141, 145, 305, 307, 308, 309, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 333, 347, 349
Sebre el-Cühenî, 250
Secah, 246, 268, 269, 270, 273
Sedûs, 144
Sehm Oğulları, 35
Sekûn kolu, 215
Sel' dağı, 97
Selâme bint Umeys, 70
Seleme b. Eslem, 99
Seleme b. Hişam, 50, 77, 79, 159
Seleme b. Hişam b. el-Muğîre, 159
Seleme b. Selâme b. Vakş, 286
Selît b. Kays, 78
Selmâ bint Umeys, 70
Selmâ dağı, 261
Semâve çölü, 374
Semerkand, 293
Semhudî, 134
Semud kavmi, 233
semüre ağacı, 179
Seniyyetü'l-Ukab, 381
Serât nehri, 346
Serv Suhaym, 34
Sevad, 319, 326, 333, 344, 345
Seyf b. Ömer, 3, 70, 246, 253, 263, 268, 319, 329, 352, 361, 371, 386, 387, 415, 422, 434, 445
Seyfullah, 9, 425, 451
Seyyid Kutub, 66
Sıffîn, 448
Sicilya, 296
Sidânet, 19
Sifâret, 20
Sikâye, 19, 34, 38
Sinan ed-Damrî, 248
Sind, 16, 293, 335
Sîre, 114
Siyfü'l-Bahr, 44
Suhâr panayırı, 16
Sûku Bağdad, 346
Suriye, 2, 3, 5, 12, 13, 15, 16, 21, 44, 51, 71, 80, 86, 91, 125, 134,

138, 140, 141, 164, 213, 214, 216, 241, 246, 252, 276, 293, 295, 301, 307, 308, 309, 310, 313, 319, 320, 321, 322, 333, 347, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 378, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 390, 391, 396, 397, 404, 405, 406, 410, 415, 420, 425, 426, 427, 430, 431, 434, 437, 438, 439, 440, 441, 445, 446, 447
Suriye Fâtihi, 427
Sûs, 292
Süheyl b. Amr, 107
Süleym kabilesi, 166, 182, 207
Süleym oğulları, 96, 182
Süleyman, 447
Sümeyye, 39, 40
Sünnet, 6, 221, 273
Sünnet-i Nebevî, 5
Sünnet-i Nebevîyi, 8
Süryânîler, 309
Süvâ, 178, 363, 366, 368, 370, 375, 377, 378, 379, 380
Süveyd b. Kutbe, 319

Ş

Şa'bî, 82, 324, 328
Şakik b. Seleme, 449
Şam, 34, 80, 138, 242, 252, 262, 320, 327, 354, 355, 356, 357, 358, 364, 365, 369, 371, 374, 380, 391, 393, 395, 396, 403, 405, 422, 430, 435, 439
Şâş, 293
Şeddat b. Üsâme, 70
Şelebi, 195, 197
Şemmas, 52, 54
Şenes, 419, 420
Şeria nehri, 394
Şerîk b. Abde el-Aclânî, 369
Şerik el-Fezârî, 271
Şeybanîler, 317, 318
Şeyzer, 410, 411
Şıhr panayırı, 16
Şi'b vadisi, 92
Şuarâ, 60
Şureyh b. Âmir, 335
Şücâ' b. Vehb, 276
Şürahbil b. Amr el-Ğassânî, 144
Şürahbil b. Hasene, 354, 382, 396, 399, 402

T

Tabakat, 362
Taberî, 3, 67, 102, 103, 104, 116, 196, 225, 246, 247, 248, 258, 263, 267, 319, 323, 341, 352, 353, 386, 396, 410, 418, 422, 429, 430, 434, 435
Taha el-Hâşimî, 362, 368
Tâif, 10, 20, 57, 60, 69, 71, 165, 202, 206, 207, 208, 209, 242, 354
Tâif gazvesi, 202
Tâif muhasarası, 203, 207
Talha b. Ebû Talha, 92
Talha b. Ubeydullah, 249, 250
Tâlûb, 167
Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk, 3

Tarsus, 141
Tayy kabilesi, 257, 260, 280, 317
Tebûk Seferi, 213, 215, 218
Tebûk yolu, 357
Tedmur, 364, 378
Tedmur kalesi, 366
Tekrît, 348
Tell-Mûzin, 417
Temim kabilesi, 2
Tevbe suresi, 219, 297
Tevrat, 412
Teym Oğulları, 35
Tezârik, 358, 385, 389
Tiflis, 293
Timuriyye, 340
Timurlenk, 446
Tirmizi, 157
Toledo, 295
Topkapı Sarayı, 449
Toroslar, 294
Trablusgarb, 295
Tufeyl b. Amr ed-Devsî, 179
Tuleyha, 2, 246, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262
Tuleyha b. Huveylid, 253
Tuleyha kabilesi, 258
Tûma kapısı, 399
Türk Kızıl Elması, 294
Türkler, 2, 142

U

Ubâde b. es-Sâmit, 410, 411
Ubâde b. es-Sâmit el-Ensârî, 410
Ubâye b. Mâlik, 147
Ubülle, 3, 318, 319, 324, 325, 327, 328, 334, 335
Uhud, 29
Uhud dağı, 184
Uhud gazvesi, 48, 52
Uhud savaşı, 2, 25, 50, 53
Ukâb, 19
Ukaz panayırı, 82
Ukbe b. Ebû Muayt, 45
Ukberâ, 348
Ukeydir, 189, 215, 216, 217, 218, 364, 369, 370, 371, 372, 374
Ukkaşe b Mihsan, 262
Ukkâşe b. Mihsan, 257
ûkye, 224
Ulleys, 326, 327, 328, 337, 338, 372
Umân, 16
Umâre, 61, 72, 73, 74, 75
Umâre b. Velid, 72
Umeyr b. Sa'd, 361
Umeyr b. Vehb, 171
umre, 10, 45, 101, 104, 106, 109
Umretu'l-kaza, 80, 118, 127, 130
Ur şehri, 316
Urfa, 294, 417
Urve b. Zübeyr, 254, 374
Usfan, 90, 106, 107, 108, 120
Uyeyne, 231, 262
Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, 261
Uzeyb, 326
Uzzâ, 165, 178, 179, 180, 181
Uzzâ putu, 179

Ü

Ümeyye b. Halef, 45
ümmet, 303
Ümmet, 5

Ümmet-i Muhammed, 8
Ümmü Cüheym, 91
Ümmü Habibe, 130
Ümmü Hakîm binti'l-Hâris, 424
Ümmü Mütemmim, 271, 274, 277, 278
Ümmü Seleme, 34, 47, 48, 49, 52, 54, 158, 159
Ümmü Şerîk, 230
Ümmü Umâre, 284
Ümmü'l-Fazl Lübâbe el-Kübrâ bint el-Hâris, 69
Ürdün, 293, 356, 357, 393, 396, 410, 421, 431
Üsâme ordusu, 244, 248, 313
Üseyd b. Hudayr, 286

V

Vadi's-Sirhan, 375
Vahşî, 283
Vâil, 144
Vakıdî, 104, 117, 138, 139, 149, 150, 155, 156, 159, 160, 163, 173, 186, 189, 203, 246, 248, 253, 257, 259, 264, 265, 267, 268, 320, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 331, 332, 356, 362, 364, 365, 366, 369, 370, 373, 374, 378, 396, 401, 402, 403, 408, 416, 417, 418,422, 434, 437, 438, 444
Vebr, 144
Veda Haccı, 189, 226
Vedd, 218
Velid b. Muğîre, 2, 23, 31, 39, 54, 58, 66, 69, 127
Velid b. Ukbe b. Ebû Muayt, 210
Velid b. Velid, 51, 53, 75, 77, 90, 120, 128
Veza' dağı, 107

Y

Yahya b. Adem, 341, 342
Yahya b. Sîrîn, 347
Yakaza, 13
Yakubî, 341, 386, 417
yakubî mezhebi, 310
Yâkûsa, 391, 392, 393
Yâkûsa savaşı, 391, 430
Yakut, 337
Yakut el-Hamevî, 325
Ya'la b. Ümeyye, 153
Yâsir, 39
Ye'cec, 122
Yelemlem, 182
Yemâme, 17, 264, 268, 269, 270, 276, 291, 312, 327, 328
Yemâme savaşı, 281, 284
Yemâme zaferi, 286
yemen, 151
Yemen, 11, 15, 58, 86, 170, 225, 239, 301, 315, 330, 354
Yemen bölgesi, 315
Yerbû' kabilesi, 265
Yermûk, 319, 391, 393
Yermûk muharebesi, 3, 360, 393, 402, 422
Yermûk nehri, 392
Yermûk savaşı, 51, 386, 403, 405, 406, 411
Yermûk vadisi, 421
Yesrib, 10, 207

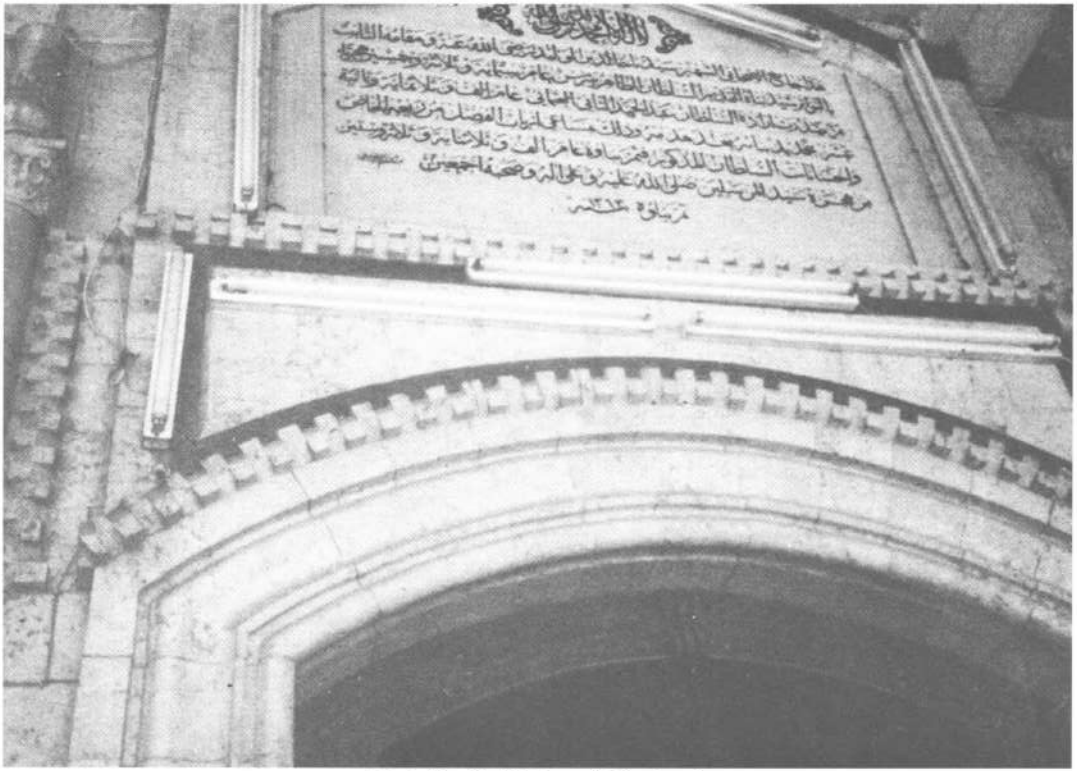
Yevmu'l-Ğumeysâ, 182
Yezîd b. Abdülmedan, 223
Yezîd b. Ebû Süfyan, 355, 357, 382, 399, 402, 404, 409, 410, 419
Yezîd b. Ebû Süyfan, 354
Yezid b. Kays, 281
Yezîd b. Zem'a, 20
Yuhanna kilisesi, 409
Yûnus suresi, 297

Z

Zatu Atlah, 142, 143
Zegâbe, 96
Zemzem kuyusu, 23, 55
Zendeverd, 328
Zerrâ'a, 411
Zeyd b. Hârise, 143, 147, 148, 163
Zeyd b. Hattab, 251, 260, 276, 281
Zeyd b. Sâbit, 136
Zeydu'l-Hayl, 231
Zilkade, 395
zimmî, 214, 297, 302, 306
Ziyad b. Ebû Süyfan, 427
Zu Tuvâ, 168, 169, 170, 171
Zu'l-Huleyfe, 101, 102, 103, 104, 106
Zu'l-Kelâ'a, 419
Zu'l-Kurt, 449
Zu'l-mecaz panayırı, 68
Zu-Kâr, 317
Zu-Kâr savaşı, 305, 316, 318, 321, 333
Zu'l-huleyfe, 78
Zü'l-Kassa, 248, 249, 252, 253, 257
Zü'l-Kassa savaşı, 248
Zü'l-Keffeyn, 179
Zü'l-Mecaz panayırı, 17
Zübeyr (Hz.), 92
Zübeyr b. Bekkâr, 244
Zübeyr b. el-Avvam, 169
Zühl kabilesi, 335
Zühre Oğulları, 35
Zü'n-Nûn, 259

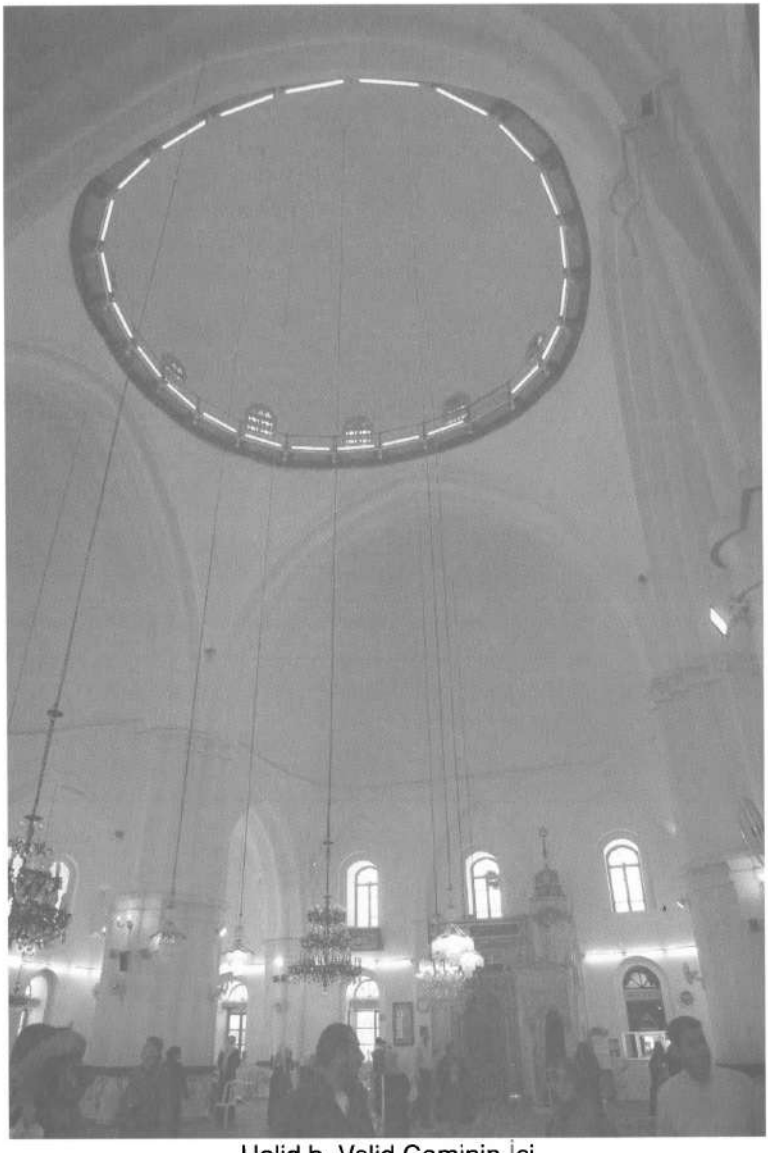
Halid b. Velid Camii - Humus

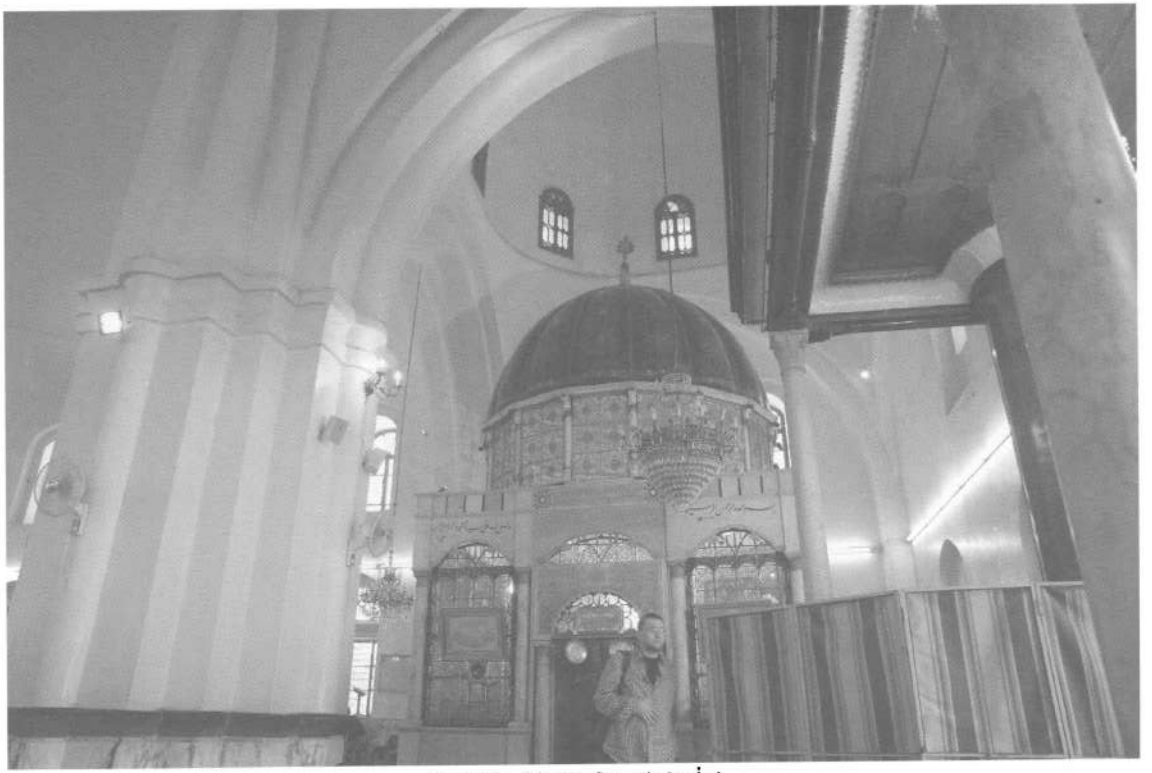
Halid b. Velid Camii Kitabesi

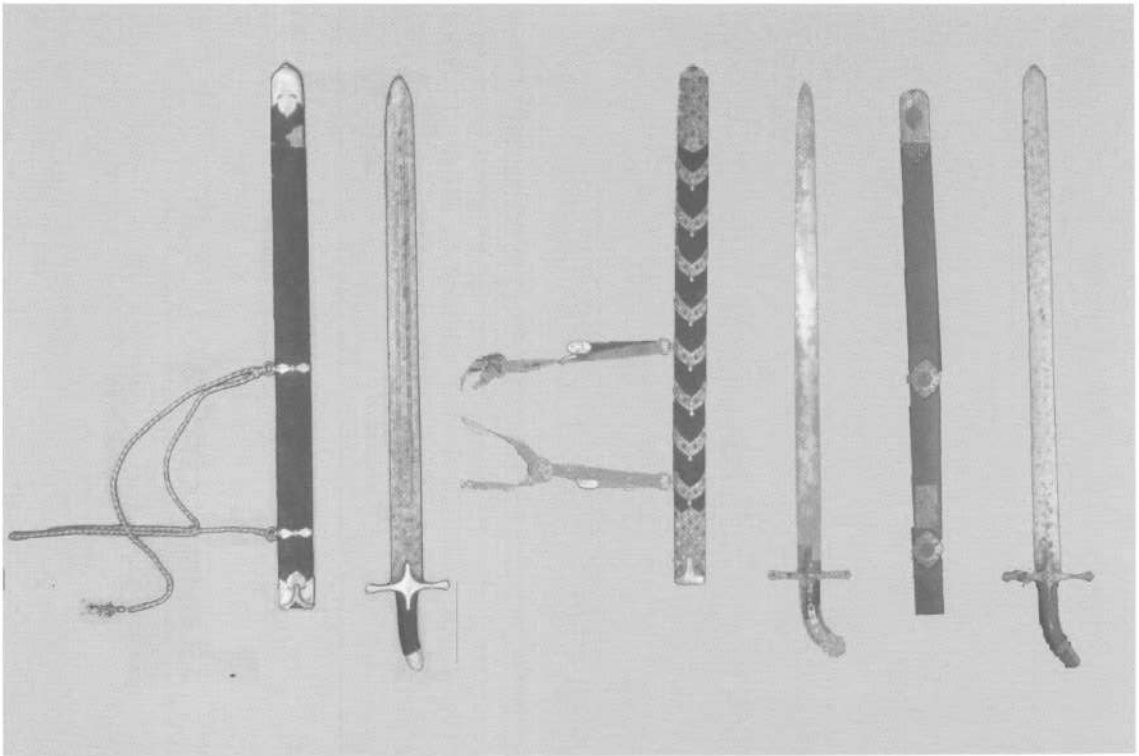
Halid b. Velid Camii Kapısı

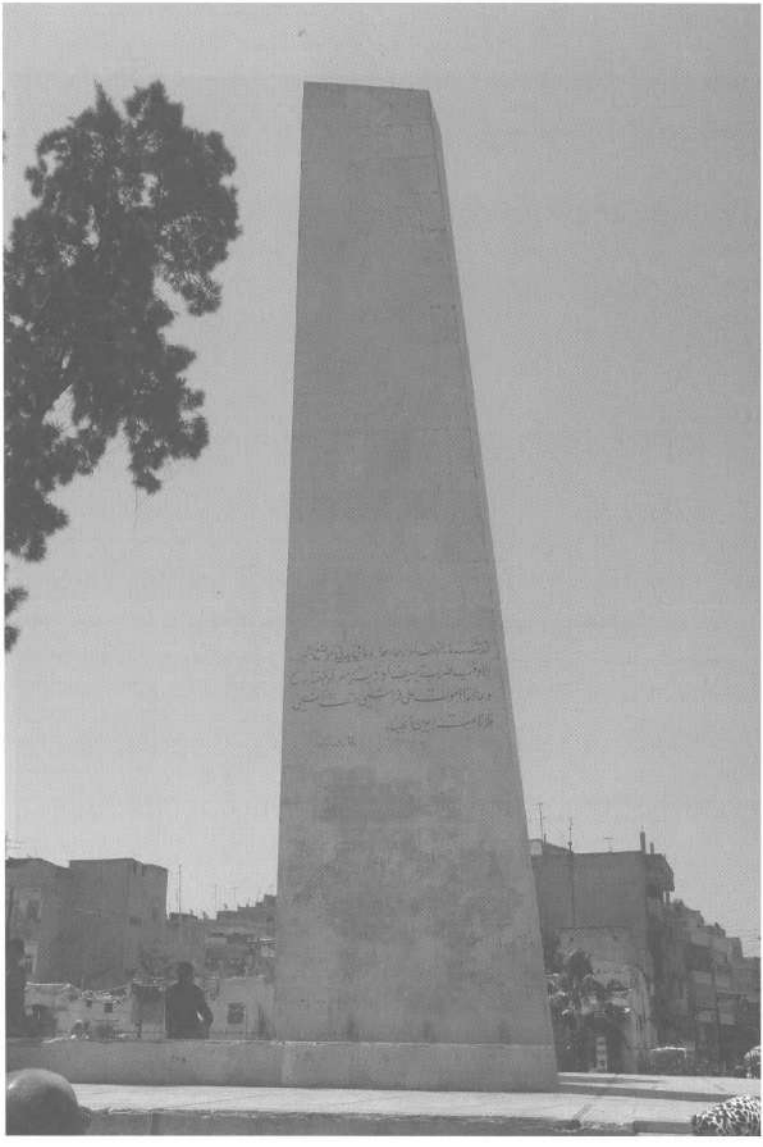
Halid b. Velid Caminin İçi

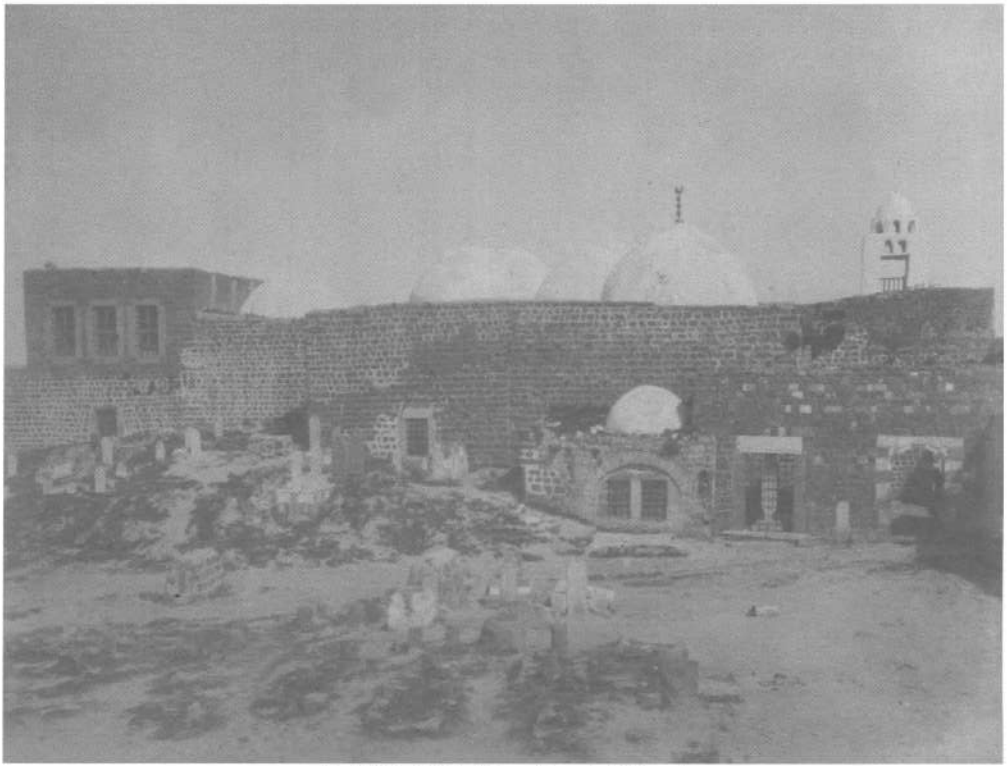

Halid b. Velid Caminin İçi

Halid b. Velid'in Kılıçları

Halid b. Velid Camii ve Türbesi

ALLAH'IN KILICI HALİD B. VELİD

Hz. Peygamber (s.a.v.) Halid b. Velid için, "Halid b. Velid, Allah'ın ne güzel kulu, Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır" buyurmuştur. Hilâfeti sırasında büyük zaferler kazanan bu eşsiz kumandan için Hz. Ebu Bekir: "Kadınlar, Halid gibi birisini doğurmaktan acizdirler" demek suretiyle onun kahramanlığını ve eşsiz askerî dehâsını dile getirmiştir.

ISBN: 978-975-548-189-0
9 789755 481890
www.ilahiyatvakfi.com